

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

WILLIAM C. CHITTICK

İLÂHÎ
AŞK

*Nefes Yayınevi
10. yıl özel yayını*

NI

WILLIAM C. CHITTICK

İLÂHÎ
AŞK

*Erken Dönem Farsça
Tasavvuf Metinlerinde
Allah ve İnsan*

İLÂHÎ AŞK

Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan

WILLIAM C. CHITTICK

ISBN: 978-605-9901-56-7

1. Baskı: Temmuz 2018

Özgün İsmi: Divine Love

© William C. Chittick

Türkçe Yayın Hakları:

© Nefes Yayıncılık A.Ş.

© Ömer Saruhanlıoğlu

© Kadir Filiz

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

EDİTÖR: M. Nedim Tan

ÇEVİREN: Ömer Saruhanlıoğlu, Kadir Filiz

KAPAK TASARIM: İrem Gören

İLLÜSTRASYON DÜZENLEME: Aygül Akmanova Okutan

SAYFA DÜZENİ: Melik Uyar

İÇ BASKI/CLT: Ertem Basım Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Eskişehir Yolu 40. Km Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cad. No:6
Malıköy/Sincan/Ankara Tel: (312) 284 18 14
Sertifika No: 26886

NEFES YAYINLARI

Bağdat Cad. No:167/2 Çatırlı Apt. B Blok D:4

Göztepe/Kadıköy/İstanbul

Tel: (216) 359 10 20 Faks: (216) 359 40 92

www.nefesyayinevi.com

✉ irtibat@nefesayinevi.com

f /nefesayinevicom

🐦 /nefesayinevi

📷 /nefesayinevi

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCILIK SERTİFİKA NO: 15747

WILLIAM C. CHITTICK

Çeviren: Ömer Saruhanlıoğlu, Kadir Filiz

İLÂHÎ
AŞK

*Erken Dönem Farsça
Tasavvuf Metinlerinde
Allah ve İnsan*

NI
NEFES

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ (SEYYİD HÜSEYİN NASR)	11
KISALTMALAR	16
GİRİŞ.....	17

BÖLÜM 1: AŞKIN MENŞEİ

1. TEOLOJİK BAĞLAM	41
İslâmî Dünya Görüşü.....	43
Sevgiye İlişkin İki Âyet.....	48
Tevhid	51
Zât ve Sıfatlar.....	55
Birbirini Tamamlayan İsimler.....	60
Rahmet ve Merhamet.....	64
Ezelî Aşk	73
Hakikat-i Muhammediyye.....	77
2. AŞKIN HİKÂYESİ	83
Elest Ahdi	85
İlâhî Emânet	92
Âdem'in Yaratılışı.....	96
Toprağın Faziletleri	105
Cennetten Yeryüzüne İnişin Hikmeti.....	113
İnsanın Günahkârlığı.....	118
İblis'in Rolü	127
İki Arada Bir Yerde.....	132
İlâhî Mağfiret.....	140
3. SPİRİTÜEL PSİKOLOJİ	151
İnsan Mikrokozmosu	154
İnsânî Latifenin İsimleri.....	156
Kalbin Halden Hâle Geçişİ	165
Kalbin Görmesi.....	171
Emreden Nefis	177
Kendini Beğenmişlik.....	183
Nefsin Yükseliş Mertebeleri.....	189

BÖLÜM 2: AŞKIN HAYÂTI

4. ARAYIŞ.....	197
Mi'râc.....	198
Tevhîdi Amele Dökmek.....	203
Yolculuğun Aşamaları.....	212
Himmet, Taleb, Buluş.....	226
Mürîd ve Murâd.....	236
5. YOL.....	247
Din.....	248
Îlâhî Sûret Üzere Yaratılmanın Güzelliği.....	255
İhsân.....	266
Şeriat, Tarikat, Hakikat.....	271
Bilgi ve Öğrenim.....	281
Hakk'ı Tanımak.....	285
6. YOLCUNUN HÂLLERİ.....	293
Mârifet ve Aşk.....	295
Zikrin Hayâtı.....	300
Değişen Hâller.....	308
Fark ve Cem'.....	315
Fenâ ve Bekâ.....	319
Rû'yetullah.....	322

BÖLÜM 3: AŞKIN MAKSADI

7. AŞKIN HAKÎKATİ.....	335
Felsefede Aşk.....	335
Tasavvufun Erken Döneminde Aşk.....	344
Aşkın Tasvirleri.....	351
Aşk Tarafından Seçilme.....	363
Aşka Dönük İşâretler.....	370
Aşkın Mertebeleri.....	381
İnsanın Dostluğu.....	392
8. AŞKIN İZTİRÂBİ.....	403
Ayrılık ve Kavuşma.....	403
Âdem'in İbtîlâları.....	411
Peygamberlerin Mihneti.....	419
Tâbi Olma Yolu.....	431
Ölümdeki Hayat.....	436
Neşenin Anası.....	444

9. TEVHÎDİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ.....	449
Fakirliği Tanımak	451
Kıskançlık Kılıcı	466
Aşkın Birliği.....	487
Tevhidde Hiçlik	496
 BİBLİYOGRAFYA.....	 513
ÂYET DİZİNİ	521
GENEL DİZİN	527

ÖNSÖZ

Mutrib-ı aşk aceb sâz u nevâyî dâred

Nakş-ı her nağme ki zed râh be-câyî dâred

Âlem ez nâle-i uşşâk me-bâdâ hâlî

Ki hüş âheng u ferah-bahş hevâyî dâred

Aşkî terennüm edenin ne acâyip sazı, sesi vardır.

Her yaptığı nağmenin başka bir yere götüren yolu vardır.

Âlem aslâ boş kalmasın âşıkların feryâdından!

Onun hoş âhengi ve ferahlık veren edâsı vardır.

Hâfız-ı Şîrâzî

Âşık olmamış birisi aşka ilişkin yazabilir mi? Bu soruya başka bir soruyla cevap verilebilir: Hiç âşık olmamış bir kimse var mıdır? Gerçekten de âşık olmamış birisi aşk üzerine etkileyici bir şey yazamaz fakat yazılanın aşkın hakikatine ilişkin bir şey olması için yazan kişinin aşkın ilk safhasını aşmış olması gerekir ki bu ilk safha insanın kendisini sevmesidir. İnsan, kendisinin başkalarından farklı olduğunu ayırt ettiği andan itibaren kendini sevmeye başlar. Şu veya bu nedenden dolayı “kendilerinden nefret eden” her erkek ve kadın bile içlerindeki bu unsura bağlanır ve onu “severler”. Ancak mâneviyât sâhibi kimse için kendilerinden –ya da daha açık bir ifâdeyle düşük düzeyli kendilikten veya nefisten– nefret etme, kendilerinin ötesinde bulunana ve nihâyetinde Allah aşkına doğru uzanan ilk aşamadır ve bu, insan farkında olsa da olmasa da zâten O’nun yarattıklarının kalbinde bulunan bir şeydir. İslâm mâneviyâtındaki tahakkuk süreci, kişinin âşık olduğu her ne ise onun sürekli büyüyüp genişleyen dâiresinin ilâhî olanın kıyılarına ulaştığının farkına varmasını ve Allah aşkını gerçekleştirmesini içerir. Dahası insan, yalnızca bu aşkın hakikî aşk bunun dışındakilerin ise mecâzî aşk olduğunu fark eder. Yine fark eder ki mecâzî aşk, Dante’nin İlâhî Komedyası’nın sonundaki sözleriyle “güneşi ve yıldızları hareket ettiren” hakikî aşkın bir yansımasından ibârettir.

Aşkları başka “varoluş kıyısına” erişmiş ve Allah aşkını deneyimlemiş olanların hepsi bunu yazıya dökmemiştir. Ancak böyle yapmış olanlar, Allah’ın bizzât kendisinin sevdiği mahlûkâtına duydukları aşktan ötürü bunu ifâde etmeye girişmişlerdir. Bu yazarların böylesine yüce bir aşkı yazıya dökmekten amaçları herhangi bir dünyevî sonuç değil başkalarını mâşukun âlemine yöneltmek olmuştur. Aşk ve güzellik kendi aslı âleminde iç içe geçip birleşmiş olduğu için insanî düzlemde bizim deneyimlediğimiz kavuşmalar da böyledir ve ister şiirde ister düzyazıda olsun onların sergilenmesi çoğu zaman güzelliğin muazzam ifâdesiyle birleştirilmiştir.

İslâm mâneviyâtı, Kur’ân ve hadiste gördüğümüz üzere aslî bilgiyle iç içe geçmiş olan aşk ile yoğrulmuştur. İslâm’ın “Aşk İmanlıları” (*fedeli d’amore*), aşk ve bilginin spiritüel düzlemde birbirini tamamladığını bıkıp usanmadan vurgulamışlardır. Allah’ı sevmek O’nu bilmektir. İnsan bilmediğini nasıl sevebilir ki? Ve Allah aynı zamanda mutlak hakîkattir. O’nun isimlerinden birisi el-Vedûd ya da sevgidir, dolayısıyla insan sevmedikçe O’nu bilemez. O hem aşktır hem de bütün aşkın kaynağıdır. Sûfiler hakîkî aşkla mecâzî aşkı genellikle birbirinden ayırırlar fakat mecâzî aşk bile Allah’ı arzu edenler için yalnızca O’na âit olan yüce aşka götüren bir merdivenden başka bir şey değildir. Îsâ peygamberin Allah’ı ve komşuları sevmeye yönelik yüce emri de sûfilerin bakış açısıyla birbirinden farklı iki sevgiye değil bütün gerçekliğe nüfûz eden tek bir aşka işâret etmektedir. Meşhur bir kudsî hadiste belirtildiği üzere Allah bilinmeyi seven gizli bir hazîne idi (*kenz-i mahfî*), bilinmeyi sevdi ve bilinmek için alemleri yarattı. Tasavvuf metinlerinde çok sık yer verilen bu hadis yalnızca bilmekle sevmenin temel birlikteliğini göstermekle kalmayıp aynı zamanda bilgiyle iç içe geçen ilâhî aşkın (*el-hubb*) âlemin yaratılış sebebi olduğunu da göstermektedir.

Bunun da ötesinde, Allah her şeyin mutlak ve nihaî sebebi olduğu için O’nun bize sevgisi daha öncedir ve bizim O’nu sevmemizin sebebi. İslâm’da aşkın anlamının en büyük yorumcularından biri olan Ahmed Gazzâlî *Sevânih* isimli eserinde *yuhibbuhum ve yuhibbûnehû* “O onları sever ve (bu yüzden) onlar da O’nu severler” (Mâide 5:54) şeklindeki iyi bilinen Kur’ân âyetine göre insanın en temel ayrımının, onların Allah’ı sevebilmesi için önce Allah’ın onları sevmesi olduğunu yazar. Arapçadaki “ve” bağlacı, âyetteki hâliyle zımnen “bu

yüzden” anlamı taşımaktadır. Âyet, “onlar Allah’ı sever ve bu yüzden Allah onları sever” dememekte tersine aşkın ilâhî taraftan başladığını söylemektedir. İnsan olmamız bakımından elbette Allah’ı sevmek irâdemizi göstermelidir. Ancak metafizik bakımdan Allah bizi sevmiyorsa biz O’nu sevmeyiz. Kendisine başkaldırdığı ya da emirlerine karşı geldiği için Allah’ın sevmediği kişi kalbinde Allah sevgisini bulamayacaktır, oysa bu sevgi insan olması bakımından herkesin kalbinde mevcuttur fakat bâzı durumlarda gizli ve saklı kalmıştır ya da kişinin kalbi katılaştığı için bunu bilmemektedir.

İslâm üzerine yazılmış birçok Batılı ve modern metnin İslâm dindarlığı ve mâneviyatında aşkın merkezî gerçekliğini, aynı şekilde aşkın günlük İslâmî vecibelerin yerine getirilmesindeki rolü bir yana İslâmî edebiyatın aşka adanan benzersiz zenginliği ile İslâm dini arasındaki ilişkiyi yok saymasının sebebini merak etmemek mümkün değildir. Bu dar bakış açısının [*myopia*], İslâm’ın karşısında Hristiyanlığı sevgiye dayalı bir din olarak sunmaya çalışan ve yüzyıllardır süregelen polemik de dâhil birçok sebebi vardır. Onlara göre İslâm, yalnızca yargılama ve cezalandırma Tanrısı olan bir kutsal kavramına sâhip-tir ve bu polemiği yürüten kimseler sanki Hristiyanlıkta cehennem veya âraf, İslâm’da ise rahmet, merhamet veya sevgi hiç yokmuş gibi konuşmaktadırlar.

Bu önemli meseleyi bu önsöz sınırları içerisinde kapsamlı olarak ele almak mümkün değilse de eksiksiz bir din olarak İslâm’ın, sevgi ve bilginin yanı sıra kişinin dinî hayatında Allah korkusunun önemini vurguladığını söylemek yeterli olacaktır. “Rab korkusu hikmetin başıdır” sözünü söyleyen bir Müslüman değil İncil’de ve aynı söz, neredeyse kelimesi kelimesine Hz. Peygamber’in çok bilinen bir hadîsinde [*re’sû’l-hikmeti mehâfetullah* şeklinde] tekrar edilmiştir. Allah’ı bilmek için O’nu sevmemiz gerekir, O’nu sevmek için de O’ndan korkmalıyız. Allah korkusu, korkunun olumsuz bir duygusal durum olarak alındığı sıradan anlamıyla karıştırılmamalıdır. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî’nin dediği gibi kişi bir yaratıktan korkunca ondan kaçır fakat yaratıcıdan korkunca O’na doğru koşar. İnsanın nefsinde onu spiritüel yetkinliğe erişmekten alıkoyan bir şey vardır. Bu şey, Allah’ın azameti ve O’nun adâletinin korkusuyla kırılıp ezilmesidir ki böylece nefsin daha yüksek unsurları Allah’ı sevmek için özgür kalabilsin. İnsanî bakımdan korkunun, sevginin ve bilginin

bir hiyerarşisi vardır ve yetkinliğe doğru yürüyen nefis bunları birbirini ardınca deneyimlemek zorundadır.

Bu kitap, İngilizcede İslâm mâneviyâtındaki aşk teması üzerine yazılmış en derinlikli ve özgün eserlerden birisidir. Bâzıları bu kitabı yalnızca VI./XII. yüzyıla kadarki kaynaklarla sınırlı olması bakımından eksik bularak eleştirebilir fakat İslâm mâneviyât geleneğinin tarihsel gelişiminin tabiatına ilişkin bilgisizliğe dayanan bu önemsiz itiraz geçersiz olacaktır. Evet, VI./XII. yüzyıldan sonra birçok Müslüman müellifin aşk üzerine hem şiir hem de düzyazı türünde önemli eserler kaleme aldığı doğrudur fakat bu yüzyıl kendisinden sonra gelecek olanlar için bir dönüm noktası işlevi görmüştür ve üstelik kendini daha erken dönemlerle sınırlamak İslâm mâneviyâtının aşka ilişkin ana öğretilerinden bâzılarını ihmâl etmiş olmak anlamına gelmez.

Ayrıca bu çalışmada yalnızca Arapça ve Farsçadaki düzyazı türü metinler ile ilgilenildiği için, okuyucu şiir türündeki birçok şaheserin aşka ilişkin olmasını göz önünde bulundurarak şiir türü metinlerin neden dolayı hesâba katılmadığını sorabilir. Bunun cevabı, şiirsel gelenek üzerine –Chittick’in sürekli aşkın şarkısını terennüm eden büyük sûfi Mevlânâ Celâleddin Rûmî hakkında yazdığı oldukça tanınmış çalışması *The Sufi Path of Love* da dâhil olmak üzere– çok sayıda çalışma ve çevirinin zâten mevcut olmasıdır. Buna karşılık düzyazı türünde aşk üzerine yazılmış eserlerin oluşturduğu zengin gelenek Batı’da neredeyse hiç bilinmemektedir. Yazarın Meybudî ve Sem’ânî gibi şahsiyetlerin metinlerinden özenle yaptığı tercümeler, İngilizce okuyucuları için şimdiye dek neredeyse hiç bilinmeyen son derece önemli bir edebî dünyanın kapısını aralamaktadır. Yazar, temel aldığı eserlerden yaptığı son derece isâbetli seçkilerin yanı sıra titiz tercümeleri ve konuyu tüm boyutlarıyla sunan çözümlemeleri dolayısıyla da takdir edilmelidir.

Burada metinleri incelenen sûfi müellifler, ilâhî aşkı başkalarının târifleri üzerinden değil bizzat kendi tecrübelerine dayanarak anlatmışlardır. Herhangi biri çalışmanın yazarının konuları işleyişini okuyunca onun nitelikli araştırmacılıkla sevgiyi birbirine kattığını, bununla kalmayıp metinlerde yer alan konulara derin bir aşkla bağlandığını hisseder. Sonuçta genel olarak İslâm mâneviyâtı üzerine yapılmış çok değerli bir çalışma olduğu kadar tasavvuf alanında aka-

demik birikimin yansıdığı bir başyapıtla karşı karşıyayız: Üzerinden tasavvufun hakikatine âit bereketin nûru ve râyihası yayılmakta ki o hakikat her zaman Bir'in ve Bir'in nûrunda yansıyan çokluğun aşkıyla dopdoludur.

Seyyid Hüseyin Nasr
Temmuz 2012
Ramazan 1433

KISALTMALAR

Çihil: Ensârî, *Çihil u du fasl*.

İhyâ: Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*.

Keşf: Meybudî, *Keşfü'l-esrâr*.

Letâîf: Kuşeyrî, *Letâîfü'l-işârât*.

Muhabbet: Ensârî, *Muhabbetnâme*.

Menâzil: Ensârî, *Menâzilü's-sâirîn*.

Meydân: Ensârî, *Sad Meydân*.

Ravh: Sem'ânî, *Ravhu'l-ervâh*.

Sevânih: Ahmed Gazzâlî, *Sevânih*.

Tasfiye: Abbâdî, *et-Tasfiye fî ahvâli's-sûfiyye*.

Giriş

Kısa süre önce din çalışmaları alanında Hinduizm uzmanı bir profesör olan eski bir dostumla e-mail yazışmasında bulundum. Sevgi hakkında bir kitap yazdığımdan söz ettim ve bunun üzerine o dostum bana Mevlânâ ile ilgili başka bir çalışma yapıp yapmadığını sordu. Burada İslâm'ı derslerinde öğreten oldukça bilgili ve fakat İslâm'da sevgi anlayışı üzerine yazan birisinin yalnızca Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hakkında konuşacağını tahmin eden bir akademisyen örneğine sâhibiz. Mevlânâ'nın tarihsel ortamına ilişkin çok az şey bilen ya da hiçbir şey bilmeyen fakat şiirlerinin popüler çevirilerine mâruz kalmış kimseler onun bir Müslüman olduğunu duyduklarında şaşırabilirler. Burada basitçe vurgulamak istediğim nokta pek az kişinin sevgiyi İslâm ile irtibatlandırdığıdır.

Buna karşılık Müslüman halkların tarihlerine ve edebiyatlarına âşinâ olanlar, binlerce Müslüman âlim ve ârifin aşk ile meşgul olduğunu bilir. Aşk, dinin genel karakteri [*ethos*] için o denli merkezîdir ki eğer herhangi bir kelime Kur'ân mesajının tam kalbi olarak anladığım İslâm mâneviyâtını özetleyebilirse bu kuşkusuz aşk olmalıdır. Önceleri bu onuru ilmin hak ettiğini ve oryantalist Franz Rosenthal'ın *Knowledge Triumphant* adlı kitabının başlığında haklı olduğunu düşünürdüm. Şimdi ise aşkın, geleneğin kalbinde yatan Tanrı arayışının tabiatına iletmede çok daha başarılı olduğunu düşünüyorum.

Batıdaki okurların Mevlânâ, Attâr, İbnü'l-Fârız, Yûnus Emre ve Hâfız gibi şâirleri takdîr etmelerinin bir sebebi, bu isimlere âit şiirlerin insanın anlam ve tamamlanma arayışına ilham veren rahmet ve merhameti aktarıyor olmalarıdır. Mevlânâ başta olmak üzere bu şâirlerden bâzıları, gerçek ve hakîkî aşkın yalnızca rahmet ve merhametin nihâî kaynağında bulunabileceğini bize açıkça öğrettiler. Mevlânâ bunu şöyle dile getirmektedir:

În ez inâyethâ şumur ke'z kûy-i aşk âmed zarar
Aşk-ı mecâzî râ guzer ber aşk-ı Hakkest intihâ
Gâzî be-dest-i pûr-ı hod şemşîr-i çûbin mi-dehed
Tâ û der ân ustâ şeved şemşîr gired der gazâ
Aşki ki ber insân buved şemşîr-i çûbin ân buved
Ân aşk bâ-Rahmân şeved çûn âhir âyed ibtilâ
 Aşkın civarından gelen zararı O'nun bir lutfu say!
 Mecâzî aşktan geç, varılacak son Hak aşkıdır, başkası değil!
 Savaşçı kendi çocuğuna önce tahtadan bir kılıç verir,
 Böylece alışsın da savaş sanatında usta olsun, gerçek kılıç tutsun diye.
 Bir insana âşık olmak da o tahta kılıçtan ibârettir.
 İmtihan sonuna geldiğinde ise o artık Rahmân'a duyulan aşktır.
 (Küllîyyât 336-38)

Çoğu şâir merâmını böylesine doğrudan dile getirmedi. Onlar hakikî aşk ile mecâzî aşk arasındaki ayrımı açıklamaya da girişmediler. Çünkü sonunda âşıklar gerçekten kimi sevdiklerini bileceklerdir. Şâirin görevi daha ziyâde aşkı uyandırmak ve onu düşebileceği yere bırakmaktır.

Müslüman şâirlerin canlı bir kültürde yaşadıklarını aklımızda tutmalıyız. Öğrenimlerinin birçok alanında önemli bir kısmı aşktan söz eden engin Arap edebiyâtı ile tanışmışlardı. Bu şâirler arasında Fars kökenli olanlar, kadim bir medeniyetin Arapça etkisi altında dönüştürülmüş ve tekrar canlandırılmış dilinin onurlu mirasçılarıydılar. Elinizdeki çalışmada Farsça kaynakların öne çıkması dolayısıyla şunu hatırlatmakta fayda var: Geçen bin yılda hemen hiç değişmeyen bu dil Hint-Avrupa âilesine âittir ve bu yüzden grameri –Sâmî dil âilesinde İbrânicenin kız kardeşi olan– Arapçadan daha çok İngilizceye yakındır. Dilbilimciler, Orta ve Eski Farsçadan ayırmak için bu dile Yeni Farsça derler. Günümüzde İngilizce konuşanların çoğu bu dile *Farsi* demektedir fakat bu Almancaya *Deutsch*, Japoncaya *Nihongo* demek gibi bir şeydir. Yeni Farsça, Orta Farsçadan çeşitli şekillerde farklılaşır. Bu farklar içerisinde en kayda değer olanı, Yeni Farsçanın kelimelerinin yarısını Arapçadan alması ve Arap alfabesini kullanıyor olmasıdır.

İslâmî dönemlerde ortaya çıkan Farsçada büyüğü bir şey vardır. Bu dil, âdetâ kendisini konuşanları şâirâne bir biçimde ifâdeye dâvet ediyormuş gibidir. Öyle ki –bugün bile– anadili Farsça olup da hiç beyit yazmayı denememiş kimse bulunabilir mi diye kuşku duyarım. Bir yerde “Arapça Allah'ın, Farsça ise meleklerin dilidir” şeklinde bir de-

yiş duymuştum. Arapça olağan dışı bir güzelliğe sâhiptir ve özellikle Kur'ân'da muhteşem bir mükemmelliği vardır. Fakat Arapçada Allah hakkında konuşmak O'nu oldukça uzak bir yere koyar ve O'nun içkin [*immanent*] yönünden çok aşkın [*transcendent*] yönünü vurgular. Buna karşılık Farsça, Allah'ın güzelliğini meleklerin kanatları üzerinde dünyaya çeker. XI. yüzyılda çiçeklenmeye duran Fars şiiri, bu meleklerle özgü varoluşla [*angelic presence*] ışıldamaktadır. Aşka ve güzelliğe dönük bu duyarlılık, Farsça edebî geleneklerin etkisi altında kalan Türkçe ve Urduca gibi dillerde de bulunmaktadır.

X. yüzyılın sonlarından itibaren Farsça eser yazmada ciddi bir artış meydana geldi ve yazılanların büyük çoğunluğu Arapça kaynaklardan alınmış dinî öğretilere ilişkindi. Söz konusu metinlerin önemli bir kısmı ise bugün anadili Farsça olan herhangi birinin beğenerek okuyabileceği Fırdevsî'nin (ö. 1020) *Şehnâme*'si gibi antik dönem krallarının destanlarını konu alan şiirlerdi. XI. yüzyılda ve XII. yüzyılın başlarında şiirin yanı sıra düzyazı kendine yer edinmeye başladı ve birkaç büyük yazar insan hayatında aşkın önemine ilişkin çeşitli metinler kaleme aldılar. Bu malzemenin büyük bir çoğunluğu bugün Batılı akademisyenler tarafından göz ardı edildiği için Fars şiirinde aşk temalarının nasıl geliştiği hakkında oldukça eksik bir bakış açısına sâhibiz.

Belirttiğimiz dönemde Arapça, aşk üzerine yazılan bir hayli eseri zâten görmüştü. Mesele Kur'ân'da, hadiste ve erken dönem Arap edebiyatında ihmâl edilmemişti fakat aşkın dönüştürücü gücüne ilişkin açıklamalar aşamalı olarak gündeme gelmiştir. Ârifler ve âlimler, âdetâ belli bir noktada asıl mesajın spiritüel titreşiminin belirsizleştirdiğini hissederek mesajın kalbini olabildiğince belirginleştirebilmek için işe koyuldular. O dönemde henüz çiçeklenen Fars dilinin aşk şiirinde meydana getirdiği şeyi böyle görüyorum.

Aşk hakkında yazan müellifler için onun evrenselliği çokça önemsedikleri bir konuydu. Bununla demek istediğim şey, bu müelliflerin aşkın çağrısından hiç kimsenin kaçamayacağına ilişkin ısrarlarıdır. Dinî bağlılık veya eksiklik aşkın çağrısı için bir anlam ifâde etmez. Bu konuyu öne çıkaran müelliflerin hemen hepsi, aşkı Allah'ın kendi yarattıklarına verdiği en büyük armağanlardan biri olarak anlamışlardır.

Aşkın evrensel çağrısı düşüncesine ilk defa bir üniversite öğrencisiyken tutuldum. Mevlânâ'yı, konunun uzmanları dışındakiler onun ismini duymadan çok önce keşfettim. İki yarıyımlı Reynold Alleyne

Nicholson tarafından yapılan *Mesnevî* tercümesini dikkatli okumaya ayırdım. Bu okuma beni Farsça ve Arapça çalışmaya sevk etti, böylece orijinal kaynaklara doğrudan ulaşabilecektim. Fars edebiyatındaki doktora çalışmamı tamamladığım zaman Mevlânâ'nın bu muazzam deryâda bir dalga –elbette büyük bir dalga– olduğunu gördüm. Aşk üzerine yayımladığım ilk kitap olan *Divine Flashes* (1981), Farsça düzyazı tarzında aşkı konu alan bir klasik olarak Fahreddîn Irâkî'nin (ö. 1281) *Lemaât* adlı eserinin çeviri ve incelemesiydi. Irâkî'nin Konya'da Mevlânâ ile yolları kesişmişti. Ayrıca onun bu şehirde İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1240) en önemli talebesi ve Mevlânâ'nın arkadaşı Sadreddîn Konevî (ö. 1274) ile ortak mesâisi olmuştu. Endülüs'ün büyük bilgisi İbnü'l-Arabî, yalnızca aşk konusunda değil hemen her konuda İslâm tarihinin en üretken ve en köklü müelliflerinden biridir. İbnü'l-Arabî'nin âlem, insan nefsi ve ilâhî kelâm olmak üzere üç büyük kitabın derininde gizlenmiş sırları ortaya çıkarmak bakımından eşsiz bir yetenek olması, beni Farsçanın zenginliklerini keşfetmeyi bir kenara koyup yıllarımı İbnü'l-Arabî'nin eserleri üzerine özenli çalışmalar yapmaya ayırmamı sonuç verdi. Irâkî'nin aşk üzerine olan klasliğini çevirdikten sonra, henüz üniversite öğrencisiyken *Mesnevî*'nin fideleleriyle uğraşıp ormanı anlamlandırmaya çalıştığım vakitlerde arzu ettiğim kitabı yazma düşüncesine bağlı olarak Mevlânâ'ya geri döndüm. Hazırladığım kitap *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi* (1983) adıyla yayımlandı. Kitabı Mevlânâ'nın anahtar terminolojisine ve kavramlarına aşamalı ve sistematik bir giriş olması için tasarladım fakat kendi kelimelerimden çok onunkileri sundum.

Her ne kadar yıllar içerisinde birçok başka yazara ve konuya dağılsam da Müslüman yazarların bütün teolojik vizyonlarında insan rûhunun hasretlerine bir bağlam kazandırmak için aşk dilini kullanabilmiş olmalarına hayran kalmıştım. Etrafımdaki bilgili tanıdıkların, İslâm'ı anlamak bakımından –benim sürekli varsaydığım üzere– ilmin değil aşkın anahtar olduğu üzerindeki ısrarları dolaşısıyla şaşkınlığım devam ediyordu. İslâm'ın teolojik vizyonunda aşkın oynadığı rolü net bir biçimde anlamayı diliyordum ve bu dileğim bende aşkın teolojik ve edebî boyutlarına ilişkin geniş kapsamlı tematik bir çalışma yapma düşüncesini doğurdu. Planım önceki birkaç kitapta yaptığımın aynısıydı: Temel öğretileri açıklamak ve ilgili açıklamalarımı birincil kaynaklardan yaptığım verimli alıntılarla desteklemek. İkincil literatür, İslâm düşüncesinde aşkın yerine

ilişkin analizleri genellikle kısa seçkilerle ya da deyim yerindeyse bilimsel uzmanlık ile desteklemektedir.

İlk başta Arap ve Fars edebiyatlarından yararlanarak Kur'ân'ın nüzûlünden XIX. yüzyıla kadarki dönemde ilâhî aşk konusunu ele almayı düşündüm. İslâm dünyasında konuşulan diğer dilleri bilmediğim ve o dillerin konuya dönük zengin katkılarını doğrudan edinemediğim için kendimi bu iki dille sınırlandırdım. Projemi gerçekleştirecek zamanı bulma ümidiyle *National Endowment for Humanities*'e bir teklif sundum ve 2009 Kasım'ında teklifimin kabûl edildiği bildirildi. Bu destek için ziyâdesiyle minnettâr olduğumu söylemeye gerek bile yok. Eğer bu destek olmasaydı eğitim-öğretim faaliyetlerine ara vermek için gerekli izni alamaz, bütün enerjimi bu kitabın ortaya çıkmasını sağlayan araştırma ve yazım sürecine ayıramazdım.

Bu desteği aldıktan sonra aşk üzerine yazılmış kitapları okumaya ve faydalı olabilecek her şeyi tercüme etmeye başladım. Müslüman filozofların görüşlerini de bu esere dahil etmeyi planlamıştım ve bu amaçla İhvân-ı Safâ (X. yüzyıl), İbn Sînâ (ö. 1037), Sühreverdî-i Maktûl (ö. 1191) ve Molla Sadrâ'nın (ö. 1640) aşk üzerine olan metinlerinin çoğunu tercüme ettim. İbnü'l-Arabî okulunu da işin içine katmayı düşünüyordum ve bu yüzden XIII. yüzyıldaki tâkipçilerinin aşka dâir meseleler hakkında yazdıklarının önemli bir kısmını çevirdim. Söz konusu metinler tıpkı felsefî olanlar gibi anlaşılması güç bir dilde ve mantikî bir kesinlikle sunulmaktaydılar. En sonunda bütün kitabı bir araya getirmek için oturduğum zaman daha nâdir ve spekülatif yaklaşımların ayrı bir çalışma konusu olmayı hak ettiğine karar verdim çünkü özellikle bu metinlerin karmaşıklığı diğer metinlerin açıklığına gölge düşürebilirdi.

Aşkın teolojik boyutunu ortaya çıkaran ve ilgili konuları bir bağlama sokan yeteri kadar erken dönem metnine sâhip olduğum için hazırladığım XIII. yüzyıl sonrası metinlerden –biraz üzüler de olsa– vazgeçmem gerektiğine karar verdim. Eğer sonraki döneme âit verimli kaynakları da eklemiş olsaydım muazzam bir ses çeşitliliği ortaya çıkar, buna bağlı olarak erken dönemin önemli metinleri ve az bilinen temsilcileri eserin bütünlüğü içerisinde seyrelirdi. Bu noktadan geriye baktığımda, –her ne kadar konuya ilişkin yazan müelliflerin büyük bir bölümü ismen anılmasa da– bu kitabın Kur'ân'ın nüzûlünden günümüze kadarki dönemde ortaya konmuş aşk hakkındaki metinlerin de-

ğindiği temel teorik meseleleri kapsadığı konusunda kendimden eminim. Umarım diğer akademisyenler, yalnızca Arapça ve Farsçada değil İslâm dünyasında konuşulan başka dillerde de geç dönem İslâmî aşk literatürünün hâlâ tam keşfedilmemiş zenginliklerini ortaya çıkarır.

Beni henüz bir üniversite öğrencisiyken Mevlânâ'ya çeken aşkın evrenselliği konusuna geri dönelim. Bununla, Mevlânâ'nın her insan nefsinin tamamlanmaya dönük sızısını ifâde etme yeteneğini kast ediyorum ki bu sızı Mevlânâ ve diğer büyükler tarafından aşkın aslî unsuru olarak anlaşılmıştı. Yavaş yavaş benim için anlaşılır oldu ki Mevlânâ gibi müellifler dünyadan kopmuş bir şekilde evrensel aşkın bulutlarında yüzmüyor, kendi hemcinsleriyle birlikte acı çekiyorlardı. Bilakis insan varoluşunun tikelliği de aşkın evrenselliği kadar onlara âit mesajın bir parçasıydı ve onlar hiçbir zaman kendi insânî sınırlarını ihmâl etmedikleri gibi İslâmî temelleri, özellikle de Hz. Peygamber'in sünnetinin yüklediği mükellefiyetleri aslâ göz ardı etmediler. Bununla beraber onların birçoğu için İslâm kelimesi tam bir insanlık durumuna erişmek için bir ön koşul olan ilâhî aşka teslim olmanın Kur'ânî ifâdesiydi. Öyleyse bu, -Kur'an'ın açıkladığı üzere- Allah tarafından gönderilen bütün dinlere tatbik edilebilir. Aynı zamanda bu müelliflerin İslâmî geleneğin tikelliklerini önemsemeleri bir tür tümel tikelciliği [*universal particularism*] varsayar ki bu tikel ilâhî mesajların çeşitliliğinin varlığını tanımak demektir. Bu kitabın yalnızca belirli bir gruba hitâb etmediğini açıklamak için bu noktaya başlangıçta değiniyorum. Daha doğrusu bu kitabı -her kim olursa olsun ve her nereden gelirse gelsin- sevenler için yazdım. Elbette bunu yaparken titiz akademisyenliğin normlarını da gözettim. Bu yüzden akademideki meslektaşlarım zamânımızın sosyal ve politik bağlamını göz ardı ettiğim için bana karşı muhtemelen katı olmayacaklardır.

Bu kitap ilâhî aşk üzerine yazılmış XI. ve XII. yüzyıllara âit Farsça ve Arapça metinlerin bir antolojisi olarak düşünülebilir. Ancak kitabın ana itkisi, söz konusu müelliflerin -ve onların tâkipçisi olan âlimlerin- ilâhî olanla insan arasındaki boşluğu doldurmak gibi eşsiz bir rolü aşka veren teolojik bir vizyona dayandıklarını göstermektir. Kitaptaki metinler, çoğunluğu -özellikle Farsça konuşanları- akademisyen olmayan ve fakat tıpkı geri kalanlarımız gibi hayatlarında anlam arayan sıradan insanlardan oluşan okuyuculara bu teolojik vizyonun nasıl sunulduğunu göstermektedir.

Bu kitap İslâmî öğretinin çeşitli teolojik ve felsefî yorumlarını içermektedir. Söz konusu metinlerin müellifleri kendi düşüncelerini sunarken, genellikle bu alanlardaki Müslüman otoriteler tarafından ikincil literatürde sunulduğu şekliyle kuru ve soyut bir üslup izlemiş olup kitapta yer verdiğim yazarların çoğunun dili, somut imgelerle insan nefsinin dolaysız ilgilerine hitâb eden mitsel bir muhayyileye dayalıdır. Tercüme ettiğim metinlerin çoğu düzyazıdır fakat bunların büyük bir kısmı oldukça şiirselidir. Fars şiir geleneğine âşinâ olan kimseler, Mevlânâ, Nizâmî, Sâdî, Hâfız gibi şâirler tarafından hâlâ çok güzel ve cezbedici gelen edebî formlarla aktarılan bu temsili anlatımı ve sembolizmi büyük ölçüde tanıyacaktır.

Bu proje için boş vakit vaadini bir kere aldıktan sonra hep dikkatli bir şekilde okumak istediğim fakat uzunluğunun beni bunu yapmaktan alıkoyduğu bir eseri okumaya koyuldum: *Keşfü'l-esrâr ve uddetü'l-ebrâr*. Bu eser, her ne kadar önemli bir kısmı Arapça olsa da Farsça yazılmış en eski ve en uzun Kur'ân tefsirlerinden birisidir. İran'ın merkezinde bulunan Yezd eyâleti sınırları içerisindeki Meybud kasabasında doğan Reşidüddin Meybudî, kaleme aldığı tefsirin nihâî taslağına 1126 yılında başlamıştır. Annabel Keeler'ın yakınlarda yayımladığı monografisine kadar Meybudî Batılı akademisyenler tarafından büyük ölçüde göz ardı edilmekteydi. Nitekim yirmi yıl kadar önce, bilgili ve üretken bir Avrupalı tasavvuf araştırmacısı evimizi ziyaret etmiş, Meybudî'nin kitaplıkta öne çıkan on ciltlik *Keşfü'l-esrâr*'ını görünce bunun ne tür bir eser olduğunu sormuştu. Tasavvufî öğretiler için Fars dilindeki en önemli ve en ayrıntılı XII. yüzyıl kaynağı olduğu şeklindeki cevabım ise anlaşılabilir bir şüpheyle karşılaşmıştı. Bugün tam olarak böylesi bir yargıyı elbette dile getirmem fakat Meybudî'nin eserinin şimdiye kadar elde ettiği tanınmadan çok daha fazlasını hak ettiğini anlatabildiğimi umuyorum.

Meybudî bütün Kur'ân'ı onlu veya yirmili âyetlere bölerek üç merteye üzere tefsir etmiştir. Birinci mertebede âyetleri lafzen Farsçaya tercüme eder ve tercümenin kendisinden başka bir açıklama sunmaz. İkinci ve en uzun olan mertebede Hz. Peygamber'in, ashâbının ve her ne kadar yazılı kaynaklarından nâdiren bahsetse de çeşitli âlimlerin ve müfessirlerin âyetlere getirdiği açıklamaları özetler. Bütün eser içerisinde 1500 sayfalık hacme sâhip olan üçüncü mertebede ise en fazla âyetlerin üçte birini ele alır ve âyetlerin işâretlerini açıklar. Meybudî bununla söz ko-

nusu temsillerin ve kelimelerin, nefsin Allah ile ilişkisinin çeşitli boyutlarına dönük işaretler olarak anlaşılabilceğini kastetmektedir.

Tefsîrinin üçüncü mertebesinde Meybudî, kendi döneminde sûfî olarak adlandırılan erken dönem temsilcilerine âit Arapça sözlere sık sık yer verir. Her zaman olmasa da genellikle bu sözleri Farsçaya tercüme eder, çeşitli açıklamalar ve değerlendirmeler sunar. Meybudî'nin döneminde sûfî kelimesi günümüzde olduğu gibi spiritüel öğretmenler ve tâkipçilerini kapsayan genel bir kavram olarak kullanılmamaktaydı. –Aslında Carl Ernst'in *Shambhala Guide to Sufism* kitabında gösterdiği üzere sûfî kelimesinin günümüzdeki anlamı büyük ölçüde politik malzemeyle yüklü bir yakıştırmadır.– Sûfî kelimesi daha çok Hz. Peygamber'in ayak izlerini tâkip ederek Allah'a yakınlığın en yüksek derecesine ulaşmış belirli seçkin kimselere işaret etmekteydi. Her hâlükârda *Keşfü'l-esrâr* metninin üçüncü mertebesi –mânevîyât [*spirituality*] akademik açıdan şüpheli bir sözcük olsa bile– tam da “İslâm mânevîyâtı” dediğimiz şeye değinmektedir. “İslâm mânevîyâtı” ifadesini kullanmak sûretiyle İslâmî öğretilere ilişkin olarak fıkıh –İslâm hukuku– veya kelâmdan –dogmatik ve diyalektik teoloji– tamâmıyla farklı bir yaklaşımı ayırt etmekteyiz. Bu yaklaşıma tasavvuf [*sufism*] diyebiliriz fakat bu kitapta yer verilen birçok yazar ne kendilerini sûfî olarak görürlerdi ne de çağdaşları onlara bu şekilde atıfta bulunurdu. Dahası İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ gibi filozoflar aşkın hakîkati hakkında –7. bölümde göreceğimiz üzere– aynı şeyi dile getirirler fakat kimse onlara sûfî denilmesi gerektiğini ileri sürmemiştir.

İslâmî öğrenime dönük çeşitli yaklaşımların –tıpkı Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in kişiliğinde mündemiç olduğu gibi– sıklıkla tek bir kişide bir araya getirildiğini aklımızda tutmamız gerekmektedir. Meybudî yetkin bir âlim olarak bunun iyi bir örneğini sergiler. Nitekim tefsîrinin ikinci mertebesinde uzun uzadıya ele aldığı fıkıh ve kelâm meselelerini rahatlıkla mânevîyât alanına dönüştürebilmekte ve her defasında mâkul açıklamalar sunarak muhâtaplarının anlama ve kendini gerçekleştirme arayışlarına yardımcı olabilmektedir. Meybudî'nin çağdaşları ona neredeyse hiç sûfî dememişlerdi. O daha çok İslâmî öğrenimin çeşitli alanlarında söz sâhibi olan yetkin bir âlimdi. Keeler'in Meybudî çalışmasının başlığı olan *Sufi Hermeneutics* bu anlamda fikir verici olmaktan çok yanıltıcıdır çünkü Meybudî kendi yaklaşımında eklektik değilse hiçbir şeydi.

Meybudî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı, yayımlanmış edisyonunun alt başlığına göre *Ma'rûf be-tefsîr-i Hâce Abdullah Ensâri* şeklinde anılmaktaydı. Bu isimle anılmasının sebebi Meybudî'nin önsözde söylediği üzere, eseri Herat'lı ünlü bir âlim olan Ensâri'nin (ö. 1089) tefsiri üzerine çalıştıktan sonra yazmış olmasıdır. Meybudî, Ensâri'nin tefsîrini çok derin ve çok etkileyici fakat mânevî rehberlik ve ilim peşinde olanlara yardım etmek bakımından çok kısa bulmuştu. Bundan dolayı Ensâri'nin tefsîrini herkesin faydalanabileceği şekilde genişletmeye karar verdi. Tarihçiler, böyle bir kitabın günümüze ulaşmadığını düşünerek Ensâri'nin gerçekte bir tefsir yazıp yazmadığı husûsunu şüpheyile karşılamışlardır. Diğerleri arasında Keeler, Meybudî'nin Ensâri'den ders dinlemesinin imkân dâhilinde olmaması sebebiyle Ensâri'nin öğrencilerinden edindiği şifâhî öğretilere atıf yaptığını düşünür. Eserinde Meybudî sıkça Ensâri'den alıntılar yapar fakat bu alıntıların tamâmı üçüncü mertebenin yüzde onundan azdır.

Meybudî'nin eserini okuduktan ve birkaç yüz sayfasını tercüme ettikten sonra, XII. yüzyılın en sevdiğim Farsça metnine, 1140 yılında kırk iki yaşındayken vefât eden Ahmed ibn Mansûr es-Sem'ânî tarafından yazılmış olan *Ravhu'l-ervâh fî şerhi esmâi'l-Meliki'l-Fettâh*'a geri döndüm. Geçmişte bu kitabı gözden geçirmiş ve bir kısmına ilişkin bir çalışmayı "Âdem'in Düşüş Miti" adıyla –denilenlere bakılırsa küçük kitabım *Sufism: A Beginner's Guide*'in en sevilen bölümü– yayımlamıştım. Sem'ânî'nin kitabı, Allah'ın doksan dokuz isminin –gerçi herkes Allah'ın isimlerini doksan dokuz olarak saymaz– veya esmâ-i hüsnânın açıklamasına odaklı yaygın bir teolojik türün en erken yazılmış Farsça örneği olarak görünmektedir. Ele aldığı ismi kısaca ve aşağı yukarı standart bir linguistik analizle inceleyip söz konusu ismin geçtiği bâzı âyetlere yer verdikten sonra Sem'ânî, ilgili ilâhî ismin insan varoluşuna dönük içerimlerini [*implications*] derinlemesine ele alır. Her durumda Sem'ânî, ele aldığı ismi Allah sevgisine ve merhametine bağlamaktadır. Düzyazısı içerisine bâzıları kendisinin olan Farsça şiirler serpiştirir. Sem'ânî ayrıca Arapça şiirlerle de yer verir ve yazdığı metin alıntı olup olmadığı netlik taşımayan Arapça düzyazı örneklerini içerir. Erken dönem sûfî büyüklerinin sözlerine sıklıkla yer vermiş olmasına karşılık herhangi bir kaynak zikretmez. Nihâi olarak eser Arapça veya Farsçada aşk üzerine yazılmış en uzun ve belki de en derin ve en çekici anlatımlardan biridir.

İkincil literatürde bu kitabın aşk üzerine yazılmış bir eser olarak tanınmaması, muhtemelen modern araştırmacıların bu eseri dikkatle okumayışlarından kaynaklanmaktadır. *Ravhu'l-ervâh* nisbeten yakın bir zamanda yayımlandı ve kitabın başlığı gerçek içeriğine ilişkin doğrudan bir ipucu vermemektedir. Üstelik eserin üstü kapalı ve dolaylı bir yaklaşımı vardır –aşk üzerine yazan birçok müellif konunun bu şekilde işlenmeyi hak ettiğini düşünmektedir–, düzyazısı ise oldukça yoğun ve dolambaçlıdır.

Sem'ânî'nin hayâtına ilişkin bildiğimiz çok az şey, biyografik bir sözlük olarak ünlenen *el-Ensâb*'ın yazarı olan yeğeni Abdülkerim Sem'ânî (ö. 1167) tarafından sağlanmaktadır. Her ikisi de âlim bir ailenin mensûbu olarak çeşitli uluslardan topluluklar barındıran –bugün Türkmenistan sınırları içerisindeki– Merv şehriden gelmektedir. Abdülkerim, amcasının hitâbeti güçlü bir vâiz olduğunu söyler fakat onun tarafından yazılmış hiçbir kitaptan bahsetmez. Onu İslâmî ilimlerin üstâdı olarak tanımlarken hiçbir şekilde sûfî olduğunu dile getirmez. Abdülkerim, Ahmet'in babası Mansur'un (ö. 1096) –ki kendisinin de dedesidir– hadis ve fıkıh kitaplarının yanı sıra bir Kur'ân tefsîrinin bulunduğunu söyler. Sem'ânî *Ravhu'l-ervâh*'ta babasının sözlerine yer vermektedir fakat bunları doğrudan değil bir aracı vâsıtasıyla elde etmiş olmalıdır çünkü yeğeni Abdülkerim'e göre babası vefât ettiğinde Sem'ânî henüz on yaşındaydı.

Yirmi yıl kadar önce Sem'ânî'nin kitabını ilk kez incelediğim zaman birkaç pasajın Meybudî'nin tefsîrine benzediğini fark ettim. Keeler, İranlı bir araştırmacının bu noktaya bir makalede dikkat çektiğini söyler. Sem'ânî ve Meybudî birbirlerinin çağdaşıydılar ancak kimin kimi okuduğu ya da her ikisinin aynı kaynaktan yararlanıp yararlanmadığı bana veya başka birine açık değildi. Her iki eseri de incelerken Meybudî'nin Sem'ânî'den yararlandığını belirleyebildim. Meybudî, muhtemelen Nahl sûresinin tefsîrini –yâni kitabının yaklaşık olarak yarısını– bitirdiği vakitlerde *Ravhu'l-ervâh*'ın bir nüshasını edinmiş olmalıdır. Nitekim İsrâ sûresinin başlangıcından kitabın sonuna kadar bâzen kelimesi kelimesine *Ravhu'l-ervâh*'tan alıntı yapar. Üstelik sık sık olmasa da, Sem'ânî'nin çetrefilli düzyazısını gözden geçirir ve sâdeleştirir.

Genel olarak Meybudî, Sem'ânî'yi en az Abdullah Ensârî'yi kullandığı kadar kullanmakta ve doğrusu üçüncü mertebenin ikinci yarısının tonu ve üslûbu Sem'ânî'nin etkisi altında belirgin biçimde değişmek-

tedir. Ensârî'den faydalandığı yerlerde Meybudî onu genellikle ismen veya "pîr-i tarîkat" lakabıyla anar. Arapça "şeyh" kelimesinin Farsça tercümesi olan "pîr", yaşlı kimse veya hoca anlamına gelmektedir. Tarîkat ise Allah'a giden ve sûfiler olarak adlandırılan kimselerce veya kendi dönemlerinde çağdaşlarına göre sıradan görünen kişilerce tâkip edilen ince yoldur. "Pîr-i tarîkat", bu yolda müridlere rehberlik eden kimselere verilen bir unvandı. Meybudî bu ifâdeyi başka müşşidlere atıf yapmak için de kullanır fakat bu durumlarda bu kişilerin isimlerini özellikle belirtir. Dolayısıyla her ne zaman bir pasajı isim belirtmeksizin "pîr-i tarîkat"a atfediyorsa istisnâsız olarak Ensârî'yi kastetmektedir.

Meybudî, Sem'ânî'den metin alıntıladdığı zaman bunu nâdiren belirtir. Belirttiğinde ise metinde konuşanın kimliğine ilişkin hiçbir ipucu vermez. Modern dönem öncesi İslâmî metinlerde kaynakların belirtilmemesi yaygın bir tavidır çünkü düşüncelerin ve ifâdelerin kişisel mülkiyete girdiğine ilişkin bir algı pek yerleşik değildi. Meybudî, şu veya bu şekilde Ensârî'den başka hiçbir kaynak belirtmemektedir, dolayısıyla yalnızca Sem'ânî'yi kasıtlı olarak görmezden geldiğini düşünmemeliyiz. Örneğin üçüncü mertebede Meybudî, Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin (ö. 1072) tefsiri olan *Letâifu'l-işârât*'tan geniş ölçüde faydalanır. Kuşeyrî, tasavvuf târihinde büyük ün kazanmış olan *Risâle*'nin müellifidir ve İngilizceye parça parça veya tamâmen üç kere tercüme edilen bu eser Allah'a giden yola ilişkin Arapça yazılmış klasik bir öğreti kitabıdır. Meybudî *Letâifu'l-işârât*'tan sıklıkla kelimesi kelimesine alıntılar yapmasına rağmen bu eserden veya yazarından ismen hiç bahsetmez.

Araştırmama başladığımda Ensârî'nin aşka ilişkin söyleyeceğı önemli şeyler olduğunu biliyordum fakat onun ne kadar zengin bir kaynak olduğunu görmek beni çok şaşırttı. Ensârî hem Arapça hem de Farsçada kelâm, fıkıh ve mânevî yol üzerine yazmıştır. Tarihçiler, Ensârî'nin eserlerinin büyük bir çoğunluğunun müridleri tarafından derlendiğini belirtmişlerdir. Böyle olmakla birlikte kullandığım metinler üslup ve içerik bakımından tutarlıdır. Öyle ki bu tutarlılık Meybudî'nin bir şey belirtmeksizin Ensârî'den yaptığı bâzı alıntıları bulmama yardımcı oldu. Ensârî'nin büyük ihtimalle vefâtından sonra derlenen kitaplarından birisi, İslâm mâneviyâtının büyük üstadlarının hayatlarının konu edildiğı ilk Farsça eser olan *Tabakâtü's-sûfiyye*'dir. Bu eser, Attâr'ın ünlü *Tezkiretü'l-evliyâ*'sı için önemli bir kaynaktı. Ensârî, Hanbelî ekolünde bir otorite olarak kabûl edilmektedir. Hanbelî ekolü,

XIV. yüzyılda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi ünlü temsilciler çıkarmış olup bu yazarların her ikisi de sevgi üzerine –sıklıkla unutulsa bile Joseph Norment Bell’in *Love Theory in Later Hanbalite Islam* kitabında gösterdiği üzere– kapsamlı eserler yazmışlardır.

Ensârî’nin en tanınmış Arapça eseri, Allah’a giden yolu her biri üç dereceye ayrılmış yüz mertebe şeklinde tasvîr eden klasik bir anlatım örneği olarak *Menâzilü’s-sâirîn*’dir. Metin, ilâhî gerçekliğe doğru sürekli artan bir yakınlık kazanması sebebiyle nefsin geçirdiği dönüşümün yoğun bir tasvîrini sunar. Ensârî, Farsça *Sad Meydân* adında benzer bir kitap daha yazmıştı. “Meydân” kelimesi savaş alanı, polo sahası ve şehir meydanları için kullanılır. Burada Ensârî’nin, nefesine karşı cihâd eden Allah yolcusunun mücâdele verdiği savaş alanını hatırlatır tuttuğu görülmektedir. *Sad Meydân*’dan otuz yıl kadar sonra tertip edilen *Menâzilü’s-sâirîn*, yapı olarak Farsça metinle benzerlik gösterir fakat hiçbir şekilde ona dayanmamaktadır.

Ensârî hem Arapça hem de Farsçada güzel bir üslupla yazmıştı. “Farsça şekerdir” (*fârsî şeker est*) sözünün gerçekliğini ortaya koymak için örnek gösterilebilecek ilk müelliflerden birisi odur ve onun dilinin tatlılığı özellikle en ünlü Farsça kompozisyonları olan münâcâtlarında belirgindir. Arapça [gizli konuşma ve fısıltı anlamına gelen] “necvâ” kelimesinden türeyen “münâcât”, birisiyle gizlice konuşmak veya özel bir sohbetle bulunmak anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber bir hadîsinde “Namaz kılan Rabbiyle münâcâta bulunur” [*el-musallî yünâcî rabbehû*] buyurmaktadır. Sonraları bu kelime özellikle Allah’a hitâb etmenin samîmî şeklini ifâde etmek için kullanılır oldu ve Ensârî Fars dilinde bu sanatın ilk ve en büyük ustasıydı. Ensârî muhtemelen bu münâcâtları müstakil bir eser olarak yazmadı. Nitekim yazma nüshalarda farklı münâcât derlemeleri bulunmaktadır. Ensârî’nin *Çihil u du fasl* gibi bâzı eserleri, daha sonra münâcâtlar arasında yer verilen pasajlar içerir. Meybudî, bâzılarını birkaç defa olmak üzere bu münâcâtları sıklıkla aktarmakta fakat özellikle aynı münâcâtın farklı aktarımlarına yer vermesi yazılı bir metinden değil şifâhî hâfızadan beslendiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca Ensârî, Farsçada aşk üzerine yazılmış ilk müstakil risâle olan ve nefsin Allah’ı sevmekle ulaşacağı çeşitli nitelikleri yirmi sekiz bölümde anlatan *Muhabbetnâme*’yi yazmıştı. *Muhabbetnâme*, aşk hakkındaki alışlageldik kitaplardan daha vecîz ve üstü kapalı anlatıma sâhip zarif bir metindir.

Meybudî ve Sem'ânî –her ne kadar eserlerinden haberdâr olduklarına ilişkin çok ufak bir kanıtla sâhip olsam da– Gazzâlî kardeşlerin genç çağdaşlarıydılar. Muhammed Gazzâlî (ö. 1111) evrensel olarak İslâmî geleneğin en büyük âlimlerinden birisi kabûl edilir ve Batı dillerinde pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Temel İslâmî ilimlerde, özellikle fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, felsefe ve mânevî yol hakkında seçkin eserler yazdı. Onu diğer erken dönem müelliflerinden ayıran şey, çeşitli perspektifleri ve düşünce okullarını bir araya getirme biçimidir. En ünlü eseri her biri on bölümden oluşan dört ciltten müteşekkil *İhyâü ulûmî'd-dîn* olup bu eser Allah'ın murâdını anlamayı amaçlayan ve O'nun rızâsına göre amel etmek isteyenlerin ilgilerine hitâb etmektedir. Gazzâlî her bölüme âyetlere, hadislerle ve Müslüman büyüklerin sözlerine yer vererek başlar, ardından akıcı, sistematik ve mantıksal bir kurgu içerisinde düşüncelerini açıklar. *İhyâ'*nın birçok bölümü İngilizceye müstakil kitaplar olarak tercüme edildi ve sevgi üzerine olan bölüm 2011 yılında yayımlandı. Bu bölümün Gazzâlî tarafından kısaltılmış Farsça versiyonu *Kimyâ-yı Saâdet*'in bir parçası olarak tercüme edilmiştir. Gazzâlî'yi, Batı literatüründeki şöhreti ve sevgi üzerine yazdığı iki bölümün ulaşılabilirliğini göz önünde bulundurarak büyük önemine rağmen bu kitapta çoğunlukla dikkate almadım.

Ahmed Gazzâlî (ö. 1126), Muhammed Gazzâlî'nin küçük kardeşi olmasının yanı sıra aşk üzerine yazılmış Farsça klasik bir metin olarak görülen ve diğerlerinden daha fazla bilinen *Sevânih*'in de içinde bulunduğu Arapça ve Farsça çeşitli risâlelerin yazarıdır. Tarihçiler *Sevânih*'in aşka ilişkin yazma geleneği üzerinde son derece etkili bir eser olduğunu belirtmiş olsalar da kanaatim o ki eğer Meybudî ve Sem'ânî'ye âşinâ olsalardı bu esere atfettikleri yüksek etkiyi biraz daha aşağı çekebilirlerdi. Keeler da aynı çizgiyi tâkip ederek –her ne kadar söylediklerine kanıt olarak kısa bir pasajdan başka bir şey sunmasa da– Ensârî dışında Meybudî üzerindeki en etkili iki eserin Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ı ve Ahmed'in *Sevânih*'i olduğunu söyler. Keeler üslup bakımından da benzerliklerden söz etmektedir fakat Meybudî'nin atıfta bulunmaksızın veya değişiklik yapmaksızın alıntı yapma eğilimi dikkate alındığında *Sevânih*'ten sözünü ettiği pasaj dışında herhangi bir alıntı yapmamış olması şaşırtıcıdır. Ahmed Gazzâlî'nin kitabı, şiirsel niteliğine pek dikkat edilmeden İngilizceye tercüme edilmişti. Dolayısıyla bu kitapta vereceğim *Sevânih*'ten ya-

pılmış birkaç örnek tercümenin Ahmed Gazzâlî'nin kitabının neden yüzyıllar boyunca kardeşinin Farsça yazdıklarından bile daha çekici olduğunu göstereceğini ümit ediyorum.

Metin içinde kendilerinden söz edileceği üzere İhvân-ı Safâ, İbn Sînâ, Ebû İbrâhîm Müstemlî Buhârî, Hücvîrî, Ebû Mansûr Abbâdî ve Rûz-bihân Baklî gibi başka müelliflere de yer vereceğim. Çalışmada aşk şâirlerinden örneklere yer vermedim. Bunun sebebi şâirlere âit beyitlerin genel olarak bir bağlam oluşturma ve yorumlama gerektirmesi, düzyazının ise bunun aksine nisbeten kendi kendini açıklayıcı olmasıdır. Üstelik ikincil literatürde şâirler daha kapsamlı bir şekilde çalışılmıştır. Arap dilinde ilâhî aşk üzerine en önemli şiir, İbnü'l-Fârız'ın (ö. 1235) 760 beyitlik *Nazmu's-sülûk*'üdür. Bu şiir benim çalışmamın son taslağı açısından daha geç bir döneme âittir ve zâten önemli akademisyenler tarafından üç kere İngilizceye tercüme edilmiştir.

Farsça yazan büyük aşk şâirleri listesinin başında olan Senâî Gaznevî (ö. 1131), hak ettiği derecede olmasa bile büyük ölçüde ilgi görmüştür. Meybudî ve Sem'ânî'nin bir çağdaşı olarak Senâî'nin yoğun ve zor bir nazmı vardır, bu yüzden kendisine bilge veya filozof anlamına gelen hakîm denmesi boşuna değildir. Senâî'nin şiiri Kur'ân'a, hadise, felsefeye, teolojiye, Arap şiirine vb. işâretleri bakımından oldukça zengindir. Muhteşem kasîdelerinin titiz bir analizi başlı başına uzun bir monografi kapsayabilir. Meybudî'nin en sevdiği şâirin Senâî olduğunu belirtmekte fayda var. Meybudî, sıklıkla "o civânmerd" dediği Senâî'den bir iki beyite yer verir. XII. yüzyılda Farsçadaki civanmert kelimesi -Arapçada sözlük bakımından "genç adam" anlamına gelen "fetâ"nın tercümesi olarak- ideal Allah âşığı anlamına gelmekteydi. Diğer müellifler arasında Meybudî, Sem'ânî ve Ahmed Gazzâlî bâzen muhâtaplarına onların kim olduklarına işâret etmek için değil kim olmaları gerektiğine ve yetkin erdemin, hikmetin, cömertliğin, lutfun ve merhametin insanları olmak için çaba göstermelerine işâret etmek için bu lafızla hitâb ederler.

Mevlânâ öncesi dönemde Farsça yazan diğer bir büyük aşk şâiri olarak ünlü *Mantıku't-tayr*'in müellifi Attâr Nişâburî (ö. 1221), Helmut Ritter'in hacimli çalışmasının konusu olmuştur: *The Ocean of the Soul: Man, the World and God in the Stories of Farid al-din 'Attar*. Kitap 1955 yılında Almanca olarak yayımlanmış ve 2003 yılında güncellenmiş bibliyografya ve düzenlemelerle İngilizceye tercüme

edilmiştir. Çalışmanın aşk konusuna ayrılan sayfaları (s. 360-614) zengin bir literatür araştırmasını içermektedir. Bir tarihçi ve tasnifçi olarak yazan Ritter, Attâr'ın kavramları ve temalarını anlatım ifâdelerine indirgeyerek analiz etmiş, örnekleyici hikâyelerin tercümelerini yâhut özetlerini vermiş, Arapça ve Farsça -bâzen de Türkçe- erken ve geç dönem kaynaklarına zengin bir biçimde çapraz referanslarda bulunmuştur. Arapça ve Farsça elyazmalarına ilişkin engin bilgisine rağmen Ritter, görünüşe göre aşk öğretilerine ilişkin Attâr'dan önceki en zengin Farsça kaynaklar olan Sem'ânî ve Meybudî'nin kitaplarıyla karşılaşmamıştı.

Kitap için malzeme toplamaya ilk başladığım sıralarda, Allah sevgisi üzerine Arapça yazılmış bilinen en eski eserlerden olan Ebu'l-Hasan ed-Deylemî'nin (ölümü yaklaşık 1000) [*Atfu'l-elifi'l-me'lûf ale'l-lâmi'l-ma'tûf* isimli] kitabından faydalanmayı düşünmüştüm. Bu kitap, başlıca Kur'ân âyetleri, hadisler ve büyük müridlerin sözlerinin derlenmesinden oluşan erken dönem eserleriyle Muhammed Gazzâlî'nin kitapları gibi aynı sözler üzerine kapsamlı açıklamalar getiren teorik çalışmalardan oluşan geç dönem eserleri arasındaki geçiş aşamasına muhteşem bir örnek teşkil etmektedir. Deylemî'nin kitabının aşk üzerine olan bölümlerini aynı dönem tasavvuf literatüründeki -Kuşeyrî'nin *Risâle*'si veya Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 996) *Kütü'l-kulûb*'u gibi- diğer eserlerden ayırt eden şey, hem uzun olması hem de kelâm, felsefe ve edebiyatı dikkate almasıdır. Sonunda *Atfu'l-elifi'l-me'lûf*'un Joseph Normant Bell ve Hasan Al Shafie tarafından yapılan başarılı İngilizce çevirisinin, benim -bir yer dışında- bu eserden alıntı yapmamı gereksiz kıldığına karar verdim.

Bell ve Al Shafie'nin, Deylemî'nin kitabının tercümesini *A Treatise on Mystical Love* olarak isimlendirmeleri dikkate değer bir husustur. "Mistik" kelimesi burada, Lois Giffen'in kişiler arası veya romantik aşkı anlatan edebî türe ilişkin *Theory of Profane Love Among Arabs* adlı incelemesi için seçtiği "profane" [din dışı] kelimesinin karşıtı olarak anlaşılmalıdır. Deylemî'nin kitabını mistik yapan şey, kişi ile Allah arasındaki ilişkinin sırlarına ilişkin konuşması, diğer türü profan yapan şey ise özellikle bu meseleyi ele almamasıdır. Ancak genel bir kural olarak, her iki türdeki kitapların müelliflerinin de kuşaktan kuşağa devreden ünlü Leylâ ile Mecnûn hikâyesinde olduğu gibi aynı Arap şiiri bakiyesinden faydalandığını söyleyebiliriz. İlk

durumda müellifler, beyitleri veya anekdotları kişinin Allah'ı sevmesine işaret olarak okurlarken diğer durumda kişiler arasındaki insânî sevgiye göre okurlar. İslâm düşüncesinde, genellikle bu iki çeşit aşk arasında aslî bir ayrım yoktur çünkü aşk nerede görünürse görünsün bir ilâhî hakikattir. –Nitekim İbn Sînâ bu noktadaki genel vurguyu 7. bölümde aktaracağımız risâlesinde belirlemektedir–.

Her ne kadar Arapça ve Farsçaya eşit miktarda ağırlık verme niyetiyle yola çıkmış olsam da kitabın sonunda terâzinin Farsçadan yana baskın olduğu ortaya çıktı. En başından beri Meybudî ve Sem'ânî'nin çok büyük malzeme sağlayacağını biliyordum fakat Arapçada da benzer ölçüde malzeme bulabileceğimi ümit ediyordum. –Aslında XIII. yüzyıla gitseydim kolayca pek çok malzeme elde edebilirdim, yalnızca İbnü'l-Arabî'nin öğretileri bile büyük bir cildi doldurabilirdi.– Eseri düzenleyeceğim kısa süre içerisinde aşk üzerine Arapça yazılmış olup henüz benim görmediğim bütün kitapları bulup okumak imkansız olacaktı fakat elimdekileri gözden geçirmek ve ikincil literatürde sözü edilen diğer eserleri incelemek bakımından elimden geleni yaptım. Yayımlanmış malzemeden çok da bir şey kaçırdığımı sanmıyorum. Seçtiğim metinler açısından son kertede argümanın kesinliğinden çok ifâdenin tatlılığını tercih ettim. Bu kararımın, niçin Ahmed Gazzâlî'nin *Sevânih*'ini çalışmaya katıp da kardeşinin aşk üzerine olan risâlelerini göz ardı ettiğimi açıklamaya yardımcı olacağını düşünüyorum. Basitçe aşkın teorik ve doktriner boyutlarına bakıyor olsaydık, Muhammed Gazzâlî'nin meseleyi ele alış biçimi Ahmed'inkinden daha çok daha ayrıntılı ve eksiksizdir. Fakat ilâhî ve insânî sevginin birbirleri içine geçmesine ilişkin sırları arıyorsak, *Sevânih* soyut bir dili olmamasına rağmen daha nitelikli bir metin ortaya koymaktadır.

Genel olarak dinî meseleler hakkındaki Farsça metinler, aynı konulardaki Arapça yazılmış kitaplardan daha ulaşılabilir niteliktedir. Bunun sebebi Farsça metinlerin genellikle Arapça orijinal eserlerin yorumları yahut özetleri olarak yazılmış olmalarıdır. Müellifler, Arapça kaynaklara bakmak için eğitimi bulunmayan ya da hoca bulmaya imkânı olmayan kimseleri gözeterek bu kitapları yazmışlardır. Farsça yazan birçok müellif açık yazma konusunda elinden geleni yapmış ve kısa Arapça beyânların içerimlerini açarken aksine uzun soluklu yazmaya meyilli olmuştur. Bu tür yazım tarzı İngilizce çeviride tâkip edebilmek adına nisbeten daha kolaydır çünkü orijinal Arapça pasajların aksine okumak için çok fazla bilgi gerektirmezler.

Tüm bunlarla berâber Farsça yazan müellifler zengin ve somut temsillere başvurmaya eğilimliken benzer Arapça metinlerde soyut ve teknik tâbirler tercih edilmekteydi.

Meybudî, özellikle uzman olmayan kimseler için Farsçanın Arapça üzerindeki avantajlarına güzel bir örnektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Meybudî, yoğun ve vecîze üsluplu bir anlatımı olan Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ından sıklıkla faydalanır. Bir âyetin açıklanmasında Kuşeyrî, ismini vermediği müelliflerden bâzen beş veya on farklı yorum sunar. Meybudî'nin ise Kuşeyrî'nin metninin tamamını veya bir kısmını alıntılayıp o şekilde bıraktığı çok nâdirdir. Kuşeyrî'nin metnini aktardıktan sonra çoğunlukla yorumlayıcı bir tercüme verir, böylelikle bir vecîze uzun bir paragrafa dönüşür ve orijinalinden daha açık hâle gelir. Genellikle Meybudî Arapça pasajlara yer vermekten sıkıntı duymaz fakat oradan ilhâm alır ve kendi başına ilerler. Nitekim onun yüz yıllar süren şöreti, erken dönem sûfilerinin anlaşılması güç sözlerini gündelik dile aktarabilme yeteneğinden kaynaklanmaktadır.

Bu kitabı temalarına göre tercüme edilmiş bin sayfa kadar metni tasnif ederek yazmaya başladım. Süreç içerisinde müelliflerin üç temel soruya cevap veriyor oldukları gitgide kendini belli etti: Aşk nereden gelir? İnsanlar günlük hayatlarında aşka göre nasıl yaşarlar? Sonunda aşk onları nereye götürecektir? Bu yüzden seçkileri üç genel başlık altında derledim: Aşkın menşei, aşkın hayâtı ve aşkın maksadı. Hangi metnin eklenip hangisinin dışarıda bırakılacağına ilişkin nihâî bir tercih yaparken gerekli teolojik bağlamı ortaya koymayı uygun gördüm. Hiçbir yerde aşkı tanımlamayı denemedim çünkü müellifler, her ne kadar belirtileri tasvîr edilebilse bile aşkın tanımlanamayacağı yâhut açıklanamayacağı üzerinde ısrar ederler. Aşkın hakikati yalnızca ona kucak açarak ve onunla yaşayarak anlaşılabilir. Mevlânâ'nın ifâde ettiği üzere:

Pursid yeki ki âşkı çîst

Guftem ki me-purs ez in maânî

Ângeh ki çü men şevî be-bînî

Ângeh ki be-hândet be-hânî

Birisi “aşk nedir?” diye sordu

Bu mânâlar hakkında soru sorma dedim

Benim gibi olduğunda bilirsin aşkı,

Ancak o seni çağırduğında sen onun hikâyesini okursun. (*Küllîyyât* 29050-51)

Bu noktada, Arapça ve Farsçada sevgi [*love*] için kullanılan kelimeler hakkında bir şeyler söylemeliyim. Erken döneme âit metinlerde, genel olarak Kur'ân'daki şekliyle "hubb" ve "mahabba" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kökten türetilen iki isim-fiil Kur'ân'da sekiz defa geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, diğer bir kök kelimeden türeyen isim-fiiller olarak "vüdd" ve "mevedde" kelimeleriyle de sevgiden otuz kere söz eder. Bu kökten bir ilâhî isim olan "Vedûd" türemiştir. Kur'ân, yanlış yönlendirilmiş sevgi için üçüncü bir terim olarak "hevâ"yı kullanır fakat sonraki literatür bu kelimeyi çoğu zaman olumsuz çağrışımından uzak bir şekilde işlemiştir.

Sevgiye ilişkin Kur'ân'da geçmeyen en önemli sözcük, çoğu kez yoğun veya şiddetli sevgi anlamında kullanılan "aşk" [*ışk*] kelimesidir. Erken dönem felsefî literatürde aşk, sıklıkla cinsin tüm bireylerine uygulanabilen genel [*generic*] bir kelime olarak kullanılmıştır. Birçok yazar, aşkın bir insânî ilişkide ortaya çıkabilecek yoğun ve şiddetli sevgiye işâret ettiği konusunda hemfikiridir. Bâzıları Platon'un *Phaedrus*'unda izi bulunabilen şu sözü tasvip ederek aktarır: Aşk, ilâhî bir deliliktir (*cünûn-ı ilâhî*). Çoğu kimse aşkı, uzun süreli ve derinden kökleşen iki eş arasındaki sevgiyi ifâde etmek için kullanılan muhabbet veya meveddetin karşısına koyar. Kelâmcılar, aşk kelimesinin Allah'ın insana veya insanın Allah'a olan sevgisi için kullanılamayacağını söylemişler fakat diğer disiplinlerdeki âlimler nâdiren bu îtirâzlara îtibâr etmiştir. –Bell ve Al Shafie, *A Treatise on Mystical Love* kitabının girişinde bu teolojik tartışmanın iyi bir özetini sunar–. Fars şiirinde ise tercih edilen ana kavram aşktır.

Erken dönemlerden beri Arapça yazan müellifler, sevgiyi dile getirmek için kullanılan kelimelerin büyük çeşitliliğini dikkatle analiz etmişlerdir. *Theory of Profane Love Among the Arabs* adlı çalışmasında Giffen, söz konusu çeşitliliği kapsamlı bir biçimde ortaya koymaya çaba gösteren bu müellifler tarafından altmıştan seksene kadar farklı sevgi ismi ve türünün tespit edildiğini söyler. *Love Theory in Later Hanbalite Islam* adlı çalışmasında Bell, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Ravzatü'l-muhibbîn* isimli eserinin girişinde sevgiyi ifâde eden elli bir kelimenin tanımını verdiğine atıf yapar. Günümüz araştırmacılarından Ürdünlü Gâzî ibn Muhammed, titiz çalışması *Love in the Holy Qur'an*'da sevginin farklı türlerine işâret eden otuz sekiz Kur'ânî terim tespit etmiştir.

Müellifler sevgiye ilişkin olarak Farsça yazmaya başladıklarında, Arapçadaki kavramları aynen kullanmışlar ve çoğu kez muhabbet ile aşk kelimelerini eşanlamlı olarak almışlardır. Aşkın ilâhî sevgi için geçerli olup olamayacağına ilişkin tartışmalar hakkındaki en genel yaklaşım Irâkî tarafından *Lemaât*'ın girişinde dile getirilir: "İster muhabbet de ister aşk, kelimeler üzerine münâkaşayı bırak!" Buna ek olarak, yazarlar iki Farsça kelimeyi de sıkça kullanmışlardır. Bunlardan birisi "mihr" kelimesidir. *Avestâ*'dan gelen bu kelime, Zerdüştlüğün on iki ana meleşinden birisi ve Grek-Roman Mitraizm gizemlerindeki tapınma nesnesi olan Mithra'nın Yeni Farsçadaki hâlidir. Çok daha yaygın bir şekilde kullanılan ikinci kelime ise "arkadaş", "seven" veya "sevilen" anlamına gelen "dûst" [dost] kelimesinden türetilmiş "dûstî"dir. Bugünkü Farsçada "dûst", sevgi değil arkadaşlık anlamına gelmektedir. "Seni seviyorum" demek için literal olarak "Sana arkadaş olarak sâhibim" anlamına gelen "dûstet dârem" denilmektedir. Arapça "hubb" sözcüğünün bir eş anlamlısı olarak birleşik fiil "dûst dâşten" –"arkadaş olarak sâhip olmak"– Yeni Farsçanın başlangıcına kadar gitmektedir. Başka örneklerin yanı sıra Meybudî'nin, içinde "hubb" geçen âyetleri bu kelime ile tercüme etmesi kavramın bu dönemdeki kullanımını göstermektedir. Ensârî, "dûstî" kelimesi ile "muhabbet" ve "mihr" sözcüklerini birbirlerinin alternatifi olacak şekilde kullanmıştır. Ayrıca Arapçada "hubb" kelimesinin arkadaşlık için kullanılan en yaygın kelimelerden birisi olduğunu hatırlatmakta yarar var. Bu yüzden mütercimler tarafından genellikle arkadaşlık ve sevgi arasında ayırım yapılmaktadır.

Farsça yazan müellifler arkadaşlık hakkında bir şey kaleme aldıkları zaman yoğun yâhut romantik sevgilere mahsus olan "aşk"tan çok "dûstî" veya "muhabbet" kelimelerini kullanmaktadırlar. Fars şiirinde "dûst" kelimesi kullanıldığında mütercimler bunu genellikle "arkadaş" diye karşılar fakat "dûst", "sevgili" olarak da tercüme edilebilir. "Dûst" kelimesi Allah'a işâret edecek biçimde kullanıldığında ben bu kelimeyi "Dost" [*the Friend*] şeklinde tercüme ettim.

Bir diğer terminolojik zorluk, önemli bir Kur'ânî kelime ve ilâhî isimlerden birisi olan Arapça velî –"arkadaş"– sözcüğü dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Meybudî ve diğerleri bu kelimeyi Farsçaya "dûst" şeklinde tercüme etmişlerdir fakat "dûst" kelimesini –hubb kelime-

sinden türetilen- “habîb” ve “mahbûb” sözcükleri için de kullanmışlardır. Arkadaşlık ise “velâ” yâhut “velâye/vilâye” olarak geçmektedir. Velî kelimesinin kök anlamı “yakınlık” ve “yakınlık için uygun faaliyet”tir. Bu yüzden “yönetici” anlamına gelen “vâli” kelimesi hükümdâra yakınlığından dolayı bir “vilâye”yi [vilayeti] yönetmesi için “velâye” [velâyet, yöneticilik] verilmiş kimse için kullanılır. Şîa’da Hz. Peygamber tarafından imamlara verilmiş özel otoriteye “velâye” denilmektedir. Bugünün İran’ında bu kelime siyasî bir dönüşümle “velâyet-i fakîh” olarak kullanılmaktadır.

Kur’ân velînin çoğul hâli olan evliyâ kelimesini kullanmaktadır. Evliyâ sözcüğü Allah dostlarına işâret eder ve bu kimselerin kimler olduğuna ilişkin yüzyıllar boyunca pek çok tartışma ortaya çıkmıştır. Peygamberler kesinlikle Allah dostları olduğu halde evliyâ basitçe peygamberlere işâret etmez. Aynı şekilde müminler için Kur’ân’da “Allah, imân edenlerin velîsidir” (Bakara 2:257) denilmesine rağmen onlar da kavramsal anlamıyla evliyâ sayılmazlar. Evliyâdan kasdın peygamberler ile sıradan müminler arasındaki üçüncü bir kategori olduğu genellikle kabûl edilmektedir. Bununla berâber erken dönemlerden beri İslâm dünyasında Müslümanlar, bâzı vefât etmiş kimseleri Allah dostları olarak benimsemekte ve bu kimselerin hatıralarına saygı göstererek türbelerini ziyâret etmektedirler. Batılı akademisyenler kavramı bu anlamıyla genel olarak “saint” [aziz] diye çevirmektedir fakat bu İngilizce kelime Hıristiyanlığa âit çağrışımlarından dolayı sorunludur. Çünkü Hıristiyan azizleri kilise tarafından seçilmektedir, İslâm’da ise Allah dostları toplumun mutâbakatıyla ve genellikle de yerel bir şekilde belirlenir. Üstelik Kur’ân, şeytanın da evliyâlarının olduğunu açıkça bildirmektedir fakat elbette bunlar Allah dostları değildirler. Bu çalışmadaki metinlerde müellifler velî kelimesini kullandıkları zaman Kur’ânî mânâyı tâkip ederek Allah dostlarının O’na son derece yakın olan ve bu yüzden O’nun sevgisinin muhâtabı [mâşukları] kılınan kimseleri kast etmektedirler.

Sonuç olarak “hubb” ve türevlerini “love”, -Kur’ânî bağlamının dışında nâdiren kullanılan- “vüdd” kelimesini “love” veya “affection”, aşkı “passion”, “mihr”i “love” ve “dûstî”yi “friendship” şeklinde tercüme ediyorum. Bununla birlikte söz konusu kelimelerin sıklıkla birbirlerinin alternatifi olarak kullanıldığını, yâni muhabbet, aşk

ve dostluk kelimelerinin çoğunlukla aynı kavram olduğunu akılda tutmak gerekmektedir. Her şeye rağmen müelliflerin kelimelerin anlamları arasında ayırım gözettiği ve metinlerin orijinal dillerine âşinâ olanların herhangi bir durumda hangi kelimenin kullanıldığını bilmek isteyebilecekleri pasajlar bulunmaktadır.¹

- 1 Editörün notu: Elinizdeki kitapta Chittick'in doğrudan kaleme aldığı kısımlar Kadir Filiz tarafından Türkçeye aktarıldı. Klasik tasavvuf metinlerinden yapılan ve kitabın büyük bir kısmını oluşturan alıntılar ise Ömer Saruhanlıoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş olup bu kısımlar Arapça ve Farsça orijinalleriyle karşılaştırıldı. Chittick tarafından çevirisi yapılan kısımların daha önce yapılmış Türkçe tercümeleri mevcutsa söz konusu çalışmalara da başvuruldu ancak üslup ve ifade bakımından büyük ölçüde Chittick'in tercihlerine bağlı kalındı. Bu yüzden kitabın bibliyografyası oluşturulurken Türkçe çevirisi bulunan kaynaklar ayrıca gösterildi. Kitapta yer verilen klasik metinlerin büyük bir kısmının daha önce Türkçeye tercüme edilmemiş olduğunu özellikle belirtmek gerekiyor. Chittick, burada aktarılmasına gerek görülmeden "Format Hakkında Not" başlıklı kısa yazısında olabildiğince dipnotlardan kaçındığını, Kur'an âyetlerini tırnak içerisinde eğik yazı biçimiyle verdiğini, Hz. Peygamber'e atfı net olmayan hadis metinlerinin yanına yıldız işareti koyduğunu ve Arapça-Farsça kelimelerin yazımında The Encyclopedia of Islam'ın gözden geçirilmiş transliterasyon sistemine bağlı kaldığını söyler. Türkçe çeviride isimlerin, kitap adlarının ve kavramların yazımında genel olarak *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ve *Kubbealtı Lugatı*'nın yazım ilkeleri gözetildi. Elinizdeki kitapta İngilizce orijinalinden farklı olarak âyetler, hadisler, beyitler vb. metin içinde önem taşıyan Arapça ve Farsça ifâdelerin -en azından okunuş düzeyinde- asıllarına yer verildi. Nitekim kitap boyunca köşeli parantez içinde verilen unsurların tamamı ve Arapça-Farsça beyitlerin okunuşları Türkçe çeviriye yapılmış eklemelerdir. Orijinal metnin kavramsal örgüsünü sunmak amacıyla yapılan bu türlü eklemelerde, Türkçe tasavvuf okuyucusunu bekleyen farklı bir kelime kadrosu ve ifâde alanı olduğu hissettirilmeye çalışıldı. Chittick'in özellikle üzerinde durduğu "sevgi" içerikli kavramların çevirisi yapılırken konunun tasavvuf tarihinde kazandığı anlam genişlemesi ve çağırışım ortaklığı dikkate alınarak Ahmed Gazzâli, Sem'âni ve Meybudi söz konusu olduğu zaman büyük ölçüde "aşk" kelimesine öncelik verilmiş, alıntı yapılan diğer yazarlar içinse metinlerin orijinalindeki kullanımlar korunmuştur. Chittick'in yazdığı kısımlarda ise konu akışını ve vurguyu dikkate alan tercihlerde bulunulmuştur. Kitabın İngilizce alt başlığı "Islamic Literature and the Path to God" şeklindedir. Ancak Türkçe çeviri için Chittick'in giriş kısmında belirttiği içerik dikkate alınarak ve Türkiye'de giderek artan tasavvuf konulu çalışmalarla kitabın kesişim alanını göstermek için "Erken Dönem Farsça Tasavvuf Metinlerinde Allah ve İnsan" alt başlığı tercih edildi. Yayına hazırlık süreçleri devam ederken kitabın Seyyid Emir Hüseyin Asgari tarafından yapılan bir Farsça tercümesi de basıldı (*Aşk-ı İlâhî -Seyr be-sûy-i Hudâ der mütûn-i İslâmî-*, Tahrân: Şirket-i İntişârât-ı İlmi vu Ferhengî, 1394hş/2016). Özellikle kitaptaki klasik metinleri orijinalleriyle karşılaştırmak için bu çalışmadan faydalandığımızı belirtmek ve Kadir Filiz'in iletişim kurmasıyla tercümesinin ilk hâlini bizimle paylaşma cömertliği gösteren Asgari'ye teşekkürlerimizi iletmek isteriz.

BÖLÜM 1

**AŞKIN
MENŞEİ**

TEOLOJİK BAĞLAM

Teoloji kavramıyla, ilâhî gerçeklik ve bu gerçekliğin âlem ile ilişkisini söz konusu etmeyi amaçlıyorum. İslâm düşüncesinin oluşumu süresince yaklaşık XI. yüzyıla kadarki evrede teologlar [ilâhiyatçılar], tarihçilerin alışlageldik şekliyle belirttiği gibi kelâm –dogmatik, skolastik ya da diyalektik teoloji–, tasavvuf –ya da mistisizm– ve felsefe olmak üzere üç ana düşünce okulu üzerinden tasnif edilebilir. En azından Gazzâlî döneminden beri yazarların gitgide mevcut yaklaşımları birleştirip sentez oluşturmaya yönelmesinden dolayı bu kategoriler aşınmaya başlamıştır.

Aşk konusunu ele alan ilâhiyatçılar, birlik kavramı, Allah'ın zâtı, sıfatları –ya da isimleri– ve fiilleri bakımından tanımlanması, ayrıca ilâhî sıfatların tamamlayıcılığı [birbirine karşılık gelen nitelikleri] gibi çeşitli terminolojik kavramlar bağlamında bunu yaptılar. Sûfî eğilimin getirdiği yaklaşımı kelâmcıların yaklaşımından ayırt eden şeylerden birisi, kutsal ile insan arasındaki ilişkinin insânî tarafına yapılan vurgudur.

Kelâmcılar genel anlamıyla Allah'ın nihâî aşkınlığı üzerinde durmuş ve içkinliğine ilişkin herhangi bir düşünceyi önemsememişlerdir. Böyle yaparak, insan tabiatıyla doğrudan ilgili olan insanın Allah algısını ve alımlamasını karanlığa gömmüşlerdir. Antropomorfizmden [insanbiçimcilik] sakınmak için aklî düşünceye sığınarak korunmak istemişler ve özellikle Allah'ın bâriz bir şekilde insânî kavramlarla tasvir edildiği Kur'ân ile hadîsin sembolizminden ve temsili [*imagery*] anlatımından kaçınmışlardır. İbnü'l-Arabî'nin yazdıklarının önemli bir kısmı, Kur'ân'ın görünen yönünü temel alan kelâmın bu aşırı duyarlılığını hedef almakta, kelâmcılara âyetlerin görünür anlamlarını açıklamayı bırakmalarını ve nefislerini Allah'ın sûret ve

sembollerdeki tecellilerine açmalarını tavsiye etmektedir. İbnü'l-Arabî, aklın [*rationality*] soyutlayıcı gücünün –akıl, ona göre kalbin iki gözünden birisidir– gerekliliğini inkâr etmemekte fakat insanlardan muhayyile ve sembolizme eşit zaman vermelerini istemektedir.¹

Kutsal ile insan arasındaki ilişkide aşkın merkezîliğini vurgulayan ilâhiyatçılar genellikle teolojik söylemin yaygın meseleleri hakkında konuşmaktadırlar fakat kelâm ve felsefe tarafından tercih edilen soyutlamalardan ve sıkıcı kanıtlamalardan sakınma eğilimindedirler. Bunların yerine, meseleleri Kur'ân sembolizmine ve insan nefsinin gündelik tecrübelerine bağlamışlardır. Aşka odaklanmış olmaları, onların insanı ve Allah'ı ayrı tutmayıp bir araya getirme amacıyla yazdıklarını göstermektedir. İbnü'l-Arabî'nin bıkıp usanmadan okuyucularına hatırlatmaktan çekinmediği üzere rasyonel analiz Allah'ı ruhtan uzaklaştırmakta ve sâlikî aradığı şeyden yoksun bırakmaktadır. Kelâmcıların Allah'ı sevmek isteyenlere nasihati, O'nun, insanın O'na yaklaşmasındaki acınası teşebbüslerinden her anlamda uzak olduğu yönündedir. İbnü'l-Arabî ve onun gibi diğerleri, Allah'ın tamamıyla başkalığını ve her türlü aşkınlık kavramından aşkınlığını [*transcendence*] hiçbir zaman unutmamışlardır fakat bu tam da O'nu insan rûhunun merkezine koymakta ve insanı aşka açmaktadır.

Çok hoşuma giden pasajlardan birinde İbnü'l-Arabî, rasyonel düşünürlerin soyut teorileştirmeleri ile âşıkların sâhiplendiği Kur'ânî temsil dilini ve sembolizmi karşılaştırmaktadır. Burada âlemin yaratılışına ilişkin ünlü bir kudsî hadise işâret etmesi dikkate değerdir. Bu kudsî hadis en çok bilinen şekliyle şöyledir: “Gizli bir hazîneydim, tanınmayı sevdim ve beni tanısanlar diye mahlûkâtı yarattım.” İbnü'l-Arabî aynı zamanda, “Cebrâil [Cibrîl] hadîsi” olarak bilinen ve Hz. Peygamber'in “bir şeyi güzel yapmak” anlamındaki *ihsân* “Allah'ı görür gibi ibâdet etmek” olarak tanımladığı hadise işâret etmektedir. İhsânın bu tanımı, göreceğimiz üzere Allah'a giden yolun genel kavranışı açısından merkezî bir konumdadır. Burada dikkat etmemiz gereken diğer bir husus da İbnü'l-Arabî'nin “şerîat” kelimesini en geniş anlamıyla, yâni “vahyedilmiş din” anlamında kullanmasıdır. Nitekim şerîat kelimesini ilk paragrafta çoğul olarak “şerîatlar”

1 *Sufi Path of Knowledge* adlı çalışmada İbnü'l-Arabî'nin rasyonelleştiren soyutlamaya dönük eleştirilerine ilişkin yeterince örnek metin sundum.

şeklinde kullanması, onun bu kavramla Allah tarafından gönderilen bütün dinleri kastettiğini göstermektedir.²

Allah'a yemin olsun ki, ilâhî haberle gelen şeriat olmasaydı hiç kimse Allah'ı tanımazdı. Eğer –aklı esas alanların zannınca O'nun zâtına dâir bilgiyi isbât eden “şöyle değildir, böyle değildir” şeklindeki– akli delillerle sınırlı kalsaydık, hiçbir yaratılmış O'nu sevmezdi. Oysa ilâhî haberler, şeriatların diliyle “O şöyledir, O böyledir” diye bildirerek ve zâhirî mânâları akli delillerle çelişen şeylerle O'na işâret ederek geldi; bu sübûtî sıfatlar dolayısıyla O bize kendini sevdirdi. Nisbetler vukû bulduktan, sebepler sâbit olduktan ve muhabbeti hâsıl eden yakınlık gerçekleşikten sonra ise “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur” [*leyse ke-mislihi şey'un*] (Şûrâ 42:11) buyurdu. Böylece muhabbeti hâsıl eden sebepleri –akli deliller onları reddetse bile– bizzât kendisi onaylamış oldu. İşte bu, “varlıkları yarattım, sonra kendimi onlara tanıttım ve onlar da beni tanıdılar” sözünün mânâsıdır. Onlar Allah'ı, başka bir şeyle değil yalnızca kendisi hakkında haber vermiş olduğu; bize olan muhabbeti, bize karşı rahmeti, merhamet ve şefkati, üzerimize düşkünlüğü, biz O'nu bir sûret üzere tasavvur edebilelim ve kalplerimizdeki gözlerimizin, kıblemizin, hayâlimizin önünde tutabilelim diye belli bir sınırlamayı kabûle tenezzülü [gibi sübûtî sıfatlar] sâyesinde tanır. Böylelikle sanki O'nu görürüz, hattâ O'nu kendimizde görürüz. Çünkü biz O'nu kendi bildirmesi ile tanıdık, kendi akıl kudretimizle değil. (*Fütûhât-ı Mekkiyye* 2:326)

İSLÂMÎ DÜNYA GÖRÜŞÜ

İslâm medeniyetinde aşk üzerine yazılmış ikincil literatürün önemli bir kısmı dünyevî [*profane*] aşka ilişkin yazıları incelemekte olup söz konusu incelemeler Kur'ân ile hadise nisbeten az referans vererek bunların yerine erken dönemlerden itibaren Arap şiirinde ün kazandığı biçimiyle beşerî âşıkların elem ve kederlerini ele almaktadır. Bunun aksine olarak, ilâhî aşk üzerine yazılan kitaplar –erken dönem filozoflarında bu temel açık olmasa da– doğrudan ya da dolaylı yollarla Kur'ânî dünya görüşünden neşet etmiştir. Konuya ilişkin verileri kavrama noktasında yapılacak bir yanlışlık, yazarların üzerinde durduğu zemini görmeyi zorlaştıracaktır. Dolayısıyla önce söz konusu metinlerin temel dayanak noktalarını inceleyelim.

2 İbnü'l-Arabî'nin rasyonel düşünce ve hayal arasındaki ilişkiye dâir görüşleri için ayrıca bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, özellikle 11. Bölüm.

İslâmî dünya görüşünün en özlü ifâdesi kelime-i şehâdette bulunur: “Şâhitlik ederim ki Allah’tan başka ilâh yoktur ve yine şâhitlik ederim ki Muhammed Allah’ın resûlüdür [*Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûluhû*].” Bu ifâde üç temel meseleyi bize verir ve bunların her birine Kur’ân’da değinilmektedir. Birinci mesele, bu mesaja [elçilik] şâhitlik eden insanlar vardır. İkinci mesele, bu mesajı gönderen bir Tanrı vardır. Üçüncü mesele, insan ile Tanrı arasında vâsıtalık eden bir Resûl [*Messenger*] ve mesaj vardır. Daha yalın söylenirse kelime-i şehâdette sâhip olduğumuz üç unsur bulunmaktadır: İnsanlar, mutlak hakikat ve onları birbirine bağlayan bağ ya da başka bir deyişle âşıklar, mâşuk ve aşk.

Bu üç mesele, onları ifâde etmek için hangi dil kullanılırsa kullanılsın birçok dinî geleneğin üzerine kurulduğu temeldir. Onlar, hakikinde konuşanların Kur’ân’ın hakikatini kabûl etmelerine ve meseleleri şartlarına uygun bir biçimde ortaya koymalarına göre İslâmî olurlar. Ancak onların Kur’ân’ı hakikat olarak kabûl etmeleri, onun anlamının her zaman açık olduğunu düşündüklerini göstermez. İslâm literatürüne ilişkin herhangi bir araştırma, Kur’ân’ın nasıl yorumlanması gerektiği konusunun her zaman canlı bir tartışma olduğunu bize gösterecektir. Daha önce de belirttiğim üzere Meybudî ve Kuşeyrî, ayrıca Fahreddîn er-Râzî (ö. 1209) gibi müfessirler, belirli bir âyetin sıklıkla farklı yorumlarını sunarlar. Kur’ân tefsirlerinin tarih boyunca sayı bakımından oldukça fazla olması okumaların ve dayanak noktalarının ne kadar çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim İbnü’l-Arabî, Arap dilinin temellerine dayanarak yapılabilecek tüm Kur’ân yorumlarının aslında Allah tarafından murâd edildiğini ve Allah’ın kendi kelâmının bütün mümkün yorumlarını zâten bildiğini iddia edecek kadar ileri gitmiştir.³

İnsanın varoluşunu onaylayan şehâdet, Allah’ın her şeyin ötesinde bir hakikat olduğunu öne sürer ve bu hakikatin Resûl vâsıtasıyla irtibât kurduğunu ekler. Fakat tam olarak insan kimdir, Tanrı tam olarak nedir ve mesaj tam olarak ne söyler? İki şâhidin önünde şehâdet getirmek Müslüman olmanın asgarî tanımıdır. Bu fiil kişiye bir konum sağlar fakat ömür boyu devam edecek bir sürecin yalnızca ilk adımıdır. Şehâdet getirmenin içerimlerini [*implications*] anlamak İslâmî ilimlerin hedefidir.

3 Bkz. Chittick, *Ibn ‘Arabi*, 9. Bölüm.

İlâhiyatçılar Allah'tan gelen mesajın üç temel ilkesi olduğunu belirtirler: Tevhîd ya da Allah'ın birliğinin ifâdesi; nübüvvet ya da Allah ile insan arasındaki vâsıtaların tabîatının açıklaması; ve geri dönüş [*maâd*] ya da insanların asıllarına [*mebde'*] geri döndükleri zamanki nihâî karşılaşma. Mebde' [*origin*] ve maâd [*return*] arasındaki ilişki, her ne kadar kelâmcılar nisbeten daha az ilgi gösterse de hem felsefe hem tasavvufta hayâtî önem taşıyan bir alandır. Birçok âlim bu ikisini “varlık dâiresi” [*dâiretü'l-vücûd*] olarak tasvir eder: Allah ile başlamak, yaratılış ve tezâhür alanına inmek, tekrar Allah'a yükselmek. Bu süreci devam ettiren kuvvete çoğu zaman aşk denilmiştir. İlâhî aşka ilişkin bahislerin çoğunda âlem aşkın meyvesi ve insanın Allah'a geri dönmesi ise bu aşkın nihâî amacı olarak görülür.

Şehâdetin “Allah'tan başka ilâh yoktur [*lâ ilâhe illallâh*]” şeklindeki ilk kısmına “kelime-i tevhîd” yâni “Allah'ın birliğinin seslendirilmesi” denir. Tevhîd kelimesinin en temel anlamı bir şeyin bir olduğunu söylemektir. Bütün formlarıyla İslâm ilâhiyatı, tevhîdi Allah, âlem ve insana ilişkin tüm konuların temel aksiyomu olarak ortaya koyar. Tevhîdin içerimleri, kelime-i tevhîd yardımıyla kolayca fark edilebilir. Bu şu anlama gelmektedir: Ezeli ilâhtan başka ilâh yoktur; ezeli birden başka “bir” yoktur; gerçek hayat sâhibinden başka hayat sâhibi yoktur; her şeyi bilenden başka bilen yoktur; gerçek sevenden başka seven yoktur. Esmâ-i hüsnâ, yâni Allah'ın güzel isimlerinin her biri, ilâhî hakîkate ışık tutmak üzere bu formüle tatbik edilebilir.

Tevhîd, evrene, zamana veya tarihe bakılmaksızın mutlak hakîkatin kendisi olarak bizâtihi Allah hakkında bir beyândır. Bu beyân ilk bakışta sâbit bir resim verir: Tek Tanrı doğru hakîkattir ve varoluşun –hayat, aşk, yaratıcılık, bilinç, merhamet, bağışlayıcılık, adâlet gibi– bütün olumlu nitelikleri yalnızca O'nda doğru ve gerçektir. İkinci bakışta ise bu beyânın örtük bir canlılık [*dynamism*] içerdiği görülür: Çünkü yegâne hakikat, âlemi varlığa getirir, anbean bütün şeylerin varlığını sürdürür ve hepsini nihâî yerlerine geri döndürür. Allah'tan gelen her şey dâimâ O'nun tarafından desteklenir ve yine O'na dönecektir. Şeyler gelir ve gider, yaratılır ve geri döner, iner ve yine yükselir: İşte bunların hepsi aşk ile gerçekleşir.

Şehâdetin “Muhammed Allah'ın resûlüdür” [*Muhammedün resûlul-lâh*] şeklindeki ikinci kısmı yaratılıştaki insanın rolü konusunu gündeme getirir. Doğuştan gelen aklımızı [*innate intelligence*], farkında-

lığımızı ve ahlâk duygumuzu dikkate aldığımızda kendimiz ile ne yapmamız gerekmektedir? Kısa cevap: Allah, sevgi ve merhametiyle bizim kim olduğumuzu ve kendimizle ne yapmamız gerektiği konusundaki yetersizliğimizi bilmekte, bu yüzden bize benliklerimizle nasıl uyum içinde yaşayabileceğimizi göstermek için rehberlik etmektedir. İstese de istemesek de Allah'a geri döneceğiz, dolayısıyla izlenecek en hikmetli yol bu karşılaşma için hazırlık yapmaktır. Platon'un belirttiği gibi, felsefe –hikmet sevgisi– kişinin kendini ölüme hazırlamasıdır ve Müslüman filozoflar –bütün Müslümanlar gibi– hikmeti kalpten almışlardır. Allah'tan başka gerçek hikmet sâhibi [*hakim*] yoktur. Allah'ı sevmek hikmeti sevmektir ve hikmet asla dönüş için uygun fiilleri gerektirir.

Allah bizden lutuf ve keremiyle tabiatlarımıza uyumlu bir şekilde kendisine geri dönüşümüzü murâd eder. Bu yüzden resûlleri iyi haberlerle ve uyarılarla göndermektedir. İyi haber eğer Allah'ın hidâyetini tâkip edersek kendimizi O'nun rahmetiyle âhenkli bir duruma getireceğimize; kötü haber ise eğer O'nun hidâyetini tâkip etmezsek rahmetin gerektirdiği şeyden uzaklaşacağımız ve kendimizi rahmetin zıddı olan tamamlayıcısına yâni gazaba mâruz bırakacağımızdır. Özet olarak şehâdetin iki kısmının iki temel düzeyde açık içerimleri vardır: İlk kısmı şeylerin gerçekte nasıl var olduklarına –ki bu tevhîddir– ve ikinci kısmı ise insanların nasıl olması gerektiğine –ki bu da rahmet ve hikmetle âhenk içinde olmaktır– işâret etmektedir.

Tevhîde özgü bakış açısından her şey tam da olması gerektiği üzere, bu yüzden iyi ve kötü bu resme girmez. Yegâne hakikatten başka hakikat yoktur ve bütün eşyâ olması gerektiği üzere varlığa gelmektedir. Allah'tan gelen haberleri alanların [risâlete muhâtap olanların] görüş açısından ise bâzı şeyler iyi ve kötü, bâzı şeyler daha iyi ve daha kötüdür. Kendimize bıraktığımız zaman şeyleri sıralayıp düzenlemeye yeterli kaynaklarımız bulunmadığı için merhametin rehberliğine ihtiyâcımız vardır. Elbette modernliğin tüm girişimi bu rehberlik ihtiyâcını hiç düşünmeksizin reddetmektedir. Modernlik, bilim, teknoloji, ideoloji ve benzeri formlarda insanın söz konusu kaynaklara sâhip olduğunu, şeylerin nasıl olması gerektiğine ilişkin anlayışımıza uygun olarak dünyayı yeniden şekillendirebileceğimizi ve şekillendirmemiz gerektiğini iddia eder.

Şeylerin var olma biçimi ve var olması gereken biçimler ya da ontolojik buyruk ve ahlâkî buyruk arasındaki belirgin ayrım, din adamları, felsefeciler, siyasetçiler ve her türden teorisyenler tarafından sürekli tartışılmıştır. Bu ayrım, bütün insânî çabaların, anlama ve değiştirme girişimlerinin arkasında yatmaktadır. Evrim ve ilerleme teorilerini, her türden ideolojiyi bu ayrım beslemektedir. İbrâhimî geleneklerde sonu gelmeyen kader ve hür irâde tartışmaları, Hindistan geleneklerinde “karma” işleyişini tahlil çabaları, Çin geleneklerinde göklerin buyruğunu hiddetlendiren beşerî yetenek konusuna ilişkin görüşler hep bu ayırmadan ötürü ortaya çıkmıştır. Modern zamanlarda ise bu ayrımı ahlâkî yasalara karşı doğa yasalarını koyarak ya da doğaya [*nature*] karşı eğitimi [*nurture*] konumlandırarak konuşmaya meyilliyiz.

Müslüman düşünürler, olan ve olması gereken arasındaki ayrımı çok farklı yollarla kavramsallaştırmışlar, çoğunlukla iki ilâhî emri birbirinden ayırt etmişlerdir.⁴ İlk emir, tevhîdin hakikatini –“Allah’tan başka hakikat yoktur”– ifade eder. Her şey, “el-emrû’l-halkî” veya “el-emrû’l-tekvîni” denilen yaratılışla ilgili bu emri tâkip etmektedir. Bu emrin en belirgin özelliği ona aslâ itâatsizlik yapılamamasıdır. Kur’ân’da “O’nun emri, bir şeyi murâd edince ona sâdece ‘Ol!’ demektir. O da hemen oluverir” (Yâsîn 36:82) gibi birçok âyetle bu emre atıf yapılır.

Allah âlemin nasılsa öylece olmasını diler ve bunun kanıtı da âlemin olduğu hâl üzere olmasıdır. O “Ol!” [*kûn*] dedi ve böylece âlem meydana geldi. “Ol!”, O’nun zamanın dışında söylemiş olduğu ebedî kelimesidir. Âlemi varlığa getirince bu kelime zamansal bir yankı taşır. Zamanın sürekli değişen alanında dalıp kalmış olmamız açısından, Allah başlangıcı ve sonu olmaksızın “Ol!” demektir. Allah’tan başka her şey –bu dünyadaki ya da öteki dünyadaki yâhut başka bir dünyadaki her ne ise bu şeyler– bu emre itâat etmek ve baş eğmek sûretiyle varlığa gelirler: “Göklerde ve yerde hiçbir kimse yoktur ki o Rahmân’a kul olarak gelecek olmasın” (Meryem 19:93). Bu âyetin bütün şeyleri Vedûd isminin eşanlamlısı sayılabilecek bir isim olan Rahmân ismiyle ilişkilendirmesine dikkat edilmelidir. Sevgi ve merhametin analık niteliği olmasaydı yaratılış olmazdı.

4 *The Philosophy of Kalam* (s. 141) isimli eserinde Harry Wolfson, iki emir türünün teorik formülasyonunu Mu’tezili Ebu’l-Huzeyl’e (ölümü yaklaşık 841) kadar izlemektedir. Joseph Bell’in *Love Theory* isimli çalışmasında Hanbeli ilâhiyatçılar özelinde incelediği üzere birçok yazar bu ayrımın içerimlerini araştırmıştır. İbnü’l-Arabi bu ayrımı başkalarına göre oldukça fazla kullanır. Örneğin bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 291-294 vd.

Şehâdetin ikinci kısmına tekrar odaklanırsak, bu kısmın insanın özgürlüğüne izin verdiğini görürüz. Allah nebîler ve resûller ile birtakım emirlerini bildirmektedir. Bu Kur'ânî terimler, avatarları, budaları ve bilgeleri kapsayacak kadar geniştir çünkü âyette geçtiği üzere “*Her ümmet için bir resûl vardır*” (Yûnus 10:47). Nebvî emirlerin en belirgin özelliği, insanların bu emirlere itâat edip etmeme konusunda özgür olmalarıdır. Allah Müslümanlara namaz kılmalarını, Ramazan ayında oruç tutmalarını, zekâtlarını vermelerini, domuz eti yememelerini, merhametle davranmalarını, insanlara karşı âdil olmalarını ve benzeri şeyleri emretmektedir fakat O bunları yapmayı mecbur tutmamaktadır. Eğer mecbur tutsaydı onlar insan değil melek olurlardı.

Bir bütün olarak bakıldığında Allah'ın emirleri ve yasaklarına dinî emir [*el-emrû'd-dînî*] denilir çünkü bu emirler dini, meselâ İslâm olarak bilinegelen dini tesis eder. Bu emirlere, teklîfi emir [*el-emrû't-teklîfi*] de denilir çünkü hayatımız ve etkinliklerimiz için yönlendirici ilkeleri bildirirler. Eğer Kur'an tarafından bize öğretilen nübüvvetin evrenselliğini kabûl edersek birçok dinî [teklîfi] emirlerin bulunduğu açıktır. Müslüman âlimler için bu konuda tartışılabilir kalan nokta ise kimin tam olarak peygamber olduğu ve verilen herhangi bir peygamberliğin insanlık tarihinin bu noktasında veya başka bir noktasında ne ölçüde geçerli kaldığıdır. Bu meseleler hakkında hiçbir zaman bir fikir birliği olmamıştır.

Kısaca yaratılışa ilişkin [*tekvînî*] ve dine ilişkin [*teklîfi*] emirler şehâdetin iki kısmının açık sonuçlarıdır. İlkinde Allah dilediği gibi yapar çünkü O'ndan başka ilâh yoktur ve kimse bunun hakkında bir söz söyleyemez. İkincisinde ise Allah insanların hangi ölçüde özgürlüğe sâhip olduklarını bildirmek için peygamberler göndermiştir. İnsanlar alternatifler arasından seçim yapabilirler ve fakat bu seçimlerinin onlara geri dönüşleri olacaktır. Hayatlarını yaşama biçimleri yalnızca bu dünyada değil gelecekte de kaderlerini şekillendirecektir.

SEVGİYE İLİŞKİN İKİ ÂYET

Kur'ân'daki sevmek [*hubb*] fiilinin öznesi Allah olduğunda O'nun sevgisinin nesnesi insanlar olmaktadır. İnsanlar bu fiilin öznesi olduğunda onların nesnesi herhangi bir şey olabilir fakat sevgiden söz edilme sebebi insanların her zaman Allah'ı ve O'nun sevdiklerini

sevmeleri gerektiğidir. Burası ilgili Kur'ân âyetlerini detaylı olarak inceleme yeri değil, müelliflerimiz zâten bunu yapmaktadırlar. Ben burada bütün ilâhî ve insânî aşk tartışmaları için başlangıç noktası teşkil eden iki âyete vurgu yapmak istiyorum. İlgili âyetlerden biri tevhîdin tatbik edilmesi, diğeri ise Allah ile insan arasındaki nebevî vâsıtaların gerekliliğinin bir ifâdesi olarak okunabilir. Bu yönüyle âyetlerin ilk ve belirgin anlamı bakımından birisi tekvînî emri, diğeri ise dinî [teklîfî] emri ortaya koyar. Her iki âyette de sevgi için “hubb” kelimesi kullanılmaktadır.

Sevgi üzerine en çok alıntılanan ilk âyette şöyle denilmektedir: “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54). Bu iki cümlecik aslında uzun bir âyetin parçasıdır. Yazarlar âyetin tamamını alıntıladıkları zaman bu cümleciklerin daha farklı tercüme edilmesi gerekmektedir: “*Ey îmân edenler, sizden her kim dininden dönerse, Allah öyle bir topluluk getirir ki, O onları sever, onlar da O’nu severler.*” Hemen her Kur'ân tefsîrinin bu âyeti bir bütün olarak değerlendirmesine karşılık sevgiye odaklanan metinler bu iki cümlecîği âyetin bütününe atıf yapmadan alıntılar. Müellifler elbette bağlamın tam olarak farkındaydılar çünkü işin ehli bir âlim Kur'ân'ı kalpten biliyordur. Âlimler âyetin tamamına atıfta bulunmaksızın yalnızca bu kısmını ele almakta kendilerini serbest hissettiler çünkü bu kısmı oluşturan iki cümlecîğin evrensel bir uygulama alanına sâhip olduğunu anlamışlardı.

Müellifler bu âyeti tevhîdin bir anlatımı olarak okumuşlardır çünkü âyeti basit bir gerçeğin açıklaması olarak anlamışlardı. Âyetin ikinci kısmını ise nasıl olunması gerektiğinin bir açıklayıcısı olarak okumuşlardır. İnsanın âlemdeki durumu nedir? “*O onları sever, onlar da O’nu severler.*”

İlk olarak âyet bize Allah'ın sevdiğini söyler, bu Allah'ın “seven” olduğunu söylemektir. Kelime-i tevhîdin formülü ışığında bu “Allah'tan başka seven yoktur” demektir. İkinci olarak âyet bize Allah'ın sevilen olduğunu söyler çünkü onlar Allah'ı severler. Kelime-i tevhîd ışığında söylemek gerekirse “Allah'tan başka sevilen yoktur”. Buna ilâve olarak âyet Allah'ın özellikle insanları sevdiğini söyler –ve Kur'ân hiçbir yerde Allah'ın başka bir şeyi sevdiğini zikretmez–. Allah'ın sıfatlarının sonsuzluğu göz önüne alınırsa bu, Allah'ın insanları dâimâ ve tüm zamanlarda sevdiği anlamına gelir. Sonuç olarak bu âyet insanların

Allah'ı sevdiğini söyler. İnsanın tabîatı değişmediği için –bilseler de bilmeseler de– insanlar dâimâ Allah'ı sevmektedirler.

Kısacası karşılıklı sevgi bildiren bu âyet, tevhîde ve tekvînî emre göre okunduğu zaman literatürü dolduran dört temayı ifâde eder: Allah'ın sonsuz olarak seven tabîatı; Allah'a âit sevginin özel nesnesi olarak insan; insanın doğuştan seven tabîatı; insana âit sevginin gerçek nesnesi olarak Allah. Bu varoluş olguları tekvînî emirle faaliyete geçer. Allah, insana karşı sonsuz sevgisinden dolayı her şeye “Ol!” der ve “Ol!” demekle insanları kendisinin âşıkları olarak varlığa getirir. İnsanlar O'nu sevmekten kaçınamazlar çünkü varlığa gelmeye engel olamazlar.

Sevgiye ilişkin ikinci anahtar âyet ise nübüvvetin rolüne ve özellikle Hz. Muhammed'in İslâmî evrendeki rolüne işâret etmektedir: “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31). Peygamberlerin vazîfesi hidâyet [*guidance*] getirmektir. İnsan Allah'ı sevmek için yaratıldı. Hepimiz sevdiğimizi, arzu ettiğimizi, istediğimizi, hasret duyduğumuzu biliriz fakat çoğumuz gerçekten sevdiğimiz şeyin ne olduğundan pek emin değilizdir. Sıklıkla kendimiz ya da başkalarının insanlara ya da nesnelere âşık olduğunu görürüz. Derken aşk kaybolur, biz de bu yüzden sevgimizin odağını başka bir kimseye ya da nesneye çeviririz. Bu âyet, gerçekte sevmeleri gerekenin yalnızca Allah olduğu kavrayışına ulaşan kimselere hitâb etmektedir. Peki bundan sonra söz konusu kimseler ne yapmalıydılar? Onlar, ilâhî hidâyeti tâkip ederek sevgilerini pratiğe dökmelidirler. Sonrasında Allah'ın onları sevdiğini görecektir ve gerçek sevgililerinin huzûrunda yaşayacaklardır.

Kısacası insanlar Hz. Peygamber'de tecessüm eden ilâhî rehberliği tâkip ederek varlık dâiresini tamamlarlar. Bu dâire, Allah âlemi yarattığında başlamıştır çünkü “*O onları sever*”. Onlar ise O'nun sevgisinin nesnesi olarak varlığa geldiler, tekvînî emirden ötürü aşk ve arzu ile aşılandılar çünkü “*onlar da O'nu severler*”. İnsanlar bu emre itâatsizlik edemezler fakat gerçek sevgi nesnesini gözden kaçırabilirler. Bu durumda sevdiklerine kavuşma arzusuyla Allah'ın gönderdiği bir rehberi izlemeyi seçebilirler. Rehberin vazîfesi onları Allah'a geri döndürmektir ve sonra Allah kendi sevgisiyle onları kucaklar.

Sıklıkla alıntılanan bir hadise göre Allah şöyle demektedir: Kul iyi ameller –ki bunlar Hz. Muhammed'in ayak izlerini tâkip etmekle

olur– ile O’na yöneldiğinde, “Ben onu severim. Onu sevdiğim zaman işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.” Sevginin nihâî hedefi olan ve insanların Allah’a geri döndüğü bu noktada seven ve sevilen bir olur. Aşk ile ilgili literatürde, bu duruma kurb [*proximity*] veya visâl [*union*] ve bâzen de ittihâd [*unification*] denilir. Bu, tevhîdin tam ve nihâî gerçekleşmesidir [*realization*].

TEVHÎD

Yukarıda belirtildiği üzere tevhîd kelimesinin sözlük anlamı Allah’ın bir olduğunu söylemektir. Teknik dilde ise tevhîdin ilk anlamı “Allah’tan başka ilâh yoktur [*lâ ilâhe illallâh*]” formülünü dile getirmektir. Meybudî, Kur’ân’da çeşitli şekillerde otuz altı kere yer alan bu formülün ilk geçtiği yer olan “*İlâhımız tek bir ilâhtır. O’ndan başka ilâh yoktur. O Rahmândır, Rahîmdir*” (Bakara 2:163) âyetini yorumlarken tevhîdin bâzı içerimlerini açıklamakta, ilk olarak Allah’ın her bakımdan bir olduğunu ve ardından bir olan Allah’ın kendisine niçin Rahmân ve Rahîm dediğini anlatmaktadır:

Bir olan rabbin, yaratıcının ve hüküm sâhibinin târifi: O, celâl ve azamette, âlemin tebdîr ve idâresinde; kullarına müsâmaha göstermede ve onlara ihsân buyurmada; cömertlikte ve emsalsizlikte; rahmet erîştirmede ve kuluna lutfetmede yegânedir. İhtîşâm adına her ne varsa O’nun celâlinin libâsı; azamet ve kibriyâ adına her ne varsa yalnızca O’nun celâlinin elbisesidir; izzet ve ceberûtun her türlü süsü yalnızca O’nun rabliğine âittir; ve O, ihtîşâm, azamet ve rab olma bakımından emsalsizdir. Zâtında, sıfatlarında, fiilleri ve eserlerinde birdir. O, ahde vefâ göstermede ve vaad ettiğini yerine getirmede, lutuf ve şefkat etmede, dostluk ve muhabbetde yegânedir. Rızıkların taksîmi [dağıtılması] gününde O’ndan başka kim vardır? Rızıkların taksîmi gününde O’ndan önce kim vardır? Rızıkları taksîm gününden sonra nasipleri kim dağıtacaktır? Yalnızca O bir olan! Eşyâyı gösteren ve onları süsleyen kimdir? Yalnızca bir olan! O, âlemde âşikâr olan her şeyden daha zâhirdir ve bu zuhûrunda yegânedir; âlemde gizli olan her şeyden daha gizlidir ve bu gizliliğinde yegânedir.

Ey der âlem ayânter ez her çi ayân
Pinhânteri ez her çi nihânter be-cihân
Ey dūrter ez her çi bured bende gümân
Nezdikteri be-bendegân ez reg-i cân

Ey görünen her şeyden daha âşikâr olan!
 Sen âlemdeki en gizli şeyden bile daha gizlisin.
 Ey bütün kullarının vehminden uzak ve yüce!
 Sen kullarına can damarından daha yakınsın.

Ne vefâsızdır o insan ki bu hitâbın kıymetini ve bu nisbetin yüceliğini bilmez. Allah şöyle buyurur: “*İlâhımız tek bir ilahtır*” [*ilâhukum ilâhun vâhid*] (Bakara 2:163). Burada hayret verici olan O’nun kulları kendine nisbet etmesi ve onları kendine yakın bilmesi, dolayısıyla “*Benim kullarım*” [*inne ibâdî*] (Hicr 15:42) demesi değildir. Aksine hayret verici olan O’nun kendisini kullara nisbet etmesi ve kendi ismini onların isimlerine katması, dolayısıyla “*Sizin ilâhımız*” demesidir. Bu durum, O’nun rabliği kulların kulluğuna katıldığı yahut kullar buna lâayık olduğu için değil, bilakis O kerem ve ihsân etmede yegâne olduğu içindir. O, azamette her türlü ikrâm ve ihsâna sâhiptir.

Z’âncâ ki cemâl ü hüsn-i ân dilber-i mâst

Mâ der hûr-ı û neim ü der hûr-ı mâst

Gönlümüzü kendine çeken dilberin güzellik ve letâfet mahallinde,
 Ona lâayık olan biz değiliz lutfuyla O bize teveccüh gösteriyor.

“*İlâhımız tek bir ilahtır*” (Bakara 2:163). O demde ne âlem vardı, ne âdem; ne varlığa dâir işâretler vardı, ne emâreler; evde hiç kimse yoktu. Görüp gözeten ve seven, henüz yokluk içindeyken üzerine saâdet yazısını yazan, böylece seni bahtiyâr kılan ve seni kendi dostluğuna kabûl eden yalnızca O idi.

Ey bûde marâ vu men turâ nâ-bûde

Ey senin için var olmadığımdayken benim için var olan!

Mi’râc gecesinde Âlemlerin Efendisi’ne söylenen sırlardan birisi bu idi: “Hep olduğun gibi bana âit ol ki hep olduğum gibi sana âit olayım.” Bütünüyle benim ol ve tıpkı önceden olmadığın gibi kendine âit olma, böylece aynı ezeldeki gibi yalnız senin olayım.

Şeyhü’l-İslâm Abdullah Ensârî (r.a.), *Münâcât*’ında şöyle dedi: Önceden sen vardın, ben yoktum ve gâyet mutluydum. Senin fiilin yürürlükteydi, benimki değil. Keremini yaydın orta yere ve resûlünü gönderdin. Allah’ım! Herhangi bir isteğimiz olmaksızın bize verdiğini, gerçekte lâayık olduğumuz şey dolayısıyla helâk etme [bize göre değil, keremine göre muâmele et]. Bizim için sunduğun iyiliği, kusûrumuz dolayısıyla kesintiye uğratma. Bizim liyâkatimiz olmaksızın yaptığını, liyâkatsizliğimiz dolayısıyla bizden ayırma. Allah’ım! Kendimiz için ektiğimize meyve verdirme, senin bizim için ektiğini âfetimizden uzak tut!

“O’ndan başka ilâh yoktur. O Rahmândır, Rahîmdir” (Bakara 2:163). O’ndan başka ilah ve O’ndan başka ibâdete lâyık olan yoktur. Çünkü O’nun gibi cömertçe ikrâm eden ve şefkat gösteren bir başkası yoktur. Rahmân’dır, O’ndan istediklerinde verir; Rahîm’dır, O’ndan istemediklerinde hiddetlenir. Nitekim bir haberde şöyle gelmiştir: “Allah’tan bir şey istemeyene, Allah gazaplanır.” Rahmân’dır, kulların itâatini – her ne denli küçük olsa bile– kabûl eder; Rahîm’dır, onların itâatsizliğini –her ne denli büyük olsa bile– affeder. Rahmân’dır, dış görünüşü [zâhir] süsler ve biçime düzen verir; Rahîm’dır, iç dünyayı [bâtın] îmar eder ve kalpleri avucunda tutup gözetir. Rahmân’dır, latîf nûrlarını senin yüzünde âşikâr kılar; Rahîm’dır, sırlarına âit emânetleri senin kalbine koyar. (Keşf 1:439-441)

Aşk insan ile Allah arasındaki boşluğu doldurmayı amaçlar. Bu bağlantı bir kere başarıyla kurulduğu zaman söz konusu boşluğun tabiatı netleştirilmek durumundadır. İşte bu yüzden İslâm ilâhiyatı Allah’ın aşkınlığı veya benzersizliği (*tenzîh*) ve O’nun mutlak başkalığı üzerinde bu kadar fazla durmaktadır. Kelime-i tevhid, tenzîhi oldukça hızlı ve açık bir şekilde tesis eder. Çünkü “Allah’tan başka ilâh yoktur” demek ilâhî bilgiden başka bilgi, ilâhî hayattan başka hayat, ilâhî dilemeden başka dileme, ilâhî rahmetten başka rahmet, ilâhî aşktan başka aşk yoktur anlamına gelmektedir. Kısacası O’ndan başka Hak yoktur. Hak ismi Kur’ân’da geçen isimlerden birisi olup gerçek, doğru, değerli ve uygun anlamları ile bunların isim hâlleri olan gerçeklik, doğruluk ve değerlilik anlamlarına gelmektedir. Allah’tan başka her şey bâtıldır, yâni gerçek, doğru ve uygun olmayandır. Bu bağlamda Hz. Peygamber’in “Arapların söylediği en doğru söz” dediği Lebîd’in (ö. 661) bir beytini müellifler sıklıkla ictibas ederler:

Elâ küllü şey’in mâ halallâhe bâtilü

Ve küllü naîmin lâ-mahâlete zâilü

Allah’tan başka her şey bâtil ve her mutluluk hiç şüphesiz gelip geçici değildir?

Şeyler, bâtil olmalarına karşılık Allah’ın onları ebediyen bilmesi dolayısıyla yeterince gerçekler. Şeylerin bâtılığı onların kendi başlarına varlıklarının olmadığı anlamına gelir. Allah’ın onlara “Ol!” demesiyle onlar gerçekliğin bir görüntüsünü kazanırlar. Allah’tan başka her şey şeklinde tanımlanabilecek olan âlem mutlak anlamda bâtil değildir; bilakis Hak ile kıyaslandığında bâtıldır. Dolayısıyla şeylerin tekvînî emre muhâtap olmakla elde ettikleri gerçeklik ken-

dilerine değil yaratıcılarına âittir. Şeylerin gerçeklikleri yoklukları (*adem*) ve hiçlikleridir (*nîstî*). Allah'tan başka her şeyin aslî yokluğu teması oldukça yaygın olup bunun en gelişmiş anlatımı İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konulmuştur.⁵ Bu temaya defalarca geri döneceğiz.

Sem'ânî'nin Latîf ilâhî ismi hakkında sunduğu açıklamalardan birine göre Allah'ın yaratılmışlara karşı en büyük lutfu onları yaratmış olmasıdır. Onların hiçbir talep ve iddialarının olamayacağı bu nokta lutfun en yüksek derecesidir.

Latîf, âlim [bütün incelikleri bilen] anlamına gelir ve aynı zamanda muhsin [lutuf ve ihsânda bulunan] anlamını ifâde eder. Allah şöyle buyurur: “*Allah kullarına latîfdir*” [*Allâhu latîfun bi-ibâdihî*] (Şûrâ 42:19). Öyle bir lutuf ki sen yokluk içindeydin; O senin [varolma] işini keremi ve ihsânıyla yerine getirdi [sana varlık verdi]. Sen yokluk içindeydin; O seni bütün âlem içinden seçti ve ayrıcalıklı kıldı. Sen yokluk içindeydin; O, öncesinde aracı, sonrasında çıkar, mevcut durumunda sıkıntı olmaksızın ve O'nu zorunlu tutacak hiçbir şey bulunmaksızın senin işini yaptı ve varolmanı sağladı. “*O onları sever*” [*yuhibbuhum*] sırrının kancasını “*Onlar da O'nu severler*” [*ve yuhibbûnehû*] (Mâide 5:54) denizine fırlattı. (*Ravh* 241)

İslâmî metinlerin teolojik önkabullerinden birisi de ilâhî sözün ebedî olmasıdır, yâni Allah zamanın dışında dâimî ve ebedî olarak konuşur. O konuşandır [*mütekellim*] ve bu yüzden O'ndan başka konuşan yoktur. O'nun konuşması [*kelâm*] “Ol!” emri gibi çeşitli sûretler alır ve aynı zamanda kutsal kitap olarak görünür. Konuşmasında kendine ilişkin söyledikleri kendisinin ebedî tabiatına âittir. Sem'ânî'nin söylediği gibi konuşma ve diğer ilâhî sıfatlar bir kere bizim alanımıza girdiklerinde bizler tarafından lekelenirler. O Allah'ın bize âdetâ şöyle dediğini aktarır:

Ey akklı kıt olanlar! Bizim takdîrimiz, rabliğimizin rengine sâhiptir. Ne zaman size doğru yönelirse sizin renginizi alır. (*Ravh* 522)

Fakat Allah Kur'ân'da kendisi hakkında bir şey söylediği zaman O'nun sözlerinin basitçe bizim zamansal durumumuz için uygulanabileceğini hayâl etmemeliyiz. Dolayısıyla O “*Benim kullarım*” (Zümer 39:53) dediği zaman, ister biz dünyada var olalım ister olmayalım, kulluğumuzun ebedî hakikatini ortaya koyar. Buna binâen Sem'ânî şöyle demektedir:

5 Örneğin bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 5. bölüm.

Bin can fedâ olsun o vakte ki o vakitte biz yoktuk ve iştmemiz yoktu fakat O bizimle konuşmaktaydı. (*Ravh* 370)

Sem'ânî, başka bir yerde şeylerin yokluğu ilkesini “insanlar Allah’ı nasıl bilebilir?” sorusuna uygular. Gerçekte insanlar, Allah onlara ilim vermediği sürece O’nu bilemezler çünkü onlar esas bakımından yokturlar ve kendilerine âit hiçbir şeyleri yoktur. İnsanların en büyüğü olan Hz. Peygamber bile Allah ilim vermeksizin O’nu bilemezdi.

Allah’a delilin başka bir şey değil yine Allah olduğu, Hak ve hakikat ehlinin üzerinde birleştiği bir husustur: “*Allah her kime nûr vermezse, onun için nûr diye bir şey yoktur*” [*ve men lem-ye’ali’llâhu lehû nûran fe-mâ lehû min nûr*] (Nûr 24:40). Allah yolunu gösteren, yine Allah’ın kendisidir. Yaratılmışlar, varlığa geldikten sonra da tıpkı var olmadan önceki gibi O’nun kudretinin esiridirler. Nitekim onlar yokluk üzereyken de kudretin esiriydiler; O istese onları varlığa getirir, istemese getirmezdi; şimdi ise onlar var ve kudrete esir oluşları hâlâ sürmektedir. Eğer O, yaratılmışları korumayı ve varlıklarını sürdürmeyi dilerse böyle yapar, dilemezse yapmaz. Onlar, varolmalarından sonra da yokluk hâlindeyken ne iseler öyledirler. O ise varlık verdikten [*icâd*] sonra da varlık vermeden önceki hâl üzeredir, O’nun için bir değişiklik söz konusu olmaz. Bu yönüyle yaratılmışların şimdiki varlığı yokluğa benzer ve onların var oluşu yok oluşun mizâcına sâhiptir. Var olmayan ve yok olan şey için yol bulmak ya da yol göstermek imkansızdır. Hz. Ebû Bekir’in “Allah’a yemin olsun ki, eğer Allah olmasaydı biz hidâyet bulmazdık” demesi bundan ötürüdür. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ben bir dâvetçi olarak gönderildim, hidâyette bana âit bir şey yoktur.” Gerçekte yol gösterici olan Allah’tır ve akıl burada sebep değil yalnızca araçtır. (*Ravh* 415)

ZÂT VE SIFATLAR

Îlâhiyatın dilinde “zât” [*essence*], kendi mutlak birliğinde kendisinden başkası için bilinemez olan Tanrı demektir. Bu kelime, yaklaşık olarak eş anlamlı olan “isimler” (*esmâ*) ve “sıfatlar” (*sıfât*) kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. Zât, tam olarak “sâhip” anlamına gelir çünkü zât sıfatların sâhibidir (*zâtü’s-sıfât*). Zâta, aynı zamanda isimlerle isimlendirilen anlamına gelen “müsemmâ” da denilmektedir. Tek başına zât için hiçbir isim yeterli olamaz fakat her isim O’nun bir yönünü gösterir. Allah ismine gelince, bu isim O’na âit diğer isim ve sıfatlarla berâber zâtı isimlendirir. İsimler, her ne kadar kavrayışımı-

zın ötesinde olmasalar da onları Allah'ın ölçüsüne göre değil kendi ölçümüne göre anlayabiliriz.

Âlem sınırsız çeşitliliğiyle bir taraftan isimleri anlamamızı sağlarken eş zamanlı olarak diğer taraftan yaratılmış şeylerdeki isimlere âit eserlerin Allah'tan tamamıyla farklı olduğunu göstermektedir. Meybudi "*Her şeyden iki çift yarattık*" (Zâriyât 51:49) âyetini tefsîrinde Allah'ın birliğinin her şeyden çift ve çoklu olmasını talep ettiğini söyler. Başlangıcı olmayanın (*kadîm*) zıddının sonradan var olan (*hâdis*) olduğunu burada hatırlayalım. Hâdis olanlar Allah'tan başka her şeydir çünkü âlem ve içerdiği her şey O'nun tekvinî emriyle varlığa gelir.

Bu âyette Rabbin birliği [*vahdâniyet*] ve teklîğinin [*ferdâniyet*] isbâtı vardır. Allah, sonradan var edilmiş [*muhdesât*] ve meydana getirilmiş [*mukevvenât*] şeyleri yarattığı zaman onları çiftler hâlinde yaratır; bu çiftler ya birbiriyle bağlantılıdır ya da birbirine karşıttır: Erkek ve kadın, gündüz ve gece, ışık ve karanlık, gök ve yer, kara ve deniz, güneş ve ay, cin ve insan, itâat ve isyânkârlık, bahtiyarlık ve bedbahtlık, doğru yol [*hidâyet*] ve sapıklık [*dalâlet*], yükselme ve alçalma, kudret ve acz, kuvvet ve zayıflık, ilim ve cehâlet, hayat ve ölüm gibi. Allah, yaratılmışların sıfatları yaratıcının sıfatlarına benzer olmasın diye onları bu tarz üzere, yâni birbirleriyle eşleştirilmiş ya da birbirine karşıt olacak şekilde yarattı. Bu sûretle O'nun birliği ve teklîği yaratılmışlara âşikâr olacaktır. Şöyle ki O'nun yüceliğine alçaklık, kudretine acziyet, kuvvetine zayıflık, ilmine cehâlet, hayâtına ölüm, sevincine keder ve bekâsına fenâ yoktur. Eşsiz olan Allah zâtında ve sıfatlarında bir, kendi kemâlinde yegânedir. O hiçbir şeyle kıyas kabûl etmez ve her şeyden müstakildir. "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*" (Şûrâ, 42:11). O'nun gibi kimse yoktur; O'na benzer veya O'nu andırır bir şey de yoktur. Çünkü benzerlik, ortaklıktan türer; fakat Allah'ın yardımcısı ve ortağı yoktur. O eşsiz, denksiz ve ihtiyaçsızdır. O'nun alıkoyma kapısı kapalı ve cömertlik kapısı açıktır; günahları bağışlar ve eksigi giderir; sevgisini, kullarını hoşnut ederek ortaya koyar; ihtiyacı yoktur ama yine de kullarını sever; kendisi ile kulları arasında sıfatlar bakımından denklik yahut ortaklık olmaksızın sevgisini âşikâr eder. Bunun için kullar, durumları her ne olursa olsun –ister belâ oku ile yaralanmış ister lutuf ve ihsâna boğulmuş olsunlar–, O'nun keremine sınımsız sarılmalı ve muhâfazasına tâlib olmalı, yaratılmışlardan O'na kaçmalıdır. Nitekim O şöyle buyurur: "*O halde Allah'a kaçın.*" [*fe-fir-rû ilallâh*] (Zâriyât 51:50). (*Kef* 9:325)

Azîm ilâhî isminin şerhine başlarken Sem'ânî, Allah'ın mutlak birliğinin eşyânın kendine âit varlıklarının olamayacağını gerektirdiğini söyler. Buna göre eşyânın bir tür varlığa sâhip olması, Allah'ın lutuf ve kereminden kaynaklanmaktadır.

“Nasıl” ve “niçin”i yaratmadan önce O rabdi. “Nasıl” ve “niçin”, O'nun münezzeh zâtının celâline erişmez. O, O'dur; O'ndan başka “O” yoktur. O her şeyden önce tekti; her şeyi varlığa getirdikten sonra yine tektir; onlar yok olup gittiklerinde de tek olacaktır. Onların her birini var olsunlar diye görünür kılar ve ardından kendi bir başına olsun diye onların varlığına son verir. Bütün var olanları [*mevcûdât*], özünde yok bil; bütün yok olanları [*ma'dûmât*], O'nun kudreti vâsıtasıyla ortaya çıkacak var say! O, ezelde yapacağını yapmış, söyleyeceğini söylemiş, varlığı süsleyip donatmış, her şeyi meydana çıkarmış ve onurlandırmıştır; bununla birlikte O, ebeddedir. O, ezelde iş yapmıştır ve bugün sana ne yaptığını göstermektedir. O, ezelde söz söylemiştir ve bugün sana söylenmiş kelimeleri iştirtmektedir. O, ezelde süsleyip donatmıştır ve bugün ezelde neyin donatıldığını göstermektedir. O, ezelde onurlandırmıştır ve bugün o onuru tebliğ etmektedir. “*O her gün farklı bir iş üzeredir*” [*külle yevmin hüve fî şe'n*] (Rahmân 55:29). O, takdîr edilmiş olanları önceden belirlenmiş vakitlerine sevkeder. Varlıklar ve var olmayanlar bilinen anlarda ve kararlaştırılan sebepler aracılığıyla- dır. Bu takdîre muhâlefet etmek mânâsızdır.

Bugün sen beni bilirsin, ben ise bugüne âit değilim. Senin bilişin sonradan olmadır fakat benim varlığım öncesizlik-sonrasızlık [*kıdem*] sıfatını taşır. Senin alışın şimdiye bağlıdır, benim verişim ebedî ve ezeldir. Nicedir sana sırları söylemekteydim fakat sen şimdi iştirmektesin. Ezeldeyken var olan ezel kulağı, o ezeli konuşmayı iştirmede ve ezeldeyken var olan ezel ilmi, ezeli sıfatları bilmede vekilindi.

Bir vasî, bir çocuğun malına-mülküne sâhip olduğu zaman çocuğun vekili olarak bunlara sâhiptir. Çocuk bülûğa erdiğinde, vasî malı-mülkü ona geri verir. Sizler de yokluğun çocuklarıydınız ve ezeli-ebedî lutfkârlık sizin var olma işinizi yerine getirdi. Şu halde sizin için yapıp etmediğim ne kaldı? İlâhî teklifi kulağınıza, ilâhî emri kalbinize ulaştırdım. Rûhunuzla sırları konuştum. Uzuvarınıza itâati yazdım. Her ân yeni bir hediye yolladım. Sizi gaybdan gelen hislere ve fikirlere [*vâridât*] muntazır kıldım. Her ân size bir onur, her vakit bir hediye, her nefes bir ihsândır. Eğer liyâkatiniz dolayısıyla lutfkâr olsaydım, gerçekte lutfuma liyâkatsizliğinizden ötürü böyle yapmazdım. Şük-

retmeniz dolayısıyla ihsân ediyor olsaydım, sizin şükrünüz gerçekte benim ihsânıma lâayık olmadığı için böyle yapmazdım. Eğer talebinizden dolayı size hediye gönderiyor olsaydım, sizin gerçekte istemeye gücünüz olmadığından ötürü böyle yapmazdım. Ey lutfumdan gelecek olanı uman [lutfumun vâridine muntazır olan]! Ey gaybıma şâhit olmanın işâretlerini arayan! Bunu iyi bil! (*Ravh* 304-305)

İlâhî isimler arasında Allah'ın aşkınlığını ve yaratılmışlardan farkını ifâde eden isim, zengin, bağımsız ve ihtiyâcı olmayan anlamına gelen Ganî'dir. Bu Arapça kelime Farsçaya genellikle "ihtiyaçsız" anlamına gelen "bî-niyâz" olarak tercüme edilmiştir. Meybudî "*De ki: O'na ister imân edin, ister imân etmeyin*" (İsrâ 17:107) âyetinin tefsîrinde Allah'ın mutlak olarak hiçbir ihtiyâcının olmamasını şöyle anlatır:

Tekliğin [*ahadiyet*] mertebesi ve azametinin [*izzet*] celâli, O'nun, varlığa gelmiş yahut gelmemiş herhangi bir itâate aslâ muhtaç olmadığını ve olmayacağını [*istiğnâ-i lemyezel ve lâyezâl*] imâ eder. O bu âyetle şöyle söyler: Sizin hiçbir değerinizi yoktur, benim içinse hiçbir şeye muhtaçlık yoktur. İster imân edin, ister etmeyin; benim sizin imânınıza ihtiyâcım yoktur. Ezeli celâl ve cemâl, sonradan olma şeylerin itâat ve ibâdetinden ötürü ilâve bir güzellik kazanmaz. Celâlim cemâlimi müşâhede etmekteyken, ben kendimde ve kendi kendimle hoşnutken, henüz hiçbir var olan için varlığı yazmamıştım. Yaratılmışları yarattığım bugünde, ben yine benim [yaratmadan önceki hâl üzereyim]. Zâtımda hiçbir sebebe, kemâlimde hiçbir talebe ihtiyâcım yoktur. (*Kef* 5:636-637)

Öyleyse Allah âlemi niçin yarattı? Müelliflerin bu meseleyi ele alma tarzlarından birisi de ilâhî isimler üzerine düşünmektir. Burada hatırdan tutulması gereken, isimlerin bizim yahut kutsal kitabın Allah üzerine belirlediği rastgele şeyler olmadığı, bilakis onların Allah'ın kendi hakîkati için bizim dilimizdeki belirlemeleri olduğudur. Buna ilâve olarak isimler mevcûdiyetleri inkâr edilemez sıfatlara işâret ederler. Biz inkâr edebilesek bile isimler aslen Allah'a ve mecâzen bize âittir. Onlar inkâr edilemez çünkü bizim –hayat, bilgi, irâde, güç, konuşma, cömertlik, adâlet gibi– deneyimlerimizin niteliklerini belirlemektedirler. Herkes her zaman bu türlü nitelikler hakkında konuşur fakat birçokları Hak'tan başka hakikat, ilâhî hayattan başka hayat, ilâhî kudretten başka kudret, Allah'ın adâletinden başka adâlet olmadığını görememektedir.

Bunun aksine olarak Müslüman ilâhiyatçılar tevhid aksiyomu ile işe başlar, Allah'ın gerçek varlık ve bizimse O'nun gölgeleri veya solgun yansımaları olduğumuzu kabûl ederler. Bir kere tevhid kabûl edildiğinde, bütün nitelikler ve özelliklerin doğrudan veya dolaylı olarak bire geri dönmesi gerekir. Böylece Allah'ın âlemi niçin yarattığı sorusu kendi kendisini cevaplandırır. Âlem, eşyânın ilâhî isimlerin belirlediği tabiatı tarafından talep edilmektedir.

İbnü'l-Arabî'nin döneminden beri, Dâvud peygamber ile Allah arasındaki bir konuşmayı aktaran “gizli hazîne” [*kenz-i mahfî*] hadîsini nakletmek bu soruya cevap vermenin yaygın bir yolu olmuştur. Bu “hadis”, aslında mütedâvil hadis kitaplarında bulunmaz. Erken dönem müellifleri bu hadîsin Hz. Peygamber'in ağzından çıkmadığını öne sürer fakat onu Dâvud peygamberin kuşaktan kuşağa aktarılan kıssalarına atfederler.⁶ Meybudî, “*Sizi boşuna yarattığımızı ve gerçekten bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?*” (Mü'minûn 23:115) âyetini tefsir ederken bu hadîsi nakleder:

Vâsîtî bu âyeti okudu ve şöyle dedi: Celâl ve kemâl sâhibi olup gücü her şeye yeten Rab, var olanları kendi azameti ve eksiksiz kudretiyle mevcûdiyet sahasına getirdi ki böylece O'nun varlığını bilsinler, rabliğini tanınsınlar, ilmini ve kudretini yaratmasından hareketle anlasınlar. Nitekim O'nun bilgisi var olanlara erişmiş ve onları hükmü altına almış, bunun için de O dostları üzerinde dostluğunun işâretini göstermiş, düşmanları üzerine düşmanlığını yazmıştır. O, her şeyi kendisi üzere yarattığı ezeldeki ilmine uygun olarak onları yokluktan çıkarıp varlığa getirdi. Böylece yaratmasının kendi ilmiyle tam bir uyum içinde olmasını murâd etti. Dâvud peygamber bir niyâzında şöyle dedi: Allah'ım! Ey sonsuz azameti mükemmellik [*kemâl*] niteliğiyle dile getirilen ve ihtiyaçsızlık [*istiğnâ*] tanımıyla nitelenen! Senin hiçbir şeye ihtiyâcın yok ve sen yalnızca kendi sıfatınla bâkîsin. Kimseye gerek duymazsın, kimseden yardım ve destek almazsın. Öyleyse bu yaratılmışları niçin yarattın? Onların varlığındaki hikmet nedir? Şöyle cevap geldi: “Ben gizli bir hazîne idim ve tanınmayı sevdim [*küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en-u'rafe*].”

6 Bu sözün daha erken bir iktibâsı *İhvân-ı Safâ*'nın (X. yüzyıl) bir risâlesinde “bâzı haberlerde anlatıldığına göre Allah'ın peygamberlerinden biri” kaydıyla geçer (*Resâil* 3:356). Bu sözün açıkça Hz. Peygamber'e atfedilişini İbnü'l-Arabî öncesinde bulamadım. Bir hadis âlimi olarak İbnü'l-Arabî, bu sözün yaygın hadis kitaplarında bulunmadığını gayet iyi bilmekteydi. Nitekim bu hadisin sıhhatinin kendisine keşif yoluyla sâbit olduğunu söylemiştir (*Fütûhât* 2:399.28. Ayrıca bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 391).

Bir gizli hazîne idim, hiç kimse beni bilmez ve tanımazdı. Bilinmeyi istedim ve tanınmayı sevdim. “Tanınmayı sevdim” ifâdesi, tanınmanın [mârifet] sevgi [muhabbet] üzerine inşâ edildiğine işârettir. Şu halde sevginin olduğu yerde mârifet vardır, sevginin olmadığı yerde mârifet de yoktur. Nitekim din ve tarikat büyükleri şöyle demişlerdir: O’nun kendisini tanıtmadıkları hâric, kimse O’nu tanımaz; O’nun kendi birliğini göstermedikleri hâric, kimse O’nun birliğini dile getiremez; sırlarında tecellî etmedikleri hâric, kimse O’nu niteleyemez. (Kef 6:477)

Meybudî, “Sizi tek bir nefisten yarattık” (Zümer 39:6) âyetinin tefsîrinde “gizli hazîne”den bir kere daha bahseder. Bu hadîsin anlamına ilişkin açıklamaları Sem’ânî’nin bir pasajından alınmıştır (Ravh 464).

O, gökyüzü ve yeryüzünü, gündüz ve geceyi kendi kudret sıfatını yaratılmışlara göstermek için, böylece O’nun eksiksiz bir kudret sâhibi ve vâsitasız bir var edici olduğunu bilsinler, yarattıklarını O’nun birliğine delil olarak görsünler diye yarattı. Âdem’i ve insanlığı da ezeli-ebedî sırların hazînesi ve kendi cömertliğinin [kerem] lutuflarına alâmet kılmak için yarattı. “Ben gizli bir hazîneydim, tanınmayı sevdim.” Yâni ben eşsiz-benzersiz zât ve sıfatlara sâhiptim, bu yüzden bir tanıyan [ârif] olmalıydı; ben sonsuz bir celâl ve cemâle sâhiptim, bu yüzden bir seven [muhib] olmalıydı; ben bir rahmet deryâsıydım ve mağfîret o deryânın dalgalarını hareketlendirdi, bu yüzden bir rahmet edilen [merhûm] olmalıydı. Diğer yaratılmışların sevgi ile herhangi bir işleri yoktu, bunun için kendilerinde o yüksek himmeti [himmet-i bülend] görmediler. O yüksek himmet ile olan sâdece sensin. Melekler, aşkın sözü onlarla olmadığı için dosdoğru ve düzenli bir biçimde iş yaparlar. Çünkü Âdem’in varlık yapısına konulan hazîneler ve işâretler onların varlık yapısına konulmamıştı. İnsanlığın ise meleklerin aksine olarak bir öyle bir böyle olması, şaşkınlığı [hayret] ve ürpermesi [dehşet], daralması [kabz] ve genişlemesi [bast], hüznü ve sevinci, bulunmayı [gaybet] ve hazır bulunuşu [huzûr], bir arada oluşu [cem] ve dağınıklığı [tefrika], –ayrıca ellerinde zehirle karışık şerbetler ve boyunları üzerinde asılı kılıçlar bulunması–, işte bütün bunlar, sevgi gülünden bir kokunun onların burunlarına erişmesi içindir. (Kef 8:387)

BİRBİRİNİ TAMAMLAYAN İSİMLER

Sem’ânî, İslâm ilâhiyâtında genel bir tema olan iki sınıf ilâhî ismin birbirini tamamlayıcılığı [complementarity] meselesine sıklıkla girerek bu konuyu açmaktadır. İlâhî isimlerin bir kısmı Allah’ın uzak-

lığını ve aşkınlığını, diğer kısmı ise O'nun yakınlığını ve içkinliğini vurgular. Bu şekilde birbirini tamamlayan isimlere *celâl* ile *cemâl*, *kahr* ile *lutuf*, *rahmet* ile *gazap* ve *fazl* ile *adl* denilmektedir.

Âlem hakkında kıyas yapmanın esâsı Rabbe âit muhtaçsızlık [*bi-niyâzi*] ve sultanlığının cemâli olunca, hakikatte yaratılışın varlığı gereksiz bir yük olur. Bununla birlikte O bizi, bizden bir fayda elde etmek için değil biz O'ndan istifade edelim diye yarattı. Bizi kendi hissemiz ve nasibimiz hatırına varlığa getirdi, halbuki O'nun izzet ve celâli bütün hisse ve nasiplerden münezzehtir. O'nun fazl sıfatı itâat edenleri, kahr sıfatı isyân edenleri, celâl ve cemâl sıfatları ise âşıkları taleb ederek başlarını uzattılar.

Ey civanmert! Fakire sadaka vermek zenginin üzerine farzdır. Diyelim ki ihtiyaç sâhibi kimse zenginin kapısına gelerek talebde bulunmamaktadır, böyle bir durumda sadakayı o fakirin kapısına götürmek zenginin vazifesidir. Gerçekte ganî olan Hak, fakir olan ise bizleriz. Sadaka ise iki türlüdür: Gizli [*sır*] ve alenî [*cehr*]. O, dâvet sadakasını resûller ve nebîler vâsıtasıyla alenî olarak gönderir, hidâyet sadakasını bir sır olarak sırra yollar.

Ey derviş! O'nun kemâl üzere bir lutuf ve kahrı bir de cemâl ve celâli vardı. O, bu hazineleri dağıtmayı diledi. Birisinin başına ihsân [*fazl*] bahçelerinde lutuf tâcını koydu, diğerinin ciğerini adâlet zindanında kahr nişânıyla dağladı. Birisini celâlin ateşiyle yakıp eritti, diğerini cemâlin nûruyla okşadı. "*Allah esenlik yurduna çağırıyor*" [*vallâhu yed'û ilâ dârîs-selâm*] (Yûnus 10:25) divânının başında dâvetten bir mum yaktı. Yüz binlerce çâresiz ve muhtarîp mum ateşine üşüşen pervâneler gibi kendilerini ateşe atıp yandılar. Böyle oldu da, o mumun ateşi ne bir zerre azaldı ne de çoğaldı. (*Ravh* 16-17)

Ey derviş! O'nun celâli izzetini, cemâli de lutfunu gösterir. O'nun celâli karşısında tüm söz söyleyenlerin dilleri tutulur, cemâli karşısında tüm dili tutulanlar konuşmaya başlarlar. Bu âlemde her nerede bir dili tutulmuş varsa bu O'nun celâlinden ötürüdür. Yine bu âlemde her nerede konuşan biri varsa söze getiren O'nun cemâlidir. Kim O'nun celâlini müşâhede ederse hüznün ve kederleri uzadıkça uzar, kim O'nun cemâlini müşâhede ederse tüm hüznün ve kederler ondan gider. (*Ravh* 531)

Ey civanmert! Dişi aslanda annelik şefkati vardır fakat pençeleri de kuvvetlidir. Yavrusuna karıncalar üşüşünce şefkatle onları temizlemek ister ama o kuvvetli pençeleri ne yapacak? Onlar olmasa aslan olamaz, şefkati olmasa anne olamaz. Onda anne sevgisi vardır ama nihâyetinde

bir aslandır. Şefkat anne sevgisinden, heybet aslanlık sıfatından doğar. O, en büyük kerem sâhibidir [*ekremü'l-ekremîn*] ancak aynı zamanda cebbâr ve kakhârdır. (*Ravh* 607)

Horozla doğan kuşunun münâzarasını anlatırlar. Doğan horozu “Sen çok vefâsız bir hayvansın” dedi. Horoz sordu: Nedenmiş o? “İnsanlar seni kendi elleriyle besleyip büyütürler ama sana bir yaklaşımlar bağırıp çağırır, yeri göğü inletirsin ve hiçbir zaman teslim olmazsın. Halbuki beni çölde yakalarlar, gözlerimi kahrın iğnesiyle dikerler ve bana türlü belâlarla ezâ ederler. Ben ise buna bir şekilde alışırım ve onlarla bir arada bulunup içlerine karışıırım.” Horoz şöyle dedi: Senin bir haklı mâzeretin var çünkü sen işin aslından çok uzaksın. Şişe geçirilmiş bir doğan kuşunu kim görmüş? Halbuki ben şişe geçirilip kızgın ateşe tutulmuş ne çok tavuk gördüm.

Ey melekler! Siz bir kenara çekilin ve uzaktan seyredin. Bizim kahrı darbemizi yiyenler ve lutfumuzla okşananlar âdem oğullarıdır. Onları bâzen gazap kılıcıyla parça parça eder bâzen de lutuf nazarıyla onlara şifâli merhem süreriz.

Ey civanmert! İnsanlar toy, düğün olan yerlere gidip seyrederek, cezâların infâz edildiği yerlere de gidip bakarlar. “*Müminlerden bir grup onlara uygulanan cezâyı şahit olsun*” [*ve'l-yeşhed azâbehumâ tâifetün mine'l-mü'minîn*] (Nûr 24:2). Bir topluluğu mihnet [*ibtîlâ*] ve imtîhân yurdundan alıp her şeye karşılık verme [*cezâ*] ve nimetlendirme [*imtinân*] yurduda getirdik. Onlara tâlih libâsı giydirip onları sevinç [*sürûr*] ve yükseklik [*rifâat*] tahtına oturttuk. Bir başka topluluğu zindana atıp uzaklık yurdunda zillet bağıyla ve horluk zincirleriyle bağladık. Siz meleklerle düşen bu iki topluluğu da izlemektir. Hamd ve tesbîh ehli olan sizler şereflî makâmlarınızdan şu bir avuç toprak parçasına ne yapacağımızı seyredin ve görün. (*Ravh* 292)

Sem'ânî, Hakîm ilâhî isminin şerhinin başında Allah'ın âlemi yarattığı vakit hikmeti kudretten sorumlu kıldığını söyler. Böylece hikmet, azamet ve celâlin dizginlerini geri çekip cemâl ve lutuf isimlerini serbestlik vermiştir ki bu yaratılmışların iyiliği içindir.

Hakîm, her işi lâıykıyla yapan ve her şeyi yerli yerine koyandır. O hikmet sâhibidir ve hasîs değildir. Her ne zaman bir şeyi bir yere koyduysa o yer o şeyin yeridir ve her ne verdiyse ehil olana vermiştir. Öyle kudret sâhibidir ki bir âlem yaratırdı da onun karşısında bu içinde olduğumuz âlem bir sivrisinek kadar olurdu. Fakat hikmeti dolayısıyla yaratmadı. O kudret sâhibidir, her dilediğini yapar. Ancak O aynı zamanda

hikmet sâhibidir, her yapabileceğini yapmaz. O, dizginleri hikmetin elinde olan bir kudrete sâhiptir. Bir hikmet ki kudretle omuz omuza vermiştir, böylece rablik doğru bir biçimde âşikâr olur.

O, bu âlemde tek bir karınca bacağı ya da bir sivrisinek kanadı yaratmamıştır ki, hem meşiyetine muvâfık ve irâdesi üzere hem de kudretin gereğince ve hikmetin hükmünce olmasın. Kudretin dizginleri hikmetin elinde olmalıdır ki işler düzenli bir şekilde yürüyebilsin. Hikmetin, kudretin dizginlerini serbest bıraktığını düşünsük bütün âlem birbirine girer, altüst olurdu.

O'nun hem yaratılmışlara ve yaratılmışların fiillerine zıt olan [*hasm*] hem de yaratılmışların ve onlara âit hâllerin varlığına vesile olan [*şefî*] sıfatları vardır. İzzet, gınâ, kahır, ceberût ve kibriyâ yaratılmışların zıddına olan sıfatlardır. Hikmet, rahmet, lutuf, şefkat [*re'fet*], cömertlik [*cûd*], kerem ise onları kollayıp koruyan sıfatlardır. Kollayıp koruyan şefâatçi sıfatlar zıt olan hasım sıfatların dizginlerini çekerler ve şu bir avuç câresiz mahlûkât şefâatçilerinin gölgesinde kısacık ömürlerini geçirirler. Bu şefâatçiler hasım sıfatların dizginlerini bir ân ellerinden bırakacak olsalar, arştan kürsüye, karıncanın bacağından sivrisineğin kanadına kadar her şey bir ân içinde yok olurdu. O, bu âlemde hiçbir şeye muhtaç olmayışıyla [*gmâ*] ilgili bir söz bildirdi ve bu söz kıyâmet gününde [*rûz-i hicrân*] inkâr edenlerin karşısına çıkacaktır: “*İnkâr edenlere gelince, muhakkak Allah âlemlerden müstağnidir*” [*ve men kefe-ra fe-innallâhe ganiyyün ani'l-âlemin*] (Âl-i İmrân 3:97).

O bu yaratılmışları ortaya çıkarmayı dileyince gınâ sıfatının dizginlerini cömertlik sıfatının eline koydu. İşte o vakit kudret sıfatı hikmete “bir âlemi varlığa getiriniz” dedi. Hikmetin tesiri ve kudretin netîcesi olarak âlem ortaya çıktı. Âlemin her bir zerresinde, elini hikmetin boynuna dolamış vaziyette bir kudret ve başını kudretin yastığına yaslamış vaziyette bir hikmet vardı. Bu dünyadakilerin çoğu kudreti görür ama hikmeti görenler azdır. Yüz bin kişi kudreti görür ama biri hikmeti görmez.

Âlem bir müddet var olunca ve bu işin sırrı anlaşılıp durumun özü kavranınca O, cömertlik sıfatına “gınâ sıfatının dizginlerini bırak artık!” diyecek. Cömertlik gınâ sıfatını elinden bırakınca kıyâmet âşikâr olacak ve var olanlar yokluk [*adem*] sıfatına geri dönecekler.

Bu nedir? Hiçbir şeye muhtaç olmama ve kendine yetme [*gmâ vu binîyâzî*] sıfatlarının ordusunun azamet ve kahır pususundan saldırıya geçmesi! Allah şöyle hitâb edecek: “*Bugün mülk kimindir? O vâhid ve*

kahhâr olan Allah'ın!" [*li-meni'l-mülkü'l-yeum*] (Mü'min 40:16). Bu hitâb gınâ sıfatından ortaya çıkacak ve böylece tasarruf kahır sıfatına âit olacaktır. O'nun "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" [*e-lestü bi-rabbiküm*] (A'râf 7:172) şeklindeki ilk hitâbı cömertlik sıfatından gelmişti çünkü o vakit tasarruf sâhibi olan sıfat lutuf ve cömertlik idi. Sonra bir müddet geçince O, gınâ sıfatının dizginlerini cömertlik sıfatına geri verecek. Kudret ve hikmet, fazl ve adâlet sıfatlarıyla birlikte iş görmeye başlayacak. Ardından şöyle nidâ edilecek: Siz ey inkâr edenler! Ey kudret ve hikmet sıfatlarımıza âit olanlar! Adâlet sıfatının maiyetinde cehenneme girin. Siz ey sâlih kişiler [*ebrâr*! Ey kudret ve hikmetimize âit olanlar! Fazl ve cömertliğin maiyetinde cennete girin. "*Şüphesiz iyiler nimet içindedirler*" [*inne'l-ebrâra le-fi naim*] (İnfîtâr 82:13). (Ravh 398-399)

RAHMET VE MERHAMET

Müellifler, Allah'ın âlemi genel olarak, Âdem'i ise sevgiden dolayı özel olarak yarattığını göstermek amacıyla "gizli hazîne"den söz ederler: "Ben gizli bir hazîneydin ve tanınmayı sevdim." Bâzı aktarılış biçimlerinde "sevdim" (*ahbebtü*) yerine "istedim" (*eradtü*) yer alır fakat vurgular aynıdır. Allah yaratmayı murâd etti, istedi, diledi, sevdi ve yarattı. Buna ilâveten murâd etmek ifâdesi Kur'ân'da da benzer bağlamlarda kullanılmaktadır: "*Bir şeyin olmasını murâd ettiğimiz zaman sözümüz sâdece ona 'Ol!' dememizdir ve hemen olur*" (Nahl 16:40).

Allah'ın âlemi yaratma sebebi olarak değerlendirilen üçüncü sıfat, Allah'ın her şey için yaratıcı ve devam ettirici sevgisi olarak tanımlanabilecek olan rahmettir. Arapça "*rahme*" kelimesi "rahim [döl yatağı]" somut isminden türetilmiş soyut bir isim olup rahmet [*mercy*], bir annenin çocuklarına olan sevgisini ifâde eder.

Eğer Allah'ın rahmeti ve sevgisi arasında bir fark varsa bu, O'nun sevgisinin insan sevgisi biçiminde tekrar O'na yönlendirilmesi gerçeğinde yatar. Fakat insanlar Allah'a karşı merhametli olamazlar, yalnızca O'nun rahmetini diğer yaratılmışlar üzerine yayabilirler. Kur'ân, "O onları sever, onlar da O'nu severler" (Mâide 5:54) demektedir fakat "O onlara merhametlidir ve onlar O'na merhametlidirler" demek absürt olurdu. Bilakis, onlar diğer insanlara ve genel olarak Allah'ın yaratıklarına karşı merhametli olabilirler —eğer gerçek anlamda insan olacaklarsa merhametli olmak zorundadırlar—. Birçok hadis bu noktaya

dikkat çeker: “Allah’ın rahmeti sâdece O’nun merhametli kullarındır.” “Allah insanlara karşı merhametli olmayanlara rahmet etmez.”

İsâ’nın “Mâdemki en basit kardeşlerimden biri için bunu yapmadınız, benim için de yapmamış oldunuz” (Matta 25:45) şeklindeki sözünü hatırlatarak bu akıl yürütme biçimine îtirâz edilebilir. Aslında bu sözün bir benzeri hadis literatüründe de vardır. Buna göre Allah, hesap gününde insanlara gazaplanacak ve şöyle diyecektir: “Ben açtım fakat beni doyurmadın; ben hastaydım fakat beni ziyâret etmedin.” İnsanlar Allah’ın aç veya hasta olamayacağını söyleyerek O’na îtirâz ettiklerinde ise Allah şöyle cevap verecektir: “Falan kulum hastaydı, O’nu ziyâret etmiş olsaydın beni onunla berâber bulabilirdin. Falan kulum açtı, O’nu doyurmuş olsaydın beni onunla berâber bulabilirdin.” Fakat bu beyân, Allah’ın yaratılmışlarındaki gibi rahmet ve merhamete ihtiyâcı olduğu anlamına gelmez. Daha ziyâde Allah’ın bizi sevgi ve merhametle yarattığı, bizden de başkalarına karşı aynı şekilde davranmamızı beklediği anlamına gelir. “*Nerede olursanız olun O sizinledir*” (Hadîd 57:4) âyetinde beyân edildiği üzere Allah yaratılmışlar her nerede olursa olsun onlarla berâberdir ve bu yüzden biz O’nu orada görüyormuşuz gibi güzel bir biçimde (*ihsân*) davranmalıyız.

Teolojik düşüncenin, özellikle erken dönem kelâmında oldukça güçlü olan ve insan ile Allah arasındaki karşılıklı sevgiyi reddeden bir akımı vardır. Bu bakış açısını Kur’ân metni ile bağdaştırabilmek için kelâmcılar, sevgi kelimesinin Allah’a ilişkin kullanıldığında başka bir anlamının ve insan için kullanıldığında bambaşka bir anlamının olduğunu ileri sürerler. Allah’ın aşkınlığına baktığımızda bu doğru olabilir fakat bununla birlikte O’nun içkinliğini ve her yerde hâzır oluşunu hesâba kattığımız zaman resim tamamıyla değişmektedir. Müelliflerin vurguladığı temel noktalardan birisi sevginin aradaki boşlukları dolduruyor olmasıdır. Sevginin parlayan ışığı bir kere insânî sınırları yok ettiğinde ilâhî ile insânî sevgi arasına çizgi çekmek oldukça güç bir hâle gelmektedir.

Kur’ân, rahmet kelimesini ve türevlerini, sevgi için söz konusu olan iki temel kelimedenden çok daha fazla kullanmaktadır (110’a karşılık 325). Pek az örnekte rahmet ilâhî bir hediye olarak yaratılmışlara atfedilir. Bu âyetlerden birisi, “*Yine O’nun âyetlerindendir ki, sizin için nefislerinizden kendilerine ısınırırsınız diye eşler yaratmış, aranızda bir sevgi* [mevedde] *ve merhamet* [rahme] *koymuştur*” (Rûm 30:21)

âyetidir. Başka bir âyette müminlerin birbirlerine karşı merhametli [*ruhamâ*] (Fetih 48:29), diğerlerinde ise Hz. Peygamber'in "âlemlere rahmet" (Enbiyâ 21:107) ve "müminlere karşı çok merhametli [*rahîm*]" (Tevbe 9:128) olduğu beyân edilmektedir. Geri kalan 320 kadar âyetin hemen hepsinde rahmet açıkça ilâhî bir sıfattır.

Kur'ân'daki sûrelerin başlangıcında besmele –"*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*"– yer alır. Tevbe sûresi hâriç bütün sûrelerin başında yer almasına karşılık birçok âlim –ilk sûre olan Fâtiha dışında– besmeleyi vahyin bir parçası olarak görmemektedir. Ancak son tahlilde hiç kimse ilâhî rahmete dönük bu sâbit işaretleri fark etmezsiniz Kur'ân'ı okuyamaz. Bu tema ilâhî aşktan çok daha âşikârdır ve kesinlikle Allah'ın gazabından ve kahrından çok daha ön plandadır.

Hem Kuşeyrî hem de Meybudî, sûrelerin başlangıcında yer alan 113 bismelenin her biri için ayrı ayrı yorumlar sunarlar. Açıklamaları genel olarak Rahmân isminin Allah'ın "*her şeyi kuşatan*" (A'râf 7:156) küllî [*universal*] rahmetine ve Rahîm isminin ise Allah'ın öteki dünyada özellikle cennette insanlara ulaşacak cüz'î [*particular*] rahmetine dayanır. Meybudî'nin eserinden bismelenin açıklamasına ilişkin iki örnek şöyledir:

"*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*" (Fâtiha 1:1). Önce Allah'la başlayıp sonra Rahmân ve Rahîmle devâm etmenin hikmeti şudur ki O, bunu kulların şu üç hâline uygun olarak gönderdi: Yaratma [*âferîniş*], besleyip koruma [*perverîş*] ve affetme [*âmurziş*]. Allah ismi başlangıçta [*ibtidâ*] kudretle yaratılmışlara yönelmeye, Rahmân ismi nimetin devâmıyla besleyip korumaya, Rahîm ismi nihâyette rahmete bağlı olarak onları affetmeye işârettir. Allah âdetâ şöyle buyurmaktadır: Mahlûkâtı önce kudretle yarattım, sonra nimetle besleyip korudum ve sonunda rahmetle bağışlayacağım. (*Keşf* 1:29)

"*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla*" (Kamer Sûresi'nin başındaki Bismelenin tefsiri). Yolunu şaşıranlara tekrar yolu gösteren Allah'tır. Sultanlar haşmetlerini ve makâmlarını O'nun eşiğinden alırlar. O'nun her şeye gücü yeter. O sultanların sultânıdır. Bütün çâresiz kalmışların elinden tutan ve bütün âcizlerin dâimî sığınağı olandır. O'na yönelip de O'ndan istemeyen hüsrâna uğramış ve bütün ameli zâyî olmuş demektir. Âlemlerin Rabbi işte bu yüzden "*O'nun dışında yakardıklarınızın hepsi sapıp gider*" [*dalle men ted'üne illâ iyyâh*] (İsrâ 17:67) buyurmuştur.

Günlük rızkı veren de düşmanları koruyan da Rahmân'dır. Hayrı ve şerri yaratan, her şeyin aslını ve tezâhürlerini var eden O'dur. Âdem'e anasız babasız şekil veren de O'dur. Bu âlemde makâm ve kıymet sâhibi birisini görürsün ki, gönlü Hak'tan habersizdir. Bir başkasını görürsün ki, başında sarık ve ayağında çarık yoktur ama kalbinde îmân ağacı ve ciğeri üzerinde âşinâlık nişânı vardır. Azîz olan Rab şöyle buyurdu: "*Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık*" [innâ külle şey'in halaknâhu bi-kader] (Kamer 54:49).

Îmânî ve kalb-i selîmi bahşeden ve müminleri cehennem ateşinden kurtaran Rahîm'dir. O, insanlara kerîm bir elçi gönderdi, onun "*yüce ahlâkını*" [hulukin azîm] (Kalem 68:4) övdü ve onun için şöyle dedi: "*O size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir*" [harîsun aleyküm bi'l-mü'minine raûfu'r-rahîm] (Tevbe 9:128). (Kerf 9:397)

Kur'ân, Hıristiyanlığa âit baba Tanrı düşüncesine karşı polemikçi bir tutum takınır ve benzer şekilde herhangi bir ana Tanrı düşüncesinden de özenle kaçınır. İslâm ilâhiyâtında hiçbir şey Allah'ın cinsiyetten münezzehe olduğu husûsundan daha açık ve net değildir. O [He, She, It], erkek ve kadını yaratmıştır fakat her bakımdan birdir. Bununla birlikte, Arapçada her ismin belirlenmiş bir cinsiyeti vardır. Mütercimler genellikle metnin yönlendirmesini izleyerek üçüncü tekil şahıs için İngilizcedeki "she" ve "he" zamirlerini kullanırlar. Buna karşılık Farsçada [Türkçedeki gibi] isimlere cinsiyet atfedilmez ve bu yüzden üçüncü tekil kişi zamiri tek kelimedir. Eğer mütercimler Farsçadan yaptıkları tercümelerde zamirlere [İngilizcedeki şekliyle "he", "she" veya "it" gibi] bir cinsiyet atfettiklerinde bu durum metinden kaynaklanmamış, İngilizce bunu gerektirmiştir. Bu bakımdan Allah [İngilizcede cinsiyete göre belirlenmiş kişi zamirleri olan] "he", "she" veya "it" değildir fakat O bunların hepsidir ve hiçbiridir.

Allah'ın cinsiyetten münezzehe oluşuna rağmen, birçok hadiste rahîm, rahmet ve annelik arasında bir bağ kurulmaktadır. Bu bağ, her ne kadar bâzı ilâhiyâtçılar soyut ve mecâzî olmayan [nonfigurative] bir dili öne çıkararak göz ardı etmek isteseler de Arap dili bakımından oldukça açık ve nettir. Örneğin Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah kuluna, bir annenin çocuğuna olan merhametinden daha merhametlidir." Meybudî, Allah'ın Nûh'a gemiyi yapmasını emrettiğini anlatan Hûd sûresinin 37. âyetinin tefsîrinde şöyle yazar:

Haberde gelmiştir ki, Allah'ın kula karşı rahmeti annenin çocuğuna olan merhametinden çok daha fazladır. Bir çocuğun ayağının bin defa

çamura saplandığını ve hep çamura düştüğünü farz et. Anne her defasında “Ey anasının canı, kalk!” der, çocuğuna karşı sevgisi ve şefkati her defasında daha da artar.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Senin muhabbetin göründü mü bütün aşklar vefâsız oluverir. Senin iyiliğin ortaya çıktı mı bütün cefâlar vefâya döner. Allah’ım! Bizi seçmiş olman bizim değerimizden değil. Değersiz olduğumuz için bizi yanlış yere seçmiş de değilsin. Bilakis, bizi seçtiğinde bize kendinden bir değer verdin. Sen gördüğün bütün kusurları örtüp gizledin. (*Kef* 4:395)

*Çihil u du fasl’*da Ensârî, rahmet ile annelik arasındaki bağı ortaya koymak için başka bir hadis zikreder: “Allah rahmeti yüz parça olarak yaratmış ve doksan dokuzunu kendi nezdinde tutmuştur. O, yeryüzüne rahmetin bir parçasını indirmiştir ki yaratılmışlar bu bir parça dolayısıyla birbirlerine merhamet ederler. Öyle ki bu rahmet dolayısıyla kısarak, yavrusuna bir zarar gelmemesi için toynağını kaldırır.” Bu hadisin açıklamasında Ensârî, Allah’ın kendisinde tuttuğu doksan dokuz merhametin beklediği ilâhî kata (*indiyyet*) geri dönüşten bahsederek söze başlamaktadır:

İndiyyet makâmına ulaşana kadar bekle. O zaman diğer doksan dokuz rahmetin başından aşağı yağmur gibi yağdığını göreceksin. Her bir rahmetle ne açılış [*güşâyiş*], ne yükseliş [*rif’at*], ne bereket [*kerâmet*], ne tâlih [*devlet*] ve ne yakınlık [*kurbet*] gelecek!

Ya da O’nun bütün yaratılmışlara taksim etmiş olduğu şu tek bir rahmete bak. Her ana babanın kalbinde çocuklarına karşı nasıl bir arzu, nasıl bir dostluk, nasıl bir aşk var! Yâkub’la Yûsuf’un kıssasında bunun nasıl anlatıldığını oku da mâhiyetini kavrayabilmekten âciz olduğunu gör. İşte o zaman, yaratılmışlara yönelik bu tek rahmet kalbe ulaşmadıkça kulun diğer doksan dokuz rahmeti bilemeyeceğini kesin olarak anlarsın. Ana babada evlat sevgisinin ne raddeye vardığına, dostların birbirlerine karşı taşıdıkları arzu ve yakınlığın ne dereceye ulaştığına bak! Bir dosttan ayrılmanın sebep olduğu huzursuzluğa bak!

Doksan dokuz rahmetin gerisi mağfîret ve bağışlama, şefkat ve mükâfât, üstün ve ayrıcalıklı kılma nimetleri olarak sana dönecek. O’nun huzûruyla aranda bugünden görünene bak! İndiyyet makâmına ulaştığında onun tadını alacaksın.

Bu işteki huzursuzluk ve telaş seni bütün başka işlerden ayıracaktır. Meselâ, seni meşgul edecek bütün çaba ve çalışmayı sırf bu işe seferber

edecek olursan, o huzûra her ân daha yakınlaştığını, daha heyecanlı ve hareketli, daha iştîyâklı ve daha ümitli olduğunu fark edersin. Sonra da bu işten bir ân için kendini uzaklaştırmak istedin mi, O'nun rahmet seli seni alıp huzûr ve birliğin [*cem'iyyet*] deryâsına sürükler. Her iki âlem de O'nun uçsuz bucaksız rahmet ve şefkat deryâsında tûfâna kapılmış birer saman çöpü gibi savrulurlar.

Kulağına her bir ağaç yaprağından, kâinâtın her zerresinden hattâ taştan, topraktan ve çer çöpten dahi yüz binlerce tesbîh ve takdîs gelecektir. Şöyle söylerler: Benden kaçtığın vakit rahmetime bak, bana kaçtığın vakit rahmetime bak, bana itâat ettiğin ve kulluğa yapıştığın vakit rahmetime bak, bana geldiğin vakit rahmetime bak, cansızlara, ağaçlara, ırmaklara ve kendine baktığın vakitlerde de yine benim rahmetime bak!

O, seni senden ve her şeyden çekip alarak kendisiyle baş başa bıraktığında gözünün senin kendi üzerine takılmasına izin vermez çünkü bu zehirdir; gözünü bir başkasına çevirmene müsâade etmez çünkü bu ateştir; senin kendinle buluşmana izin vermez çünkü bu girdaptır; başka birisiyle ünsiyet kurmana da izin vermez çünkü bu yangın sonrasî külüdür.

Müşfik bir annede o rahmetin küçük bir parçasının var olduğu açıktır ama yavrusuna hiçbir zarar isâbet etmesin diye nasıl da çabalar. Şu durumda kişi yüz rahmetin olduğu yâhut tüm rahmet ve keremin bulunduğu yere ilişkin olarak neyi açıklayabilir? Akıl bu tek bir rahmet karşısında hayrân kalmışken, indiyet makâmındaki hâllerin tek bir zerresi görünecek olsa nasıl idrâk eder?

Ey mümin! Bu dünya imtihanların, belâların, fitnelerin ve zahmetlerin yeridir. Allah'ın o tek bir rahmetten keremiyle müminlere bahşettiği şey sâyesinde îmâna, islâma, tevhîde, Kur'ân'a, hidâyete ve daha binlerce zâhirî ve bâtınî nimete sâhip olduk. Ebediyet ve karşılık bulma [*cezâ*] yurdu olan âhirette O, doksan dokuz rahmeti bu dünyaya gönderdiği rahmetle birleştirecek. Kullarını ve dostlarını kim bilir ne nimetlerle ne ihsânlarla, ne keremlerle şerefliendirecek! Akıl, bu tek rahmetin varlığını ve sonuçlarını bile anlayıp açıklamaktan âcizdir!

Ey kul! Bil ki, O'nun mağfîret ve rahmetine bir son ve sınır yoktur. O, yüzlerce rahmet hazînesinden sâdece bir tanesini âleme tahsîs etti. Sultanların adâlet etmesi, zenginlerle güçlülerin iyilik ve cömertlik göstermeleri, âlimlerin hakkı söylemesi, komşunun elinden tutup mazlumlara yardım erişirmek, imârethaneler, mescidler, çeşmeler inşâ

etmek, su kuyuları açmak, köprüleri onarmak, iyiliği emredip yayarak kötülükten sakındırmak [*emr bi'l-mâruf nehy ani'l-münker*] ve daha bunlar gibi şefkat göstermeye [*taattuf*], lutuf ile muâmelede bulunmaya [*telattuf*], rahmet ve merhamete, ihsân ve ikrâma dâir her ne varsa hepsi o tek bir rahmetin izleridir. İşte bu tek rahmetin şu fâni âlemdeki etkisi böyle ise, yarın kıyâmette doksan dokuz hazînenin sınırsız ve sonsuz rahmeti özellikle tevhid ve mârifet ehline taksim edileceği zaman müminin payına düşecek olana bak bakalım!

Sözün kısası, rahmete âit bütün bu kıssaları yalnızca onları tadarak öğrenirsin. Kendinden ne kadar uzaklaşırsan bu sohbete o kadar yakınlaşırsın ve bu rahmete de o kadar dalarsın. Er ol! Elini çabuk tut ki, “*Şüphesiz son varış Rabbinedir*” [*ve enne ilâ rabbike'l-müntehâ*] (Necm 53:42) âyetinin açıldığı sonsuz rahmeti görebilesin. (Çihil 174-176)

Rahmet hakkında muhtemelen en çok atıf yapılan hadis, Allah'ın arşının üzerinde yazan “Rahmetim gazabımı geçti” sözüdür. Rahmet, âlemi varlığa getiren yaratıcı sevgidir fakat var kılınan şeyler celâl ile cemâl, kahır ile lutuf, rahmet ile gazap gibi zıt sıfatların işâretlerini sergilemektedirler. Nihâyetinde bunların hepsi rahmete geri gelecektir çünkü dönüş noktası başlangıç noktasıyla aynıdır. Meybudî sık sık sözünü ettiği bu önce gelen rahmete, “*Ve yazılmış bir kitap*” (Tûr 52:2) âyetinin tefsirinde şöyle değinmektedir:

İşâret diliyle ve hakikat ehlinin zevkine göre “*yazılmış kitap*” [*kitâbin mastûr*], O'nun ezelde kendi üzerine şu yazdığıdır: “Rahmetim gazabımı geçti [*sebekat rahmeti gazabî*].” Bizi bizsiz olarak bir halvet yerine koyan, bize sınırsız lutufların kapısını açan, kalbi huzurla dolduran o vakte binlerce can kurban olsun. O, ezeli inâyetiyle ve ebedî lutfuyla bize şöyle buyuruyordu: “Rahmetim gazabımı geçti.”

Ey civanmert! Seni kendi başına bıraksa ve binlerce yıl düşünsen bile aslâ elde edemeyeceğin şeyleri henüz sen istemeden bahşeden Allah'a şükret. Sen gâfilken O sana seslendi, sen câhilken O sana öğretti. “*Sen daha anılmaya değer bir şey değilken*” [*lem-tekûn şey'en mezkûrâ*] (İnsân 76:1) O seni yarattı ve sırrının meclisinde lutuf kadehinden sana “*tertemiz içecekler ikrâm edecek*” [*şarâben tahûrâ*] (İnsân 76:21). Bunların hepsi O'nun “Rahmetim gazabımı geçti” sözündeki ezeli rahmetin izleridir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Sen ezeli inâyetinle hidâyet tohumunu attın, onu risâletin suyuyla suladın, yardım ve desteğinle [*tevfik*] bakıp büyüttün, bizzat lutuf nazarınla korudun. Şim-

di artık adâlet rüzgarını estirmesen, kahrı zehirlerini kabartmasan ve ezeli inâyetinle diktiğini ebedî riâyetle desteklesen yeridir. (*Kesf* 9:345)

Allah'ın kendi gazabına ve kahrına üstün gelen rahmetin ve yaratıcı sevginin sayısız içerimlerinden birisi doğal dünyanın her yerde olan güzelliğidir. Ancak insanlar “Neden dünya iğrençlik, kötülük ve acıyla doludur?” diye sorarlar. Bu soruya Ensârî'nin verdiği cevaplardan biri *Çihil u du fasl*'da, “Âdem oğlu dehre [mutlak zamana] söver fakat dehr benim, gece ve gündüz benim elimdedir” kudsi hadîsini yorumladığı kısımda geçmektedir. Ensârî, bu hadîsi Allah'a karşı edebi gözetmek için bir emir olarak değerlendirir. Edeb, anlam bakımından hem uygun eyleyişi hem de incelikli davranışı kuşatan geniş kapsamlı bir terimdir. Aşk müşidleri için edeb, “Allah bana edeb öğretti ve edebimi güzel kıldı” hadîsine uyarak Hz. Peygamber'in hem zâhiren hem de bâtinen taklîd edilmesidir.

Yâni geceyi ve gecenin karanlığında ortaya çıkan her şeyi, gündüzü ve gündüz vakti ortaya çıkan her şeyi görünür kılan, onlara varlık veren ve hepsini ortaya çıkaran benim.

Bu hal kulun edebi gözetmesini gerektirir. Kullar hayırda da şerde de O'nun sanatının güzelliğini görmeye gayret etmelidir. İşte o zaman “Yaptıkların ne kadar güzel! [*absente*]” diyerek yalnız O'na hamd ederler. Kendi cehâletinin çirkinliği içinde takılıp kalmayasın. O'nun işini kendi eksik aklınla tartıp da kendi aklının eksikliğini O'nun işi olarak bilersen îtirâz edersin. O'na hamd edip “Ne kadar güzel!” diyeceğine, sadâkatten ayrılıp [*cefâ*] O'nun işini başkalarına yüklersin. Böylece Allah'a şirk koşmuş, tâlihsiz ve câhil bir günahkâr olursun. Her şey kendi haddi içinde güzel ve eksiksizdir fakat sen cehâletinden ötürü onu kötü görüp kötü telakkî ediyorsun. O halde, bu hadis sana mâlum olduktan sonra artık böylesi cehâlet ve günahlardan kaçıp uzaklaşmaya çalış. Bu akılsızlık ve îtirâzdan vazgeç ki îmânın vefâsızlık, akılsızlık, edepsizlik ve hürmetsizlik yeline kapılıp gitmesin.

O'nun yumuşaklığı ve şefkati [*hilm*] seni aldatmasın da “neden, niçin” diye O'nun işini sorgulamaya kalkma. İş bilen de olması gerektiği vakit olduran da ancak O'dur. Hak iddia edenler ise sâdece sakallarını sıvazlarlar. O her ne yaparsa ilim ve hikmetle yapar. (*Çihil* 198-199)

İbnü'l-Arabî, bizâtihi [*per se*] rahmetin Hakk'ın vücûdu ile aynı olduğunu ve Hakk'ın vücûdunun Allah'ın zâtı olduğunu sıklıkla dile getirir. Rahmânî rahmet, bu yüzden varlığa gelen her şey üzerin-

de gözüken tekvînî emrin meyvesidir. Buna karşılık rahîmî rahmet yalnızca bâzı yaratılmışları kucaklamaktadır ve Allah'ın hidâyetini tâkip edenlere gösterdiği husûsî lufufta zuhûr etmektedir. Başka bir ifâdeyle yalnızca dinî [teklîfî] emri gözetmenin bir sonucu olarak bu rahmete erişilebilir. İbnü'l-Arabî rahmetin bu iki çeşidine şu âyette referans görür: “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Ben onu bana karşı gelmekten sakınanlara, zekât verenlere, âyetlerimize inananlara yazacağım*” (A'râf 7:156).⁷

Âlimler arasında İbnü'l-Arabî ile aynı bakış açısına sâhip olanlardan birisi, yaşlı çağdaşlarından Arapça ve Farsça çeşitli eserlerin yazarı Rûzbihân Baklî Şîrâzî'dir (ö. 1209). Rûzbihân, her ne kadar aşk konusu onun metinlerinin yalnızca bir yönünü oluştursa da daha çok “aşk dini”nin bir temsilcisi olarak tanınmıştır. *Abherü'l-âşıkîn* isimli Farsça eseri, ilâhî ve insânî aşkın son derece şiirsel [*poetic*] ve üstü kapalı [*allusive*] bir anlatımıdır. Arapça yazdığı Kur'ân tefsîri *Arâisü'l-beyân*'da Rûzbihân, erken dönem sûfilerinin özlü sözlerini [*aphorisms*] sıkça nakletmekte fakat önemli gördüğü konularda kendi fikirlerini de ortaya koymaktadır. Söz konusu iki rahmete işâret edilen âyete ilişkin yorumlarında Rûzbihân, varlıktaki genel rahmetin [rahmânî rahmet] eşyâya kâbiliyetleri nisbetinde ulaştığını söyler. Bu yüzden, insanlar arasındaki çeşitlilikler bir yana, cisimler, bitkiler, hayvanlar ve aklî varlıklar arasında da ayırım yapabiliriz. Husûsî rahmetin [rahîmî rahmet] ise kendilerini Allah için bir kılarak tevhide erişenlere mahsus olduğunu belirtir. İki rahmetin söz konusu edildiği âyet, “*Azâbım var ya, dilediğim kimseyi ona uğrattırım*” (A'râf 7:156) diye başlar. Rûzbihân devamlı şöyle söylemektedir:

Azap, kalplerin ve rûhların ebediyet sıfatını müşâhede edemeyip O'ndan ayrı kalmalarıdır. O, azâbını onları kullukta terbiye ve imtihan etmek için âriflerden ve âşıklardan dilediğine gönderir. O'nun azâbı meşîyyeyle birlikte gelir ve bu, îmân sâhipleri için hem bir ümit hem de bir korkudur.

Sonra O, “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır*” [*ve rahmeti vesiat külle şey*] (A'râf 7:156) sözüyle en küçük zerrelere bile içine alan ezeli rahmetiyle her şeyi kuşatır. Bütün yaratıklar O'nun rahmet deryâsına gark olmuştur çünkü Hak onlara varlık bahşettiğinde, vasıfları her ne olursa olsun O'nun rahmetinden başka bir şey değildirler. Her nereye konul-

7 Örneğin bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 130.

muş olurlarsa olsunlar O'nun nazarının ve O'nun hükmünün altında, O'nun terbiyesinde ve O'nun kudretine tâbidirler.

Bununla birlikte, mahlûkât rahmet bakımından eşit değildir. Cansız varlıklar O'nun fiillerinin nûruna gark olmuşlardır, bu fiilî rahmettir. Hayvanlar O'nun sıfatlarının nûruna gark olmuşlardır, bu sıfatî rahmetidir. Akıllı varlıklar –cinler, insanlar ve melekler– ise O'nun zâtının nûruna gark olmuşlardır, bu ise zâtî ve kadîm rahmettir. Bu, O'nun rabliğinin ve birliğinin târif edilmesi için verilmiştir.

Bunlar cisim ve cisme âit durumlar bakımından umûmî rahmet [*rahmet-i âimme*], rûh ve rûha âit durumlar bakımından ise husûsî rahmettir [*rahmet-i hâssa*]. Bu noktada her iki rahmetin mazharları birbirlerinden ayrılır. Bir kısmı azametın rû'yeti içinde erir gider, bâzıları kıdem ve bekâ âleminde hayran kalır, diğerleri ise cemâl ve celâlin rû'yeti içinde âşık olurlar ve bundan ötürü akılları ellerinden çıkıp gider.

Rahmet makâmından sıfatların aslına ve sıfatlardan da zâtın aslına doğru çıkan her şey bizzat rahmet edene gark olmuş, rahmetin içinde fenâ bulmuştur ve artık âlemlere rahmet olmuştur. Peygamberimizin (s.a.v.) vasfolunduğu işte budur çünkü o bunların hepsine ulaşmıştır. Nitekim Allah onu her şeye rahmet oluşuyla vafsetti: “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*” [*vemâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn*] (Enbiyâ 21:107).

Allah –bütün varlığı umûmî rahmeti içinde topladıktan sonra– her şeyi terk edip O'na yönelmiş olanlar [*müteferridin*], O'nun yüceliğinin azametinde fânî olanlar ve O'nun rablik hakkı için gönül rızâsıyla kendi varlıklarından geçenler için husûsî rahmeti seçti. Allah şöyle buyurur: “*Ben onu bana karşı gelmekten sakınanlara, zekatı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım*” (A'râf 7:156). Başka bir ifâdeyle, o kişiler müşâhedeye muhabbetleri dolayısıyla Allah'tan başka haz ve recek ve nefse uygun gelen her ne varsa tümünden sakınırlar. “*Zekâtı verirler*”: Nefislerini kurbân ederek O'na yakınlaşmayı murâd ederler. “*Âyetlerimize inanırlar*”: O'nun âyetlerini gördüklerinde müşâhede üzere olurlar. (*Arâisü'l-beyân* 1:480-481)

EZELÎ AŞK

Allah'ın insanlara olan sevgisinin başı yâhut sonu yoktur. Bu değişmez bir temadır ve tevhîdin “*O, onları sever*” (Mâide 5:54) âyetine doğrudan tatbikidir. Eğer O, onları seviyorsa bu geçici bir sevgi ola-

maz çünkü Allah kadîmdir ve bu yüzden O'nun insanlara olan sevgisi insanların zamansal varoluşa girişlerinden etkilenmiş değildir. Allah, şimdi de insanları ezelde sevdiği ve ebedde seveceği gibi sevmektedir. O'nun sevgisi aslâ değişmemesine karşılık insanların O'nun sevgisine dönük farkındalıklarının inişleri ve çıkışları vardır. “*Onlar da O’nu severler*” âyetine göre insanların Allah’ı sevmesine gelince, bu sevginin bir başlangıcı olsa da sonu yoktur. Şimdiki zamanlarında insanlar çoğunlukla sevdikleri şeyin O olduğunun farkında değillerdir.

Meybudî, “*Hâ Mim*” (Fussilet 41:1) âyetinin tefsîrinde Allah’ın ezeli sıfatlarının kendine özgü bir açıklamasını sunar. Bu âyet, bâzı sûrelerin başında yer alan kesik harflerdendir [*hurûf-ı mukattaa*]. Müfessirler bu harflere çok sayıda yorumlar getirmekte ve herhangi bir örnek için çoğu zaman farklı yorum verebilmektedirler. Bu örnekte Meybudî, söz konusu âyetteki harfleri ayrı ayrı okumak yerine bitişik olarak okumamız gerektiğini söyler. Böylece –diğer ihtimaller içerisinde– “hükümü verilmiş, karara bağlanmış, yapılmış” anlamına gelen *hum* kelimesini elde ederiz.

Yâni bütün varlıklar için hüküm verilmiştir. Allah şöyle buyuruyor: Olabilecek her şey olmuştur, yapılabilecek her şeyi yaptım, yürütülecek her şeyi yürüttüm, seçileceğin hepsini seçtim, kabûl edilecek her şeyi kabûl ettim, yükseltilecek her şeyi yükselttim, düşürülecek her şeyi düşürdüm. Dilediğim her şeyi yaptım ve yine dilediğim her şeyi yaparım. Birisini kabûl edersem onda gördüğüm vefâsızlığa bakmam, tersine onu affeder ve hâlinde geçerim. Ben sözümde dönmem. “*Benim katımda söz değişmez*” [*mâ yûbeddelü’l-kavlü ledeyye*] (Kâf 50:29).

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Bütün âlem seni ister. Olan iş senin istemiş olduğundur. Senin istediğin kişiye ne mutlu çünkü o geri dönse bile sen onu yolda beklemektesindir. (*Keşf* 8:518)

“*Allah’ın günlerini onlara hatırlat*” (İbrâhîm 14:5) âyetinin tefsîrinde Meybudî “Allah’ın günleri”nin, Allah’ın bizi dâimâ sevdiği ve yaratılış öncesi evredeki zaman dışı durumda bulunan yer olduğunu söyler:

O günler [Allah’ın günleri], kulların yoklukta gizlenmiş olduğu ve Hakk’ın ezeli kelâmıyla “Kullarım!” [*ibâdî*] dediği günlerdir.

Ey Muhammed (s.a.v.)! Onlara henüz sizin var olmadığınız ama sizin yerinize benim olduğum o günleri hatırlat. Siz henüz yok iken ben sizin işinizi yaptım, dostluk akdini bağladım ve sizden ötürü üzerime

rahmeti yazdım: “*Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı*” [*ketebe rabbu-kum alâ nefsihi r-rahme*] (En’âm 6:54).

Bu o sırdır ki Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] bir münâcâtında şöyle dedi: Allah’ım! Benim olmadığım ve senin benim için olduğun o günü tekrar nereden bulayım? O güne ulaşıncaya dek ateş ve duman ortasıyayım. İki âlemde de o günü tekrar bulabilirsem kazançtayım. Eğer kendimde senin varlığını bulsam kendi yokluğumdan hoşnutluk duyarım. Allah’ım! Beni çağırdığında neredeydim? Sen bende kalınca ben, ben değilim. Allah’ım! Sen çağırdığın kişinin gizlemiş olduğun günahlarını âşikâr etme! Allah’ım! Kimse “bizi yükselt” dememişken sen bizi yükselttin. Bizi bir kere yükselttikten sonra aşağı düşürme! Bizi lutfunun gölgesinde tut! Bizi ihsânından ve rahmetinden başkasına emânet etme! (*Keşf* 5:232)

Ensârî, münâcâtlarının birçoğunda Allah’ın ezeli sevgisi ve rahmetinden söz etmektedir. Bu münâcâtların Meybudî tarafından Bakara sûresinin 285. âyetinin tefsîrinde zikredilen bir örneği şöyledir:

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Rabbim! Henüz kul ortada yokken sen kulla ahidleştin. Henüz kul ortada yokken sen kulun îmânına şehâdet ettin. Henüz kul ortada yokken sen kula rahmeti kendine yazdın. Henüz kul ortada yokken onunla kendi aranda dostluk akdi yaptın. Lâyıktır ki mümin kulunla yaptığın bu dostluk akdi ona mutluluk versin. Çünkü dostluk hazînesinin sermâyesi tümüyle nûr ve dostluk ağacının meyvesi tümüyle sürûrdur. Dostluk meydanı ferah bir kalp ve firdevs cennetinin mülkü dostluk ağacının bir dalıdır. (*Keşf* 1:788)

Meybudî Allah’ın ezeli sevgisine “*Peygamber kullarımıza sözümüz geçmiştir*” (Sâffât 37:171) âyetinin açıklamasında yine şöyle atıf yapar:

Buradaki söz ilim, irâde ve hikmet olmak üzere üç asıldan oluşur. İlk olarak Allah’ın ilminin önce olması [*sebk-ı ilm*] gelir ki O yapmadan önce neyi nasıl yapması gerektiğini biliyordu. İkinci olarak irâdenin önce olması gelir ki O bildiğini yapmayı istedi. Üçüncü olarak hikmetin önce olması gelir ki O yaptığını hakkıyla ve yerli yerince yaptı.

Bilmelisin ki, Allah’ın zaman sürekliliğine [*müddet*] ihtiyacı yoktur çünkü zamanda süreklilik bir sebeptir [*illet*] ve O’nun işleri herhangi bir sebebe dayalı değildir. O’nun nezdinde henüz vakti gelmemiş olan eldeki nakit, geçmiş ise alıkonulmuş şey gibidir. Henüz vakti gelmemiş olanı düşünmesi gereken varsa o sensin. Geçmiş hatırlaması ve şimdiyi koruması gereken yine sensin.

O'nun geçmişi hatırlamaya ihtiyâcı yoktur çünkü geçmiş olan zâten O'nun ilmindedir. O'nun daha gelmemiş olanı düşünmesine gerek yoktur çünkü bu zâten O'nun hükmündedir. Şimdiyi muhâfaza etmesi de gerekmez çünkü bu zâten O'nun mülkündedir. O'nun için ezelden ebede kadar her şey tek bir nefesten ve yüzbinlerce yıl tek bir lahzadan kısadır. O'nun katında ne dün ne de yarın vardır. O'nun izzeti dâim ve mertebesi kâimdir. Abdullah ibn Mes'ûd'un "Rabbinizin katında ne gündüz ne gece vardır [*inne rabbekum leyse indehû leylün velâ nehâr*]" sözünün sırrı budur.

Bunun benzeri olan "*Katımızdan kendileri için en güzel sonuçlar yazılmış olanlar*" [*sebekat lehum minne'l-hüsnâ*] (Enbiyâ 21:101) âyetini oku. Kulum! Sen benim kulum olduğunu söylemeden önce ben senin Rabbin olduğumu söyledim: "*Îlâhınız, O'ndan başka ilâh olmayan Allah'tır*" (Tâhâ 20:98). Sen benim dostum olduğuna söylemeden önce ben senin dostun olduğumu söyledim: "*O onları sever, onlar da O'nu severler*" (Mâide 5:54). Ey kulum! O zaman sen yoktun, senin için ben vardım. Ben kendim için izzetimle, senin için ise rahmetimle oradaydım. Dâimâ olduğun gibi bana âit ol ve ben de dâimâ olduğum gibi sana âit olayım. (*Keşf* 8:315-316)

Sem'ânî, olan ve olacak her şeyin kaynağı olarak Allah'ın ezeli sevgisinden sıkça söz eder. Aşağıdaki ona âit pasajlar kendine özgü bir üslup taşır:

Nesebimiz zürriyet bakımından Âdem'e, muhabbet bakımından ezeli lutfâ dayanır. Allah'a çocuk sâhibi olmak yaraşmaz ancak O'nun muhabbet duyup sevdikleri olabilir. "*O doğurmamış ve doğurulmamıştır*" [*lem-yelid ve lem-yüled*] (İhlâs 112:3) âyeti inince çocukla ilgili her şey kesilip atılmıştır. "*O onları sever, onlar da O'nu severler*" (Mâide 5:54) âyeti inince muhabbetle ilgili her şey isbât ve tesis edilmiştir. (*Ravh* 204)

Henüz sen O'nu sevmeden önce O seni sevdi; henüz sen O'nu talep etmeden önce O seni talep etti; henüz sen O'nu zikretmeden önce O seni zikretti; henüz sen istemeden ve şükretmeden önce O sana verdi; henüz sen O'na duâ etmeden önce duâlarına icâbet etti; sen O'nu murâd etmeden önce O seni murâd etti. Su ve toprak dostluk mertebesine ulaşmadan önce kulluk makâmında olduğu hiç hatırına gelmemiştir. O, ezelde seninle ilgili olarak önce kendisiyle konuştu, daha sonra seninle seni konuştu.

Bir gün Şiblî'ye "Mârifet ehlinin kalpleri hangi tarafa meyleder?" diye sordular. Şöyle cevap verdi: Ezeldeyken, henüz varlıklarından gaybet

içinde bulundukları huzûrda ilk olarak kendilerine vâki olana meyle-
 derler. (*Ravh* 157)

Babam (k.s.) şöyle derdi: Allah'ın, "*O onları sever*" âyetindeki muhab-
 beti bir toz zerresine değildi. O'nun muhabbeti kendi ezeli nazarına
 yönelmişti. Muhabbetin sebebi toz zerresi olacak olsa, âlemde sayısız
 toz zerresi bulunur.

Ey derviş! O sana nazar ettiğinde ezelin hükmüne nazar eder, bir toz
 zerresinin hükmüne değil. Eğer o toz zerresine bakmış olsaydı sermâyeni
 geri alırdı. Saçının her bir kılı İblis'e, her bir uzvun Firavun'a dönse, her
 bir zerren Nemrud kesilse ve dört bir yan sana cehennem olsa da O seni
 çağırdı mı hiç kimsenin sana söyleyecek bir şeyi olmaz. (*Ravh* 425-426)

HAKÎKAT-İ MUHAMMEDİYYE

"*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*"
 (Âl-i İmrân 3:31) âyetinin İslâmî dünya görüşünde nebevî rehberli-
 ğin konumunu anlamak için bir anahtar sağladığına yukarıda işaret
 edilmişti. Âyetin açık anlamı şöyledir: "Eğer Allah'ı seviyorsanız beni
 tâkip etmelisiniz! Çünkü ben Allah'ın kâmil bir âşıkının ve O'nun
 kâmil bir mâşukunun en yüce örneğiyim."

İnsanlar tıpkı Hz. Muhammed'i tâkip ederek Allah'a geri dönecek-
 leri gibi yine onun ayak izinden giderek varlığa gelmişlerdir. Bu aynı
 zamanda Logos doktrininin İslâmî versiyonu olup İbnü'l-Arabî ve
 tâkipçileri tarafından en yüksek formlarına ulaştırılmıştır. Bu dok-
 rinin kökleri Kur'ân ve hadise, ayrıca Sehl et-Tüsterî (ö. 896) gibi ko-
 nuya ilişkin açıklamalarda bulunan veya eserler veren erken dönem
 sûfîlerine gitmektedir. XI. yüzyıl itibarıyla bu anlayış yaygın biçimde
 kabûl görmekteydi ve örneğin Sem'ânî ile Meybudî gibi müellifler
 tarafından kapsamlı olarak ele alınmıştı. Hz. Muhammed'in yaratıl-
 ıştan önceki yüce durumuna referans olarak alınan hadislerden bi-
 risi şöyledir: "Âdem su ile toprak arasındayken ben peygamberdim."
 Meybudî "*O Aziz ve Rahîm olana tevekkül et*" (Şuarâ 26:217) âyetinin
 tefsirinde bu hadîsi zikreder:

Ey Muhammed, ey dürr-i yetîm [tek başına oluşan çok değerli inci]!
 Seni kudret deryâsının derinliklerinden çıkartıp bütün yaratılmışlara
 gösterdim, tâ ki bütün âlem senin varlığının güzelliğinden bir renk
 elde etsin. Her şeyi senin uğruna yarattım, seni de kendim için! Yalnız
 bana dayan ve tümüyle bana güven. Ey Muhammed! Senin kalbine

lutfu yazdığım ve sana kerem eliyle rızâ şarabını tattırdığım zaman Âdem henüz selâmetle ıztırap arasında idi. Seninle aramdaki perdeyi kaldırdım ve senin rûhuna kendimi gösterdim. (*Kef* 7:174)

Metinler genellikle Hz. Peygamber'e hem "seven" hem de "sevilen" anlamına gelen ve *hubb* kelimesinin etken ve edilgen hâli olan *habîb* unvânını atfeder. Tekvînî emir açısından bu unvân, -Meybudî tarafından sıklıkla zikredilen "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" kudsî hadîsinde işâret edildiği üzere- Hz. Muhammed'in Allah'ın en yüce sevgilisi ve yaratılışın nihâî amacı olduğunu belirtmektedir.

O'nun cemâli ve izzeti olmasaydı kudret pergeli varlık dâiresini çizmezdi ve ne Âdem'in ne de zürriyetinin bir ismi ve izi olurdu. "Sen olmasaydın iki âlemi yaratmazdım [*levlâke mâ-halaktü'l-kevneyn*]." (*Kef* 1:682)

Ey Muhammed (s.a.v.)! Kâinâtın maksûdu ve yaratılmışlar dâiresinin merkezi sensin. "Sen olmasaydın kâinâtı yaratmazdım." Eğer senin makâmın ve celâlin olmasaydı bu âlemi yaratmazdım. (*Kef* 5:208)

"Senin göğsünü genişletmedik mi?" [*e-lem neşrah leke sadrak*] (İnşirâh 94:1). Ey âlemdeki en güzel örnek [*mihter-i âlem*]! Ey seçilmiş ve her türlü saygıya lâyık olan [*güzîde-i muhterem*]! Ey üstün kılınmış kişi [*buzurgvâr-ı mükerrem*]! Ey Mekke'nin ve Harem bölgesinin efendisi! Ey Allah elçilerinin öncüsü ve sonuncusu! Biz senin kalbini mârifet nûruyla aydınlatmadık mı? Kalbini müşâhede ve mükâşefenin letâfetleriyle edeblendirip şekillendirmedik mi? Kalbine izzet makâmına has kerâmetler ve güzel nimetler bahşederek yakınlık vermedik mi? Tiyne-tine ziynet hırkası ve yükselme [*rif'at*] libâsı giydirmedik mi?

Ey Seyyid [iki âlemin en seçkini]! Yaratılışın amacı senin kemâlinin alâmetini, senin celâlinin sancağını ve cemâlinin sûretini âşikâr etmekti. "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım." Sen olmasaydın âlemin ne altı ne üstü olurdu.

Ey Seyyid! Sen nübüvvet bakımından ilk, gönderilme [*bi'set*] bakımından sonuncusun. Vuslat bakımından zâhir, nimet bakımından bâtınsın. Yakınlık [*zülfet*] ve ünsiyet [*ülfe*] bakımından yaratılmışların ilki, hüküm [*siyâset*] ve saâdet bakımından sonuncusun. Sen ismet ve haşmet bakımından zâhir, hâlinin celâli bakımından bâtınsın. (*Kef* 10:537-538)

Hz. Peygamber'in kozmik rolüne ilişkin bahislerin birinde Sem'ânî, "Biz öne geçen sonuncularız" [*nahnü'l-âhirûne's-sâbıkûn*] hadîsine atıf yapar ve bu hadîsi iyi bilinen bir Aristocu formülle açıklar:

Filozoflar “Düşüncede ilk olan fiilde son, düşüncede son olan fiilde ilktir [*evvelü’l-fıkre âhirü’l-amel ve âhirü’l-amel evvelü’l-fıkre*]” derler. Düşüncede önde gelen her ne varsa o şey fiilde sonra gelir, fiilde sonra olan her ne varsa düşüncede önce gelir. Nitekim bir adam, “Beni soğuktan ve sıcaktan koruyacak bir ev gerek” der. Önce temeli atar ve duvarları örer, ardından çatıyı kurar. Çatı düşünce bakımından ilkti ama fil bakımından sonra gelmiştir. (*Ravh* 616-617)

Kur’ân’da mi’râcı anlatan iki bölümün birinde Hz. Peygamber’in eriştiği nokta şöyle tasvir edilir: “*Araları iki yay kadar, hattâ yakın oldu*” (Necm 53:9). Birçok müellif, bu olağan dışı yakınlığı kozmik terimlerle açıklar. İbnü’l-Ârabî ve tâkipçileri buradaki *kavs* kelimesini dâirenin bir yarısı anlamında alırlar. Arapça *kavs* kelimesi Latince *arcus* kelimesi gibi hem “yay” hem de “kavis” anlamına gelmektedir). Bu durumda iki yay varlık dâiresinin yükselen ve inen kısımları [*kavs-i nüzûl-kavs-i urûc*] olup ilgili âyet Hz. Peygamber’in kemâlinin bütün kozmosu kuşattığına işâret etmektedir. Bu âyetin tefsîrinde Meybûdî’nin belirttiği üzere hakikat-i Muhammediyye –bütün peygamberlerin her biriyle zuhûr etmiş olan Logos– Hz. Muhammed’in tarihsel gerçekliğinde [*actuality*] en mükemmel formuna kavuşmuştur.

“*Sonra yaklaştı, derken indi. Araları iki yay kadar, hattâ daha yakın oldu*” (Necm 53:8-9). Hakikatler âlemindeki bütün yaratılmışların arasında Muhammed Mustafâ’dan daha yücresi olmadı. Ezeli ilme uygun olarak ilâhî hükmün asıl murâdı o en güzel örneği ortaya çıkartmak ve onun azametini zâhir kılmaktı. “*Ol!*” emrinin giydirdiği ve üzerine Hakk’ın lutuf güneşinin parıldadığı ilk cevher o en güzel örneğin pâk rûhu idi.

İlâhî sanat onun rûhunu ezeli ilim mahallinden [*müstevda*] ebedi ihtişâm yurduna [*müstakar*] çıkarttığına henüz ne arş vardı ne de arz, ne gecenin zahmeti ne de gündüzün rahmeti. Rızâ ravzasında müşâhe-de makâmı üzere onu gösterdi. Bundan sonra her ne var olduysa onun varlığının bir eklentisi [*tufeyl*] olarak var oldu. Yaratılmışların hayâline ünsiyet ve yakınlıktan, şefkat ve rahmetten, önderlik [*siyâdet*] ve saâdetten her ne geldiyse hepsini Allah onun zâtı ve sıfatları üzerine serpti. Sonra onu alıp Âdem Safiyyullâh’ın [Allah’ın seçkin kulu Âdem’in] kalıbı içerisine yerleştirdi, böylece o halden hâle geçme [*telvin*] derecelerini ve bir yerde karar kılma [*temkin*] yollarını geçti. Onu risâlet tahtına oturtup insanları dine dâvet etmeyi, yolunu şaşırmış olanlara yolu göstermeyi ve yolcuları O’nun eşğine iletmeyi ona emretti.

Bu en güzel örneği fazl ve lutfun elinde eğitilmiş, yakınlık ve ünsiyet yaygısında korunup beslenmiş, müşâhedenin birlikteliğinden [*cem'i-yet*] alınıp dâvetin dağılmışlığına [*tefrika*] getirilmiş de herkesi avlayıp Hakk'ın lutf ve kahrında bir yere yerleştiren bir doğan kuşuna benze-rebilirsin. Bugün herkesi şeriat dolayısıyla kendi avı edinmiştir, yarın şefâat makâmında hepsini Hakk'a emânet edecektir. (*Keşf* 9:375)

Meybudî, Logos'un başka isimlerinden biri olan Muhammedî nûr kavramını, “*Elif Lâm Mîm. Kitabın indirilmesi, şüphe yok ki âlemlerin Rabbindendir*” (Secde 32:1-2) âyetinin tefsîrinde şöyle özetler:

Denilir ki, Yüce Allah Muhammed Mustafâ'nın fıtratındaki nûru yarattınca onu dilediği kadar kendi yüce katında tuttu. Onun nûru Allah'ın huzûrunda yüz bin yıl kaldı. Yine denilir ki, iki bin yıl boyunca Allah ona günde yetmiş bin kere nazar etti, her bir nazarında onu yeni bir nûr ve kerâmetle süsledi.

Bu fıtrat nûrunu kendi huzûrunda binlerce yıl tuttu ve her gün ona lutf [*minnet*] sıfatıyla baktı. Her bir nazarda başka bir sır ve muammâ, başka bir şefkat ve letâfet, başka bir ilim ve kavrayış ona hâsıl oldu. Bütün bu nazarlarda onun fıtratının sırrına Kur'ân'ın izzet mertebesinin onun ismet mertebesini koruyacağı ve bunun idrâkinin de fıtratında sâbit olduğu [*râsih*] bildirildi. Fıtratının sırrıyla birlikte onun çamuru [*tıynet*] bu âleme getirildiğinde Allah'ın izzet eşliğinden indirilen vahiy ona yöneldi. O vakit şöyle diyordu: “Umuyorum ki bu, bana o vakit vaad edilenin gerçekleşmesidir.”

Âlemlerin Rabbi onun kalbini teskîn edip bu düşüncesini tasdik için “*Elif, Lâm, Mîm*” âyetini ona indirdi. *Elif* Allah'a, *Lâm* Cebrâil'e, *Mîm* de Muhammed'e işârettir. Yâni Allah şöyle buyuruyordu: Benim ulûhiyetim, Cebrâil'in kudsiyeti ve senin şânın hakkı için ey Muhammed, bu vahiy sana vaad ettiğimiz Kur'ân'dır, senin nübüvvet mertebeni ve tâlihinin mucizesini koruyucudur.

“Şüphe yok ki âlemlerin Rabbindendir” [*lâ-raybe fîhi min rabbi'l-âlemin*] (Secde 32:2). Şüphe yok ki bu kullarımıza bir kitap [*nâme*], dostlarımıza ise bir hitâbdır. Her köşede bizi görmek için yanıp tutuşmuş, her kuytuda kalbini aşkımıza bağlayıp perîşân olmuş, dili yalnız bizim zikrimizle meşgul kendinden geçmiş birisi vardır. Dervişlerin muhtaçlıkları dergâhımıza, müştâk olanların arzuları müşâhedemizedir. (*Keşf* 7:525)

Sem'ânî aşağıdaki metinde Hz. Muhammed'in Âdem'den beri gelen bütün peygamberleri kapsayan misyonunun evrenselliğini tasvir etmektedir:

O en güzel örneğin ihtîşâmından dolayı Âdem'in devrinden âlem son bulana kadar var olan her şey onun ihtîşâmının gölgesinde yaşar. Sanır mısın ki ihtîşâmının gölgesine yalnız biz sığınacağız?

Kıyâmet çölünde yüksek sancağımı ve kerem nişânımı dikince, üstünlük [*siyâdet*] otağımı ve saâdet konağımı kurup oturunca bütün âdem oğlu celâlimin sarayından ezel ve ebed azığını talep edecek.

Âdem seçilmişlik [*ıstıfâ*] libâsını benim ihtîşâmımdan ötürü buldu. İdrîs yüksek yere [*mekân-ı refî*] benim tâlihîm sayesinde erişti. Nûh icâbet edilen duâyı ve “peygamberlerin büyüğü” [*şeyhü'l-enbiyâ*] lakabını benim mertebem dolayısıyla buldu. İbrâhim'in “dostluk” [*hul-let*] hırkasını giyişi ve “serinlik ve selâmet” [*berden ve selâmâ*] (Enbiyâ 21:69) buluşu benim mertebemden kaynaklanır. Mûsâ Sînâ Dağı'nda kelâmı vâsitasız işitme mertebesini ve altı yüz bin İsrâiloğluna önderliğini [*siyâdet*] benim önderliğimden ötürü elde etti. Bu böyle devam eder...

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Türklerin âdetiyle geldi. Allah arşı ve kürsüyü onun eyerinin terkisine bağladı ama o himmeti sâyesinde her ikisinden de kurtuldu.

Bir sultan taht ister, tahtın bir yeri ve konumu olsa gerektir, o yer ve konum için de bir avlu lâzımdır. Bu âlem bütün genişliğiyle Allah'ın elçisi Muhammed'in tahtının avlusu mesâbesindedir. O, pergelin çizdiği dâirenin merkezidir. Pergelin iki ayağı vardır ve kişi bir dâire çizmek istediğinde önce bir ayağını sâbitlemesi gerekir. O ayak ne kadar sağlamsa dâire o kadar güzel çizilir. Güzelliğin tamâmı benim sâbit noktamın eserlerinden ibârettir! Kudret pergelinin bir ayağını Muhammed'in nübüvvet merkezine yerleştirdim ve diğer ayağıyla felekleri dolaştım. Bir tarafa Âdem oturmuştu, diğer tarafa ise Nûh, İbrâhim ve Mûsâ da aynı şekilde oturmuşlardı, hepsi bir yanı tutmuştu. Fakat saltanatın baş köşesi Allah'ın elçisi Muhammed'e tahsîs edilmişti. Nokta işâretlendiği vakit henüz dâire ortaya çıkmamıştı. O, noktayı koydu ve merkez belirdi, dâirenin ise izi yoktu.

“Ne zaman peygamber oldun?” diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: “Âdem daha su ile toprak arasındayken ben peygamberdim [*küntü nebiyyen ve âdemü beyne'l-mâi ve't-tîn*].” “Sana nübüvvet ne zaman yazıldı?” diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: “Daha Âdem yaratılmadan ve kendisine rûh üflenmeden önce.” Ben elimi nübüvvet ahdinin beşiğinden uzatıp da lutuf memesine ağzımı götürdüğümde Âdem ayaklarını yaratılış beşiğine henüz uzatmamıştı. Benim nübüvvetim var-

lığa geldiği gün henüz Âdem'in yaratılışı tamamlanmamıştı. Fıtratın varlığı başlangıç [*ibridâ*], nübüvvetin varlığı ise sondur [*intihâ*]. Âdem henüz başlangıç yudumunu [*cür'a-i bidâyet*] bitirmeden ben nihâyet şarabını içmiştim. (*Ravh* 542-543)

AŞKIN HİKÂYESİ

Her dünya görüşü gibi İslâm da sonsuzluk açısından görüldüğü üzere insanın durumuna ilişkin bir mit [*myth*], büyük bir anlatı [*grand narrative*] sunar. Genel olarak modern öncesi mitleri gibi İslâm'ın anlatısı da yaratılış öncesinden başlamakta, daha sonra zaman ortaya çıkmakta ve sonunda her şeyi aslî vatanına geri götürmektedir. Kur'ân'da beyân edildiği şekliyle hâdiseler Tevrat'ta nakledilenlere benzerdir: Âdem ile Havvâ'nın yaratılışı, dünyaya inişi, bu dünyanın zahmeti ve telâş, nihâî kurtuluş ya da cezâ. Fakat detaylar aynı değildir ve bu yüzden büyük resim, özellikle Hz. Muhammed'in sahneye çıkışından ötürü Yahûdî ve Hıristiyanlara çarpıtılmış görünmektedir.

Aşk üzerine yazan müellifler, Kur'ânî anlatıyı insan ile Allah arasındaki aşk ilişkisinin bir bölümü olarak görmektedirler. Bu bakış açısı dolayısıyla Mevlânâ'nın şöretli mürşidi ve musâhibi Şems-i Tebrîzî, Kur'ân'a *Aşknâme* demiştir.¹ Şems'e göre eğer insanlar Kur'ân'ı aşk hakkında bir kitap olarak anlamıyorlarsa bu onların Kur'ân'ı hukuk, ilâhiyat veya felsefe –ya da tarih, sosyoloji, eleştirel teori yâhut başka bir şey– gözüyle okumalarından ötürüdür. Yalnızca âşık olan aşkı tanır. Şems-i Tebrîzî'den yüz küsur yıl kadar önce Meybudî, "*Kendilerine Allah'tan bir kitap geldiğinde*" (Bakara 2:89) âyetinin anlamını açıklarken benzer bir noktaya dikkat çekmiştir:

Onlara bir kitap [*nâme*] geldi ama nasıl bir kitap! O kitap Rabbin kendisini dostlarına bir hatırlatmasıydı [*yâdigâr*]. O, ismi kadîm aşk [*mihr-i kadîm*], muhtevâsı da dostluk ve dostların hikâyeleri olan bir kitaptı. O öyle bir kitaptır ki mahrûmiyetten [*katîat*] emin kılıcı, huzûru yitirmiş kimseye dermân, hasta kalplere şifâ ve kederli rûhlara bir tesellidir. O Allah'ın bütün yeryüzündekilere rahmetidir. (*Keşf* 1:278-279)

1 Chittick, *Me & Rumi*, 156.

Aşk kıssası [*story of love*], Allah âşıklarının sevgililerine ulaşma arayışlarındaki dertleri ve ıztırapları anlatır. Bu kıssanın büyük bir bölümü ilk âşık olan Âdem'e odaklanmaktadır. Dolayısıyla Âdem'in yaratılışı etrafında dönen olaylara ilişkin bir anlayışa sâhip olmak önemlidir. En kısa anlatımıyla kıssa şöyledir: Allah gökleri ve yeri yarattı; ve meleklerle yeryüzünde bir halife [*vicegerent*] yaratacağını söyledi. Melekler ise kendilerinin aksine böyle bir mahlûkun bozgunculuk yapacağını ve kan dökeceğini söyleyerek buna îtirâz ettiler. Allah meleklerle onların bilmediği bir şeyi bildiğini söyledi. Âdem'i çamurdan yarattı ve ona bütün isimleri öğretti. Sonra meleklerden isimleri okumalarını istedi fakat melekler bunu yapamadılar ve bunun üzerine Âdem isimleri onlara söyledi. Ardından Allah meleklerle Âdem'in önünde secde etmelerini emretti ve melekler bu emri yerine getirdiler. İblis melek değil bir cin olmasına rağmen onlar arasındaydı ve emre itâat etmeyi reddetti. Allah nedenini sorduğunda İblis kendisinin Âdem'den üstün olduğunu çünkü Âdem'in çamurdan kendisinin ise ateşten yaratıldığını söyledi. Allah İblis'i cennetten çıkardı ve ona kıyâmet gününe kadar mühlet vererek kendisinden hesap sorulmayacağını söyledi. İblis de buna karşılık Âdem ve çocuklarını doğru yoldan saptırmakla uğraşacağını ilân etti.

Allah, Âdem'e cennette kalmasını söyledi ve Havvâ'yı ona bir eş olarak yarattı. Onlara ağaca yaklaşmamalarını söyleyerek ilk dinî [teklîfî] emri tesis etti. Şeytan ise onlara meyveyi yedikleri takdirde ölümsüz olacaklarını fısıldadı. Âdem ve Havvâ emri unuttular, meyveyi yediler ve sonrasında kendilerini örtmek için yaprakları dikmeye başladılar. Allah onlara yaptıklarını sordu ve onlar da itâatsizliklerinden ötürü Allah'tan af dilediler. Allah onları affetti ve dünyaya gönderdi. Âdem'i kendi halifesi kılıp insanlığa peygamber tâyin etti. Allah, birbiri ardı sıra –geleneğe göre– 124.000 peygamber yolladı. En sonunda Hz. Muhammed'i nihâî, her şeyi ihâta eden ve öncekileri doğrulayan bir mesajla yolladı. Böylelikle insanlığı herkesin hesâba çekileceği büyük güne ilişkin olarak uyardı. Ne zamanki Hz. Muhammed Kur'an'ı aldı ve Kur'an'ın hidâyeti onun zâtında tecessüm etti [*embodied*], işte o zaman Hz. Muhammed'e hidâyetin nihâî hedefi denilebilecek müstesnâ bir şey –Allah ile karşılaşma– verildi. Mi'râc olarak bilinen hâdisede –ki mi'râc sözlükte “merdiven” veya “yükselen merdivenler” anlamına gelir– Hz. Muhammed Allah katına alındı.

Cebrâil bir gece geldi, Hz. Muhammed'i Burâk –“parıldama” anlamındaki *berk* kelimesiyle aynı köktendir– denilen melekî bir ata bindirdi ve onu ilk olarak 124.000 peygambere imamlık yaptığı Kudüs'e götürdü. Ardından Cebrâil onu yedi gökten [*celestial spheres*] geçirdi, Hz. Muhammed semânın her katında orada mukîm olan peygamberler ve onlara refâkat eden melekler ile görüştü. Daha sonra ona cennet ve cehennem gezdirildi. Cennetin en üst noktası olan Sidretü'l-müntehâ'da [erişilebilecek son noktayı sembolize eden ağaç], Cebrâil ona Allah ile karşılaşmaya artık yalnız gitmesini çünkü kendisinin bundan ilerisine kanatları yanmaksızın gidemeyeceğini söyledi. Hz. Peygamber yalnız gitti, Allah ile görüştü ve ilgili metinlerin deyişiyle “olan oldu” [*kâne mâ-kâne*]. Hz. Peygamber Sidretü'l-müntehâ'ya geri döndüğünde Cebrâil onu bekliyordu ve gök katlarından Kudüs'e, sonra da yatağının hâlâ sıcak olduğu Mekke'ye inişinde ona eşlik etti. Dante bu hikâyeyi biliyor muydu? Birçok tarihçi böyle olduğunu düşünüyor.

Âşıkların maksadı kavuşmaktır. Allah'ın insana ve insanın Allah'a olan sevgisinin tamama ermesi onların karşılaşmalarında gerçekleşmiştir. Maksada erişen Hz. Muhammed, örnek alınacak ve özenilecek bir model olmuştur: “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31).

Kısacası aşk kıssası mitsel evrende iki temel aktöre odaklanmaktadır: Bütün karakterlerin babası ve bir kere sürçen fakat sonra yetkinliğe erişmek için devâm eden Âdem; Kur'ân'ın kendinde tecessüm etmiş olması ve Allah'a yükselişiyle aşkın âşıkı mâşukuna [sevginin seveni sevgiliye] kavuşturduğunu kanıtlayan Hz. Muhammed. Müelliflerimizin anlattığı üzere kıssa, Allah'ın meleklerle bir halîfe yaratacağını söylemesinden çok daha önce başlamıştı. İki mitsel olay aşkın kökeline işâret etmektedir: Ahid ve emânet.

ELEST AHDİ

Müfessirlerlerin ve şârihlerin, “Elest ahdi”ni (*elestü*, “ben ... değil miyim?” anlamına gelir) beyân eden âyet hakkında elleri yeterince doludur: “*Hani Rabbin Âdem oğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendi nefislerine karşı şâhit tutarak, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da, evet şâhitlik ediyoruz dediler*” (A'râf

7:172). Bu âyet hakkında her türlü soru ortaya atılabilir ve bunlara karşılık sayısız cevap sunulmuştur. Meybudî'nin bu âyet hakkında bâtinî anlamı öne çıkaran açıklaması şöyledir:

Hakikat lisânı üzere anlaşılacak olursa bu âyetle başka bir işaret [remz] ve zevk vardır. Bu âyet dostların hâllerinin başlangıcına [bidâyet] ve onlarla dostluk ahdinin akdedilmesine işaret eder ki ezel devrinin o ilk gününde Hak hâzır ve hakikat hâsıldı.

Sukyen li-Leylâ ve'l-leyâlî elleti

Künnâ bi-Leylâ nelteki fihâ

Ne kadar mübârekdir o geceler Leylâ!

Leylâ ile buluştuğumuz o vakitler!

Dostluğun temellerinin atıldığı o gün ne hoş bir gündü! Dostluk ahdinin akdedildiği o vakit ne azîz bir vakitti! O ilk gün herhangi bir şeyi murâd etmiş olanlar o irâde ettiklerini hiçbir zaman unutmayacaklardır. Dost ile kavuşma vaktine [hengâm-ı visâl] müştâk olanlar, hayat tâcını [tâc-ı ömr] ve günlerin kıblesini bilirler.

Sukyen li-ma' hadike' llezi lev lem yekün

Mâ kâne kalbi li's-sabâbeti ma' hedâ

Ne kadar mübârekdir ahdinin vakti!

O olmasa kalbimde şevke hiç yer yok!

Ey Seyyid [iki âlemin en seçkini]! “Onlara Allah'ın günlerini hatırlat” [ve zekkirhum bi-eyyâmillâh] (İbrâhîm 14:5) emri geldi. Bu kullarımız bizimle yaptıkları ahdi unuttular ve başka işlere daldılar. Tertemiz rûhlarının bizimle dostluk ahdini yaptıkları ve bizim de onların iş-tiyâk gözlerini “Ben sizin Rabbiniz değil miyim” sürmesiyle sürmelediğimiz o günü onlara hatırlat.

Ey âciz kişi [miskîn]! Rûhların ve dostlara âit bedenlerin ünsiyet meclisinde muhabbet kadehinden benim aşk şarabımı içtikleri o günü hatırla. Meleü'l-a'lâ'daki mukarreb melekler şöyle diyorlardı: Muhakkak ki bunlar himmeti yüksek [âli-himmet] kişilerdir! Bize gelince, biz bu şarabı ne tattık ne de ondan bir koku aldık. Fakat şu dilencilerin bağırışları ve haykırışları ayyuka çıkmıştır: “Daha var mı?” [hel min mezîd] (Kâf 50:30).

Z'ân mey ki harâm nîst der mezheb-i mâ

Tâ bâz-ı adem huşk ne-yâbî leb-i mâ

Mezhebimde haram kılınmamış o şarap,

Yokluğa dönene dek dudaklarımı kurutmayacak.

Âlemin en güzel örneği ve âdem oğullarının efendisi Muhammed Mustafa (s.a.v.) bir gün şöyle dedi: “Bu Hira Dağı beni sever, ben de onu severim.” Şöyle sordular: “Ey Seyyid, bu dağ hakkında niçin böyle böyle buyurdunuz?” O da şöyle cevap verdi: “Böyle dedim çünkü ben zikir kadehinden aşk [*mîhr*] şarabını orada içmiştim.” İşin başında nübüvvetin izleri ve vahyin alâmetleri ona âşikâr olduğunda günlerini Hira Dağı’nda geçirmeye başladı ve bu sohbetin derdi ona o uzlet yerinde [*halvetgâh*] yüklendi. O dağ onun sırdaşı [*gam-güsâr*] gibi olmuştur.

Cuz gerd-i dilem geşt ne-dâned gam-ı tû

Der bulacebi hem be-tû mâned gam-ı tû

Her çend ber âteşem nişâned gam-ı tû

Gamnâk şevem gerem ne-mâned gam-ı tû

Senin derdinden başkası kalbimi sarmalamayı bilmiyor.

Hayret, senin derdin nasıl da sana benziyor!

Beni ateşlere atıyor atmasına ama,

Derdin beni terk ederse ben yine dertlenirim!

Bir zaman kabz hâlinde, bir zaman bast hâlinde kaldı. Bir süre mestti [*sekr*], bir süre ayık [*sahv*]. Bir vakit ortaya çıktı [*isbât*], bir vakit silindi gitti [*mahv*]. Mürîdlerin irâdesinin başlangıcından haberdâr olan kimse bunun nasıl bir hâl olduğunu ve ne dertler yüklediğini bilir! Şöyle söylendiği gibi:

Eknûn bâri be-nakd-i derdi dârem

K’ân derd be-sad hezâr dermân ne-dehem

Şimdi öyle bir derde sahibim ki,

Onu yüz bin devâya değişmem.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] münâcâtında şöyle seslendi: Allah’ım! Ne hoş günlerdir onlar, seninle dostlarının günleri! Ne tatlı bir pazar yeridir o, senin işine ârif olanların pazarı! Ne kadar ateşlidir seni zikreden ve bu zikri sürdürenlerin nefesleri! Ne tatlı bir derttir o, senin aşkınla yanıp tutuşanların [*müşâtakân*] derdi! Ne güzeldir senin isimlerini ve alâmetlerini seslendirenlerin konuşması!

“Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet Rabbimizsin dediler” (A’râf 7:172). Mîsâk gününde O, izzetinin celâli ve lutfunun kemâliyle kalplerde tecellî etti: Bir topluluğa izzet ve hâkimiyetle [*siyâset*], bir topluluğa lutuf ve kerâmetle. İzzet ve hâkimiyete muhâtap olanlar heybet deryâsında dehşet dalgalarına gark oldular, onların üzerine mahrûmiyet [*hirmân*] damgası vuruldu. “Onlar hayvanlar gibidir, hattâ daha da aşkın” [*ulâike ke’l-en’âmi bel hüm edall*] (A’râf 7:179). Lutuf ve kereme muhâtap olanlar

ise yakınlığın artması ile ve özel bir sevgi üzere ayrıcalıklı kılındılar. “*İşte onlar doğru yolda olanlardır*” [ulâike hümu’r-râşidûn] (Hucurât 49:7).

“*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” Burada bir incelik ve derinlik vardır. Allah “Siz benim kullarım değil misiniz?” demedi, “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” dedi. O, kulu kendi kulluğuyla [bendeği-yi bende] değil ilahlığıyla [hudâyi-i hod] irtibatlandırdı. Kulu kendi kulluğu ile irtibatlandırmış olsaydı kul kulluğunu yerine getirmediginde bu irtibata halel gelirdi. Bunun yerine O kulunu kendi ilahlığıyla irtibatlandırdı. O’nun ilahlığı dâimâ kemâl üzere olduğu ve O’nda aslâ noksan bulunmayacağı için kulun O’nunla irtibatı hiçbir zaman gevşeyip çözülmecektir.

Yine O “Ben kimim?” diye sormadı. Böyle yapmış olsaydı kul hayret içinde kalırdı. “Sen kimsin?” diye sormadı ki kul kibre veya ümitsizliğe kapılmasın. “Senin ilahın kimdir?” diye sormadı ki kul çâresiz kalsın. Tersine soruyu sorarken cevabı da telkîn etti. “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” dedi. Bu, keremin son noktası ve lutfun zirvesidir.

Şeyhü’l-İslâm Abdullah Ensârî şöyle söyledi: Lutuf “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” diye sordu, kerem de “*Evet Rabbinizsiniz*” diye cevap verdi. Soran da cevap veren de bir olunca ikiliğin ne anlamı kalır? Sultan kulunu kendi huzûruna çağırırdı. Kul O’nu yine O’nun vâsıtasıyla dinledi ve lutfederek O kul arada olmaksızın kula kendisi cevap verdi.

Bu tıpkı O’nun Muhammed Mustafâ’ya (s.a.v.) “*Attığında sen atmadın*” [vemâ rameyte iz rameyte] (Enfâl 8:17) demesi gibidir. Bu âyette Allah iddiaları ateşe verdi ve böylece kendisine geri geldiğinde O’nu tanısın diye Hz. Peygamber’in mânâsına lutuf gösterdi. Allah, rabliğin selini [seyl-i rubûbiyyet] beşerliğin toz zerresi üzerine saldı ve onu kendisinden çekip alarak vekâlet [niyâbet] sâhibi kıldı. (Keşf 3:793-796)

“*Ve biz Âdem’in çocuklarını şerefli kıldık*” (İsrâ 17:70) âyetinin açıklamasında Meybudî, Allah’ın insanları üstün kıldığı özel yetkinlik ve seçkinlikle Elest ahdi esnâsında tecellî eden aşkı birbirine bağlamaktadır:

Allah’ın îmân sâhibi âdem oğullarına bahşetmiş olduğu nimet büyük bir kutlayış [tehniyet], çok yüce bir ikrâm ve her bakımdan tam bir şereflelendirmedir. Misâk gününde, işin başında ve varlığın açılışında O, sıfatlarının kabzasında âdem oğullarına bir yer tahsis etti, lutfuyla onları kendi hitâbına mahal kıldı ve onlarla dostluk ahdini akdetti.

Sonra âdem oğulları dünyaya gelince onlara hoş bir sûret ve güzel bir şekil verdi, üzerlerine tamamlanmış olmanın kaftanını giydirdi. İlim [dâniş], akıl, kelâm [nutk], kavrayış [fehmi] ve mârifetle [ferheng] süsledi.

Zâhirde mücâhedeye muvaffakiyetten ve bâtında müşâhedeyi tahkik-ten geri bırakmadı, her hâlükârda mârifete erdirdi. Rahmet ve kerem kapısını onlara açtı, münâcât yaygısına onları yerleştirdi ki ne zaman isteseler O'na yakarsınlar, O'ndan istesinler ve O'nunla sırları söyleşsinler.

Bu şereflendirmenin [*tekrîm*] bir parçası olarak onların istemesinden önce cömertlik ederek ihsânda bulundu, onların istiğfâr etmesinden önce affını ortaya koydu. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: “Benden istemeden önce size verdim, istiğfâr dilemeden önce sizleri affettim [*a'tayrüküm kable en-tes'elûni ve gafertü leküm kable en-testağfirûni*].”

Bu şereflendirmenin [*tekrîm*] bir parçası olarak bütün yaratılmışlar arasında aşkı ve muhabbeti onlara tahsis etti. Meleklerle bahşetmediğini, Kerrûbiyân'a ve semânın rûhânîlerine söylemediğini onlara söyledi: “O onları sever, onlar da O'nu severler” [*yuhibbuhum ve yuhibbûnehû*] (Mâide 5:54). “Allah onlardan râzıdır, onlar da Allah'tan” [*radiyallâhu anhüm ve radû anh*] (Mâide 5:119). “Îmân edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha güçlüdür” [*vellezîne âmenû eşeddü hubben lillâh*] (Bakara 2:165). “O halde beni anın ki ben de sizi anayım” [*fezkurûni ezkurkum*] (Bakara 2:152). (*Keşf* 5:597-598)

Sem'ânî de sıklıkla aşk ahdinden insan varoluşunun temeli olarak söz eder. O da Meybudî gibi Elest gününü Âdem'in yaratılışı ile dünyaya inmesi arasındaki bir dönemden ziyâde ezeli başlangıçsızlığa yerleştirmektedir:

Binlerce can fedâ olsun gönle hoş gelen o vakte ki biz bizsiz olarak bir başımıza iken nihâyetsiz lutfun kapısı bize açıldı ve herhangi bir dinleme irâdesi olmaksızın kulağımıza pâk hitâbını ulaştırdı. O, ilim bakımından sordu ve meşîyyet bakımından cevap verdi, ilmi suâl edici ve meşîyyeti cevap verici kıldı. Cem' meclisinde bize seçilmişlik sütünü [*şîr-i ıstîmâ*] ikrâm etti. Mîsâk beşiğinde, çaba ve çalışmadan önce bize lutuflarının rızkını gönderdi. Yaptığı ahidle bizim işimizi yoluna koydu ve onu tamamladı. Dinleyiş sahrâsında [*sahrâ-yı semâ*] bize “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sözünü iştirtirdi. Soruyu soran da O'ydu, cevâbı telkîn eden de O'ydu. Farzimuhal “Ben kimim?” deseydi herkesin dili tutulur, her şey silinip giderdi. Herkes hayret içinde olduğu yerde kalır kımıldayamazdı. Ezeli lutfundan dolayı “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dedi ki bu sözün yarısı soru olsun, diğer yarısı da cevâbı telkîn etsin. (*Ravh* 84)

Başka bir pasajda Sem'ânî, Allah aşkını babasının evlilik için bir köleye aslâ vermeyeceği hicâba bürünmüş bir bâkire ile karşılaştırarak

anlatır. Her ne kadar insanlar Allah'a kulluk etmeli iseler de kulluk haddizâtında meleklerin iş tanımıdır. İnsanlar aşk için yaratılmışlardır, kulluk için değil. Yalnızca insan cemâl ile celâl, kahır ile lutf isimlerinin tezâhürü olarak Allah'ın sûretinde [*God's image*] yaratılmıştır. Yalnızca insan aşk için hazırlıklı kılınmıştır çünkü aşk ayrılık ile kavuşmayı, acı ile neşeyi, dert ile zaferi gerektirmektedir.

Bizler, O'nun ilmiyle mertebesi yükseltilenler, O'nun hükmüyle şerefli kılınanlarız. Hiç kimse meleklerden keremin kızı [*kerime-i kerem*] ve gaybın mahcûb bâkiresiyle [*muhaddere-i gayb*] evlenmelerini istemedi. Çünkü melekler sırf kul oldukları için o mahcûb bâkire ile konuşacak ehliyetle sâhip değillerdi. Bir adamın kızını kendi hizmetkârına vermesi utanılacak bir şeydir. Bu mahcûb bâkireyle evlenmeye lâyük olan âdem oğludur çünkü bu ikisi dost ve akrandır; ve bir adam kızını bir hizmetkâra değil kendi emsâli bir dostuna verir. Melekler bir nesep edindiklerinde onu rûh vâsıtasıyla edindiler fakat âdem oğlu nesep edindiğinde bu ilâhî fetihle [*fütûh*] oldu: "Benim sebebim ve nesebim dışındaki bütün nesepler ve sebepler kesilecektir."

O gün Allah "*Ona rûhumdan üfledim*" [*ve nefahî fîhi min rûhî*] (Hicr 15:29) dedi ve Âdem'in niteliğini belirledi. O, ezelde sırf kullukla mutlak rablik arasında yapılacak bir akde hükmetmişti: "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" Bu akid ancak bunu hak eden birisiyle [*küfüv*] yapılabilirdi. Allah, Âdem'in toprağında gayb âleminde bir latife hazırladı ve bu latife istenilen kifâyet sebebini oluşturdu çünkü o latife O'nun lutfundan bir nesep aldı. "*Allah onları katından bir rûhla destekledi*" [*ve eyyedehum bi-rûhin minh*] (Mücâdele 58:22) bu latifeye işârettir.

Allah zâhiren "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim*" diye hitâb ederken bâtînen "*O onları sever, onlar da O'nu severler*" diye hitâb etti. O şöyle buyuruyordu: "Ben sizin dostunuzum." Biz gündüz vakti sultan gece vakti kardeş [*ihvân*] oluruz. Gün boyunca saltanat köşkünü açıp tahtına oturur, havâs ve avâm huzûrunda beklerler; gün dönüp de gece gelince tahtından inip bir dost ve kardeş gibi gelip aramıza oturur. (*Ravh* 512)

Ahid iki taraf arasında bir kere yapılıncâ şartlarına vefâ gösterilmesi gerekir. Elest ahdi, Rab ile O'nun kulu (*abd*) arasında yapılmıştır. "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da evet Rabbimizsin dediler*". Rabbin vazîfesi beslemek, yaşamasını sağlamak, destek olmak ve doğruyu göstermektir. Kulun görevi ise itâattir. Ahde vefâ göstermek iki tarafı da ilgilendiren bir erdemdir. Allah, bir Rab olarak hareket etmeyi sürdürdükçe ve insan kulluk (*ubûdiyet*) görevlerini yerine ge-

tirdikçe ahde vefâ gösterir –*ubûdiyet* kelimesi *ibâdet* ile aynı kökten gelmektedir-. Ahdin gereğini yerine getirmedeki kusûra ise [vefânın zıddı olarak] *cefâ* denilmiştir.

Kulluk Rabbin emirlerine uygun karşılıklar vermeyi gerektirir. Bu yüzden kulluk, ilâhî emrin iki türüne uygun olarak iki temel yolla gerçekleşir. Bir taraftan bütün yaratılmışlar tanım itibarıyla kuldurlar çünkü var olarak tekvîni emre itâat etmişlerdir. Diğer taraftan insanlar dinî [teklîfi] emre itâat etme veya etmeme seçeneğine sâhiptir. Bu emre itâat ederek ahde vefâ gösterirler ve kıymetli kullara dönüşürler; itâat etmeyerek sadâkatsiz [ve cefâkâr] olurlar. Sem’ânî, insanların iyi bir kul olma husûsunda yanlışa düşseler bile Allah’ın hiçbir zaman iyi bir Rab olmakta yanlışa düşmeyeceğine dikkat çeker. Aşağıdaki pasaj, onun Kerîm ilâhî ismi hakkındaki yorumundandır:

Ey derviş! Kerîm odur ki liyâkat olmaksızın [*nâ-istihkâk*] verir, liyâkate göre veren kerîm olmaz. Bunun sebebi liyâkatin bağlayıcı bir durum gerektirmesidir. Her nerede bağlayıcı bir durum varsa orada borç vardır. Bir kimse kerem dolayısıyla borcunu ödemez.

Allah Âdem’i yarattığı gün âleme şöyle hitâb etti: Nerede liyâkat sâhibi olmayan birisi varsa benim huzûruma gelsin ki ona şeref kaftanı giydireyim! Bir sultan kendisine velîaht ilan ettiği kişiye vekillerin önünde en azından bir şeref kaftanı bahşeder. Yer, gök, arş, cennet, cehennem, melekler ve felekler, hepsi sizin vekîlinizdir!

“*And olsun ki biz daha önce Âdem’e ahid vermiştik fakat o unuttu*” [*ve-lekad ahidnâ ilâ âdeme min kablu fe-nesiye*] (Tâhâ 20:115). “*Ey Âdem oğulları biz sizinle ahidleşmedik mi?*” [*e-lem a’hed ileyküm yâ benî âdem*] (Yâsîn 36:60). O bizimle bir ahid yaptı ve kendisiyle bir ahid yaptı; bizim için kendisiyle ahid yaptı ve kendisi için bizimle ahid yaptı. Sonra da “*Bana olan ahdinize vefâ gösterin ki ben de size olan ahdime vefâ göstereyim*” [*ve evfû bi-ahdi ûfi bi-ahdikum*] (Bakara 2:40) dedi. O, ahid yaptığında Âdem henüz cennete ayak basmamıştı ama bütün cennette şu nidâ yankılanmıştı: “*Âdem isyân etti!*” [*ve asâ âdem*] (Tâhâ 20:121).

Rabbim! Sende vefâsızlıktan [*cefâ*], bizim sıfatlarımızda ise vefâdan eser yoktur. Sen vefâsızlık gösterirsin ama “*Ahdine Allah’tan daha sâdık olan kimdir? Öyleyse sevinin*” [*ve men evfâ bi-ahdihî minallâh, fe’stebşirû*] (Tevbe 9:111). Ahdimize vefâ gösterecek kadar sermâyeniz yoksa bile bizim vefâkarlığımızdan mesud olacak kadar sermâyeniz var. Cemâli görmeye yüzünüz yoksa bile yine bizim cemâlimiz ile mutlu olun! (*Ravh* 576)

İLÂHÎ EMÂNET

Ahid genellikle şu âyetle birlikte anlaşılmıştır: “*Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik; onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*” (Ahzâb 33:72). Bu âyetin tefsîrinde Meybudî, Sem’ânî ile hemfikir olarak söz konusu emânetin sevgi olduğunu söylemektedir (bu pasajın büyük bir bölümü *Ravh* 597-599 ve 203-205’den alınmıştır):

Âdem Safiyyullâh –o ilk sâlik, ezeli lutfun pınarı, kudretin sınırsız mucizelerinin sandığı, hakikat lutfunun hokkası, kerem bahçelerinin fidesi– mârifet ahdinin beşiğinde bir müddet Mekke ile Tâif arasında tutuldu. Kem gözlü, bedbaht şeytan çıkageldi, haset elleriyle Âdem’in kalıbını şöyle bir sarstı ve içini boş gördü. “Bu mahluk kendisine mâlik değil, içi boş. İçi boş olandan bir şey çıkmaz” dedi. Ezeli tâlih Âdem’in yerine cevap verdi: Bu sırrın alıcı doğanı havalanana kadar biraz bekle, tutacağı ilk av sen olacaksın.

Hak katından uzaklaştırılmış lânetli şeytan Âdem’de yalnızca çamuru [*gil*] görmüş ama kalbi [*dil*] görmemişti, sûreti görmüş ama sıfatı görmemişti, zâhiri görmüş ama bâtını görmemişti. Ateşin üzerine mühür vuramazsın ancak toprağa vurabilirsin çünkü mührü kabûl eden topraktır. Âdem’i toprak ve çamurdan varlığa getirdiğimizde, hikmet onun kalbinin çamuruna emânet mührünü vurmuştu çünkü “*Biz emâneti göklere ve yere teklif ettik*” [*innâ araznâ’l-emânete ale’s-semâvâti ve’l-arz*] (Ahzâb 33:72).

O, bir avuç toprağı varlığa getirdi, onu aşk ateşiyle yaktı, ona inbisât yaygısında bir yer verdi, sonra da emâneti sûret âlemine teklif etti. Gökler, yeryüzü ve dağlar onu kabûl etmediler. Âdem, bir er gibi öne çıktı ve elini kaldırdı. Ona şöyle denildi: Ey Âdem, bu sana teklif edilmiş değil, sen ne diye kabûl ediyorsun? Âdem, “Çünkü ben yanmışım [*sûhte*], yanmış olanın yapabileceği yegâne şey kabûl etmektir” diye cevap verdi. Ateşin taş a yüklediği gün taş, yanan birisini görene kadar başını eğmeyeceğine söz verdi. O ateşin senin bilek gücünle gün yüzüne çıkacağını mı sanıyorsun? Elbette hayır, sakın bu zanna kapılma. O ancak yanmış birisinin şefâatiyle ortaya çıkabilir.

“*Emâneti teklif ettik.*” Ey civanmert! O ilk mühürle gelen ilk ahde sâdik kalmaya çalış, o zaman melekler sana senâ ederler. “*Onların üzerine melekler iner ve şöyle derler: Korkmayın, mahzun da olmayın!*” [*tetenez-zelü aleyhimü’l-melâiketü ellâ tehâfû ve lâ-tahzenû*] (Fussilet 41:30). Birisine değerli bir emânet bırakıldığında onu mühürlemek âdettir.

Bırakılan emânete mühür vurulur, geri alma zamanı gelince o mühür kontrol edilir. Eğer mühür bozulmadan duruyorsa o kişi övülür. Rablik ahdi esnâsında sana bir emânet yüklenmişti. “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” O emânet “*Evet Rabbimizsin*” sözüyle mühürlenmişti. Ömrün nihâyete erince toprağa konulacaksın ve melek gelip sana şöyle soracak: “Rabbin kim?” İşte bu, ilk güne âit mührün yerinde olup olmadığının kontrolüdür.

Ey zavallı kişi [*miskîn*]! Sana tepeden tırnağa bir mühür vurulmuştu. Bu, mihrin [aşk ve muhabbetin] mührüydü, mihr üzerine bir mühür vurulmuştu. Ey Rıdvân, cennet senindir! Ey Mâlik, cehennem senin! Ey Kerrûbiyân, arş sizin! Ey üzerine mihr mührü vurulmuş yanık kalp, sen ise benimsin ve ben de senin!

“*Emâneti teklif ettik.*” Dağların bu emânetin yükünü taşıyacak tâkati yoktu, yeryüzünün, arşın ve kürsünün de. Âlemlerinin Rabbinin dağların tâkatsizliğiyle ilgili haber verdiğini görmez misin? “*Eğer biz bu Kur’ân’ı bir dağa indirseydik onun Allah korkusuyla başını eğip paramparça olduğunu görürdün*” [*lev enzelnâ hâze’l-Kur’âne alâ cebelin le-raeytehû hâşian mütesaddian min haşyetillâh*] (Haşr 59:21). Bir melek görürsün ki, kanatlarının birisini açsa bütün ufku kaplar ama bu mânâyı taşıyabilmekten âcizdir. Sonra kemiklerinin üzerine deri gerilmiş perîşân bir âdem oğlu görürsün. O, dostluk [*velâ*] kadehinden belâ şarabını pervâsızca bir solukta içiverir de kendisinde hiçbir değişiklik olmaz. Bu nedendir? Çünkü kalp sâhibidir ve bedenın taşıyamadığını kalp taşır.

Yaratılışın eşsizi [*bedi’-i fıtrat*] ve irâdenin benzersiz örneği Âdem Sa-fiyyullâh, yerin ve göğün emâneti taşıyamayacağını görünce bir er gibi öne atılıp emâneti yüklendi. “Onlar yükün ağırlığına baktılar ve reddettiler, ben ise emâneti yükleyenin keremine baktım” dedi. Kerem sâhiplerinin emânet yükü kuvvetle değil himmetle taşınır. Âdem o yükü kaldırıncı ona şu hitâb geldi: “*Onları karada ve denizde taşıdık*” [*ve hamelnâhüm fi’l-berri ve’l-bahr*] (İsrâ 17:70). “*İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey olabilir mi?*” [*hel cezâu’l-ihsâni ille’l-ihsân*] (Rahmân 55:60).

Zâhirde bunun misâli vardır. Ağaçların kökleri ne kadar dayanıklı, dalları da ne kadar sık olursa meyveleri o kadar küçük ve hafif olur. Zayıf ve yumuşak ağaçların meyveleri ise büyük ve ağırdır, karpuz ve kabak gibi. Fakat burada ince bir nokta vardır. Bir bitkinin meyvesi büyük ve ağırsa, o meyveyi taşımaya tâkati yoksa, ona “şu ağır yükü sırtından indir de toprağa bırak” denilir. Bu şekilde insanlar nerede za-

yıf ve âciz birisi varsa onun ilâhî izzetin lutfuyla korunup beslendiğini bilirler. “*Biz onları karada ve denizde taşıdık*” âyetinin sırrı işte budur. (Kef 8:100-102)

Emânete ilişkin olayların çeşitli anlatımlarından birinde Sem’ânî, Âdem’in cennette kendi kendine hoşnutluk içinde yaşadığını fakat bir şeyin eksik olduğunu duyumsadığını söyler. Kalbindeki aşk onu yalnızca yakınlığın ve birliğin luftunu değil, aynı zamanda ilâhî sıfatların tümünü kucaklamaya sevk etmiştir. İşte bu yüzden emânet âyeti “*o çok zâlim ve çok câhildir*” beyânıyla sonlanmaktadır: Âdem zahmet ve ıztırap olmaksızın âşık olamayacağını biliyordu.

O kusursuz örnek, huzûr ve emniyet âleminde müreffeh yaşıyordu. Bir sultan gibi izzet ve şeref tahtına kurulmuştu. Firdevs cennetinin bahçelerinde bir emir gibi dilediğince dolaşıyordu. Âniden ve hiç beklenmedik bir şekilde aşkın ricâcısı ve muhabbetin vekili kalbinin kapısını şiddetle vurmaya başladı: Haydi kalk! Arzulara ulaşamama [*bi-murâdî*] yurduna, kahr meydanına gir, bir âşık gibi! Gir ki matlûbunun cemâli kalbinde ifşâ olsun! Ey Âdem, hâlâ kendi tâlihinde mukîmsin, aşk ve muhabbet âlemine hareket et!

Erliği [*raculîyyet*] Âdem’in eteğine yapıştı ve ondan hakkını talep etti. Kahrın ordusu Âdem’in tahtını da tâcını da yağmaladı, libâsını paramparça etti. Rıdvân geldi ve şöyle dedi: Ey Âdem, çık cennetten, burası huzûr yurdu ve âşıkların semtinde huzûra yer yoktur, orada ancak belâ üstüne belâ vardır. Sen muhabbet dâiresindeki mihnet yurduna yerleş. Yerleş ki aşkın sultânı hakkı olan her şeyi senden dilediği gibi alsın.

O anda Allah emâneti göğe ve yere teklif etti. Murâd göğün ve yerin değil Âdem’in o emâneti kabûl etmesiydi ve o teklif dolayısıyla Âdem’in aşk zincirini sarsıp harekete geçirmekti. O zaman hayret, gayret makâmından geçti. Onların çekinmeleri ve isteksizlikleri Âdem’in kabûlünün büyüklüğünü âşikâr etti, onların korkaklığında Âdem’in cesâreti ortaya çıktı. Eğer âlemde kimse ürkek ve korkak olmasa cesûrların cesâreti kendisini nasıl gösterebilir? Barış zamanı herkes silah taşır, er olan savaş zamanı kendisini gösterir. O gün “*Seni hamd ile tesbîh ederiz*” [*nahnu nüsebbihu bi-hamdike*] (Bakara 2:30) diye nâra atan meleklerin bugün endişe kemerini bağlamaları nasıl bir şeydir?

Ey civanmert! Kılıcın gücü ve darbesi keskinliğinden değil onu tutan koldandır. Amr ibn Ma’dikerib’in kılıcı Araplar arasında çok meşhurdur. Bir gün birisi gelip kılıcını ödünç almak istedi, o da verdi. Fakat adam kılıcı Amr b. Ma’dikerib gibi kullanamadı ve “Amr, kılıcın işe

yaramıyor” dedi. Amr şöyle cevap verdi: Ben sana kılıcımı ödünç verdim, kolumu değil.

Allah emâneti önce göğe ve yere teklif etti ki onlar reddetsinler ve Âdem’in aşkı kendini göstersiz. Teklif önce ehil olmayana yapılır tâ ki ehil olan harekete geçsin. Âdem, aşkı yüzünden harekete geçti.

Hitâb geldi: “O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir” [*innehû kâne zalûmen cehûlâ*] (Ahzâb 33:72). Bu nedir? Âdem’in nazara karşı koruyucu buhuru.

Daha ilk menzilde kervan saldırıya uğradı ve sermâyesi yağmalandı. Müflis bir halde dünyaya gönderildi ve kendisine bir yere ulaşmak isteyecek olsa bunu kendi sermâyesiyle yapamayacağı gösterildi. Bir kölenin sermâyesi yele kapılıp tek seferde tükenecek olsa ve sâhibi de onu başka bir işe tahsis etmek istese ona yeni bir sermâye vermesi gerekir.

Şunu iyice bil ki, insan emânetin ağırlığını yüklediği için aşkın temeli son derece sağlam bir şekilde atılmıştır. Rabliğin emânetini taşıması için insanın beşerî tabîat sınırlarının dışına çıkması gerekir. “*Ve onu insan yüklendi*” [*ve hamelehe’l-insân*]. Âdem emâneti yüklenince işin temeli sapasağlam kurulmuş oldu çünkü bir yüklenme varsa temel sağlam olur. Kişi esir pazarından bir câriye satın alır, onu ne zaman isterse satabilir. Fakat ne zaman onunla birlikte olup da câriye onun çocuğunu taşırsa işte o zaman “Artık onu satamazsın çünkü onda senin emânetin var” denilir. İnsan emâneti yüklediği gün aşkın temelini sapasağlam bir şekilde atmış oldu. Bundan sonra kendisinden yüz binlerce ihânet, günah, isyân, suç ortaya çıksa da artık o temele hiç zarar gelmez.

Yüce Allah “*And olsun ki biz insanı kuru bir çamurdan yarattık*” [*ve lekad halakne’l-insâne min salsâlin*] (Hicr 15:26) buyurdu. Burada nisbet toprağa [*turbet*] fakat niteleme yakınlığa [*kurbet*] yapılmıştır. Ateş sönünce geriye hiçbir işe yaramayan külden başka bir şey kalmaz ama kurutulmuş çamur kırılacak olsa birkaç damla suyla düzeltilebilir. Düşman olan İblis’in durumu böyleydi. Onu aydınlatan itâat kandili sönünce artık işe yaramaz ve tâmir edilemez oldu. Halbuki Âdem sürçüp sendeleyince [*zelle*] Allah onu inâyet suyuyla onarıverdi. “*Sonra Rabbi onu seçti*” [*sümme’ctebâhu rabbuhû*] (Tâhâ 20:122).

Biz ilk gün sana lutuf ve nazar ettik, seni o lutuf ve nazarla şereflendirdik. Ayağın hafifçe sürçüp kayacak olsa kim söz söylemeye cüret edebilir? “*O’nun izni olmadan O’nun katında kim şefâat edebilir?*” [*men*

zellezi yefşau indehû illâ bi-iznih] (Bakara 2:255). Âlemin sultânı, mahrem bir mecliste en sevdiği gözdesine [*nedim-i hâs*] çıkışsa kim araya girip de onlara bir şey diyebilir? Kerem ve lutfun cilâsıyla zamanın aynası üzerindeki amellerin tozunu silip şefâat edecek olan o ilk nazardır. O bizi huzûruna çağırarak, bizi zerre zerre hesâba çekecek, böylece ilme'l-yakîn aynel-yakîne dönecektir. Çünkü O bizim neler yaptığımızı zâten bilmektedir. Sonra da, en başta yöneltip de onunla şereflelendirdiği azîz nazarla bize şefâat edecek. Gerçekte mâşukların günâhının yegâne şefâatçisi yine mâşukların cemâlidir.

O, Muhammed (s.a.v.) ve diğer büyükleri şereflendirmek için onlara şefâati verecek. Onların sözlerinden dolayı yeni bir şey olmayacak. O, bize tahsis ettiği kadîm nazarı hiçbir sebebe ve gerekçeye dayanmaksızın bize yönelterek günah ve kusurlara şefâatçi kılacak. Sonra şöyle seslenecek: Sizi bu saf nazarla varlığa getirmiştım ve bunun için hiçbir sebep yoktu. Nihâyetde de saf nazarımla bağışlıyorum ve bunun için de hiçbir sebep yok. Vesselâm! (*Ravh* 276-278)

ÂDEM'İN YARATILIŞI

Sem'ânî, Âdem'in yaratılışını ve tâkip eden hâdiseleri her defasında kutsal-insan ilişkisine farklı bir ışıktan anlatmaktadır. Nitekim aşağıdaki alıntı Âdem'in –bizim her birimiz ve hepimiz olan ilk insanın [*primordial human*]- ilâhî sıfatların çeşitliliğinden yaratıldığını açıklar. Âdem'in dışındakiler onun ihtiyaçlarına hizmet etmek için yaratılmıştır. Sem'ânî burada kutsal kitaplardan elde edilmiş olduğu anlaşılan bir kudsi hadis üzerinde durmaktadır: “Bütün âlemi senin için ve seni de kendim için yarattım.”

Toprak ve çamurun üzerindeki şeref kaftanı hiç de abes değildir. Bizler O'nun tarafından üstün kılınmış, O'nun zikrine çekilmiş, O'nun lutfuyla tezyîn edilmiş, irâdesiyle ortaya çıkarılmış ve meşîyyetiyle yukarı kaldırılmış, sanatıyla şekil kazanıp görünür kılınmış ve ih-sânıyla buraya yerleştirilmiş olanlarız. O bizim içimize ne koyduysa koydu. Bizim işimiz bir oyun, sözümüz de mecâz değildir. Faaliyetimizin burnu aslâ kısalmayacak. Bizim işlerimiz O'nun ilminden geldi ve kadere takdim edildi, dolayısıyla O'nun irâdesinin izini taşır ve hikmetin tuğrasını çeker.

O arşı yarattı ama ona bir haber göndermedi. Kürsüyü varlığa getirdi ama ona bir elçilik yükledi. Ardından bir avuç toprağı ortaya çıkardı ki onun içeceği ilmin saflığı ve yiyeceği mânâların özüdür. Bu toprak

dâvetsiz bir şekilde gelmiş değildi. Tersine O, onun sırrının kapısına yüz binlerce ricâ ve taleb, ricâcî ve tâlib göndermişti: “*Müjdeleyen ve uyaran elçiler*” [*rusûlen mübeşşirine ve münzîrin*] (Nisâ 4:165). O bir avuç toprak da mahbupların işvesine [*girişme*] ve mâşukların cilvesine kapılıp gitti.

Var edilenler pek çoktu ve sanatla yapılmış olanlar sayısızdı ama O seninle yaptığı işi başka hiçbir mevcutla yapmadı. Eğer bir gerekseydi O’nun hepsi de hizmet ve itâat makâmında hazır bekleyen, ismet elbisesini ve hürmet gömleğini kuşanmış nûrânî ve ulvî mahlukları vardı. Onların hâllerinin fermânı “*Allah’ın kendilerine emrettiğine aslâ karşı gelmez ve emredildikleri şeyi yaparlar*” [*lâ ya’sûnallâhe mâ emerahum ve yef’alûne mâ yu’merûn*] (Tahrîm 66:6) âyeti idi. Şeref ve saltanat gölgelikleri “*Hayır, onlar şerefli ve seçkin kullardır*” [*bel ibâdun mukramûn*] (Enbiyâ 21:26) âyeti idi. Ancak hizmete lâyık olan herkes muhabbete lâyık demek değildir. Yaygının [*bisât*] kenarında bir yer bulan herkes inbisât makâmına lâyık demek değildir. Eşikteki her süs, kapının ihtişâmlı güzelliğine benzemez. O’nu görmeyecek şekilde yaratılan O’nu görmek üzere yaratılmış olan gibi değildir.

Bizim ilmimiz işin en başında arzı ve semâyı, arşı ve kürsüyü varlığa getirmemizi bizden talep etti. Beyaz tenli bir hizmetkâr olarak gündüzü, siyah çehreli bir köle olarak geceyi varlığa getirdik ve sizin hânenizdeki işlerin hizmetine tahsis ettik. Arzın ve semânın üzerine doğan tâlihinizin güneşiydi, böylece onlara varlık libâsı giydirdik ve şu dolup taşan “*Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik*” (Ahzâb 33:72) kadehini uzattık.

Arş üzerinde parıldayan sizin hâlinizin celâline âit parıltıydı ki biz onu azamet sıfatıyla süsleyip duânın kiblesi yaptık. Kürsüyü aydınlatan sizin asâletiniz ve haşmetinizin nûru sâyesinde biz kürsüyü “*Onun kürsüsü gökleri ve yeri kaplar*” [*vesia kürsiyyühû’s-semâvâti ve’l-arz*] (Bakara 2:255) âyetiyle şerefliendirdik. Sînâ Dağı’na doğup da ona yükseklik elbisesini [*hil’at-i rif’at*] giydiren sizin makâmınızın güneşi idi: “*Derken Rabbi dağda tecellî edince onu paramparça etti ve Mûsâ bayılıp yere düştü*” [*felemmâ tecellâ rabbehû li’l-cebeli cealehû dekkâ ve harra Mûsâ saikâ*] (A’râf 7:143). Bir köpeğin üzerine doğup da onu bir veliye döndüren yanışınızdı [*sûz*], bir velinin üzerine doğup da onu köpeğe döndüren derdinizdi.²

- 2 Burada iki Kur’ân kıssasına atıf vardır: Biri ashâb-ı Khef’in (Efes’in Yedi Uyurları) sâdik köpeklerinin onlardan birisi sayılması (Khef 18/9-26), diğeri ise Bel’am ibn Bâûrâ isimli başlangıçta duaları dâimâ kabul edilen ancak kralın Mûsâ ile İsrâilî gullarına karşı bedduâ etmesini istediği kimsenin durumu (Sayılar 22-24). Köpek seviyesine düşen Bel’am’a yapılan atıf, Kur’ân’da kendisinden kısaca söz edildiği âyetler (A’râf 7/175-176) üzerine yapılan tefsirlerden elde edilmiştir.

Kahır sıfatlarımızı sizin isyânkârlığınız hatırına âşikâr kıldık. Zaaf ve aczinizden dolayı ihsânımızı ortaya çıkardık. İrâdenizin harâretinden dolayı “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54) diye nidâ ettik. Ezeli ihsânımızdan dolayı o bir avuç toprak hakkında “Rahmetim gazabımı geçmiştir” dedik. O bir avuç pervâsız toprak parçasına ezeli oluşumuz hatırına “*Rabbimiz kendi üzerine rahmeti yazdı*” [ketebe rabbuküm alâ nefsihi’r-rahme] (En’âm 6:54) dedik.

Ey derviş! Çokça bakırı ve demiri bir araya getirip de üzerine bir damlacık iksir [kimyâ] döksen hepsi saf altına döner. Ne bakır ne de demirin iksirin sırrıyla hiçbir alâkaları yoktur ama iksir onlara değer değmez onları altına döndürür.

Ben ve sen bir avuç toprak parçasıydık, Âdem de öyle. Âdem kudretin kalıbını görmemişti ve o latîf sanat perdesinin ardından henüz ortaya çıkmamıştı. İlmin sırrının nûru henüz onun üzerine doğmamış ve iniş [tedellî] ona özel bir sıfat olmamıştı. Hüküm, henüz sır incisinin koruyucu sadefine dönüşmemiş, celâl güneşi de günlerinin üzerine cemâl burcundan doğmamıştı. Vuslatın sırrı, mânânın hakîkati ve aşkın letâfeti yüzlerini henüz ona göstermemişlerdi. Fakat bu mânâlar zuhûr edip de bu hakikat incileri onun rûhuna ve kalbine yerleştirildikten sonra artık Âdem’e toprak dersin ona haksızlık etmiş, artık ona “*kuru-muş, kokmuş bir çamur*” (Hicr 15:26) dersin onu tahkir etmiş olursun.

İksir [kimyâ] insanlara âit bir sanattır. Eğer demiri altına çevirebiliyorsa, Hakk’ın bir sıfatı olan aşk, toprağı kirden arındırıp feleklerin başına taç etmez mi? Senin yoğurduğun toprakta gül bitiyorsa eğer, O’nun yoğurduğu topraktan kalbin doğmasında şaşılacak ne var? Evet, o bir avuç topraktı ama Hakk’ın lutfu geldi ve bütün toprağı istilâ etti. Eğer topraktan başka bir şey olmasaydı hepten “*Âdem âsi olurdu*” (Tâhâ 20:121). Eğer lutuftan başka hiçbir şey olmasaydı tamâmen “*muhakkak ki Allah Âdem’i seçmiş*” [innallâhe’stafâ âdeme] (Âl-i İmrân 3:33) olurdu.

Ey civanmert! Bir kadı hüküm verirken bunu âdil şâhitliğe ve doğru ifâdeye dayanarak yapar. Toprak, “*Âdem âsi oldu*”nun diliyle şâhitlik etti. Ardından Hakk’ın lutfu gelip “*Böylece Allah onu seçti*”nin [sümme’cte bâhu] (Tâhâ 20:122) diliyle şâhitlik etti. Ne dersin? Bunlardan hangisinin şâhitliği daha doğrudur? Hiçbir şey olmayan ve sonra yine hiçbir şey olmayacak olan toprak mı yoksa Hakk’ın sıfatı olan lutuf mu? (Ravh 233-234)

Âdem’i diğer bütün yaratılmışlardan ayıran şey onun bir âşık olarak yaratılmasıdır. Kur’ân sürekli olarak itâat edilmesi gerekli buyrukla-

rı bildirir –dinî [teklîfî] emir– ancak mükemmellik [*excellence*] eğer buyruklara itâat etmekle elde edilecek olsaydı melekler yaratılmışların en mükemmeli olurlardı çünkü onlar saf kullardır. Âdem’in dinî [teklîfî] emir ile yaptığı ilk şey ona itâat etmemek oldu. O, İslâmî metinlerde buğday ile özdeşleştirilen yasak meyveyi yedi.

Câmilerdeki vâizler ve hatipler kendi cemaatlerine dinî [teklîfî] emre itâat etmeleri gerektiğini söyler, itâat ve isyân açısından iyilik ve kötülüğü tanımlayarak cehenneme karşı uyarır, cennet vaadinde bulunurlar. Ancak bu söz konusu kıssanın yalnızca dış yüzeyidir [zâhiridir]. İtâat elbette önemsiz değildir fakat Allah’ın sevgisi ve merhameti başka her şeyden daha önemlidir. Âdem’in yaratılışı ve dünyaya inişi kıssasında meleklerin rolüne ilişkin olarak ortaya konulan görüşlerin çoğu, itâat ve isyânın arka planını sunmaktadır. Bu şerîatın bakış açısıdır ve Meybudî bu meselenin önemini özellikle tefsîrinin ikinci mertebesine ayırdığı kısımda kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Allah âşıkları olan civanmertler ve dervişlere gelince, onlar gözlerini iyinin ve kötünün üzerinde değil yalnızca mâşuklarının üzerinde tutarlar.

Âdem’in yaratılış kıssasının yeniden anlatımında müelliflerimiz sıklıkla meleklerin benmerkezciliklerini, ibâdet ve itâatlarındaki gururlarını tasvir ederler. Saf kullar olarak melekler, Allah’ın itâatsizlik edebilecek bir mahlûku niçin yarattığını bir türlü anlayamamışlardı. Meybudî, Allah’ın meleklerle yeryüzünde bir halîfe yaratacağını söylemesiyle birlikte neler olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“*Rabbin meleklerle yeryüzünde bir halîfe yaratacağım dediğinde*” (Bakara 2:30). O vakit dingin [*ârâmide*] bir âlem vardı. Hiçbir kalpte aşk ateşi, hiçbir sînede sevdâ hengâmesi yoktu. Derken, rahmet deryâsı taşıp galeyâna geldi. Tâat ve ibâdetlerin hazîneleri dopdoluydu, itâat edenlerin itâatlerinin çehresinde bezginliğin [*fetret*] zerresi bile yoktu. Meleklerin iddia dolu “*Seni hamd ile tesbîh ederiz*” (Bakara 2:30) sancakları âleme henüz dikilmişti.

Âlemde latîf bir cevhere sâhip olanların hepsi kendi nefislerinin peşine düştüler. Yüce arş kendi ihtişamına bakıp da “Belki de bu sözler benim için yazılmıştır” diyordu. Kürsü, vüs’atine bakıp “Belki de bu hutbe benim adıma okunuyor” diyordu. Sekiz cennet kendi güzelliklerine bakıyor ve “Belki de her şeyin tasarrufu bize verilecek” diyordu. Hiçbirisi de o bir avuç toprağa ilişkin bir şey istemedi, hepsi de yanlışa [*töhmet*] düştü ve boş bir sevdâya kapıldı.

Derken, izzet ve celâlin huzûrundan melekler âlemine ansızın şu haber gönderildi: “*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*” Bu O’nun meleklerle bir istişâresi değil, bilakis O’nun tarafından Âdem’in izzetinin ve şerefının temellerinin atılmasıydı. Bu bir yardım talebi değil, Âdem’in ululuk yaygısının [*bisât-ı tevkîr*] yayılmasıydı. O, “Kahrımın hükmü kendini gösterdi. Lutuf kalemine, âlemin defterine en başından en sonuna kadar bir yazı yazmasını emrettim” diyordu. Bu karar, arşın zirvesinden yaygının üzerindeki kadar her iki âlemin sâkinleri üzerine de yazıldı: Topraktan yaratılmış olan Âdem bütün mülklere emir olarak tâyin edilmiştir ve onun azîz sînesi mârifet nûruyla aydınlanacaktır. Kereminin incelikleri ve ihsânının sanatları onda âşikâr olacaktır.

Bu hitâbın azametinden örürü mukarreb meleklerin kalpleri heybetle sarsıldı. Bu nasıl iş böyle!? Üstelik henüz o yaratılmamışken! Âdem henüz varlık sahasına girmemişken cemâlinin eşliğinde Kur’ân-ı Kerîm onun hilâfetinin tellâllığını yapıyordu. Takdîrin celâli gaybın gizli işlerinden [*meknûnât*] haber veriyordu: Âdem’in tâlihinin civârına yaklaşmayın çünkü siz onun fıtratının sırrını bilemezsiniz. Hiç kimsenin akıl kartalı [*ukâb-ı hâtır*] Âdem’in tâlihinin dallarına konmuş değildir. Hiç kimsenin basîreti Âdem’in o pırıl pırıl güneşinin güzelliğini kavrayabilmiş değildir.

Bu şeref nereden gelmektedir? Bu tâlih nereden yükselmiştir? Âdem’in, rablik sırlarının sade fi ve saltanat mücevherlerinin hazînesi olmasından. O sadefin içine ne çok paha biçilmez inci ve sultânî parıltı yerleştirilmiştir! O, her bir incinin yanına da kara bir tane koydu, her bir peygamber incisinin yanına onun zıddı olarak kara bir tane yerleştirdi. Âdem Sa-fıyyullâh gibi bir incinin yanına bedbaht şeytanı, İbrâhim Halîlullah gibi bir incinin yanına had bilmez Nemrud’u, İmran oğlu Mûsâ gibi bir incinin yanına inâyetten uzak Firavun’u, Meryem oğlu İsâ gibi bir incinin yanına sapmış ve azmış bir kavmi, Muhammed Mustafâ (s.a.v.) gibi bir incinin yanına da Ebû Cehil gibi bir câhili koydu.

Melekler kendilerini ürküten bu hitâbı duyunca sükûnetlerini yitirdiler, akılları başlarından gitti ve sabırları tükendi. Hepsi birden ses yükseltip sordular: “*Ne! Orada bozgunculuk edip kan dökecek birisini mi yaratacaksın?*” [*e-te’alü fihâ men yüfsidü fihâ ve yesfikü’ d-dimâ*] (Bakara 2:30). Ey Rabbimiz! Ey Melik! Ey yücelerin yücesi [*buzurgvâr*]! Ey yaratıcı [*girdgâr*]! Şu toprak parçası Âdem, kurbiyet ipinin nakışını isyân eliyle kirletip lekeleyecek ve başını itâat kemendinden dışarı çekecek. Sen bizleri kudsiyet ve takdîsten yarattın, sînelerimizi tevhîd ve tesbîh viridiyle süsledin, bütün bunları bizim varlık sebebimiz kıldın.

Denilir ki, gaybın gizli işlerinden bir ateş peydâ oldu ve meleklerin arasından bir topluluğu yakıp kül etti. İzzet ve azamet sıfatıyla şu hitâb erişti: “*Şüphesiz sizin bilmediğinizi ben bilirim*” [*inni a’lemu mâ lâ-ta’lemûn*] (Bakara 2:30).

Ey bakanlar, bakmaya devâm edin! Siz ulûhiyetin sırlarına âit hazî-neleri nereden bileceksiniz? Siz bizim rabliğimizin gaybına âit gizli işlere nasıl karışabilirsiniz? Ulûhiyetimizin ve rabliğimizin sırlarına âit gizli işleri hazırlayan biziz. Kısa erimli düşünceler [*havâtır-ı muh-tasar*], cüz’î ilimler ve akıllar, noksan kavrayışlar ve sonradan yaratıl-mış basiretler [*basâir-i muhdes*] bizim ulûhiyetimize âit sırlara nasıl ulaşabilirler? “*Gaybın anahtarı O’nun katındadır, onları ancak O bi-lir*” [*ve indehû mefâtihu’l-gaybi lâ-ya’lemuhâ illâ hû*] (En’âm 6:59). Biz ezelde hükmettik ki mârifet hakikatlerinin çerâğını bir avuç toprak olan Âdem’in sînesinde aydınlatalım, velâyet fermânını onun eline tutuşturalım ve mülklerin hükümdârlık sancaklarını onun kalp or-dusuna koyalım.

Ey mukarreb melekler! Sizler Âdem’in tâlihinin tahtı önüne sofrala-rınızı bir köle misâli serin ve ona secde edin! Ey bizim arşımızı tavaf edenler! Henüz varlığa gelmemiş olan Âdem’in zürriyetinin daha iş-lememiş günahlar için istiğfâr edin! Onlara çıkışlarında selâmet di-leyin ve “Onlara selâm, onlara selâm olsun!” deyin ki onlar varlığa geldiklerinde kulluk yaygısı üzerindeki adımları dolaşmasın. Ey ör-tülerden sorumlu olanlar [*nakibân-ı hucub*]! Âdem’in zürriyetinden gaflete düşenler için ağlayıp yakarın ki, bu ağlayışınızdan dolayı mağ-firetimizle onların isyânını örtelim. Ey ferahlık ehli [*ehl-i refref*] olan-lar! Arşımızın altında dalga vuran şu nûr dolu saf suyu [*zülâl*] alın ve kıyâmet günü başını kaldırıp susuzluk çekenlere verin! Ey Sidre-tü’l-muntehâ’nın günahsızları [*ma’sûmân*]! Kıyâmetin o en büyük kor-kusu [*feza’-ı ekber*] görünene, cezâlar yakalayıp da alıp götürene, her şey ortaya çıkıp müminler o korkudan emin kılınana ve onlara bizim selâmımız ulaştırılana kadar bekleyin! Biz bütün bunları emrettik ki siz melekler bu bir avuç toprak parçasının şerefini bilesiniz ve bizim hükümümüze itirâz etmeyesiniz.

Sahih bir rivâyette Meleü’l-a’lâ ve mukarreb meleklerin izzet divânında şöyle dedikleri bildirilir: Ya Rab, bir avuç topraktan olanlara aşağıdaki âlemi [*âlem-i süflî*] verdin, bizlere de yüksekteki âlemi [*âlem-i ulvî*] ver. Çünkü bizler huzûrunun kuşlarıyız, divânının süslü tavuslarıyız. On-lara şöyle cevap verildi: Kendi iki elimle yarattığının zürriyetini “Ol!” dediğim zaman olanlarla bir tutmam! (*Keşf* 1:139-141)

Meybudî “*And olsun ki sizi yarattık, sonra şekil verdik ve meleklerle Âdem’e secde edin dedik*” (A’râf 7:11) âyetini tefsir ederken Âdem’in mertebesiyle meleklerin mertebesini şöyle karşılaştırır:

Hakim olan Rab Âdem oğullarına verdiği nimeti, kendi ulûhiyetinin iyiliğini ve ahdinin güzelliğini şöyle hatırlatıyor: Sizi ben yarattım, güzel yüzlerinizi ben şekillendirdim, sizi boyca endâmlı kıldım ve size bir çift gören göz, bir çift işiten kulak, söyleyen bir dil verdim. Ben yoktan var kılan, olmayanı olduran ve eşyâyı en baştan yepyeni yapan Rab-bim. Sîmâların ressamı benim, güzelliklerin süsleyicisi benim, her şeyi eşiyile çift kılan benim, her varlığı uygun şekilde yapan benim. Kudreti göstermek için göğü, yeri ve cansız nesneleri; heybeti göstermek için melekleri, şeytanları ve cinleri; mağfîret ve rahmeti göstermek için Âdem’i ve âdem oğullarını ben yarattım.

Yedi yüz bin yıl boyunca Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Kerrûbiyân, arşı çevreleyenler [*hâffûn*] ve saf saf dizilenler [*sâffûn*] “Yâ Sübhân! Yâ Kud-dûs!” diyerek ceberût Kâbe’sini tavaf ettiler de benim rahmet, muhabbet ve dostluk [*mihrbânî, vedûdi ve dûstî*] isimlerime aslâ yaklaşıp onlara muttali olamadılar. Benimle dost olma sevdâsına girişmediler ama ben o topraktan yapılanları kendime dost edindim. “*Biz sizin dost-larınızdır*” [*nahnü evliyâukum*] (Fussilet 41:31). “*O onları sever*” (Mâide 5:54). Onlar üzerine dostluk ve muhabbetimden Gafûr, Vedûd, Raûf, Rahîm gibi pek çok ismimi türettim. Meleklerle ise ancak kahır ve ceb-bârılık isimlerimi gösterdim, onları heybet örtüsünün ardında tuttum. Topraktan olanlara sâdece merhamet ve rahmet gösterdim, onları in-bisât yaygısının [*bisât-ı inbisât*] üzerinde tuttum.

Melekler içerisinde önde gelen ve saygı gösterilen Cebrâil idi. O kurbi-yet bakımından ayrıcalıklı kılınmıştı ve onun ismi Rahmân’ın hâdimi idi. Dâimâ heybet sıfatıyla adâlet yaygısında [*bisât-ı adl*] oturmaktaydı, ihsân ve inbisât yaygısını aslâ görmüş değildi. Âdem Safiyyullâh gelmeden önce ne ayrılık ne kavuşma ne red ne de kabûl vardı. Kalbin, sevgilinin [*dil-ârâm*] ve dostluğun sözü de yoktu. Bu hârikulâdelikler ve hazinelerin hepsi aşkın defterindedir. Âdem’in kalbinden başka aşk incisini koruyacak bir istiridy kabağı [*sadeğ*] yoktu. Herkes yaratılış yolundan gelmişti, o ise aşk yolundan: “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54).

Melekler için tesbîh ve takdîsden başka hiçbir şey yoktu, onların işleri tek renkliydi. Hizmetin hârikulâdelikleri, sohbetin edebleri, mevedde-tin hazineleri, muhabbetin latîfeleri, bunların hepsi Âdem’le birlikte

ortaya çıktı. Çünkü o, kaderin halden hâle, şekilden şekle giren örneği [*bûkalemûn-ı takdîr*] idi.

“Meleklerle, Âdem’e secde edin dediğimizizde” (A’râf 7:11). Meleklerle Âdem’e secde etmeleri emredildi. Buradaki sır, meleklerin bitip tükenmeyen ibâdetlerine önemseyerek bakmaları, tesbîh ve takdîslerine olduğundan fazla değer vermeleridir. Bu yüzden “*Seni hamd ile tesbîh ederiz*” (Bakara 2:30) dediler. Ahadiyetin celâli ve izzetin ceberûtu onlara ne itâat edenlerin itâatlerine ne de gök ehlinin ibâdetine ebediyen muhtaç olmadığını gösterdi ve dedi ki: Gidin ve Âdem’e secde edin, secdenize de benim izzetim huzûrunda bir değer atfetmeyin. Benim celâlim cemâlîme baktığında daha henüz mevcûdât üzerine varlık yazılmış değildi. Ben kendi kendimde kendime yeterdim. Mevcûdâtı yarattığım bugün de aynı izzetin sâhibiyim. Sonradan yaratılmış şeylerin îmân ve itâatinin ezeli celâlîme dâhil olmasına muhtaç değilim. (*Keşf* 3:570-571)

Sem’ânî, Âdem’in yaratılmasına îtirâz etmelerinden sonra Allah’ın melekleri azarlamasına sıklıkla atıf yapar. Nitekim aşağıdaki pasajda, meleklerin Allah’ın hikmetine karşı cehâlet sergilediklerini ve O’nun rahmeti ile merhametinden şüphe ettiklerini söylemektedir. Buna göre melekler, tıpkı Allah’ın âyetlerini naklederek ve insanlara dindâr olmalarını emrederek Allah’a iyilik ettiklerini düşünen kim-seler gibi kendilerini üstün görme illetine yakalanmışlardı:

“*Yeryüzünde bir halife yaratacağım*” [*innî câilûn fi’l-arzi halîfeh*] (Bakara 2:30). Bir sultânı varlığa getireceğiz, siz ey hizmetkârlar, buna ne dersiniz? “Onların bozgunculuğuna aslâ tahammül edemeyiz” dediler. Evet, doğru. Onları sizin eşiğinize göndersek kabûl etmezsiniz. Size satmayı teklif etsek satın almazsınız. Biz gönlü kırık [*şikeste-dil*] isyankârları kibirli Kur’ân kârîlerinin [*kurrâyân*] eline bırakmayız. Siz onları daha günah işlemeksizin ithâm ediyorsunuz. Günahlarının rahmetimden daha büyük olacağından mı korkarsınız? Kudretimden onların kahrından âciz kalacağından mı korkarsınız? Kirlerinin benim kudsiyetimi lekeleyeceğinden mi korkarsınız? İsyankâr olacaklarını bil-işim onları varlığa getirmemi engelleyecek değilken hiç onlara rahmet etmemi engeller mi? (*Ravh* 620-621)

Sem’ânî’ye göre Allah’ın Âdem’e dönük sevgisinin sayısız işâretlerinden birisi bütün isimleri yalnızca ona öğretmiş olmasıdır. Diğer yaratılmışlar ilâhî sıfatları taşımak ve kavramak bakımından oldukça sınırlı bir kapasiteye sâhiptir.

O eşsiz inci Âdem'in rûhu, Rûhü'l-emîn'in işâretiyle ikâmetgâhına yerleştirilince Hak ona ilim libâsını giydirdi, başına mârifet tâcını yerleştirdi, bileğine sırlar bileziğini taktı ve ayağına da tâlih halkasını geçirdi. "*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti*" [*ve alleme âdeme'l-esmâe külelhâ*] (Bakara 2:31). "*Muhakkak ki Allah Âdem'i seçti*" [*innallâhe'stafâ âdeme*] (Âl-i İmrân 3:33).

Âdem hasmına karşı böyle gösterilecekti. Züleyhâ önce Yûsuf'u süsleyip bezedi, sonra Mısırlı kadınların önüne çıkardı. Züleyhâ Yûsuf'u kıyâfet ve takılarla, Allah ise Âdem'i saf ilimle süsleyip bezedi. Sonra âdetâ bir hasım gibi "*Eğer doğru sözlü iseniz bunların isimlerini bana söyleyin*" [*enbiûni bi-esmâi hâulâi in küntün sâdikîn*] (Bakara 2:31) dedi. "Âdem'e söyleyin" demedi, "Bana söyleyin" dedi. Bu hitâbın heybeti karşısında melekler dehşete düştüler. Sonra Âdem'e dönüp "*Onlara eşyânın isimlerini söyle*" [*enbi'hum bi-esmâihim*] (Bakara 2:33) dedi. "Onlara söyle" dedi, "Bana söyle" demedi.

Evet, melekler olarak sizin gurûrunuz yaptığınız amelden gelir, amel size âit bir sıfattır. Âdem'in iftîhârı ise ilimden gelir, ilim ise benim sıfatımdır. O, kendisine Âlim dedi: "*Gaybı bilen*" [*âlimü'l-gayb*] (Sebe' 34:3). Bizi de ilim sâhibi olarak niteledi: "*İlim sâhipleri*" [*ulü'l-ilm*] (Âl-i İmrân 3:18).

Şehâdeti paylaştıırken, bu mutlaka dostlarla birlikte iken yapılmalıdır dedim: "*Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti, melekler ve ilim sâhipleri de*" [*şehidallâhu ennehu lâ ilâhe illâ huve ve'l-melâiketü ve ulü'l-ilmü kâimen bi'l-kıst*] (Âl-i İmrân 3:18). İzzeti paylaştıırken, bunda dostların da bir nasibi olmalı dedim: "*İzzet Allah'a, peygambere ve müminlere âittir*" [*ve lillâhi'l-izzetü ve li-resûlihî ve li'l-mü'minin*] (Münâfıkûn 63:8). Rahmeti ve bereketi [*salavât*] paylaştıırken, bunda dostların da bir hissesi olmalı dedim: "*Size rahmeti, nimeti ve bereketi veren Allah ve melekleridir*" [*huvellezi yusalli aleyküm ve melâiketuhû*] (Ahzâb 33:43).

Ey Muhammed! Ümmetini övüp sizleri ilim sâhipleri olarak vassettiğimiz gün onları uzun ömürlü ve hepsini itâat ederken gördük. Arıyı yarattığımız ve balı ona verdiğimiz gün güçlü doğan kuşlarını, küçücük tırtıla ipeği verdiğimiz gün korkunç yılanları, ceylana miski verdiğimiz gün saldırmakta olan aslanları, balınaya amberi verdiğimiz gün muazzam filleri, istirdiyeye inciyi verdiğimiz gün kuvvetli timsahları, bülbüle hoş nağmeleri verdiğimiz gün süslü tavus kuşlarını, Muhammed ümmetini medh ü senâ ettiğimiz gün uzun ömürlü itâatkârları, şu bir avuç toprak parçasını yüceltip övdüğümüz gün hizmet için saf saf dizilmiş melekleri gördük.

Z'ân pîş ki tu hâstî menet hâsteem

Âlem zi berâ-yî tu beyârâsteem

Der şehîr marâ hezâr âşık bîşend

Tu şâd bi-ziy ki tu râ hâsteem

Sen istemededen önce ben seni istedim.

Bütün âlemi sırf senin için süsleyip bezedim.

Şehirde bana âşık binlercesi vardı halbuki,

Sen bahtiyâr ol ki ben yalnız seni istedim.

Mûsâ (a.s.) bütün İsrâîloğullarına baktı, aralarından Hârûn'u (a.s.) seçti: "*Onu işimde bana yardımcı kıl*" (Tâhâ 20:32). Arştan yeryüzüne nazar ettim ve seni seçtim. Mûsâ Hârûn'u elçiliğe ortak etti, ben de seni kelime-i şehâdetle ortak ettim: "*Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti, melekler ve ilim sâhipleri de*" (Âl-i İmrân 3:18). Ey mümin! Ben kendime "Allah" diyorum, sen de bana "Allah" de.

"*Onlara eşyânın isimlerini söyle*" (Bakara 2:33). Birisinin aziz bildiği bir dostu vardır ve âileye yeni bir çocuk geldiğinde âilesi sorar: "Çocuğa ne isim verelim?" Adam "O dost gelene kadar bekleyelim de ne diyeceğine bakalım, onun tavsiye edeceği ismi verelim" der. Süreyyâ burcunun zirvesinden yerin dibine kadar her şeyi O varlığa getirdi. Ya Rab! Bu yaratılmış şeylerin isimleri nedir? Şöyle cevap geldi: Yokluk içinde gizlenmiş bir dostum var, onu varlığa getirene kadar bekleyin. Ben bütün var edilenleri o dosta sunup onlara ne isim vereceğini göreyim. Ey Âdem! Sen onlara ne isim verdiysen ben de o isimleri verdim. (Ravh 625-626)

TOPRAĞIN FAZİLETLERİ

Âdem toprak ile suyun karışımı olan çamurdan yaratıldı. İblis ise ateşten yaratılan bir cindi. Müfessirlerin belirttiği üzere Âdem'den önce İblis çok dindar olduğu için meleklerin arasına konulmuştu. Hattâ Allah tarafından İblis'e meleklerin öğretmenliği vazifesinin verildiği bile söylenir. Sonra İblis Âdem'e secde etmeyi reddedince cennetten atıldı ve Allah Âdem'e "*Onlara eşyânın isimlerini söyle*" (Bakara 2:33) diye hitâb etti. Böylelikle Âdem meleklerin yeni öğretmeni oldu.

İblis'e –felsefeyi olumsuz gören kişiler tarafından– "kıyası kullanan ilk varlık" denildiği olmuştur. Çünkü Allah neden secde etmediğini sorduğunda verdiği cevap şöyleydi: "*Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın*" (Sâd 38:76). İblis'in verdiği bu sonuç, açıkça ateşin çamurdan daha iyi olduğu öncülüne da-

yanmaktaydı. Fakat gerçekte öyle midir? Meybudî ve Sem'ânî, diğer müfessirler gibi, İblis'in harâ yaptığına göstermek için çeşitli deliller sunarlar. Meybudî, Âdem'in çamurdan yaratıldığı için kendi ölçüsünün farkında olduğunu ve Allah'ın nimetlerini gördüğü zaman tanıdığını söyler. Nitekim "*Ey Âdem! Sen ve zevcen cennette kalın*" (A'râf 7:19) âyetini şöyle yorumlamaktadır:

Her bir yandan toplanmış olan toprağın üst tabakasından [*edîm*] yaratıldığı için ona Âdem dendi. Nitekim Allah "*Biz insanı çamurun özünden yarattık*" [*sülâletin min tin*] (Mü'minûn 23:12) buyurdu. Yâni o, hem tatlı hem tuzlu hem yumuşak hem de sert her bir yandan alınmış özden yaratıldı. Âdem'in toprağında hem tatlılık ve tuzluluk hem kaba sabalık ve yumuşaklık vardı, bu yüzden çocuklarının tabiatları çeşit çeşit oldu. Onların arasında iyi huylusu da kötü huylusu da, açık olanı da ketum olanı da, cömert olanı da cimri olanı da, geçimi zor olanı da kolay olanı da, siyahı da beyazı da vardır.

Başka bir yerde "*O, insanı çömlek gibi kuru çamurdan yarattı*" [*salsâlin ke'l-fehhâr*] (Rahmân 55:14) buyurulur. Çömlek pişmiş, kurutulmuş çamurdur, ses ve gürültü çıkarır. Nitekim âdem oğlu gürültücüdür, kafası telaş ve şamatayla doludur, çokça konuşmaya meyillidir.

Başka bir yerde "*yapışkan bir çamurdan*" [*tinin lâzib*] (Sâffât 37:11) buyurulur, yâni her şeye bulaşan ve herkese karışan bir çamur.

Başka bir yerde "*kuru bir çamurdan*" [*hamein mesnûn*] (Hicr 15:26) buyurulur, yâni koyu, kara bir çamur. Böylece Allah, Âdem'e ölçüyü öğretti ki haddi aşmasın. Ona kendi aslı gösterildi, öyle ki bir üstünlük görürse kendinden bilmesin. Asâlet ve üstünlüğün toz toprakta [*turber*] değil terbiyede olduğunu bilsin.

Topraktan ne doğar? Zulüm, cehâlet ve cezâ [*siyâset*]. "*Âdem Rabbine âsi oldu*" (Tâhâ 20:121). Terbiyeden ne doğar? Hidâyet nimeti, tevbenin kabûlü ve lutuf. "*Muhakkak ki Allah Âdem'i seçti*" (Âl-i İmrân 3:33). Terbiyenin meyvesi O'nun şu beyânıdır: "*O onları sever, onlar da O'nu severler*" (Mâide 5:54). (*Keşf* 3:586-87)

Meybudî, su olmadığına teyemmüm yapılmasını bildiren âyeti tefsir ederken toprağın niçin ateşten üstün olduğunu şöyle açıklar:

"*Eğer su bulamazsanız temiz toprağa yönelin*" (Mâide 5:6). Allah, temizliği [*tahâret*] başka hiçbir şeyle değil sâdece suyla ya da zarûret olduğunda toprakla irtibatlandırdı. Buradaki hikmet âlemlerin Rab-

binin Âdem'i toprak ve sudan yaratması, insanoğlunun da her zaman bunun farkında olması gerektiğidir. İnsan kendi üstünlüğünün burada yattığını bilmeli ve bu nimetten dolayı şükür hâli üzere olmalıdır.

Topraktan yaratılmış olan Âdem ateşten yaratılmış olan İblis'ten üstündür çünkü toprak ateşten daha iyidir. Nitekim ateş kusûru gösterir, toprak ise örter. Bir şeyi ateşe tutunca, ateş o şeyin bütün kusurlarını ortaya çıkarır. Gerçek gümüşü sahtesinden, ayarı düşük altını saf olandan ayırır. Ancak toprak bütün kusurları örter, ona verdiği her şeyi gizler ve kusurları ortaya çıkarmaz. Ateş kopma ve ayrılma sebebidir, toprak ise birleşme [*vasl*] sebebi. Ateşle birlikte parçalanma ve yanma vardır, toprakla ise birleşme ve korunma. İblis ateşlendi ve bundan ötürü kopup ayrıldı, Âdem topraktandı ve bundan ötürü birleşti.

Ateşin tabiatı kibirli olmaktır [*tekebbür*], bunun için ateş hep üstün olma fırsatı arar. Toprağın tabiatı ise tevâzudur, bunun için toprak hep engin olmayı ister. İblis "*Ben daha üstünüm*" [*ene hayrun minhu*] (Sâd 38:76) sözüyle üstünlük tasladı. Âdem ise "*Rabbimiz, biz kendimize zulmettik*" [*rabbenâ zalemnâ enfüsena*] (A'râf 7:23) sözüyle boynunu eğdi ve tevâzu gösterdi. İblis "Ben ve benim aslım" dedi, Âdem ise "Ben değil, bilakis benim Allah'ım! [*ne men belki Hudâ-yı men*]" dedi. (*Keşf* 3:49-50)

Sem'ânî toprağın faziletlerinden, özellikle Meybudî'nin burada yaptığı son vurgudan sıklıkla söz eder. Toprak eşyânın en bayağısıdır, bu yüzden Âdem'in kendi topraktan tabiatını fark etmesi tevhidin temel hakikatini unutmaktan onu alıkoymuştur: "Ben değil, bilakis benim Allah'ım!" Âdem kendi hiçliğini fark etmesiyle yaratılış nedeni olan mükemmelliği gerçekleştirmiştir.

Rab ile kul arasında olması gereken ilişkiyi ifâde etmenin çeşitli yollarından birisi fenâ ve bekâdan bahsetmektir. İnsanın mükemmelliği Allah'a nisbeten kendi fenâsını ve hiçliğini görmesinde yatar. Bu noktada insanı eğitip dönüştüren ilâhî sıfatlar saflık içinde parıldayacaktır. Sem'ânî'ye göre insanın aslî yokluğu, Allah'ın emânet âyetinde niçin "*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*" (Ahzâb 33:72) dediğini açıklamaya yardım etmektedir. Çünkü hatâ yapmak ahlâkî değil ontolojiktir, dinî [teklîfî] emirden değil tekvînî emirden kaynaklanır.

Ey rûhum ve ey âlemim [*cân u cihân-ı men*]! Melekûtun melekleri, takdîsin celâline âit atlas libâsları ve tesbîhin kemâline âit hırkalarıyla çıkageldiler. "*Saf saf dizilenler biziz, tesbîh edenler biziz*" [*innâ le-nahnü's-sâffûn ve innâ le-nahnü'l-müsebbihûn*] (Sâffât 37:165-166).

Topraktan olan Âdem, cehâletin yamalı hırkasına ve zâlimliğin köhne elbisesine bürünerek geldi. Melekler kendi vakitlerinin zikrini tekrarladılar: “*Safsaf dizilenler biziz.*” Allah o bir avuç toprak parçasını bizzat kendisi övdü: “*And olsun ki biz âdem oğullarını şerefli kıldık*” [ve lekad kerremnâ benî âdem] (İsrâ 17:70). “*Biz onları bilerek âlemlerin üzerine seçtik*” [ve lekad ihternâhum alâ ilmin ale’l-âlemin] (Duhân 44:32).

Bu bir sırdır. Biz kendi fenâmız dolayısıyla yaralanmışız [zahm] ve bize O’nun bekâsıyla ihsânda [atâ] bulunulmuştur. Kendi varlığımıza baktığımızda fenâdan başka bir şey görmeyiz ama O’nun hiçbir sebebe dayanmayan cömertliğine [cûd] baktığımızda yalnızca bekâ görürüz.

Ey derviş! Toprağın [turbet] sûretine bakma, terbiyenin sırrına bak. Toprağa bir tohum tanesi atınca toprak onu kat kat fazlasıyla geri verir. Ateşe neyi versen onu bütünüyle yakıp kül eder. Gıdânın sermâyesi olan buğday tanesini, bakıp da sînesinde korusun diye dadı gibi olan toprağa verdiler. Çok kısa süre sonra toprak onu kat kat fazlasıyla geri verdi, öyle ki “*her bir başakta yüz tane*” [fî külli sünbûletin mietü habbe] (Bakara 2:261).

O, muhabbet tanesini ve meveddet tohumunu toprağın sînesine saçtı çünkü “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54). Ardından o çamuru lutuf elleriyle mayaladı. “O, Âdem’in çamurunu kendi elleriyle kırk gün mayaladı.” Onu kuzey rüzgarının bereketiyle besleyip terbiye etti, saâdet [ikbâl] bulutlarından ihsân ve ikrâmın saf suyuyla [zülâl] ona yardım etti çünkü “*Allah onları katından bir rûhla destekledi*” [ve eyyedehum bi-rûhin minh] (Mücâdele 58:22). Sonunda başağın sırlarını kabûl etti, ardından vuslat ve birleşmenin baharı erişti. “*Güzel bir söz kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir, Rabbinin izniyle her mevsim meyvesini verir*” [kelimeten tayyibeten ke-şeceretin tayyibetin asluhâ sâbitün ve fer’uhâ fi’s-semâ, tü’ti ukulehâ külle hinin bi-izni rabbihâ] (İbrâhîm 14:24-25). (Ravh 172-173)

Ey civanmert! Sarısabır [ûd] ağacının bir sırrı vardır. Onu bin yıl da koklasan koku vermez. O, sırrını âşikâr etmek için ateş ister. Yüzü siyah, rengi karadır. Tadı acı, cinsi ahşaptır. Gönlündeki sırları ortaya koymak için kor ateşe ihtiyaç duyar.

Âdem’in gönlünde taleb ateşi vardı, öyle ki kıvılcımları melekût meleklerinin tüm ibâdet ve râat sermâyesini hiç olarak görüyordu. O “gerçekten çok zâlim ve çok câhildi” (Ahzâb 33:72). Ateşe atılması gereken bir tütsü idi. O tütsüden hafif bir esinti zuhûr etti. Neydi bu? “*O onları sever, onlar da O’nu severler.*”

Mihanu'l-fetâ yuhbirne an fazli'l-fetâ

Ke'n-nâri muhbiraten bi-fazli'l-anberi

Civanmerdin geçirdiği imtihanlar onun asâletinden haber verir,
Tıpkı ateşin amberin fazîletini haber verdiği gibi.

Allah için, sen “*O onları sever*” de var oldun ve “*Onlar da O’nu severler*” de yok oldun. “*O onları sever*” “Onların hepsini yücelt!” demektedir, “*Onlar da O’nu severler*” ise “Onların hepsini aşağı indir!” demektedir. “*O onları sever*” dediğinde gömleğinin yakası “Bana hükmün geçmez” demektedir, “*Onlar da O’nu severler*” dediğinde ise arş ayağına gelip “Senin kölenim” demektedir. Bir dervişe sordular “Kimsin sen?” “Sultânım, o da vekilim” diye cevapladı.

Kum yâ gulâm edir müdâmek

V’ahsüs ale’n-nüdmâni câmek

Ted’i gulâmî zâhiren

Ve ekûnu fî sırrı gulâmek

Kalk hele, şarapla dolu kadehi döndür, ey köle!

Dostların kadehini getir meclise.

Sana görünüşte köle diyorsam da

Asıl ben senin kölenim.

Âdem varlığa getirilmeden önce yaratılmışlarla, sûret verilmiş [*musavverât*] ve belirlenmiş şeylerle [*mukadderât*] dolu bir âlem vardı ama hiçbirinin tadı tuzu yoktu. Acının tuzu [*nemek-i derd*] eksikti. O seçilmiş örnek gizlendiği yokluktan çıkıp da varlık fezâsına gelince Âdem’in toprağının sînesindeki semâda muhabbet yıldızı yükseldi. Aşka düşme güneşi onun sırrının semâsında parlamaya başladı.

Nâgehâni be-didem u kâr âmede

Ansızın gördüm ve iş başlayıverdi.

Kimdir bu? Hilkat yoluna henüz çıkmış, saflık [*safvet*] yolunda son noktaya ermiş bir yolcu. Kimdir bu? Güzelliğin zirvesinde olan. Kimdir bu? Celâl sâhibinin lutfunun işâreti [*âyet*]. Kimdir bu? Bizim ilim ve hikmetimizin sırlarıyla mayalanmış, ihtiyâr ve meşîyyetimizle yüceltilmiş olan.

Âdem’i ortaya getirdiklerinde üzerinde bu elbise vardı. Eğer başka bir şey çıksın diye binlerce yıl toprak üzerine toprak yığsan ortaya topraktan başka hiçbir şey çıkmaz. O’nun nazarından uzaklaşıncâ özü saf olan ateşe ne olduğuna bir bak! Ateşin latîf özüne böyle olursa kesif topraktan ne olmasını beklersin? (*Ravh* 294-295)

Lânetlenmiş olan İblis şöyle dedi: “*Ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten, onu çamurdan yarattın*” (Sâd 38:76). Nûra [ateş] “zulmet [toprak] önünde secde et” denilmesinin hikmeti neydi? İşte o böyle diyerek kâfir oldu. Bizim yanlış yaptığımızı mı sanırsın? Toprak ateşten üstündür. Toprak her şeyi düzene koyar [*muslih*], ateş her şeyi bozar [*müfsid*]. İki oğlu olan baba her ikisine de sermâye verir. Bunlardan birisi sermâyesini meyhânede tüketir de öbürü korursa buna ne dersin? Bunların hangisi övgüye ve kabûle daha lâyıktır?

Toprağın kendi içinde ateşe ihtiyâcı bile yoktur fakat ateş için ağaç gerekir, ağaç da toprağın netîcesidir. Ateş sırrı herkese yayar, toprak gizler. Toprağın sırrı nasıl sakladığını bilmek istersen kabristana git de mezarlara bak. Hepsini şekil bakımından aynı görürsün ama toprağın altında ne muazzam fark vardır. Birisi şefkatle muâmele görmekte, öbürü ateşte erimekte. Birisi güzel gelinleri, öbürü tükenmiş kimseleri görmekte.

Ateş yükü taşımak için değil istif etmek içindir. Ateşe bir şey yüklesen onu yakar, toprak yüklediğin her ne ise sessizce taşır. Ateşin gücü vardır, toprağın ise tâlihi. Tâlih hakka, güç bâtıla âittir [*li'l-hakki devletün ve li'l-bâtılı savletün*]. Bâtıl zaman zaman kendisini gösterse de kalıcı değildir.

Ey lânetlenmiş olan! Ateşi iki şeyle söndürüp yok ederler: Toprak ve su. “*O sizi topraktan, sonra sperm damlasından yarattı*” [*halakakum min turâbin sümme min nurfetin*] (Mü'min 40:67).

Ey lânetlenmiş olan! Eğer ateşten dolayı övünüp kibirleniyorsan sana ateşi vereyim. İşte ateş [cehennem] ve işte sen! Ey Firavun! Irmaklarına mı güveniyorsun? İşte sana su ve işte sen: “*Onlar boğuldular ve ateşe atıldılar*” (Nûh 71:25). Ey Kârûn! Hazinelerine mi güveniyorsun? İşte malın mülkün ve işte sen: “*Biz onu da sarayını da yerin dibine geçirdik*” (Kasas 28:81). Ey mümin! “*Vâhid ve kabhâr olan Allah'a*” (Mü'min 40:16) mı güveniyorsun? İşte ben buradayım ve işte sen: “*Yüzler vardır o gün pırıl pırıl parlayan, Rablerine bakan*” [*vücûhun yevme izin nâdırâh ilâ rabbihâ nâzırâh*] (Kiyâmet 75:22-23).

Âdem'in bedeninin Mekke ile Tâif arasına yerleştirildiği rivâyet edilir. Oradan lanetlenmiş şeytan geçer, ona dikkatle bakar, kalbine korku ve ürperti dolar, kendi kendine şöyle der: Levh-i mahfûzda Hakk'ın divânının İblis adında bir düşmanı olduğunu okumuştum, o düşman bu olsa gerek. Ey biçâre! Âlemde olup biteni sen nereden bileceksin!? Sonra İblis şöyle dedi: Ey melekler! Bir kalbi bile olmayan şu bedenden ne olur ki?

Ey derviş! O, senin kalbini düşmanına hiç gösterir mi? “Rahmetim gazabımı geçti.” Âdem’e olan rahmetim İblis’e olan gazabımı geçmiştir. Sonradan yaratılmış olan kadim olana aslâ ulaşamaz. Gazap rahmete aslâ ulaşamaz. (*Ravh* 624-625)

Allah Âdem’i topraktan yarattığı gün keremi dolayısıyla rahmeti kendi üzerine vâcip kıldı. Nitekim “*Rabbimiz kendi üzerine rahmeti yazdı*” (En’âm 6:54) buyurdu. O, Âdem’in sürçmesini başkaları vâsıtasıyla yazdı ama kendisine rahmeti doğrudan, vâsita olmaksızın yazdı. Nihâyetinde toprak acziyet ve zaafın sermâyesidir. Zayıf olana rahmetten başka ne gösterilir?

“*Rabbinin rahmet ettikleri müstesnâ, zâten O, bunları onun için yarattı*” [*illâ men rahime rabbuk ve li-zâlike halakahum*] (Hûd 11:119). Müfessirlerden bir kısmı bunun onları rahmet için yarattığı anlamına geldiğini söyler. O sizi, sırf rahmet etmek için yarattı. Toprağın mizâcında tevâzu ve huşû duymak vardır, insanlar onu ayaklarının altında ezerler ve ona tepeden bakarlar. Ateşin mizâcında ise kendini üstün görmek ve yükselmek vardır, ateş her zaman üste çıkmak ister. Suda cibilli bir saflık ve tevâzu vardır. Toprakta o denli saflık olmasa da tevâzu bulunur. Âdem su ve topraktan var edildi, bu yüzden işi saflık ve huşû üzerine yükselmiştir.

Sonra “*kurumuş çamur*” (Hicr 15:26) ve “*yapışkan çamura*” (Sâffât 37:11) dönüşen bu su ve toprak, el sıfatıyla şereflendirildi. Allah “*İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan neydi?*” [*mâ menaake en rescüde limâ halaktü bi-yedey*] (Sâd 38:75) buyurdu. Fakat kendisini büyük gören ateş, ayak sıfatıyla kahra muhâtap oldu. “Aziz olan Allah ayağını ateşe [cehennem üzerine] koyacak ve ateş ‘Yeter, yeter!’ diyecek.”

El sıfatı yükseltme [*ref*] bildirir, ayak sıfatı ise yere konulma [*vaz*]. Toprak kendinde yere konulma [*mevzû*] niteliğine sâhiptir ancak O’nun sıfatıyla yükseltilmiştir [*merfû*]. Ateş ise kendinde yükseltilmiş olma niteliğine sâhiptir ancak O’nun sıfatıyla yere konulmuştur. Ey toprak! Ey kendi sıfatıyla aşağı konulan ama benim sıfatımla yükseltilmiş olan sen! Ve ey ateş! Ey kendi sıfatıyla yükseltilmiş ancak benim sıfatımla yere konulmuş olan sen!

İblis pek çok ibâdet ve tâatte bulundu ama onların hepsi ârizî idi. Onun cibilliyetinde isyân vardı çünkü ateşten yaratılmıştı. Ateşte ise tekebbür sıfatı vardır ve tekebbür isyânkârların sermâyesidir. Âdem sürçüp sendeledi ve isyân erti ama isyân sıfatı ârizî, itâat sıfatı aslîdir. Nihâyetinde biz topraktan yaratıldık ve toprağın niteliği de tevâzu ve

huşûdur. Tevâzu ve huşû itâatkârların sermâyesidir. Allah için temeline ve pergelin döndüğü noktaya bakar, ârizî olana bakmaz.

Ey derviş! Âdem'in ayağının sürçtüğü gün tellâlar bütün insanlar için tâlihin davullarını [*kûs-ı devlet*] çaldılar. Allah için en başında Âdem için sağlam bir temel kurdu, ona kendi ihsânından bir sermâye bahşetti. Allah'ın Âdem'e ihsân ettiği ilk nimet, kendisi talep etmeksizin ve buna hiç de lâayık değilken [*bi-istihkâk*] onu cennete yerleştirmesiydi. Nitekim Âdem'in kendi sermâyesiyle yaptığı ilk iş ise ayağının sürçmesi oldu. Allah Âdem'le bu işin başında bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre kim bir şey alır ya da satarsa karşılığında bir tat vermesi gerekiyordu. Âdem, sermâyesinin tadını emre muhâlefet ederek ve buğdayı yiyerek, Allah ise ihsân kadehinin tadını bu sürçmeyi affederak verdi.

Hiçbir günah acâyiplik ve büyüklük bakımından ilk günah gibi değildir. Hele ki kişi sırf ihsân ile gıdalanıyor ve türlü nimetler ile terbiye ediliyorsa! O, meleklerin secdegâhı kılınmıştı ve tâlihinin tahtı mukarreb meleklerin omuzlarına yerleştirilmişti. Hiç lâayık olmamakla birlikte cennete konulmuştu ve ona lutfun civârında bir menzil verilmişti.

O'nun ilk sürçmeyi affetmesi bütün günahları affedeceğinin delilidir. Nihâyetinde bizim mâzeretlerimiz Âdem'in mâzeretinden çok daha fazla! Çamurun karanlığı ise o bizde, toprağın aczi ise o da bizde; kurutulmuş toprağın kirine de sâhibiz, perîşân lokmalara da. Günler zulüm ve fesatla kararsaksa o da başımıza geldi. Lânetlenmiş İblis oturup da bizi bekleyecekse, işte bekliyor. Hevâ ve heves gâlip gelerek bizi eline geçirecekse, çoktan geçirdi. İlk sürçmede Âdem, bütün bu mânâlar yokken affedilmişti. Bizde bütün bu bulanıklıklar [*küdûrâr*] varken O bizi affetmez mi? Gerçekte O bizi affedecektir. (*Ravh* 225-226)

Azîz dostlar! Bilin ki, eğer toprak olmasaydı bütün bu yanlışlar [*sûz*] ve kargaşa [*âşûb*] olmazdı. Toprak olmasaydı saâdet olmazdı, hüznün de olmazdı. Toprak olmasaydı ne bu konuşma olurdu ne de bu dertler. Ey civanmert! Toprak dertten ve aşkın hakîkatinden ibârettir.

Fe-mâ şeribe'l-uşşâku illâ bakiyyeti

Ve mâ veredü fi'l-hubbi illâ alâ verdî

Bütün âşıklar yalnızca benden artakalanı içtiler.

Aşk yolunda yalnızca bahçemin gülüne geldiler.

Bütün o zincirleri ve cezâlarıyla cehennem, toprağa âit hüznün artığıdır. Bütün nimet ve ihsânlarıyla cennet, toprağın gizli şefkatinden artakalandır. Şeytanın lânetlenmesi, toprağın celâline âit kemâlin bir işâretidir. İsrâfil'in sûra üflemesi, toprağın iştiyâkının hazırlığıdır.

Kıyâmet, toprağın sırlarının hareketlenmesidir. Mîzân, toprağın doğru bakışının [*nazar-ı râst*] neticesidir. Münker ve nekir, toprağın sine-sindeki aşk vekilleridir. Hesap ve suâl, toprağın yolunun doğruluğuna âit nûrlardır. Sırât, toprağın ayak izlerinden bir ayak izidir. Mâlik ve zebâniler, toprağın geride kalmış olmasına âit pişmanlığın kılıcıdır. Rıdvân ve gilmanlar, toprağın ayak izinin vuslat sevincine has hizmet-kârlardır.

Ezelî saâdet toprağa yazılmıştır. Bütün azametiyle arş, toprağın karar kıldığı yere gıpta eder. Bütün yüceliğiyle kürsü, toprağın ayağının altına baş koymayı arzular. Gaybın taleb ve ricâsı toprağın adına hazırlandı, ilâhî kudret toprağın işinin üstâdidir, rabbânî sanat toprağın güzelliğinin süsleyicisidir, ilâhî aşk toprağın sırlarının gıdâsıdır, izzetin kahrı toprağın arbedesinin gardiyanıdır, lutuf ve rahmet özellikle toprağın kapısında vekildir, kadîm sıfatlar toprağın yolunun rızıklarıdır, münezzeh ve mukaddes zât-ı ilâhî, “*O’nun yüzünü arzulayan*” [*yü-ridûne veccheh*] (En’âm 6:52) toprağın kalplerinde müşâhede edilebilir. Bu söylediklerim şimdiye mahsus değildir. Henüz toprak yokken bu bir avuç toprağa yönelik bir lutuf vardı.

“*O onları sever*” gaybın toprağa bir hediyesi, “*Onlar da O’nu severler*” toprağın gayba bir armağanıdır. “*O onları sever*” önden gitti, “*Onlar da O’nu severler*” onu tâkip etti. Eğer “*O onları sever*” önden gitmemiş olsaydı “*Onlar da O’nu severler*” bulunmazdı.

Henüz toprak gelmemişken lutuf ona bir hediye hazırlamıştı. Ağız yokken şarap âmâdeydi, baş yokken külah biçilmişti, ayak yokken yol döşenmişti, kalp yokken nazar hazır, günah yokken ambar rahmetle dolup taşmıştı, tâat yokken cennet süslenip bezenmişti. Çünkü inâyet sudan ve topraktan öncedir. (*Ravh* 292-293)

CENNETTEN YERYÜZÜNE İNİŞİN HİKMETİ

Âdem sevgiye lâıyk olmak için, yalnızca lutuf ve cemâli değil bütün ilâhî isimleri ve sıfatları fiile getirmek zorundaydı. O, cennette cemâlin, rahmetin ve lutfun ferahlığı içerisindeydi fakat bunlar Allah’ın hakikatinin her ne kadar baskın tarafı olsalar da yalnızca bir yönünü temsil etmekteydiler. Diğer yönünü bilmek için Âdem’in cenneti terk etmesi, gazap ve kahr ile yüzleşmesi gerekmekteydi. Bunun en kestirme yolu ise emre itâatsizlik etmektir. Meybudî “*O sizi çamurdan yaratandır*” (En’âm 6:2) âyetinin tefsirinde Âdem’e cennetteyken tıpkı bir çocuk gibi yumuşaklıkla muâmele edildiğini fakat onun insana

yakışan bir şekilde sevgili olabilmek için buradan çıkmak zorunda kaldığını şöyle anlatır:

Âdem, fırdevs cennetlerinde huzûr içinde meskûn iken o selâmet perdesinin ebediyen kendisi için kurulu kalacağı zannına kapıldı. Sonra ceberût yönünden ve izzet dergâhından şöyle hitâb geldi: “*Yoksa süs içerisinde yerleştirilmiş olan mı?*” (Zuhruf 43:18). Ey Âdem! Senden bir insan yapmayı murâd ediyoruz, sen ise tıpkı gelinler gibi renge ve güzel kokuya râzı oldun.

Ey Âdem! Ellerini Havvâ’nın boynundan çek çünkü ellerini aşk tim-sahının boynuna karşı kullanman, şeriat aslanına sofrâ arkadaşı olman gerekir. Varlık sıfatlarından sıyrıl çünkü fakr ufuklarında riyâzet ayakları ve melâmet çarıklarıyla yol alman gerekir. Git, bir toprak yığını-nın üzerine otur ve bir parça ekmek, yamalı hırka ve harâbe mevkî ile kanâat et ki er olabilesin.

Ey Âdem! Dikkat et, kendine mağrûr [*hodbîn*] olma. Melekler “*Seni hamd ile tesbih ederiz*” (Bakara 2:30) perdesine “Yâ Sübhân! Yâ Kuddûs!” nağmesiyle eşlik ederken kendilerine mağrûr idiler. Gözleri kendi güzelliklerine takılmıştı, biz de senin üstünlüğün uğruna onların batınlarını aşktan yana boş kılmıştık. Seni kudret deryâsının derinliklerinden çekip çıkardık ki kendi isyânının perdesine “*Rabbimiz, biz kendimize zulmettik*” (Ârâf 7:23) nağmesiyle eşlik edebilesin. (Keşf 3:298)

Sem’ânî de pek çok yerde Âdem’in yeryüzüne indirilmesinin ardındaki hikmete ilişkin açıklamalar yapar. Bu yorumlardan bâzıları şöyledir:

“*Muhakkak ki Allah Âdem’i seçti*” (Âl-i İmrân 3:33) şeref hırkasının müjdesi idi. “O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir” (Ahzâb 33:72) ise o hırkanın sırrına işâretti. “*Muhakkak ki Allah Âdem’i seçti*” onun hoş cemâli, “*Doğrusu o çok zâlim ve çok câhildir*” ise o güzel yüzündeki benekti [*hâl*].

Ey dost! Âdem Safiyyullâh’a “*Muhakkak ki Allah Âdem’i seçti*”nin celâl kisvesi ve cemâl örtüsüyle birlikte “*Doğrusu o çok zâlim ve çok câhildir*”in yamalı fakr hırkasını verdiler ki melekûtun melekleri onun makâmının yüceliğini, adımlarının yüksekliğini, günlerinin büyüklüğünü ve isminin ululuğunu merak edecek olurlarsa Allah o üstünlük süsünü [*tırâz-ı i’zâz*] ve cemâl kisvesini onlara göstersiz. Eğer Âdem’in mizâcî kendini beğenmeye [*ucb*] meylederse ona yamalı fakr hırkasını gösterir, olur ki kendisini toparlar. (Ravh 133)

Saltanatın bütün tebasına Âdem'e hizmet emredildi ama İblis boyun eğmedi. Ona darbe vuruldu. Neydi o darbe? “Çık oradan, artık sen kovulmuş birisin” [uhruc minhâ fe-inneke racim] (Hicr 15:34). Âdem o darbeyi görünce onun korkusu ve dehşeti kalbine yerleşti. Nasıl ki hoca, okuldayken çocuğu bu şekilde terbiye eder, o terbiye etme tarzının korkusu diğer çocukların kalbine işler. Kim daha asil ise o daha çok korkar. Hattâ bâzen öyle olur ki asil tabiatlı çocuk o korkuya dayanamaz da okuldan kaçır ve bir duvarın ardına gizlenir. İyi yürekli babası almaya gelince onu okuldan kaçmış, gözyaşları içinde ve üzgün bir halde görür. Elinden tutar ve okula geri getirir. Yol boyunca da ona “Hocan nerede olduğunu sorarsa akrabalarım beni bir yere götürdüler dersin” diye tenbihte bulunur.

O, “Ey Âdem! Bizden mi kaçtın?” diye sordu. Âdem o darbeden dolayı korkuyla kaçmış ve saklanmak istemişti. Bunun üzerine O, Âdem'i sarıp sarmalaması için rahmeti gönderdi ve ona bir mâzeret telkin etti: “*Fakat o unuttu ve biz onda bir kararlılık bulmadık*” (Tâhâ 20:115). (Ravh 262)

Ey civanmert! Bizim şefâatçimiz cehâletimiz, önderimiz de [pîşrev] dikkatsizlik ve ihmâlimizdir [sehv]. Âdem'in en büyük tâlihi onun hakkında “*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*” (Ahzâb 33:72) denilmiş olmasıdır. Eğer ben çok zâlim ve çok câhilsen bu emânetin bende ne işi var!?

Sultânın hazînesinin çatısına tehlike ânında çan çalması için bir nöbetçi koyarlar. Fakat hazîneyi koruyan, nöbetçinin çan çalması değil sultânın haşmetidir. “*Zikri biz indirdik ve onu koruyacak olan da elbette biziz*” [innâ nahnü nezzelne'z-zikra ve innâ lehû le-hâfızûn] (Hicr 15:9). (Ravh 562)

Âdem o buğday tanesine ulaştığında onun ne olduğunu bilmiyor değildi. Bilakis biliyordu ama yolunu kısalttı. Ne muazzam bir iş! O buğday onun adına oraya konmuştu ve onu besleyecekti ama aynı zamanda ona yasaklanmıştı: “*Şu ağaca yaklaşma*” (A'râf 7:19). Aşk onun dizginini ele geçirdi. “Yasak baştan çıkarıcıdır.” Elini ağaca uzattı, ağaç ona “Beni yememen emredilmemiş miydi?” dedi. Âdem kulak asmadı. Buğday gırtlığına ulaştığı ân cennetin her yanını bir ses kapladı. “*Âdem isyân etti*” (Tâhâ 20:121). Tâci “Selâm olsun sana ey Âdem! Elveda! Bundan böyle artık derdin ve hasretin yayılacak” diyerek başından düştü. Tahtı “İn üzerimden çünkü ben O'na muhâlefet edenini üzerimde oturtmam” dedi.

Ey civanmert! Bu, bâtında bir hüküm ve şiddetli [kâhir] bir emirdi. Şiddetli emir zâhire geldi ve bâtındaki hükme bakınca sırrı gördü: “İn-

sanların en kötüsü tek başına yiyen, kölesini döven ve yardım etmeye engel olandır.”

Evet, ey rûhum ve ey âlemim [*cân u cihân-ı men*]! Büyükler bundan bahsettiler ve mânâ incisini düşünce [*hâtır*] elmasıyla deldiler. Âdem'i cennetten çekip almanın hikmeti neydi? Bir kısım der ki, Allah Âdem'in zât-ı ilâhî hakkındaki ilmini arttırmayı murâd etti. Onu önce lutuf cennetine koydu ve sürûr sedirine oturttu. Ona arka arkaya neşe ve huzûr kadehleri ikrâm etti. Sonra onu yakarak, ağlatıp inleterek oradan kovdu. Âdem, nasıl hiçbir sebebe mebnî olmaksızın önce lutuf kadehinin tadını çıkardıysa daha sonra aynı şekilde saf ve katışıksız kahır şerbetini içti. Ey civanmert! Allah yücelik ve azamet fermânını “Benim için hiç önemi yok [*lâ übâlî*]” hükmünün ziynetıyla mühürledi ve hiç kimse buna îtirâza cüret edemedi.

Bâzıları da der ki, tâlihin fidesi [*nihâl-i devlet*] lutuf elleriyle mîsâk bahçesine dikilmişti ve “*kökü sağlam dalları göğe yükselen bir ağaç*” (İbrâhîm 14:24) olana kadar rabbânî nimetin feyzi ile desteklenmişti. O kudretin hayret verici işlerinin sandığı idi ve içinde de yaratılışın [*fıtrat*] sırlarına âit hazîneler vardı. Ya da o içinde hem incinin hem taşın, hem pırıl pırıl mücevherin hem kara tanenin, hem doğru söz-lünün hem yalancının, hem sıddıkın hem zındıkın, hem dostun hem düşmanın, hem bedbahtın hem takvâ sâhibinin, hem günâha batmış olanın hem her türlü günâhtan pâk olanın bulunduğu bir deryâ idi. Cennet, düşmanların yurdu ya da bedbahtların mekânı değildi. Rabbânî hikmet iyi ve temiz olanın kötü ve bayağı olandan ayrılması için onun bu âleme gelmesini gerekli kıldı. “*Ki böylece Allah kötü ve bayağı olanı iyi ve temiz olandan ayırsın diye...*” [*li-yemizallâhu'l-habîse mine't-tayyib*] (Enfâl 8:37)

Âdem'in o ağaçtan cennette ebedî kalmayı talep ettiği de söylenebilir. Ancak gözleri ağaca takılınca ona şöyle söylendi: Toparlanma vaktin geldi! Vakitlerin saflığı seni aldatmasın çünkü arada âfetlerin örtüleri var. İyiliklerin arasında saldırgan dişlerin gölgesi kendisini gösteriyor. Ey civanmert! Sakın ola ki cennet Âdem'in elinden alındı deme, belki Âdem cennetten alındı diyebilirsin. Yanıp kavrulmuş bir kalp, kebab olmuş bir tavukla aslâ yetinmez. (*Ravh* 198-199)

Ne hayret verici bir iş! Bir hamal ağır yük kaldırıncaya ona “Aferin!” dersin. Peki “*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*” (Ahzâb 33:72) hükmündeki hikmet nedir? Aslında buradaki “*çok zâlim ve çok câhil*” olmak bir kınama değil övgüdür çünkü o bu yükü tâkatiyle değil him-

metiyle yüklendi. Bu, bir adamın ağır bir yükü yüklenen arkadaşına “Bunu ne diye yüklendin? Kendini inciteceksin!” demesine benzer.

Ey derviş! Hasım muâzırının eksiklerini kabûl edince işler kolaylaşır. Ezelde Allah onu “*çok zâlim ve çok câhil*” olarak niteledi. Sonra da “*çok zâlim ve çok câhil*” olduğunu bilmesine rağmen ona emâneti teklif etti. Eğer kusur ederse “*Kendime zulmettim*” (Neml 27:44) diyecek, azîz olan Allah da “Bağışladım seni. Benim için hiç önemi yok [*gafertü leke lâ-übâlî*]” diyecek. O, “*Doğrusu insan çok zâlim, çok nankördür*” (İbrâhîm 14:34) derken kendisi için ise “*Gerçekten ben çok bağışlayıcıyım*” [*ve inni le-gaffâr*] (Tâhâ 20:82) dedi. (Ravh 380)

Ey melekler! Siz onların amellerindeki cefâyâ bakmayın, benim ilmin safâsına bakın! Ey İblis o “*kuru çamura*” (Hicr 15:26) bakma, benim sıfatlarımın kaftanına bak! Her ne kadar benim dostlarım yanı-lıp sendeleyince [*zelle*] isyân ederek amel sikkelerinin saflığını bozmuş [*mağsûş*] olsalar da ben onların önüne bir tevbe potası koydum: “*Tev-be edenler, ibâdet edenler*” [*et-tâibûne’l-âbidûn*] (Tevbe 9:112). Yanılıp sendelemenin hikmeti odur ki, kendilerine o yönden bakacak olsalar muhtaçlığı [*iftikâr*] anlar, itâat yönünden bize bakacak olsalar övüncü [*iftihâr*] görürler.

Dâvud’un (a.s.) şöyle söylediği rivâyet edilir: “Ey Rabbim, beni niçin günah içine attın?” Şöyle cevap verildi: Çünkü sen günah işlemezdence benim huzûruma kölelerinin içine giren hükümdârlar gibi geliyordun fakat şimdi hükümdârın huzûruna giren köleler gibi huzûruma geliyorsun.

Kendini beğenme [*ucb*] o lânetlenmişin aklına girdi: “*Çamurdan yarattığım bir kişiye mi secde edeceğim?*” [*e-escüdü li-men halakte tinâ*] (İsrâ 17:61). Ey lânetlenmiş olan [*lâin*]! Ne dediğinin farkında mısın? Çamuru görüyorsun fakat benim ondaki tasarrufumu görmüyorsun! (Ravh 624)

O güzel örneği tâlihînin pek çok nimetiyle, kemâlin ve cemâlin nûruyla bezeyip cennete gönderdiler. Orada gezdi dolaştı fakat tutunacak bir şey bulamadı. Belâ ağacı denilen ağaca yaklaştı, o ağaç aslında dostluk [*vilâ*] ağacı idi. Onu sanki üzerine binip uzun yola çıkılabilecek bir binek olarak gördü ve bir ân bile tereddüt etmedi. Ona yaklaşıncâ dizginlerini vurdu. İşte o kötü iş “*Âdem isyân etti*” (Tâhâ 20:121) olarak anıldı. Yurkarı baktı ve ağacı gizli bir yoldaş gibi gördü. Ağaç da yüzündeki peçeyi açıp kendini ona gösterdi: Bu yolu bensiz katedemezsin. (Ravh 236)

Ne acâyip bir iş! O, Âdem’e “Buğdayın peşinden gitme!” demişti ama bundan sonra Âdem’in tahtını nereye kursalar o buğday orada bir gelin

gibi kendini gösteriyordu. Bunda bir sır vardır. Evet, insanlar haşmetin tahtta, tacta, kuşakta olduğunu sanırlar ama iş böyle değildir.

Ey Âdem, dikkat et! Sakın bu ağaca yaklaşma! Fakat hüküm verilmişti ve hükmün eli yukarıdaydı. Âdem o lokmayı ağzına atar atmaz o ziynetlerin bütün ihtîşâmı ondan uzaklaştı. Âdem, başındaki “*Muhakkak ki Allah Âdem’i seçti*” (Âl-i İmrân 3:33) ve “*Sonra Rabbi onu seçti*” (Tâhâ 20:122) tâciyla çıplak kaldı. Böylece yaratılmışlara mâlum olur ki asıl haşmetin bu türlü meşgûliyetlere [alâik] ihtiyâcı yoktur. (Ravh 239)

Ey derviş! Âdem cennetteydi ama bir başka şeyin kokusunu almıştı. Dedi ki: Burası ziynetlerle dolu bir âlemdir ancak gönlümde günün birinde hüznü dolu yuvama geri dönme hissi var. Melekler “*Ne, orada bozgunculuk edip kan dökecek birisini mi yaratacaksın?*” (Bakara 2:30) demiş olsalar bile ben yine de izimi tâkip etmek zorunda kalacakları bir yere gideceğim.

Âdem’in gönlüne doğan sıfatlardan ilki îmânın sırrı idi. Denildi ki: Ey Âdem! Gurbete gel çünkü “İslâm garip başladı ve başladığı gibi garipliğe dönecektir [el-islâmu bedee gariben ve se-yeûdu kemâ bedee gariben]”. Âdem “Neden geleyim?” diye sordu. Îmân “İşleri düzenlemek için” diye cevap verdi. İşler bundan daha iyi nasıl düzenlenir ki? Sekiz cennet emrim altında, Rıdvân benim hizmetkârım ve melekût melekleri celâlimin huzûrunda secde hâlinde.

Îmân şöyle dedi: Hayır! Esenlik yurduyla [dârü’s-selâm] kınanma yurdunu [dârü’l-melâm] değişmen gerekir. Başındaki tâcı atıp onun yerine üzerine tepeden tırnağa iflâs toprağını saçman gerekir. “*Muhakkak ki Allah Âdem’i seçti*” (Âl-i İmrân 3:33) hitâbındaki o güzel ismi “*Âdem isyân etti*” (Tâhâ 20:121) hitâbındaki melâmetle değiştirmen gerekir çünkü aşkın tâlihi [devlet-i aşk] ebedidir.

Âdem “Benim için hiç önemi yok [lâ übâlî]” hitâbını âleme yayıp hilâfet sarayının tâlihini yağmalayacağım, olur ki aşk sultanı bana dönüp de bir kerecik “Sana selâm olsun” der dedi. (Ravh 188)

İNSANIN GÜNAHKÂRLIĞI

Allah, Âdem ve Havvâ’ya ağaca yaklaşmamalarını emrettiğinde bu açıkça tekvînî değil dinî [teklîfî] bir emirdi çünkü tekvînî emir olsaydı onlar ağaca yaklaşmazlardı. Onların buğdayı yiyeceklerine ilişkin ilâhî hüküm çoktan verilmişti. Meybudî, Allah’ın günahları

önceden bilmesinin O'nun rahmetinin başka bir tecellîsi olduğunu belirtir ve “*İstedığınız yerden yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın*” (A'râf 7:19) âyetini şöyle tefsîr eder:

Allah onlara onu yemeyi yasakladı, yemelerini ise gayb ilminde gizledi. Sonra o hükmü onların üzerinde gerçekleştirdi ki, acziyetlerini ve zayıflıklarını bilip de günahattan korunmanın [*ismet*] kulun çabasından değil ilâhî yardımdan [*tevfîk*] geldiğini görsünler. (*Keşf* 3:589)

Meybudî, “*De ki: Herkes kendi yapısına göre davranır*” (İsrâ 17:84) âyetinde insanın günahkârlığının kaçınılmazlığına ve bununla eş zamanlı olarak ilâhî affın kaçınılmazlığına referans bulmaktadır:

İnsandan ne gelir cefâdan başka? Suyla topraktan ne gelir hatâdan başka? Rabliğin kereminden ne görülür vefâdan başka? Bütün Kur'an'da bundan daha çok ümit veren başka bir âyet yoktur. Âyet şöyle demektedir: “Herkes kendinden geleni yapar, herkesten lâıyık olduğu neyse o gelir.” Kul günaha rücû eder, Rab ise affetmeye.

Gönderilmiş kitaplardan birisinde Allah şöyle buyurur: Ey âdem oğlu! Sen ısrarla günâha ben ise ısrarla affetmeye dönüyorum!

Saltanatın topraklarından kovulmuş olan [*mehcûr*] ümitsiz İblis'e “Âdem'e secde et!” denildi. İblis “Etmem çünkü Âdem topraktan ben ateştenim” dedi. Denildi ki: Ey bedbaht! Şüphesiz herkes lâıyık olduğu şekilde davranır ve herkesin içinde ne varsa o ortaya çıkar. Ateş sönünce geriye kül kalır ve kül bir daha aslâ ateşe dönmez. Toprak ise kuruyup eskise de üzerine biraz su serpersen yenilenip canlanır. Ey İblis, sen ateştensin, bir emri terk ettin, o yüzden yok olacak ve bir daha hayat bulmayacaksın! Ey Âdem, sen topraktansın, ne kadar günâh işlediysen de gözünden bir damla pişmanlık yaşı döktüğünde seni bağışladım ve senden hoşnut oldum. Ey İblis, yaptığın şey ateşten gelmekte. Ey Âdem, gördüğün şey topraktan doğmakta. “*De ki: Herkes kendi yapısına göre davranır.*” [*kul küllün ya'melü alâ şâkiletih*] (*Keşf* 5:626)

Meybudî, Allah'ın affedici tabiatını ele alırken sûfî mürşidlerden Yahyâ ibn Muâz er-Râzî'nin (ö. 872) şu sözlerine yer vermektedir: “Allah'ım! Ben günâha dayanırım, itâatime değil. Çünkü itâat için ihlâs gerekir ve o bende yoktur. Günâh için ise cömertlik zorunludur ve o sende vardır.” (*Keşf* 7:250). Başka bir pasajda, büyük kelâmcı, sûfî, fakih, Şiîlerin altıncı imamı Câfer-i Sâdık'a (ö. 765) yer vermekte ve “*Ey imân edenler...*” (Mâide 5:1) âyetinin tefsîrinin başında şöyle demektedir:

Rivâyet edilir ki, Câfer ibn Muhammed bu âyetteki dört kelimede dört haslet bulunduğunu ve âlemlerin Rabbinin ümmeti bu hasletlerle azîz kılıp onlara lutfettiğini söylemiştir. Bu dört kelimenin birincisi nidâ, ikincisi kinâye, üçüncüsü işâret ve dördüncüsü şehâdetdir [*yâ eyyühel-lezîne âmenû* – “*ey siz ki iman edenler*”]. “*Ey*” ifâdesi nidâ, “*siz*” ifâdesi kinâye, “*ki*” ifâdesi işâret ve “*îmân edenler*” de şehâdetir. Nidâ şeref, kinâye rahmet, işâret aşk, şehâdet mârifettir.

Allah daha yaratmadan önce onlara nidâ etti ve daha görmeden önce onlara isim verdi. O nidâ ederek onları azîz kıldığında onlar henüz yoklukta gizliydiler, güzel bir isimle onları isimlendirdiğinde onlar henüz varlık dâiresine girmemişlerdi. “*O sizi bundan önce Müslümanlar olarak isimlendirdi*” [*hûve semmâkumu’l-müslimîne min kabl*] (Hac 22:78). O, hatâları gördü ve hatâlarıyla birlikte onları kabûl etti. O, cürümleri gördü ve cürümleriyle birlikte onları satın aldı. O, ulvî âlemin temiz ve lekesiz sâkinlerini gördü de süflî âlemin kirli ve lekelilerini seçti. Çünkü “Günahkârların iniltisi benim için tesbih edenlerin sadâsından daha sevimlidir [*enînü’l-müznibin ehabbu ileyye min zecili’l-müsebbihin*]”.

Hiçbir şeye muhtaç olmayan Hakk’ın dergâhında O’nun ezeli inâyeti söz konusu olduğu zaman insanın durumu annesinin bayramlık elbise diktiği çocuğun durumuna benzer. O, âdetâ şöyle demektedir: Dikkat et yavrum, dikkat et! Bu güzel elbiseyi lekeden koru! Çocuk dışarı çıkıp arkadaşlarıyla oyuna dalar ve elbiseyi kirletir. Eve üstü başı kirlenmiş döner, şaşkınlık ve endişeyle bir köşeye saklanır. Annesine “uykum geldi” deyip durmakta, anne ise çocuğun azarlanmaktan korktuğunu bilmektedir. “Yavrucuğum” der, “gel, seni dışarı göndermeden sabunu da suyu da hazır etmiştim çünkü ne işler karıştıracağını ve ne ile geleceğini biliyordum”.

İnsanın hâli böyledir. Tâlihın merkez noktası ve saltanatın seçilmiş, yokluk durumundan varlık sahasına gönderilince saf rûhlar ve mukaddes melekler bağrışıp Allah’ın yaratma [*câilîyyet*] âlemine inkâr oklarını göndermeye başlarlar: “*Orada bozgunculuk edip kan dökecek birisini mi yaratacaksın?*” (Bakara 2:30) “*Bugün dininizi sizin için kemâle erdirdim*” (Mâide 5:3) elbisesini isyân ve şirkin isiyile karartacak bir topluluk yaratıyorsun. Onlar îmânın çehresindeki cemâle âit hürmet örtüsünü kaldıracaklar!

Hitâb geldi: Evet, bu sırların sade fi içinde neyin hazırlandığını biliyorum. “*Biz Âdem oğullarını şerefli kıldık*” (İsrâ 17:70). İlâhî izzetin

lutufları onları azîz kıldı. Ben onları kirlenîş [*âlâyiş*] dünyasına koruyucu elbiseyle [*libâs-ı ismet*] ve emânet örtüsüyle [*taylasân-ı emânet*] göndermeden önce mağfîret suyunu ve rahmet sabununu hazır etmiş-tim. (*Kef* 3:21-22)

Sem'ânî sıklıkla bu temaya geri döner: Allah, rahmet ve mağfîret edici tabîatına uygun olarak, biz ise câhil ve itâatsiz tabîatımıza uygun bir şekilde davranırız.

Senden her ne denli büyük günahlar ortaya çıksa bile Hâlık'ın muhabbeti seni bırakmaz. Çünkü günah [*cinâyet*] senin sıfatın, muhabbet O'nun sıfatıdır. Zayıf ve hakîr olan sonradan yaratılmışa âit sıfatlar kadîm, latîf ve habîr olanın sıfatlarından hiçbir şey eksiltmez.

Hız. Peygamber Rabbinden şöyle hikâye etti: “Ey kulum, bana bütün yeryüzünü kaplayacak kadar çok günahla gelsen bile seni günahlarının mislince mağfîretle karşılar ve affederim, üstelik bunu hiç umursamam.” Yahyâ ibn Muâz (r.a.) şöyle dedi: Kul umursamadan günah işlese de bu günahları umursamadan affeden bir Rabbi vardır. “*Kullarıma haber ver ki muhakkak ben Gafûr ve Rahîm'im, azâbım da şiddetli bir azaptır*” [*nebbî' ibâdî innî ene'l-gafûru'r-rahîm ve inne azâbî hüve'l-azâbü'l-elîm*] (Hicr 15:49) âyeti onları korku ve ümit arasında [*beyne'l-havf ve'r-recâ*] tutar!

Kulum! Senin meşgûliyetin [*hîrfet*] isyân olsa da benim sıfatım mağfîrettir. Sen meşgûliyetini terk etmezken ben sıfatımı nasıl terk ederim? “*Kullarıma haber ver*”: Sizler isyânkâr olabilirsiniz fakat bana âitsiniz, bana itâat etmeyebilirsiniz fakat ben size âitim.

Ey mukarreb melekler! Arş size âittir. Ey Kerrûbiyân! Kürsü size âittir. Ey Cebrâil! Sidre ağacı senindir. Ey Rıdvân! Cennet de senin! Ey âbid ve itâatkâr kullar! Hûriler, köşkler, ırmaklar, ağaçlar sizindir! Ey Mâlik! Cehennem senindir! Ey kâfirler ve münâfıklar! Bu dünya size âit. Ey müflis ve muhlis olanlar! Ben de size âitim!

O, Âdem'le ilgili “*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*” (Ahzâb 33:72) dediği gibi affetmek maksadıyla günah vaktinde size câhil dedi. Kabul etmek maksadıyla şehâdet vaktinde size ilim sâhibi dedi. “*Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahîdlik etti, melekler ve ilim sâhipleri de*” (Âl-i İmrân 3:18). Kusurlarınızı affetmek maksadıyla itâat vaktinde size zayıf dedi: “*Doğrusu insan zayıf yaratılmıştır*” [*hulika'l-insânü zaîfâ*] (Nisâ 4:28).

“*Muhakkak ben Gafûr ve Rahîm'im.*” İsyânı bağışlayan benim, başkaldıran ise sizler çünkü herkes içinden ne gelirse onu yapar. Sen isyân

etmemek isteseydin bile bunu yapamazdın çünkü sen sensin. Ben rahmetimi göstermek istemesem bile muhakkak ki onu göstermemem söz konusu olmaz çünkü ben benim. Ben Rahmân, Rahîm, Halîm ve Kerîm olanım.

Bir şeyi suya atarsan ıslanır, bu senin işinden değil suyun tabiatındandır. Ateşe bir şey atarsan yanar, bu senin tâlimatından değil ateşin sıfatındandır. Güneş ve ay ışık verir, bunu sana iyilik olsun diye yapmazlar, bu onların işidir. Ben de sizi bağışlarım, bunu sizin bir mahâretinizden dolayı yapmam, bu benim sıfatımdır.

Birisi miske şöyle dedi: Bir kusûrun var ki, kimin yanında olursan ol güzel kokuyorsun. Misk şöyle cevap verdi: Ben kimin yanında olduğuma değil kim olduğuma bakarım.” (*Ravh* 337-338)

Allah'ın zâtî hakikati sevgi ve rahmettir. Sâdece bu, O'nun âlemi neden yarattığını açıklamaya yeterlidir. Sem'ânî, meleklerin Âdem'in yaratılışı esnâsında itirâz ettikleri zaman nimet ve iyi tâlihin bir mükâfat değil yalnızca rahmetin tezâhürleri olduğunu bilmediklerini söyler:

Mârifet ehli der ki: Melekler emre uyup hizmet etmeyi lutfâ ermenin, emre muhâlefeti de lutuftan uzaklığın sebebi olduğunu zannettiler. O nedenle “Biz itâatkâriz, onlar ise isyânkâr, ikrâm ve lutuf bize yaraşır” dediler. Allah ise onlara başka bir şey gösterdi: Bizim lutfumuz kendi nimet ve ihsânımızdandır, ibâdet ve tâat fillerinden dolayı değil!

Melekler yedi göğü ve yedi yeri itâatla doldurdular ama O, Âdem'i henüz bir tek itâat fiili bile işlememişken yarattı. O, zengin olanları tek kuruş sermâyesi bile olmayana secde ile memur kıldı, onlar da secde ettiler. O, yüzlerini arşa çevirmiş ve teslîmiyet kuşağını bellerine sarmış olan meleklerle arştan yüz çevirmelerini emretti. Çünkü bütün hizmet ve ibâdetlerin en değerlisi onda yakınlık ümidi bulunması sebebiyle secdedir. İşte Allah meleklerle, Âdem'e hizmetlerin en değerlisini sunmayı emretti ki bu secde idi. Onların emre uymaları ve arştan yüzlerini çevirip Âdem'e dönmeleri saltanata hiçbir eksiklik getirmedi. Azîz olan Rab onlara şunu gösterdi: Bütün âlem bana ibâdetten yüz çevirse bu benim için hiçbir şeyi eksiltmez ve bütün âlem ibâdet için yüzünü bana dönse hiçbir şeyi arttırmaz. (*Ravh* 406)

Ey derviş! O, her şeyi kudretin talebi [*tekâzâ*] dolayısıyla, Âdem'i ve âdem oğlunu ise muhabbet talebi dolayısıyla yarattı. Bütün diğer şeyleri kâdir olarak, sizi ise dost olarak yarattı. Önce seninle ezelde konuş-

tu. Seni zikretti, sonra sana bir isim verdi, ardından mârifet verdi ve nihâyet zâhir kıldı.

Aziz olan Rab bu toz zerresine varlık libâsı giydirmeyi murâd etti, onu hilâfet tahtına oturttu, cömertliğinin [*cûd*] hükmüyle şerefli boynuna varlık gerdanlığını bağladı ve o saâdet gerdanlığına ilim mücevherini taktı: “*Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti*” [*ve alleme âdeme’l-esmâe kül-lehâ*] (Bakara 2:31). Melekût âleminin melekleri de, “*Ne, orada bozgun-culuk edip kan dökecek birisini mi yaratacaksın?*” (Bakara 2:30) dediler.

Kadim lutfun hatibi meşîyyet minberine çıkarak onlara cevap verdi: Aşkta istişâre olmaz [*leyse fi’l-hubbi meşrevetün*]. Aşk ve tedbir aslâ bir araya gelmez. Eğer ben sizin tesbihlerinizi reddedecek olsam onların ne kıymeti kalır? Lutuf sâkisi onların ellerine affın safâ şarabından bir kadeh tutuşturacak olsa onlara günahlarından ne zarar gelir? “*Onların kötülüklerini Allah iyiliğe çevirir*” [*fe-ulâike yübeddilullâhu seyyiâtihim hasenât*] (Furkân 25:70). Neden sürçmelerinin bulanıklığı [*küdûrât*] içinde kalmış olmalarına bakıyorsunuz ki? Şuna bakınız ki benim affımın saflığı onlara âittir. [Hz. Peygamber’in buyurduğu üzere:] “Eğer siz günah işlemeseydiniz Allah günah işleyecek bir topluluk getirir ve sonra da onları affederdi.”

Farzet ki Âdem’in bütün zürriyeti itâat küpesini kulaklarına taktı, boyun eğiş [*inkıyâd*] şalını omuzlarına attı ve mücâhede süpürgesiyle varlık avlusundaki bütün muhâlefet pisliklerini süpürüp temizledi. Öyle olsa bile ben yine günah işleyen, günlerini isyânın dumanıyla karartan kimseleri varlığa getirir ve onları affederim. Böylece yaratılmışlar benim rahmetimin bir ücret değil de bir bağış [*atâ*] olduğunu anlar. (Ravh 223)

Allah’ın günahkârlara rahmet ve merhametinden bahsedenler, sık sık “*Ey kendilerine karşı aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar*” (Zümer 39:53) âyetine mürâcaat ederler. Bu âyeti açıklarken Meybudî melekler ile insanlar arasındaki temel farkı şöyle değerlendirir:

Bil ki, Allah’ın yaratılmışlar içerisinde üstün kılmasının [*kerâmet*] kemâli iki gruba âittir: Melekler ve insanlar. Başkalarına değil de yalnızca bu iki gruba nebîler ve resûller gönderilmesinin sebebi budur. Onların üstünlüklerinin zirvesi kullukta ve aşktadır. Sırf kulluk meleklerin, kulluk ve aşk ise ikisi birlikte insanların sıfatıdır.

O, meleklerle sırf kulluğu verdi ki bu yaratılışın sıfatıdır. İnsana ise kullukla birlikte aşk hırkasını verdi ki bu Hakk’ın sıfatıdır. Nitekim bu ümmetle ilgili “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54)

buyurulmasının sebebi budur. Yine O, insana kulluk bakımından meleklerle karşı bir üstünlük verdi çünkü kulluğun meleklerin sıfatı olduğunu söylemekle birlikte bunu kendisine izâfe etmeksizin “*Doğrusu onlar şerefli ve ikrâm olunmuş kullardır*” [*bel ibâdun mukramûn*] (Enbiyâ 21:26) derken insanların kulluğunu kendisine izâfe ederek “*Ey kullarım!*” [*yâ ibâdî*] buyurmuştur.

Sonra aşkın gereği olarak Allah onların üzerindeki nimetini tamamladı. Kusurlarını ve isyânlarını aşkın nûruyla gizledi ve örtülerini yırtmadı. Görmez misin ki Allah onların yanılmalarına [*zelle*] hükmetti fakat bütün bu yanılmalara ve sendelemelere rağmen “kul” ismini onlardan almadı. Yanılmalarını ve günahlarını zikretmesine rağmen kendisine izâfe etmenin üstünlüğünü [*teşrif*] onlardan çekip almadı. “*Ey kendilerine karşı aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin*” [*kul yâ ibâdiyellezine esrafû alâ enfûsihim lâ-taknetû min rahmetillâh*] (Zümer 39:53) dedi.

Üzerlerindeki örtüyü muhâfaza etti de günahlarını âşikâr etmedi ve örtünün altındakilerden kısaca söz etti. Günahları gizleyerek yalnızca “*aşırıya gidenler*” dedi. Onlar aşırıya gitmiş ve ölçüyü yitirmişlerdi. Ancak O, onları bağışlamayı murâd etti ve bu yüzden ne örtüyü yırttı ne de kul ismini onlardan geri aldı. Hamd O’na ki kullarına karşı ne kadar re’fet sâhibidir!

Mûsâ’nın (a.s.) şöyle dediği rivâyet edilir: Allah’ım! Sen kullarının isyân etmesini murâd ettin ama buna karşı gazaplanırsın. Yâni kulların isyânını senin irâden dolayısıyladır ama sonra gazap edip bu isyânlarından ötürü onlara hasım olursun. Hak şöyle dedi: Ey Mûsâ! Benim affımın temeli budur. Yâni affımın ve keremimin temeli böyle atılır. Rahmet hazînem dopdoludur, isyân edenler olmasaydı bu hazîne zâyi olurdu. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: “Eğer siz günah işlemeseydiniz Allah günah işleyecek bir topluluk getirir ve sonra da onları affederdi.”

Yarın kıyâmet gününe kadar bekleyin. Hakk’ın emri bir hasım gibi gelecek fakat Hakk’ın lutfu ve ihsânı onu kanatları altına alacaktır. Şerîat onun yakasına yapışacak fakat rahmet ona şefâat edecektir.

Haberde gelmiştir ki kulun kitabı eline verilecek, kul isyânlarını tek tek görecektir ve onu okumaya utanacak. Hak’tan şöyle hitâb gelecek: Onu yapmaktan utanmadığın o gün seni rezil etmemiş tersine yaptığını gizlemiştim. Bugün utanç içindeyken seni nasıl rezil ederim? Hz. Peygamber (s.a.v.) şu şöyle buyurmuştur: “Allah kulunun bu dünyada örttüğü günahını âhîret günü âşikâr etmez.” (*Keşf* 8:439-440)

Günâh işleyenler ve günâhkârlıklarının farkına varanlar âdet olarak tevbe ederler. Çoğunlukla ayakları tekrar sürçüp günâha düşer ve bu yüzden tevbeyi yenilemeye gerek duyarlar. Meleklerin bir örneğini sergilediği kendini üstün görme tavrı açısından bakıldığında, ayağın sürekli sürçmesi ve tevbe hâlinin yenilenmesi affedilemez bir zayıflığı kanıtlar. Elbette Sem'ânî aynı düşüncede değildir: Kur'ân bize Allah'ın tevbe eden kulları sevdiğini söylemektedir ve Allah'ın sevgisi ebedidir. Âdem'in çocukları için nihâî ve ilelebed bir tevbenin beklenilmesi güçtür. İnsanlar ebedî değildir, henüz ortaya çıkmaktalar ve zaman ilerledikçe, her yeni gün onlara yeni durumlar getirmektedir. Öyleyse insanlardan sürçmelerinden başka ne beklenebilir? Bu yüzden Sem'ânî, insanların tevbeye devam etmeleri gerektiğini söyler çünkü “*Şüphesiz Allah tevbe edenleri sever*” (Bakara 2:222). İnsanların tevbeleri, af dilemeleri ve O'na dönük sevgileri bile kendilerine âit nitelikler olmayıp Allah'ın onlardaki mevcûdiyetidir [*presence*]. Allah'tan başka seven ve arayan yoktur.

Ey derviş! Doğan kuşunun kıymeti gelip gitmesindedir. “Muhakkak ki Allah tevbe eden günahkârları sever [*innallâhe yuhibbu'l-abde'l-müfettine't-tevvâb*].” Kâfîrler yabanî kargalara benzerler, onların hiçbir kıymeti yoktur. Kuru kuruya Kur'ân kıraat edenler [*kurâ-yı huşk*] birkaç dirhemlik tavuklara benzerler. Tevbe eden günahkârlar ise gelip tekrar giden doğan kuşlarına benzer, binlerce dirhem ederler. “*Muhakkak Allah tevbe edenleri sever.*” [*innallâhe yuhibbu't-tevvâbin*] (Bakara 2:222)

Bizim seninle olan sırrımız şimdiyle sınırlı değildir. Sana yönelik lutfumuz bugüne mahsus değildir. İbâdet söz konusu olunca semânın sâkinlerinden, aşk söz konusu olunca yeryüzünde yaşayanlardan bahset.

İblis tek bir itâatsizlikten dolayı öyle şiddetli bir darbe yedi ki bir daha aslâ kendisine gelemaz. Burada ise yüz binlerce kişi vardır ki namaz kılip secde edeceklerine meyhânelere giderler. Allah yine de onları affeder çünkü İblis bir emir kuluydu, onlar ise birer dostturlar.

Bir damla atılmış sıvı nasıl olur da ezeli ve ebedî olan O'na îlân-ı aşk edebilir? Buna rağmen dostların sırrına yerleştirilmiş olan rabbânî nûr bunu talep etmeye başladı. Tâlib de o nûrdur, matlûb da. Bakan da o nûrdur, bakılan da. O nûr kalbe gelince aşka dönüşür, sırta gelince mükâşefeye, zihne gelince vuslata, dile gelince şehâdete, uzuvlara gelince amele, söze gelince mârifete dönüşür.

Su birdir, kaynak birdir, ağaç da birdir. Su bir yere ulaşınca kabuk olur, başka bir yere ulaşınca gövde, başka bir yere ulaşınca dal, başka bir yere

ulaşınca kök, başka bir yere ulaşınca yaprak, başka bir yere ulaşınca çiçek, başka bir yere ulaşınca meyve olur. (*Ravh* 539-540)

Sem'ânî, çeşitli aktarılış biçimleri bulunan “Rabbimiz her gece dünya semâsına iner ve şöyle nidâ eder: Tevbe eden yok mu? Benden isteyen yok mu? Af dileyen yok mu?” hadîsine atıf yaparak Allah'ın ezeli sevgisini bir de şöyle anlatmaktadır:

Bu gaflet ve kayıtsızlık [*tekâsül*] daha ne kadar sürecek? Ünsiyetin güzel kokulu gülü [*nesrin-i üns*] kudsiyet bahçesinde yetişti ve gönlü okşayan goncalar verdi. Emrin lutuf hitâbı sana “Başka günahkâr var mı?” diye seslenmeye devam ediyor. İlâhî izzetin eli muhabbet sarayında âşikâr oldu, hakikat dili “Bu tarafa yönelen kimse var mı?” diye nidâ etti. Sevgi [*mevedder*] elçileri ve dâvet fermânları hakîkatin alâmetlerini ve belgelerini tebliğ ettiler. Lutuf ve kerem münâdîsi “Kur'ân okuyacak kimse var mı?” diye sormakta. Rûhları besleyen kelimeler, mukaddes ve saf [*mutahhar*] âyetler “Dinleyecek kimse var mı?” hitâbıyla gelmekte. Hidâyet yolları, “Yola çıkacak, sülûk edecek kimse var mı?” diyerek riâyet hizmetkârıyla geldi. Letâfet yâkutları ve kerem mücevherleri “Bana bakacak kimse var mı?” diyerek lutuf sadeplerinden çıktılar. Saâdet Kâbe'si O'nun irâdesinin hareminden “Maksad edinecek kimse var mı?” diyerek zuhûr etti. İmân ve ihsân cevherleriyle dolup taşmış gayb olan deryâsı “Derinliklerime dalacak kimse var mı?” diye kaynayıp coşmakta. “Allah güzeldir ve güzeli sever [*innallâhe cemîlün yuhibbu'l-cemâl*]”in kusursuz cemâlî “Âşik olacak kimse var mı?” diyerek vuslatı vaad etmekte.

Benim eşiğime gelin ki size anne babanızın yapmadığını yapayım. Aneniz ne yaptı? Arzularını giderdi. Babanız ne yaptı? Nefsini tatmin etti. Anne babanın işi şehvet ve kendi payını alma üzerine kurulmuştur. Oysa benim ne şehvetim ne de kendime alacak bir payım var!

Anne babanız bugüne bakar ama benim sizinle olan işim ezeldir. Benim sizinle olan işim ârîzî değildir, bugün burada olup yarın bitmez. Benim işim görünmez sırların deryâsının çarpışan dalgaları, ezeli hükümlerin feleklerinin parlayan güneşleridir. Benim ilahlığım “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” (A'râf 7:172) diye sorulacak kullara muhtaç değildir. Ben “*Bugün mülk kimindir?*” (Mü'min 40:16) diye sormaya ihtiyaç duymam. Hâl böyleyken bunların birincisi emirlere âit lutufların kapılarını açtı, ikincisi ise hükümlerin neyi irâde ettiğinin habercisi oldu.

Yüz binlerce rükû ve secde eden vardı. Yüz binlerce hayrete kapılmış [*vâlih*] ve vecde düşmüş olan [*vâcid*] vardı. Yüz binlercesi O'nun eşi-

ğinde yanmaktaydı, hepsi de mâsumiyet kemerini kuşanmış, hizmet gömleğini ve hürmet yeleğini giyinmişti. Hepsi zâhidâne bir edâ üzere hamd ile O'nu tesbih ediyor ve tevhid sözünü zikredip O'na tâzim ediyordu. Ama O, yine de pervâsız bir topluluk yarattı ve hiçbir makbul hizmetleri ve şefâat vesileleri olmamasına rağmen onları bütün diğer itâatkârlara tercih etti. Onlara şöyle dedi: Ey bir avuç toprak! "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" Ben sizin değil miyim?

Cennet ehli, itâat hâlinde ve hizmet üzere nazar ediyorlardı. Azîz olan Rab onlara kendilerini bir avuç toprakta gösterdi. "*Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin demiştik!*" (Bakara 2:34). Bu bir vesileden, faziletten, sermâyeden, hizmetten, hürmetten ya da ibâdetten ötürü değildi. Sizin hüneriniz nedir? Sizin sebebiniz, vesileniz, faziletiniz, sermâyeniz, hizmetiniz ve kulluğunuz nedir? Bana cevap verin! Bunu aslâ bilemezsiniz. Ancak ben bilirim. "*Allah'ın lutfuyla de*" [*kul bi-fazlillâhi*] (Yûnus 10:58). "*Lutuf Allah'ın elindedir*" [*kul inne'l-fazle bi-yedillâh*] (Âl-i İmrân 3:73). "*De ki: Hepsi Allah'tandır*" [*kul küllün min indillâh*] (Nisâ 4:78).

Bütün korku ve tasamız hiçbir vesile, fazilet ve liyâkat olmaksızın bize "Gel!" demiş olmandan dolayıdır. Kusursuz, günahsız ve sürçmesiz ol-sak ve sen bize "Git!" desen nereye gideriz?

Ey dostlarım! Gidin ve hiç korku duymayın çünkü biz çağırdığımızı kovmayız. Biz dostlarımızı reddedip geri çevirmeyiz! (Ravh 423-424)

İBLİS'İN ROLÜ

Allah nasıl insanlığa rehberlik etmeleri için peygamberler tâyin etmişse şeytânı da insanları saptırması için vazîfelendirmiştir. Kelâm-cılar Hâdî'yi [hidâyete erdiren] ilâhî isimlerden birisi olarak görür ve bâzıları Kur'ân'ın Allah hakkında kullanmamasına rağmen bu ismin tamamlayıcısı olarak Mudil [dalâlete düşüren] ismini zikreder. Bununla berâber Kur'ân'da altmıştan fazla yerde geçen "dalâle-te düşürmek" fiilinde Allah öznedir. Bir âyette ise şeytana "mudil" denilmektedir (Kasas 28:15).

Şeytana ilişkin Kur'ânî anlatımlar onun sorumsuz bir varlık olmadığına açıklık kazandırır. O, Allah'ın belli bir amaç için yarattığı bir mah-lûk olarak yerine getirilmesi gerekeni yapmaktadır. Şeytan olmadan dalâlet olmazdı, dalâlet olmadan da hidâyet ve insan özgürlüğü söz konusu olmazdı. Yalnızca lutuf var olsaydı kimse kahır ile muâmele

görmezdi. Yalnızca güzellik olsaydı hiçbir şey çirkin olmazdı. Tabiatı gereği âlem, çokluk, çeşitlilik, fark, zıtlık ve tezat gerektirmektedir.

Şeytanın yaratılıştaki rolüne ilişkin anlatımlardan birinde Sem'ânî, okuyucularına tevhidî hatırlatarak konuya girmekte ve ardından günah ile bağışlanma için rasyonel açıklamalar bulduğunu düşünen kelâmcılara, filozoflara ve âlimlere karşı âdetâ bir sözlü saldırıda bulunmaktadır. Sem'ânî, Âdem'in dünyaya inişinin yasak meyveyi yediğinden dolayı değil ilâhî takdirden dolayı olduğuna dikkat çeker. Âdem'in çocukları her ne yaparlarsa yapsınlar, kusurları Allah'ın sevgisi dolayısıyla daha ağır basacaktır:

Tahkîk üzere bil ki varlık O'nun celâl aynasında bir yansımadan [*hayâl*] ibârettir. Kim kendisine bir bağımsızlık [*istiklâl*] atfediyorsa imkansız bir şeye bağlanmış demektir, yaptığı abesle iştigâldir. Allah'ın elçisi Muhammed (s.a.v.) bu makâmdan şöyle haber verdi: "Ben bir dâvetçi olarak gönderildim, hidâyette bana âit bir şey yoktur. Şeytan süsleyici olarak gönderildi, hidâyette bana âit bir şey yoktur." Ey derviş! Eğer o bedbaht [*müdbir*] insanı dalâlete yönltebilseydi hidâyeti kendisine saklardı.

Asıldan habersiz akıl ustaları, kükreyerek esen yıkıcı rüzgara karşı küçük keçilerin üzerinde dayanabileceklerini sanırlar. Sâhip oldukları acziyetle mâlul bir parçacık kuvvetle ilâhî celâlin hükümlerine itirâz [*cidâl*] meydanına girebileceklerini ve gayb perdelerinden zuhûr eden sırların bizim beşerî yönümüze yüklenebileceğini isbât edeceklerini sanırlar. Onlar, bir kağıt parçası üzerinde yürüyen zayıf tabiatlı ve küçük karıncalara benzerler. Bir karıncanın kağıt üzerinde siyah bir çizgi gördüğünü farzet. O, bunun kalemin işi olduğunu sanır, himmeti yazarın ilmini ve kudretini anlamaya yükselmez. Zâhirî sebepleri görüp de gözlerini semâvî taksîmâta [*mekâdir*] açmayanların hâli bunun gibidir.

Azîz dostum, seçilmişlik [*ictibâ*] tâcını biçtiklerinde Âdem henüz buğdayı yememişti. Lânet okunun ucunu kahır zehriyle ıslattıklarında İblis henüz isyân etmemişti. İblis şöyle dedi: Bana Âdem'e secdeyi emretmiştin, ben secde etmemiştim ama Âdem'e de buğday yememeyi emretmiştin, o yedi. Bir ona, bir de bana! Ey O'nun eşiğinden kovulmuş olan! Bilmez misin ki dostun sürçmesi onların aleyhine, düşmanın itâati ise onların lehine sayılmaz.

Ve izâ'l-habibu etâ bi-zenbin vâhid

Câet mehâsinuhû bi-elfi şefîi

Sevgili tek bir günâhıyla çıkıp gelince,

Güzellikleri bin türlü şefâatçi getirir. (*Ravh* 163)

Kur'ân bize şeytanın Âdem ile Havvâ'yı saptırdığını ve bu yüzden onların yasak meyveyi yediklerini söyler. Dıştan bakıldığında şeytanın yoldan çıkarması ilâhî gazap ve kahrın bir tecellisi gibi gelebilir. Elbette böyle fakat "Allah'ın rahmeti gazabının üstündedir" ve çoğu kez bu hadis –görünüşe rağmen– O'nun gazabının rahmetinin işini yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim Meybudî, "*Şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini göstermek için onlara fısıldadı*" (A'râf 7:20) âyetinin tefsîrinde şeytanın fısıldamasının ilâhî bir rahmet olduğunu açıklar. Sonuç olarak zayıf ve unutkan yaratılmış olan insan günahı kaçınmadı fakat Allah kabahati şeytana yükledi.

Bu âyet aynı zamanda inâyetin alâmeti ve keremin delilidir. Çünkü onlar günah işlediler ama Allah o günâhı şeytanın vesvesesine izâfe etti. Ardından da inâyeti arttırdı çünkü "*Kendilerinden gizlenmiş avret yerlerini göstermek için*" dedi. Yâni şöyle dedi: Avret yerlerini başkalarına değil yalnızca kendilerine gösterdi.

Daha sonra Âdem'le İblis'in karşılaştığı rivâyet edilir. Âdem "Seni bedbaht [*şakî*]!" diye çıkıştı, "Benim başıma neler getirdin, yoluma ne tozlar saçtın?". İblis şöyle cevap verdi: Ey Âdem, diyelim ki seni ben yoldan çıkardım. Peki söylesene beni yoldan çıkaran kimdi?

Yine her ikisinin de emre baş kaldırdıkları ancak ikisi arasında bir fark olduğu anlatılır. Âdem'in ayağını kaydıran şehvet, İblis'i yoldan çıkaran ise kibirdi. Kibirli olmak, şehvete kapılmaktan daha kötüdür. Şehvetten kaynaklanan bir günah affedilir, kibirden kaynaklanan günahın içinde ise îmân kaybolur. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: "Kibriyâ benim libâsım, azamet de örtümdür. Bu ikisinde benimle boy ölçüşmeye kalkanı ezerim! [*el-kibriyâu ridâi ve'l-azametü izârî fe-men nâzeanî fî vâhidin minhumâ kasamtuhû*]" (Kef 3:589)

Meybudî "*Derken şeytan ikisinin de ayağını oradan kaydırды*" (Bakara 2:36) âyetinin tefsîrinde, şeytanın eyleminde gizlenmiş olan hikmeti ve rahmeti biraz daha açıklar. O da Sem'ânî gibi, saltanat evliliği imgesini kullanır. Sem'ânî hükümdârın kızına "aşkın mahcûb bâkiresi" demişti, Meybudî ise ona "mârifetin mahcûb bâkiresi" der. Sâdece insanlara özgü olan bu nitelik, onlara Allah'ı sevebilme yeteneğini vermektedir.

Şu hayret verici şeye bak! O, kulu önce şefkatle okşadı ve ufak tefek işlerini bile düzenledi, ardından onu kavgaya sürükledi ve onun için yaptıklarını yıktı, sonra da onu azarladı [*irâb*].

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Sen dostlarını düşmanlara gösterir, dervişlere gam ve hüzn verirsin. Onları hasta eder sonra da onlara kendin bakarsın, onları dermansız bırakır sonra da onlara kendin derman olursun. Topraktan Âdem'i yarattın, ona o kadar ihsânda bulundun. Onun mutluluğunu divânın en başına koydun, fırdevs cennetinde onu ağırladın. Onu rıdvân cennetine [*ravza-i rıdvân*] oturttun, onunla buğdayı yememesi yönünde bir sözleşme yaptın ve aslında onun yiyeceğini gayb ilminde gizledin. Böylece onu zindana attın ve yıllarca ağlattın. Senin cebbarlığın sultanların [*cebbârân*] işlerini, rabliğin de rablerin [*hudâvendân*] işlerini yapar. Senin bütün azarlaman [*itâb*] ve savaşın [*ceng*] dostlarıdır.

Pîr-i tarîkata [Abdullah Ensârî] sordular: Ne dersin, Âdem bu dünyada mı yoksa cennette mi daha tam ve mükemmeldi? Şöyle cevap verdi: Bu dünyada iken daha tamdı çünkü cennette iken kendinden ötürü töhmet altındaydı, dünyada ise aşktan ötürü töhmet altındaydı.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] bir defasında şöyle dedi: Dikkat edin! Âdem'in hor ve hakîr olduğu için cennetten çıkartıldığını söylemeyin. Elbette böyle değildi. Cennetten çıkma sebebi himmetinin yüksekliği [*uluuv-i himmet*] idi. Aşkın ricâcısı [*mütekâzî*] Âdem'in sînesinin kapisına kadar gelip "Ey Âdem, mânânın cemâlini âşikâr ettiler ama sen esenlik yurdu [*dârü's-selâm*] olan cennette kaldın" dedi. Âdem sonsuz bir cemâl gördü ki onun yanında sekiz cennetin güzelliği bir hiçti. Yüksek himmet kemerini bağlayıp sıkı ve şöyle dedi: Eğer âşık olmak istiyorsan işte buna âşık ol!

Ger lâbüd cân be-aşk bâyed pervered
Bârî gam-ı aşk çün tuyî bâyed hored
 Rûhun aşkı beslemekten başka çâresi yoksa eğer,
 Hiç değilse senin gibilerinin aşkının derdi çekilmeli.

Emir geldi: Ey Âdem! Mâdemki aşkın yoluna adımını attın artık cenneti bırak çünkü o esenlik yurdudur. Âşıklar esenlik yurdundaki huzûr ve emniyeti ne yapsın? Âşıkların boğazı her zaman belâ tuzağı-nın halkasında olsa gerek!

Aşket be-der-i men âmed u der der-zed
Der bâz ne-kerdem âteş ender der-zed
 Aşkın gelip kapıma vurmaya başladı.
 Açmadım, yaktı da içeri girdi.

Âdem kendisi gitmedi, götürüldü. Âdem'in kendisi istemedi, onu istediler. Emir geldi: Mârifetin mahcûb bâkiresi kendisine bir eş arı-

yor. On sekiz bin âlemi arayıp taradılar da bir eş bulamadılar çünkü Kur'an-ı Azîm "*O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur*" (Şûrâ 42:11) haberini getirmişti.

Kerrûbiyân ve mukarreb melekler, bu tâcın kendi başlarına konulacağını ve mârifetin mahcûb bâkiresinin kendi eşleri olacağını umarak ilâhî izzet eşiğine başlarını uzattılar. Bir nidâ yükseldi: Sizler ilâhî huzûrun safları ve mâsumlarısınız, Allah'ı hamd ve tesbîh edenlersiniz. Sizi ona eş seçecek olsam "Bu, saflık ve kudsiyette ona denk olduğumuzdandır" dersiniz. Ahadiyete hiçbir şey denk ve benzer olamaz! "*O doğurmamış ve doğurulmamıştır. O'nun dengi ve benzeri yoktur*" [*lem-yelid ve lem-yûled ve lem-yekûn lehû küfüven ahad*] (İhlâs 112:3-4).

Arş bütün azametiyle, cennet bütün ziynetleriyle, semâ da bütün yüksekliliğiyle bunu şiddetle istedi ama nâfile, hiçbirisi maksûduna erişemedi. Şöyle nidâ geldi: Mârifetin mahcûb bâkiresinin bir dengi olmadığından biz lutuf ve ihsânımızla o bir avuç tozu yerden alıp ona eş kılacağız. "*Ve onları takvâ kelimesine bağladı, zâten onlar buna daha lâyük ve ehil idiler*" [*ve elzemehum kelimete't-takvâ ve kânû ehakka bihâ ve ehlehâ*] (Fetih 48:26).

Bu bir kızı olan ve sultanlığında ona denk olacak bir eş bulamayan sultâna benzer. Sultan kölelerinden birini seçer, ona makâm, mülk ve izzet bahşederek ordusunun başına geçirir, ardından kızını ona verir. Böylece cömertliği onda görülür ve o köle vuslata lâyük olmuş olur.

Bir avuç toprak olan Âdem'in durumu aynen buna benzer. Allah onu ta en başta okuna hedef kıldı. Ona ayrıcalıklı kılınma [*tahsîs*] yayından sıfatlarının eliyle bir üstünlük [*şeref*] oku gönderdi. O okun hedefi Âdem'in mizâcî [*nihâd*] idi.

Yek tîr be-nâm-ı men zi-tirkeş ber-keş

Vângeh be-kemân-ı aşk saht ender keş

Ger hiç nişâne hâhî inek dil ü cân

Ez tu zedenî saht u zi men âhî hûş

Sadaktan benim adıma bir ok çek,

Ve o güçlü aşk yayına yerleştir.

Bir hedef arıyorsan eğer, işte gönlüm!

Seninki güçlü bir atış, benimki hoş bir âh ediş.

Ok hedefe ulaşınca Muhammed Mustafâ (s.a.v.) bu hükmü âleme haber verdi: "Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı, boyu altmış zira' idi." Sahih bir habere göre âlemlerin Rabbi bir avuç toprak aldı ve Âdem'e onunla şekil verdi. Onun pervâsızlığı ve yakınlığı öyle bir noktaya geldi

ki Allah ona cennetten çıkıp yeryüzüne yolculuk etmesini söyleyince “Rabbim yolcular azıksız olmazlar, bana yol için ne azık vereceksin?” diye sordu. Şöyle cevap verildi: Ey Âdem! Hicret yurdunda azığın beni zikretmek olacak. Bundan sonra, dönüş gününde sana beni görmeyi [*didâr*] vaad ediyorum. (*Keşf* 1:161-163)

İKİ ARADA BİR YERDE

Allah tekvînî emri vermek sûretiyle âlemi yaratır. Her şey, hattâ peygamberler ve şeytanlar bile bu tekvînî emre itâat ederek varlığa gelirler. Bu bakış açısından peygamberler Allah’ın cemâl ve lutuf isimlerinin etkinliğini belirgin kılarlar, şeytan ise celâl ve azamet isimlerinin etkilerini sergiler. Kur’ân şeytan kelimesini çoğul olarak kullanmaktadır [*şeyâtîn*] ve hadislerde işâret edildiği üzere her insanın kendisine tahsîs edilmiş bir şeytanı vardır.

Peygamberler insanları doğruya ve hidâyete dâvet ederler, şeytanlar ise onları yanlışla ve dalâlete çağırır. Nebevî mesaj “bunu yap, şunu yapma” şeklindeki emirleri ve yasakları iletir. Şeytanlar, peygamberleri göz ardı etmesi ve kendi duygularını ve fikirlerini izlemesi için insanları dürter. İnsanların ise itâat etmenin veya etmemenin sorumluluğunu üstlenmek için yeterli özgürlükleri vardır.

Tekvînî ve dinî [teklîfî] emirler genellikle birbirlerine karşıt gibi görünür. Herkes için açık olan bu durum kelâmcıları hür irâde ve kader konusu üzerine sonu gelmeyen tartışmalara sokmuştur. Eğer tevhide ve tekvînî emre dikkatimizi verirsek her şey önceden belirlenmiş demektir. Ancak dinî [teklîfî] emre bakarsak insanlar nebevî hidâyeti tâkip etmeyi veya etmemeyi seçebilirler. Kelâmcılar çoğunlukla insanın ne tamâmen kısıtlandığı ne de tamâmen özgür olduğu sonucuna varmışlardır. Her şey Allah’a geri döner fakat insanların kendi fiillerinden ötürü bir kısım sorumlulukları vardır. Sorumlu oldukları ölçüde de öteki dünyada hesâba çekileceklerdir.

Sem’ânî ve Meybudî, iki emir arasındaki gerilimden söz ederek bâzen dinî [teklîfî] emre yalnızca “emir” ve tekvînî emre ise “hüküm” demek sûretiyle bunları birbirinin karşısına koyarlar. Allah fiilleri emrettiği zaman insanların bu emre itâatsizlik göstermesi, O’nun hükmünün emrine baskın geldiğini gösterir. Bu durum her ne kadar zorlamanın kötü bir şekli olarak görülebilecek bir durum ise de hiçbir Müslüman ilâhiyatçı böyle görmemiştir. Sem’ânî ve Meybudî’ye

göre iki emir arasındaki karşıtlık Allah'ın yaratıcı sevgisinin işleyişini ortaya koyar. Allah, insanların dinî [teklîfi] emri inkâr etmiyor olsalar bile o emre itâat etmekle gerçekte iyi bir iş yapmayacaklarını bilmektedir. O'nun dinî [teklîfi] emri buyurma sebeplerinden biri, insanların kendi hayatlarını düzene sokmaya muktedir olmadıklarını göstermektir. Allah insanlara “bunu yap, şunu yapma” diye emreder fakat hep ipleri elinde tutar ve böylece insanlar bir kenara düşerler. En sonunda Allah, insanlara hak ettiklerinden fazlasını verir. Eğer insanlar bir kenara düşmeseydiler, kendilerinin Allah sevgisine lâyık olduklarını hayâl ederlerdi.

Sem'ânî Allah'ın emrine karşı itâatsizlik etmenin, O'nun gizli rahmetini gösterdiğini belirtir. Çünkü eğer O, hükmünün emrine baskın olduğunu bildirseydi insanları hesâba çekemezdi. Sem'ânî, Allah'ın insanlara belirli şekillerde davranmayı emretmesine karşılık, ezeli sevgisi tarafından verilen hükmünün bu emrin etkisini geçersiz kıldığını söyler. Daha sonra da tevhîdden söz etmenin tekvînî emre özgü bakış açısını esas almak fakat nübüvvetten söz etmenin dinî [teklîfi] emir açısından konuya bakmak olduğuna dikkat çekerek meseleyi sonlandırır. Bu bakış açıları aynı zamanda İslâm düşüncesinin iki temel aksiyomu olduğundan ve birbirleriyle çoğu kez zıt düşüşüklerinden dolayı ümmetin genel inanç öğretisi ne hür irâdeyi ne de kaderi mutlak anlamıyla öne sürer. Aşırı akılcı tutumların söz konusu vasatı dışlamaya yönelik çabalarına karşılık bu iki bakış açısının bir şekilde birleşmesi gerekmektedir.

Ey civanmert! Emredilmiş olanla [*me'mûr*] hükmedilmiş olan [*mahkûm*] birbirinden farklıdır. Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin tuttuğu yola göre emredilmiş olan şeyle hükmedilmiş olan şeyin birbirinden ayrılması mümkündür. Ebû Cehil, Ebû Leheb, Firavun ve Nemrud hakkında emredilmiş olanla hükmedilmiş olan başkaydı. Emir, gelip dâvetin kırbacıyla vurmak, hüküm ise gelip dizginleri çekmekti. Kulun filinin emredilmiş olandan farklı olmasına müsâade vardır fakat verilmiş olan hükümden farklı olmasına izin yoktur.

Bütün deliller [*hüccet*] emir âleminden, bütün mâzeretler de [*özr*] hüküm âleminden ortaya çıkar. Birisine lutuf ve ihsân gösterilecek olsa onun hakkında emrin dili tutulur ve hüküm konuşturulur. Birisine adâletle muâmele edilecek olsa onun hakkında hükmün dili tutulur ve emir konuşturulur. Rahmet sözünü iştittğin zaman, bu O'nun hükmünün ordusuna verdiği tâlimatlardan başka bir şey değildir. Cezâyâ

[*ukûbet*] dâir sözü işittiğin zaman, bu da O'nun emir ordusuna verdiği tâlimatlardan ibârettir.

O, Âdem'i yükseltmeyi ve başına seçilmişlik [*ıstıfâ*] tâcını koymayı murâd ettiğinde hükmünü söze döktü. İblis'in yüzünü lânetin isi ve dumanıyla siyah kılmayı murâd ettiğinde ise emrini konuşturdu: "*İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan neydi?*" [*mâ meneake ellâ tescüde iz emertük*] (Sâd 38:75).

Lutuf terzisi tevbe hırkasını diktiğinde henüz Âdem'in ayağı kaymamıştı. Kahır tabibi zehir şerbetini karıştırdığında İblis henüz isyân etmemişti: "*Lânetim üzerine olacak*" [*inne aleyke la'neti*] (Sâd 38:78).

Ey civanmert! Bizim mezhebimize göre ne serbest irâde [*kader*] ne de kader [*cebr*] vardır. Serbest irâde taraftarları "Allah'tan başka ilah yoktur [*lâ ilâhe illallâh*]" hükmünü kaldırmak ister, kaderciler ise "Muhammed Allah'ın elçisidir [*Muhammedün resûlullâh*]" hükmüne karşı çıkarlar. "Lâ ilâhe illallâh" serbest irâde taraftarlarını olumsuzlar [*nefy*], "Muhammed Allah'ın elçisidir" ise kadercilerin levhasında ne varsa hepsini siler. İmânî imân yapan serbest irâde ya da hüküm değil ikrâr, tasdik ve ameldir. Bundan sonra rabliğe giden her ne varsa onu huşû ve hürmetle kabûl eder, kulluğa giden her ne varsa onu da kendi aczimizle ikrâr ederiz.

Cafer-i Sâdık'a sordular: Allah kulları fiillerinde zorlar mı? Şöyle cevap verdi: O, kulunu önce zorlayıp sonra da cezâlandırmayacak kadar âdildir. "Kullarını ihmâl eder mi?" diye sordular. "O, kulunu ihmâl etmeyecek kadar hikmet sâhibidir" diye cevap verdi. (*Ravh* 70-71)

Sem'ânî, başka bir yerde, nübüvvete özgü bakış açısı ile tevhide özgü bakış açısını son tahlilde tevhidin söz sâhibi olduğunu göstermek amacıyla karşı karşıya getirir. Önce Allah'ın ilk ve son peygambere yönelik ihtimâmına işâret eder, ardından Allah'ın kendi hakikati karşısında onların hiçliklerini beyân etmesine dikkat çeker. Buna bağlı olarak Eş'arî kelâmcıların, insanların nasıl olup da hem kaderle belirlendiklerini hem de hür irâde sâhibi olduklarını aydınlatmak amacıyla kullandıkları "kesb" kavramını açıklar. Eş'arîler, Allah'ın insanları ve onların fiillerini yarattığını fakat insanların kendi özgür seçimleri dolayısıyla fiillerini "kesb" ettiklerini söylerler.

O, Âdem'e ilim verdi: "*Ve Âdem'e isimleri öğretti*" (Bakara 2:31). Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) kuvvet ve nusret verdi: "Onların kalbine korku salmakla desteklendim [*nusırtu bi'r-ru'bi*]." Sonra Allah Âdem'le ilgili "*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*" (Ahzâb 33:72)

dedi. Bu nedir? Benim kemâl üzere olan ilmimin talebi [*tekâzâ*]. O, Muhammed Mustafâ'ya “*Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur*” [*ley-se leke mine'l-emri şey'un*] (Âl-i İmrân 3:128) dedi. Bu nedir? Benim kemâl üzere olan ve aslâ zevâle ermeyen kudretim. İlim bana âittir, kudret bana âittir, ezel bana âittir, ebed bana âittir, bu dünya bana âittir, âhiret bana âittir. Hiç kimse benim iznimin dışında bir adım bile atmaya cüret edemez.

Çocuk ilkokula [*debîristân*] başladığında yazmayı bilmez. Hoca tahtaya bir şeyler yazar, çocuk da onu taklid eder. Ben, senin varlığının ve yokluğunun sırlarını meşîyyet levhasına irâde kalemiyle yazdım, sonra da kesb kalemini senin eline tutuşturdum. Benim ilmim ve hükmüm olmaksızın oraya tek bir nokta bile koyamazsın. Bu onların şu sözünün sırrıdır: Tevhid Hakk'a mahsustur, yaratılmışlar [*halk*] ise sonradan çıkıp gelmiş misâfirler [*tufeylyyûn*]. (*Ravh* 607-608)

Tekvînî emre vurgu yapanlar, Allah'ın mutlak ihtiyaçsızlığı dolayısıyla insan filleri tarafından aslâ etkilenemeyeceğini belirtirler. İnsanlar cennete iyi amellerinden dolayı girmeyecekler, cehennemde de itâatsizliklerinden dolayı atılmayacaklardır. Allah dinî [teklîfî] emri buyurur fakat insanların bu emri kabûl veya reddetmeye güçleri yoktur. Sem'ânî, “tarîkatta ondan daha temiz sözlüsü yoktur” dediği Ebû Bekr el-Vâsîtî'den şöyle nakleder: “İtâatsizlikten dolayı kendisinden uzak kılan ve itâatten dolayı kendisine yakınlaştıran bir Rabbe ibâdet etmem. Bir sebebe bağlı olarak iş yapan bir Rabbe ibâdet etmem.” (*Ravh* 531) Başka bir yerde Sem'ânî, Vâsîtî'nin sözünü Allah'ın kendi ulûhiyetine uygun bir şekilde insanlara bakmaksızın hareket edeceğine vurgu yaparak açmaktadır. Buna göre yaratılmışların Allah üzerinde etki edeceklerini, O'nun bir şey yerine başka bir şey yapmasına sebep olacaklarını düşünmek absürttür. Sem'ânî, Allah'ın şöyle konuştuğunu tahayyül eder:

Ey benim eşi benzeri olmayan, ezelden beri var olan ilmim! Birkaç günlüğüne emir ve yasaklara yol ver. Samediyet deryâlarına yüz yirmi küsur bin dalgıç daldı da birbiri ardı sıra kitaplar ve haberler [*risâlât*] getirdiler fakat kimse benim hakkımı hakkıyla teslim etmedi. Suyla toprak âlemlerin Rabbinin sözlerini nereden bilsin? Yaratılmış olan [*halika*] hakîkatın yanında nedir ki?

Ey emir ve yasaklar! Artık ilme yol verin çünkü işleri yapan benim ilmimdir. Doğudan batıya nerede eteğe bir toz bulaşsa onu silkelerler. Benim ilmim saf, hükmüm ise acıdır.

O, yarın yüceltip sevdiklerine [*azîzân*] şöyle diyecek: Bu dünyada az buçuk işler yaptınız. Zâhiren teklîfin hükmünü kabûl etmekte serbestsiniz. Hakikatte ise benim hükmümden dolayı mecbûriyet içindeydiniz. Şeriatı tâkip etme tercihiniz [*ihtiyâr*] benim hükmümün üzerinde bir perde oldu.

Bugün sizin tercihlerinizin perdesine değil hükmüme bakıyorum. Kâfirlere emirle, dostlara ise hükümle hitâb edilecek. Emir yabancılara [*bigânegân*] karşı hasımlık edecek, hüküm dostlara şefâatçi olacak. Yabancılar emrin kahriyle dövülerek, dağlanarak emrin intikâm mahalline, dostlar ise hükmün şefâatiyle yine hükmün lutuf ve selâmet yurduna götürülecekler. (*Ravh* 516-517)

Sem'ânî insanın çâresizliğine sürekli geri döner. Bunu yaparken de tevhîdi, tekvîni emri ve şu âyetin zâhirî anlamını vurgulamaktadır: “*Ey insanlar, siz Allah’a karşı fakirsiniz ve Allah Gani’dir, Hamîd’dir*” (Fâtır 35:15). Sem'ânî dinî [teklîfî] emre özgü bakış açısını kabûl eder fakat bize insanların bu emri gözetmeye kendi başlarına yeteneklerinin olmadığını söyler. İnsanlar, ister bunu yapsınlar isterse yapmasınlar, Allah’ın rahmetinin ellerindedirler.

Bu nâdir bir iştir. Allah o biçâreleri “*pis, değersiz bir sudan*” (Mürselât 77:20) “*ve kuru, kokmuş bir çamurdan*” (Hicr 15:26), zayıfın zayıfının daha zayıfından, toprağın toprağının daha toprağından, şaşkının [*mü-tehayyir*] şaşkınının daha şaşkınından, âcizin âcizinin daha âcizinden, müflisin müflisinin daha müflisinden varlığa getirdi. Sonra yakalarından tutup ümitsiz bir şekilde cesâret sâhibi erlerin savaş meydanına [*ma’reke*] sürükledi. Bir savaş meydanı ki emir bir tarafını tutmuş, hüküm diğer tarafını! O’nun eşîğinin cemâli nidâ etti: Ey dost, benim yoluma geç! Ezeli celâl izzet köşkünden şöyle hitâb etti: Ey biçâre, dikkat et, dikkat! (*Ravh* 48)

Herkese “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” (A’râf 7:172) şarabıyla sarhoş etti. O, bu dünyayı inişli çıkışlı yaptı ve ardından üzerlerine emir ve yasakların suyunu serpti. Bu sarhoşları iniş ve çıkışların âlemine yolladı. Sonra da irâdesini ortaya koydu: Hadi deneyin bakalım! Hiç kimse tek bir söz söylemeye cüret edemedi.

Mâ râ be-ser-i çâh burî dest zenî

Lâ-havl kuni ve dest ber dest zenî

Beni kuyunun başına getirip ittin.

“Allah’a sığın!” diyorsun, sonra da itiyorsun!

Evet, yol böylesine tehlikelidir [*hatar*], pek çok iniş pek çok çıkış vardır üstelik yoldaki adam da sarhoştur. Derken hitâb ulaşır: “*Artık O’na yönelin ve O’ndan af dileyin*” (Fussilet 41:6). Hey sarhoş, sen de sendelemeden yürü!

Bir kanadı, bir bacağı kopmuş, bir gözü eksik diğer gözü de kör, sakat bir sivrisinek var. Onu ateş ve su deryâsına atıyorlar, şöyle diyorlar: Dikkat et, kanatlarını yakma ve ıslanma!

Şeh guft marâ mey hor u mest meşev
Ey şâh her ân ki mey hored mest şeved
 Pâdişah bana diyor ki “Şarap iç ama sarhoş olma!”
 Ey pâdişah! Şarabı içen nasıl sarhoş olmasın!? (*Ravh* 495)

Sem’ânî, bâzen şerîat ve hakikat arasındaki farklılığa vurgu yaparak dinî [teklifi] ve tekvînî emirleri karşı karşıya getirir ki bunlardan birisi vahyedilmiş din, diğeri ise ilâhî hakikattir. Şerîat açısından insanlara belirli şekillerde davranmaları emredilmiştir, hakikat açısından ise insanlar Allah’ın hüküm verdiği üzere davranacaklardır. Şerîat bir yöne çekerken, hakikat başka bir yöne çekebilir. Sem’ânî, aşağıdaki pasaja Allah’tan başkasının gerçek anlamda O’nu bilemeyeceğini bize hatırlatarak başlar:

Sûfiler “Tuhaflık bâzılarının O’ndan habersiz olmasında değil bâzılarının O’nu bilmesindedir” derler. Kavrayışına gelen her şey senin gibidir ve gönlüne sığan her şey senin ölçüne göredir. Ârîfin mârifeti Hakk’ı idrâk edemez, âlimin ilmi O’na erişemez. “*Gözler O’nu idrâk edemez oysa O gözleri idrâk edip görür. O lutuf sâhibidir, her şeyden haberdâr olandır*” [*lâ tüdrikuhu’l-ebâr ve hüve yüdriku’l-ebâr ve hüve’l-latîfu’l-habir*] (En’âm 6:103).

Deryâ kadehe girer, balık ağa takılır. Şerîat şöyle söyler: Ey akıl sâhibi yetişkin kişi [*âkıl-bâliğ*], mârifet kapısının halkasını oynat, kapıyı çal. Hakikat şöyle der: Ey siyah çul giymiş çâresiz, tâlihsizlik [*idbâr*] heybeni celâlimin eşliğinden kaldır.

Her ne zaman şerîattan ele bir şey geçse hakikat sultânının askeri el koyup yağmalar. Şerîat vâizi nimet ve ihsân minberinden nidâ eder: Cennetten mahrûm kalmamak için îmân edip tevhîdi ikrâr edin!

Ardından celâl sultânı hakikat bineğinde izzet meydanına gelip bütün âleme haykırır: O’nu ancak O sever, O’nu ancak O talep eder! “*Onlar Allah’ın kadrini hakkıyla takdir edemediler*” [*vemâ kaderullâhe hakka kadrih*] (Hac 22:74). “*Onların ilmi O’nu kuşatamaz*” [*velâ yuhitûne bihi*]

ilmâ] (Tâhâ 20:110). Yaratılmış olan [*halîka*] hakîkati ne bilsin? Su ile toprak âlemlerin Rabbinin sözlerini nasıl anlasın?

Hergiz büt-i men rûy be-kes ne-nümûde est
V'in guft u megû-yi merdümân bihûde est
 Sevgilim yüzünü hiç kimseye göstermedi ki!
 İnsanların bunca lakırdıları boş yeredir!

Hak, kavranması güç incelikte bir şeyle gelirse küçücük aklınla onun hakkında hüküm vermeye kalkma.

Dinleyiş sâkisi [*sâki-i sem*] binlerce sert içkiyle gönül sultânının huzûruna gönderilmişti ama akıl bu olup bitenlere yabancıydı. Hayret âleminde “Vah bana!” diyen esirler gibiydi. Gözler baktı ama O’nun keyfiyetsiz sıfatlarına ulaşamadı. Kalp o gözlere bir avuç toprak saçtı, onlar görmez oldular ve mahcûbiyet üzere kaldılar.

Âlimler kalkıp “Biz şunu biliriz, biz şöyle biliriz” dediler. Müneccimler “Biz felekleri ince ince ölçeriz” dediler. Filozoflar “İlk sebebi [*illet-i ulâ*] ve ilk maddeyi [*heyûlâ*] biz tespit ettik” dediler. Tâcirler kalkıp “Şöyle ticâret yaptık, şu kadar kâr ettik, şu dağları aştık, bunca çölleri kat ettik, hudutsuz deryâları geçtik” dediler.

İzzetin celâli cevap verdi: Bu iş ortaklıkla tamâm olmaz! Ey tabîatçılar [*tabâyîân*], siz benim kudretime bakın! Ey kelâmcılar, siz benim irâdeme bakın! Ey tâcirler, siz de benim rızıkları taksîm edişime bakın! Kudret, “İşte size bir kusur”, irâde “İşte size bir hatâ”, taksîm “İşte size bir ahmaklık” demektedir.

Ezel gününde sırrın doğan kuşu [*bâz-ı râz*] için davullar şöyle vuruluyordu: Yaratılmışlara fenâ, O’na bekâ! Yaratılmışlara yokluk, O’na varlık!

Ey dervişler! O’nun yolundaki bu nasihate uyun: Varlığı tümüyle O’na teslîm edin!

Ey civanmert! İlâhî emir bakımından cümle âlemde taleb, varlık ve serbest irâde [*ihitiyâr*] vardır. Rabbânî kudret bakımından ise hâne boş-tur ve içerde kimse yoktur [*leyse fi’-d-dâr deyyâr*]! (Ravh 184-185)

Meybudî, “Allah’a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının” (Tegâbun 64:16) âyetini tefsîr ederken bu iki emir arasındaki ayrımı açıklamak için Sem’ânî’nin ifâdelerinden (Ravh 53-54) yardım alır. Kur’ân dilinde sakınmak (*takvâ*), her durumda Allah’ın azamet ve celâlinin farkında olarak buna uygun şekilde davranma erdemine

işâret eder. Meybudî bu âyetin tefsîrine bir başka âyete atıfta bulunarak başlar: “*Allah’tan, sakınılması gerektiği gibi sakının*” (Âl-i İmrân 3:102). Daha sonra bu âyetlerden ilkinin ikincisini neshettiğini çünkü kimsenin Allah’tan gerektiği gibi sakınamayacağını açıklar. Aslında dinî [teklîfî] emir, onlara yapabileceklerinin en iyisini yapmalarını söyleyerek insanın zayıflığına ve yetersizliğine işâret etmektedir. Bu ise yalnızca insanların şeriatı tâkip etmelerinin emredildiği bu dünyadaki “teklîf” alanına âit bir şeydir. Öbür dünyada insanlar tekvînî emrin sonsuz rahmetine mâruz kalacaklardır.

Bu âyetlerden birisi nesh eder [*nâsîh*], diğeri nesh edilir [*mensûh*]. Birisi emirle farz olana [*vâcib-i emr*], diğeri hak ile farz olana [*vâcib-i hak*] işâret eder. Emirle farz kılınan gelip hak ile farz kılınanı nesh etmiştir. Çünkü Hak kulunu emrin farz kıldığıyla hesâba çeker ki onun fiilini bağışlasın. Hak ile farz olanla mükellef kılmış olsaydı bin yıllık itaatle bin yıllık isyân aynı renkte olurdu. Bütün peygamberler, veliler, saf kılınmışlar [*asfiyâ*], ârifler ve âşıklar bir araya gelseler bile kimdir o kimse ki O’nun hakkını yerine getirmek yâhut O’na hakkıyla cevap vermek için tâkati olsun?

O’nun emrinin bir nihâyeti vardır [*mütenâhi*] ama hakkının hiçbir nihâyeti yoktur. Çünkü emrin varlığı [*bekâ*] teklîfin varlığıylaadır. Teklîf ise teklîf yurdu olan bu dünyadadır. Hakkın varlığı zâtın varlığıylaadır. Zâtın ise nihâyeti yoktur, öyleyse hakkın varlığı ebedîdir. Emirle farz kılınan zevâl bulacaktır fakat hak ile farz kılınan aslâ zâil olmayacaktır. Bu dünya geçecek ve onunla birlikte emrin hükmü de ortadan kalkacaktır fakat hakkın hükmü aslâ yok olmayacaktır.

Bugün herkesin başında çılgın bir telaş vardır çünkü herkes emre bakmaktadır. Nebîler ve resûller kendi nübüvvet ve risâletlerine, melekler kendi itaatlerine ve ibâdetlerine, muvahhidler, müctehidler, müminler ve muhlisler de kendi tevhîdlerine, îmânlarına ve ihlâslarına bakmaktalar. Yarın Hakk’ın rubûbiyet sarayının kapısı açıldığında peygamberler hâllerinin kemâline rağmen kendi bilgileriyle konuşmayacaklar: “*Bizim hiçbir bilgimiz yoktur*” [*lâ ilme lenâ*] (Mâide 5:109). Melekût âleminin melekleri ibâdet mahallerini ateşe verip şöyle diyecekler: “Sana, ibâdetinin hakkını vererek ibâdet edemedik! [*mâ abednâke hakka ibâdetike*]” Ârifler ve muvahhidler “Seni, mârifetinin hakkını vererek bilemedik! [*mâ arefnâke hakka ma’rifetike*]” diyecekler. Doğrusunu ancak Allah bilir. (*Kesf* 10:135)

İLÂHÎ MAĞFİRET

Allah, insanları sevgisinden ve rahmetinden yarattı. Bu sıfatlar, O'nun zâtî hakikatine işâret eder ve nihâî karşılaşmada her şey bu sıfatlara geri dönecektir. Meybudî, “*O, rahmeti kendi üstüne yazmıştır*” (En’âm 6:12) âyetine ilişkin açıklamalarında ilk ve son sözü rahmetin söylediğini bize hatırlatır:

O, sonradan olan şeyleri [*muhdesât*] yaratmaya ve kâinâtı var etmeye başlamadan önce gaybın darphanesinde kulların hâllerine ve amellerine sermâye olarak rahmet sikkesini basmıştı. “*Şüphesiz ben, yalnız ben Allah’ım, benden başka ilah yoktur*” [*innenî enallâh lâ ilâhe illâ ene*] (Tâhâ 20:14). “Rahmetim gazabımı geçti.”

Yarın mahşer gününde Hz. Peygamber kıyâmet pazarının başında şöyle nidâ edecek: Ey Melik! Şunlar bir avuç isyânkârlardır. Destur ver, onları senin rahmet örtünle örteyim çünkü sen “*Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*” (Enbiyâ 21:107) buyurdun. Rabbim, gün bu dilenciler için pazar vaktidir. Ben onları dâvetin kemendiyle yakalıyordum, bu yüzden onlara pek çok vaadde bulundum. Rabbim, Muhammed’i bu toplanmış sayısız kalabalığın önünde mahcûb etme. Rahmet ve kereminden ötürü onlara etmiş olduğum vaadi gerçekleştir çünkü sen zâtın için “*Ey kendilerine karşı aşırı giden kullarım, Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin*” (Zümer 39:53) dedin.

Celâl eşiğinden kerem nidâsı rahmet sıfatıyla gelecek: Ey Muhammed! Ümmetinin işi şu üçünün dışında değildir: Onlar ya müminlerdir ya âriflerdir ya da isyânkârlardır. Eğer mümin iseler ve cenneti arzu ediyorlarsa, işte cennetim. Eğer âsi iseler ve benim rahmetimi arzu ediyorlarsa, işte rahmetim ve mağfîretim. Eğer ârif iseler ve benim cemâlimi arzu ediyorlarsa, işte cemâlim [*didâr*].

Kulların yolu ise şöyledir: Önce dillerini hamd ve senâ ile açarlar. Derken niyâz ve fakr [*tazarru’ ve iftikâr*] sıfatıyla gönlü kırık bir şekilde [*inkisâr*] şöyle devam ederler: Ey bize bizden daha yakın olan! Ey bize bizden daha şefkatli ve merhametli [*mihrbân*] olan! Ey bizi keremine lâıyk olduğumuzdan ve yaptığımız işlerden ötürü değil de arada biz olmaksızın lutfuyla esirgeyip kollayan! Yük taşıyamayacağımız kadar ağır! İş bizim yapabileceğimiz iş değil! Yardım takâtimizin ötesinde! Biz her ne yaptıksa kendimize zarar verdik. Sen bizim için her ne yaptınsa o bâkî oldu. Sen bizim yerimize her ne yaptıysan bizim için değil kendi başına yaptın. (*Keşf* 3:310-311)

Meybudî, “Allah’ın Hak bir vaadi olarak hepinizin dönüşü ancak O’nadır” (Yûnus 10:4) âyetini tefsîr ederken rahmete geri dönüşü açıklamak için erken dönemin iki büyük sûfisinden nakilde bulunur. İlk paragraf Kuşeyrî’nin *Letâifu’l-işârât*’ındandır:

Şöyle söylenmiştir: Mutî olana vaad edilen firdevs cennetleri [*ferâdi-sü’l-ulâ*], isyânkâra vaad edilen ise rahmet ve rızâdır. Cennet Hakk’ın lutfu, rahmet ise Hakk’ın vafıdır. Lutuf önceden bulunmayıp daha sonra ortaya çıkan bir şeydir, vafı ise her zaman var olan bir sıfattır.

Vâsıtı şöyle dedi: Mutî olanlar yük taşıyıcılarıdır [*hammâlân*] ve onlar için yükten başka bir şey yoktur. Burası hiçbir şeye muhtaç olmayanların [*bî-niyâzân*] dergâhıdır. İsyankâr olanlar müflistirler ve onlar için de iflaslarından başka bir şey yoktur. Burası da müflislerin yaygısıdır.

Ey tâat sahipleri! Size “itâat etmeyin!” demiyorum ki Kur’ân’da bir hatâ olduğunu sanmayasınız. Gücünüz yettiğinde ve elinizden geldiğinde itâat fiillerini işleyin. Sonra da bırakın gitsinler çünkü onlar yokluktan ibârettirler. İtâat edenle itâat fiili birbirinden ayrı iki şeydir ancak burası vahdet yaygısıdır [*bisât-ı yegâneğî*].

Ey şaşırıp da ayakları kayanlar! Gönlünüzü sıkmayın çünkü tıpkı itâat gibi bu isyân yükü de O’nun yüküdür. Fakat itâat bir yere konulurken, isyân kaldırılan şeydir. Bir şeyi bir yere koymak sizin, bir şeyi ortadan kaldırmak ise O’nun fiilidir. (*Kefî* 4:255)

Meybudî de Sem’ânî ve diğer pek çok müellif gibi günâh için en yaygın terim olan itâatsizlik (*ma’siyet*) kavramını Allah’ın sonsuz affediciliği bağlamında anlar. Affetmenin Arapça karşılığı, gizlemek ve korumak anlamındaki bir kökten türetilen *mağfîrettir*. Nitekim koruyucu başlık anlamına gelen *miğfer* kelimesi de bu köktendir. Allah günâhı örterek ve insanları günâhın olumsuz sonuçlarından koruyarak affeder. Allah affeder çünkü O’nun tabîatı affetmektir; Rahmândır çünkü O bundan başka bir şey olamaz. Biz kendi yolumuza gideriz, O kendi yoluna; biz kendimize yaraşanı yaparız, O kendisine yaraşanı. Meybudî “*Bulutlarla sizi gölgelendirdik*” (Bakara 2:57) âyetinin tefsîrinde Allah’ın affedici tabîatından söz eder. Âyet, Hz. Mûsâ ve kavminin çölde dolaşırken Allah’ın onlara olan lutfunu anlatmaktadır.

Bu Rabbin lutuf ve kereminin bir işâretidir. O kullara karşı şefkat ve merhametiyle âdetâ şöyle buyurmaktadır: Ey biçâre âdem oğlu! Neden

beni sevmezsin? Halbuki sevimye lâıık olan benim. Neden benimle alış veriş etmezsin? Halbuki lutuf ve ikrâm sâhibi olan benim. Neden benimle iş tutmazsın? Halbuki ferah ve sürûr bahşeden benim. Benim rahmetim dar değildir, nimetimi kimseden esirgemem.

İsrâiloğullarına yaptığıma bir bak. Başlarından aşağı ne kadar çok nimet yağdırdım, o ıssız çöllerde onları ne kadar çok kayırdım! Sonra onlar dağılıp benden yüz çevirdiler ve emrime karşı geldiler de onları yine perîşân etmedim. Buluta emrettim ki üzerlerine gölge olsun. Rüzgara emrettim ki pişmiş bıldırcın kuşları ellerine konsun. Buluta emrettim ki onlara gökten kudret helvası ve bal indirsın. Bir nûr huzmesine emrettim ki mehtapsız gecede onları aydınlatsın. Bu ıssız çölde bir bebek, annesinden ihtiyaç duyduğu elbiseler üzerinde iken doğdu. Sonra çocuk büyüdü de bu elbiseler eskiyip kirlenmedi. O elbise hayâtı boyunca onun ziyneti, öldüğünde de kefeni oldu. Onlara göndermediğim ne nimet kaldı? Onları hangi bakımdan kayırıp da şefkat göstermedim? Yine de benim kadrimi bilmediler ve nimetlerime şükretmediler.

Ey biçâre! Hiç kimse seni benim istediğim gibi isteyemez. Sen çıkarsen hiç kimse seni benim gibi satın alamaz. Kendini satacak olsan başkaları senin yalnız kusursuz olan kısmını almaya müşteri olur, ben ise kusurlu kısmına da müşteri oluyorum. Başkaları vefâyı çağırır, ben ise cefâyı da çağırıyorum. Bana geldiğinde ihtiyarlamışsan, seni şerefliendirmek için bütün mülkü süsleyip donatırım. Benimle hep gençlik hâlinde sohbet edersen, yarın kıyâmet günü seni himâyem altına alırım.

Ünâsün asav dehran fe-âdû bi-hacletin

Fe-kulnâ lehum ehlen ve sehlen ve merhabâ

Bir ömür boyu isyân eder, sonra utanç içinde dönerler de,

Onlara "Hoşça geldiniz, size selâm olun!" deriz biz. (*Keşf* 1:208-209)

Meybudî "*Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler*" (Bakara 2:233) âyetinin tefsîrinde, Allah'ın rahmetine geri dönüşü bir annenin çocuklarına olan sevgisiyle ilişkilendirmektedir:

Rahmetin nihâî derecesine misâl olarak annenin merhametini gösterirler fakat Allah'ın kullarına karşı rahmeti anne merhametinden çok daha büyüktür ve O'nun sevgisi [*mihir*] annenin sevgisine benzemez. O'nun annelere tam iki yıl çocuklarını emzirmelerini, onlara bakıp beslemelerini ve koruyup gözetmelerini emrettiğini görmez misin? O, kullarına annenin çocuğuna gösterdiğinden çok daha şefkatli ve mer-

hametli olduğunu bildirmek için kendisini annelerin sevgisiyle sınırlandırıp da kullarını öylece bırakmaz.

Bir kadıncağız kucağında çocuğuyla ekmek pişirirken Muhammed Mustafâ (s.a.v.) yanlarından geçiyordu. Kadına Allah'ın elçisinin geçmekte olduğunu söylediler. Gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi! Âlemlerin Rabbinin kullarına olan şefkat ve merhametinin annenin çocuğuna olan şefkatinden daha fazla olduğunu söylediğini işittik. Resûlullah (s.a.v.) "Evet, öyledir" deyince kadın mutlu oldu ve "Ey Allah'ın elçisi! Bir anne çocuğunu aslâ şu ateşe atmaz" dedi. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ağladı ve şöyle söyledi: "Allah ancak lâ ilâhe illallâh demeyi reddedenleri ateşle cezâlandırır."

Ka'b ibn Ucre Allah'ın elçisinin ashâbına bir gün şöyle dediğini rivâyet etti: "Allah yolunda öldürülen kişi hakkında ne dersiniz?" Ashâb "Allah ve elçisi en iyisini bilir" dediler. "O kişi cennettedir" buyurdu. Bir defasında şöyle dedi: "Peki ölüp gitmiş ve iki âdil şâhidin ondan yalnızca iyilik gördüklerini söylediği kişi hakkında ne dersiniz?" Ashâb "Allah ve elçisi en iyisini bilir" dediler. "O kişi cennettedir" buyurdu. Başka bir defasında şöyle dedi: "Peki ölüp gitmiş ve iki âdil şâhidin ondan hiçbir iyilik görmediklerini söylediği kişi hakkında ne dersiniz?" Ashâb "O kişi cehennemdedir" dediler. Resûlullah "Onun hakkında ne kadar kötü düşündünüz ve kötü konuştunuz! Halbuki günahkâr bir kul ve affedici bir Rab! Cefâ eden bir kul ve vefâ gösteren bir Rab!" *"De ki: Herkes kendi yapısına göre davranır" [kul küllün ya'melu alâ şâkiletih] (İsrâ 17:84).*

O'nun kullarına karşı eksiksiz rahmetinin ve kereminin bir tezâhürü, yarın kıyâmet gününde bir topluluğun terâziden ve sırat köprüsünden alınıp kolayca geçirilecek olmasıdır. Onlar cennetin kapısına varacaklar ve onlara orada durup beklemeleri söylenecek. Derken ilâhî azamet huzûrundan unvânı kadîm aşk [*mihr-i kadîm*] olan bir mektup gelecek. O mektup baştan sona dostlara bir çıkışma [*itâb*] ve onlara karşı bir harp ilânı olacak. Allah kullarına onların hâllerine uygun bir şekilde itâb edecek.

Mektupta şöyle denilecek: Ey kullarım! Ben sizi karşılıksız olarak yaratarıp size en güzel şekli vermedim mi? Boyunuzu uzatıp endâmınızı güzelleştirmedim mi? Bebeğiniz ve annenizin memesine giden yolu bilmemekteydiniz, onu size ben gösterdim, kanın ortasından size gıdâ olarak saf sütü çıkardım. Anne babanızı size karşı şefkatli kıldım ve onların sizi besleyip eğitmelerini sağladım. Sizi sudan, rüzgardan ve

ateşten korudum. Sizi çocukluktan gençliğe, gençlikten de ihtiyarlığa taşıdım. Kavrayış [*feh*m] ve hünerle [*ferheng*] süsledim, ilim ve mârifetle donattım, görüş ve duyuş verdim. Kendime itâat ve hizmet ettirdim. Ölümün kapısında dilinizde ismimi, rûhunuzda da mârifetimi muhâfaza ettim. Sonra emniyet yastığını başınızın altına yerleştirdim. Ben ki ezeli ve ebediyim, size bütün bu güzel şeyleri yaptım. Peki siz benim için ne yaptınız? Meselâ benim rızâm yolunda dilenciye bir dirhem verdiniz mi? Sırf benim rızâm için susamış bir köpeğe su verdiniz mi? Merhamet duyarak bir karıncayı yolun kenarına koydunuz mu?

Ey kulum! Ne yaptıysan yaptın ama ben seni hak ettiğin şekilde cezâlandırmaktan hicâb duyarım [*istihyâ*]. Bunun yerine şânıma uygun olanı yapacağım. Git! Seni affettim, tâ ki benim ben olduğumu senin de sen olduğunu bilesin!

Gerçekten bir dilenci sultânın huzûruna çıkıp gelse ona ne getirdiğini değil ne istediğini sorarlar. Allah'ım! Dilenciden ne gelir ki sana lââyık olsun? Şu kadar var ki senin şânına lââyık olan yine dilenciden gelir.

Tarîkat şeyhlerinden biri şöyle dedi: O, en büyük ikram sâhibi [*ekremü'l-ekremîn*] iken nasıl olur da müşfik ve kerîm olmaz? Merhamet edenlerin en merhametlisi iken [*erhamü'r-râhimîn*] nasıl olur da bağışlamaz? Kur'ân'da pek çok kere insanların affedici olmasını emretmişken nasıl olur da kendisi affetmez? “Öyleyse onları bağışla” [*fa'fu anhum*] (Âl-i İmrân 3:159). “Bağışlasınlar ve hoş görsünler” [*ve'l-ya'fû ve'l-yasfahû*] (Nûr 24:22). “Affedici ol” [*huzi'l-afv*] (A'râf 7:199). (Keşf 1:639-641)

Meybudî, Allah'ın sınırsız affına “*Rabbimiz! Bizi doğru yola erdirdikten sonra kalplerimizi eğrilme, bize katından bir rahmet ver*” (Âl-i İmrân 3:8) âyetinin tefsîrinde tekrar değinir:

Bu duânın mânâsı şudur: Allah'ım! Kalp karışıklığını [*şûr*] ve yoldan sapmayı [*zeyğ*] kalplerimizden uzak tut ve bizi sünnet üzere hizmet yolunda sâbit kıl.

“*Bize katından bir rahmet ver.*” [*ve heb lenâ min ledünke rahmeh*] Rabbim! Bize vereceğini amellerimizin ve itâatimizin karşılığı olarak değil, ihsânın ve rahmetinle ver. İbâdet ve tâatımız senin celâlinin şânına hiç lââyık değil ki onları yok saymaktan ve görmezden gelmekten başka bir şey yapabilelim!

Tarîkat pîrlerinden biri şöyle dedi: “*Onların yaptığı işlerin önüne geçip hepsini un ufak ederiz*” [*ve kadimnâ ilâ mâ amilû min amelin fe-cealnâhu hebâen mensûrâ*] (Furkân 25:23) âyetinin korkusundan örürü sâliklerin

ve tâat erbâbı olanların ödleri kopar. Ancak bütün Kur'ân içerisinde bana en çok bu âyet sevimli gelir. "Bu ne demektir?" diye sorduklarında şöyle cevap verdi: En sonunda bu kıymetsiz amellerden ve lâıyk olmayan tâatlerden kurtulup kalbimizi bütününüle O'nun ihsânına ve rahmetine bağlayacağız. (*Keşf* 2:25)

Yukarıda aktarılan âyetin tefsirinde Meybudî, adı bilinmeyen pîrden bu sözün farklı bir versiyonunu nakletmekte ve ardından o pîre daha başka sözler nisbet etmektedir. Aslında bu ilâve sözler Sem'ânî'ye âit iki pasajın birleştirilmesinden ibârettir. Ancak burada aktarılan de-yiş Sem'ânî'ye âit olamaz çünkü Meybudî -girişte de belirttiğimiz üzere- eserin ilerleyen kısımlarına dek Sem'ânî'den herhangi bir alıntı yapmamıştır.

"Onların yaptığı işlerin önüne geçip hepsini un ufak ederiz" (Furkân 25:23). Tarikat pîrlerinden biri bu âyeti okuyup şöyle dedi: Bütün Kur'ân içerisinde bana en çok bu âyet sevimli gelir. Çünkü O, bizim bütün kusurlu amellerimizi tenezzül etmeyiş [*bi-niyâzi*] rûzgarına savurduktan sonra bize lutuf ve ihsânıyla muâmele edecek. O'nun ihsânı olan şey keremine lâıyk olur. O'nun keremine lâıyk olan da bizim amellerimizin kıymetinden çok daha üstündür.

Sonra şöyle devam etti: O'nun bizim üzerimizde ibâdet ve tâat gibi hakları vardır fakat bizim mizâcımız müflis olmakla mâluldür ve if-lâsımız O'nun hükmüdür. Hüküm sâhibi, birisinin müflis olmasına hükmetmişse hasma söyleyecek hiçbir şey düşmez. *"Eğer bir darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet vardır"* (Bakara 2:280).

Birisi müflis ise sermâye elde etmesi için ona mühlet vermek vâciptir. Bununla birlikte ancak O lutuf ve ihsân hazînelerini başımızdan aşağı yağdırdığı zaman biz sermâye sâhibi olabiliriz. Biz kendi varlığımızla zengin değiliz, O'nun sıfatları ile zenginiz. Bizim kendimizden ve amellerimizden hiçbir şey hâsıl olmaz, eğer bize bir iş açılmışsa ancak O'nun lutuf ve ihsânıyla açılmıştır.

O'nun bizi kabûl etmesi amelimizin sûretinden dolayı değildir. Bizi, ezeli ilminde bize yöneltmiş olduğu nazarın yerleştiği mevkiden dolayı kabûl eder. Dünyada her ne oluyorsa bu nazarın devam etmesinden örürüdür. Allah yarın bu nazarın mevkiini âşikâr edip de hazînelerinin kapısını açana kadar bekle. O, rahmet hazînesini isyânkârlara, ihsân hazînesini de müflislere ikrâm edecek. Böylece O'nun hazînesinden O'nun hakkı olanı yerine getirirler çünkü kullar kendi sâhip oldukla-rıyla O'nun hakkını yerine getiremezler.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Her neyi dikkate aldysam bana perde oldu ve her neyi asıl bildiysem beni beyhûde oyaladı. Allah'ım! Üzerimdeki bu perdeyi bütünüyle aç, varlığımdan gelen kusûru benden kaldır ve beni kendi çabamın sınırları içinde bırakma! Allah'ım! Amellerimizin bizi kuşatmasına izin verme, bizi içine düştüğümüz zarar durumundan kurtar! Ey ihsân sâhibi Rabbim! Bizim için biz olmaksızın yaptıklarını yine biz olmaksızın sürekli kıl! Bize senin kendi taşıyabileceğini emânet etme! (Keşf 7:40-41)

Meybudî'nin aktardığı iki pasajdan ilkinde Sem'ânî, okuyucularına iki emir arasındaki ayrımı hatırlatmaktadır. Sevgiden ve rahmetten kaynaklanan tekvînî emir her şeyi varlığa getirir. Allah bu vazifeyi yerine getirmede başarısız olacaklarını çok iyi bilse bile insanlar varlık sahasına geldiği zaman dinî [teklîfî] emir onlara Allah'ın rahmet ve adâletine uygun olarak hareket etmeleri gerektiğini söyler. Halbuki O'ndan başka hiç kimse bunu gereği gibi yerine getiremez. Peki öyleyse O neden bu emirleri göndererek sıkıntı vermektedir? Peygamberlere uymayı gerektiği gibi yerine getirememekle insanlar kendi yetersizliklerini tanısınlar, Allah'ın rahmetini kabûl etsinler ve O'nu daha fazla sevsinler diye. Bu pasaj, Sem'ânî'nin Tevvâb [tevbe-leri kabûl eden] ilâhî isminin şerhinde yer almaktadır. Tevvâb, tevbe ile aynı kökten gelir ve kelime anlamı “dönmek”tir.

Tevbeye muvaffakiyeti nasîb eden O'dur. *“Sonra onlara döndü ki onlar da O'na dönsünler”* [sümme tâbe aleyhim li-yetûbü] (Tevbe 9:118). Sen O'nun muvaffak kılmasıyla tevbe edince O seni överek şöyle der: *“Tevbe edenler, ibâdet edenler”* [et-tâibûne'l-âbidûn] (Tevbe 9:112). O, senin ismini aşk defterine bizzat kendisi yazdı: *“Muhakkak Allah tevbe edenleri sever ve kendisini arındıranları sever”* [innallâhe yuhibbu't-tevvâbîne ve yuhibbu'l-mutatahhirin] (Bakara 2:222). Yâni günâhına tevbe edenleri ve itâatinin sebep olduğu kusurlardan [âfât] kendilerini arındıranları sever. Bu dünyaya dönük sevgiden tevbe edenleri, âhirete dönük sevgiden arınanları sever ki onlar yücelerin yücesinin [alîyyü'l-a'lâ] aşkına sımsıkı sarılırlar.

Sıradan insanların [avâm] tevbesi günâhlardan [zünûb] ve kötü işlerden [seyyiât], seçkinlerin [havâs] tevbesi ayıplardan [uyûb] ve kusurlardan [âfât], seçkinlerin seçkinlerinin [ehassu'l-havâs] tevbesi ise yaptığı güzel işleri görmekten ve itâat fillerini beğenmekten örürüdür.

Dinin büyükleri [azîzân-ı din] şöyle dediler: Günâh bâzen Allah'a vâsıl olmaya sebep olabilir. Hüdhüd kuşunun Süleyman'la konuşmasının bu şekilde olduğunu görmez misin?

Günah Hakk'ın rızasını kazanmaya sebep olabilir. Âsi olan, kalbinde çok büyük bir pişmanlık duyar, gözlerinden yaşlar döker ve yürekten inler. O vakit ona şöyle söylenir: Bugün ağlayış, yarın görüş; bugün bir adım, yarın bir müjde; bugün bir inleme, yarın bakıp görme; bugün ah ediş, yarın sığınma; bugün ufak bir gayret [*hatvet*], yarın mahrem bir sohbet [*halvet*].

Ey Müslümanlar! Bu mutluluk, perdenin kaldırılıp gönlün nicedir peşinde olduğu arzunun gönüllere ulaştırıldığı gün tamamlanacaktır. Ey dostlar! Muhammed Mustafâ'dan (s.a.v.) bize bir sahih haber ulaştı ki, mümin yarın cennete gidince orada ayrı bir yer olacak, Allah orada başka bir yaratış yapacak ve o yerleri yeni bir yaratışla yarattıklarına verecek.

Ey derviş! İyi düşün! O'nun keremi hiç ibâdet edip güçlük çekmemiş mahluklar yaratıp onlara hûriler, saraylar, hizmetkârlar ve çoluk çocuk bahşediyor. Nice sıkıntılar çekmiş, sâlih ameller işlemiş, ümitler taşımış, O'nun hizmetkârlığını yapmış ve ilk kulları olan insanları kapısından çevirir mi? Elbette bunu yapmaz. Ey derviş! O ki daha gelmemiş olanları getirmek için Rum diyârına, Hindistan'a, Türkistan'a birilerini yolluyor, gelenleri neden geri çevirsin!?

Sizin amellerinizin talebi rahmetime ilişmeden mizâcınızın talebi benim ilmime ilişmişti. İsimlerinizi "*tevbe edenler*" defterine yazdığımda kalpleriniz henüz tevbeden haberdâr değildi. Yine isimlerinizi "*âbidler*" defterine yazdığım da henüz varlık âleminin eşğine adım atmamıştınız.

Eğer sizi azat edecek olsam kime verirdim? Sizi istemesem kime bırakırdım? Siz benim lutfumdan usansanız da ben sizin isyânkarlığınızdan usanmam. Siz benim yükümü taşıyamasanız da benim sonsuz rahmetim sizi bütün kusur ve günâhlarınızla satın alacaktır.

Birkaç gün kadar sabredin. Bugün emir ve yasaklar sizin arzuunuza uymuyor ama yarın her şey murâdınıza uygun olacak. Eğer bugün emir ve yasakların acâyipliklerini görüyorsanız bekleyin ki yarın ilmin ve hilmin garipliklerini göresiniz. Bugün sizi kudretle sıkıntıya sokuyorsam yarın hikmetle selâmet ve sükûneti [*âsâyiş*] göndereceğim. Bugün sizin için hikmetle teklif varsa yarın lutuf ve ihsânla hafifleyeceksiniz.

Sultan [Gazneli] Mahmud tahtında oturup divânı yönetirken Ayaz'ı elleri kenetlenmiş halde tahtın kenarında tutardı. Gece ikisi başbaşa iken Ayaz Mahmud, Mahmud da Ayaz olurdu.

Bugün işlerin etrâfında döndüğü nokta [*medâr*] “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” (A’râf 7:172) hitâbıdır. Yarın bütün işler “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54) hitâbında karar kılacak. Bugün “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” yaygısı serildi ve namaz, oruç, hac ve mücâhede orta yere yayıldı. Yarın âhirette haşrolunacaksınız ve “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” yaygısı serilecek. Ne namaz ne oruç olacak, sâdece aşk ve neşe bulunacak.

Ezelde her şey benim ihsânını, hâlihâzırda her şey benim nimetlerim, ebedde her şey benim lutfumdur. Benim karşılıksız verdiğim nimetler gelince bütün farklar ve ayrımlar ortadan kalkar.

Eyakıllar! Benim sanatımda şaşkına dönün! Hesâba çekerken bunu zerre miktarınca yaparım [zerrenin hesabını sorarım], müsâmaha gösterirken de dağlar miktarınca bakarım [dağlar büyüklüğünce olsa bağışlarım].

Elimizden en sonunda “*O onları sever*” hakîkati tutacak. Müminler topraktan başlarını kaldıracaklar ve O şöyle nidâ edecek: Hoş geldiniz. Gelişiniz mübârek olsun!

O’nun sizi kabûl etmesi amelinizin sûretinden dolayı değildir. Sizi, ezeli ilminde size yöneltmiş olduğu nazarın yerleştiği mevkidenden dolayı kabûl eder. Dünyada her ne oluyorsa bu nazarın devam etmesinden ötürüdür. (*Ravh* 546-548)

İkinci pasajda, Meybudî’nin alıntısının önemli bir kısmının kaynağı olan Sem’ânî, tevhîdi gözeterek insanın Allah karşısında hiçbir şeye sâhip olamayacağını, bu yüzden de iyi amellerin ve çirkin fiillerin O’nun hükmü üzerinde herhangi bir etkisinin olamayacağını açıklar. Bu aslında iyi bir haberdur çünkü adâlet müflis olana ücret sordurmaz ve rahmet bunu kendisi verir.

O’nun bizim üzerimizde ibâdet ve tâat gibi hakları vardır fakat bizim mizâcımız müflis olmakla mâluldür ve bizim iflâsımıza O hükmetmiştir. Hüküm sâhibi, birisinin müflis olmasına hükmetmişse hasma söyleyecek hiçbir şey düşmez. “*Eğer bir darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet vardır*” (Bakara 2:280).

Birisi müflis ise sermâye elde etmesi için ona mühlet vermek vâciptir. Bununla birlikte ancak O lutuf ve ihsân hazinelerini başımızdan aşağı yağdırdığı zaman biz sermâye sâhibi olabiliriz. Biz kendi varlığımızla zengin değiliz, O’nun sıfatları ile zenginiz. Bizim kendimizden ve amellerimizden hiçbir şey hâsıl olmaz, eğer bize bir iş açılmışsa ancak O’nun lutuf ve ihsânıyla açılmıştır.

Bu âlemde biz aşk sıfatının sâhibiyiz ve âlemin en güzel örneği biziz. O âlemde de sıfatımız aşk olacak ve âlemin sultânı olacağız. İzzet otağı başımız üzerine açılacak, ganîmet yetkisi elimize verilecek ve o âlemin sâkinlerini yağmalayacağız. Ne Cebrâil ne Mikâil ne de arşı taşıyan melekler elimizden kurtulabilecek!

O'nun bu hazînelere ya da başka hiçbir şeye ihtiyâcı yoktur, O'nun neyi varsa hepsi bizim içindir. O, yarın ihsân hazînelerini isyânkârlara, rahmet hazînelerini günahkârlara, mağfîret hazînelerini de yardıma muhtaç olanlara verecek. Böylece O'nun hazînesinden O'nun hakkı olanı yerine getiririz çünkü kullar kendi sâhip olduklarıyla O'nun hakkını yerine getiremezler. Nasıl ki bir dilenci sultânın kızıyla evlendirecek olsa kıza verecek başlık parası olmaz, sultan kendi hazînesinden ona bedeli gönderir de dilenci onu başlık parası yapar. (*Ravh* 540-541)

SPIRİTÜEL PSİKOLOJİ

Filozoflar ve sûfîler, kendiliğin [*self*] doğasını çözümlemeye büyük önem verdiler. Nitekim İbn Sînâ ve diğerleri psikoloji, Arapça adıyla “ilmü’n-nefs” üzerine kitaplar yazdılar. Modern psikolojinin almış olduğu yollar göz önünde bulundurularak “ilmü’n-nefs” terimini “spiritüel psikoloji” şeklinde çevirmek uygun olacaktır çünkü bu psikolojinin bütün amacı nefislerin kendilerini rûhun âlemine bağlamaları için yardımcı olmaktır. Sûfî müşîdlere gelince, onlar da genellikle spiritüel psikoterapistlerdi. Mürîdlerine, aşk ile dönüşüm için Hz. Muhammed’in sünnetini esas alarak peygamberler tarafından ortaya konulmuş insânî yetkinlik modellerine kendilerini nasıl uyduracaklarını öğrettiler. Onlara göre sünnet yalnızca Hz. Peygamber’in zâhirî ve bâtinî uygulamalarını değil aynı zamanda onun karakter özellikleri, erdemleri, anlayış biçimi, bilgeliği ve gerçeklikle ilişkisi gibi kendiliğinin çeşitli boyutlarını da kapsar.

Arapçada nefis [*soul*] kelimesi, aynı zamanda “kendî” anlamına gelmektedir. Nitekim “kendinde şey” veya “Tanrı’nın kendisi” derken nefis kelimesi kullanılır. Filozoflar nefis kelimesini her türlü farkındalık ve bilinç durumunu, aklın [*intellect*] tam olarak fiile geçmediği her türlü içselliği [*interiority*] isimlendirmek için kullandılar. Yunanlıların ayak izlerini tâkip ederek nefsin hiyerarşik olarak düzenlenmiş farklı türleri olduğunu ve bu farklı türden nefislerin, canlıların eylemleri dolayısıyla ortaya çıkan yetilerin incelenmesiyle anlaşılabilirliğini düşündüler. “Yeti” [*faculty*] kelimesi için kullanılan Arapça kelime “kuvve” olup “direnç, güç, iktidar, potansiyellik durumu” anlamına gelir. Nebâtî, hayvânî ve insânî nefislerden söz edebilmemizin nedeni her bir durumda daha düşük seviyede iken ayırt edemeyeceğimiz özel güçlerin bize görünüyor olmasıdır. Bitkiler büyüme ve üreme gibi minerallerde bulunmayan belirli güçler dolayısıyla

ayırt edilir. Hayvânî nefisler istemli hareket gibi ek yetilere sâhiptir. İnsanda ise buna konuşma ve akıl yürütme eklenir.

Filozoflar nefis kelimesini kuvve ile birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullandılar. Nefis onlara göre yalnızca bir varlığın iç yetilerinin toplamı olduğu için hayvânî kuvveden hayvânî nefsi ifâde edecek şekilde söz ettiler. Buna göre hayvânî nefis, nebâtî kuvveleri içerir fakat insânî kuvveler açısından yetersiz kalır. Temel anlayış aşama aşama yetilerin yoğunlaşmasına bağlı olarak farkındalık ve bilincin ortaya çıkması, en sonunda ise –filozofların sık sık bilfiil akıl dedikleri– insânî durumun en yüksek iyisine [*summum bonum*] erebilmektir. Bunu [insan aklının, kozmik akılların sonuncusu olan] “faal akıl ile ittisâl etme” başarısı şeklinde tanımladılar. Filozoflar faal aklı ilâhî hakîkatin ilk tezâhürü olan evrensel ve kozmik farkındalık çerçevesinde anlamışlardı. Felsefe tarihçileri faal aklı, Plotinus’un *nousu* –Bir’in ilk sudûru– olarak kabûl etmişlerdir. Hint felsefesinin Samkhya okulundaki *purusha* düşüncesinde de konuya ilişkin başka bir paralellik görülebilir.

İnsanlar aşamalı bir biçimde yetkin akla ve farkındalığa yükseldikçe neler olup bittiğini açıklamanın daha da zorlaştığını görmek pek de güç değil. Cansız şeyler sınırsız biçimde çözümlenebilir fakat hayâtı tanımlayan şeyi tam olarak saptamaya çalıştığımız anda, özellikle tıp alanında belirgin bir gerçek olduğu üzere bulmacaların içine doğru koşmaya başlıyoruz. Bilim canlıların, özellikle de insanların içine girmeyi denediği ölçüde anlaşılmazlıkla karşılaşmaktadır. Bilimin ve bilim dallarının modern zamanlarda çoğalmasına karşılık insanın kendiliği her zamanki gibi bir sır olarak kalmaktadır.

Müslüman filozoflar, insânî potansiyel –büyük peygamberlerde olduğu gibi– tam olarak gerçekleştiği zaman nefsin artık nefis değil bir faal akıl olduğunu ileri sürdüler. Bu durum aklın nebâtî, hayvânî ve insânî nefislere âit güçleri ve yetileri yitirdiği anlamına gelmez bilakis bunların hepsinin tam olarak gerçekleşmesi anlamına gelir. Filozoflar, nefsin potansiyelini gerçekleştirmesini tanrısallaşma [*deiformity*] ve tanrıbiçimlilik [*theomorphism*] gibi çeşitli isimlerle ifâde ettiler –nitekim bu amaçla kullanılan *teellüh*, *ilâh* kelimesiyle aynı köktendir–. Bunu insanın yaratıldığı ilâhî sûretin fiile geçmesi açısından anladılar.

Erken dönem tasavvuf metinleri çeşitli âyetler ve hadislerle uygun olarak, nefsin tabiatı üzerine düşünmeyi tercih etmek sûretiyle ko-

nuya ilişkin sistematik çözümlemeler yapmaya girişmemiştir. Nefis hakkında konuşurken bu kelimenin yanı sıra kalp, rûh ve akıl gibi çeşitli kelimeler de kullanmışlardır. *İhyâ*'nın kalbin acâyip hâllerine [acâibü'l-kalb] ayrılan 21. bölümünde Muhammed Gazzâlî bu dört kelimenin aynı hakîkate yâni insânî latîfeye [*human subtlety*] delâlet ettiğini fakat her birinin farklı bir açıdan bunu yaptığını söyler.

Latîf sıfatı spiritüel alana âit görünmez ve kolaylıkla kavranılamaz gerçeklikleri belirtmek için kullanılır. Bu kelime, duysal alanın karanlık, kaba, somut şeyleri anlamına gelen *kesîf* ile karşıtlık oluşturur. Bir ilâhî isim olarak latîf yalnızca yukarıda belirtilen anlamı değil yaratılmış alanların kesîflikleri ve noksanlıklarının ötesinde nâzik, mülâyim, affedici ve merhametli olmayı ifâde eder. Allah'ın latîflîği, şeylerin latîflikten neşet edip kesîfliğe girdiği zaman ortaya çıkan çeşitlilikler ve ayrımlar üzerinde ontolojik önceliğe sâhiptir.

Kendiliğin içsel gerçekliğini isimlendirmek için latîfe [*subtlety*] kelimesini kullanan müellifler, insanî latîfe her ne olursa olsun, biyolojik ya da fizyolojik nedenselliğin çözülmesi bir yana genel tanımlarla bile saptanamayacağını söylemektedirler. İnsanî latîfe, cismânî alanda bulunan kesîf unsurlardan türemez, bilakis tam aksi bir durum söz konusudur. Fiziksel şeyler, onların ötesinde yatan latîf hakikatlerin tortusu yâhut gölgesidir. Kadîm bir düstûrun söylediği gibi “yukarıda ne varsa, aşağıda da o vardır” [*as above, so below*]. Felsefî açıdan her şeyin madde ve sûretin birleşiminden oluştuğunu ileri süren hilomorfizm düşüncesi, –en azından Müslüman filozoflar ve ilâhiyatçılar için– bütün algılanan özelliklerin, karakteristiklerin, vasıfların ve niteliklerin şeylerin maddelerine değil maddeyi tezâhür yeri olarak kullanan latîf kuvvetler diyebileceğimiz sûretlerine âit olduğu açık gerçeğine dönmektedir. En nihâyetinde bütün sûretler, Kur'an'ın Musavvir [sûret veren] ve filozofların “vâhibü's-suver” [sûretleri bahşeden] dediği Allah'a geri döner.

İnsanî latîfeyi isimlendiren kelimeleri –ki bu kelimelerin semantik alanları çoğunlukla çakışmakta ve birbirleriyle örtüşmektedir– anlamının en iyi yolu, onların bağlam içerisinde nasıl kullanıldığını görmektir. Tanımlar üzerinde herhangi bir anlaşma bulunmamaktadır fakat maddî ile spiritüel alan arasındaki ayrım yâhut maddî olmayan alanın çok katmanlılığı gibi ortak temaların varlığı söz konusudur.

İNSAN MİKROKOZMOSU

Sûfiler ve filozoflar, kendiliği ele alırken eşyânın tabiatına ilişkin standart düşünceleri kullanırlar. Bu düşüncelerden birisi bütün olarak âlem ya da makrokozmos [âlem-i kebîr] ile insan ya da mikrokozmos [âlem-i sagîr] arasındaki yakın ilişkidir. İstersek bu tartışmanın izini Yunan kaynaklarına kadar sürebilir ve –her ne kadar Müslüman ilâhiyatçılar Kur’ân’da bu konuya ilişkin bolca referans bulsalar da– paralel düşünceleri Hint ve Çin dünyalarında görebiliriz. Örneğin Müslüman ilâhiyatçılar Allah’ın Âdem’e bütün isimleri öğrettiğini beyân eden âyeti (Bakara 2:31) genellikle bütün âlemin bilgisinin insanın kendiliğinde saklı olduğu şeklinde anlamışlardır. Aklın tam anlamıyla gerçekleştirilmesini gerektiren gerçek insan olma yolu, bütün şeylerin kendi özümüzdeki bilgisinin farkına varmamıza bağlıdır. İnsanın mikrokozmos oluşuyla ilgili uzun bir anlatımın ortasında Sem’ânî, Allah’ın bu yetiyi insan nefesine yerleştirmesindeki hikmete şöyle işâret etmektedir:

İnsanoğlu her şeyi kuşatan bir şehirdir. Onun zâtı âlemin bütün mânâlarını muhâfaza eden bir kaptır. Bundaki hikmet şudur: Azîz olan Rab bu hârikulâde sûretin ilim hazînelerini öğrenmesi [ittilâ] ve onun âlemdeki bütün mânâları müşâhede etmesini istedi fakat âlem çok geniş [vâsî] ve yeryüzü de alabildiğince ucu açıktır [müttesa]. Kısa ömrü ve işlerdeki kusûru dolayısıyla beşeriyet sınırları içerisinde onun bütün âlemi gezip dolaşması mümkün değildi. Bu yüzden ilâhî hikmet ilâhî kudretten, âlem-i kebîrin kökünden bir muhtasar nüsha terkîb etmesini ricâ etti ve bu daha sonra âlem-i sagîrde yazıldı. O, bu muhtasar levhayı küçük çocuğun yâni aklın önüne koydu ve onu şâhit kıldı. Nitekim buyurmuştur: “Onları kendi nefislerine şâhit tuttu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da evet şâhitlik ediyoruz dediler” (A’raf 7:172). (Ravh 177)

Bu pasajın devamında Sem’ânî, mikrokozmos ve makrokozmos arasındaki benzerliklerin bir listesini sunmakta, böylelikle insânî niteliklerin ve karakter özelliklerinin muazzam çeşitliliğini açıklamada söz konusu benzerliklerin nasıl yardımcı olduğunu göstermekte, eğer kendiliklerimizin gerçek hakikatini tanımazsak kaybolacağımızı ve âlemin özü oluş niteliğimiz içinde dağılacağımızı bize hatırlatmaktadır:

Büyüklerin “her şey âdem oğlunda bulunur ama âdem oğlu hiçbir şeyde bulunmaz” demelerinin sebebi budur. O bâzen bir aslan gibi cesur,

bâzen bir tavşan gibi ürkek, bâzen bir köpek gibi cimri, bâzen bir kaplan gibi vahşi, bâzen bir güvercin gibi uysal, bâzen bir tilki gibi entrikacı, bâzen bir koyun gibi budala, bâzen bir ceylan gibi telaşlı, bâzen bir ayı gibi hantal, bâzen bir fil gibi heybetli, bâzen bir deve gibi önde giden, bâzen bir tavus kuşu gibi çalımli, bâzen bir muhabbet kuşu gibi uğurlu, bâzen bir baykuş gibi uğursuz, bâzen bir keklik gibi kılavuz, bâzen bir balık kadar dilsiz, bâzen bir bülbül gibi konuşkan, bâzen bir kurt gibi değişken, bâzen bir domuz gibi hırslı, bâzen bir devekuşu gibi azgın, bâzen bir arı gibi faydalı, bâzen bir fare gibi zararlı, bâzen bir ankâ kuşu gibi mübârektir.

Ey civanmert! Birisi eğer eşyâya dâir mârifet sâhibi olduğunu iddia edip de kendisinden câhil ise kendisi açken başkalarını doyurmaya kalkan ya da kendisi yolu kaybetmişken başkalarına kılavuzluk eden kişiye benzer. Hakîkatte insan kendisini ilâhî desteğe rabtmedikçe kendini tanımış olamaz. (*Ravh* 178-179)

Meybudî, insan karakterinin çeşitliliğinin ilâhî nimetlerin sonsuzluğu için delil olduğunu açıklar ve bize topraktan başka bir şey olmadığını, her şeyin rahmet ve lutuf ile varlığa geldiğini hatırlatır. Nitekim makrokozmos (*âfak*) ve mikrokozmos (*enfûs*) için yaygın şekilde referans olarak alınan “*Hem ufuklarda hem nefislerinde onlara âyetlerimizi göstereceğiz*” (Fussilet 41:53) âyetini bu bağlamda tefsir eder. Bu pasajın büyük bir bölümü Sem’ânî’den alınmıştır (*Ravh* 63-64):

Denilir ki, kulların kurtuluş vesîlesi ve O’nunla âşinâlığın temeli olan Rabb’in dini iki şey üzerine yükselir: Birisi Hakk’ın göstermesi [*nümâ-yîş*] ve diğeri kulun yolculuk etmesi [*revîş*]. Hakk’ın göstermesi “*Biz onlara ufuklarda âyetlerimizi göstereceğiz*” [*se-nûrihim âyâtinâ fi’l-âfâk*], kulun yolculuk etmesi ise “*Kim sâlih amel işlerse kendisi içindir*” [*men amile sâlihan feli-nefsih*] (Fussilet 41:46). Hak’tan bir şey gösterilmedikçe kuldan yolculuk edecek bir şey yoktur.

Hakk’ın göstermesi hem ufuklardaki hem de nefislerdeki âyetlerdedir. Ufuklardaki âyetler hakkında O şöyle buyurmuştur: “*Göklerin ve yerin hükümranlığına bakmadılar mı?*” [*e-ve lem yenzurû fî melekûti’s-semâvâti ve’l-arz*] (A’râf 7:185). Nefislerdeki âyetler hakkında şöyle buyurmuştur: “*Kendi nefislerinizde de; hâlâ görmüyor musunuz?*” [*ve fi enfûsikum e-felâ tubsirûn*] (Zâriyât 51:21). Yâni şöyle buyurur: Kendinize bakmaz mısınız ve yaratılışınız üzerine düşünmez misiniz?

Çünkü âlemlerin Rabbi bu yaratılış levhası üzerine kadim lutfunun kalemiyle sanatının hakikatlerini ve hikmetinin inceliklerini, seçil-

mişlik [*ıstınâ'*] nûrunu ve üstün kılmanın [*tekrîm*] alâmetlerini naksetti. İnsanın -aklın otağı, ilmin toplanma yeri ve duyuların mâbedi [*savmaatü'l-havâs*] olan- başını yuvarlak yarattı. Bu içi oyuk [*mücevvef*] uzuv ve bir bütün olarak insan her ne kıymet kazanmışsa akıl ve ilimle kazandı. İnsanoğlunun kıymeti akılla ve haşmeti ilimledir, kemâli akılla ve cemâli ilimledir.

Allah insanın alnını gümüş bir levha gibi yarattı. Yay gibi iki kaşının arasına saf misk çekti. Gözlerinin nûrunu iki nokta hâlindeki göz bebeklerinin karanlığı ortasına yerleştirdi. Her iki yanağında da yüz binlerce kırmızı gül goncası açtırdı. İnci gibi otuz iki dişini istiridye kabuğu [*sadeîf*] gibi ağzının içine gizledi. Parıldayan akik ile ağzını mühürledi. Dudaklarının başlangıcından boğazının sonuna kadar yirmi dokuz menzil yarattı ve onları yirmi dokuz harfın mahreci kıldı. Kalbinden bir sultan, sînesinden bir meydan, himmetinden süratli giden bir binek, tefekküründen hızlı bir postacı varlığa getirdi. Kavrayıp yakalayan bir çift el ve koşan iki ayak yarattı.

Bütün bu anlatılanlar hilkat elbisesi ve zâhir güzelliklerdir. Bunun ötesinde ise bâtınî cemâl ve kemâl vardır. Rabbin şu bir avuç toprak parçası için hazırladığı latîfeleri, ihsânları, inâyet eserlerini ve ilâhî riâyeti bir ân için dikkatle tefekkür et. Çeşit çeşit lutuf ve nimete, insanın içine yerleştirdiği özel kurbiyet vesîlelerine bak.

O, bütün âlemi yarattı fakat hiçbir yarattığına muhabbet nazarıyla bakmadı. Yaratılmış hiçbir şeye ne bir haber ne de bir resûl gönderdi. Lutufu yükseltilen, ihsâna mazhar kılınan ve nûrların mâdeni olan insanoğluna sıra gelince Allah onların sırlarını kendi nazargâhı kıldı, onlara peygamberler gönderdi, onları koruyup gözetecek melekler tahsis etti, kalplerine aşkın ateşini koydu, şevk sâiklerini üzerlerine saldı ve birbiri ardı sıra irâde etme yeteneği verdi. (*Keşf* 8:545-546)

İNSÂNÎ LATÎFENİN İSİMLERİ

Günümüzde genellikle makrokozmosun maddî dünya olarak görünen zâhirî alanına atıf yapıyoruz. Kur'ân bu alana çoğunlukla "dünya" [yeryüzü] demektedir. Bu alan beş duyu ile doğrudan veya dolaylı olarak algılanabilen her şeyi kapsar. Bu alana karşılık olarak görünmeyen bâtınî alan ise inceliği [letâfet], farkındalığı, bilinci ve akledilebilir ışığı kuşatan semâdır [gök]. Benzer şekilde insan mikrokozmosu beden ve rûh olmak üzere iki temel alana sâhiptir. Kur'ân'ın mitsel diline göre Allah Âdem'in bedeninin çamurunu kendi elleriyle

biçimlendirdi. Böyle yaptıktan sonra Allah, “*O’na rûhumdan üfle-dim*” (Hicr 15:29) buyurdu. Âdem varlığa gelince bedeni ve rûhu onun zâhiri ve bâtını oldu, artık Âdem tam bir kendilik buldu. Bundan dolayı Kur’ân [İngilizcede rûhu ve kendiliği ifâde eden *soul* ve *self* kelimelerinin her ikisine de karşılık gelen] *en-nefs* kelimesini bir insan olarak Âdem için kullanmaktadır.

Müellifler bâzen rûh ile nefis arasında ayrım yapar bâzen de yapmazlar. Ayrım yapanların çoğuna göre nefis kendi iki yönlülüğü ile renklenir. Çünkü nefis, rûh ile çamurun birleşmesinin bir ürünüdür fakat kendi kendinde ne rûha âittir ne de bedenseldir. O, nûr ile zulmetin, letâfet ile kesâfetin, farkındalık ile bilinçsizliğin evliliğinden doğan yeni bir şeydir. Kendi gelişiminde nefis bâzen rûhun rengini sergiler bâzen de çamurun. Sürekli her iki yöne doğru çekilir; yukarı doğru latif aydınlığa ve aşağı doğru kesif donukluğa.

Yukarı alan yâni semâ, Allah’a nisbeten yakınlık içinde bulunan meleklerin ve rûhların âlemidir. Aşağı alan yâni dünya ise Allah’a nisbeten uzaklık içinde bulunan minerallerin, bitkilerin ve hayvanların âlemidir. İnsanlar kendilerini aşağı [süflî] âleme soktukları ölçüde dağılma, çokluk ve karanlıkla nitelenirler. Âdem unuttu çünkü bu aşağı âleme, zâhirdekine bakmıştı. Unutkanlığın tedâvisi, berâberliğin, birliğin ve ışığın yukarıdaki [ulvî] âlemine odaklanmayı ifâde eden zikirdir [*remembrance*]. Zikre teşvik etmek –her ne kadar “hatırlatıcı” [*reminder*] olarak çevrilse de– Arapçada yine zikir kelimesiyle ifâde edilir. Kur’ân bu kelimeyi aynı zamanda nebevî mesajın içeriğini bildirmek için kullanır.

Allah’ın hikmet ve merhameti, kendi iki yönlülüğü içerisinde nefse yerleştirilmiştir. Allah, âlemi yaratmakla ve onu hem yatay hem de dikey bakımdan sınırsız bir biçimde düzenlemesiyle eş zamanlı olarak farklı yönlerle çeken zıt kuvvetler yerleştirmiştir. Nefsin iki yönlülüğünü anlatan anahtar âyetler şöyledir: “*Nefse ve onu biçimlendirene, ona günâha meylî ve takvâyı ilhâm edene yemin olsun! Nefsini arındıran kurtuluş bulmuştur ve onu kötülükler içine gömen ziyâna uğramıştır*” (Şems 91:7-10). Burada Allah’ın nefse hem aşağı hem de yukarı hareket etmeyi ilhâm ettiğini görürüz. Nefis ya kendisini aşağı âleme gömer ya da kendisini dağılmadan ve unutkanlıktan arındırır. Arındırma yoluyla, övülmeye değer bütün insânî niteliklerin toplamı olan takvâya erer.

Filozoflar nefis kelimesini ahlâkî çağrışımları olmaksızın genel anlamıyla kullandılar. Ancak sûfiler bu kelimeyi karanlık ve dağılmanın üstün gelmesi dolayısıyla alışılagelmiş gündelik unutkanlığımızı kastedecek şekilde ve genellikle oldukça olumsuz bir vurgu eşliğinde kullanmışlardır. Bâzıları genel olarak insanın kendiliğini ifâde etmek için nefsi kullanmış ve Kur'ânî referansları temel alarak farklı nefis tiplerini tanımlamışlardır. Örneğin çoğu kez nefsin üç mertebesinin var olduğu söylenir: Çirkinliği emreden nefis [nefs-i emmâre], kınayan nefis [nefs-i levvâme] ve tatmin olmuş nefis [nefs-i mutmainne].

Geleneksel anlatılara göre Allah Âdem'in çamurunu biçimlendirmeyi bitirdiği zaman tıpkı kerpiç gibi mayalanması için yeryüzünde Mekke'ye yakın bir yere yerleştirdi ve kırk yıl sonra ona kendi rûhundan bir şey üfledi. Meybudî bu anlatıya, "*Ey Âdem, sen ve zevcen cennette kalın*" (A'râf 7:19) âyetinin tefsirinde işaret etmektedir:

Allah'ın Âdem'i çamurdan yarattığı ve kırk yıl boyunca Mekke ile Tâif arasında tuttuğu rivâyet edilir. Ne zaman İblis oradan geçse "Sen niçin yaratıldın ki?" derdi.

Aziz olan Hak meleklere şöyle diyordu: "*Ona kendi rûhumdan üflediğimde ona secde edin*" (Hicr 15:29). Sonra, rûh sırrına ulaşınca Âdem gözlerini açtı ve bedeninin baştan aşağı çamur olduğunu gördü. Buradaki hikmet Âdem'in kendi aslını bilmesi, nefsin tanıması ve kendisini kandırmaması olduğu gibi gelen letâfetlerin de Hak'tan olduğunu görmesiydi.

Rûh göğsüne ulaşınca orada bir karanlık gördü. Bâzıları bunun sürçmesinin karanlığı olduğunu, bâzıları da toprağın karanlığı olduğunu söyler çünkü toprağın aslı zulmet, rûhun aslı ise nûrdur. Rûh geri dönmek isteyince esintisi Âdem'in burnuna geldi. Âdem hapşırdı ve "El-hamdülillah" dedi, aziz olan Rab "Rabbin sana rahmet etsin!" dedi.

Rûh Hakk'ın bu senâsını ve rahmetini duyunca yerinde kaldı. "Burası Allah'ın senâ ve rahmetine müstehaksa o zaman benim yerim olmaya da lâyıktır" dedi.

Rûh göbeğe ulaşınca Âdem'de yemeklere karşı iştah ortaya çıktı. Cennet meyvesini gördü ve onu arzu etti. Uzanmak istedi ama yapamadı. Aziz olan Rab şöyle buyurdu: "*İnsan aceleci yaratıldı*" [*hulika'l-insânu min acel*] (Enbiyâ 21:37). (Kef 3:587-588)

Meybudî "*O sizi çamurdan yaratandır*" (En'âm 6:2) âyetinin tefsirinde, Âdem'in hakîkatinin –genellikle "emir âlemi" ve "halk âlemi" de

denilen- görünen ve görünmeyen iki makrokozmosmik dünyanın özelliklerini bir araya getirmesi olduğunu ifade eder:

Âdem iki şeydendir: Çamur [*tıynet*] ve rûhâniyet. Çamur tarafı yaratılış [*halk*] âlemine, rûhâniyeti de emir âlemine taalluk eder. Yaratılışa taalluk eden şudur: “Allah Âdem’in toprağını eliyle mayaladı.” Emre taalluk eden ise “*Ben ona rûhumdan üfledim*” [*nefahtu fîhi min rûhî*] (Hicr 15:29). “*Muhakkak ki Allah Âdem’i seçti*” (Âl-i İmrân 3:33) emrin güzelliğini, “*Âdem isyân etti*” (Tâhâ 20:121) ise yaratıştaki lekeyi [*âlâyîş*] gösterir.

Âdem’de hem gül bahçesi hem de çamurdan bir tarla vardı ve çamur tarlası güllerin bulunduğu yerd. Fakat her gülün bir dikenidir. Allah’ın halîli İbrâhim gibi bir güle Nemrud gibi bir isyânkâr diken, Mûsâ gibi bir güle Firavun ve Hâmân gibi dikenler, İsâ gibi bir güle ahlâksız Yahûdiler gibi dikenler, Muhammed Mustafâ (s.a.v.) gibi bir güle de bedbaht Ebû Cehil gibi bir diken vardı.

Âdem’in fıtratının sırrını kim bilebilir? Âdem’in tâlihini ve mertebesini kim tanıyabilir? Hiç kimsenin akıl kartalı Âdem’in tâlih ağacının dalına konmadı. Hiç kimsenin basireti Âdem’in saflık güneşinin güzelliğini kavrayamadı. (*Keşf* 3:297-298)

Meybudî beden ve rûh arasındaki ayrıma, “*Sizi ondan yarattık ve yine ona döndüreceğiz*” (Tâhâ 20:55) âyetinin tefsirinde özgün bir açıklama getirmektedir. Âyetteki “o” zamiri, toprak ve çamurun alanı olan yeryüzüne (*arz*) atıf yapmaktadır:

Bil ki Âdem iki şeydir: Rûh ve beden [*cân u ten*]. Rûh nûrdandır, nûr da semâvî [*ulvî*]. Beden topraktır, toprak ise yere âit [*süflî*]. Rûh yükselmek ister çünkü semâvîdir. Beden aşağı inmek ister çünkü yere âittir. Melik olan Allah kudretinin kemâliyle her ikisini birlikte kılmıştır. Rûh bedene bağlı oldu, beden de rûha. İkisi de birbirine bağlıdır, rûh ve beden birlikte yerleştirilmiştir. Tıpkı kuşun kafesten uçtuğu gibi ecel erişip kulun hayatının nihâyete erdiği ve ölüm geldiği gün bu bağ çözülür. Rûh bedenden ayrılır ve semâyaya, asıl yuvasına doğru yükselir. Beden de âit olduğu toprağa yönelir. Rûh Tûba ağacında asılı olan bir kandile yerleştirilir. Beden ise kefenlenmiş halde toprağa emânet edilir. (*Keşf* 6:149-150)

Sem’ânî de Muhammed Gazzâlî ve diğerleri gibi bâzen insanın bileşik tabiatını ata binmiş bir binici ile karşılaştırır. İnsan rûhlarının özde meleklerle aynı olduğu fakat melekleri bedenlerin yönetmediği

şeklindeki ortak kabûle işâret eder. Burada Sem'ânî'nin nefis kelimesini olumsuz bir çağrışımla kullandığına, bu kelimeyle bedensel tabiatın karanlığına ve dağınıklığına batmış kendiliği kastettiğine dikkat edelim. Metnin sonunda yer verdiği “Şeyhü'l-İslâm” ise muhtemelen [Abdullah Ensârî değil] kendi babasıdır.

Sübhânallah! Şu toprak taneciğinde ne de latîf şeyler [*letâif*] var! Âdem oğlu hem bir binek [*merkeb*] hem de bir binicidir [*râkib*]. Nefis binektir, rûh da onun süvârîsi. Meleklerle gelince, onlar bineksiz seyahat ederler. Bineği olmayan dâimâ yolu izler çünkü onun yola gitmekten başka sermâyesi yoktur. Süvârî olan ise bâzen yoldan bâzen de başka yerden gider. Süvârî dâimâ yolu hedefler [*kasd*] ama bineğin arzusu [*himmer*] yol olmayan tarafadır. “Benim istediğim başka, atın istediği başka [*hemmi ve hemmü'l-kümeysi yahtelif*].”

Bineğin hedefi süvârînin hedefine üstün gelirse yol olmayan tarafa [*râh-ı bî-râh*] sapar, süvârînin hedefi bineğin hedefine üstün gelirse yola doğru döner. Rûh nefse üstün gelirse kendi mizâcının bahçesinden itâat nesrinleri, emirlik [*siyâdet*] sümbülleri ve saâdet zambakları çiçek açar fakat nefis rûha üstün gelirse onun çorak mizâcının bataklık-ğında yalnızca itâatsizlik baş gösterir.

Hakîkatte yol insanlar içindir. Melekler ise “*ikişer, üçer, dörder kanatlı*” (Fâtır 35:1) kuşlardır. Sana gelince ey derviş, sen o yüksekteki kuşlara değil avcılarının tuzaklarına bak.

Melekler “*müminler için istiğfâr dilerler*” (Mü'min 40:7). Onlar saf rûhtan [*rûh-ı mahz*], insanlar ise rûhun letâfetiyle toprağın vakarından yaratıldı. Allah bu iki şeyden iki övülecek sıfatı aldı: Rûhtan letâfeti, topraktan vakarı. Sonra onlardan birini alıp birleştirdi [*mürekkeb*], kısımlarını düzenledi [*müretteb*], unsurlarını uzlaştırdı [*müellef*] ve adını Âdem koydu. Kesâfet cisimde ve cismânî şeylerde, letâfet ve hafiflik ise meleklerde kaldı. Ey derviş! Senin iki zât ile kâim olan bu iki mânâdan varlığa getirilmiş olman sonsuz bir saâdetdir. Eğer rûhun hafifliğiyle toprağın kesâfetini alıp da seni öylece beşer kılmasaydı sen her iki âlem için kötü bir örnek olurdun.

Şeyhü'l-İslâm şöyle dedi: Yüzü çirkin fakat huyu güzel bir adam vardı. Karısının ise yüzü güzel huyu çirkindi. Adam bir gün, “Hanım hele bir araya gelelim de yüzü sana, huyu bana benzer bir çocuğumuz olsun” dedi. Derken babanın yüzüne ve annenin huyuna benzeyen bir çocukları oldu. Çocuk için şöyle dediler: Ey kötü maya! Ey ana babasının ayıplarını birleştiren! (*Ravh* 298)

Başka bir pasajda Sem'ânî, Âdem'in çamurdan yaratılışına ilişkin iyi bilinen bir hikâyeyi yeniden anlatır ve Allah'ın gerçek durumu şeytandan gizlediğini söyler:

Yeryüzünden bir avuç toprak almak üzere önce Cebrâil gönderildi. Cebrâil almak için gelince toprak ondan yardım diledi çünkü toprak bir mücevher kutusuna [*hokka*] benziyordu ve o bir avuç toprağın hokkası içinde Âdem'in sırrının incisinin sade fi vardı. Toprağın yardım istemesi sermayesinin yağmalanmasından ötürüydü. Cebrâil geri döndü. Daha sonra İsrâfîl gönderildi ve toprak yine yardım diledi, İsrâfîl de geri döndü. Ardından Mikâil gönderildi ve toprak yine yardım diledi, o da geri döndü. Nihâyet Azrâil'i gönderildi ve toprak yine yardım diledi: Senden Allah'a sığınırım! Azrâil şöyle cevap verdi: Ben de O'nun emrini yerine getirmeden huzûruna dönmekten Allah'a sığınırım! Toprağın rızası olmaksızın şiddetle [*kahr*] bir avuç toprak aldı ama onu tekrar geri getireceğini taahhüt etti.

Bu bir avuç topraktaki hikmet nedir? Evet, gaybın latîf sırlarının bir mahfaza içine konulması gerekir. Toprak şiddetle alınmış ve rûh onun içine şiddetle yerleştirilmişti çünkü bunlar birbirinin zıddı idiler. Eğer sâdece rûh olsaydı günler lekesiz, filler de hilesiz olurdu. Ancak saf filler dünya için uygun değildir ve Âdem en başından beri bu dünyanın hâne sâhibi [*kedhudâ*] olarak yaratılmıştı.

Allah toprağı sırlarla bir araya getirdi. Sırların emniyet içinde korunması için bir şeye ihtiyaç vardı. Sırlar toprağın içine yerleştirildi ki bulunduğu yerde parlasın ama düşmanları onun izini bulamasın. Toprağın hâli öyleydi ki zâhir ehli onu kıymetsiz bularak fırlatıp bir köşeye attı. Herhangi bir sebebe dayanmayan irâde [*meşîyyet-i bî-illet*] ordusu Âdem'in toprağından bir tuzak hazırladı ki İblis o toprağı baksın, baş kaldırsın ve lânetlensin.

İblis ateşten yaratılmıştı. Ateşin ateşe karşı baş kaldırıp övüneceğini bilmiyordu. Ey lânetlenmiş [*lâin*], ateşle mi övünüyorsun? Sen ateşe âitsin, ateş de sana âittir. Ey Kârûn, hazinelerle mi övünüyorsun? Sen hazinelere âitsin, hazineler de sana âittir. Ey Firavun, Nil nehri ile mi övünüyorsun? Sen Nil'e âitsin, Nil de sana âittir. Ey tevhîdi dillendiren [*muvaḥḥid*], benimle mi övünüyorsun? Ben sana âitim, sen de bana!

O, Âdem'in mizâcına yüz binlerce sır yerleştirmek istedi. Baktı, âlemde hiçbir şeyin topraktan daha güvenilir olmadığını gördü ve sırları toprağı yerleştirdi. Sırları ateşe emânet etmedi çünkü ateş yakıcıdır ve hâinlik eder. Emânet [*vedîar*] hâinlerin eline değil emîn olanlara verilir.

Sırlar izzet mahalliydi çünkü onlar gayb mertebesinin mahcûb bâkireleriydiler [*muhadderât*]. Perde altındakiler için gizlilik vardır. Gizleme husûsunda hiçbir şey toprağa benzemiyordu, dolayısıyla toprak sırların perdesi kılındı. Böylece mahrem olanlar sırlara bakabilsin ve mahrem olmayanlar [*nâmahremân*] yalnızca toprağı görsün. (*Ravh* 420)

Toprakta tortulaşan sırlar tam olarak neydi? Elbette Âdem'in yaratıldığı sûretteki ilâhî sıfatlardı. Aşağıdaki pasajda Sem'ânî, Allah'ın "*O onları sever*" buyurmasıyla sırf kendi güzelliğini tezâhür ettirdiği için insanları sevdiğini beyân etmiş olduğunu hatırlatmaktadır. Aslında O kendisini sever çünkü O'ndan başka güzel yoktur. Muhammed Gazzâlî'nin *İhyâ*'nın muhabbet üzerine yazdığı bölümünde ifâde ettiği gibi: "Yalnızca kendisini, fiillerini ve eserlerini [*tesânîf*] sevenin sevgisi kendi zâtının ve zâtı berâberindekilerin [*tevâbi*] ötesine geçmez çünkü bunların hepsi zâtına bağlıdır. Bu yüzden Allah yalnızca kendisini sever" (*İhyâ* 4:474). İbn Sînâ da metafiziğinde benzer bir noktaya temâs etmiştir: "Bütün iyiliğin [*hayr*] ve düzenin [*nizâm*] kaynağı [*mebde*] olması dolayısıyla O, kendi zâtına âşıktır. Bu yüzden iyiliğin düzeni, ârızî olarak O'nun mâşuku olur" (*İlâhiyyat*, 292).

Ey civanmert! "*Âdem isyân etti*" (Tâhâ 20:121)den bir kadeh zehir yaptılar. Hemen arkasından da lutuf panzehirini [*tiryâk*] gönderdiler: "*Benden size bir hidâyet gelirse*" (Bakara 2:38). "Bir elin sımsıkı kapalı, diğeriye alabildiğince açık."

Bir avuç toprak parçası olan Âdem'in mübârek başına mücevherle bezenmiş öyle efendilik [*siyâdet*] taçları taktılar ki eğer ona "*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*" (Ahzâb 33:72) hükmünün yamalı hırkasını giydirip de onu "*Âdem isyân etti*"nin düğmeleriyle iliklememiş olsalardı çok şeyden korkulurdu.

Ne muazzam bir iş! O, rabliğinin sırlarını akılların ankâ kuşunun ve him kanatlarının ulaşamayacağı yerlerde âşikâr etti. O, bir avuç toprağı kudretinin kemâli avucuna alıp içindeki varlık nemi kuruyuncaya dek kırk yıl boyunca kendi nazarının güneşi altında tuttu. Sonra melekût âleminin meleklerine şöyle emretti: Yedi kat göğün ötesindeki bu emsalsiz sûretin ve latîf kisvenin kapısına gidin ve onun eşiğini öpün. "*Onun önünde secdeye kapanın*" (Hicr 15:29).

Ey derviş! Allah meleklerle "*Âdem'e secde edin*" dedi fakat bu makâm, bu menkıbe, bu mertebe ve şeref suya ve toprağa değil bilakis kalbin sultânına âitti. Âdem'in kalbinin derinliklerine ilâhî lutuflardan bir

latife, sultânî sırlardan bir sır ve gaybın mânâlarından bir mânâ yerleştirilmişti. Bu, “*Rûh Rabbimin emrindendir*” [*kulî’r-rûhu min emri rabbî*] (İsrâ 17:85) perdesinde gizlenmiş bir sırdı ve Âdem’in kalbinin noktasına [*süveydâ*] bırakılmıştı. Allah bu sırrın bir emâresini Muhammed Mustafâ’nın tertemiz dilinden –teşbîh ve temsil olmaksızın– şu sözlerle vermişti: “Allah Âdem’i kendi sûreti üzere yarattı [*innallâhe halaka âdeme alâ sûretihi*].”

Meleü’l-a’lâ melekleri bu büyüklüğü ve yüceliği görünce rûhlarını bu pervâsız toprak parçasının önüne attılar. Fakat zamanın yarasası olan o lânetlenmiş İblis, Âdem’in güneşi karşısına getirilince bedbahtlıkla gözlerini ovuşturdu ve onda tâlih namına hiçbir şey görmedi.

Âdem’in zâtı gaybın sırlarının mahalliydi [*müstevda*]. Yoksa o bir avuç toprağın, kudsiyet civarlarında meskûn olanların ve ünsiyet minberlerinin hatiplerinin önünde secde edeceği ne ehliyeti olabilirdi? Bir avuç kıymetsiz toprakla su, güvenilir bir elçi olan [*emin*] Cebrâil’den, makâmında karar ve nüfûz sâhibi [*mekîn*] Mikâil’den ve dâimâ bir makâm üzere olan [*sâhib-temkîn*] İsrâfil’den “*Ona secde edin*” denilecek kadar hürmet görebilir miydi? Elbette hayır, o bir avuç toprak kalbinin sırasında bir mücevher kutusu [*hokka*] taşıyordu.

Ey civanmert! Âlemdeki bütün akıl sâhipleri şaşkınlıkla karşılayarak parmaklarını ısırırmaktalar: O, nasıl olur da şu bir avuç toz toprağı sever? Hakk’ın hakkı için! O yalnızca kendisini sever çünkü kendi sanatını seven kendisini sevmiş demektir. (*Ravh* 164)

Ne muazzam bir iş! O, bir sadefin içine inci tanesi gizledi ve bir hokkada sakladı. Suyla topraktan sarp bir hisar inşâ etti. Onun yüceliğinin burcuna başkalarının [*ağyâr*] vehimleri ulaşmaz, bu yüzden de onlar yalnızca hisarın kapısından bahsederler. Çamurun kapısını çalarlar da hiç şüphe duymazlar. O, onu bu türlü bir çamurdan yaptı tâ ki ona bakmayı akıl etmesinler. Hangi inci idi o? Aşk incisi. (*Ravh* 599)

Başka bir pasajda Sem’ânî, cismânî kalıplara âit dîşsal ve bedensel nitelikleri kalbe âit içsel ve spiritüel özlerin karşısına koyarak anlatmaktadır. Sem’ânî burada bedenın şeriatı gözetmesi ve emredilen mükellefiyetlere uyması gerektiğine vurgu yapar fakat kalp kendisini yalnızca Allah’a adamalıdır. Bu pasaj, Elest ahdinde tesis edilen ve kulların ahde sâdık olmaları gerektiğini açıkça gösteren sevgiye ilişkin bir meseleyi izler. Beden kullukla, rûh sevgi ile sâdıktır.

O’nun senin duyuş bahçene [*bâğ-ı sem*] diktiği ilk fidan kendi rubûbiyetinin fidanıydı. O fidanı lutuf suyuyla suladı ve köklerini derinlere

uzattı. Derken ondan bir vefâ dalı uzandı: “*Onlar bir ahid yaptıklarında ahidlerine vefâlıdırlar*” (Bakara 2:177). Rızâ yaprağı filizlendi: “*Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah’tan râzı olmuşlardır*” [*radıyallâhu anhum ve radû anh*] (Mâide 5:119). Hamd ve senâ tomurcuğu açtı: “Her halde Allah’a hamd edenler.” Vuslat ve buluşma [*likâ*] meyvesi baş gösterdi. “*Yüzler vardır o gün pırıl pırıl parlayan, Rablerine bakan*” (Kıyâmet 75:22-23). O, meded mürekkebi ve kadim lutuf kalemıyla rûhların levhalarına rablik ahidnâmesini yazdı. “*Allah onların kalplerine imânı yazmış ve onları katından bir rûh ile desteklemiştir*” (Mücâdele 58:22).

Allah cismânî kalıplara [*kavâlib*] rubûbiyete âit sözden, kalplere [*kulûb*] ise aşktan bahsetti.

Ey cismânî kalıplar, ben Rabbim! Ey kalpler, ben dostum!

Ey cismânî kalıplar, siz bana âitsiniz! Ey kalpler, ben size âitim!

Ey cismânî kalıplar, uğraşıp didinin [*taab*]! Rubûbiyet, ubûdiyetten bunu ister. Ey kalpler, sevinçle dolun [*tarab*]! Benimle ferah bulun ve zikrimle nimete erin, târifsiz aşkın gereği budur.

Ey cismânî kalıplar, siz mücâhedenin hakikatlerindesiniz [*bakâik*]! Ey kalpler, siz Hakk’ı müşâhede bahçelerindesiniz [*hadâik*]!

Ey cismânî kalıplar, siz amelle riyâzet üzeresiniz! Ey kalpler, siz ezeli lutfun bahçelerindesiniz [*riyâz*]!

Ey cismânî kalıplar, sizlerden talep edilir [*suâl*]! Ey kalpler, sizlere bahşedilir [*nevâl*]!

Ey cismânî kalıplar, sizlere düşen muhtaçlık [*niyâz*]! Ey kalpler sizlere ise sevinç ve coşku [*nâz*]!

Ey cismânî kalıplar, size vazife [*kerd*]! Ey kalpler, size ızdırıp [*derd*]!

Ey cismânî kalıplar, siz emirlere itâatin dışına çıkmayın! Ey kalpler, benden başkasına itâat etmeyin!

Ey cismânî kalıplar, size sıkıntı [*renc*]! Ey kalpler, size hazîne [*genc*]!

Ey cismânî kalıplar, kapıyı çalanlar gibi olun! Ey kalpler, arş-ı a’lânın üstüne çıkın!

Ey cismânî kalıplar, bedenlerinizi vaade teslim edin! Ey kalpler, yalnızca nakit kabûl edin!

Cismânî kalıplar söz konusu olduğunda vaadler verildiğini görmez misin? “*Rabbinin makâmından korkan ve nefsinin boş heveslerden alıkoyan*

için varılacak yer kuşkusuz cennettir” (Nâziât 79:40-41). Fakat kalpten bahsedildiğinde nakit söz konusudur: “Ben, beni zikredenlerle berâber otururum [*ene celisu men zekereni*].” “Ben kulumun beni düşündüğü gibiyim [*ene inde zanni abdi bi*].” “Nerede olursanız olun O sizinledir” [*ve hüve maaküm eyne mâ küntüm*] (Rahmân 55:4). (*Ravh* 154-155)

KALBİN HALDEN HÂLE GEÇİŞİ

Kur’ân, kalbi farkındalığın ve kendiliğin merkezi olarak gösterir. El-liden fazla âyette insanları Allah’ın âyetlerini iyice düşünmeye, onları çözmek için akıllarını [*intelligence*] ve kavrayışlarını (*fıkıh*) kullanmaya teşvik eder. Aklın yerini belirlediğinde ise onu beyine değil kalbe yerleştirir. Bu durumun tuhaf bir şey olmadığına altı çizilmeli. Nitekim benzer düşünceler diğer modern öncesi medeniyetlerde de bulunmaktadır. En göze çarpan örnek Çin’den gösterilebilir –her ne kadar akademisyenler Çince kalp için olan *xin* kelimesini genellikle “zihin” [*mind*] olarak çevirseler de–.

Kalp kelimesi bir fiil olarak dalgalanmak [halden hâle geçmek] ve değişmek anlamına gelmektedir. Bâzı hadislerde Hz. Peygamber kalp kelimesinin fiil anlamına atıf yaparak Allah’a *mukallibü’l-kulûb* [kalpleri halden hâle çeviren] şeklinde hitâb eder. Hz. Peygamber’in hanımlarından birisi onun sık sık şu şekilde niyâz ettiğini söylemiştir: “Ey kalpleri halden hâle çeviren! Kalbimi dinin üzere sâbit kıl.” [*yâ mukallibe’l-kulûb sebbit kalbi alâ dînike*.] Hanımı bu şekilde niyâz etme sebebini sorduğunda ise şöyle cevap vermişti: “Ey Ümmü Seleme, Âdem’in hiçbir çocuğu yoktur ki kalbi Allah’ın iki parmağı arasında bulunmasın. O, dilediğini istikâmet üzere kılar, dilediğini saptırır.”

Tasavvuf metinlerinde kalbe ilişkin olarak ele alınan meselelerde özellikle iki temanın altı çizilir. Birinci tema kalbin halden hâle geçmesidir çünkü kalp, nefis ve rûh arasında tutulu kalmıştır. Nefis –kavramın olumsuz anlamıyla– bedensel arzulara gömülmüştür, rûh ise kaynağı olan ilâhî nefese yönelmektedir; dolayısıyla kalp bu ikisi arasında bir ileri bir geri çekilmektedir. Sem’ânî’nin belirttiği gibi:

Rûh nûrânî ve semâvî, nefis ise toprağa âit [*süflî*] ve karanlıktır [*zul-mânî*], böyle olunca kalp halden hâle girer [*mütেকallib*] ve hayrete düşer [*mütehayyir*]. Rûhun sıfatı muvâfakat, nefsin sıfatı ise muhâlefettir. Kalp bu ikisinin arasında halden hâle girer durur. (*Ravh* 396)

İkinci tema, kalbin Allah ile insan arasındaki samîmî irtibâtın yeri olmasıdır. Allah kalbe nazar eder ve kalp de Allah'a. Meybudî, Ensârî'den naklederek bu görme için Farsçada alışılmadık bir kelime olan ve "karşılıklı görme" anlamına gelen *hem-didârîyi* kullanır. Bu kelimeyi göz göze veya yüz yüze görme anlamına gelen ve göz anlamındaki *ayn* ile aynı kökten türeyen Arapça *muâyene* ile eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Bir hadiste "Allah ne sizin bedenlerinize ne de sûretlerinize bakar fakat O sizin kalplerinize bakar" denilir. Tasavvuf metinlerinde sık sık yer verilen fakat standart hadis kitaplarında bulunmayan bir kudî hadise göre Allah şöyle buyurur: "Ne gökler ne de yer beni kuşatır fakat mümin kulunun kalbine sığarım."

Kalp hakkındaki tasavvufî bahisler, konuşan veya düşünen nefis (*nefs-i nâtika*) hakkındaki felsefî tartışmaları andırmaktadır. İnsanı insan yapan şey kalptir. İnsanın diğer canlılarla paylaştığı yetiler bulunmakla birlikte bunlar insanın kendi durumuna özgü değildir. Sem'ânî, insânî latîfede kalbin rolünü anlattığı uzun bir bahsin ortasında bunu şöyle açıklar:

Mâlum oldu ki, insan kalbinin en belirgin niteliği ilim ve hikmettir. Bu çamurun hâlinin kemâli ilimde, yolunun şerefi hikmettedir. İnsan ilim ve hikmetten el çekip cehâlet ve ahmaklık yoluna girdiğinde sûret bakımından insan olsa bile hakikatte hayvandır.

Meselâ atın asil ve heybetli bir hâli vardır ama yük taşıma gücü bakımından eşekle benzerliği bulunur. Ondaki asâlet ve heybeti görmezlerse ona bir semer takıp eşekle aynı seviyeye düşürürler. İşte âdem oğlu da bu belirgin niteliğini [*hâsiyet*] faal kılmazsa hayvanların mertebesine iner. "*Onlar hayvan gibidir, hattâ daha da şaşkın*" [*ulâike ke'l-en'âmi bel hüm edal*] (A'râf 7:179). Çünkü insanın cevherine âit nitelik yiyip içmekte ve üremekte bulunmaz, bunlar bitkilerde de vardır. Söz konusu nitelik duyularda ve hareket etmede de bulunmaz, bunlar diğer hayvanlarda da vardır. Güzel sûretinde de bulunmaz, bunu bir duvarda da görebilirsin. Onun belirgin niteliği ilim ve mârifettedir. (Ravh 177)

Allah âlemi yarattı, böylece tanınır oldu. Yalnızca insan O'nu tanıma yeteneğine sâhip olduğu için diğer her şeyi bu tanımanın aracı ve bağlamı olarak yarattı. Kalbin, insanın gerçekleşmiş özü olduğu dikkate alırsak, -Sem'ânî'nin belirttiği gibi- Allah'ın her şeyi kalp uğruna yarattığı söylenebilir:

O'nun gökleri ve yeri yaratmasındaki hikmet bir kalp var etmek içindir. O, bu dünyayı bilsinler diye, cenneti de görsünler diye yarattı. Sonra cenneti dostlarla, dostları kalple, kalbi de kendisiyle süsleyip bezedi. "Ne gökler ne de yer beni kuşatır fakat mümin kulumun kalbine sığarım." (*Ravh* 377-378)

Kalp, aklın ve tanımanın mahallidir dolayısıyla insan mikrokozmosunda kral ve komutan rolünü oynar. Sem'ânî, mikrokozmosun yapısı ve onun makrokozmos ile olan ilişkisi üzerine yazdığı uzun bahse şu sözlerle başlamaktadır:

Ey derviş! Âdem gelene kadar arş açtı, kürsü çıplaktı, kalem susuzdu. Âdem geliyle hepsini hoşnut etti. O, aşk ahdinin kadehinden yudum yudum içti. Çünkü "*Biz daha önce Âdem'e ahid vermiştik*" (Tâhâ 20:115), ahdin şarabıyla mest olmuş bir halde indiyet deryâsına daldı. Bu, şu âyetle ifâde edildi: "*Kudretli bir Melik'in katında doğruluk meclisinde*" [*fi mak'adi sıdkin inde melikin muktedir*] (Kamer 54:55).

Ey Cebrâil, İblis secde etmedi. Sen nasıl habercilik görevini kabûl ettin? Cebrâil şöyle cevap verdi: Ben çamurun sûretini değil sinenin husûsiyetini gördüm.

Sinenin husûsiyetini çamurun sûretinden ayıran pek çok mertebe ve menzil vardır. Melekût âleminin melekleri, kendi varlıklarının hokkasında kalp incisi yerleştirilmemiş olmakla birlikte Âdem'in bir kalbi olduğu için Âdem Safiyyullâh'a secde ettiler. Hakîkatte bütün sırlara ve mânâlara âit hazînelerin yolu bu bir damlacık kana çıkar. "Ameller niyetlere göredir [*inneme'l-a'mâlu bi'n-niyyât*]" sözü bu sırâ işaretir.

Fıtrat denizindeki bu bir damlacık, tâlih sancağını [*gâşiye-i devlet*] alıp da öne çıkmadıkça müşâhede ve mücâhede âlemine giremezsin. Onun himmet atının önüne geçip "Bu tarafa!" diye bağırması gerekir. Dikkat et de onu hakir görme çünkü emirlik hırkası [*fereci-yi tasaddur*] onun omzuna konulmuştur.

Azîz olan Allah cömertliğiyle ve lutuflarının feyziyle, cemâl ve ziyne-
tin mahalli olan bu müstahkem hisarı [*hısn-ı hasîn*] var edince üzerine kerem bulutlarından yağdırarak düzgün bir beşer ve mütenâsip bir beden meydana getirdi. Rûhun sultânını saltanat tahtına oturttu çünkü "*Ona rûhumdan üfledim*" [*ve nefâhtü fîhi min rûhî*] (Hicr 15:29) dedi. Ardından bu mürekkep varlığın idâresinin dizginlerini cesed âleminin feleklerinin meliki olan kalbe verdi. [Hadiste beyân edildiği üzere:] "Vücutta bir et parçası vardır ki o sağlamsa [*salâh*] bütün vücut

sağlam olur, o bozulursa [*fesâd*] bütün vücut bozulur. Dikkat edin, o kalptir.” (*Ravh* 189)

Melekler ve rûhlar, Allah’ın nûrunda yıkanmış, O’nun lutuf ve rahmeti ile sırlıklam olarak devâm ve bekâ alanında hayat sürerler. Allah Âdem’i “iki eliyle” yaratmıştır ve birçok yorumcunun belirttiği üzere bu iki el cemâl ile celâl, rahmet ile gazap, lutuf ile adâlettir. Sem’ânî, yalnızca kalbin ilâhî hakîkatin bu iki tarafını kuşatabileceğini, bu yüzden Allah’ın kalbi yarattığında onu kendisi için sakladığını söyler:

Aziz olan Allah arşı yarattı ve mukarreb meleklerin omuzları üzerine yerleştirdi. Cenneti yarattı ve onu Rıdvân’a verdi. Cehennemi yarattı ve onu da Mâlik’e verdi. Müminin kalbini yaratınca Rıdvân “Onu bana ver çünkü onda ünsiyet ve kudsiyet şarabı [*rahîk*] vardır” dedi. Mâlik şöyle dedi: Onu bana ver çünkü onda şevkin yangını [*harîk*] ve aşkın ateşi vardır. Mukarreb melekler şöyle dediler: Onu bize ver çünkü onda aşkın yüksek tahtı [*arş-ı refî*] ve muhabbetin [*mevedder*] geniş meydanı vardır. Diğerleri de şöyle söylediler: Onu bize ver çünkü o süslenip bezenmiş bir semâ gibidir ve içinde yıldızlar gibi parlayan düşünceler [*havâtır*] vardır.

Aziz olan Allah onların hepsini reddetti ve şöyle buyurdu: “Kalpler Rahmân’ın iki parmağı arasındadır [*el-kulûb beyne isbeayni min esâbii’r-rahmân*].” Bundan murâd, ihsân ve adâlettir. Bâzen kalbin üzerinde ihsân meltemleri eser ve onu neşelendirir. Bâzen de kahrın yakıcı rüzgarı onu kasıp kavurur ve eritir. Kalp bu iki sıfat arasında dehşete düşmüştür [*medhûş*] ve bu iki hâlin arasında şuursuz durur [*bi-hûş*]. (*Ravh* 180-181)

Âdem cennetteyken rahmet ve lutuf ile karşılaştı. Güzelliğe sâhip ilâhî sûretin mükemmel zuhûrunu gerçekleştirmek için kahrın hüküm sürdüğü dünyevî alana girmek zorunda kaldı. Yalnızca ayrılığın şiddetli ıztırabını çekerek birliğin lutfuna özlem duyabilirdi. Birlik için duyulan bu özlem tam da aşkın tanımıdır. Sem’ânî’ye göre bedeninin içine ilâhî nefesle üflenen rûh ile Allah’ın iki parmağı arasında halden hâle giren kalp arasındaki fark, rûh lutfun yakınlığı içinde sâbit kalırken kalbin rahmet ile kahrın zıt kuvvetlerine tutulan tüm yaratılmış şeylerin değişim ve dönüşüm özelliklerine yenik düşmesidir.

Ey civanmert! Allah kahrının yükünü yalnızca şu bir avuç toprağa yükledi. “Ne gökler ne de yer beni kuşatır fakat mümin kulumun kal-

bine sığarım.” Arş-ı a'lâ benim nazarımın celâline dayanamaz, kürsü ezeli feyzimi taşıyamaz. Beni müşâhede yükünü ancak Âdem'in ve âdem oğlunun kalbinin sırrı taşıyabilir.

“Kalp halden hâle girmesinden dolayı kalp ismini almıştır [*sümmiye'l-kalbu kalben li-takallübihî*].” Kalbin sıfatı durup dinlenmemektir. Peki sürekli halden hâle dönmesi nedendir? Çünkü kahrın hükmünün mührü onun üzerine vurulmuştur. Yabânî bir taya kızgın bir damga vurup da onun sâkin durmasını beklemek imkansızdır. Evet rûhlar sükûnet içerisinde [âramış] fakat kalplerin sıfatı harekettir [*cunbiş*]. Allah rûhlara zincir vurdu ki sâkin dursunlar, kalpleri çözdü ki hareketli olsunlar.

Kasap koyunu yatırıp iki ön ayağıyla bir arka ayağını bağlar, bir ayağını serbest bırakır. “Dördünü de bağlarsam zulüm olur” der, “Gırtlığına bıçağı çekip de koyunu hareketten alıkoymak büyük günah olur çünkü hareketsiz kalınca bıçağın acısını hisseder, azıcık hareket ettirince bir şey kaybetmezsin”. Üç bacağı bağlamak kasabın gazabı, bir ayağı serbest bırakmak ise lutfudur. Gazap içinde lutuf, lutuf içinde gazap. Ne önceki sonrakini ne de sonraki öncekini hükümsüz kılar. (*Ravh* 105-106)

Ey civanmert! Bir ağaç meyve versin diye yıllarca beklemen gerekir sonra vakti gelir bir ürün ortaya çıkar. Daha çabuk meyve versin ve meyvesi daha iyi olsun istersen başka bir ağaçtan aşu alıp ilıştirmen gerekir. Sübhânallah! Bu aşlamak için yapılan kesme işleminde ne çok bereket vardır!

Âdem'in gelişinden önce binlerce yıldır ibâdet ve tâat hâlinde olan melekler vardı fakat Âdem'in ilk anda ulaştığı mertebeye, menzile, makâma ve dereceye ulaşamadılar. Evet, onlar meyve dolu ağaçlar idiler ama başka bir daldan aşılınmamışlardı. Yaratma [*tekvîn*] dâiresinde Allah o çamurdan varlığı şekillendirdi ve bu âlemde kısa bir süre kalmasını takdir etti. Gayb mertebesi rûh için bir letâfet hazırladı ve onu o çamurun vücûduna aşladı. Böylece başkalarının çok uzun sürelerde ulaşamayacağı noktaya o çok kısa bir sürede ulaştı. Çünkü bunda kendi mizacı [*nihâd*] değil Rabbin inâyeti [*inâyet-i üstâd*] ona destek oldu. Kemnazar ondan ırak olsun, Allah onu ne de güzel kıldı!

Beden rûhla bir araya gelince, bu ikisinin arasında saflığın merkezi [*nokta-i safâ*] denilen kalp ortaya çıktı. Başka hiçbir mahlûkun kalbi yoktur. Kalp, bir köpeğin önüne atsan dönüp de bakmayacağı, onu doyurmayacak bir et parçasından ibâret değildir. Bu et parçası, kav-

rayış ve zanların edebilenmesi için zâhirî bir hedeftir. Ancak kalbin mânâsı bundan berîdir.

Kalp rûhtan letâfet, topraktan da da vakarı aldı. Her ikisi tarafından da övülüp yüceltildi ve sonra gaybın nazargâhı oldu. O ne sâdece rûh ne de sâdece cismânî bir kalıptır, bilakis onların her ikisidir. Eğer rûh ise bu cisimlenme nereden gelmekte? Eğer cismânî bir kalıpsa bu letâfet neden ötürüdür? Ne o ne de öbürü, hem o hem öbürüdür.

Kalp bu iki mânâdan vücûd bulunca hâllerin farklılığı [*tefâvûr*] ve adımların ayrılığı baş gösterdi. Rûh bir iş görür, nefis başka bir iş. Kalp ise bu ikisinin arasında bir dama taşının [*tahte-i fakr*] üzerinde gidip gelen bir mahkûm gibidir. Rûhânî tarafa meylederse rûhun işleri zuhûr eder, cismânî tarafa meylederse bedenın işleri ortaya çıkar. İki âlemin sultânı, ins ve cinnin Peygamberi [*resûlü's-sakaleyn*] (s.a.v.) bu makamdan şu ibâre ile söz etti: “Kalbin misâli çöldeki bir tûy gibidir, rûzgarlar onun içini dışına çevirir.” (*Ravh* 298-299)

Meybudî, “*Allah, müminlerden nefislerini ve mallarını satın almıştır*” (Tevbe 9:111) âyetindeki işâretleri açıklarken nefis ile kalbi birbirinden ayırır. Burada âyetin neden genellikle fikhî bir bahis olan alış verişle ilgili bir terminoloji kullandığını açıklamakta ve niçin kalplerden değil de nefislerden söz ettiğini ele almaktadır:

Bu âyet zâtında, sıfatlarında, sevmesinde [*mîhr*], esirgemesinde [*nüvâhr*] ve nimetler bahşetmesinde kerîm olan Rab'den kerîm bir müjdedir. Rab, kula kendi lutuf ve nimetini verir, ardından kendi bahşetmiş olduğunu geri satın alır. Bu ticâreti yapar ama bütün kârı kula bırakır ve zararı kendisi kabûl eder. İşte bu ihsân ediciliktir, kerîm olmadır, muhabbet etmedir ve lutuf göstermedir.

Mûsâ'nın (a.s.) Tevrat'ında Allah şöyle buyurdu: Cennet benim cennetim, mülk benim mülküm! Cennetimi mülküm karşılığında satın alın! Eğer bu işten kâr ederseniz size, zarar ederseniz banadır. Ey âdem oğlu! Ben sizi sizden bir kâr elde etmek için yaratmadım, bilakis siz benden bir kâr elde edesiniz diye yarattım.

Âlemlerin Rabbi ezelde, mevcûdiyetinden çok önce kulu satın aldı. Satıcı da [*bâyi*] O idi alıcı da [*müşteri*] O. O kendisi sattı, kendisi aldı.

Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) şerîatında satıcıyla alıcının aynı kişi olmasına cevâz yoktur, meğer ki o kişi bir baba olsun ve şâibesiz bir şefkat, eksiksiz bir muhabbet ve babalık duygusu taşıyın. Öyle olunca kula merhamet ve re'feti bir babadan çok daha fazla olan, lutfu ve sev-

gisi sınırsız bir ilah için ne dersin? Baba hakkında câiz olan, muhabbet edici [*mihrbân*] Hâlık için çok daha münâsip ve kâmil olur.

Dahası, azîz olan Rab kulların kötü mizaçlı olduklarını ve ahde sâdık olmadıklarını, ergenlik çağına geldiklerinde baş kaldıracaklarını biliyordu. Rab hatâ ve âfetlerle dolu nefsi saâdet ve nimet dolu cennet karşılığında satın alarak îtirâz yolunu kapattı. Şehvetler ve imtihanlarla dolu nefisleri Hakk'a yakınlık için mertebe ve derecelerden ibâret olan cennet karşılığında satın aldı. Şer'i muâmeleye göre bir mal değerinden fazla bedelle satın alınırsa ona îtirâz edilmez.

O nefsi satın aldı, kalbi değil. Çünkü kalp Hakk'ın aşk ve muhabbetine vakfedilmiştir, vakıf malı ise alınıp satılmaz.

Ayrıca ticâretin şartlarından birisi de teslimdir. Bir malın teslim edilme imkânı yoksa onun alınıp satılması da şer'an câiz değildir. Havadaki kuşlar ve denizdeki balıklar teslim edilmeleri mümkün olmadığı için satılamazlar. Kulun kalbinin hâli de böyledir, onun teslimi mümkün değildir. Bu yüzden Allah şöyle buyurdu: “*Allah kişi ile kalbi arasına girer*” [*enmallâhe yehûlu beyne'l-mer'i ve kalbihî*] (Enfâl 8:24). Nasrâbâdî şöyle dedi: Allah sizden sıfatlarınızı satın alır fakat kalp O'nun sıfatlarından biridir, bu yüzden de alınıp satılamaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurdu: “Âdem oğlunun kalbi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır.”

Denilmiştir ki, nefis kalbin bekçisidir ve efendisine hizmet eden bir hizmetkâr gibi kapısında bekler. Kalp ise müşâhede makâmındadır ve rablığı bir sultan gibi taşıyarak topraklarını yönetir. Bir hizmetkârdan başka bir şey olmayan nefsin satın alınma değeri cennetse bütün nimet hazîneleriyle, yakınlık ve ünsiyetiyle kalp için ne dersin? Onun değeri izzet makâmına komşuluktan ve müşâhedenin sürekliliğinden başka bir şey olabilir mi? (*Kef* 4:228-229)

KALBIN GÖRMESİ

Allah kalbi kendisi için yarattı. İnsan gerçekliğinin en içteki özü olarak kalp Allah'a bakar ve Allah tarafından da kalbe bakılır. Aşkın hedefi berâberlik ve birliktir, buna ise ancak kalpte erişilir. Yalnızca kalp Allah'ı ihâta edebilir, bu yüzden O'nu aramak kalbi işlemeyi ve müşâhede için hazırlamayı ihtivâ eder. Kalbin arındırılması gerekir ve onu arındırmak Allah'tan başka her şeyden boşaltılması demektir. Sem'ânî, mikrokozmosun yapısını yaygın olarak bilinen kavramlar

üzerinden kısaca özetlerken bunu şöyle açıklamaktadır: Aklın mahalli olarak kalp bir ülkenin kralı gibidir. Onu yöneten ana hayvânî yetiler arasında Batı geleneğinde *concupiscence* ve *irascibility* olarak bilinen şehvet ve gazap vardır. Eğer nefsin krallığı bir düzene sokulacaksa, bu yetilerin her ikisinin de aklın emri altına alınması gerekir.

Ey civanmert! Göğüs kalesinin [*kasr-ı sadr*] sultânı olan bu kalbin saf saf dizilmiş askerleri vardır. Bunların bâzıları gözle görülür bâzıları görülmez. Gözle görülenler bedenın uzuvlarıdır. Bunların kalbin askerleri olduğunun delili şudur ki, kalp göze “bak” diye emredince göz bakar, “bakma” diye emredince de bakmaz. Ele “tut” deyince el tutar. Diğer uzuvlar da böyledir. Meleklerin azîz olan Rabbin emrine tâbi olmaları [*musahhar*] gibi uzuvlar da kalbin emrine âmâdedir. Şu farkla ki, bu uzuvlar emre âmâde olmakla birlikte bundan habersizdirler, melekût melekleri ise tâbi olduklarının farkındadırlar.

Gözle görülmeyen askerler, gazap, şehvet, ilim ve hikmet gibi niteliklerdir. Şehvet samîmî bir akıl hocası kisvesinde aldatıcı ve kötü işler yapan habîs huylu bir hizmetkâr gibidir. Onun âdeti akıl vezîri ile çekişmektir. Gazap, subaşına [zâbita memurlarının başı] benzer. Subaşının şerîatın hükümlerini gözetmesi gerekir. Bunu da ancak aklın kamçısıyla terbiye edildiği [*müeddeb*] takdîrde yapabilir.

Bu bilindiyse şunu da bil ki hayvanların şehvet, gazap ve zâhirî duyular bakımından insanla ortaklığı vardır. Âdem oğlunun kalbine mahsus olan ise her ikisi de zâhirî duyularla algılanan dünyanın ötesinde bulunan ilim ve mârifettir. Ehl-i kalbin dilinde bu sır şu sözle ifâde edilmiştir: İlim, Allah'ın, kullarından dilediğinin kalbine attığı bir nûrdur. Yine onlar “Mârifet, kalbin Allah ile hayat bulmasıdır” demişlerdir.

Babam (k.s.) bir defasında çocuğun meydana gelmesi için iki hayat sâhibinin birleşmesi gerektiğini söylemişti. Birincisi gaybın yardımıyla gelen hayat: “İşte böylece sana emrimizden bir rûh vahyettik” [*ve kezâlike evhaynâ ileyke rûhan min emrinâ*] (Şûrâ 42:52). Diğeri de fitrî [*garizî*] hayat: “Ona rûhumdan üfledim” (Hicr 15:29). Bu iki hayat birleşince ikisinden “mârifet” denilen başka bir hayat doğar. Bu şu sözle ifâde olunmuştur: Mârifet kalbin Allah'la hayat bulmasıdır.

Kalp hakkındaki bir diğer misâli daha aktarıp söze geri döneyim. Bu kalpler, içinde mânâların tahkîki şarabı [*rahîk-i tahkîk-i maânî*] bulunan kaplar gibidir. Müminlerin emiri Hz. Ali (r.a.) şöyle dedi: Allah'ın arzında kapları vardır ve o kaplar da kalplerdir. Onların arasında Allah'ın en çok sevdiği; en yumuşak, en saf ve en sağlam olandır. Sonra

şöyle devam etti: Dinde en sağlam olan, yakinde en saf olan ve kardeşlerine karşı en yumuşak olan.

Bu kap önce, ne yemeye ne de içmeye müsâit bir çamurdu. İçmeye uygun bir kadeh ve yemeye uygun bir tas olabilmesi için ateşten geçmesi gerekti. Bu şu demektir: Kurbiyet gıdâsına ve muhabbet şarabına lââyık olabilmesi için kalbini aşk ateşinde pişirmen gerekir. O vakit sana kalp kadehinde tâlih şarabını sunarlar. Bu husus şu şekilde ifâde olunur: “*Ve Rableri onlara tertemiz bir içecek ikrâm eder*” [ve sekâhum rabbuhum şarâben tahûrâ] (İnsân 76:21).

Ey derviş! Kalp bir kap gibidir fakat ağzına kadar suyla dolu bir kapta hava bulunmaz. Aynı şekilde, Hak’tan gayrisi ile meşgul olunca kalbe gaybın sözleri girmez. Nasıl ki “bir şeyle meşgul olan, başka bir şeyle meşgul edilmez [el-meşgûl lâ-yuşgal]”. (Ravh 175-176)

Meybudî, “*Sonra arşa istivâ etti*” (A’râf 7:54) âyetinin tefsîrinde Allah’ın mikrokozmosdaki arşının kalp olduğunu açıklar. İslâmî kozmolojide arş, kürsüyü çevreleyen yıldızsız Atlas feleği ile özdeşleştirilir ve aynı zamanda sâbit yıldızlar feleği olarak bilinir. Makrokozmosun arşına istivâ eden Allah her şeyi ihâta eder (Nisâ 4:126) fakat mikrokozmosun arşına istivâ ederken insanın özünde mukîmdir.

O’nun semâdaki arşı mâlumdur. Yeryüzündeki arşı ise dostlarının kalpleridir. Allah semâdaki arşı için şöyle buyurdu: “*O gün sekiz taşıyıcı yüklenir, üzerlerinde Rabbinin arşı vardır*” (Hâkka 69:17). Onu melekler taşıyıp kaldıracaktır. Yeryüzündeki arşı için ise şöyle buyurdu: “*Onları karada ve denizde taşıdık*” (İsrâ 17:70). Onu biz bizzat kendimiz taşıyacağız ve meleklerle bırakmayacağız.

Meleklerin nazarı semâdaki arşadır fakat yeryüzündeki arş Allah’ın nazargâhıdır. Allah semâdaki arşla ilgili şöyle buyurdu: “*Rahmân arşa istivâ etmiştir*” (Tâhâ 20:5). Yeryüzündeki arşla ilgili ise şöyle buyurdu: “Ben kalpleri benim için kırılmış olanlarla berâberim [ene inde’l-münkesireti kulûbuhum].” “Müminin kalbi Rahmân’ın iki parmağı arasındadır.” (Keşf 3:639-640)

Gerçek kalp başkalarıyla meşgul olmayıp tamamıyla Allah’ı müşâhede dalmış olandır. Meybudî “*Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi?*” (Yâsîn 36:31) âyetinin tefsîrinde bunu açıklar. Burada Meybudî’nin “görme” kavramını mümkün olan en geniş anlamıyla aldığına dikkat edilmelidir. Çünkü görme eyleminin fiziksel gözlerin işinden çok daha fazla bir şey olduğu kabûlü

hem âleme hem de insanın kendiliğine çok katmanlı bakan bir dünya görüşünde kanıksanmıştır.

Eserlerin güzelliklerini görmek için baş gözüyle bakmazlar mı? Vazîfelerin latîfelerini görmek için sır gözüyle bakmazlar mı? Ufuklardaki [âfâk] âyetleri görmek için baş gözüyle bakmazlar mı? Nefislerdeki [en-fûs] âyetleri görmek için sır gözüyle bakmazlar mı? Hidâyet nûrlarını görmek için kalp gözüyle bakmazlar mı? İnâyet sırlarını görmek için rûh gözüyle bakmazlar mı? Meşhûdun mertebesini görmek için müşâhede gözüyle bakmazlar mı? Varlık [vücûd] sancağını görmek için vecd gözüyle bakmazlar mı? Dostu âşikâr görebilmek için kendinden geçme gözüyle [dide-i bi-hodî] bakmazlar mı? Ucu bucağı olmayan âlemi görmek için fenâ gözüyle bakmazlar mı?

*Dilâ tâ key der in zindân frîb-i in u ân bînî
Yekî z'in çâh-ı zulmânî birûn şev tâ cihân bînî
Cihânî k'enderû her dil ki yâbî pâdşâ yâbî
Cihânî k'enderû her cân ki bînî şâdmân bînî*

Ey gönüll! Niceye dek bu zindanda onun bunun ardı sıra aldanacaksın?
Bu karanlık çukurdan hele bir dışarı çık da âlemi gör!
Bir âlem ki onda bulduğun her kalp bir hükümdâr misâlidir.
Bir âlem ki ondan gördüğün her rûh bahtiyârdır.

Ey zavallı biçâre [miskîn]! Daha ne kadar eserlere bakacaksın? Artık sanatkâra bak! Daha ne kadar güzelliklere bakacaksın? Artık güzellikleri var eden [mübdi'] bak! Daha ne kadar kapıdan kapıya dolaşarak duracaksın? Her kapıda dolanan huzûr ve selâmeti elde edemez. “Rüzgar gülü gibi olma ki mahvolmayasın.” Bin tane tunçtan kaleyi yıkıp ortadan kaldırmak her kapıda dolanan bir adamı tek bir kapıya bağlamaktan daha kolaydır.

Bâyezîd-i Bistâmî'ye kalp hakkında sordular, şöyle cevap verdi: Kalp, içinde mahlûkâtla ilgili zerre kadar arzu bulunmayan kalptir. (Kef 8:231-232)

Meybudî kalbin önemini “Allah kişi ile kalbi arasına girer” (Enfâl 8:24) âyetinin tefsîrinde detaylandırır:

Dâvud peygambere vahiy geldi: Ey Dâvud! Benim için bir hâneyi temizle ki içinde sâkin olayım. Ey Dâvud! Benimle vuslat makâmı [mey-dân-ı muvâsalar] olacak bir hâne temizle. Başkalarından [ağyâr] yüz çevir ve bana dön!

Dâvud sordu: Rabbim! Senin celâline ve azametine uygun bir hâne neresidir? “Mümin kulun kalbi” diye cevap verildi. Ey Dâvud! Ben

yanık [*maḥmûm*] kalplerle birlikteyim. Beni talep yolunda ne zaman bana olan aşkının ateşiyle harmanı yanıp kül olmuş birini görsen onu bir işaret bil. Benim kudsiyetimin tahtı ancak yanık kalpler fenâ bulunduğu kurulur. Mümin kulun kalbi benim pazarımın en değerli malı, benden haberdâr olma [*utılâ*] menzili, benimle vuslatın mihrabı, bana iştiyâkın otağı, benim kelâmının makâmı, sırlarımın hazinesi ve müşâhedemin mâdenidir.

Yanan bir şey değerini kaybeder ama kalp yanınca kıymet kazanır.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kalpler Allah’ın yeryüzündeki kaplarıdır. O kapların arasında Allah’ın en çok sevdiği en saf, en yumuşak ve en sağlam olanıdır.” Yâni dedi ki bu ümmetin âşıkları-
nın kalpleri, rabliğe âit aşk şarabının kadehleridir. Yaratılmışlar arasında en saf ve müminlere karşı en merhametli olan kalp izzet makâmında en azîz ve üstün olanıdır.

Dikkat edin, azîz olan o kalbi düşünün! Onun yüzünü hevâ ve şehvetin kirlerinden koruyun çünkü o rabbânî bir latifedir ve sübhân olan Allah’ın nazargâhıdır.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Muhakkak ki Allah sizin sûretlerinize ve amellerinize değil kalplerinize bakar.” Yâni dedi ki yüzlerinizi süslemeyin çünkü yüzleri süslemenin O’nun huzûrunda övünülecek bir değeri yoktur. Saçlarınızı büklüm yapıp kıyırmayın çünkü böylesi saçlar O’nun divânında itibâr taşımaz. Sûretlerinize böbürlenmeyin çünkü sûretin hiçbir kıymeti yoktur. Faydası olan yegâne şey dertle dolu bir kalptir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Bu iş için dertle dolu kalbe sâhip olan bir er gerekir. Heyhât ki ne âlemde ne de kalpte dert kalmıştır!

O’nun “*Allah kişi ile kalbi arasına girer*” âyetiyle ilgili olarak muhakiklerden birisi şöyle söyledi: Allah, burada kendi dostlarının kalplerine işaret etti. Allah onların kalplerini alıp himâye eder ve kendi sıfatları arasında halden hâle çevirir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Âdem oğlunun kalbi Rahmân’ın iki parmağı arasındadır, onu dilediği gibi evirip çevirir.” Sonra onu mârifet mührüyle mühürler ve şevk işaretiyle işaretler. (*Keşf* 4:37-38)

Sem’ânî, aşağıdaki pasajda ele alacağı ve aşkın hikâyesinden ibâret olan “bu konuşma” ile ilgili olarak kalbin yüce durumuna ilişkin şiirsel anlatımlarda bulunur. Kalkış noktası, kalbin yalnızca Allah’ı

sevmek için yaratılmış olmasıdır. Eğer Allah sevgisi diye bir şey olmasaydı kalp diye bir şey olmazdı. Teolojik bakımdan konu açıktır: Allah, âlemi tanınmak ve sevmek için yaratmıştır. Rahmân, rahîm ve vedûd olan Allah'a verilecek en isâbetli karşılık O'nu sevmektir ve sevginin yeri farkındalığın ve bilincin merkezi olan kalptir. Bu nedenle kalp Allah'ı sevmek için yaratılmıştır. Bu noktayı açıkladıktan sonra Sem'ânî tevhid konusuna geri döner: Tevhid O'nun sevgisidir ve O'nun sevgisi tek başına bütün işleri halleder.

Hakikaten eğer bu konuşmanın [*hadis*] kalple münâsebeti olmasaydı kalbin kendisi kalp olmazdı. Bu konuşmanın güneşi rûhların ufkundan doğmasaydı bu âdem oğlunun diğer yaratıklardan hiçbir farkı kalmazdı. İşin en başında bu konuşma oldu, ortasında bu konuşma vardır ve nihâyetinde de bu konuşma olacaktır. Bugün bu konuşma var, mezarda bu konuşma vardır ve yarın da bu konuşma olacaktır. Bu nedir? İşâret [*remz*] içinde sır [*râz*], sır içinde işâret, kahrda lutuf, örtünün [*hicâb*] içinde örtünün kalkması [*keşf*], kalpte nûr, kalbe nazar. Aslında bu kalpten bu nazara lâyük olacak ne geldi? Zenginler fakirlere, sultanlar dilencilere nazar eder, göz kamaştırıcı güzellikteki ziynetler çirkinlere takılır.

Allah bu âlemi bilsinler diye, âhireti ise görsünler diye yarattı. İnsanlar yarın göreceklerini bugünden bilirler, yarın olunca da bugün bildiklerini göreceklerdir.

Cenneti dostlarımızla, dostları kalple, kalbi kendi cemâlimizle süsleriz.

Âlemin nûrlanması için senin varlığa gelmen gerekti. Rabliğin zuhûr etmesi için senin varlığa girmen gerekti. Peygamberler senin yanışınla [*sûz*] peygamber oldular. Melekler senin aşkınla melek oldular. Kur'an-ı Kerim'i gayret perdesinin ardından izzet sahrâsına senin kalbini rahatlatmak için indirdik. Sînâ Dağı'nda Mûsâ senin kalbinin izinin peşindeydi. Muhammed'in (s.a.v.) "*iki yay mesâfesi*" (Necm 53:9) senin sinendeki aşkın meyvesidir.

Bir amel işlediğinde onun sevâbına bakma çünkü "*onlar da O'nu severler*" hükmünün hakkını vermektedirsin. Ben sana bir nimet bahşederken amellerine bakmam çünkü "*O onları sever*" hükmünün hakkını vermekteyim.

Ey derviş! O, birisini kabûl edince ondan sermâye istemez ve birisini reddedince de onun hiçbir sermâyesini kabûl etmez. Seni bu dünyadan alıncaya sermâyesiz alır. Ehl-i İslâm'ı âhirete alıncaya sermâyesiz alır. Ehl-i küfrü

alınca da sermâyesiz alır. Yarın toprağın altından başlarını uzattıklarında Müslümanların İslâm'ı da kâfirlerin küfrü de sermâye olmayacak.

Meleklerin “Sana hakkıyla ibâdet edemedik [*mâ-âbednâke hakka ibâdetike*]” sözü, onların sermâyelerini yele vermiş olduklarının işâretidir. Âdem oğlunun “Seni hakkıyla bilemedik [*mâ-arefnâke hakka ma'rifetike*]” sözü, harmanını ateşe vermenin işâretidir. Peygamberlerin “*Bizim hiçbir bilgimiz yoktur*” (Mâide 5:109) sözü, bildiklerinin talan edilip yağmalanmasıdır.

O her neyi düzeltirse kendisi düzeltir. Senin yaptığın işlerin hiçbirisi O'nun işlerinin kıymetine ulaşacak liyâkatta değildir. Senin tâatin O'nun rahmetinin seviyesine ulaşacak olsaydı O'nun ilahlığı tam olmazdı. Senin isyânın O'nun cezâlandırmasının seviyesine ulaşacak olsaydı bu sefer senin kulluğun O'nun rabliğine eşit olurdu. O eğer rahmet ediyorsa bu O'nun keremindendir, senin itâatinden değil. Eğer cezâlandırıyorsa bu O'nun adâletindendir, senin isyânından değil.

Burada bütün işler birbirine karışmıştır fakat izzet divânında katışıksız saflık olacaktır. Dermansız derde katışıksız bir saflıktan başkası fayda etmez. O senden kalbi alır, rûhu alır, sâhip olduğun her şeyi alır. Öyle ki bildik hiçbir şeyin, hiçbir sermâyeyen kalmaz. O'nun filleri her şeyi koparıp ayırır. Ey filim! Katılmak istiyorsan işte irâdem! Ey hükmüm! Yardıma ihtiyâcın varsa işte meşîyyetim! (*Ravh* 595-596)

EMREDEN NEFİS

Filozofların nefis kelimesini bir varlığın yaşamının ve farkındalığının görünmez boyutunu ifâde etmek için nötr bir anlamda kullandıklarına daha önce dikkat çekilmişti. Bâzı sûfî müelliflerin nefis kelimesini filozoflara yakın anlamda ele almalarına karşılık sûfîlerin çoğunluğu kişinin kalp ile rûhtan uzaklaştıran olumsuz eğilimlerini ifâde etmek için bu kelimeyi kullanmışlardır. Sûfîler aynı zamanda nefsin yükselen mertebelerine ilişkin görüş bildirirler. Bu mesele felsefî açıdan nefislerin ayrıştırılmasına paralel olarak en sonunda nefsin faal akla dönüşmesine yol açan farklı nefis tiplerinin hiyerarşisi çerçevesinde ilerler. İlgili tasavvuf metinlerinde en düşük mertebeye “emreden nefis” (*nefs-i emmâre*) denilir ve bu nefis, kişiye çirkinliği (*sû*) emreder.

Meybudî, nefis-i emmâreden bahseden âyeti tefsîr ederken nefsin dört mertebesini ele alır. Bu âyetin bağlamı, Züleyhâ'nın neden dolayı Yü-

sufî baştan çıkarmaya çalıştığı hakkındadır: “*Ben nefsimi aslâ temize çıkarmam, muhakkak ki nefis çirkinliği emreder*” (Yûsuf 12:53). Meybudî, nefs-i emmâreye ilişkin Kur’ân ve hadisteki çeşitli atıfları aktarır ve bunlardan birisi Hz. Peygamber’in ünlü “cihâd-ı ekber hadîsi”dir. Daha sonra nefsin diğer üç mertebesini tanımlar: Aldatan (*mekkâre*), büyüleyen (*sehhâre*), mutmain olan (*mutmainne*). Ben burada metinlerde nâdiren karşılaşılan diğer iki mertebenin aksine çoğunlukla söz konusu edilen ilk ve son mertebeyi anlatan kısımlara yer vereceğim:

Nefs-i emmâre odur ki riyâzet potasından geçmemiş, varlık derisi tabaklanmamış, o diğer mahlûkâtla karşı karşıya geldiğinde husûmetle baş kaldırmış ve yırtıcı hayvanlara âit [*sebuîyyet*] sıfatlarıyla kalmıştır. Dâimâ insanların aleyhine konuşur, sırf kendi çıkarını düşünür ve sürekli arzularının peşi sıra gider. İnsâniyet âleminin çayırlarında gezinir ve hevâ pınarından su içer. Yiyip içmekten, uyumaktan ve arzularını tatminden başka bir şey bilmez.

Aziz olan Rab bu nefis sâhipleriyle ilgili şöyle buyurur: “*Onları bırak ye-sinler, eğlen-sinler ve arzu onları oyalasın, yakında bilecekler*” (Hicr 15:3). Onlar, sûretleri bakımından insan ama sıfatları bakımından şeytandır. Allah işte bu yüzden “*insan ve cin şeytanları*” (En’âm 6:112) buyurmuştur.

Bu nefis büyük bir engel [*hicâb-ı azîm*] ve dinin yol kesicisidir, her türlü fiskın menşei ve kötülüğün merkezidir. Ondan kurtulmak ona muhâlefet etmekle mümkün olabilir. Nitekim Kur’ân-ı Azîm öyle haber vermiştir: “*Rabbinin makâmından korkan ve nefsinin hevâdan alıko-yanlar için varılacak yer kuşkusuz cennettir*” (Nâziât 79:40-41). Gelen nebilerin ve resûllerin hepsi insanlara bu nefse karşı şedid davranmayı ve ona karşı mücâhedeyi emrettiler. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Küçük cihâddan büyük cihâda dönüyoruz. Cihâdın en çetini nefse karşı yapılanıdır [*racâ’nâ mine’l-cihâdi’l-asgar ile’l-cihâdi’l-ekber es’abu’l-cihâd cihâdu’n-nefs*].*”

“*Allah için hakkıyla cihâd edin*” [*ve câhidü fillâhi hakka cihâdih*] (Hac 22:78). Hakkıyla cihâd nefs-i emmârenin hırs, şehvet, cimrilik, kin, kibir, düşmanlık ve nefret gibi sıfatlarını besleyip güçlendirmeyerek onları denetim altında tutmandır. Her ne zaman başlarını kaldırsalar o civanmerdin dediği gibi mücâhede silahıyla onları kendinden uzak tut:

*Mâr-ı nefis est ber ser-i genc-i dilet sâkin şode est
Seng-i cehd ez ahd-i dil ber târik-i ân mâr zen
Ver kesî bimâr-ı cân est ez nehîb-i hezl-i çerh
Şerbeti ez câm-ı cidd ber cân-ı ân bimâr zen*

Yılan nefis, senin kalp hazînenin başına çöreklenmiş duruyor.
Kalbinin ahdi için ona mücâhede taşını fırlativer!
Rûhun hastalanmış ise ve feleğin çarkı seni korkutuyorsa,
Ona cehd kadehinden bir şerbet damlat!

Nefs-i mutmainne peygamberlerin ve velilerin nefsidir. Onda günah-tan korunma bağı [*bend-i ismet*] ve riâyet örtüsü vardır. Peygamberler günahsızlık [*ismet*] köşkünde, veliler de korunma [*hıfz*] ve riâyet perdesinin altındadırlar. Günah-tan korunma bağı bir ân için peygamberlerden alınacak olsa Firavun ve Hâmân'ın akıbeti onlara da ulaşırdı. Muhâfaza ve riâyet örtüsü bir ân için açılacak olsa bütün veliler küfür şalını [*zünânâr*] kuşanırlardı. “*Sonra yaklaştı, derken indi*” (Necm 53:8) âyeti olmasaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) binlerce yıl ilerleyecek olsa ne-reye gidebilirdi?

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Ne mutlu ki başlangıçta ben yoktum sen vardın. Vücûd [*yâfi*] ateşini seni bilme [*şinâhî*] nûruna karıştırdın ve vahdet bahçesinden kurbiyet esintileri gönderdin. Beşerî mizâcın üzerine ilâhî teklîğin [*ferdâniyet*] yağmur-larını indirdin, su ile toprağı dostluk ateşiyle pişirdin ve böylece ârifin gözüne seni müşâhede etmeninin yolunu öğrettin. (*Kef* 5:92-94)

Süleyman peygamberin Allah'a yalvardığı “*Rabbim! Beni bağışla ve bana benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülk bahşet*” (Sâd 38:35) âyetinin tefsîrinde Meybudî, nefis ile bu dünya (*ed-dünyâ*) arasındaki karşılıklı ilişkiden söz eder. Bu dünya, Kur'ân'da çoğu kez “*Hayır, sizler dünya hayâtını tercih ediyorsunuz, oysa âhiret daha hayırlı ve devam-lıdır*” (A'lâ 87:16-17) âyetinde olduğu gibi öteki dünya (*el-âhire*) ile kar-şıtlık oluşturur. Rüzgar kelimesi ile aynı kökten gelen *hevâ*, Kur'ân'da belirtildiği üzere nefsi bu veya şu yola iten ancak her hâlükârda gerçek sevgiliye ulaşmaya engel teşkil eden arzulara denilmektedir. Kur'ân'da şöyle buyrulur: “*Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevâsına uyandan daha sapkın kim olabilir?*” (Kasas 28:50).

Süleyman'ın (a.s.) istediği zâhirî hükümdârlık değildi. Onun arzusu kendi nefsinin meliki olmaktı çünkü gerçek sultan kendi nefesine hük-medendir. Kendi nefsinin hükümdârı olan hevâsına uymaz.

Süleyman (a.s.) bu duâsıyla kendi nefesine karşı hükümdârlık niyâz etti: Rabbim! Âlemdeki mahlûkâtı emrimin altına verdiği gibi şu nefsi de elimin altına ver ki ona itâat etmeyip hevâsının peşi sıra gitmeyeyim. Nefse itâatle Hakk'a itâat birbirinin zıddıdır ve zıtlar bir araya gelmez-ler. Şu civanmert ne de güzel söylemiş:

*Bâ du kible der reh-i tevhîd netevân reft râst
Yâ rızâ-yı düst bâyed yâ hevâ-yı hîşt-en
Tevhîd yolunda iki kible ile düzgün gidemezsin,
Ya dostun rızâsı ya kendi hevân!*

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) her zaman şöyle söylerdi: “Allah’ım! Bizi göz açıp kapayana kadar hattâ ondan daha kısa süre bile nefsimize bırakma [*Allâhümme lâ tekilnâ ilâ enfûsinâ tarfete aynin ve lâ ekalle min zâlik*].” Hz. Yûsuf-ı Siddîk kuyudan zindana kadar her türlü imtihâna tâbi tutuldu da hiçbirinden ötürü feryâd etmedi. Ne zaman ki nefs-i emmâre ortaya çıktı o zaman dedi ki: “*Muhakkak ki nefis kötülüğü emreder, Rabbimin merhamet etmesi müstesnâ*” [*inne’-n-nefse le-emmâratün bi’s-sûi illâ mâ rahime rabbî*] (Yûsuf 12:53) Yûsuf (a.s.) şeytan korkusundan dolayı değil nefs-i emmârenin korkusundan dolayı “*Benim canımı Müslüman olarak al*” [*teveffeni müslimen*] (Yûsuf 12:101) diye niyâz etti. Gerçi şeytan insana düşmandır ama mümin kulun küfre düşmesini değil günâha meyletmesini ister. Küfre düşüren nefistir, bunun için uğraşır ve kişiyi küfre çekmek için her türlü hevâ ve bid’ata dâvet eder.

Kur’ân’da âlemlerin Rabbi ne olduklarını belirtmeksizin iki şeyden bahseder: Nefisten bahseder ama onun ne olduğunu söylemez. Bu dünyadan bahseder ama onun da ne olduğunu söylemez. Din âlimleri bu dünyayı şu şekilde târif ederler: “Seni Mevlâ’ndan uzaklaştıran her ne varsa o senin için bu dünyadır [*mâ-saddeke an mevlâke fe-hüve dünyâke*].” Seni Allah’tan alıkoyan her şey bu dünyadır. Günlük rızkın bile elinde yokken kendini beğeniyorsan, kendini beğenmen [*ucb*] bu dünyadır. Doğunun ve batının mülküne sâhip olsan da kalbin Allah ile meşgulse o, bu dünya değil âhirettir.

Nefse gelince, Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle dedi: “Sizin en azılı düşmanınız iki yanınız arasındaki nefsinizdir [*a’dâ adüvvike nefsüke’-letî beyne cenbeyke*].” Nefis hevâ, kalp ise imtihân [*belâ*] ister. Nefis şeytanın nazargâhıdır, kalp ise Rahmân’ın nazargâhı. Nefis İblis’in sediridir, kalp ise mârifetin hazînesi. Allah, bu mârifet hazînesini düşmanın yanı başına yerleştirdi fakat onu kendi koruması altına alarak düşmandan korudu.

Mûsâ’yı (a.s.) ve İsrâiloğulları arasına getirdi ve onları hiçbirinin kılına zarar gelmeyecek şekilde korudu. İbrâhim’i (a.s.) ateşe attı fakat ateş onun hırkasının ucunu bile yakmadı. Aynı şekilde mârifet hazînesi olan kalbi de nefsin yanı başına koydu, sonra onu himâye edip esirgedi, tâ ki düşman ona dokunamasın. (*Keşf* 8:361-362)

Meybudî birçok âyetle nefs-i emmâreye ilişkin referans bulur. Örneğin, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya dönük “*Size fâsıkların yurdu*nu göstereceğim” (Arâf 7:145), şeklindeki hitâbını şöyle yorumlar:

Mârifet ehlinin dilinde “*fâsıkların yurdu*” nefs-i emmâreye ve harâb olmuş kalbe işârettir. Nefs-i emmâre şehvet kaynağı, harâb olmuş kalp ise gaflet mâdenidir. Nasıl kimse harâbeye dönmüş bir meskende oturmadan ötürü memnûn olmazsa itâat de harâb olmuş kalpte menzil tutmaz. Orada hayır bulunmayacağı gibi ibâdet de oraya uğramaz. Dalâlete düşmekten ve bedbaht olmaktan Allah'a sığınınız. (*Keşf* 3:749)

“*Ey îmân edenler! Siz kendi nefsinize bakın. Siz doğru yolda iseniz sapkın olan kimse size zarar veremez*” (Mâide 5:105) âyeti hakkında Meybudî, işâret ehlinin bunu şöyle anlayacaklarını söyler: “Nefsiniz size boyun eğdirmeden önce siz nefsinize boyun eğdirin. Sizi itâatsizlikle meşgul etmeden önce siz onu itâatle meşgul edin.” Meybudî daha sonra nefsin özelliklerine ilişkin çeşitli sözlere yer vermektedir:

Nefsin tabiatı dâimâ bu dünyaya meyletmek ve isyâna koşturmaktır. İsyânı küçük görür, tâat konusunda isteksizlik gösterir. Kibirlidir ve insanlara karşı riyâkârdır. Şirk, riyâ ve nifâk ile mâluldür. Nitekim “Nefis her hâlükârda iki yüzlü, çoğu zaman münâfık, bâzen de şirk içindedir” denilmiştir.

Bâyezid-i Bistâmî şöyle dedi: Rabbim o âlemde “Benden bir şey iste!” dese nefsi cezâlandırmak adına cehenneme girmek için izin isterdim çünkü bu dünyada beni çok kıvrandırdı ve bana acı verdi.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) “En azılı düşmanınız iki yanınız arasındaki nefsinizdir” buyurdu. Çünkü bir düşmanla iyi geçinirseniz onun kötülüklerinden emin olabilirsiniz fakat kendi nefsinizle iyi geçindiğiniz zaman helâk olursunuz. Birisine karşı iyi davrandığınızda o hesap gününde size müteşekkik, kötü davrandığınızda ise sizden şikâyetçi olur. Nefsin durumu bunun tam tersidir. Ona bu dünyada iyi davranırsanız öbür dünyada size düşman, bu dünyada kötü davranırsanız öbür dünyada size müteşekkik olacaktır. (*Keşf* 3:257-258)

Kur’ân bağlamında cihâd kelimesi Allah yolunda –bu yol her nereye götürse götürsün– çaba göstermek anlamına gelir. Bâzı hadislerle göre nefs-i emmâreyi hedef alan çabamız büyük ya da bâtinî cihâd, savaşta kâfirlere karşı dövüşmek ise küçük ya da zâhirî cihâddır. Tefsîrinin ikinci mertebesinde Meybudî, aşağıdaki âyeti kâfirlere karşı savaşta elde edilen ganîmetler için hukukî bir düzenleme olarak

açıklarken üçüncü mertebede küçük ve büyük ya da zâhirî ve bâtinî cihâd arasındaki farkı anlatacak şekilde ele alır:

“*Bilin ki, ganîmet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a ... âittir*” (Enfâl 8:41). Ganîmet, Müslümanların savaş ve cihâd zamanında elde ettiği kâfirlere âit mallardır.

Cihâdın iki türlü olduğu söylenmiştir: Zâhirî ve bâtinî cihâd. Zâhirî cihâd kâfirlere karşı kılıçla, bâtinî cihâd ise nefsi hükmü altına alarak [*kahr*] yapılı.

Kâfirlere karşı cihâd eden ganîmetlerle zenginleşir. Nefse karşı cihâd eden ise kalp ile zenginleşir. Kişi malca zenginse o mal ya helâl ve mihnetli ya da haram ve lânetli olur. Kalp ile zengin olanın ise himmeti bu dünyadan, murâdî âhiretten daha büyük olur.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) nefse karşı cihâdın çok daha üstün ve büyük olduğunu söyledi. “Küçük cihâddan büyük cihâda dönüyoruz.” Bu şundan ötürüdür ki, insan düşmanından sakınabilir ancak nefsin-den kaçamaz. Düşmanıyla iyi geçindiğin zaman onun kötülüklerinden emin olursun. Nefisle iyi geçinirsen helâk olduğunu görürsün.

Nefsin bedbahtlık niteliklerinden birisini Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şu sözünde beyân etmiştir: “Allah sûretlerinize ve amellerinize değil kalplerinize nazar eder.” Nefislerinize değil kalplerinize nazar eder dedi. Şu açıkça bilinir ki nazar muhabbetin, nazar etmeme nefretin sonucudur. Eğer Hak nefsi düşman kabûl etmeseydi tıpkı kalbe nazar ettiği gibi nefse de nazar ederdi. Öyleyse nefsi düşman kabûl etmek farz olmaktadır.

İnsan Hakk’a uymalı, nefse şefkat ve muhabbetle bakmamalıdır. Cihâd meydanında ona karşı riyâzet kılıcıyla amansızca savaşmalı, onun isteklerinin göz kapaklarını [*dide-i murâd*] tefrîd ve tecrid iğnesiyle sımsıkı dikmelidir. Bu yüzden Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kişi Allah’ın zâtı huzûrunda kendi nefsinin kınarsa Allah onu hesap gününde azaptan emin kılar.” (*Keşf* 4:59-60)

Meybudî “*Kadınlarınız sizin için tarladır, öyleyse tarlanıza dilediğiniz şekilde varın*” (Bakara 2:223) âyetinde nefse ilişkin işâretler bulur ve bu âyetin nefsin arzularına değindiğini fakat kalbin arzularının daha farklı olduğunu belirtir. Kalbin bakışı Allah üzerinde kalır fakat nefis başkasına (*gayr*) bakar. Bu yüzden Allah’ın kıskançlığı (*gayret*) nefsi başkasını görmeden uzak tutar:

Kulun bir nefsi bir de kalbi vardır. Nefis süflî dünyaya âittir, aslı su ve topraktır. Kalp ise ulvî âlemdendir, yâni rabbânî bir latifedir ve aslı saf nûrdur. Nefsin makâmı gaybet, kalbin makâmı ise müşâhededir. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) buna şöyle işâret etti: “Hiçbir insanın kalbi yoktur ki, Allah’ın iki parmağı arasında olmasın.”

O’nun şerîatı, gaybette kalan nefse kendi benzerleriyle rahatlayıp huzûr bulsun diye bir lutufta bulundu. Nitekim şöyle buyurdu: “*Kadınlarınız sizin için tarladır, öyleyse tarlanıza dilediğiniz şekilde varın*” (Bakara 2:122). Başka bir yerde şöyle buyurdu: “*Hoşunuza giden kadınları nikahlayın*” (Nisâ 4:3). “*Kendileriyle rahatlayıp huzûr bulasınız diye aranızda sevgi ve merhamet koydu*” (Rûm 30:21).

Kişinin kendi benzerine yönelip dengini bulması kıskançlık [*gayret*] vâdisinde kalan nefsin nasîbidir. Kalbe gelince, orası müşâhede makâmıdır bu yüzden de kalbin başkasına yönelmesi ve bir mahlûka tenez-zül etmesi harâmdır. Kul, mahlûkâtla irtibâtını kesip de kendi sırrını Hak’tan başkası kalmayacak şekilde tertemiz yapana kadar “*Allah temizlenenleri sever*” (Bakara 2:222) âyetinin muhâtabı olamaz. Âlemlerin Rabbi bu şekilde temiz olanları sever ve onları erler [*merdân*] olarak zikreder. “*Onda temizlenmeyi seven erler vardır ve Allah temizlenenleri sever*” [*fîhi ricâlün yuhibbûne en-yettahharû vallâhu yuhibbu’l-mütetahirîn*] (Tevbe 9:108). (*Keşf* 1:605)

KENDİNİ BEĞENMİŞLİK

Nefs-i emmâreye ilişkin tartışmalar –her ne kadar müellifler Allah’ın lutuf ve inâyeti olmaksızın hiçbir şeyin elde edilemeyeceğini kabul etseler de– kendiliğin kötü niteliklerine ve bunların terbiye edilerek giderilmesi gerekliliğine odaklanmaktadır. Nefsin en kötü niteliklerinden birisi kendi kendisiyle memnun olmasıdır. Kendimizin iyi olduğunu düşündüğümüz sürece alışlageldik durumdan hiçbir zaman çıkamayacağız demektir. Özellikle tehlikeli olan ise nefsin Allah’ın emirlerine uyduğu zaman O’na bir iyilik yaptığını düşünme eğilimidir. Daha da kötüsü riyâ ile nifaktır ki bu iki nitelik, nefislerinin toplumda saygı görme ve konum elde etme gibi arzularına erişebilmek için şerîatı gözetken kimselere âittir.

Âdem’in yaratılış kıssasında Kur’ân iki çeşit mahlûku kınar: Melekler ve İblis. Elbette melekleri daha usulca eleştirir fakat onları itâatlerinden ötürü değer kazandıklarını düşünmeleri sebebiyle kınamak-

tan geri durmaz. Kendilerini beğenmeleri, Allah’a Âdem’in yaratılışı hakkında soru sormaya ve kendilerini övmeye onları sevk etmiştir: “*Bizler seni hamd ile tesbîh ve seni takdîs ederiz*” (Bakara 2:30). İblis ise kendi üstünlüğüne inanan, kendini beğenmiş nefsin prototipidir. Mottosu da oldukça basittir: “*Ben ondan daha üstünüm*” (Sâd 38:76).

Arınma yolu nefsin unutkanlığını silmeyi, Allah’ın hakikatini ve O’nun dinî [teklîfî] emrini tasdik etmeyi gerektirir. Meybudî, yine de iki şeyin eş zamanlı olarak ilerlediğini belirtir: Bir taraftan kişi Allah’ın kulu olduğu ölçüde şeriatın emir ve yasaklarını gözetmeye çaba göstererek kendini ortaya koymalı, diğer taraftan Allah’a giden yolda (*tarikat*) ilerlediği ölçüde amacına yâni hakikate erebilmek için kendini yok etmelidir. Üstesinden gelmeye çalıştığı olumsuz nitelikler tam da nefsin kendini beğenmesine bağlı olanlardır. Eğer kişinin niyeti saf değilse şeriatın pratiklerini yerine getirmesi egosunu yıpratmaktan çok egosunu yeniden inşâ eder. Bundan dolayı kişinin ihlâs sâhibi olması gerekir. Çünkü ihlâs, kalbi başkalarından saf tutmak, sırf Allah için hareket etmek ve Allah’tan başka her şeyi kalpten çıkararak tevhîdi amele dökmektir. Meybudî “*İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde büyüklenmeyi ve bozgunculuğu istemeyenlere veririz*” (Kasas 28:83) âyetini şöyle tefsir eder:

Yarın âhiret yurdunda “*sıdk meclisinde*” (Kamer 54:55) bulunanlar ve Hakk’ın ceberûtuna yakın olanlar bu dünyada diğerlerinden daha yüksek ve büyük olmayı istememiş olanlar olacaktır. Bu kişiler burada kendilerini dâimâ başkalarından daha küçük ve düşük mertebede görmüşler, kendilerini aslâ beğenmemişlerdir.

Bir keresinde tarikatın civanmerdi Arafat vakfesinden dönüyordu. “Buradaki topluluğu nasıl gördün?” diye sordular. Şöyle dedi: Öyle bir topluluk gördüm ki ben içlerinde olmasaydım, Allah’ın onların hepsi bağışlayacağını umabilirdim.

Ey civanmert! Kendini beğenme! Benlik yoluna [*râh-ı men*] girme çünkü benlikten kimse fayda görmedi. İblis’in başına gelen benlik davasından geldi çünkü o “*Ben daha üstünüm*” (Sâd 38:6) dedi.

Din büyüklerinden birisi İblis’i gördü ve “Bana ne öğüt verirsin?” diye sordu. O da “Benim gibi olmamak için aslâ ben deme” diye cevap verdi.

Gerçekten de bu tarikat sâliklerinin ve hakikat civanmertlerinin yoludur. Bununla birlikte şeriat yolunda benlikten geçmek câiz değildir çünkü şeriatıta işler sana dönmüştür ve bu böyle devam eder.

Şeyh Ebû Abdullah Hafîf şöyle dedi: Şeriatla benliği nefy etmek küfür, hakîkatte benliği isbât şirktir. Şeriat makâmında “ben” de, hakîkat yolundayken ise “O”. Aslında hepsi de O’dur. Şeriat fiiller, hakîkat hâllerdir. Fiiller sana bağlıdır, hâller O’nunladır. (*Keşf* 7:359)

Kur’ân Firavun’u insanların en kötüsü, insan sûretinde bir İblis olarak tasvir eder. Nitekim “*Ben, sizin en yüce Rabbinizim!*” (Nâziât 79:24) diye bir iddiada bulunmuştu. Sem’ânî’ye göre yine de “tarikat ehli ittifak etmişlerdir ki kendisini Firavun’dan üstün gören her kimse ondan daha kötüdür” (*Ravh* 131). Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle demiştir:

Yeryüzünde hiç kimse kendisini üstün görenden daha aşağı ve değersiz, hiç kimse de kendisinin temizlenmiş olduğunu sanandan daha kirli değildir. İki şey gerekir: Senin muhtaçlığın ve O’nun desteği [*yârî*]. Muhtaç olan geri çevrilmez ve muhtaçlık duvarının ardında hilekârlık olmaz. Aziz o kimsedir ki O’nun tarafından yaralanmıştır [*dâğ*], O’nun yolunda olan ise O’nun kandili [*çerâğ*] ile yürüyendir. (*Keşf* 7:92)

Hadis edebiyatında kişinin kendi dindarlığından memnun olması genellikle “kendini beğenme” ve “kendini hârikulâde görme” anlamına gelen *ucub* olarak adlandırılır. Meybudî, Müslümanların Huneyn Gazvesi’ndeki mağlûbiyetlerinden söz eden âyetin tefsîrinde bunu şöyle açıklar: “*Allah birçok yerde ve Huneyn gününde size yardım etmişti. Hani çokluğunuz o zaman size kendinizi beğendirmiş fakat hiçbir yarar sağlamamıştı*” (Tevbe 9:25).

Ucub, yoldaki gulyabânidir [*gûl-i râh*]. Dinin âfeti, nimetin zevâl bulma sebebi, fırkatin anahtarı ve gâfletin özüdür. Ucub, insanın kendi ibâdetini önemli bulması, hizmeti kendinden bilmesi ve kendine iftihar nazarıyla bakmasıdır. İlâhî haberin hükmüne ve nübüvvetin fetvâsına göre böylesinin tâati kendi boylarının ötesine aslâ ulaşmaz.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Ben iki iddiadan sakınmaya çalışır ve her ikisi için de senin lutfunu dilerim. Biri kendime âit olan bir şey olduğunu sanmak, diğeri sana karşı bir hak iddia etmek. Allah’ım! Olduğum yerden doğruldum ama gitmeyi istediğim yere henüz ulaşamadım. Allah’ım! Benliksizlik [*bi-hodî*] tarafından öldürülmemiş kimse murdardır. Aldanmış olan [*mağbûn*] o kimsedir ki dostluktan onun payına düşen yalnızca laftır. Kişinin dini rûh ve kalp yolu değilse onun dostla ne işi var?

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle dedi: “Eğer günah işlememişseniz, sizin günahattan daha kötü bir şey yapmış olmanızdan korkarım: Ucub!” (Kef 4:122)

Meybudî, “*Onlar Allah’ın nimetini bilir, sonra onları inkâr ederler*” (Nahl 16:83) âyetinin tefsîrinde kendini beğenmişlik âfetine ilişkin daha fazla ayrıntıya girer:

Bâzıları bu âyetin Müslümanlar hakkında olduğunu söyler. Onlar bir süre ibâdetle meşgul olurlar ve şeriatın hükmüne uygun şekilde riyâzet ve mücâhede yolunu tutarlar. Fakat sonunda ucub gelir, onlara yolu kapatır ve bütün ibâdetlerini hebâ eder. Ucub, ibâdet ve tâatin Allah nezdinde beğenilen bir hizmet olduğunu düşünmek, bu zanna dayarak kendi kendine sevinç ve mutluluk duymak, “Bu benim sıfatım ve kuvvetimdir” şeklinde düşündürmektir. Ucba düşen kimse bütün bunların kendisine Allah’ın lutfu ve ihsânı olduğundan gâfildir. Böylece nimetlerin zevâle ereceğinden korkmaz ve kendini emin hisseder. (Kef 5:434)

Meybudî, “*Ey ehl-i beyt, Allah sâdece sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*” (Ahzâb 33:33) âyetini tefsir ederken buradaki kirin cimrilik ve hırs gibi kötü hareketlere ve düşük karakter özelliklerine, gidermenin ise Allah’ın bu kusurları onların zıddı olan cömertlik ve gönül hoşluğu gibi erdemlerle değiştirme filine işâret ettiğini söyler. Ardından şöyle devam eder:

“*Ve sizi tertemiz yapması*” (Ahzâb 33:33) ucba düşmekten, Allah’ın dergâhını gösteren kişi olduğunu düşünmekten ya da kendi tâatine nazar etmekten arındırması demektir.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Nazar iki türlüdür, insânî nazar ve Rahmânî nazar. İnsânî nazarla ancak kendine bakarsın. Rahmânî nazar ise Hakk’ın sana bakmasıdır. İnsânî nazar, her şeyiyle senin mizâcını terk etmedikçe Rahmânî nazar kalbine nüzûl etmez.

Ey miskin! Ne diye kusurlu tâatine bakarsın? O’nun her şeyden müstağni eşiği karşısında neyi nasıl tartabilirsin? Yeryüzündeki bütün siddik kulların amellerini ve semâdaki kudsi varlıkların tâatlerini bir araya getirsen Allah’ın celâli karşısında bir sineğin kanadı kadar değer taşımayacağından haberin yok mu? Fakat O, hiçbir şeye muhtaç olmayışıyla birlikte kulu kul oluşuyla kabûl eder ve ona doğru yolu gösterir. “*Allah kullarına latîfdir*” (Şûrâ 42:19). O, şöyle demektedir: Lutfuma bakın, rahmeti benden bilin ve nimeti benden isteyin. “*Allah’tan O’nun lutfunu isteyin*” (Nisâ 4:32). (Kef 8:57)

Sem'ânî'ye göre kendini beğenmişlik ve dindarlık gösterişi, riyâ ve nifâktan başka bir şey değildir. Allah yolunda ilerlemek tahkîke bağlıdır ve tahkîk Hakk'a bakmak ve her fiili O'nun hakkını gözeterek yerine getirmektir.

Gece vakti ruhsuz bir şekilde Kur'ân okuyarak [*kurra-yı tehi-mağz*] iki rekat namaz kılan, ertesi gün kibir düğümünü örüp varlıklarıyla yerlere ve göklere bir nimet bahsettiklerini sananlara şaşarım. Mevcûdâtın bütün zerrelere böyleleri için der ki: Ne kadar da ahmaksınız! İşte Kâbe'yi puthaneye çevirenler, yedi yüz bin yıl ibâdet etmiş âbidi ebediyen lânetlenmiş şeytana döndürenler, ism-i a'zamı sînesinde taşıyan ve her duâsı makbûl olan Bel'am ibn Bâûrâ'yı bir köpek kulübesine bağlayanlar!

Ey bi-haber ez kâr-ı cihân-ı güzerân

Mestek şodeî marâ nemî dâni tû

Ey şu fânî dünyadan bir haberi olmayan!

Sen küçük bir sarhoşsun ve beni tanıyorsun.

Erlikten nasîbini almamış Kur'ân okuyucusu [*kurra-yı nâmerd*] değil tahkîk ehli er [*merd-i muhakkik*] lâzım. Kendi işlerinden bahseden ve onlara bir gün bile dönüp beğenerek bakanlar bizim bu anlattıklarımıza ulaşamaz. Erlikten nasîbi olmayan Kur'ân okuyucusu odur ki gece vakti iki rekat namaz kılar ve ertesi gün bütün âlemin bunu duymasını ister. Tahkîk ehli er ise doğudan batıya her yeri ihlâs secdesiyle doldurur ve sonra bunların hepsini gınâ deryâsına fırlatıp atar.

Büyüklerden biri şöyle söyledi: Her günümü tek tek inceledim ve bütün ömrüm boyunca kırk günahı fazlasını işlemediğimi gördüm. Bu günahların her birisi için otuz bin kere tevbe ettim ama yine de tehlike üzereyim.

Eğer kendini hiçbir şeye bağlamazsan işte o zaman iyi olursun. Ebu'l-Hasan Harakânî'nin muazzam sözleri vardır. Bir defasında şöyle dedi: Yarın O, beni topraktan kaldırıp bütün mahlûkâtı o meydana toplayınca gidip vahdet deryâsına dalacağım tâ ki Vâhid var olsun ve Ebu'l-Hasan yok olsun.

Çalış çabala da bir gün sabahtan akşama kadar kendinden hoşnutluk gösterme. Bak bakalım o gün nasıl bir gün olacaktır. Bu yola giren insanlar, hiçbir zaman sulhu olmayan bir savaş içerisinde kendileriyle mücâhede ettiler çünkü gördüler ki nefis dinin zıddıdır. Din ehli dinin zıddıyla nasıl sulh yapabilir!?

Nefsi bâzen ahmak bir hayvan, bâzen yılan, bâzen köpek, bâzen de domuz olarak anlattılar. Dinin tasviri dışında çizdikleri bütün resimler doğru idi.

*Ey nefî-i habîs-i gumreh sevdâyî
Ber her sengi ki ber zenem kalb âyî
Ey sefil nefis! Sen yolunu şaşmış, bitip tükenmişsin.
Hangi ölçüye vursam bozuk çıkarsın.*

Kendi tâatlerini itâatsizlik renginde görmeli ve bütün mânâlarını boş birer iddia saymalısın. Kendi rûhunu bir çöplük hâline çevirmeli ve uyuz köpekleri bile kendinden daha üstün görmelisin. Kâfirlerin kapı eşiğini süpürmeli, murâda erememe çöllerini sonuna kadar katetmelisin. Aksi takdirde kapıyı çalıp da bekler durursun. Toprak, toprağa âit olmalı ve her türlü iddiadan geçmelidir.

Allah'ın öyle adamları [*merdân*] vardır ki var oluşlarının ilk gününden itibâren başlarını fakr ve muhtaçlık sıfatıyla yokluğun [*adem*] eşîğine koymuş, o eşikten aslâ baş kaldırmamışlardır. Onlar kıyâmet vakti topraktan kalkacaklar, sıratı geçecekler ve bu eşikten başlarını çevirmeksizin cennete gireceklerdir.

Ey civanmert! Gündüz vakti birisi elbiselerini giyip pazara çıkar, akşam olunca da evine dönüp üzerini çıkartır. Fakat ya derisini ne yapacak? Başına yüzlerce sultânî taç taksalar, beline yüzlerce pâdişahlık kuşağı sarsalar, yüzündeki dilenci ifâdeyi ve solgun rengi ne yapacaksın?

Bu sözlerden haberdâr olan azîzler yarın seçkinlerin has dâiresinde [*halvetgâh-ı hâs*] hazır bulunacaklardır. Onlara birbiri ardından rab-bânî lutfun kadehi verilecek, vuslat meltemi bolluk ve bereket yönünden onlara doğru esecektir. Fakat o azîzler “Ben yine o ilk günkü dilenciyim” diyecekler.

Ey derviş! Fakr, muhtaçlık ve zillet toprak ve çamurun en belirgin nitelikleridir. Evet doğru, toprak yüz üzerinde yer tutar ve suyla yıkanıp temizlenebilir ama su yüzünün rengini değiştiremez.

Yahyâ ibn Muâz er-Râzî “Delilim muhtaçlığım, sermâyem yoksulluğumdur [*hüccetî hâcetî, uddetî fâkatî*]” dedi.

Senden çıkıp da sana dönen nazardan daha çok zarar veren hiçbir şey yoktur. Her türlü âfetin kaynağı böyle bir bakıştır. Senden uzaklaşıp giden bakış ise bütün kazançların [*fütûh*] kaynağıdır. (*Ravh* 88-90)

Derviş kelimesi, Arapçadaki fakir sözcüğünün Farsça tercümesi olup yoksul anlamına gelir. Bu ifâde insanların tamâmıyla fakir, Allah'ın

ise ganî olduğunu beyân eden âyette köken bulur. Sûfiler hiçliklerini isbât etmek için kendilerine fakir veya derviş dediler. Meybudî *“Allah ganîdir, siz ise fakirsiniz”* (Muhammed 47:38) âyetinin tefsîrinde Sem’ânî’nin Ganî ilâhî ismine ilişkin yorumlarından yararlanarak fakrı açıklamaktadır:

Allah sizin tâatlerinizden müstağnîdir, siz ise O’nun rahmetine karşı fakirsiniz. Allah ganîdir ve hiç kimseye ihtiyâcı yoktur. Birdir, şeriki ve ortağı yoktur. Cebbar’dır ve hiç kimse O’nunla vuslatın rengine sâhip değildir. Mâlikü’l-mülktür ve hiç kimse O’nun yaptığına îtirâz edip de O’na karşı gelemmez.

Yeryüzündeki bütün siddik kulların amellerini ve semâdaki bütün kudsi varlıkların tâatlerini bir araya getirsen Allah’ın celâli karşısında bir sivrisineğin kanadı kadar değer taşımaz. Dikkat et! Sakın eksik, kusurlu amellerine ya da o küçük aklına kendini beğenme gözüyle bakma. O’na vâsıl olmak istiyorsan, kendi aklın ve amelinle değil O’nun lutfundan iste. *“Allah’ın lutf ve rahmeti üstünüze olmasaydı, içinizden hiçbiriniz ebediyen temize çıkmazdı”* (Nûr 24:21).

Ey civanmert! O’nun sıfatı izzet, vasfı ise gınâdır. O’nun izzeti karşısında ilim, idrâk ve akıl bir şey ileri sürmeye nasıl cüret edebilir? Lutf ve izzet de O’nun sıfatıdır. O’nun sıfatları karşısında kim ortaya çıkabilir? Kişi ne zaman aklına sığınacak olsa izzet sıfatı gelir ve onu hayâl kırıklığı içinde geri gönderir. Kişi O’nun lutfuna sığınınca alınıp yücelerin yücesi divâna [*a’lâ-yı illiyyîn*] götürülür.

Kişi kendi amellerine dayanınca kendi başına bırakılır. Kişi O’nun lutf ve rahmetine dayanınca naîm cennetlerinin de ötelere *“Kudretli bir Melik’in katında doğruluk meclisine”* (Kamer 54:55) götürülür.

Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Hiçbiriniz ameliyle kurtulamayacaktır”* buyurdu. *“Sen de mi, ey Allah’ın Elçisi?”* diye sordular. *“Evet, Allah beni rahmeti ile kuşatmadıkça ben de”* diye cevap verdi. (*Keşf* 9:201-202)

NEFSİN YÜKSELİŞ MERTEBELERİ

İnsanı anlamanın en basit yolu düalistik [iki temel unsurun farklılığına odaklı] düşünme tarzıdır: Beden ve rûh –ya da beden ve kalp-. Birçok müellif bu doğrultuda görüş bildirir fakat bâzıları nefsin çeşitli mertebelerinin felsefî çözümlemesine benzer şekilde yükselen mertebelerden söz eden daha incelikli analizlerde bulunur. Açık bir biçimde rûh bedenın “üstündedir” çünkü o ilâhî nefesın aydınlığın-

dan kaynaklanır halbuki beden kara topraktan meydana gelmiştir. Nefs-i emmâre ise bedene sımsıkı bağlıdır. Meybudî'nin nefsin üç mertebesini anlattığı bâzı pasajlar şöyledir:

“*Sana rûhtan soruyorlar*” (İsrâ 17:85). İnsan beden, kalp ve rûhtur. Beden emânetin mekânı, kalp ilâhî hitâbın makâmı ve rûh da müşâhedenin merkezidir. Her türlü nimet bedene dağıtılmıştır, onun gıdâsı yiyecek ve içecektir. Her türlü lutuf [*minnet*] kalbe armağan edilmiştir, onun gıdâsı zikir ve dostu hatırlamaktır. Rû'yet ve müşâhede rûhun nasîbidir, onun gıdâsı dostun cemâlidir [*didâr*]. Beden fiziksel gücün etkisi ve yönetimi altındadır, kalp sıfatların tasarrufundadır, rûh da ilâhî izzetin himâyesindedir. Ünsiyet yaygısı [*bisât-ı üns*] serilmiş, muhabbet kandili yakılmış, ezeli dost perdeyi kaldırmıştır. (*Keşf* 5:626)

“*O ki kıyâm ettiğinde seni görüyor*” (Şuarâ 26:218): Ben dostlarımı sürekli olarak görürüm ve hiçbir şey benden gizli kalmaz. Eğer gizli kalsaydı siz hayatta olamazdınız.

Ey civanmert kişiler! Bilin ki beden O'na hizmet ederek, kalp O'na nazar ederek, rûh da O'nu severek hayat bulur. O'na hizmet etmeden yaşayan beden âtıl, O'na nazar etmeden yaşayan kalp kokmuş ölü bir et parçası, O'nu sevmeden yaşayan rûh ise îdam mahkûmudur. (*Keşf* 7:174)

“*Mülkün sâhibi olan Allah ne yücedir*” (Mülk 67:1). İnsan tabîatının hükümrânlığı ile kalplerin hükümrânlığı birbirinden farklıdır, rûhların hükümrânlığı ise bunlardan da farklı. Bu dünyayı insan tabîatı, âhiret âlemini kalp, hakikat âlemini ise rûh yönetir.

İnsan tabîatının hükümrânlığı şudur: “*Muhakkak ki bu dünya hayatı bir oyun, eğlence ve süsten ibârettir*” (Hadid 57:20). Kalbin hükümrânlığı şöyledir: “*O onları sever, onlar da O'nu severler*” (Mâide 5:54). Rûhun hükümrânlığı ise şu: “*Yüzler vardır o gün pırıl pırıl parlayan, Rablerine bakan*” (Kıyâmet 75:22-23). (*Keşf* 10:179)

Müellifler nefsin dördüncü ve daha derin bir mertebesinden söz ederler. Sûfilerin *sır* dedikleri bu mertebeyi “gizli öz” [*secret core*] şeklinde çeviriyorum. Ensârî bu mertebeyi şöyle tanımlar: “Sır, insanla Hak arasında olan bir özdür. Dil onun hakkında bir ibâre söyleyemez, insanlar onu kendilerinden hareketle hikâye edip anlatamazlar, hiç kimse hiç kimseden onu rivâyet edemez” (*Meydân* 311). Farsçadaki en eski tasavvuf kitaplarından *Keşfü'l-mahcûb*'un yazarı Ali ibn Osman el-Hücvîrî (ö. yaklaşık 1077), büyük sûfî müşîdlerden Amr ibn Osman el-Mekkî'nin (ö. 903-4) bugün ula-

şılamayan eseri *Kitâbu'l-mahabbe*'den çevirdiği kısımda sır kelimesinin sevginin kökeninin mitsel bir açıklamasında nasıl kullanıldığına güzel bir örnek vermektedir. Namaz hakkındaki bir bölümün ortasında yer alan aşağıdaki pasaj, sevgiye ilişkin nisbeten kısa bir değini içermektedir:

Amr ibn Osman el-Mekkî *Kitâbu'l-mahabbe* adlı eserinde der ki: Allah kalpleri bedenlerden yedi bin yıl önce yarattı, onları kurbiyet makâmında muhâfaza etti; rûhları kalplerden yedi bin yıl önce yarattı ve ünsiyet bahçesinde tuttu; sırları rûhtan yedi bin yıl önce yarattı ve vuslat mertebesinde tuttu. Her gün sırlara üç yüz altmış defa cemâlini gösterdi; rûhlara üç yüz altmış defa nazar ederek onlara aşk ve muhabbet sözünü duyurdu; kalplere de üç yüz altmış defa üns latifelerinden bir letâfet gösterdi.

Sonra bunların üçü de kevn âlemine baktılar ve kendilerinden daha şerefli kimseyi göremediler. Böylece onlarda gurur ve böbürlenme belirdi. Bunun için Hak onları imtihâna tâbi tuttu, sırrı rûhun içine kapattı, rûhu kalbin içine, kalbi de bedenine içine hapsetti. Derken onları akılla donattı. Onlara peygamberler gönderdi ve emirler verdi. İşte o vakit hepsi de kendi makâmlarını isteyip aradılar. Hak onlara namazı emretti. Beden namaza başlayınca, kalp aşk ve muhabbetle doldu, rûh kurbiyete ulaştı, sır da vuslatta karar kıldı. (*Keşfü'l-mahcûb* 453)

Diğer mertebeler nefsin yapısına özellikle XIV. yüzyıldan itibaren yoğun olarak gündeme gelen “yedi latife”ye ilişkin konular dolayısıyla eklenir. Bu yedi latife genellikle şöyle sıralanır: Beden, nefis, rûh, kalp, sır, hafî [gizli olan] ve ahfâ [en gizli olan]. Aşağıda Meybudî, bu kavramların ikisinin Kur’ânî kaynağı olan “*Sözü açığa vursan da gizlesen de O sırrı ve ahfâyı bilir*” (Tâhâ 20:7) âyetini tefsîr etmektedir. İlk paragraf Kuşeyrî’nin *Letâifu'l-işârât*’ındandır, geri kalan kısım ise Meybudî serbest tercümesi ve tefsîridir:

Nefse kalpte ne olduğu bildirilmedi, kalbe rûhun sırları söylenmedi, rûh da sırrın hakikatlerinden habersizdir, sırrın sırrını ise Hak’tan başkası bilmez.

Nefis kalbin hazîne dâiresine konulanları nereden bilir? Kalp, rûh haremindeki latifeleri nereden bilir? Rûh, sır otağında emânet bırakılanları nereden bilir? Sır, ahfâdaki hakikatleri nereden bilir?

Nefis emânetin mahallidir, kalp mârifetin evidir, rûh müşâhedenin hedefidir, sır da aşkın heybelerini koyduğu mekandır. Ahfâya gelince,

onun ne olduğunu yalnızca Hak bilir. İnsanların ahfâ hakkındaki ve-himlerinin ve anlayışlarının hepsi boştur. (*Kef* 6:112)

Allah'ın isimlerinden birisi de her şeye günlük rızkını veren ve insan nefsinin her mertebesine uygun gıdâyı sağlayan anlamına gelen Rez-zâk'tır. Yukarıda yer verilen bir âyetle, Allah'ın nefse günâha meyli ve takvâyı (Şems 91:8) ilhâm ettiğini görmüştük. Ne tür ilhâmın nefislere, kalplere ve rûhlara ulaşacağını yalnızca O bilir. O herkese rızkını verir fakat her kişiye aynı şeyleri vermez. Meybudî "*Allah rızık konusunda kiminizi kiminize üstün kılmıştır*" (Nahl 16:71) âyetinin tefsîrinde bu meseleyi açıklamaktadır:

Nefsin rızkıyla kalbin rızkı birbirinden farklıdır, rûhunki ise bunlardan da farklı. Nefsin rızkı bâzılarına göre tâate muvaffak kılınmak [*tevfik*], bâzılarına göre ise isyânı terktir. Kalbin rızkı bâzılarına göre zikrin devâmı dolayısıyla kalbin huzûru, bâzılarına göre ise kasvetin devâmıyla ortaya çıkan bir gaffet sıfatıdır. Rûhun rızkı bâzılarına göre mârifetin kemâle ulaşması ve aşkın safâ bulması, bâzılarına göre ise bu dünya sevgisi ve dünyevi işlerle meşgûliyetidir. (*Kef* 5:423)

Allah'ın rızık vermesinin ezeli ilâhî ilmine geri döndüğü göz önüne alındığında, hiç kimse O'nun bir insana nasıl ilhâm ettiğini ve O'nun ilhâmının nasıl değişeceğini söyleyemez çünkü âlemdaki hiçbir şey tek bir durum üzere sâbit kalmamaktadır. Birbirini tamamlayıcı –cemâl ile celâl, lutuf ile kahır gibi– ilâhî sıfatlar arasındaki etkileşim, nefislerin "Rahmân'ın iki parmağı arasında" halden hâle geçmesini gerektirir. Allah'ın nefse günâha meyli ve takvâyı ilhâm ettiğini beyân eden ve yukarıda yer verdiğimiz âyetin tefsîrinde Meybudî, hayâtın ve farkındalığın dâimî akışından doğan hayrete işâret etmekte, konuya insan mikrokozmosunu tasvir ederek başlamaktadır:

Kendi izzetinin ve şerefının farkında olmayan biçâre âdem oğlu! Bu toprak parçasından ibâret kalıbında sâdece bir isim, bir beden ve bir ize ulaşabiliyor, gerisini bilemiyor. "*Biz âdem oğlunu şerefli kıldık*" (İsrâ 17:70) âyetinde ne sır yattığından, "*O sizi aşama aşama yarattı*" (Nûh 71:14) âyetinde ne hikmet bulunduğundan, "*en güzel sûrette*" (Tîn 95:4) âyetinde nasıl bir beyân olduğundan, "*size şekil verip sûretinizi güzel yaptı*" (Mü'min 40:64) âyetinde neyin âşikâr biçimde görüldüğünden [*ayân*] habersiz!

Ey civanmert! İnsanın mizâcına ve herhangi bir insan tekine baktığında ilk önce onun sûretini düşün. Âlemlerin Rabbi, dökülmüş bir dam-

la sudan nasıl bir sanat gösterdi! “*Ol der ve o hemen oluverir!*” (Yâsîn 36:82) emriyle nasıl da türlü türlü resimler ortaya çıktı! Birbirine karışık gelen uzuvlar, birbirine benzeyen zıddar: Ama O her birini kendi miktarına göre yaptı.

Her bir uzvu gereğinden ne eksik ne fazla, bir çeşit güzellikle süsledi. Her birisine bir sıfat verdi, her birisini bir kuvvetle donattı: Beyindeki duygular, muazzam bir alın, güzel bir burun, efsunlu gözler, şirin dudaklar, mütenâsip yanaklar, kusursuz saçlar. Mizaçlardaki [*tabayî*] sanatlar [*sanâyi*] mı daha iyi yoksa sûret vermedeki [*tasvîr*] tedbir mi, orası belli değil. O, bir damla sudan ne acâyiplikler ve ne hârikalar yaratmıştır! Akıl sâhibi kimse O’nun sanatına bakar ama gâfil kişi uygudadır.

O’nun kudretini gösteren âyetlere baş gözüyle [*dîde-i zâhir*] baktığın gibi, hikmetinin inceliklerine de basîret gözüyle [*dîde-i bâtın*] bak! O zaman muhabbetin delillerini ve inâyetin izlerini görürsün. Âdemlik sûret âlemidir, kal ise sıfatlar âlemi. Âdemlik kalbin sadefidir, kalp ise sır noktasının sadefi.

Âlemdaki cisimler ve nesneler Âdem’in sûreti karşısında hayrete düşmüşlerdir, bunun gibi Âdem kalbin sûreti karşısında, kalp de sır noktası karşısında hayrete düşmüştür. Sır ise fenâ ve bekâ arasındaki sınırdadır. Bâzen fenâ sahasındadır, bâzen bekâ hırkası içerisinde. Fenâ hâlinde iken yanmaktan ve muhtaçlıktan başka hiçbir şey yoktur, bekâ hâlinde ise her şeyi sır ve teveccühtür. Fenâ hâlinde “Benden daha zelil olan var mıdır?” diye sorar, bekâ âleminde ise “Kimdir benden daha büyük olan?” der.

Gâhî ki be-tıynet-i hod ufted nazarem

Güyem ki men ez her çi be-âlem beterem

Çün ez sıfat-ı hîştên ender guzerem

Ez arş hemî be-hîştên der nigerem

Bâzen nazarım çamuruma ulaşınca,

Derim ki ben âlemdaki her şeyden daha kötüyüm.

Sıfatlarımdan geçince işte o zaman,

Kendimi arştan seyrederim. (*Keşf* 10:508-509)

BÖLÜM 2

AŞKIN
HAYÂTİ

ARAYIŞ

Tevhîde özgü dünya görüşünde her şey Allah'tan gelir ve geldiği yere geri döner. İnsanların benzersiz konumu söz konusu geri dönüşte belirli bir seçim özgürlüğüne sâhip olmaları dolayısıyladır. Tekvîni emir zamansızdır, yâni bu emir bir süre ile sınırlı olmayıp dâimîdir. Cennet ve cehennem de dâhil "Allah'tan başka her şey" olarak tanımlanan âlem –her ne kadar bizim dünyamız yok olsa bile– sonsuza dek sürüp gider. Âlemdeki her şey tekvîni emir ile varlığa gelir çünkü hiçbir şey kendi kendine varlık kazanamaz. Bir şey bir kere varlığa geliyorsa ya ilâhî emir tarafından yok ediliyor ya da yenileniyordur. Eş'arî kelâmcılar bu öğretinin tarihçiler tarafından aranedencilik [*occasionalism*] veya atomculuk denilen bir versiyonunu ileri sürdüler. Eş'arî görüşte gerçek nedensellik dikeydir [*vertical*]. Yatay [*horizontal*] nedensellik –modern bilimin odak noktası olan etkin nedensellik– ise yalnızca bir görünüştür. Hem yatay hem de dikey türleri hesâba katan daha karmaşık nedensellik teorileri İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ gibi sonraki dönem düşünürleri tarafından ortaya konulmuştur.

Neo-Platonculuk ve ortaçağ Hıristiyanlığı uzmanları, her şeyin Bir'den geldiği ve yine O'na geri döneceği düşüncesine dayanan *exitus* [çıkış] ve *reditus* [dönüş] doktrinine âşinâdırlar. Birinci bölümde sözü edildiği üzere bu düşüncenin İslâmî versiyonu genellikle *mebde'* ve *maâd* olarak adlandırılır. Geliş ve dönüş, tekvîni emir tarafından etkin kılınmaktadır çünkü yaratılmışlar kendi varlıklarını ve gerçekliklerini yaratıcıdan alırlar. Ancak insanlar söz konusu olduğunda resme başka bir etken girmektedir: Dinî [teklifi] emir, ahlâkî buyruk. Allah, insanlara belirli şekillerde davranmalarını emretmektedir.

Klasik filozoflar, âlemin ve benliğin yapısını çözümleyerek doğru etkinliğin gerekliliği sonucuna vardılar. Böylelikle ortaya çıkan doğal

hukuk –Hint ve Çin gelenekleri bir yana– uzun süre Batı geleneğinin bir parçası olmuş ve Aydınlanmanın “apaçık hakikatleri” temel alarak mükemmel bir toplum inşâ etme dürtüsüne yansımıştır. Müslüman âlimlere göre yegâne “apaçık [*self-evident*] hakikat” tevhîddir: Mutlak hakikat birdir, her şey O’ndan kaynaklanır ve her şey tekrar O’na geri döner. Kesinlikle apaçık olmayan ise şeylerin şeylikleridir [nesnelerin varlık durumlarıdır]: Bir şey tam olarak nedir ve bir şey Allah’tan tam olarak nasıl ortaya çıkar? Varlığa geldiğinde ona âit olan ve onu diğer bütün şeylerden ayıran doğasındaki şeylik nedir? Filozoflar varlık olması bakımından varlık gerçeğini inceleyerek ve zorunlu varlık ile mümkün [*contingent*] şeyleri birbirinden ayırarak bu sorulara değinmişlerdir. Sûfî ilâhiyatçılar ise daha çok ilâhî isimler ve sıfatlar üzerine konuşmuşlardır. Bizâtihi [*per se*] varlık meselesi, İbnü’l-Arabî’ye kadar sûfî düşüncede öne çıkmamıştır.

İnsanın konumuna geri dönersek: İlk olarak nebevî mesaj formunda ve ikinci olarak doğuştan gelen akıl [*innate intelligence*] formunda ahlâkî buyruk üzerinden bize hitâb edildi. Bebekler ve çocuklar olarak ahlâkî emirlerin önemini kavrayamayız, bu yüzden de hayatımızın bu evresindeki fiillerimizden ötürü sorumlu değilizdir. Ancak ergenliğe eriştiğimizde doğru ile yanlış ayırt edebilme yeteneği ortaya çıkar ki nebevî mesajların mevcûdiyeti bununla ilgilidir. Mebde’ [*origin*] bizi varlığa getirdi ve biz şimdi yeni edindiğimiz seçme özgürlüğü ile O’na geri yöneltiliyoruz. Özgür olduğumuz ölçüde sorumluyuz. Ne kadar özgür olduğumuz ucu açık bir soru olarak kalmaktadır. Sâhip olduğumuz özgürlükle ne yapmamız gerektiğine gelince, dinî [teklîfî] emir şöyle cevap vermektedir: “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31). Nebevî rehberlik, kurtuluşa götüren tek emin yoldur.

Mİ’RÂC

Allah’a giden yolda ilerlemekten söz eden müellifler dıştaki etkinliğin içindeki yolculuğun bir yansıması olduğunu kabûl ederler. Bu yolculuk nefis, rûh, kalp, sır ve ötesine giden bir yükseliştir. Yolculuk [*journey*] paradigması Hz. Peygamber’in mi’râcından kaynaklanır –mi’râcın sözcük anlamı “yükselen merdiven”dir–. İbn Sînâ gibi bazı filozoflar mi’râcî bir sembol veya metafor olarak, yâni nefsin kendi potansiyelini gerçekleştirmesini ve faal akıla dönüşmesini temsil etmek için

imgeye dayalı [*imagistic*] bir yol olarak yorumlamaya meylettiler.¹ Kelâmcılar ve sûfiler ise mi'râcın gerçekliğini aktarıldığı biçimiyle kabûl etme eğilimi gösterdiler. Hz. Muhammed, Logos onun zâtında tecessüm ettiği ve o mümkün olan bütün yetkinlikleri kendisinde faal kıldığı için taklîd edilecek modeli sağlamıştı. Bir taraftan makrokozmosun katmanlarını geçerek yükselirken diğer taraftan eş zamanlı olarak kendi sırrının derinliklerine inmişti. Sonraki dönemlerde nefsin yükseliş mertebelerini yedi latîfe üzerinden tasvir eden âlimler özellikle böyle yaptılar çünkü Hz. Peygamber Allah'a yolculuğunda yedi kat göğü aşmıştı.

Kur'ân, sâdece Hz. Muhammed'den değil bütün peygamberlerden örnek alınacak modeller olarak söz eder. Bu tema Meybudî ve Sem'ânî gibi müellifler tarafından genişçe işlenmiş, örneğin İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-hikem* gibi en etkili kitaplarına uygun zemini sağlamıştır. Sem'ânî, Kur'ân'ın neden peygamberlerin kıssalarını naklettiğini şöyle açıklar:

O'nun Âdem, Nüh, İbrâhim, Mûsâ ve İsâ vâsıtasıyla seninle konuşmadaki hikmet nedir? Sendeki O'na dâir ümidin mekânını [*ârzûgâh*] ısıtıp sabır hücresinin ateşini körüklemesi. İnsan aç birisinin karşısında oturup da leziz yiyecekler yerse o kişinin ağzı sulanır. Ey dost! Benim kıymetli mallarımı satın almaya fakirlerin gücü yetmese de onları arzu etmeyi engelleyecek bir yasak yoktur. (*Ravh* 137)

Bir açıdan Hz. Muhammed'in Allah'a yükselişi, Kur'ân'ın Allah'tan inişiyle ortaya çıkan vaadi yerine getirmektedir: Kitap insanların yükselbilmesi için indirilmiştir. Hz. Muhammed yolu açtı, diğerleri onu izlediler. Âlimler ve mürşidler yoldaki yükseliş makâmlarını tasvir ettikleri zaman, nefsin ihtiyârî olarak Bir'e dönüş yolculuğunda aşması gereken mertebeleri ayrıntılarıyla açıklamışlardır.

Ravhu'l-ervâh'taki uzun bir pasajda Sem'ânî Necm sûresinin mi'râca işâret eden âyetlerini yorumlar. Sem'ânî her âyet için Hz. Peygamber'in ilâhî huzûra girişinin mâhiyetini vurgulayan birden fazla yorum sunmaktadır. Birçokları gibi o da "Gözü kaymadı" (Necm 53:17) âyetini, Hz. Peygamber'in Allah'a olan mükemmel aşkına -ki onu başkalarına bakmaktan alıkoyup tek noktadan görmeye engel olan her şeyden korumuştur- bir işâret olarak anlar. Bu pasajın bir parçası şöyledir:

1 Bkz. Heath, *Allegory and Philosophy*.

“*En yüksek ufukta iken doğruldu*” [*fe’stevâ ve hüve bi’l-ufuki’l-a’lâ*] (Necm 53:6-7). Nefsi kalbiyle, kalbi sırrıyla, sırrı da Hak ile muvâfakat üzere dosdoğru bir şekilde doğruldu. Doğru olan kimselerle [*râstân*] doğruluk [*râstî*] dışında yoldaşlık etmek münâsip değildir.

Nefsi kalbiyle birlikte doğrulmayacak olsaydı, biz o kalbi o nefse vermezdik; kalbi sırrıyla birlikte doğrulmayacak olsaydı, biz o sırrı o kalbe vermezdik; sırrı da bizimle birlikte doğrulmayacak olsaydı bizim sırrımız o sır ile yoldaşlık [*sohbet*] etmezdi.

“*Sonra yaklaştı, derken indi. Araları iki yay kadar, hattâ daha yakın oldu*” (Necm 53:8-9) âyetine gelince, Câfer-i Sâdık bu âyet hakkında şöyle dedi: Allah’ın habîbi Hz. Muhammed (s.a.v.) yakınlığın son noktasına [*gâyetü’l-takrib*] varınca heybet de son noktasına ulaştı, böylece Rabbi ona lutfunun son noktası ölçüsünde lutfetti çünkü son noktasındaki heybeti yalnızca son noktasındaki lutf taşıyabilir.

Allah “*Allah kendisine karşı sizi uyarıyor*” [*ve yuhazzirukumullâhu nefseh*] (Âl-i İmrân 3:30) buyurur. Bu, heybet sözüdür. Sonra şöyle buyurur: “*Ve O kullarına karşı çok şefkatlidir*” [*raûfın bi’l-ibâd*] (Âl-i İmrân 3:30), işte bu da lutf sözüdür. Aynı şekilde “*Allah’ın adıyla*” buyrulur ki bu heybet sözüdür ve “*Rahmân ve Rahîm*” diye devam eder ki bunlar da bütün rûhlara ve nefislere varlık veren şefkat ve merhamet [*re’fet ve rahmet*] sözleridir. Yine aynı şekilde Allah Mûsâ’ya (a.s.) “*Muhakkak ben senin Rabbinim*” [*innî ene rabbüke*] (Tâhâ 20:12) buyurduğunda Mûsâ’nın (a.s.) kalbi heybet ile titredi. “*Pabuçlarını çıkar*” [*fe’hla’ na’leyk*] (Tâhâ 20:12) dediğinde ise rûhu ferahlık, kalbi de sükûn buldu.

O en güzel örnek “*Sonra yaklaştı*” [*sümme denâ*] menziline ulaştı. Ardından da “*Derken indi*” [*fe-tedellâ*] (Necm 53:8) yaygısına ayak bastı. Kurbiyetin “*İki yay mesâfesine*” [*kâbe kavseyn*] geldi ve “*hattâ daha yakın*” [*ev ednâ*] (Necm 53:9) hitâbının izzet minderine kuruldu. Sırrı duydu, şarabı yudumladı, müşâhedeye ulaştı, iki dünyayı da terk etti ve dost ile huzûr buldu. “*Böylece kuluna vahyettiğini vahyetti*” [*fe-evhâ ilâ abdihi mâ-evhâ*] (Necm 53:10).

Ey derviş! Her kim “*Gözü kaymadı*” (Necm 53:17) âyetinin hediyesiyle giderse “*Vahyettiğini vahyetti*” nimetiyle döner. Yâni olan oldu, gerçekleşen gerçekleşti [*kâne mâ-kâne cerâ mâ-cerâ*] ve hiç kimsenin o sırlardan haberi yok. “*Nefsinden hür olanların sineleri sırların hazineleridir* [*sudûru’l-ahrâr kubûru’l-esrâr*].” (Ravh 212-213)

Hız. Muhammed'in mi'râcî bir açıdan Allah'a giden yolun mertebelerini açıklamakta ise başka bir açıdan da Âdem'in inişine karşılık gelmektedir. Allah Âdem'i, kendisi ve çocukları yükselebilirsin diye dünyaya gönderdi. Âdem'in yaratılışı aşk kıssasının başlangıcına, Hız. Muhammed'in mi'râcî bu kıssanın doruk noktasına işâret eder. Allah insanları yarattı çünkü O onları sevmektedir ve karşılığında insanların kendisini sevmesini istemektedir. O, Âdem'i "*en güzel sûret*" (Tîn 95:4) üzere türün tüm özelliklerini kendinde toplayan ilk örnek [*prototype*] olarak, Hız. Muhammed'i ise ümmeti onu tâkip etsin diye "*güzel bir örnek*" (Ahzâb 33:21) olarak yarattı. Allah, önceki peygamberlere dağılmış olan bireysel mükemmellikleri ona yerleştirmek sûretiyle son peygamberini insânî yetkinliğin tümünü gerçekleştiren bir ayrıcalıkla donattı. Onun yetkinliğinin işâreti, mi'râc esnâsında "*Araları iki yay kadar, hattâ daha yakın oldu*" (Necm 53:9) makâmına erişmiş olmasıdır. Sem'ânî, Âdem'in inişi ve Hız. Muhammed'in yükselişi arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar:

Ey derviş! Cennet kavuşma bineği [*matıyye-i vasl*] ve yakınlık köşküyü [*serâperde-i kurb*]. Haset edenler cenneti bulandırmaya ve hattâ Âdem'i hıylele yoldan çıkarmaya yöneldiler.

İlâhî lutf "*bekleyin ve görün!*" dedi, bütün şüpheleri giderip haset edenlerin hasetlerini ortadan kaldıracamız. Âdem Safıyullah'ı bir sürçme bahânesiyle ameller âlemine [*âlem-i muâmelât*] yollayacağız. Sonra onun aslından uzakta, orada mahpus ve zincirli olduğu haberi yayılacak. Böylece sırra karşı sır ile hiçbir zor kullanmaksızın tüm yabancıların ona dönük bakışını keseceğiz ve sırların köşkünü [*serâperde-i esrâr*] kuracağız. Birbiri ardından lutufların kadehlerini getirecek, düşmanların saldırılarını ve suçlamalarını toptan yok edeceğiz. Onun zâhirini "*İnin*" [*ihbitû*] (Bakara 2:36) muhâfızına vereceğiz, tâ ki dört bir yana ihtiyaçsızlık niteliğiyle ortaya çıkacak ve âşıkların gözlerini kendine döndürecek; onun bâtınını ise ihsân ve nimetin ilâhî azametinin ordugâhına teslim edeceğiz, böylece ona anbean bu saâdet [*ferah*] kadehini vereceğiz: "*Eğer benden size bir hidâyet gelirse, hidâyetime tâbi olanlar için korku yoktur*" (Bakara 2:38).

Bu ne muazzam bir hikâyedir! Âdem'e "*İn*" dendi, Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) "*Çık!*" Ey Âdem! Yeryüzüne in ki toprak âlemi senin sultanlığının celâline âit heybetle kurulsun. Ey Muhammed (s.a.v.)! Semâya çık ki bütün feleklerin zirvesi senin müşâhedenin cemâli ile bezensin. Buradaki sırrımız şudur, sana "*Çık!*" diyeyim diye ceddine "*İn*" demiş-

tim. Öyleyse himmet bineğine kurul ve feleklerin zirveleri mübârek ayaklarının altındaki kilimin tozu olsun. Cismânî ve rûhânî olan her şeyin ötesine sefer eyle. Sen sensiz bir şekilde bana nazar et. (Ravh 206)

Tevhîd sahasında yalnızca Hak gerçek anlamıyla haktır ve başka her şeyin gerçek olmayıştan payı vardır. Hak ile karşılaşma hakkında konuşmak O'nun mutlak aşkınlığına ve münezzehliğine aykırı düşüyor gibi görünebilir. Fakat bu durum Kur'ân'ın birçok bağlamda insanın Allah ile buluşmasına yönelik vurgusunu azaltmamaktadır. Şu âyette beyân edildiği gibi: “*Ey insan! Sen Rabbine doğru didinip çabalarsın ve sonunda onunla karşılaşacaksın*” (İnşikâk 84:6).

Allah'ın aşkınlığını göz önünde bulundurursak yaratılış O'nun gerçekliğiyle karşılaştırıldığı zaman bir hiçtir –Hak'tan başka hak olan yoktur–. Allah'ın içkinliğini, rahmetini ve merhametini dikkate alırsak yaratılış belli bir gerçekliğe sâhip olur. Aslında bütün yaratılmış şeyler varlık ve hiçlik arasında asılıdır. Allah'ı hesâba katmaksızın şeylere bakarsak, onlar en azından belli bir süre var gözükürler. İlâhî varlığın sonsuzluğuyla karşılaştığımızda ise şeylerin herhangi bir varlığı yoktur.

Allah ile karşılaşmaya gelince, bu tevhîdin gerekli unsurları –mebde' ve maâd– dolayısıyla ortaya çıkar. Hiç kimse yaratılmış, zamana bağlı ve henüz ortaya çıkmış bir şeyin ebedî olana erişeceğini iddia edemez. Ebedî olan dâimâ ebedî ve aşkın kalacak, henüz ortaya çıkmış olan ise dâimâ bu niteliği üzere olacaktır. Yaratılmışlar kendi kendilerine varlık sâhibi olamazlar, bu yüzden var olmaları tekvînî emre bağlıdır. İnsanlar Allah ile karşılaşabiliyorlarsa bu durum O'nun kendi rahmetiyle birine ihsân ve inâyet buyurmasından ötürüdür. Mi'râc başından sonuna kadar bir hediye idi. Dolayısıyla hiçbir şekilde Hz. Peygamber'in başarısını temsil etmez. Bizim sâhip olduğumuz ve olabileceğimiz her şey bir hediyedir. Zâtında, Allah kendi aşkınlığı üzeredir fakat içkinliğiyle yarattıklarına –bâzısına diğerlerinden daha fazla olmak üzere– lutufta bulunur. Her bakımdan en büyük insan olan Hz. Muhammed bile Allah'ın zâtı ile karşılaştırılmaz. Bununla birlikte bize nazaran “*âlemlere rahmet*” (Enbiyâ 21:107) ve “*nûr saçan bir kandil*” (Ahzâb 33:46) olan Hz. Muhammed, Allah'ın hidâyetinin bir zuhûrudur. Onun berâberinde, bütün yaratılmışlarla olduğu gibi, rahmet ve gazabın, lutuf ve kahrın eş zamanlı etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Sem'ânî bunu şöyle açıklar:

Sen Hakk'ın kudretine baktığında, var olmayan her şey [*ma'dûmât*] varlık rengine boyanır. Hakk'ın izzetine baktığında ise bütün var olan şeyler yokluk rengine bulanır.

O'nun bildiği her şeyi söylediğini, muktedir olduğu her şeyi yaptığını ya da sâhip olduğu her şeyi gösterdiğini sanma. Mahlûkât ve mevcûdât O'nun kudretinin sâdece bir numûnesidir. Vahiyler ve ilhâmlar O'nun ilminden küçük bir zerredir. O sana ilminden birkaç hüküm gönderdi ama O'nun ilminin sonu yoktur. Yine bunun gibi O, bir avuç toprağı bir araya getirdi ama kudreti nihâyete ermedi. Sana sarı ve kırmızı renkten birer parçacık gösterdi ama hazinesi eksilmedi. Daha yüz binlerce arş, kürsü, gök ya da yer yaratsa kudretinin zerresini bile göstermiş olmaz.

Sizin gücünüz ancak bir ricâcı [*mütekâzî*], benim kudretim ise her şeyden yücedir [*müteâlî*]. Sizin vakitleriniz sonlu [*mütenâhî*], benim yolum ise sonsuzdur [*nâmütenâhî*].

Hz. Peygamber (s.a.v.) mi'râc gecesi “*iki yay mesâfesi*” [*kâbe kavseyn*] kadar yaklaştı. Ancak kemâl, celâl ve azamet bakımından bu “*iki yay mesâfesi*” yerin dibi [*tahte's-serâ*] gibidir.

Ümmetin tarafından bakınca Muhammed Mustafâ (s.a.v.) sana şu yüzünü gösterir: “Ben âdem oğlunun en üstünüyüm [*seyyid*].” Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) Hak tarafından bakınca ise şu yüzünü gösterir: “Ben kurutulmuş et yiyen Kureyş'li bir kadının oğluyum.”

Hakk'ın lutuf ve nimetinin yolunda “*iki yay mesâfesi kadar*” yaklaştı fakat Hakk'ın azametinin yolunda aşağıların da aşağısındaydı [*esfe-lü's-sâfilin*]. O'nun inâyeti ve ikrâmı yetişince yerin dibi yücelerin yücesiyle [*a'le'l-ulâ*] aynı renkte olur. O'nun celâli söz konusu olunca “*iki yay mesâfesi*” ancak yerin dibi gibi olur. (*Ravh* 515-516)

TEVHÎDİ AMELE DÖKMEK

Kur'ân, insanlara eğer Allah'ı seviyorlarsa Hz. Muhammed'e uymaları gerektiğini söyler. Hz. Muhammed'e uymanın bir yönü hem merdivenden yukarı çıkmayı hem de dünyaya geri dönmeyi zorunlu kılar. Amelî düzeyde mi'râc, onun açık ve dışa dönük formları bulunan sünnetine inananlara görünür. Fakihler, her zaman formları ve eylemleri düzene koymakla meşgul olagelmışler ve çoğunlukla kurallara uyarak sürdürülen bir hayâtın Allah'ın rızâsına ermek için yeterli olacağını tahayyül etmişlerdir. Durum bu olmakla birlikte genel olarak âlimler, kuralların katî sûrette fiillerle ilişkili olduğu-

nu bilmektedirler. Sünnetin zor tarafı, Hz. Peygamber'in karakter özelliklerinin [ahlâkının] içselleştirilmesiyle ilgilidir. Kurallar şeriat bünyesinde belirlenmiştir fakat onun karakter özelliklerinin içselleştirilmesi tarikat tarafından ortaya konulmuştur. Hem şeriat hem de tarikat "yol" anlamına gelmektedir.

XII. yüzyıldan beri müellifler için İslâmî geleneği sâhip olduğu üç temel boyutuyla tasvir etmek yaygınlaşmıştır: Şeriat (geniş cadde), tarikat (dar yol) ve hakikat (Îlâhî hakikat). XI. yüzyılda ne bu şema böylesine açık ve yerleşikti ne de "Şeriat sözlerim, tarikat fiillerim ve hakikat hâllerimdir" tarzı hadis gibi görünen sözlerle karşılaşılma-
taydı. Yine de bu terminoloji kullanılmıştır çünkü Kur'ân ve sünnet-
te tanımlandığı üzere insan meselenin boyutlarını kısımlandırmak için basit bir şema temin etmektedir.

Hz. Muhammed'in tâkip edilecek yegâne model olduğuna işaret eden birçok âyetten birisi şöyledir: "*Resûl size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin*" (Haşr 59:7). Meybudî bu âyeti şöyle tefsîr eder:

Hak'tan emir geldi: Hz. Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) kutlu elinden size her ne içecek gelirse onu kabûl edin çünkü hayatınız onun elindedir. Onun yazdığı levhayı okuyun, kulluğu onun ahlâkından öğrenin, râlib olmayı onun himmetinden isteyin, onun sünnetini uygulayın, her hâlükarda ona tâbi olun. Kulların tarz ve hareketlerinin varacağı son nokta, hâllerinin ereceği kemâl derecesi muhabbettir ve benim muhabbetim Peygamberinizin sünnetine uymakta ve onun ahlâkına [sîret] tutunmakta yatar. Kim dosdoğru onun izinden giderse benim dostum işte odur. "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*" (Âl-i İmrân 3:31). (Keşf 10:42)

Hz. Muhammed'i tâkip etmek, şeriat, tarikat ve hakîkatin üç mer-
tebesinde de tevhîdi amele dökmek [*practice*] anlamına gelir. Amaç,
"Gözü kaymadı" (Necm 53:17) âyetinde beyân edildiği üzere hakîkate
tek noktadan odaklanışın gerçekleşeceği bir dönüşüme nefsi yönelt-
mektir. Tarîkata ilişkin konular, rûhun ışığını ve [bir latîfe olarak]
sırrın birliğini bulabilmek için dünyanın çokluğu ile nefsin karanlı-
ğının ötesine geçme tarzına değinir. Müellifler, arzu edilen tek nok-
taya odaklanış [*one-pointedness*] durumunu isimlendirmek için çeşitli
terimler kullanırlar. Bu terimler arasında "tefrîd", tevhîdin amele dö-
külmesini ifâde etmek için eş anlamlı bir kelime olarak kullanılmak-

tadır. Meybudî tefrîdî “zikirde ve nazarda himmeti tek kılmak” (*Kef* 5:475) şeklinde tanımlar. Sem’ânî ise tefrîdden “Hak için ferd olmak” (*Ravh* 346) şeklinde söz eder. Tefrîd için başka bir ortak terim ise, bizim normal bilinç durumumuzu ifâde eden “fark”ın zıddı olarak “cem”dir. Meybudî bu terimleri “*Allah de ve sonra onları bırak, daldıkları içinde oynasınlar!*” (En’âm 6:91) âyetinin mânâsını açıklarken kullanır. Meybudî ve diğerleri, bu âyetteki ihtârı tevhîdi amele dökmek için beyân edilmiş açık bir emir olarak görmektedirler.

Bu âyet tefrîdin hakikatine, cem’in merkez noktasına, himmeti tek noktada toplamaya, Hakk’ı bir bilip O’nun gayrisından yüz çevirmeye yönelik açık bir işârettir. “*Allah de ve sonra onları bırak*” (En’âm 6:91). Kalbini dâimâ O’na çevir ve O’ndan başkalarını bırak. O’nun aşkına düşmüş kişinin başkalarıyla işi ne? Bu iş karşısında dünya ve âhiret bir duvara benzer, ârif için her ikisinden de bahsetmek kusur ve utançtan [*ayb u âr*] başka bir şey değildir. (*Kef* 3:425)

Tevhîdin mertebeleri olduğu söylenegelmıştır: En düşük mertebesi şehâdetin ilk kısmını yâni “lâ ilâhe illallâh” kelimelerini dile getirmek ve en yüksek mertebesi Hak ile bir başına olmaktır. *İhyâ*’nın 35. bölümü olan “Tevhîd ve Tevekkül Kitabı”nda tevhîdin dört mertebesini anlatan Muhammed Gazzâlî tarafından konuya ilişkin olarak güzel bir örnek verilmiştir. Bu pasaj, doğru inancı tanımlamayı ve savunmayı amaçlayan bir disiplin olan kelâmın özel rolüne ilişkin Gazzâlî’nin kendine özgü açıklamasını ortaya koymaktadır. Gazzâlî inanca (*i’tikâd*) kalbe düğüm atmak (*ukde*) diyerek kelimenin etimolojisine atıf yapar. Bir öğretiyeye inanmak, kişinin kalbini ve düşüncelerini belirli bir hakikat formülüne bağlamasıdır. Burada Gazzâlî’nin –gelecek bölümde ele alınacak olan– îmân konusundan değil kişinin neye îmân ettiğine ilişkin anlayışını şekillendiren dogmalardan söz ettiği hatırdâ tutulmalı.²

Tevhîdin birinci mertebesi, kişinin diliyle *lâ ilâhe illallâh* dediği halde bundan gaflette olması ya da inkâr üzere kalmasıdır. Bu münâfıkların birlemesine benzer.

Tevhîdin ikinci mertebesi, kişinin Müslümanların çoğunun tasdik ettikleri gibi *lâ ilâhe illallâh*ın anlamını kalben tasdik etmesidir. Bu avâmın itikâdıdır.

2 İbnü’l-Arabî tarafından da uzun uzadıya ele alınan kalbin düğümlenmesi olarak inanca ilişkin ayrıca bkz. Chittick, *Imaginal Worlds*, 10. Bölüm.

Tevhîdin üçüncü mertebesi, kişinin keşif yolu ve Hak nûruyla Allah'tan başka ilâh olmadığını müşâhede etmesidir. Bu yakınlaştırılmış olanların [*mukarrebîn*] makâmıdır. Kişi burada çokluğu görmesine karşılık bu çokluğun yalnızca Vâhidü'l-Kahhâr olan Allah'tan kaynaklandığını görür.

Tevhîdin dördüncü mertebesi, kişinin varlıkta O'ndan başka hiçbir şey görmemesidir. Bu siddik olanların müşâhedesidir. Süfîler buna tevhîdde fenâ [*fenâ fi't-tevhîd*] derler. Çünkü kişi O'ndan başkasını görmüyorken kendisini de görmemektedir. Kendisini görmemektedir çünkü tevhîde gark olmuş ve kendisini de yaratılmışları da göremeyecek şekilde tevhîdde fenâ bulmuştur.

İlk mertebe sâdece dille tevhîd olup kişiyi bu dünyada kılıçtan korur. İkinci mertebe, dilinin ne söylediğini bilerek ona kalben îmân eden kişinin tevhîdidir, onun kalbi bu hakikati yalanlamaz. Bunun sebebi kişinin kalbinde hiçbir boşluğa yer kalmayacak şekilde bir düğüm atılmış olmasıdır. Eğer kişi buna sâdık kalırsa ve söz konusu düğüm isyân fiilleriyle gevşeyip çözülmezse onu âhiret azâbından koruyacaktır.

Bu düğümün zayıflayıp çözülmesine yol açacak muhtelif hileler ve tuzaklar vardır, bunlara bid'at denir. Diğer taraftan bu düğümün gevşeyip çözülmemesi ve sağlamlaşması için de muhtelif taktikler vardır ve bunları bilen kişilere kelâm âlimleri [*mütekellimûn*] denir. Bunlar bid'at ehlinin zıddıdır. Kelâm âlimlerinin amacı bid'at ehlinin, sıradan insanların kalplerindeki îmân düğümünü çözmelerine engel olmaktır. Kelâm âlimlerine, tevhîdin sıradan insanların kalbinde doğru bir şekilde anlaşılması için gayret etmeleri ve böylece söz konusu düğümün çözülmemesini sağlamaları bakımından muvâhhid denilebilir.

Üçüncü tevhîd mertebesi sâdece tek gerçek fâili gören kişinin tevhîdidir çünkü Hak ona gerçekte nasılsa öyle keşf olmuştur ve o bir tek fâilden başkasının olmadığı hakikatini bilmektedir. O, hakikat kelimesinden anlaşılanı kalbine bağlamakla uğraşmaz çünkü bu sıradan insanların ve kelâm âlimlerinin işidir. Kelâm âlimiyle sıradan insan arasında itikad yönünden hiçbir fark yoktur, aradaki tek fark bid'at ehlinin düğümü çözecek tuzaklarından korumak için kelimeleri bir araya getirme sanatıdır.

Dördüncü tevhîd mertebesi, müşâhedesinde O'ndan başka hiçbir şey mevcut olmayan kişinin tevhîdidir. O kişi kesreti çok oluşuyla değil, bir oluşuyla görür. İşte bu, tevhîdin zirvesidir. (*İhya* 4:359-360)

Ensârî ekseriyetle tevhîdin sâhip olduğu üç mertebeden söz eder. Nitekim *Sad Meydân*'da tevhîdi Allah'a giden yolun altmış dokuzuncu mertebesi olarak gösterir ve üç kısma ayırır: Birdir diye söylemek, bir bilmek ve bir görmek. *Menâzilü's-sâirîn*'de ise tevhîdi yolun en sonuna, yüzüncü menzile koyar.

Tevhîd Bâbı: Allah "*Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti*" (Âl-i İmrân 3:18) buyurur. Tevhîd Allah'ı sonradan yaratılmış her şeyden tenzih etmektir. Bu yolda âlimler söyleyeceklerinin tümünü söyledi, muhakkikler işâret edileceklerin tümüne işâret ettiler, hepsi de bunu sâdece tevhîdi açıklayıp doğrulamak [*tashîh*] için yaptılar. Tevhîdin dışındaki bütün hâller ve makâmlar eksik ve kusurludur [*mas-hûbü'l-ilel*].

Tevhîdin üç yönü vardır. Birinci yönü, işâret ve delillerle ortaya konulan sıradan insanların [*avâm*] tevhîdidir. İkinci yönü, hakikatlerle sâbit olan seçkinlerin [*havâs*] tevhîdidir. Üçüncüsü de seçkinlerin seçkinlerinin [*hâssatü'l-hâssa*] tevhîdidir ki, ebedî ve kalıcı olup kıdemle kâimdir.

Birinci tür tevhîd Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun ortağı bulunmadığına, "*Ahad ve Samed olduğuna, doğurmadığına, doğmadığına ve bir dengi bulunmadığına*" (İhlâs 112:3-4) şehâdet etmektir. Bu alenî ve açık tevhiddir, en büyük şirki ortadan kaldırır. Onun üzerinedir ki kible kurulmuş, zimmet [insanları himâye] farz olmuş, dolayısıyla can ve mal korunmuş, İslâm yurdu ile küfür diyârının sınırı birbirinden ayrılmıştır. Böylece doğru bir şekilde şehâdet ederek çekişme, şüphe ve şaşkınlıktan kurtulmaları şartıyla –her ne kadar bu hususta istidlâlin hakkını veremeseler de– kalbin tasdikiyle itikadları sağlam sayıldığından avâmın îmânî sahih olmuştur. Bu, vahiyle ve Allah'ın yarattıklarıyla doğruluğu ortaya konulan ve güçlenen avâmın tevhîdidir. Böyle bir tevhîd, duyulunca farz olur, Hakk'ın göstermesiyle bulunur ve delillerle müşâhede edilir.

İkinci tür tevhîd hakikatlerle sâbit olandır. Bu havâssın tevhîdi olup zâhirî sebepleri, aklın çekişmelerini ve delillere bağlanmayı ortadan kaldırmaktır. Böylelikle tevhîdde delil, tevekkülde sebep ve kurtuluş için vesîle görünmez; ilmiyle ve eşyâyı yerli yerine koyuşuyla, onları zamanla irtibatlandırışıyla ve izlerini gizleyişiyile Hakk'ın ezeliliği müşâhede edilir. Kul burada kusurların [*ilel*] mârifetini bilme ve sonradan oluşu [*hades*] terk yoluna girmiş olur. Bu, fenâ ilmiyle elde edilen, cem' ilmiyle saflık kazanan ve cem' ehlini tevhîde çeken havâssın tevhîdidir.

Üçüncü tür tevhîde gelince, bu Hakk'ın kendisine tahsis ettiği ve kendi yüceliğine lâyık bulduğu tevhiddir. O, bu tevhîdin parıltısını kendi seçip saf kıldığı kullarının bâzılarının sırrında aslâ târif edilemez ve ifşâ edilemez bir şekilde parlatmıştır. Bu, işâret edenlerin dilinde ebediyetin isbâtı ve sonradan olmanın [*hades*] iptali şeklinde ifâde edilir. Bu tevhîdde işâretin kendisi bile bir kusurdur [*illet*] ve tevhîdin sıhhati bakımından o işâretin de terk edilmesi gerekir.

Bu yolda âlimlerin dilindeki hareket noktası işte bu tevhîd türüdür. Her ne kadar bu tevhîdi târiflerle genişletip kısımlara ayırmış olsalar da söz konusu târifler onun gizliliğini, açıklamalar anlaşılmazlığını arttırmakta ve sözü uzattıkça onun zorluğu daha da artmaktadır. Riyâzet ehlinin ortaya koyduğu ve hâl sâhiplerinin yöneldiği işte bu tevhiddir, hürmet ehlinin ve bizzat cem'den [*aynü'l-cem*] bahsedenerin kastettiği de budur. Onda işâret kalmaz, dil onu hiçbir şekilde söyleyemez ve hiçbir ifâde onu karşılayamaz. Çünkü bu tevhîd sonradan yaratılmışların açıklayabileceği, zamanın dokunabileceği ya da bir sebebin ortaya getirebileceği bir şey değildir. Geçmiş zamanlarda birisi bana sûfilerin tevhîdi hakkında soru sormuştu ve ben ona şu üç beyitle cevap vermiştim:

Mâ vahbade'l-Vâhidü min Vâhidin

İz küllü men vahbadehü câhidü

Tevhidü men yantıku an na'tihi

Âriyetün ebtalahe'l-Vâhidü

Tevhiduhü iyyâhu tevhiduhü

Ve na'tü men yen'atühü lâhidü

Vâhid olanı hiç kimse tevhid edemedi.

Çünkü O'nu birlediğini söyleyen herkes hakikatte O'nu inkâr etmektedir.

O'nun sıfatı hakkında konuşan kişinin tevhîdi,

Vâhid olanın hükümsüz kıldığı eğreti bir tavidir.

O'nun kendini tevhîdi, yine bizzat O'nun kendini tevhîdidir!

O'nun sıfatını dile getirenin her türlü beyânı hakikatte sapkınlıktır. (*Menazil* 110-113)

Meybudî tevhîdden genellikle üç ve bâzen de iki mertebeli olarak söz eder. Uzun bir pasajında, önce Müslüman inancının genel tevhîdi ile âriflerin özel tevhîdi arasında ayrım yapmakta, ardından Allah'ın sıfatlarının târifini nakledilmiş haberlere dayanarak açıklamakta, en sonunda ise Hak ile hâzır olma [*presence*] dolayısıyla tevhîdin ger-

çekleştirilmesine dön mektedir. Meybudi, “*Allah’a ibâdet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın*” (Nisâ 4:36) âyetini tefsîr ederken bu âyeti tevhîdin bir ifâdesi olarak alır çünkü başkalarını Allah’a ortak kılmak anlamına gelen *şirk* tevhîdin zıddıdır. Allah’ın ortakları olduğu düşüncesini inkâr etmek ise tevhîdi tasdik etmektir.

Bu âyet ilimlerin aslı, mârifetlerin sırrı, dinin özü [*mâye-i dîn*], İslâm’ın binâsı ve dostla düşmanın ayırıcısı olan tevhîdi zikrederek başlar. Tevhîd olmadan yapılan ibâdet ve tâatın hiçbir değeri ve terâzide ağırlığı yoktur, karanlık ve esâretten başka bir sonuç getirmez. Tevhîdle birlikte olduktan sonra itâatsizlik ve günahkârlık bile âşinâlık ve aydınlık [*rûşenâyî*] getirir.

Tevhîd Allah’ın bir olduğunu ve senin de O’nun için bir olduğunu söylemendir. Allah birdir demek genel olarak tüm Müslümanların tevhîdidir, bir olmak ise âriflerin tevhîdinin özüdür. Müslümanın tevhîdi şeytanı uzaklaştırır, günahları temizler ve kalbi açar. Ârîfin tevhîdi ise dünyaya dönük alâkaları keser, yaratılmışlara ilişkin bağları uzaklaştırır ve hakikatleri berâberinde getirir.

Müslüman olanın tevhîdi tavsiyelere kulak vermeyi sağlar, kapıyı açar ve semere verir. Ârîfin tevhîdi ise beşerî mizâca âit alışkanlıkları yakıp yok eder ve beşeriyet perdesini yakar tâ ki ünsiyet rüzgarı essin, ezeli hâtıra ulaşsın ve dost dostu nazar etsin.

Genel olarak Müslümanların tevhîdi Allah’ın tek olan zâtına, münezzehten sıfatlarına, isim ve âlâmetlerindeki ezeliyete şehâdet etmektir. O öyle bir Allah’tır ki O’ndan başka ilah yoktur, göklerin ve yerin yegâne yaratıcısıdır, O’ndan başka fâil yoktur. Bütün âlemden hiçbir şey O’nun kadar vefâ sâhibi değildir. O, bütün ölçü ve mertebelerin, zâtların ve sıfatların ötesinde bir Rabdir. O, ezelden ebade en büyük ve en yüce Rabdir. Aklın imkânsız gördüğü her ne varsa O’nun imkânsız görülen o şey için dahi tam bir kudreti vardır. O’nun kudreti hiçbir hüner ve vesile kullanmaya ihtiyaç duymaz, kayyûm oluşu hiçbir zaman değişiklik göstermez. O, kendi mülkünde zâil olmaktan berîdir, zâtı ve sıfatları bakımından da her yönüyle müteâldir.

Hiçbir mahlûk görmezsin ki bir eksik ve kusurlu mâlul olmasın fakat o kadîm fâil her türlü eksiklikten berî, kusurdan münezzehten, lekeden uzaktır. O ne uyur ne yemek yer ne de sonradan yaratılmışların ya da hâllerdeki değişikliklerin mahallidir. Yeni sıfatlarla nitelenmiş değildir ve O hiçbir değişiklik kabûl etmez. O, zamandan önce bulunur, filden önce eyler, yaratılıştan önce yaratır ve yapıp etmeden önce muktedirdir.

*Fe-bizâtihi ve sıfâtihî ve kemâlihî
Kad kâne ke-hüve el'ân külle evân
Zâtıyla, sıfatlarıyla ve kemâliyle,
O, şimdi nasılsa dâimâ öyle idi.*

Şeyhü'l-İslâm Abdullah Ensârî “Müslümanların tevhidi üç şey arasındandır” dedi: Aşırıya gitmeksizin [*bî-ifrât*] sıfatları isbât, sıfatları tecrîd etmeksizin [*bî-ta'tîl*] teşbîhi red ve hiç te'vil karıştırmaksızın zâhir üzere davranmak.

İsbâtın hakikati Allah'ın kendisi hakkında açıkça bildirdiği ve Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) O'nunla ilgili doğrudan söylediği her ne varsa tümünü tasdik edip onlara teslim olmandır. Bunların zâhirî hâline itibâr eder, bunları teşbîh etmez ve haklarında mesel üretmez, bunlardan yüz çevirmez ve haklarında hayâller ortaya koymazsın. Çünkü Allah'a hayâlde değil ilimle ulaşılır. Bunun niçin ve nasıl böyle olabileceğini düşünmekten kaçınır, zorlama izâh [*tekellüf*] ve te'vile yönelmezsin. Tevhidi söyleyip dinlemekten de geri durmazsın. Bilirsin ki, hakikatte yaratılmışların Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bilebileceği yegâne şey O'nun ismi olup gerçekte O'nu idrâk etmek O'nu kabûl etmektir. Tevhid konusunda temel şart teslim olmak, tevhidin tefsiri ise O'nu zikretmektir.

Allah'ın zâtını yine Allah'ın zâtına lâayık bir şekilde bilmelisin, insanların düşünüp aklettikleriyle değil. Sıfatlarını O'nun mertebesine lâayık bir şekilde bilmelisin, insanların düşünüp kavramlaştırdıklarıyla değil. Kudretini de aynı şekilde bilmelisin, insanların başvurduğu sebepler ve sergiledikleri hünerlerle değil. O, hayâller ve vehimlerden uzak, niteleme ve tanımlamadan öte olan yegâne birdir. O ne dilerse yapar ama ihtiyaç duyduğundan değil çünkü O hiçbir şeye muhtaç değildir. Bilakis O isteğiyle, sırf ilmiyle, her şeyin öncesindeki hikmetiyle ve her şeye nüfûz eden kudretiyle işleri yoluna koyar. O'nun kelâmı hak, vaadi hak ve elçisi de emindir. O'nun kelâmı hakikati üzere yeryüzünde mevcuttur ve dâimâ O'nunladır. O'nun delilleri ve hücceti kelâmıyla kâimdir. Hükmü ve takdiri değiştirilemez, emir ve yasakları da açık ve kesindir. “Bilesiniz ki yaratış da emir de O'nundur. Âlemlerin Rabbi Allah yücedir” [*elâ lehü'l-halku ve'l-emr tebârekallâhu rabbü'l-âlemin*] (A'râf 7:54).

Buraya kadar söylenenler, nakil ve haber yoluyla gelen tevhid türüdür. İnsanlar bu tevhid dolayısıyla cennete kavuşur, cehennemden kurtulur ve Hakk'ın gazabından âzâd olurlar. Bunun zıddı ise büyük şirk-

tir. Nakledilmiş olan bu tevhîd türünden [*tevhîd-i sem'î*] yüz çeviren büyük şirke düşmüş demektir ve Allah'ın affından uzak kalmış sayılır.

Diğer tevhîd âriflerin tevhîdi ve sıddıkların ziynetidir. Bu tevhîdden bahsetmek su ve toprağın işi olmadığı gibi yeri de dil ve kalp değildir. Tevhîd ehli burada diliyle ne söyleyebilir ki? Hâli bizzat dilin kendisidir. Bu tevhîdden nasıl söz etsin ki? Onu ibâreye dökmek bizzat ona iftirâ olur. Bu, yaratılmışların tevhîdi değildir çünkü Hak'tan gelen bir işârettir. Kalbin kıyâmetinin kopması ve rûhun yağmaya verilmesi bu yüzdendir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle söyledi: Allah'ım! Ârif seni senin nûrunla bilir ve varlığını bulmanın parıltısını ibâre ile izâh edemez. Tevhîd ehli seni kurbîyet nûruyla bilir ve coşku içinde aşk ateşiyle yanar. Rabbim! Seni bulmayı [*yâft*] talep eden hayrete garkolmuştur. Bulmaktan ötürü artık talebi bilmez haldedir.

O'nu eserlerinden hareketle tanıyan ne de zavallıdır! O'nu türlü delillerle arayan ne de çâresizdir! Çünkü eserlerle ancak eserlerle sınırlı olanı, delillerle de ancak delile uygun olanı bulur!

Tevhîdin hakikati haber ve rivâyetin diline gelebilir mi? Bu istidlâl ya da içtihad ile ulaşılan bir tevhîd değildir, deliller ve eserlerle delâleti bilinen ya da herhangi bir vâsitayla erişilen bir tevhîd türü de değildir. O gaflet üzereyken, hiç umulmadık bir vakitte bulunurverir, istenmek-sizin gelip kulu sarar. Bu türlü tevhîdi yakın olanın [*karîb*] müşâhedesini ve cem'in mütâlaası aydınlatır. Böylece kul iki âlemden de geçip ezeli aşkın meyvelerini toplamaya başlar.

Ziyân-ı cân ger ez didâret âyed
Ziyân-ı cân be-cân bâyed harîden

Eğer seni müşâhededenden ötürü can zarara girecekse,
O canın zararını da cân ü gönülden satın almak gerekir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle söyledi: Allah'ım! Bu işin işâreti beni bu âlemden alıp götürdü de âlemsiz bıraktı, hattâ beni bedenimden bile gizledi. Seni görmek kulu cansız koydu. Senin aşkın bütün kârı aldı götürdü, iki âlemi de zarara verdi. Allah'ım! Beni mutlu eden nedir bilir misin? Ben sana kendi başıma kapılmadım. Bunu ben değil, sen istedin. Uykudan uyandığım zaman dostu yanı başımda görüverdim.

Etâni hevâhâ kable en-a'rife'l-hevâ
Fe-sâdefe kalben fâriğan fe-temekkenâ

Ben aşk nedir bilmezken, O'nun aşkı çıkıp geliverdi.
Boş bir kalbe denk geldi ve her şeyi gasp ederek yerleşti.

Mûsâ (a.s.) “*Seni kendime seçtim*”i (Tâhâ 20:41) bulduğunda ateş aramaya gitmişti ve tâlih güneşinin üzerine doğduğundan habersizdi. Muhammed (s.a.v.) “Gel de beni gör çünkü ben senin müşterinim” müjdesi geldiğinde uykudaydı. Ne Mûsâ (a.s.) konuşma arzusu içindeydi ne de Muhammed (s.a.v.) müşâhede [*didâr*] peşindeydi. Öyleyse bulunan gaffet hâlindeyken, yâni hiç ummadığın bir vakitte bulunur. Bunun başka şekilde olacağını hiç zannetme.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Senin azametinin kıymeti ve güzelliği başka hiçbir işârete yer bırakmıyor. Senin vahdetinin celâli her türlü bağın yolunu kapatıyor. Kul elinde avucunda ne varsa hepsini kaybetti, çâresiz kaldı ve bütün vehimleri zâil oldu. Allah’ım! Sana âit olan çoğaldıkça çoğaldı, benimkilerse tükendikçe tükendi. Böylece her şey en baştaki hâle geri döndü.

Mihnet heme der nihâd-ı âb u gil-i mâst

Pîş ez gil ü dil çi büved ân hâsıl-ı mâst

Dert ve keder ancak su ve topraktan oluşan mizâcımızdadır,

Topraktan ve kalpten önce her ne var idiyse işte o bizim varlığımızdır. (*Kef* 2:506-509)

YOLCULUĞUN AŞAMALARI

Sünnete uymak, hakîkate erme maksadıyla şeriat ve tarîkatı gözetmek anlamına gelir. Yolculuğun genellikle Hz. Peygamber’in İslâm toplumunun köklü bir biçimde tesis edildiği Medîne’ye hareketini belirtmek için kullanılan “hicret” ile başladığı söylenir. Meybudî muhâcirleri öven bir âyetin (Bakara 2:218) tefsirinde hicretin zâhirî ve bâtinî olmak üzere iki çeşit olduğunu belirtmektedir. Zâhirî hicret dünyada iken bilgi uğruna yola düşmek ve bâtinî hicret Allah’ı bulmak için nefsin derûnuna doğru yola çıkmaktır. İçsel yolculuk latîfeler vâsıtasıyla gerçekleşir ve geleneğin temel boyutlarıyla ilintilidir: İslâm, îmân, mârifet ve tevhîd. Nihâî amaç olan tevhîde çoğunlukla bekâ denilir ve yukarıda belirtildiği üzere onun öncesinde fenâ gelir. Meybudî’nin zihninde bu husûsun bulunduğu açıktır çünkü metnin ikinci paragrafında Ensârî’nin *Sâd Meydân*’ının sonunda yer alan bekâ tanımını aktarmaktadır:

Bâtinî hicret nefisten kalbe, kalpten sırra, sırdan rûha ve rûhtan da Hakk’a hicrettir. Nefis islâmın, kalp îmânın, sır mârifetin ve rûh da tevhîdin menzilidir.

Sâliklerin sülûkünde islâmdan îmâna, îmândan mârifete, mârifetten de tevhîde hicret etmek gerekir. Bu söylediğim, delillere dayanan ve islâm ile îmânın [zâhiren] kendisine dayandığı sıradan insanların tevhîdi değildir. Bilakis bu, su ve topraktan tamâmen ayrı, Âdem ve Havvâ'dan saf olan tevhîddir. Ondan bütün bağlar ve alâkalar kopartılmış, sebepler yokluğa salınmış, iz ve emâreler hükümsüz kılınmış, sınırlar yitip gitmiş, işâret ve îmâlar tükenmiş, ifâdeler çürütülmüş, olayların sıralaması imkansız hâle gelmiştir.

Bir gün İmam Ebû Ali Dekkâk aşk deryâsına gark olmuş bir halde tevhîdden bahsediyordu: Eğer bu kıymetli cevherlerden birisinin iddia meydanına [*kûy-i da'vâ*] ayak basıp da tevhîdi dile getirdiğini görürsen dikkat et ki aldanmayasın. Tevhîdi sudan ve topraktan tamâmen ayrı bilesin. Çünkü o, ahadiyetin cemâlidir ki ezel meydanında samediyetin celâlini temâşâ etmiştir. O, kendi azamet sıfatıyla kendi sırlarını söylemektedir. İşte o sırta tevhîd demişlerdir. (*Keşf* 1:581-582)

“Allah yolunda hicret eden her kimse” (Nisâ 4:100) beyânıyla başlayan âyetin tefsîrinde Meybudî hicret edenlerin üç çeşit olduğunu söyler: Bu dünyayı elde etmek için yola çıkan avâm, öteki dünyanın ardı sıra yola çıkan zâhidler ve Allah'ı bulmak için yola çıkan ârifler.

Âlemlerin Rabbi, her şeyin yegâne mâliki, her şeyi hakkıyla bilen ve her şeye merhamet eden Allah bu âyette kendi rahmetine işâret ediyor ve kullarına karşı lutfunu gösteriyor. Müminleri hicret vasfıyla zikreliyor ve hicret edenleri [*muhâcirân*] övüyor.

Hicret edenler üç çeşittir. Birinci çeşidi bu dünya için hicret eder, ticâret ile uğraşır ya da geçim için ihtiyaç duyduklarını arar. Şerîat buna cevâz verse de bunun âkibetinin nereye çıkacağı ve neticesinin ne olacağı belli değildir. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) “Bütün hatâların başı dünya sevgisidir [*hubbu'd-dünyâ re'su külli hatîetin*]” dedi. Yine “Toprak edinmeyin, bu dünyaya düşkünlüğünüzü arttırır” buyurdu. Bu tür muhâcir her zaman zorluklar ve güçlüklerle karşı karşıyadır, eşkıyânın eline düşüp perîşân olma tehlikesi içerisinde. Câiz olan şeyleri kazanma hırsı uğruna farz olan şeylerden uzaklaşır, sonra da yanıp gider ve her ikisini de kaybeder. “Siz dünya malını istiyorsunuz, Allah ise âhireti istiyor” [*türidüne araza'd-dünyâ vallâhu yüridu'l-âhirah*] (Enfâl 8:67).

Hicret edenlerin ikinci çeşidi zâhidlerinkidir. Onların hicreti âhiret içindir ve sülûkleri [*reviş*] mânâ üzerinedir. Onlar itâat menzillerini geçerek himmet ayağıyla ibâdet merhalelerine ulaşırlar. Bâzen hac

ederler, bâzen cihâda katılırlar, bâzen ziyâretlerini yaparlar, namazı kılarlar ve orucu tutarlar, Allah'ı zikrederler ve O'nun nimetleri üzerine tefekkür ederler. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) onlarla ilgili şöyle söyledi: "Allah yolunda ilerleyiniz! Tefrîd ehli olanlar bu yolda öne geçmiştir [*sîrû sebeka'l-müferridûn*]." "Müferridûn kimlerdir ey Allah'ın elçisi?" diye sorduklarında, "Allah'ı zikrederken sarsılanlardır. Zikir onların yükünü alır ve kıyâmet günü hiçbir yükleri olmaksızın gelirler" dedi. Yüce Allah onlarla ilgili şöyle buyurdu: "*Kim âhireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, onların gayretleri takdir edilir*" (İsrâ 17:19).

Hicret edenlerin üçüncü çeşidi de Mevlâ için hicret edenlerdir. Onların hicretleri aynı zamanda mizaçlarındadır. Kendi nefislerinin örtüsü altında kalbe, kalplerinin örtüsü altında rûha ve rûhlarının örtüsü altında mâşukla vuslata erene kadar hicrete devam ederler.

Guftem kucât cüyem ey mâh-ı dilsitân
Guftâ karârgâh-ı men est cân-ı dûstân
 Ey gönül çelen kamer! "Seni nerede arayayım?" dedim.
 "Benim mekânım dostların gönlüdür" diye cevap verdi.

Bir adam Bâyezîd'e "Neden insanlara faydalı olmak için sefere çıkmıyor ve hicret etmiyorsun?" diye sordu. "Dostum bir yerde yerleşiktir [*mukîm*]" dedi, "Ben O'nunla meşgulüm, başkasıyla ilgili değilim". Adam "Su uzun zaman hareketsiz durunca yosun tutar" deyince Bâyezîd "Deryâ ol da yosun tutma!" dedi ve şu şiiri okudu:

Era'l-hüccâc yüzceve'n-l-metâyâ
Ve hâ ene ze'l-metâyâ'-şevki uzci
İzâ mâ Ka'betün kusidet ve huccet
Fe-vechûke kıbleti ve ileyke haccî
 Bineklerine kurulmuş giden hacılar görürüm.
 Ben ise şevkin binekleri üzerine kurulmuşum.
 Onların maksad edindikleri Kâbe'yi haccetmektir.
 Benim kıblem isesenin cemâlidir, haccım da sanadır. (*Keşf* 2:662-663)

Hicrete atıfta bulunan başka bir âyetin (Nahl 16:110) tefsîrinde Meybudî yola çıkmayı taleb edenlerin üstleneceği bu dönüştürücü yolculuğu anlatmaktadır:

Hicretin hakîkati kendi mizâcından [*nihâd*] hicret etmen, kendini ve isteklerini terk etmen, sıfatlarının üzerine yokluk ayağıyla basmandır. Belki o zaman ezeli muhabbet örtüyü kaldırır da ebedî aşk cemâlini gösterir. Şu civanmert ne güzel söylemiş:

*Nîst aşk-ı lâ-yezâli râ der ân dîl hiç kâr
 Kû henûz ender sıfât-ı hîş mândest üstüvâr
 Ebedî aşkın öyle gönülde hiçbir işi yoktur,
 Ki o gönül kendi sıfatlarına bağlanmış kalmıştır.*

O en güzel örnek ve Âdem oğullarının Efendisi, mevcûdâtın maksadı ve varlık dâiresinin merkezi her zaman şöyle duâ ederdi: “Allah’ım! Bizi göz açıp kapayana kadar hattâ ondan da kısa bir süre kendi nefsimizle baş başa bırakma [*Allâhümme lâ tekilnâ ilâ enfûsinâ tarfete aynin ve lâ ekalle min zâlik*]!” Rabbim! Yaratılmış olmanın mührünü [*rakam-ı halkıyyet*] ve muhâlefet niteliğini taşıyan mizâcımızı üzerimizden al! Nefislerimiz üzerindeki yükü kaldır ki tevhid âlemine girebilelim! (*Keşf* 5:473-474)

Allah’a yolculuğun makâmlar (*makâmat*) veya menziller (*menâzil*) denilen –bunlar kervanların konaklama yerleri için kullanılan oldukça eski terimlerdir– durak yerleri vardır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere konuya ilişkin olarak Arapça yazılmış en şöhretli kitap Ensârî’nin *Menâzilü’s-sâirîn*’idir. Yüz sayfadan az bir hacme sâhip olan bu eserde Ensârî, kitâbeyi andıran bir nesir üslûbuyla yoldaki yüz makâmın her birini üç mertebeye ayırarak anlatmaktadır. Ensârî, kitabın mukaddimesinde Herat’taki bir grup dervişin kendisine gelerek tarikat menzillerinin açıklamasını istediklerini ifâde eder. Başta Ebû Bekir el-Kettânî’nin (ö. 934) “Kul ile Hak arasında nûrdan ve zulmetten bin makâm vardır” sözünü şerh edeceğini düşünen Ensârî daha sonra böyle yapmanın hem kendisi hem de dervişler için çok fazla olacağına kanaat getirmiştir. –Gerçi yüz yıl kadar sonra Rûzbihân Baklî için bu çok büyük bir iş olarak gözükmemişti. Nitekim Baklî *Meşrebü’l-ervâh*’ında binbir makâmı anlatır.– Dolayısıyla Ensârî, Ebû Ubeyd el-Busrî’nin (IX. yüzyıl) bir sözüne geri dönmüştür: “Allah’ın öyle kulları vardır ki daha işin başlangıcında iken nihâyet kendilerine gösterilir.” Niçin yüz makâm üzerinden meseleyi ele aldığını açıkladıktan sonra Ensârî, yoldaki sâliklerin üç temel mertebelerinin olduğunu söyler: Yolculuk için niyet etmek, gurbete girmek ve müşâhedeye ermek. Son mertebe onları fenâ yoluyla mutlak tevhîde erıştırir.

Ensârî daha sonra bu üç mertebeye işâret eden üç hadîsin isnâd zincirine ilişkin detaylar verir. Meybudî’nin yukarıda naklettiğini gördüğümüz bir hadiste Ensârî sâliklerin ilk mertebesi için referans

bulmaktadır: “Allah yolunda ilerleyin. Tefrîde erenler bu yolda öne geçmiştir.” İkinci merteye ise Ensârî’ye göre şu hadiste zikredilmiştir: “Hakk’ı talep gurbettir.” Üçüncü mertebeye gelince, Ensârî Cebrâil hadisinde ihsânın tanımlanması dolayısıyla bu mertebenin tâyin edildiğini söyler: “İhsân, Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O’nu görmeden bile O seni görmektedir.”

Ensârî’nin aynı konu üzerine yazdığı Farsça kitabı *Sad Meydân*, Arapça yazdığı *Menâzil* ile yaklaşık uzunluktadır fakat *Menâzil*’den büsbütün farklı bir makâmlar listesi sunar. İsimlerin çoğu aynı olmasına karşılık düzen veya açıklamalar oldukça farklıdır. *Menâzil*, *Sad Meydân*’dan yirmi beş yıl kadar sonra yazılmıştır ve Ensârî bu eserlerinde açıkça farklı muhâtaplara sâhip görünmektedir. Her ne olursa olsun, bir müellifin aynı kitap içerisinde bile yoldaki bir makâm için çeşitli tanımlar vermesi alışılmadık bir durum değildir. Amaç doğrudan ilmi tasnifler ortaya koymak değil insanların kendilerini anlamalarına yardımcı olmaktır.

Ensârî’nin *Sad Meydân*’a yazdığı mukaddime, kendisinin ve diğer müelliflerin makâmlar düşüncesinden ne anladıklarına ilişkin iyi bir özet sunmaktadır. Burada Ensârî’nin, kitabının sevgi üzerine en çok nakledilen iki âyetten birisinin anlamını açıkladığı bir dizi vaaza dayandığını söylemesine dikkat çekmek istiyorum:

448 yılının Muharrem ayının başında (Mart 1056) îmân ve akîde konusunda “*De ki: Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyetine ilişkin olarak söylenenlerin kaydı.

Hızır’ın şöyle dediği rivâyet edilir: Kul ile Mevlâsı arasında bin makâm vardır. Aynı söz Zünnûn el-Mısrî, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebû Bekir el-Kettânî’den de rivâyet edilmiştir. Zünnûn bunu “bin ilim”, Bâyezîd ve Cüneyd “bin hisar”, Kettânî ise “bin makâm” olarak zikretmiştir.

Allah “*Allah’ın hoşnutluğunu gözetenle Allah’ın hışmına uğrayan ve varış yeri cehennem olan bir olur mu? O ne kötü bir varış yeridir. Onlar Allah katında derece derecedirler*” (Âl-i İmrân 3:162-163) buyurur. Bu âyetteki “dereceler”, yukarıda sözü edilen bin makâmdır.

Sahih bir hadiste Cebrâil Allah’ın elçisine “İhsân nedir?” diye sordu. Allah’ın elçisi şöyle cevapladı: “Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O’nu görmeden bile O seni görmektedir.”

Bu bin makâmın menzilleri vardır, Hakk'a yolculuk edenler için hem makâmların hem de menzillerin varlığı söz konusudur. Kul Hakk'a yakınlık için derece derece geçirilerek yükseltilir, böylelikle Hakk'ın yakınlığı ve kabûlüyle şereflendirilir. Yâhut da kul son noktasına kadar bu menzilleri kendisi kateder. Hak yolcularının nihâî menzili kurb makâmıdır.

Kulu geçirdikleri durum menzil, durdurup mukîm kıldıkları yer makâmıdır. Tıpkı göklerdeki melekler gibi. Allah (meleklerin ağzından) şöyle buyurur: “*Her birimiz için bilinen bir makâm vardır*” [vema minnâ illâ lehû makâmun ma'lûm] (Sâffât 37:164). “*Onlar (melekler) yalvardıkları Rablerine, hangisi daha yakın olacak diye yaklaşmak için vesileler ararlar*” [yebtegüne ilâ rabbihi mu'l-vesile eyyühum akrab] (İsrâ 17:57). Bu bin menzilin her birisi sâlik [yolda olan] için menzil, mukîm olan [bir yerde yerleşik bulunan] için ise makâmıdır.

Bunun üzerine konuşan kimseler üç türlüdür. Birincisi muhakkıktır, bulma [yâft] esâsına göre konuşur, onun sözlerinden nûr ortaya çıkar. İkincisi kulak vermeyendir, sözlerinden tuhafık ortaya çıkar. Üçüncüsü ise iddiacıdır, sözlerinden hürmetsizlik ve yabancılık ortaya çıkar. Bu ilmin dayanağı bulmaktır [yâft], doğruluğunun işâreti ise ulaşılan sonuçtadır.

Bu bin makâmda şu altı husus mutlakâ vardır: İlâhî emre hürmet, niyetlerle aldanma [mekr] korkusu, kusurdan ötürü özür ve pişmanlık, sünnete riâyet etmek, şefkat ve kanaat üzere hayat sürmek, Allah'ın yarattıklarına karşı merhamet göstermek.

Her ne kadar şeriat tamâmıyla hakikat ve hakikat tamâmıyla şeriat demek ise de hakikat şeriat üzerine inşâ olur. Hakikatsiz şeriat faydasız olduğu gibi şeriatsız hakikat de faydasızdır. Bu ikisine göre amel etmeyen kişide de bir fayda bulunmaz. (Meydân 255-257)

Ne Sem'anî ne de Meybudî yoldaki makâmların ve mertebelerin sistematik bir açıklamasını sunar fakat her ikisi de makâmlar düşüncesini yeterince benimsemiştir. Meybudî “*De ki: Hamd Allah'a mahsûstur*” (Neml 27:59) âyetinin tefsîrinde, hamdin makâmlardan birisi olduğunu açıklamak ister ve bunu yapmak için önce mesele hakkındaki genel görüşleri özetler:

Bil ki din yolunun makâmları iki kısımdır. Birinci kısmı hazırlıklar [mukaddemât] olarak adlandırılır çünkü asıl amaç bunlar değildir. Bu kısım tevbe, sabır, havf, zühd, fakr ve nefis muhâsesesini kapsar. Bunların her birisi kendisinin ötesindeki başka bir noktaya ulaşma vesilesidir.

İkinci kısmı maksatlar [*makâsıd*] ve sonuçlardır [*nihâyât*] ki bunların bizzat kendileri amaçtır. Bu kısım aşk, şevk, rızâ, tevhid ve tevekkül kapsar. Bunların hepsi de amacın bizzat kendisidir ve kendilerinden başka bir şeye ulaşmak için ihtiyaç duyulan şeyler değildirler. Allah'a hamd, O'na şükür ve senâ bizzat kendi başlarına amaç olup bu kı-sımdandır. Bizzat amaç olan şeyler kıyâmet gününde de var olacak, cennette de hiç kesilmeyecektir.

Hamd bu gruptandır çünkü Yüce Allah cennet ehlinin nitelikleriyle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: “*Duâlarının sonu âlemlerin Rabbi Allah’a hamdolsundur*” [*ve âhiru da’vâhum eni’l-hamdü lillâhi rab-bi’l-âlemin*] (Yûnus 10:10). “*Bizden tasayı gideren Allah’a hamd olsun*” [*el-hamdü lillâhi’llezi ezhebe anne’l-hazen*] (Fâtır 35:34). “*Bize vaa-dinde sâdık olan Allah’a hamd olsun*” [*el-hamdü lillâhi’llezi sadakanâ va’deh*] (Zümer 39:74). (*Keşf* 7:245-246)

“*Ve sizin için din olarak İslâm’a râzı oldum*” (Mâide 5:3) âyetinin tef-sirinde Meybudî *el-İslâm* ile kapıların ve köprülerin kendisine açıl-dığı bir evi kıyaslamakta, bunu yaparken makâmlar düşüncesinin kendine özgü dilini kullanmaktadır:

İslâm bir eve benzer. Bu evin dört kapısı, kapılardan sonra dört köp-rüsü, köprülerin ötesinde de derece ve mertebeler vardır. İnsanlar bu kapılardan ve köprülerden geçmeksizin derecelere ve mertebelere ula-şamazlar.

Sâlik [*râh-güzer*] için birinci kapı farzları yerine getirmek, ikinci kapı yasaklardan kaçınmak, üçüncü kapı her hâlükârda Allah’a tevekkül, dördüncü kapı ıztırap ve belâlara karşı sabretmektir.

Bu kapılardan geçince köprüler görünür. Birinci köprü rızâdır, yâni Allah’ın hükmüne rızâ gösterip onu başının üstünde tutmak ve hük-me itirâz yolunu kapatmaktır. İkinci köprü Allah’a tevekküldür, yâni Allah’a güvenerek O’nu dayanağın ve kurtuluşunun kaynağı olarak görüp vekil kabûl etmektir. Üçüncü köprü şükürdür, yâni Allah’ın sana verdiği nimetleri görüp onları O’na itâat ve kulluk yolunda kul-lanmaktır. Dördüncü köprü ise amelde, şehâdette, hizmet ve ilimde ihlâstır. Şehâdet islâmda, hizmet îmânda ve mârifet hakîkattedir.

Bu köprüleri aşınca Allah’ın dilediğince herkesin lâayık olduğu derece-ler ve mertebeler gelir. Allah bu yüzden “*Rableri katında onlar için de-receler, bağışlanma ve tükenmez rızık vardır*” [*lehüm derecâtün inde rab-bihim ve mağfretün ve rızkun kerîm*] (Enfâl 8:4) buyurur. (*Keşf* 3:28)

Müellifler Allah'a giden yolu bâzen üç temel mertebe üzerinden târif ederler: Arındırma (*tezkiye*) yâhut kötü karakter özelliklerinin ortadan kaldırılması; süsleyip donatma (*tabliye*) yâhut güzel niteliklerin kazanılması; âşikâr kılma (*tecliye*) yâhut benliğin tamâmen ötesine geçmek ve ilâhî sıfatlara dalmak. Başka bir ifâdeyle Allah'a ermek için kişi kötü niteliklerini ortadan kaldırmalı, iyi sıfatları elde etmeli ve iyiliğin kaynağı ile bir olmalıdır. İlk iki mertebe genellikle kelime-i tevhîdin iki kısmıyla ilişkilendirilir: Olumsuzlama (*nefy*) olarak bilinen "ilâh yoktur" ve olumlama (*isbât*) olarak bilinen "yalnızca Allah vardır". Nefyi amele dökmekle kişi kendisini Allah'tan başka her şeyden arındırır ve isbâtı amele dökmekle her şeyin Allah'a âit olduğunun farkına varır. "*Bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de şüphesiz Allah her şeyi bilir*" (Ahzâb 33:54) âyetini açıklarken Meybudî bunları yolun ilk iki mertebesi olarak anlatmaktadır:

Mâdemki Hakk'ın senin bütün hâllerinden ve amellerinden haberdâr olduğunu, gizlediğin ve açık ettiğin her şeyi gördüğünü ve bildiğini biliyorsun, o halde her zaman O'nun eşiğinde bulun. Fiillerini ilme uymakla, helâl rızık yemekle ve ibâdetde dâim olmakla düzelt. Sözlerini Kur'ân okuyarak, sürekli tevbe ederek ve halka nasihatle düzene sok. Ahlâkını cimrilik, riyâ, kin, tamahkârlık, hırs ve açgözlülük gibi din yolundaki bütün kirlerden ya da tarikat yolundaki engellerden arındır.

Büyüklerden birine "Kulluğun şartı nedir?" diye sordular. "Temizlik [*pâki*] ve doğruluk [*râstî*], yâni her türlü lekeden [*âlâyiş*] temizlik ve her türlü ziynete [*ârâyiş*] karşı doğruluk" diye cevap verdi.

Lekeler cimrilik, riyâ ve tamahkârlıktır. Ziyinetler ise cömertlik [*sehâ*], tevekkül ve kanaattir. "*Lâ ilâhe illallâh*" sözü bunların her ikisini de kapsar. "*illallâh*" sözü ziyinetleri olumlaman [*isbât*], "*lâ ilâhe*" sözü de lekeleri olumsuzlamandır [*nefy*]. Kul "*lâ ilâhe*" dediğinde yoldaki her türlü lekeyi ve perdeyi çekip atmış olur. Ardından "*illallâh*" sözü yüz gösterir ve kulu ziyinetlerin sıfatlarıyla süsler. Sonra ziyinetlerle tezyîn edilmiş bir halde kul Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) huzûruna getirilir ve o da o kulu "Ümmetim!" diyerek kabûl eder. Eğer Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) "*lâ ilâhe*" ve "*illallâh*" sözünün libâsının cemâli görünmezse onu "Ümmetim!" diyerek kabûl etmez, tersine ona "Uzak dur, uzak dur!" der. (*Kesf* 8:97)

"*İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, içimi hoş ve rahattır; şu tuzludur, acıdır*" (Fâtır 35:12) âyetinin tefsirinde Meybudî arındırma ve süsleyip donatma eyleminden farklı terimlerle söz etmektedir:

Bu âyet Allah'a yönelişin [*ikbâl*] ve O'ndan yüz çevirişin [*i'râz*] iki hâlini anlatır. O'na yönelenler itâatle ve mârifetle meşguldür. O'ndan yüz çevirenler ise O'na kulluktan kesilmişlerdir, O'nun taksîmâtına ve hükmüne itirâz etmektedirler. Bu hâllerden birincisi visâl ikincisi ise mahrûmiyet ve ayrılık sebebidir.

Bunlar, Allah'la kulu arasında bulunan birisi lezzetli diğeri acı iki farklı deryâ olup birisi helâk diğeri kurtuluş [*necât*] deryâsıdır.

Helâk deryâsında beş gemi yüzmektedir: Hırs, riyâ, günahlarda ısrâr, gaflet ve yeis [*kunûr*]. Kim hırs gemisine binerse dünya sevgisinin kıyısına ulaşır. Kim riyâ gemisine binerse nifâk sâhiline varır. Kim günahlarda ısrâr gemisine binerse hüsrân [*şekâvet*] sâhiline çıkar. Kim gaflet gemisine binerse derin pişmanlık [*hasret*] sâhiline ulaşır. Kim yeis gemisine binerse küfür sâhiline varır.

Necât deryâsında da beş gemi yüzmektedir. Korku [*hauf*], ümit [*recâ*], zühd, mârifet ve tevhid. Kim korku gemisine binerse selâmet [*emn*] kıyısına ulaşır. Kim ümit gemisine binerse nimet ve bağış [*arâ*] kıyısına ulaşır. Kim zühd gemisine binerse kurbiyet kıyısına varır. Kim mârifet gemisine binerse ünsiyet sâhiline varır. Kim tevhid gemisine binerse müşâhede kıyısına vâsıl olur.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] dostlarına çok belîğ bir tenbihte bulundu ve şöyle dedi: Ey azîz dostlar, vakit şu helâk deryâsından necât bulma ve atâlet çukurundan [*varta-i fetret*] doğrulup çıkma vaktidir. Şu fânî hâne için bâkî nimetleri satmayın! Hizmet olmayınca nefis yabancı [*bigâne*] kalır, onu beslemeyin! Âgâh olmayan bir kalp gulyabani gibidir, ona yoldaş olmayın! Gâfil bir nefis esip giden rüzgar gibidir, rüzgarla ömür sürmeyin! Mânâ ve hakikat dururken isim ve târiflerle [*resm*] yetinmeyin! Kendinizi gizli aldanmalardan [*mekr*] emin saymayın! Dâimâ son nefesteki hâlinizi ve son amelinizi düşünün! (Keşf 8:178-179)

Kötü karakter özelliklerini ortadan kaldırma ve onların yerlerini güzel niteliklerle değiştirme hakkındaki bir başka anlatımında Meybudî, insanî çabanın değil Allah'ın yerli yerine koymasının işleri tamamladığını bize hatırlatır. Nitekim “Allah dilediğini silip yok eder ve dilediğini sâbit tutar” (Ra'd 13:39) âyetini şöyle tefsîr etmektedir:

Bil ki hak dinin yolunda üç şey vardır: Teslîmiyet [*islâm*], sünnet ve ihlâs. İslâm ve teslîmiyet konusunda korku taşı, sünnette ümitvâr ol ve ihlâsta aşka düş. Teslîmiyette korkudan [*hauf*] kaçış yoktur, sünnette ümit [*recâ*] olmalıdır, ihlâs ise âşkın cevherinden [*mâye*] başka bir şey değildir.

Korkana [*hâif*] şöyle denir: “Kork!” Ümit edene [*râcî*] “Aramayı sürdür!” denir. Âşığa da [*muhîb*] “Yanmaya devam et!” denir.

Korkanlara en sonunda “*Korkmayın!*” (Fussilet 41:30) hitâbı ulaşacaktır. Korkmayın çünkü artık korkulacak günler geride kaldı. Ümit edenlere “*Mahzun olmayın*” (Fussilet 41:30) denilecektir. Üzülmeyin çünkü ümitleriniz gerçekleşti ve saâdet ağacı büyüyüp boy verdi. Âşıklara ise şöyle seslenilecektir: “*Sevinin!*” (Fussilet 41:30). Mutlu olun çünkü ayrılık gecesi bitti ve vuslat sabahı erişti.

Bu şeylerin her birisinin bu dünyada kendisine mahsus bir silinme [*mahv*] ve yerine konma [*isbât*] yolu vardır. O, korku duyanların kalplerinden riyâyı silip alır ve yakîni koyar. Cimriliği alıp cömertliği koyar. Tamahkârlığı alıp kanaati koyar. Hasedi alıp şefkati koyar. Bid’atı alıp sünneti koyar. Korkuyu alıp emniyeti koyar.

Ümit edenin kalbinden serbest irâdeyi [*ihitiyâr*] alıp teslimiyeti koyar. Dağınıklığı [*tefrika*] alıp cem’i koyar. Tereddüdü ve şaşkınlığı [*sergerdâni*] alıp ezeli nûru koyar.

O, âşkın kalbinden insanın mûtaad tabiatını [*rusûm-ı insâniyyet*] alır, hakîkati gösteren işâretleri koyar. Kula taalluk eden beşerî nitelikleri ve işâretleri azaltıp O’nun kendisine âit olan rabbânî nitelikleri ve işâretleri çoğaltır. Nihâyet O en başında nasıl idiyse en sonunda da öyle olur. (*Keşf* 5:218)

Batı’da tasavvuf yoluna âit mertebelerin en çok bilinen tasviri muhtemelen Feridüddin Attâr’ın *Mantıku’t-tayr*’ıdır. Kitap, otuz tanesi pâdişahla birliğe ulaşana kadar yedi vâdi üzerinden uçmuş olan ve farklı türlerden oluşan bir kuş sürüsünü anlatmaktadır. Attâr, söz konusu vâdileri taleb, aşk, mârifet, gınâ, tevhîd, hayret ve fakr olarak isimlendirir. Aşağıdaki satırlarda Meybudî, sâliklerin maksada erişebilmeleri için geçmeleri gereken yedi okyanusu anlatmak amacıyla aynı arketip rakamı kullanmaktadır:

“Her birimiz için bilinen bir makâm vardır” [*vemâ minnâ illâ lehû makâmun ma’lûm*] (Sâffât 37:164). Tarikat dilinde bu âyet hakikat ehlinin kavuşma ve keşf hâllerine [*münâzelât ve mükâşefât*] işâret eder. Bunlar vecdin sükründe, keşfin parıltısında [*berk*], müşâhedenin hayretinde, kurbiyetin nûrunda, vücûdun velâyetinde, cem’in azametinde [*bahâ*] ve tefridin hakikatinde gerçekleşir.

Bunlar tevhîd meydanında bulunan yedi deryâdır. Sâlik [*revende*] bu yedi deryâyı katetmedikçe tevhîd yolunun sonuna ulaşamaz. Sâlik,

Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) bildirdiği üzere Kur'ân'ın yedi dergâhından bu deryâlar için su istemelidir: "Kur'ân, her birinin bir kifâyeti ve şifâsı olan yedi harf üzerine indirilmiştir. Her âyetin bir zâhirî bir de bâtinî anlamı vardır, her harfin de bir haddi [kavrayışların kendinde nihâyet bulduğu mânâ] ve matlâi [o mânâdan yükselmekle Hakk'ın müşâhedesine erilecek mertebesi] vardır."

Yolun siddîkları ve sâlikleri tevhîde ermek için bu yedi deryâyı katetmek gerektiğini bildirdiler. Bu yedi deryâ ile ilgili şöyle emir geldi: Âlemin en güzel örneği olan Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) getirdiği haberin kapısından içeri girin. Her dalgada onun şeriatının ilânına kulak verin, her damlada onun ahdinden medet isteyin. İşte o zaman bizim dostlarımızın menzillerine lâayık olabilirsiniz.

Pîr-i tarîkatın [Abdullah Ensârî] şu sözle îmâ ettiği işte budur: Bir hakikat ârifin sînesinden başını uzattığında, şeriatın iki şâhitte doğrulanmadığı sürece Hak nezdinde kabûl edilmez. (*Keşf* 8:315)

Meybudî'nin yukarıda açıkladığı "*Her birimiz için bilinen bir makâm vardır*" (Sâffât 37:164) âyetini Kur'ân meleklerin dilinden söyler. İbnü'l-Arabî aynı âyeti naklederken bu âyetin insanlardan başka bütün yaratılmış şeyler için geçerli olduğunu söylemektedir. İnsanlar kendi özgür seçimlerini kullanarak Allah'a yaptıkları yolculukta sürekli hareket hâlinde ve her yolculuğun mertebeleri ve makâmları vardır. Hiç kimse ölüme kadar tam bir durağa varmaz. İnsanlar ancak öldükleri zaman meleklerin ve diğer yaratılmışların gibi sâbit makâmlara sâhip olacaklardır. Allah yolunda yolculuk edenler Hz. Peygamber'in ayak izlerini tâkip ederler. Şu halde onun makâmı neydi? Hz. Peygamber nasıl bir makâma sâhipti ki yalnızca kendi ümmetine değil aynı zamanda Logos olarak bütün peygamberlere ve yaratılmışlara rehber olmasına izin verildi? İbnü'l-Arabî'ye göre onun böyle bir rehber olabilmesi makâmsızlık makâmında (*makâm-ı lâ-makâm*) durmasından ötürüdür. Eğer Hz. Peygamber belirli bir makâmda dursaydı onun rehberliği yalnızca bu makâma kadar götürebilirdi. Oysa tüm isimleri ve sıfatları, tüm hakikatleri, tüm makâmları ve tüm varlıkları kuşatan sonsuz varlık olduğu için hiçbir makâmı bulunmayan ilâhî hakîkatin en mükemmel tecellisi Hz. Peygamber'dir.³ Sem'ânî makâmsızlığın mantığını şöyle açıklar:

3 Bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 375-379.

Burada bir sır vardır –dert ve derman, üzüntü ve mutluluk [*gam u şâdî*], fakr ve gınâ... her kim lâyıkça– bütün bunlar sıfatlar, menziller ve makâmlardır. Menziller yolda olur. Vâsıl olanın [*resîde*] ne makâmı ne de menzili, ne rûhu ne de kalbi, ne vakti ne de hâli, ne ayrılık korkusu ne de vuslat ümidi vardır. Çiftçi tarlayı belli bir zamana kadar sular, tarla yeşerip olgunlaşınca suyu keser. Olgunlaşmış bir tarlayı sulamak yanlıştır. (*Ravh* 562-563)

Başka bir yerde Sem'ânî, Hz. Peygamber'in duâsı üzerinde durarak yolun mertebelerini tasvir etmektedir: “Allah'ım! Öfkenden rızâna sığınırım, cezâlandırmandan affına sığınırım, senden sana sığınırım. Sana senâyı sayamam, sen kendine nasıl senâ ediyorsan öylesindir.” Sem'ânî son mertebeyi, Farsça-Arapça bir terkiplerle isimlendirir: *Bî-makâmî* (makâmsızlık).

Muhammed Mustafâ (s.a.v.), herkesten ve her şeyden üstün olsun diye mi'râc gecesi bütün makâmlardan geçirildi. Böylece herkes onun makâmını arzulamakta ve o da onların makâmlarından uzaklaşmaktadır. Bütün makâmlardan geçirilince, geride makâmsızlıktan [*bî-makâmî*] başka bir şey kalmadı, bu da Hakk'ın sıfatıdır –celle celâluhû-. O, sırrının otağını topladı ve artık makâmlara değil Hakk'a nazar etmeye başladı. Bütün mahlûkât makâmlara nazar ederken o Hakk'a nazar etmekteydi.

Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) “Senin cezâlandırmandan senin affına sığınırım [*eûzu bi-afvike min ikâbîke*]” demesindeki mânâ budur. Yoldaki ilk makâm korku [*havf*] ve ümittir [*recâ*]. Cezâyı görmek korkuya, affı görmek de ümide sebep olur. Cezâ ve af iki fiildir, sonuçları cennet ve cehennemdir. Eğer ateşin aslı yakıcı olsaydı İbrâhim'i (a.s.) yakardı. Eğer cennetin kendisi lutfedici olsaydı Âdem'e lutfda bulunurdu. Yakıcı olan ateş değil, benim gazabımdır. Lutfedici olan cennet değil, benim rızâmdır. Ateşin üzerine rızâ suyu saçacak olsam mis kokulu cennet bahçesine döner. O bahçeye gazap ateşi döksem cehennemin ta kendisi olur.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) o makâmı geçti. “Senin öfkenden senin rızâna sığınırım [*eûzu bi-rızâke min sahatike*]” dedi. Cennetin rızâ ile –ki bu nimettir– ve cehennemin de öfkeyle kâim olduğunu görünce –ki bu da cezâdır–, “Senin öfkenden senin rızâna sığınırım” dedi. Sonra bu makâmı da geçti çünkü öfke de rızâ da sıfattır ve sıfatlar yalnız başlarına bir iş görmezler, tersine sıfatlar değil o sıfatları taşıyan [*mevsûf*] işi gerçekleştirir. Bunu görünce fiillere bağlanmaktan da sıfatlardan yar-

dım ummaktan da vazgeçti. “Senden sana sığınırım [*eûzu bike minke*]” dedi. Senden sana sığınırım çünkü belâ senden başkasından gelseydi o zaman senin yardımına sığınardım. Ama senden gelen için senden başkasından nasıl yardım dilerim?

Şikâyet etmek üç türlüdür. Ya dostu dosttan gayrisına ya dosttan gayrisını dosta ya da dostu dostun kendisine şikâyet. Dostu dosttan gayrisına şikâyet dosttan yüz çevirmedir [*teberrâ*] çünkü kişi dosttan bıkıp usanmadıkça dosttan başkasına yalvarıp yakarmaz. Dosttan gayrisı hakkında dosta yakınmak şirktir çünkü kişi dosttan gayrisını gördüğü sürece dosta nasıl yalvarır? Dosttan gayrisını görmek şirktir. Dosta dosttan yakınmak ise bizzat tevhiiddir. Bunun zâhiri şikâyettir ama bâtını şükür ve minneti gösterir: Senden başka kimsem yokken kime dert yanayım?

Herkes âşıkın dert yandığını sanır ama onun sözleri aşkıta samîmiyet ve ihlâsını gösterir. Allah Eyyüb’ün (a.s.) şikâyetini şöyle bildirdi “*Bana dert dokundu*” (Enbiyâ 21:83). Dert yanmasına rağmen Allah onu sabırlı olarak vasf etti: “*Doğrusu biz onu sabırlı bulduk, ne güzel kuldu o*” (Sâd 38:44). Onun şikâyet ederken aynı zamanda sabırlı olması nasıl oldu?

Burada Yüce Allah şöyle diyordu: Şikâyet etmek benden başkasına dert yanıp yakındır, onun bana yakınması şikâyet değildir. Eyyüb (a.s.) “Ey insanlar bana dert dokundu” demedi. “*Rabbim, bana dert dokundu*” dedi. Böylece kuvvet sâhibine aczini teslim etti, hiçbir şeye muhtaç olmayana kendi zilletini gösterdi. Bu şikâyet etmek değildir.

Sonra Muhammed Mustafâ (s.a.v) bu makâmı da geçti. “Sana senâyı saymam [*lâ uhsî senâen aleyk*]” dedi: Seni ancak kendin senâ edersin çünkü bunu yalnız sen bilirsin.

Le-amruke innî efsahu’n-nâsi küllühüm

Velâkinni inde iltikâike ahresu

Ömrün hakkı için! Ben insanların en fesâhatlısıyken,

Seninle kavuşma vaktinde ben bile dilsiz kesiliyorum.

Şu acziyete bakın! Dostu senâyı herkes Muhammed Mustafâ’dan (s.a.v.) öğreniyor fakat o bundaki aczini kabûl ve teslim ediyor. Bu nasıl olabilir? Evet, ben insanlarla berâberken onların ilmi benim yanımda cehâlettir. Onlara susmak, bana da konuşmak düşer. Ama seninle konuşurken senin ilminin yanında, benim ilmim de bütün mahlûkâtın ilmi de ve onların üzerine daha yüz binlercesi de cehâlettir. Burada ben susarım.

Bu makâmdan da geçirildi çünkü tıpkı “Senden sana sığınırım” sözündeki kudret gibi “sayamam” sözü de acziyetin teslimidir. Hakk’ın sıfatı kudret, senin sıfatın da acziyettir. Ey Muhammed (s.a.v.), sen hâlâ kendi sıfatlarına bakmaktasın. Nazarını pâk sıfatlara çevirmedikçe beni göremezsin.

“Sen kendini nasıl senâ ediyorsan öylesin [*ente kemâ esneyte alâ nefsik*]” dedi. Seni târif etmek ancak senin yapabileceğin bir şeydir. “Sayamam” sözü tecrid, “Sen kendini nasıl senâ ediyorsan öylesin” de tefriddir. Kul kendisini Hakk’ın gayrisından ayırıp mücerred kılmadıkça kendisini Hakk’a verip de ferd olamaz. (*Ravh* 344-346).

Bütün makâmların ötesinde duranların en mükemmel insanlar olduğunu Meybudî de dile getirmektedir. Nitekim “*Size onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Takvâ sâhipleri için cennetler vardır*” (Âl-i İmrân 3:15) şeklinde başlayan âyeti şöyle tefsir eder:

Allah, bu âyette düşmanlardan, onların hayatlarından ve nihâî amaçlarından bahsettikten sonra dostların kıssalarına döner. Bugün düsturu takvâ olanların yarınki semereleri cennet ve rızâ olacaktır. Allah “*Takvâ sâhipleri için cennetler vardır*” [*lillezîne'ttekav inde rabbihim cennât*] (Âl-i İmrân 3:15) buyuruyor.

Takvânın mertebeleri olduğu gibi cennetin de dereceleri vardır. Bu derecelerin birincisi cennetü'l-me'vâdır, takvânın birinci mertebesi de haramlardan ve nefsin hevâsından kaçınmaktır. Kur'ân-ı Kerim bu ikisini şu şekilde birbirine bağlar: “*Rabbinin makâmından korkan ve nefsi hevâsından arındırmış olan içinse varılacak yer şüphesiz cennet olacaktır*” [*ve emmâ men hâfe makâme rabbihî ve nehe'n-nefse ani'l-hevâ fe-inne'l-cennete hiye'l-me'vâ*] (Nâziât 79:40-41).

En üstün derece Adn cenneti, ondan da iyisi hepsinden büyük olan rızâdır. Öyleyse cennet ehlinin en son hedefi, âyette buyurulduğu gibi en büyük rızâdır [*rıdvân-ı ekber*]: “*Ve Adn cennetlerinde güzel meskenler; Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür*” [*ve mesâkine tayyibeten fî cennâti adn ve rıdvânun minallâhi ekber*] (Tevbe 9:72).

Rızânın en büyüğü takvâsı en üstün olanlara mahsustur. Takvânın en üstünü odur ki varlığa gelmiş olup üzerinde yaratılışa dâir iz ve belirti olan ne varsa kişi ona düşmandır, İbrâhim'in (a.s.) dediği gibi: “*Şüphesiz onlar benim düşmanımdır, Âlemlerin Rabbi dışında*” [*fe-innehum adüvvün lî illâ rabbe'l-âlemin*] (Şuarâ 26:77). Her şeyden yüz çevirmelisin ki tamâmen boşalmış [*fâriğ*] bir kalple hakikat aşkının ıztırâbıyla

meşgul olabilesin. Bilmelisin ki O'nun aşkının gamında başkalarının [ağyâr] müdâhalesine yer yoktur, şu halde kalbinin ve rûhunun her şeyle irtibâtını kesmelisin.

*Dil bâğ-ı tu şod pâk bi-bur zân ki der in dil
Yâ zahmet-i mâ gunced u yâ nakş-ı hayâlet
Cân nîz be-nezd-i tu firistim bedîn şükûr
Sad cân ne-koned ânçe koned bûy-i visâlet
Şu kalp senin bahçen oldu, hepsini al! Çünkü onda
Ya benim gereksiz kalabalığım sığar yâhut hayâlinin sûreti.
Rûhumu da senin huzûruna minnetle yollayayım,
Yüzlerce rûhun yapamadığını vuslatının kokusu yapar.*

Yarın herkes maksadlarının ve himmetlerinin son noktasına varacak. Bu dünyada cennetü'l-me'vâyı isteyeneye şöyle söylenir: Haramdan kaçın ki âdil olasın, böylece ondan mahrûm bırakılmazsın. Ebedî cenneti [dâru'l-huld] isteyeneye "Şüphelilerden kaçın ki zâhid olasın, böylece ondan mahrûm bırakılmazsın" denir. Firdevs cennetini isteyeneye "Dünyada helallerden uzak dur ki ârif olasın, böylece ondan mahrûm bırakılmazsın" denir.

Bir kesim vardır ki ne ümit ne de arzu sâhibidirler. Dost neyi isteyip seçerse onlar da onu isteyip seçerler. Onlara cennetler gösterilir, gılman ve hûriler etraflarına oturtulup paha biçilmez hediyeler dağıtılır ama onlar ilgilenmezler ve yüzlerini çevirirler. Şöyle derler: Kalbimizi birisine vereceksek eğer onu tamamıyla esir edecek birisine verelim.

*Nâgâh bedân lâle-ruhân dâdem dil
Û buved sezâ-yı dil ez ân dâdem dil
Kalbimi lâle yüzlü birisine veriverdim,
Lâyık olan yalnızca oydu da o yüzden. (Keşf 2:42-43)*

HİMMET, TALEB, BULUŞ

Tevhid hakkında yazan ilâhiyatçılar, Allah'ın her şeyi önceden bilmesi, O'nun hükmü (*kazâ, hüküm*) ve takdîr etmesi (*kader*) yâni var olan her şeyi önceden belirlemesi ile birlikte tekvînî emri vurgularlar. Allah kendi sonsuz bilgisinde her şeyi bilir ve O bildiği şeylere yalnızca "Ol!" der. Bununla berâber aynı müellifler, insanların tevhidî amele dökmesini talep eden dinî emirle de bir hayli ilgilenmişlerdir. Çünkü insanlar verilen bir dinî emre evet veya hayır diyebiliyorlarsa hesâba çekileceklerdir. Gerçek şu ki Allah onların ne söyleyeceklerini

önceden bilmekteydi ve onların sözlerinin alâkasız olduğunu göstermek için basitçe “Ol!” dedi. İnsanlar, verinceye kadar kendi cevaplarını bilemezler. Görebildikleri kadarıyla, cevap verdikçe cevap vermeyi özgürce seçerler.

Allah açısından her şey nihâyet bulmuş ve tamamlanmıştır. İnsan açısından, şeyler henüz gerçekleşmemiş ve işler kılınmamıştır. Allah sonucu biliyor olsa da belirli şekillerde davranmayı özgürce seçebilmeleri için insanları imtihâna tâbi tutar. O zâten biliyor olduğu için insanlar dinî emre nasıl karşılık vereceklerini ileride öğrenirler. İnsanlar özgür oldukları ölçüde –ne eksik ne de fazla– hesâba çekileceklerdir. Doğrusu bizim müelliflerimiz için bu çok iyi bir haberdir çünkü Allah’ın rahmetinin gazabına üstünlüğü vardır ve Rahmân her hâlükârda ipleri elinde tutar.

Amelî düzeyde insanın ikilemi, tekvînî emir ile dinî [teklîfî] emre özgü görüş açıları arasında doğru dengeyi sağlamakla ilgilidir. Basitçe “olacak olan zâten olur” deyip atâlet içerisinde oturarak olayların gelişmesini bekler miyiz? Bu bir seçenektir fakat kendisiyle çelişen bir seçenektir çünkü eylemde bulunmamanın kendisi de bir eylem biçimidir. Üstelik Allah’ın dinî [teklîfî] emrini dikkate almazken tekvînî emrine teslîmiyet gösterme iddiası, dinî [teklîfî] emrin tekvînî emirden kaynaklandığını ve insanları belirli şekillerde davranmaya çağırdığını unutmaktır.

Fakihler, sâhip oldukları kimlik dolayısıyla dinî [teklîfî] emri tam olarak “Bunu yap! Şundan sakın!” şeklinde yasal terimler üzerinden anladılar. Tarikat rehberleri ise genel olarak şerîata âit kuralların ve düzenlemelerin, kişinin içinde cereyân gelen gerçek faaliyet için istikrarlı bir kişisel ve sosyal çerçeve sağlama işlevi gördüğünü belirttiler. Mürşidler bu noktayı anlamış olan veya anlama yeteneği bulunan kimselere hitâb ettiler. Onlar tekvînî emir olgusunu kabûl etmekle birlikte insanların kendi kaderlerini şekillendirmeleri için çağrıda bulunan dinî emrin varoluşsal gerçekliğini de onayladılar. *Çihil u du fasl*’da Ensârî, Allah’ın bizim nihâi sonumuzu zâten bildiğinden ötürü yaptığımızın hiçbir fark yaratmayacağı kabûlünün bir düşünce yanlışlığı olduğunu şöyle açıklar:

Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle rivâyet etti: Allah’ın elçisi (s.a.v.) “Hiç kimse ameliyle cennete giremeyecektir” buyurdu. “Sen de mi, ey Allah’ın

elçisi?” diye sordular. “Evet, Allah’ın rahmeti ve ihsânı beni kuşatmadıkça ben de” diye cevap verdi. “Öyleyse hidâyet üzere dosdoğru olun ve O’nun rahmetine yakınlaşma taleb edin. Hiçbiriniz de ölümü istemesin. Sâlihlerden iseniz olur ki iyilikleriniz artar, kötülerden iseniz olur ki yardım istersiniz.”

Buradaki kasıt şudur: İnsan sabırsızlıktan dolayı ölümü ister. Eğer O’na tâlibsen burası O’nu talep yeridir. Artışı [*ziyâde*], yükselmeyi [*rif’at*] ve ödülü [*sevâb*] istiyorsan burası amel yeridir. Yâhut işten ve yükten kaçabilirsin. Ancak iş tâlihın sebebi, yük de yükselmenin sebebi. Ölüm vaktin, senin istemenle ne ileri gider ne de geri gelir. Fakat işten ve yükten kaçıp da ölümü istersen bu senin defterine yazılır. Ölüm seni artış isterken, belâya sabrederken ve hükme râzı iken değil, işten ve yükten kaçarken bulur.

O halde ey kul! Ölümü temennî etmeyi bırak, işini ve yükünü arttırmaya bak. Çünkü ölüm zâten gelecektir. Geldiği anda da Hakk’ın hükmünü karşılamaya hazır ve dostun cemâlini görmeye iştîyâk hâlinde olman gerekir. Sakın işten kaçıyor halde olmayasın.

Bil ki bu dünyada iyi iş yapanlardan [*nîkûkârî*] isen ömrün de mertebenin yükselmesiyle geçer, eğer kötülerden [*bed-kirdârî*] isen olur ki tevbe seni bulur ve tüm kusurlardan pişmanlıkla seni arındırır. Böylece temizlenip arınman için yarın ateşe gerek kalmaz.

Ey kul! İtâatinin değil isyânının ölümünü dile. Bu yolun erleri her nefeste öyle çok tâlih toplarlar ki sekiz cennete ihtiyaç Sübhân olan Allah’ın deryâsında bir damla gibi kalır. Allah’ın bu deryâsı nedir? Onun bir tek damlası bile rahmet deryâsının taşmasıyla her iki âlemin denizlerini de karalarını da içine alır. Âlemin her zerresinde bir deryâ peydâ olmuş, iki âlemin denizlerinden ve karalarından hiçbir iz kalmamış gibidir. Ne büyük nimet verici [*mün’im*]! Ne büyük ihsân edici [*mufdûl*]!

Cennete amellerinle giremezsin çünkü ameller îmânla birlikte kabul olunur ve kişi O’nun rahmeti ve ihsânı olmadan îmân sâhibi olamaz. Bu dünya ve âhiret, îmân ve islâm, bunların hepsi onun lutuf ve ihsânıdır.

Amelsiz ilim hastalıklı [*sakîm*], ilimsiz amel de verimsizdir [*akîm*]. Amelle birlikte ilim eşsiz bir mücevher [*dürr-i yetîm*] gibidir. Amelsiz ilim sersemlik [*divânegî*], ilimsiz amel yabancılıktır [*bigânegî*]. Bugün seni günahlardan uzak tutmayan ve itâate yönlendirmeyen ilim yarın seni ateşten kurtarmayacaktır. O halde sâlih amele yapış ve oradaki lutuf ve keremi gör. O’nun lutuf ve keremi sâlih amellerin aynasında

görülür. Ayna saflaşıp temizlendikçe ve büyüyüp genişledikçe, güzellik onda daha aydın bir biçimde görülür hâle gelir.

Bu hadis, amellerin husûsunda gevşeklik göstermeni söylemiyor, bilakis bu yoldayken O'nun lutfunda ve rahmetinde kendini kaybetmeni söylüyor. Amellerinin çirkinliğini sâlih ameller vâsıtasıyla ortadan kaldır çünkü cehennem ateşi geldiğinde ondan kurtulamazsın. Amellerin güzelliği [*hüsn*] içinde lutfun ve rahmetin güzelliği [*cemâl*] ortaya çıktığında, sana cennet yolu açıldığında, O'nun lutuf ve keremine gark olduğunu gördüğünde, işte o zaman lutuf ve rahmet ehlinin yurdu olan cennete girmiş olursun.

Kendi mizâcını düzelt ki bu işin aynası olabilesin. O vakit taleb ettiğin her ne ise sende âşikâr olacaktır. Senin için ayna olmaktan başka bir yol yoktur. Yol sensin, gidişin nereye? Perde sensin, şikâyetin kime? Engel sensin, kime konuşuyorsun? Ayna sensin, nereye bakıyorsun? (*Çihil* 131-133)

Söz konusu iki emre verilen karşılıkların çeşitliliğini açıklarken müellifler çoğu kez himmet [*aspiration*] konusunu gündeme getirmekte, herkesin tekvînî emre uygun olarak sıfatların benzersiz bir tertibine sâhip olduğunu fakat herkesten Allah'a giden yolda gayret göstermek ve mücâdele etmenin istendiğini söylemektedirler. Bir amacı arayıp bulmak için insanlar önce onu arzu etmelidir [*aspire*]. Tarîkatın nihâî amacına ulaşmak için tevhîd kılıcıyla O'ndan başka her şeyden ayrılmak ve yalnız Bir'e odaklanmak gerekir. Ana mesaj şudur: Allah istediğinizi verecek, bu yüzden bakışınızı olabildiğince yükseğe yöneltin. Aksi takdirde yaratıcısının sûreti üzere yaratılan insanın cevheri, kendisinden bekleneni karşılamayacaktır. İnsan olarak kıymetiniz himmetiniz ölçüsünde tanımlanmıştır. Meybudî "*O yaratmada dilediği arttırmayı yapar*" (Fâtır 35:1) âyetinin tefsirinde himmetin önemini açıklamak için Ensârî'nin *Sad Meydân*'ından faydalanmaktadır:

Tahkîk ehli, burada himmet yüksekliğinin [*uluuv-i himmet*] kastedildiğini söyler. O, dilediğinin himmetini yükseltir.

Himmet sâhipleri üç türlüdür. Birisinin himmeti bu dünyadır, ümitlerinin nihâî sınırı ve gayret değirmeninin merkezi burasıdır. Haberde şöyle denilmiştir: Kişinin en yüksek himmeti bu dünya olunca o kişi Allah'a âit değildir. Onun kalbi şu dört şeyden aslâ ayrılmaz: Kendisini aslâ terk etmeyen bir endişe, aslâ huzûr bulamayacağı bir

meşgûliyet, aslâ kurtulamayacağı bir fakirlik ve hedefine aslâ ulaşamayacak bir emel.

Mi'râc gecesi Muhammed Mustafâ (s.a.v.) gelin sûretinde süslenmiş birisini gördü ve Cebrâîl'e "Bu kimdir?" diye sordu. Cebrâîl "Kendisini himmeti düşük kişilerin gözünde süslemiş olan dünyadır" diye cevap verdi. "Senin ümmetinde ancak yetmiş bin kişiden birisi Allah'ı ararken kendi nefsinin onun güzelliğinden kurtarabilecek." Kişinin himmeti sırf bu dünya ise ondan ayrılık [*katiat*] kokusu gelir. Bundan Allah'a sığırırsınız.

İkinci kişinin himmeti âhirete ulaşır. Bahçeler ve yeşillikler, renk renk nimetler, hûriler ve köşkler, gılmanlar, "*iyiler ve güzeller*" (Rahmân 55:70) geçmiş günlerinde ona gösterildiği gibi gönlünü çelmektedir. Bu mükâfat peşinde giden, keşif hakikatlerinden ve halvet üzere Hakk'a münâcâtta uzak kalmış olanların elde edeceği bir haldir.

Üçüncü kişinin himmeti yüksektir ve kalbinde gizli bir sır vardır. Onun kalbi aşkın esiridir, rûhu da yüz yüze görüşe [*ayân*] garkolmuştur. Öyle ki bu dünyadan da âhiretten de habersizdir. Hayretin diliyle şöyle söyleyip durmaktadır: Ey ezelden ebede yegâne ve tek olan sen! Ey ismiyle ve eserleriyle bir ve eşsiz olan sen! Dostlarının ömrüyle bana hayat ver! Beni cem' hâli üzere yaşat! Beni kurbiyetin nûruyla mâmur eyle! Ortadan ikiliği kaldır! Beni tevhîd makâmında sana yakın olanlarla birlikte kıl! (*Keşf* 8:168-69)

Sem'ânî –aşağıda olduğu gibi– sık sık okuyucularını olabildiğince yükseği hedeflemeleri konusunda yüreklendirir:

Îrâdeyi, hareketi ve sükûnu, kuru lafları ve dedikoduları [*kıyl ü kâl*], vecdi ve hâli, yamalı hırkayı, seccâdeyi ve ibriği vahdet şarabında zâyî et ki senin ıztırâbına karşılık bir kadeh nasib olsun. Kim tevhîd yoluna girerse arşın ve kürsünün, cennet ve cehennem, Sidretü'l-münrehâ'nın ve iki yay mesâfesinin [*kâbe kavseyn*] kendisi için yol olduğunu, maksad olmadığını görür. Onun maksadı ve talebinin hedefi bambaşka bir şeydir.

Yarın bir grup insana çıkışılacaktır: Dünyada iki rekat daha namaz kılacak himmetin yok muydu? Ağzını sâdece yiyip içmek için mi kullanıp nefes aldın? Eğer öyleyse O'nu müşâhedeyi bıraktın demektir, bîrak o halde senin için bir zarar olmaz [merteben ne ise orada kalırsın].

Yükseklerden ses vermeye bir er gerek. Himmet yalnızca zirvelerde avlanan bir kuştur. Süleyman'ın (a.s.) mülkünün başka birisine veril-

diğini o kişinin de ona nazar ettiğini düşün. Allah için! Onun himmeti ne kadar düşük [*hasîs*] olurdu! Ne doğuda ne batıda putperest için sermâye olacak bir şey bulunmaz. Nemrud'a bu dünya verildi ama o yetinmedi, okunu ve yayını yukarı kaldırıp yüzünü göklere çevirdi. Dünya mülkünün Süleyman'a (a.s.) verilmesine ne bakarsın? Bakacaksan onun kendisini dilenciler arasına koymasına bak.

Ey dervişler! Kesin olarak biliniz ki altın işlemeli kaftanları ve mücevhherlerle bezenmiş taçlarıyla sultanlar aslında sizin hayâtınızı isterler. (*Ravh* 608-609)

İnsanlar bir şeye himmeti yöneltmek için onu talep ederler [*seeking*]. Hem Kur'ân hem de sünnet, ilmi talep etmenin bir mükellefiyet olduğunu açıkça beyân eder. Tâlib olanın amacı arayışının nesnesini [matlûbunu] bulmaktır. Kitaba bağlı kalan bilgi –her ne kadar faydalı bir başlangıç olsa bile– ve Allah'ı teolojik bir yolla ya da kutsal kitaba dayalı bir şekilde bilmek, bulmak sayılamaz. Dinin varlık sebebi, tâlibleri [*seekers*] bulundukları yerden alıp olmaları gereken yere götürmektir. Olmaları gereken yer ise başladıkları yâni Allah ile oldukları yerdir. “Maâd” bir dâire gibi “mebde”e geri döner. Bu şekilde tâlibler bulanlar [*finders*] olmakta ve bulanlarla bulunan [*found*] arasındaki ayrım önemini yitirmektedir çünkü hakîkatte Allah'tan başka kimse Allah'ı bulamaz.

Sûfî müellifler, bizim kendi kendimize hiçbir şey yapamayacağız olgusuna defalarca geri dönerler. Pîr-i tarîkatın [Abdullah Ensârî] beyân ettiği üzere “İşi yapan kulun fiili değildir, bilakis işi yapan Allah'ın murâdıdır. Kul kendi gayretiyle kendi kurtuluşunu [*necât*] nasıl elde edebilir!?” (*Keşf* 5:395). İşte bu yüzden müelliflerimiz, bulmanın [*finding*] aramadan [*seeking*] değil, aramanın bulmadan geldiğini söylemekten pek hoşlanırlar. Aramaktasın çünkü tekvinî emir ile sana bahşedilmiş bir şey buldun. Yine de dinî [teklîfî] emir açısından insanların gayret göstermesi ve gözetmesi gereken vazîfeleri vardır. “Muvaffakiyetim ancak Allah'tandır” (Hûd 11:88) âyetinin tefsîrinde Meybudî, her ne kadar iki emir arasında ileri geri gidip gelirse de talebin gerekliliğini Ensârî'den alıntı yaparak şöyle ifâde etmektedir:

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Rûh bedende kaldığı, nefes dudakların arasından geçtiği, idrâk mevcut olduğu [*hüsyârî*] sürece kulluktan kaçış yoktur. İtâatin verilen bir nimet ve muvaffakiyet [*tevfîk*] ol-

duğu doğrudur ancak buna rağmen cehdi ve gayreti bırakmak münâsip değildir. İsyânın mahrûmiyetten [*hizlân*] geldiği doğrudur ancak buna saplanıp kalmak da zorunlu değildir. Bütün günahların başı, kişinin günah işleme ihtimâlinin olmayacağını sanmasıdır. Bu sözün günah işlemek için bir mâzeret olduğunu vehmetmek de ayrı bir günahtır.

Allah'ım! Senin izzetin karşısında boynumu eğdim ve canımı senin hükümüne kurban ettim. Bana “Şunu yapma!” diyorsun, sonra da beni onu yapmaya itiyorsun. “Şunu yap!” diyorsun, sonra da yapmama izin vermiyorsun. Benim yerim isyân ve karşı çıkma [*husûmet*], senin yerin ise izzet. Bana boyun eğip itâat etmekten başka ne düşer? (*Kesf* 4:441-442)

Kişinin itâatle baş eğmesi, her şeyden önce ve sonra ilk ve son sözün sâhibi olan ilâhî rahmete teslim olmasıdır. Meybudî “*Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazmıştır*” (En’âm 6:54) âyetinin tefsîrinde bunu açıklar. İlk paragraf Kuşeyrî’nin *Letâifu’l-işârât*’ından alınmıştır:

O, amellerini yazan melekleri sana vekil kılmışsa da kendisi senin için rahmeti yazdı. O’nun senin için yazdığı ezeli, meleklerin yazdığı ise fânidir. Fânî olan ezeli olanı hükümsüz kılamaz.

Vâsıtî şöyle dedi: O’na ibâdetle O’nun rahmeti vâsıtasıyla vâsıl oldular, ibâdetle O’nun rahmetine ulaşmış olmadılar. O’nda olana amelleriyle değil O’nun rahmetiyle kavuştular. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah beni rahmetiyle kuşatmadıkça ben bile...” buyurdu. (*Kesf* 3:374)

Meybudî, –aşağıdaki metinde olduğu gibi– aramanın bulmadan kaynaklandığını göstermek için Ensârî’den sık sık iktibasta bulunur:

Şeyhü’l-İslâm Abdullah Ensârî şöyle dedi: O aramakla [*taleb*] bulunmaz ama arayan [*tâlib*] O’nu bulacaktır. Arayan O’nu bulmadıkça aramaz. Aramakla bulunanın kıymeti düşüktür. Kul için Hakk’ı bulmak [*yâfi*] aramadan öncedir ama bunun için ilk adım aramaktır.

Ârif vücûdu [*yâfi*] talebdan ötürü değil, talebi vücûddan ötürü bulur. Aynı şekilde itâatkâr kul ihlâsı itâatten ötürü değil, itâati ihlâsdan ötürü bulur; mânâya sebepten değil, sebebe mânâdan ulaşır.

Allah'ım! Seni bulmak arayandan da arayıştan da önce olduğundan arayış üzere olan kula kararsızlık ve huzursuzluk üstün gelir. Arayan [*tâlib*] arayış [*taleb*] içindedir, aranan [*matlûb*] ise arayıştan öncedir. Bu ne şaşılaşı bir iş! Bundan daha da şaşılası olan ise daha arayış başlamışken buluşun [*yâfi*] zâten elde bulunmasıdır. Hak görülür ama izzet perdesi de yerli yerindedir. (*Kesf* 2:396-397)

Allah her şeyin rızık vericisidir [*Rezzâk*] ve O'ndan başka rızık veren yoktur. Elbette bu insanların günlük geçimlerini temin için uğraşmamaları anlamına gelmez. O bütün varlıklara merhamet edendir [*Rahmân*] ve O'ndan başka merhamet sâhibi yoktur fakat bu insanların kendilerini rahmete açmak için hiçbir çaba göstermemeleri anlamına gelmez. Her hâlükârda O hem konuşandır [*Mütekellim*] hem emir buyurandır, O'nun konuşması taleb etmeyi emreder. İnsanlar himmetlerini olabildiğince yüksek tutmalıdırlar ve buna ulaşabilmek için ellerinden geldiğince çaba sarf etmelidirler. Meybudî "*De ki: Allah'ın ziynetlerini haram kılan kimdir?*" (A'râf 7:32) âyetini tefsir ederken bu noktalardan bir kısmını nefis mertebelerine atıfta bulunarak açıklar:

Dilin ziyneti zikirdir, kalbin ziyneti ise fikir. Her şeyin bir ziyneti vardır. Nefsin ziyneti mücâhede sıfatını taşıyarak güzel muâmelede bulunmaktır. Kalbin ziyneti müşâhede vaktini gözeterek vuslatın devamlı kılınmasıdır. Sırrın ziyneti yüz yüze görüş [*muâyene*] meydanındaki kurbiyet hakikatleridir.

Yüce Allah'ın "*Allah'ın ziynetlerini haram kılan kimdir*" [*men harrame zinetallâh*] beyânı ziynetlerin ve süslerin tâliblerden uzak tutulmamış, kalpleri huzûrda bulunanlardan yasaklanmamış olduğuna işârettir. Nimetlerin hazîne dâiresi lutuflarla doludur ve tâlibleri beklemektedir. Lutuf ve rahmet sofrası serilip süslenmiş, yiyecek olanları beklemektedir.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] bir münâcâtında şöyle dedi: Ey tâlibler acele edin çünkü nakit sermâye yakında! Ey gece yolcuları uyumayın çünkü sabah yakında! Ey acele edenler sevinin çünkü menziliniz yakında! Ey susuzlar sabredin çünkü pınar yakında! Ey garipler neşeyle dolun çünkü misâfirperverlik eden [*mizbân*] yakında! Ey dostu arayanlar memnun olun çünkü cevap [*icâbet*] yakında!

Ey kulun gönlünü açan! Kalbimi açsan da rûhuma merhemini sürsen ne olur? İki elimde hiç sermâye yok iken ben nasıl kâr edeyim? Bana lutuf ve kereminle nazar edip tâlihimi açsan ne olur? (*Keşf* 3:610)

Sem'ânî, yerine getirmek için gerçek anlamda güce sâhip değilken taleb etme ile emrolunmadan kaynaklanan durumu şöyle şerh eder:

Ulemânın söylediklerinin hepsi rivâyet ve haberdir, şeyhlerin söyledikleri ise gelenek [*eser*]. Hakk'ın hakikati haberin de eserin de ötesindedir.

Mahlûkâtın önüne bir meydan açıldı ve dört bir yana nidâ edildi: Ey dünyadakiler! Bu meydana gelin, yolda yürüyün, örtünün altına girin, nereye gittiğinizi de nereden geldiğinizi de bilmeyin. İlmimizin eşliğinden başlayın ve hükmümüzün eşliğinde karar kılın.

Allah'ım! Bunun hikmeti nedir? Eğer bilecek olsaydınız bizim rabliğimize ortak olurdunuz. Peki, o zaman ne yapalım? Bize hizmet kuşağını kuşanın, bizim meşiyetimize nazar edin ve bizim kudretimize karşı hazır olun; af ve bağışlama ya da kahr ve cezâ. Kâdir olanın kudreti her türlü hesâbı ve tedbiri âtil bırakır. (*Ravh* 575)

Bir adam sabah kalkıp namaz kılar ve der ki: Muvaffak eden Allah'a hamd olsun [*elhamdülillâhi ale't-tevfik*]. Sünnetin sırrı işte budur, bunun ötesi putperestliktir.

Senin kalbini nûrlandırdım ki imânı kabûl edebilesin. Diline güç verdim ki şehâdet kelimesini söyleyebilesin. Mizâcına bir sır yerleştirdim ki sâlih amel işleyebilesin. Benim huzûruma kendi gücünle gelemezsin. Ayak yolundan gelen çöpçü sultânın tahtına oturtulmaz. Sana muvaffakiyet libâsı giydirene kadar bekle, huzûruma ondan sonra gel. O zaman seni benim kendi kaftanıyla görürüm. Bensiz bütün işlerin bâtıldır ancak benim işlerim haktır. Sana bâtıldan değil haktan sermâye vereceğim. Çünkü hak ortaya çıkınca bâtil yok olur [*muzmahil*] ve artık elinde hiçbir şey kalmaz. “Yaptıkları her işin önüne geçip onları un ufak ederiz” [*ve kadimnâ ilâ mâ amilû min amelin fe-cealnâhu hebâen mensûrâ*] (Furkân 25:23).

Biz kendi tevfikimizi, desteğimizi ve yardımımızı sana sermâye kıldık ki bizim olan hak ortaya çıksın: “İşte o gün gerçek hükûmranlık Rahmân'ındır” [*el-mülkü yevme izini'l-hakku li'r-rahmân*] (Furkân 25:26). Ancak bizim hakkımız ortaya çıktığı vakit ortada sana âit bir şeyler olacak.

Sübhânallah! Şu bir avuç pervâsız toprak parçasına ne çok ilâhî lutuflar verilmiş! Allah âlemi hiçbir kusur olmaksızın kendi kudretiyle varlığa getirdi. Yine de meşiyetin dizginleri vardı ve kendisi bir istek üzereydi [*mütekâzî*]. Kudretin içinden bir tâlib kalkıp bu istek üzere olanın mevcûdiyeti nedeniyle kuşağını bağladı. Kudretin tâlibi istek üzere olanın mevcûdiyetine baktı ve orta yerden Âdem zuhûr etti. Onun makâmına şöyle işâret olundu: “Yeryüzünde bir halife yaratacağım” (Bakara 2:30). Çamurdan bir kalp, kurumuş çamurdan bir yakınlık [*ittisâl*], kokmuş meniden bir dostluk ve kulluk!

Hakîkatte meni damlamızın sermâyesi bizim vücûdumuz ve talebimiz değildi, bu O'nun vergisiydi. Ezelde O, kendi vergisiyle [*atâ*] bizim is-

teğimiz [*suâl*] arasında, kendi icâbetiyle bizim duâmız arasında, kendi mağfiretiyle bizim tevbemiz arasında bir ahid yapmıştı. Bu anlaşmanın sermâyesi bizim amellerimiz değil O'nun lutuf ve keremiydi. "*Allah ganî, siz ise fakirsiniz*" [*vallâhu'l-ganiyyü ve entümü'l-fukarâ*] (Muhammed 47:38). Zengin olan sermâye sâhibidir ve ödemeyi peşin yapar. Fakat müflis olan fakir mühlet vererek ödemeyi geciktirir. (*Ravh* 363)

Ey civanmert! Odasının bir köşesinde parmağını kımlıdatmakla sultâna yakın olmayı bekleyen kişi kendisini aldatmaktadır. Kendi tâlih-sizliğinin barakasında [*kulbe-i idbâr*] oturup bekleyen ve bu oturup beklemeden ötürü devrin sultânına karşı iyi bir iş yaptığını düşünen kişi dünyanın en akılsız adamıdır. Mevcûdâtın başlangıcından sonuna kadar âdem oğullarının bütün itâat ve ibâdeti, amelleri, sözleri ve hâlleri, ilâhî cemâlin kemâli karşısında kocakarıların örgü tığının çıkardığı ses mesâbesindedir. Dikkat et! Sakın ola ki O'na karşı bir iyilik yaptığını sanma!

Eğer ki O, lutuf ve keremiyle şu bir avuç değersiz toprak parçasını kendi ebediyet dergâhına dâvet edip hidâyet sarayına vüs'at [*inbisât*] yaygısını sermemiş olsaydı varlığın şu siyah kilim ve kirli toz zerresi sultanların sultânının o yaygısına ayak basmaya nasıl cesâret edebilirdi? Fakat "Aşkta istişâre olmaz [*leyse fi'l-hubbi meşrevetün*]."

Kimisi itâat eder ve buna karşılık sevap bekler, kimisi de günah işler kalp levhasına bağışlanma isteğini nakşeder. Bâzıları da kendi varlıklarının utancından başlarını kaldırmaya bile cüret edemezler.

Yolda yürürken hârikulâde bir kadın görünce içi kaynayan bir adamın hikâyesi anlatılır. Adamın gözleri kadının güzelliğine takılıp kaldı ve gönlü o güzelliğe av olup tuzağına düştü. Kadın evinin kapısına vardığında adamın arkasından geldiğini gördü ve iltifat ederek "Maksadın ne?" diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: Güzelliğinin tesiri zayıf ve dermansız mizâcıma ulaştı, dayanılmaz bir şiddetle kendisine çekti. İsteğim seninle aşk etmektir ve bu iddiada hiçbir mecâz yoktur. Kadın güzellik elbisesine bürünmüş olmakla birlikte mükemmel bir akıl ve zekâyâ sâhipti. "Sana yarın cevap verip bu meseleyi çözeceğim" dedi. Bağrı yanmış adam ertesi gün gözleri fal taşı gibi açık oturup beklemekteydi. O kusursuz güzellik ne zaman ortaya çıkacaktı da başına gelen dertten onu kurtaracaktı? Kadın, elinde bir ayna tutan bir kızla birlikte geldi. Kıza "Aynayı bu adamın yüzüne tut" dedi. Bu kafasıyla, bu yüzüyle benimle aşk etmek mi istiyor? Benimle vuslatı mı arzuluyor!?

*Bâ mât hemî nühüfte râzî bâyed
 V'ez mât be-hod hemî niyâzî bâyed
 Elhak tu latîf murgî ey zâğ-ı siyâh
 Ket cuft hemî sepid-bâzî bâyed*

Benimle gizli bir sırâ sâhip olmak istiyorsun öyle mi?
 Bana dâimâ muhtaç olduğunu söylüyorsun öyle mi?
 Ey kara karga, aslında sen güzel bir kuşsun ama
 Haddini aşırıp doğan kuşuyla eşleşmek istiyorsun! (Ravh 17-18)

MÜRÎD VE MURÂD

Tasavvufun teknik dilinde Allah'a giden yolda yolculuk etmeye *sülûk* denilmiş olup bu terim anlam bakımından *cezbenin* zıddıdır. İnsanların yolda kendi çabaları ile ilerledikleri ve belli bir noktada *cezbenin* ortaya çıktığı yaygın olarak söylenir. Fakat böyle bir kabûl insanın çabası açısından değildir. İlâhî lutuf ve inâyet açısından ise insanları yola *cezbeden* ve onları kendisine doğru çekip götüren Allah'tır. Bu yüzden *sülûk* her zaman *cezbenin* hükmü altındadır. Aranan, arayana çeker.

Tevhîdin içerimlerine yakından baktığımızda hiç kimsenin Allah yolunda O'nun yardımı olmaksızın yolculuk edemeyeceği daha net hâle gelir. Çaba göstermek tek başına kulu bir yere, en önemlisi ilâhî huzûra iletemez. Eğer biri Allah'a erecekse ilâhî *cezbe* onu tamâmen ele geçirmelidir. Meybudî bu konuyu, Kur'ân'ın açılışı olan ve her namazda okunan Fâtîha sûresinin âyetlerinden birini tefsîr ederken ele alır:

"Bizi doğru yola ilet" [*ihdine's-sırâta'l-müstakîm*] (Fâtîha 1:6). Bu, ibâdetin hakîkatî ve itâatin özüdür. Bu müminin duâsı, isteği [*suâl*], yakarışı [*tazarru'*] ve niyâzıdır [*ibtihâl*]. Dinde istikâmet ve sebât talebidir. "Bizi o yola sevk et, o yolda yürüt ve orada sâbit kıl" demektir.

Müminler şöyle demektedirler: Allah'ım! Bize kendi yolunu göster, bizi o yolda yürüt, sonra da bizi yürüyüşten alıp çekişe erdir. Bunlar üç büyük asıldır: Önce göstermek [*nümâyîş*], sonra yürütmek [*revîş*] ve sonunda çekilip alınmak [*keşîş*].

Göstermek Yüce Allah'ın şu âyetinde beyân edilir: "O size âyetlerini gösteriyor" [*yurikum âyâtihî*] (Mü'min 40:13). Yürütmek şu âyette beyân edilir: "Şüphesiz siz adım adım ilerleyeceksiniz" [*le-terkebunne tabakan an tabak*] (İnşikâk 84:19). Çekilip alınmak da "Onu gizlice fısıldaşmak için yakınlaştırdık" [*ve karrabnâhu neciyyâ*] (Meryem 19:52) âyetinde beyân edilir.

Muhammed (s.a.v.) göstermeyi Allah'tan şöyle taleb etti "Allah'ım! Bize eşyâyı olduğu gibi göster! [*Allâhümme erine'l-eşyâe kemâ-hiye*]" Yürütmekle ilgili şöyle buyurdu: "Allah yolunda ilerleyiniz! Tefrid ehli olanlar bu yolda öne geçmiştir [*sîrû sebeka'l-müferridûn*]" Çekilip alınmakla ilgili de "Allah'ın bir tek cezbesi bütün cinlerin ve insanların amellerine denktir [*cezbetûn mine'l-Hak tûvâzî amele's-sakaleyn*]." buyurdu.

Müminler bu âyette Allah'tan üçünü de isterler çünkü yolu gören herkes yolcu değildir ve her yolcu da maksada ulaşamaz. Niceleri vardır ki duyar ama görmez, niceleri vardır ki görür ama tanımaz, niceleri de vardır ki tanır ama bulmaz. (*Kef* 1:35)

Tarîkata giren bir kimseye genellikle mürid denilir –bu kelime İngilizceye "öğrenci [*disciple*]" diye çevrilmektedir–. Mürid, kendisine şeyh, pîr veya mürşid denilen spiritüel usta tarafından öğrenci olarak kabûl edilmiş kimseyi ifâde eder. Teoride şeyh, Allah'a giden yolu [*path*] geçtiği için ustalığa ehliyetli olan kişidir. Bu yüzden Allah, aynı yoldan [*route*] giden başkaları için rehberlik etme vazîfesini ona vermiştir. Bu Hz. Peygamber tarafından tesis edilmiş bir yoldur ve sülûk Hz. Peygamber'in ayak izlerini tâkip etmektir.

Sözlük açısından mürid kelimesi "isteyen" [*desirer*] anlamına gelir ve başlıca ilâhî isimlerden olan "irâde"den türetilmiş bir sıfat fiildir. Bu sebeple âlemin kaynağı olan yaratıcı sevgi ile irâde neredeyse aynıdır: "*O'nun emri, bir şeyi irâde edince ona sâdece 'Ol!' demektir. O da hemen oluverir*" (Yâsîn 36:82). Kur'ân mütercimleri irâde kelimesini genellikle özne insanlar olduğu zaman "istek, arzu" [*desire*] şeklinde, özne Allah olduğu zaman ise –Allah'ın bu denli düşük insânî niteliklerin ötesinde olduğunu düşünerek– "istemek, buyurmak" [*will*] veya "kasıt" [*intention*] şeklinde çevirirler. Fakat ilâhî irâde ile yaratılmış âit irâde arasında böyle bir ayrım yapmak gerek Kur'ân açısından gerekse Arapça kullanım açısından desteklenmez. Kur'ân aynı fiili Allah, insan ve şeytan için kullanmakta, üstelik anlamın her durumda farklı olduğu izlenimini hiçbir zaman vermemektedir. Mütercimler böyle bir ayrım ortaya koymakla insana âit irâde niteliğinin ilgili ilâhî niteliğin bir yansıması olduğu gerçeğini örtbas ederler. Tıpkı hem Allah'ın hem de insanların seven olmaları [*lover*] gibi her ikisi de aynı zamanda irâde edenlerdir [*desirer*]. Son tahlilde Allah'tan başka irâde eden yoktur.

Klasik dönem tasavvufunun teknik dilinde mürid, Allah'ı irâde eden kimsedir. Mürid, irâde ve sevginin bir ifâdesi olarak bir mürşidi tâkip etme sorumluluğunu üstlenen tâlibdir [*seeker*]. Mürşid, Hz. Peygamber'e kadar geri giden mürşidler silsilesi içerisinde kendi mürşidini tâkip ederek eriştiği şeye erişmiştir. Bu anlamda mürid [irâde eden], murâd [irâde edilen] ile karşılaştırmaktadır. Murâd kavramının -her ne kadar ilâhî isimlerden olmasa da- Allah'ı isimlendirdiği düşünülebilir. Gerçekte murâd ile kastedilen şeyhtir. Ancak bu, mürîdin şeyhini irâde ettiği anlamına gelmez. Daha ziyâde şeyhin ilâhî cezbe mertebesine eriştiği ve çekilip alınmış olduğu (*rubûde*) anlamına gelir. Yalnızca Allah tarafından beşerî noksanlıkları giderilmiş kişi yolda olan diğerlerine rehberlik etmeye lâayık olabilir. Meybudî mürid ile murâd arasındaki farkı “*Ey îmân edenler! Size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlünün çağrısına cevap verin*” (Enfâl 8:24) âyetinin tefsirinde şöyle özetlemektedir:

Îşâret ehline göre cevap vermek [*isticâbet*] iki türdür. Birincisi tevhîdin cevap vermesi, diğeri de tahkîkin cevap vermesi. Tevhîd müminlerin “Bir” demesidir, tahkîk de âriflerin “Bir” olmasıdır. Tevhîd sâliklerin [*revendegân*] vâfidır, tahkîk ise seçilip alınanların [*rubûdegân*]. Birincisi İbrâhim'in (a.s.) ikincisi ise Muhammed'in (s.a.v.) sıfatıdır.

İbrâhim (a.s.) sâlikti ve hizmet makâmı üzere izzet eşiğinde duruyordu. “*Şüphesiz ben yüzümü hanîf olarak gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim*” [*veccehtü vechiye lillezi fatara's-semâvâti ve'l-arza hanîfâ*] (En'âm 6:79). Varlık içinden seçilmiş olan Hakk'ın sevgilisi Muhammed Mustafâ (s.a.v.), tâlihin en yüksek yerinde [*sadr-ı devlet*] hürmetle oturmuştu. Ezeli huzûrdan ona şöyle hitâb edildi: “Allah'ın rahmeti, bereketi ve selâmı sana olsun ey nebî [*es-selâmu aleyke eyyühe'n-nebiyyü ve rahmetullâhi ve berekâtühü*]!”

Sâliklerin cevap vermedeki [*isticâbet*] yolu zâhirin Hz. Peygamber'e gönülden uymasında [*mürâbaat*], seçilip alınanların bu yoldaki cezbesi ise sırrın Allah'ın [*Allâmü'l-guyûb*] müşâhedeşi üzere olmasındadır. (Kef 4:35-36)

Meybudî “*Sabah, akşam O'nun vechini isteyerek Rablerine yakaranları kovma*” (En'âm 6:52) âyetinin tefsirinde insan irâdesinin üç seviyesini anlatırken Ensârî'nin *Sad Meydân*'ındaki irâde tanımı üzerinde durmaktadır:

Ebû Yâkub Nehrecûrî'ye "Mürîdin sıfatı nedir?" diye sordular. "O'nun *vechini isteyerek gece gündüz Rablerine yakaranlar*" [*yed'üne rabbehum bi'l-gadâti ve'l-aşîyyi yürîdüne vecheh*] (Kehf 18:28) âyetini okudu ve sonra şöyle dedi: Uyandıklarında ne bu dünyadan ne de âhiretten kendileri için hiçbir şey isterler, tek arzuları Mevlâları ile sohbetidir. Allah için her şeyden uzaklaştıklarında [*tecerrüd*] Hakk'ın inâyeti de onlara tahsis olunur ve onların sohbet arzusuna karşılık verilir. O, işte bu yüzden "*Ey Muhammed! Onları geri çevirme*" buyurdu.

"O'nun *vechini isteyerek*." İrâdenin mânâsı, insanın yola çıktığında bir şeyi istemesidir. İrâdenin üç kısmı vardır: Birincisi sırf bu dünyaya dönük irâdedir; ikincisi sırf âhirete yönelik irâdedir; üçüncüsü sırf Hak için olan irâdedir.

Bu dünyayı isteme konusunda Allah "*Siz bu hayâtın geçici malını değiştirmek istiyorsunuz*" (Enfâl 8:67), "*Kim acele olanı isterse*" (İsrâ 17:18), "*Kim bu dünyanın ekinini isterse*" (Şûrâ 42:20), "*Eğer şu dünya hayâtını ve onun ziynetini isterseniz*" (Ahzâb 33:28) buyurdu. Bu dünyayı istemenin iki emâresi vardır: Dinde eksilme karşılığında bu dünya malındaki artıştan memnûniyet duymak ve Müslümanlar arasında fakirlerden uzaklaşmak.

Âhireti isteme konusunda Allah "*Kim âhireti isterse*" (İsrâ 17:19), "*Kim âhiretin ekinini isterse*" (Şûrâ 42:20) buyurdu. Onun da emâresi iki şeydir: Dünya malında azalma pahasına dinde sağlamlıktan hoşnut olmak ve fakirlerle ahbaplık etmek.

Hakk'ı istemek konusunda Allah "*O'nun vechini isteyerek*" (En'âm 6:52), "*Eğer Allah'ı ve Resûlünü istiyorsanız*" (Ahzâb 33:29) buyurdu. Hakk'ı istemenin emâresi kişinin iki dünyadan da uzaklaşıp bütün yaratılmışlardan kurtulması ve kendi kendinden özgürleşmesidir. (*Keff* 3:372-373)

Meybudî tefsîrinin çeşitli yerlerinde, mürîdin nasıl murâda dönüştüğünü şöyle açıklar:

"*Sizi karada ve denizde yürüten O'dur*" (Yûnus 10:22). İşâret ehlinin dilinde karada seyahat, nebevî haberden istidlâl yoluyla şeriatın taze su kaynaklarına [*meşâri'-i şer'*] yönelmektir. Denizde seyahat ise vecd vaktinde hiçbir vâsıta olmaksızın hakikat menzillerindeyken kudsiyeti müşâhede makâmlarıyla kulun dizginlerini çeken Hakk'ın galebesini ifâde eder. İnsanın denizde bir aylık yolu bir günde alması gibi bu meydanda da civanmert bir ömürlük mesâfeyi tek bir ilâhî cezbede kateder.

“Hakk’ın bir tek cezbesi cinlerin ve insanların amellerine denktir” demeleri işte bundan ötürüdür.

Karada seyahat âbidlerin ve zâhidlerin, şeriatın rehberliğiyle mücâhede çölünde ve riyâzet bineğinin üzerinde yaptıkları yolculuktur. Onların maksadı rıdvân cenneti ve ebedî nimetlerdir. Denizde seyahat âriflerin ve siddikların, müşâhede deryâsında inâyet rüzgarıyla seyreden riâyet gemisinde yaptıkları yolculuktur. Onların maksadı da vuslat Kâbesine ve nimet bahşedenin sırrına ermektir. (*Keşf* 4:278-279)

“Öyleyse yüzünü yolundan sapmaz bir şekilde dine çevir” [*fe-akim vecheke li'd-dini hanîfâ*] (Rûm 30:30). Ey âlemin en güzel örneği! Ey âdem oğullarının efendisi! Kendini bana ısmarla. Kasdını ve himmetini bana yönelt. Kalbini mahlûkâtтан uzaklaştırıp bana çevir. İstemekten [*tekâzâ*] yana dilini tut ve iki âlemi de unut.

Âlemin en güzel örneği olan Muhammed Mustafâ (s.a.v.), kendisine yönelik bu izzet hitâbının hükmü üzere Mi'râc gecesi Sidretü'l-müntehâ'dan ceberût sahrâsına adım attı ve insanların ilkinden sonuncusuna kadar hepsinin sermâyesi olarak onları doğru yola yönelten güzellik hırkasını [*kisve-i cemâl*] giyip kendisine mahsus Kâbe'ye yöneldi. İlerledi ve hiçbir şeye iltifat etmedi. Birdenbire ceberût cânibinden “*Gözü kaymadı*” [*mâ zâğâ'l-basar*] (Necm 53:17) nidâsı geldi. Bakışındaki edebi korudu ve Hak'tan başkasına aslâ bakmadı. “*Haddi de aşmadı*” [*ve mâ-tağâ*] (Necm 53:17). O sınırın ötesinde hiçbir şeye göz dikmedi.

Mûsâ (a.s.) Tûr Dağı'na adım attı ve İsrâiloğullarının sınırlarının ötesine geçti. Akli “*Bana göster ki sana bakayım*” [*erini enzur ileyk*] (A'râf 7:143)'in arzusuyla kaynayıp coşmuştu, bu nedenle de ona “*Beni görmezsin*” [*len terânî*] kamçısıyla edeb öğretilmesi gerekti. Âlemin en güzel örneği olan Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ise ayağının altındaki toprak Cebrâil'in gözüne sürme olacak bir makâma erdirilmişti. Onun vasfı şu idi: “*Göz şaşmadı*.” Bunun sebebi Mûsâ'nın (a.s.) seyahat etmekte olması, âlemin en güzel örneğinin ise “*Kulunu geceleyin götür*” (İsrâ 17:1) tarafından götürülmüş olmasıydı. Kendi gelen hiçbir zaman alınıp getirilen gibi olamaz.

Hakk'ın yoldaşlığıyla seyahat eden kişi ne mübârektir! Çünkü tek bir nefeste binlerce yıllık yolu kateder. Seni götürdüğümüz o gece kendi başına bin ayda gidemeyeceğin mesâfeyi katedeceksin. O, şu âyetle buna işâret etti: “*Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır*” (Kadr 97:3).

Tek başına gidince her adımda geriye düşersin, biz götürdüğümüzde ise her adımın seni daha âşık kılar. Tek başına gidince eşkıyâlar yolu-

nu çevirir, biz götürdüğümüzde ise harâmiler senin sancağını taşırlar. (*Keşf* 7:458)

“*Bilin ki, Allah kişiyle kalbi arasına girer*” [*va’lemû ennallâhe yehûlu beyne’l-mer’i ve kalbihî*] (Enfâl 8:24). Hak yolunun sâlikleri iki gruptur: Âlimler ve ârifler. Âlimler şu âyete sarılarak kalplerini bulurlar: “*Şüphesiz bunda kalbi olanlar için bir öğüt vardır*” [*inne fî zâlike le-zikrâ li-men kâne lehû kalbun*] (Kâf 50:37). Ârifler de şu âyetle kalplerinden geçip onu kaybederler: “*Bilin ki, Allah kişiyle kalbi arasına girer.*”

Bu tuhaf bir imâ [*remz*] ve hârikulâde bir işârettir. Kalp yol, dost ise vatandır. Kişi vatanına ulaştığında artık onun için yolda yürümeye ne gerek var? Başlangıçta kalpten kaçış yoktur ancak sonunda kalp bir perde olur. Kişi kalbiyle birlikte [*bâ-dil*] kaldığı sürece mürîddir, kalbi olmayan [*bî-dil*] ise murâddır. Başlangıçta kalbe ihtiyaç vardır çünkü kişi şeriat yolunu kalp olmaksızın katedemez. Bu yüzden “*Kalbi olanlar için bir öğüt*” buyurulmuştur. Sonunda ise kalple kalmak ikiliktir ve ikilik de Hak’tan uzaklıktır. Bu yüzden de “*Kişiyle kalbi arasına girer*” buyurulmuştur. (*Keşf* 4:36-37)

“*Yüzünü dine çevir*” (Yûnus 10:105). Allah şöyle demektedir: Dinini riyâ bulaşığından temizle ve kasdını hakikat simyâsını elde etmek için sağlam kıl. Kalbini bütün alâkalardan kesmiş, kuşağını beline sarmış, vefâ kulağına hizmet küpesini takmış, tüm isteklerini ezeli isteğe fedâ etmiş bir halde ol. Nefsini rızâya, kalbini vefâya ve gözlerini de bekâya kurban et.

Nefsem heme der ömr visâl hâhed

Rûhem râhat zi’ttisâlet hâhed

Güşem sem’ ez behr-i makâlet hâhed

Çeşmem basar ez şevk-i cemâlet hâhed

Nefsim bir ömür seninle vuslatı arzu eder,

Rûhum seninle bir olmanın huzûruna can atar.

Kulaklarım senden dinlemeyi ister durur,

Gözlerim de senin cemâlini görmek için yanar tutuşur.

Hakikat nûru işte buradan başlar, aşkın doğan kuşu tefrid semâlarında gezinir, ilâhî cezbe geliverir ve kulu tasarrufun elinden çekip alır. O vakitte cennet arzusunun en küçük zerresi bile yoktur, cehennem korkusu kulun yolunu engellemez. Hâl diliyle şöyle söylemektedir:

Âşık be-reh-i aşk çunân mî bâyed

K’ez düzeh u ez bihişt yâdeş nâyed

Âşık olanın aşk yolunda öyle olması gerekir ki,

Cennetten ve cehennemden yana bir şey hatırına gelmesin.

Kul şimdiye kadar tâlibdi, artık matlûb oldu. Âşıktı, artık maşûk oldu. Müriddi, artık murâd oldu. Birlik yaygısını [*bisât-ı yegâneğî*] gördü ve dostla yakınlığı bulana kadar çabaladı. Haber, aracısız görmeye [*ayân*] döndü. Belirsiz olan [*mübhem*] açıklık [*beyân*] kazandı. Kul dostu ulaşınca kendisine ulaşmış oldu, kendisini görmedi, bu yüzden dostu gördü.

Pir-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Öğrenilecek olanı öğrenince öğrenilenlerin hepsini yaktım. Toplananları savurup attım, savrulup atılanları topladım. Yokluğu, nûrlu olan varlık uğruna sattım. Allah'ım! Birliği tanıyınca mutluluk arzusu içinde eriyip gittim. "Kadehi fırlatıp attım, alâkaları tümüyle bıraktım, bütün varlığımı ortalığa saçtım" diyeceğim vakit ne zaman gelecek? (*Keşf* 4:346-347)

Sem'ânî, kulluğun ulaşılabilir en yüksek makâm olduğunu açıklarken mürîd ve murâd arasındaki farkı ele alır. İbnü'l-Arabî'nin söylemeyi sevdiği üzere insân-ı kâmil, küllî [*universal*] ve bir şeyle sıfatlanmamış [*unqualified*] kuldur. İnsân-ı kâmil bütün makâmların ötesindeki makâma eriştikten sonra, Allah'a hem aşkınlığı hem içkinliği bakımından yetkin bir kabûl yeteneğiyle yönelir ve böylece bütün ilâhî sıfatları âşikâr kılar.⁴

Bil ki mi'râc aklın tasarrufu üzere binâ edilmiş değildir çünkü bu altın sikke akıl hânesinin dışında basılmıştı. Bilakis mi'râc, ilâhî kudret ve sultânî hikmet [*hikmet-i pâdişâhî*] üzerine binâ edildi. "*Allah dilediğini yapar*" (İbrâhîm 14:27) ve "*dilediğine hükmeder*" (Mâide 5:1). Allah Mûsâ (a.s.) ile ilgili şöyle buyurdu: "*Ve Mûsâ belirlediğimiz vakitte gelince*" [*velemmâ câe Mûsâ li-mikâtinâ*] (A'râf 7:143). Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ile ilgili ise "*Kulunu geceleyin götüren O'nun şânı yücedir*" [*sübhânellezi esrâ bi-abdihî*] (İsrâ 17:1) buyurdu. Mûsâ'nın (a.s.) ismini denize ve ağaca, Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) ismini ise "*kulunu*" buyurmak sûretiyle kendisine izâfe etti.

Ey derviş! Kulluktan daha şerefli bir kaftan olsaydı mi'râc gecesi Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) verilirdi. Îsâ (a.s.) beşikte "*Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum*" (Meryem 19:30) dedi. Fakat Hak, Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ile ilgili doğrudan doğruya aracısız bir şekilde "*O'nun kulu*" [*Abdullâh*] dedi.

Allah Mûsâ'nın (a.s.) yakınlığından bahsederken Mûsâ'yı övdü, Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) yakınlığından bahsederken ise kendisini. "*Geceleyin götüren O'nun şânı yücedir.*" Bu şunu gösterir ki Mûsâ (a.s.)

kendi sıfatlarıyla bekâ üzere iken Muhammed Mustafâ (s.a.v.) kendi sıfatlarından çıkıp Hakk'ın sıfatlarında fenâ bulmuştu. Hz. Ayşe'nin (r.ah.) "Onun ahlâkî Kur'ân'dı [*kâne hulukuhu'l-Kur'ân*]" demesinin sebebi budur. O ulaştığı yere Hakk'ın sıfatlarıyla ulaştı.

Bu, "alıp götürmek"tir ama kendi sıfatlarıyla olmaz çünkü öyle olsaydı "gelmek" olurdu. Gelen tâlibdir, alınıp götürülen ise matlûb; gelen müriddir, götürülen ise murâd; gelen zikredendir [*zâkir*], getirilen ise zikredilen [*mezkûr*]. Hiçbir zaman tâlib matlûb gibi, mürid de murâd gibi olmaz. Gelmekte olan yok hükmündedir [*gâib*] ancak gelince var olur. Götürülen ise götürenden bir ân bile gâib kalmaz.

Geliş umûmî, getiriş ise husûsî bir sıfattır. Beni isteyen gelmekten başka bir çâresi yoktur. Ben ise istediğimi kendim getiririm. Kendisi gelen kişi yolu bulabilir de bulamaz da. Benim getirdiğim kişinin ise yolu bulmaması mümkün değildir.

Mûsâ (a.s.) kendisi geldi ve bu yüzden ciğerine "*Beni göremezsin*" [*len terâni*] (A'râf 7:143) mührü vuruldu. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ise getirildi ve bu yüzden başına "*Rabbini görmez misin?*" [*e-lem tera ilâ Rabbike*] (Furkân 25:45) tâcı konuldu. Aynı şekilde, Mûsâ (a.s.) dağı ve Hakk'ın dağa tecellisini görünce, Allah'ın "*Mûsâ bayılıp yere düştü*" (A'râf 7:143) âyetinde beyân buyurduğu üzere yıldırım çarpmış gibi bayıldı ve yere düştü. Bunun sebebi gelişin yalnızca gelen kişinin sıfatı olmasıdır. Kendi sıfatlarıyla kâim olan, başka birisi tarafından mağlup edilebilir. Hakk'ın sıfatları ise aslâ mağlup edilemez.

Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) gelince, o bütün peygamberlerin makâmlarını gördü. Cennet-i a'lâyı da diğer cennet mertebelerini de, hûrilerle gılmanları ve köşkları de, ırmakları ve ağaçları da, cehennem ve cezâları da, levhi ve kalemi de, bütün bunların hükümlerini ve kararlarını da gördü fakat yerinden bir parça bile kılmıdamadı. Bunun sebebi onun alınıp götürülmüş olmasıydı, bu ise Hakk'ın sıfatıdır ve Hakk'ın sıfatı aslâ mağlup edilemez. Yâni Mûsâ (a.s.) kendi sıfatlarıyla kâim olduğu için mağlup oldu fakat Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Hakk'ın sıfatlarıyla kâimdi ve bu yüzden mağlup olmadı.

Şaşılabacak olan, "*Kulunu geceleyin alan O'nun şânı yücedir*" âyetini Cebrâil'in getirmiş olmasıydı. Cebrâil geldi ve "Kalk, seni götürüyüm" dedi. Eğer alıp götürsen sen isen "*O'nun şânı yücedir*"in anlamı nedir? Eğer alıp götürsen O ise orta yerde senin ne işin var? Ey Cebrâil! Beni alıp götürsen sen değilsin çünkü alan da götürsen de saklayan da Azîz olan Rabdir. Senin üzerine rûhun elbisesi örtüldü fakat onun işlenip

süslenmesi gerekti çünkü elbise süslenmeden tamam olmaz. Nübüvve-
timin eşiğinde hizmet etmen, senin elbiseni süsleyip yüceltti. Cebrâil
“Kalk, seni götürüyüm” deyince, Hz. Peygamber “Eğer kendi başına
geldiysen beni götürürsün” dedi. “*Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz*”
[*vemâ netenezzelü illâ bi-emri rabbik*] (Meryem 19:64). Emir almadan
tek bir adım bile atman mümkün olmadığına göre beni alan sen değil-
sin. (Ravh 207-208)

Hız. Peygamber’in yüksek makâmına ilişkin başka bir anlatımında
Sem’ânî, Allah’a giden yoldaki bütün mertebelerin onun mi’râc-
ının özet bir tekrârı olduğuna dikkat çeker çünkü o hayâtının pey-
gamberlikten önceki döneminde yükselmeye başlamıştı. Sem’ânî
muhâtaplarına, himmet ve talebin onların Allah’a yükselen kişisel
merdivenlerindeki basamaklar olduğunu hatırlatmaktadır. Onlar
basamaklara tırmanmanın henüz başındayken aşk yolunun temeli
olan kendi muhtaçlıklarıyla [*nîyâz*] –fakr ve dervişlikle eşanlamlı-
dır– karşılaşacaklardır:

Bu yolda sâdık bir muhtaçlık hâli [*nîyâz*], hep harâretli bir taleb ve
dâimî bir dert gerekir. Taleb yolundaki ilk menzil muhtaçlık hâlidir.
Din büyükleri muhtaçlık hâli için Hakk’ın kula gönderdiği bir elçi-
dir demişlerdir. Muhtaçlık hâlinin tohumu kulun sînesine ekildiğinde
onun dizginlerini ilâhî huzûra çekmiş oldular. Geçen günler, yolun
başında olanlara [*mübtediyân*] muhtaçlık hâliyle âşinâlık sağlar. Onlar,
muhtaçlık yolunda belli bir zaman dert ve ızdırap yüklü adımlar atar-
lar, önceden muhtaçlık üzereydiler şimdi ise himmet sâhipleridirler.
Yolun pîrleri ittîfâk ederler ki aşk gayb otağından çıkıp geldiği zaman
yalnızca müridlerin himmetinin hücrelerinde konaklar.

Himmet yolunda ciddî adımlarla bir müddet yürüyüp mesâfe alınca
mürîdin himmeti talebe döner. Bir damla meninin kan pıhtısına, kan
pıhtısının bir çiğnem ete dönüşüp onun da beşeriyet kisvesi kazanması
gibi, muhtaçlık hâli [*nîyâz*] himmete, himmet talebe, taleb de “*lâ ilâhe
illallâh*” hakikatlerinin caddesine doğru yönelir. Sultânın divânında
râlih davulları [*kûs-ı devlet*] vurmaya başlar: “Arayan beni bulur [*men
talebeni vecedenî*].”

Sonra şu nidâ yayılır: Ey üstün olan ne varsa! Ey zelil olan ne varsa!
Ey cennet ve cehennem! Ey arş ve kürsü! Beni taleb edenlerin yolun-
dan çekilin çünkü onlar benim avımdır, onların matlûbu da mak-
sûdu da benim. Üzerinize basacak olsalar yok olursunuz da size âit
hiçbir şey kalmaz!

Bil ki bahsettiğim bu mertebe ve dereceler yoldaki mi'râca dâirdir. Kişinin kendi irâdesi miktarınca bir mi'râcı olmadıkça bu yolda tek bir adım bile atamaz. Peygamberlerin hem zâhir hem de bâtın mi'râcları vardır, velîlerin mi'râcı ise bâtındır.

Bil ki Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) mi'râcı Mekke'de ya da Medine'de değil, tersine bu işin en başında onu "Muhammedü'l-Emîn" olarak vasfettikleri zaman başladı. O, Muhammedü'l-Emîn oluşundan sonra nübüvvet, oradan da risâlete götürüldü. Sonra risâlette fakra ulaşana kadar ilerledi, sonra fakr hâlinde daha da ilerledi ve sırf fakra [*meskenet*] ulaştı.

Fakr, ihtiyaç, niyâz ve meskenet, nübüvvet sırrının ziynetleri ve süsleydi. Tâlihın ezeli ve ebedî hânesinde fakr ve meskenet kuşağından daha üstün bir kuşak olsaydı kulluk ahbine bağlasın diye Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) gönderilirdi.

Allah'ın elçisi Muhammed'in (s.a.v.) cevheri bu merdivenlerden ve derecelerden yükselince bir cezbe onun cimini Kâbe'nin kapısından İbrâhim'in (a.s.) secdegâhına götürdü. Sonra Mescid-i Aksâ'dan alınıp "iki yay mesâfesi"ne götürüldü. Ardından rabliğin kıskançlığı [*gayret-i rubûbiyyet*] el değmemiş sırların üzerine izzet perdesini serdi ve halka şundan başka hiçbir şey ifşâ etmedi: "Böylece kuluna vahyettiğini vah-yetti" [*fî-evhâ ilâ abdihî mâ evhâ*] (Necm 53:10). Bu hikâyenin karşısında en fasîh ve belîğ hatiplerin dilleri tutuldu. Bu şarabın tadının nasıl olduğunu ancak âlemin o en güzel örneği bildi.

Gök ehli yetmiş bin yıl boyunca bu insan gizlendiği yerden ne zaman yüz gösterecek ve ilâhî izzetin huzûruna nasıl bir hediye getirecek diye bekleyip durdu. Kur'ân-ı Kerîm'in "Kulunu geceleyin götüren O'nun şânı yücedir" (İsrâ 17:1) âyetinde bahsedilen gece gelince, Meleü'l-a'lâ'nın mukarreb melekleri ve Kerrûbiyân, o en güzel örnek izzet makâmına nasıl girecek diye tesbîh ve takdîs penceresinden başlarını uzattılar. O, eşîge adımını atar atmaz "Sana senâyî sayamam, sen kendini nasıl senâ ediyorsan öylesin [*lâ uhî senâen aleyk ente kemâ esneyte alâ nefîk*]" dedi.

O en güzel örneğin yolunda yalnız ona tâbi olarak gidenler içinde bulundukları vaktin mertebesine göre mi'râc sâhibi olurlar. Onların mi'râclarıyla ilgili olarak, himmete muhtaçlık yoluyla ve talebe himmet yoluyla ulaşacakları söylenmişti. Sonra himmeti elde eden kişi taleb âlemine girince ona şöyle hitâb edilir: O'nu kendi talebinle bulamazsın ama taleb etmezsen şirke düşmüş olursun. "Bulmak için arayacağım" dediğinde yine şirke düşmüş olursun.

Eğer ezeli taleb muhâfızının külâhı lutuf ve kerem hücrelerinden kendini göstermemiş olsaydı, bütün âlem kendi zannının [*pindâşt*] rüzgarında savrulup giderdi. Hakikat ve katiyet bakımından bu böyledir. Taleb vücûddan [*yâft*] doğar, vücûd talebden değil; aramak bulmaya bağlıdır bulmak aramaya bağlı değildir.

Üstad Ebû Ali Dekkâk şöyle dedi: Sana göre sen kendin rızıktan kaçamazsın, bana göre ise rızkın senden kaçabilmesi mümkün değildir.

Ey derviş! Bil ki aslında senin için hiçbir şey O'nu talebden daha farz değildir. Pazara gidince O'nu taleb et, mescide gidince O'nu, meyhâneye gidince de O'nu!

Men be-harâbât u yâr-ı men be-harâbât
Bâ kadeh-i mey der-âmede be-münâcât
 Ben meyhânedeyim, dostum da meyhânedede,
 Elde bir kadeh şarap, niyâzdayım.

Ölüm meleği de sana gelse dikkat et ki talebi bırakmayasın. Ona de ki: Sen kendi işini yap, ben de kendi işimi yapayım. (*Ravh* 266-268)

YOL

Kur'ân ve hadis, genellikle insanlara niteliklerine göre işâret etmektedir: Mümin, kâfir, âlim, korkan, nankörlük eden, hâin ve diğerleri. Sonraki kaynaklar insan tiplerini sınıflandırmak için çok sayıda şema sunarlar. En temel ayırım, bilenler ve bilmeyenler veya müminler ve kâfirler arasındaki ayırmadır. Müminler, yükselen derecelere göre sıralanmıştır. Örneğin genel anlamıyla mümin olduğu gibi velî, nebî ve resûl de vardır. Böyle bir şemada, herhangi bir yüksek kategori –makâm da denilebilir– kendi içinde alt kategorilerin iyi niteliklerini içerir. Dolayısıyla velîler müminlerin tüm iyi niteliklerine sâhiptirler fakat nebîlere özgü nitelikler onlarda yoktur. Nebîler îmân ve velâyet sâhibi olmakla birlikte resûl değillerdir. Kategorilerin her biri alttakilerin özelliklerini taşımaktadır. Alt kategoriler de Allah'a giden yoldaki yükseliş mertebeleri olarak düzenlenebilir.

Hz. Muhammed ile sona eren risâlet ve nübüvveti bir kenara koyduğumuzda, insanlar üç ana kategoriye ayrılabilir: Nebevî mesajı reddedenler (kâfirler), mesajı tâkip etme teşebbüsünde bulunanlar (müminler) ve yolda önemli ilerleme kaydedenler (velîler). Buradaki yargının kriteri Allah'a yakınlıktır ki o da Âdem'in yaratıldığı ilâhî sûreti tâliblerin kademeli olarak gerçekleştirmesiyle kazanılır. Allah'tan uzaklık tekvînî emirden kaynaklanmaktadır. Genel olarak insanların baskın özellikleri olan unutkanlık ve aldırışsızlık dolayısıyla bu uzaklık sürer gider.

Bu türlü meseleleri ortaya koyan müelliflerin, insanın durumu, özellikle de kendimiz hakkında düşünmeye bir yol sağladıklarını aklımızda tutmalıyız. Söz konusu müellifler, insanın latîf hakîkati ile ilgili gerçek bilginin yaratılmışlara değil Allah'a âit bir alan olduğunu düşünerek bizim başkalarını yargılama hakkımız olduğunu aslâ

ileri sürmezler. Emin olabileceğimiz tek şey farklı insan tiplerinin var olduğudur. Herkes bunu bilir fakat uygulamada insanları yargılar ve her zaman kategoriler içerisine koyarız.

Kur'an ve hadiste insanlar tiplere ayrılıp sınıflandırılırken erdemlere ve güzel karakter özelliklerine göre yaşayanlar övülür, buna göre yaşamayanlar yerilir. Amaç insanların kendi fiillerini ve niyetlerini yargılamaları için ölçütler sağlamaktır. Gerçek düşman başka herhangi biri değil kişinin kendisidir. Kötülüğü emreden nefis [nefs-i emmâre] kimseyi yalnız bırakmaz. Birinin nefsi ele geçirip ona hükmettiğini düşünmesi yanılmalara en kötüsüdür ve kendini beğenmek her ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken bir niteliktir. Meybudî, Hz. Peygamber'in Ali b. Ebû Tâlib'e hitâben söylediği şu sözü nakleder:

Ey Ali! İnsanları başkasının kusurları ile meşgul gördüğünde, sen kendi nefsinin kusurlarıyla meşgul ol. İnsanları bu dünyayı mâmur etmekle [*imâret*] meşgul gördüğünde, sen kendi kalbini mâmur etmekle meşgul ol. (*Kesf* 3:258)

Her hâlükârda, kimse çağrılmaksızın ve çekilmeksizin yaratıcıya yakınlık bulamaz. Yakınlığı ortaya çıkaran güç, Müslüman ilâhiyatçıların yorulmaksızın vurguladıkları üzere yalnızca Allah'tan gelebilir. “O onları sever”, “onlar da O’nu severler” (Mâide 5:54) için gerekli önkoşuldur. Allah'ın sevgisi önce yaratılış fiilinde sonra da geri dönüş çağrısında kendini belli eder. Çağrı, sevgiyi gerçekleştirmek için çerçeve sağlayan kitap formunda gelir: “*Bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31). Ancak o zaman insan yükselen merdiveni tırmanabilir. Merdivenin genel adı dindir. Bu kelime [*din*] Allah tarafından kurulmuş bütün yollara, ayrı ayrı onların her birine ve sonunda İslâm olarak gelenine işâret etmektedir.

DİN

“*Ve biz Dâvud ve Süleyman'a bir ilim verdik*” (Neml 27:15) âyetinin tefsirinde Meybudî, din kelimesinin kapsadığı çeşitli bilgi türlerinden söz etmekte, bu kelimenin yalnızca bütün peygamberlerin değil meleklerin de ilim ve amelini isimlendirdiğine dikkat çekmektedir:

Âlemlerin Rabbi bu âyette, Dâvud (a.s.) ve Süleyman'a (a.s.) din ilmini vermiş olmakla lutufda bulunduğunu beyân ediyor. Din teslimiyeti

[islâm], îmânı, sünneti, cemâati, ibâdet ve tâati, küfür ve isyânı terki kapsayan şümüllü bir kelimedir. Bu, meleklerin Allah'a ibâdet ve itâat ettikleri dindir. Âdem'den (a.s.) Muhammed'e (s.a.v.) kadar nebî ve resûllerin dini de budur. Âlemlerin Rabbinin "*Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı*" (Şûrâ 42:13) âyetinde beyân edildiği üzere resûller ve nebîler ümmetlerini bu dine dâvet etmişlerdir.

Bu din saâdet ehli için alabildiğince açık ve ortada, hüsrân [şekâvet] içinde olanlar içinse alabildiğince gizlidir. Hak, dini tanıyıp görecek basîreti ancak saâdet ehline verir ve dini ancak bu basîrete sâhip olanlar görür ve tanır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediği gibi: "Siz dolunay gibi âşikâr olan dininizde nasıl bir hâl üzeresiniz ki onu sâdece görenler görebiliyor?" Yine rivâyet edilir ki Hz. Peygamber (s.a.v.) "Ben size gecesi gün ortası gibi tertemiz, bembeyaz bir nûr getirdim. Sizin aranızda benden sonra büyük ihtilaflar olacaktır, o zaman benim sünnetime ve hidâyet üzere olan râşid halîfelerimin sünnetine sımsıkı sarılın" dedi.

Bu din iki şey üzerine kurulmuştur: Kulak vermek [istimâ'] ve tâbi olmak [ittibâ']. Dinleyip kulak vermek Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) gönderilen vahyi rûhunla ve kalbinle kabûl etmen ve yalnızca ona tâbi olarak dosdoğru gitmendir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Resûl size ne verdiyse onu alın*" [vemâ âtâkumu'r-resûle fe-huzûhu] (Haşr 59:7). (Kef 7:195-196)

Din genellikle üç temel kısma veya boyuta sâhip olarak tanımlanır. Hz. Peygamber, ihsân ile ilgili olarak zikredilen Cebrâil hadisinde en bilinen şemalardan birini ortaya koymuştur. Buna göre Hz. Peygamber, bir gün ashâbından bâzıları ile otururken Cebrâil insan sûretinde çıkageldi, ona belli sorular sordu ve Hz. Peygamber bu soruları cevapladı. Cebrâil ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber, gelen kişinin "size dininizi öğretmek için" gelmiş olan Cebrâil olduğunu açıkladı. Bu hadisten –Kur'ân'dan alınabilecek birçok destekle berâber– yola çıkılarak dinin üç boyuta sâhip olduğu anlaşılabilir: Amel yâhut teslimiyet olan islâm; inanç yâhut anlayış olan îmân; ve ihsân, yâni güzel yapmak yâhut erdem veya sevgi tarafından dönüştürülme. Diğer bir deyişle din –aslında herhangi bir din–, doğru file (beden), bilincin düzeltilmesine (nefis) ve en içteki hakîkatin gerçekleştirilmesine (rûh) yöneliktir.

Îmânı [*faith*], metinlerin yönlendirmesine uygun şekilde anlayışı [*understanding*] kapsayan bir kategori olarak ele alışıma dikkat edilmelidir. Îmân kesinlikle kör inanç değildir. Nitekim Cebrâil hadîsinde, Hz. Peygamber îmânı nesneleri açısından târif eder: “Îmân, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, iyisi ve kötüsüyle kadere inanmandır.” Nesneler olmaksızın îmân boştur. Nesnelerinin anlaşılması ve insan varoluşu için içerimleri söz konusu değilse îmân yüzeyseldir. Kısaca îmân, Hakk’ı tanımak ve bu tanıyışa uygun davranışı benimsemektir. Meybudî “*Görmedin mi Allah nasıl bir misâl getirdi? Güzel bir kelime güzel bir ağaç gibidir.*” (İbrâhîm 14:24) âyetinin tefsîrinde îmânın bu türlü kavranışına işâret eden meşhur bir hadîse şöyle atıfta bulunur:

Müminin ağzından çıkan güzel söz ve doğru konuşma güzel meyve veren güzel bir ağaç [*şecere-i tayyibe*] gibidir. Münbit topraktaki güzel bir ağaç hoş bir su ile ancak tatlı meyveler verir. Allah “*Güzel ve temiz beldenin bitkisi Rabbinin izniyle çıkar*” (A’râf 7:58) buyurur.

Güzel ve temiz belde [*beledü’l-tayyib*] müminin nefsi, güzel ağaç mârifet ağacı, hoş bir su pişmanlık [*nedâmet*] suyu, güzel meyve de kelime-i tevhiiddir. Ağacın köklerini toprağın derinliklerine yönelttiği gibi mârifet ve îmân da köklerini müminin kalbine doğru yönelir. Dalların meyveyi yukarıya taşıması gibi mârifet ağacı da tevhi di le ve amelleri uzuvlara getirir, böylece her ikisi birden yükselirler. Allah “*O’na ancak güzel sözler ulaşır, sâlih ameli de O yükseltir*” [*ileyhi yas’adu’l-kelîmu’t-tayyib ve’l-amelu’s-sâlihu yerfauh*] (Fâtır 35:10) buyurur.

Bir ağaç üç şey ile var olur: Toprağın derinliklerine uzanan kök, yerli yerinde bir gövde ve yukarı doğru yükselen dallar. Mârifet ağacını da tam kılan üç şey vardır: Kalp ile tasdik, uzuvlarla amel etmek ve dille söylemek. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Îmân kalp ile mârifet, dil ile ikrâr ve uzuvlarla ona uygun ameldir.” (*Kef* 5:261-262)

Önceki bölümde özellikle mânevî hayâta ve arayışın amacı olan Allah’ı görmeye işâret etmesi dolayısıyla Cebrâil hadîsindeki ihsân tanımının tarîkata ilişkin anlatımlarda öne çıktığına dikkat çekilmişti: “İhsân, Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O’nu görmesen bile O seni görmektedir.” Dinin en içteki boyutu genellikle ihlâs olarak adlandırılır. Kelimenin temel anlamı “arındırmak” olup bu durumda bilinci ve farkındalığı Allah’tan başka her şeyden boşaltarak arındırmayı ifâde eder. İhlâs, yolun üç mertebesinden –nefsin

arındırılması, erdemlerle donatılması ve Bir ile uygun duruma getirilmesi- geçerek kendiliğin özündeki tevhidî gerçekleştirmektir.

İhlâsın zıddı nifâktır [ikiyüzlülük]. Nasıl kibir Hıristiyanlıkta tüm günahların anası sayılmayı hak ediyorsa nifâkın da İslâm'da böyle görüldüğü ileri sürülebilir. Nifâk, Allah'tan başka birisi ya da başka bir şey uğruna doğru fiilleri yanlış niyetle işlemektir. Örneğin komşular senin hakkında kötü düşünmesin diye Cuma günleri mescide gitmek ikiyüzlülüktür. İhsân ve ihlâs, başka bir Kur'ân kavramı olan ve genellikle bütün erdemlerin toplamını göstermek için kullanılan takvâ ile yakından ilgilidir.

Fâtiha sûresindeki “*Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım isteriz*” (Fâtiha 1:5) âyetinin tefsîrinde Meybudî, âyetin ilk kısmının nefsi donatıp tezyîn etmeye, ikinci kısmının nefsi arındırıp saflaştırmaya, tamâmının ise dini bir bütün olarak tanımlayan islâm, îmân ve ihlâsa atıfta bulunduğunu söylemektedir:

Bu âyet, dinin sütunlarından iki ana sütuna [*rûkn-i azîm*] işaret eder, dindar kimseler bu iki sütun etrafında yol alırlar. Birincisi riyâdan uzak ibâdetle ve nifâktan uzak itâatle nefsi tezyîn etmektir [*tahlîye*]. İkincisi de kişinin nefsinin tezkiye edip onu şirkten koruması, kendi güç ve kuvvetine dayanmamasıdır. Nefsi tezyîn etmek şerîatta yapılması gerekli olanları, tezkiye etmek ise yapılmaması gerekenleri gösterir.

Bu iki kısa söze dikkat et. Kişinin kalbi âşinâlık ve aydınlıktan [*rûşenâyî*] hissedâr ise bu iki sözden dinin bütün şer'î kuralları anlaşılır. Böylece senin için Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) şu sözü anlaşılır hâle gelir: “Bana her şeyi kuşatan sözler verildi [*cevâmiu'l-kelim*], benim sözüm kısa ve açık kılındı.”

“*Yalnız sana kulluk ederiz*” [*ıyyâke na'budû*]. Bu âyet saf tevhidin beyânıdır. Saf tevhid ise O'ndan başkasının ibâdetle lâayık olmadığına inanmak, rabliğin ancak Allah'a mahsus ve kulluğun eşi benzeri olmayan O yegâne mâbûda lâayık olduğunu bilmektir.

“*Ve ancak senden yardım dileriz*” [*ve ıyyâke nestâîn*]. Bu ise âriflerin mârifetine işaret eder. Mârifet, O'nun fiillerinde yegâne olduğunu, O'nun yardımı olmaksızın kulun kendi başına hiçbir şey yapmadığını ve yapamayacağını idrâk etmektir.

Bu tevhidin aslı ve bu mârifetin malzemesi, önce Hakk'ın varlığını ve birliğini, sonra kudret ve lutfunu, sonra rahmet ve ihsânını, sonra da

sevgisini ve yakınlığını idrâk etmektir. İlki islâmın, ikincisi îmânın, üçüncüsü ise ihlâsın temelidir. (Keşf 1:34)

Teslîmiyet anlamına gelen islâm kelimesinin her bağlamda İslâm dinine işâret edebileceği ya da edemeyeceği konusu akılda tutulmalıdır. İslâm kelimesi “Göklerde ve yerde olanların hepsi, isteyerek veya istemeyerek O’na teslîm olmuştur ve ancak O’na döndürüleceklerdir” (Âl-i İmrân 3:83) âyetinde olduğu gibi bütün her şeyin tekvînî emre teslîmiyetini ifâde edebilir. Cebrâil hadîsinde olduğu gibi dinin içsel boyutları olan îmân ve ihsânın aksine dinin amelî kısımlarına işâret edebilir. Herhangi bir peygamberin ya da peygamber tâkipçisinin gönüllü teslîmiyetini belirtebilir. Bu nedenle Kur’ân, Hz. İbrâhîm’i ve Hz. İsa’nın havârilere diğer Müslümanlar olarak zikreder. Son olarak bu kelime genel anlamda bir din olarak İslâm’a işâret edebilir. Meybudî “*Dini yalanlayanı gördün mü?*” (Mâûn 107:1) âyetinin tefsîrinde din ve teslîmiyet kelimeleri arasındaki ortak zemîne dikkat çekmektedir. Âyete yazdığı tefsîrin ikinci mertebesinde müfessirlerin âyette kime atıf olabileceği belirli kimselerden söz edilmesi dolayısıyla tarihsel bağlam verme denemelerini anlatan Meybudî, yaptığı yorumu besmeleye ilişkin açıklamasıyla irtibâtlandırır:

“*Allah’ın adıyla*” [*bismillah*] sözündeki her harfte ezel ve ebedin sırları vardır ancak izzet perdelerinin altına gizlenmiştir, tâ ki lâıyk olmayan kulaklar onu duymasın ve nâmahrem olanlar ona yol bulmasın. Baş kulağına [*sem’-i zâhir*] ulaşan her şey kalp ve rûh tarafından kabûl edilmez. Zâhiren duymak başka, bâtinen kabûl etmek başkadır.

Şibli bir gün Cüneyd’in hizmetindeyken “Allah!” dedi. Cüneyd sordu: Bu söylediğin dilin zikri mi rûhun zikri mi? Rûhun zikri ise dil onu tâkip eder, yok eğer dilin zikri ise bu pek kolay bir iştir, İblis de senin söylediğini söyler. Şu halde ondan daha üstün ve fazîletli oluşun nerede kaldı?

Burası umumî bir eşiktir. Dost da düşman da, âşinâ da bigâne de bu eşiğe girer. Perdenin içinde, sultanların yaygısı üzerinde kendine yer bulan birileri de olmalı. Yoksa herkes ve her saman çöpü bu umumî eşiğe girebilir.

Her hasî ez reng u güftârî bedîn reh key resed

Derd bâyed perde-sûz u merd bâyed gâ-m-zen

Bir saman çöpü bu yolun rengini ve sözlerini nasıl bulsun?

Perdeleri yakacak bir ızdırıp ve yolda adım atacak er gerek.

Perdeleri yakacak ızdırıp dinin ızdırabı [*derd-i din*], adım atacak er de dine yapışan kişidir [*dindâr*].

Dini yalanlayıp İslâm'ı elinin tersiyle iten şu bedbaht kâfire bak ki, Allah, habîbi Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) o bedbaht kişi yüzünden nasıl hitâb etti ve böylelikle kâfiri nasıl uyardı: “*Dini yalanlayanı gördün mü?*” [*e-raeytellezi yükezzibu bi'd-dîn*] (Mâûn 107:1). Ey Muhammed (s.a.v.)! Şu sefil kişiyi, şu hüsrân içindeki sefil Velid'i, şu cehâletle dolu Ebû Cehil'i gördün mü? İslâm dinini ısrarla inkâr edip senin nübüvvetini ve mucizelerini reddettiler! Ey Muhammed! Onlar kabul etmeseler dine ne zarar gelir? Onların reddi dini eksiltir mi? Bu din şüphesiz eksiksiz ve sağlamdır [*metîn*]. Bu din için çözümlü dağılma ve kopma yoktur. Bu din orta yol ve en sağlam kuldür [*urve-i vüskâ*].

Hakikat ehlinin dilinde din, kişinin kulluk yoluna koyulması, külliyen teslimiyeti benimsemesi [*inkıyâd*] ve bütün diğer kapılardan yüz çevirmesidir. Kişinin yalnızca O'na sığınması ve O'na kaçmasıdır.

Tarîkat büyüklerinden birisi şöyle söyledi: “*Şüphesiz Allah katında din islâmdır*” (Âl-i İmrân 3:19) âyetinin anlamı Hak'tan başka her şeyi sırf O'nun için bir kenara koyman, O'nun hakkını ise hiçbir sebeple bir yana koymamandır. Sahih bir hadiste Allah'ın elçisi şöyle dedi: “Din kolaylıktır [*ed-dinü yüsrün*].” Din bütünüyle kolaylıktır [*âsânî*] çünkü en sonunda kolaylığa götürür. (*Keşf* 10:633-634)

“*Allah göklerin ve yerin nûrudur*” (Nûr 24:35) âyetinin tefsîrinde Meybudî hem zâhirî hem de bâtinî nûrların olduğunu söyler. Bâtinî nûru açıklarken dinin üç boyutunu erdemler ve karakter özellikleri ile ilişkilendirir ve sünneti tâkip etmesi gereken müminlerin geneli için her üç boyutun da zorunlu olduğunu belirtir. Tarîkat yolunda ilerleyen kimseler için ise çok daha fazlasına ihtiyaç vardır.

Hakikatte nûr kendisinden başkasını aydınlatandır, başkasını aydınlatmayana nûr denmez. Parlak ve aydınlık olmaları bakımından değil başkalarını aydınlatmaları bakımından güneş de ay da kandil de nûrdur. Ayna, su ve mücevhere nûr denmez çünkü onlar kendi zâtları bakımından parlak olsalar da başkalarını aydınlatmazlar.

Bu hakikat anlaşıldığında bil ki “*Allah göklerin ve yerin nûrudur*”: Yâni mümin kulları ve dostları için gökleri ve yerleri aydınlatan Allah'tır. Bedenlere sûret veren [*musavvir*] ve rûhları nûrlandıran [*münevvir*] O'dur. Nûrların tamamı O'ndan gelir ve tamamının varlığı O'nunladır. Bu nûrların bâzısı zâhir bâzısı ise bâtındır. Allah zâhir nûr hakkında “*Ve*

ışık saçan pırıl pırıl bir kandil yaptık” [ve cealnâ sirâcen vehhâcâ] (Nebe’ 78:13) buyurdu. Bâtın nûr hakkında da “Allah’ın gönlünü islâma açtığı kişi Rabbinden bir nûr üzere değil midir?” [e-femen şerahallâhu sadrahû li’l-islâmi fe-hüve alâ nûrin min rabbih] (Zümer 39:22) buyurdu. Zâhir nûr ne denli parlak ve güzel olsa da bâtin nûrun bendesidir. Çünkü zâhir nûr güneşin ve ayın, bâtin nûr ise tevhîd ve mârifetin nûrudur.

Güneş ve ayın nûru her ne denli güzel ve parlaksa da gün bitince tutulup gizlenir. Yarın kıyâmet günü “Güneş dürüldüğü zaman” (Tekvîr 81:1) âyetinde beyân edildiği üzere güneş solacak ve dürülecektir. Mârifet güneşi ve tevhîd nûru ise müminlerin kalplerinden doğar ve kesinlikle tutulup gizlenmeyeceği gibi aslâ batmayacak ve dürülmeyecektir. O nûr için batışı olmayan [bî-gurûb] bir doğuş [tulû’], tutulup gizlenmeyen [bi-küsûf] bir keşif [küşûf] ve iştiyâk makâmından yayılan bir parlaklık [işrâk] vardır. Şâir şöyle söyler:

İnne şemse’n-nehâri tağrubu bi’l-leyl

Ve şemsü’l-kulûbi leyset tağîbu

Gündüz vaktinin güneşi gece olunca batır.

Ama kalplerin güneşi aslâ batmak bilmez.

Yine bil ki bâtin nûrlar kendi mertebelerinde farklı farklıdır. Birincisi islâmın ve onunla birlikte ihlâsın nûrudur. İkincisi îmânın ve onunla birlikte sıdkın nûrudur. Üçüncüsü ihsânın ve onunla birlikte yakînin nûrudur. İslâmın aydınlığı ihlâsın nûrunda bulunur. İmânın aydınlığı sıdkın nûrunda bulunur, ihsânın aydınlığı da yakînin nûrunda bulunur. Bunlar şeriat yolunun menzilleri ve müminler arasında ilk mertebede olanların [âmme-i mü’minân] makâmlarıdır.

Sonra hakikat ehli ve tarikat civanmertlerinin başka bir nûru ve hâli vardır. Onlar ferâset ve onunla birlikte keşif nûruna, istikâmet ve onunla birlikte müşâhede nûruna, tevhîd ve onunla birlikte indiyet mertebesinde yakınlık [kurbet] nûruna sâhiptirler.

Kul bu makâmlarda olduğu sürece kendi sülûküyle mukayyettir. Hakk’ın kendine çekişi işte burada başlar. Kul ilâhî cezbe ile hemhâl olunca azamet ve celâlin nûru, lutuf ve cemâlin nûru, heybetin nûru, gayretin nûru, kurbiyetin nûru, ulûhiyetin nûru ve hüviyetin nûru burada el ele tutuşur. Âlemlerin Rabbinin “Nûr üstüne nûr” [nûrun alâ nûr] (Nûr 24:35) buyurmasının sebebi budur.

Durum rabliğin nûru karşısında kulluğun nûrunun görünmez olduğu noktaya dek ulaşır. Fakat bu âlemde Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) dışında hiç kimse celâl sâhibi Allah’ın bu nûrlarını ve yakınlığını elde

edebilmiş değildir. Herkes için bu nûrun bir parçası vardır, o ise bu nûrların hepsine sâhiptir. Çünkü o kemâlin tümü, cemâlin bütünü ve fazîletin kiblesidir. (*Kesf* 6:542-543)

Dine ilişkin bir başka açıklamasında, Meybudî dinin söz konusu üç boyutuna makâmlar olarak atıfta bulunur. Aşağıdaki kısım “*İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti.*” (Rahmân 55:3-4) âyetinin tefsîrindendir:

Bâzılarına göre “*O, insanı yarattı*” âyeti, mümin, kâfir, muhlis, münâfık, siddîk ve zındık insanların hepsine şâmilidir. Her kim insan ise bu hitâbın muhâtabıdır. Onlar Allah’ın insanı yarattığını ve ona her şeyi öğrettiğini söylerler. Yâni Allah herkese akıl, kavrayış [*fehmi*] ve anlayış [*ferheng*] verdi tâ ki kendi menfaatlerine uygun olan yolu kendi başlarına bulabilsinler ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilsinler. Herkese, her bölgeye, hattâ her şehre ve her mahalleye bir lisan verdi ki birbirlerini tanıyıp isteklerini anlayabilsinler. İnsanoğlunu bu şekilde ayrıcalıklı kıldı, bu vasfıyla onu diğer canlılardan ayırıp ona üstünlük verdi.

Yine “*O, insanı yarattı*” âyetinin Muhammed ümmetinden îmân edenlerin geneli anlamına geldiği söylenmiştir. “*Ona beyânı öğretti.*” Bu hak yol, pâk şeriat ve hanîf dindir ki Allah bunu onlara öğretti ve yolunu gösterdi. Nitekim bir başka yerde şöyle buyurdu: “*De ki: İşte benim yolum budur, ben Allah’a çağırıyorum*” [*kul hâzihî sebîli ed’û ilallâh*] (Yûsuf 12:108). “*Rabbinin yoluna hikmetle çağır*” [*ud’u ilâ sebîli rabbike bi’l-hikmeti*] (Nahl 16:125).

Allah bu yolu üç menzil üzere tertip etti. Birincisi zâhîrî şeriatı bilmek, ikincisi bâtinî mücâhede ve riyâzeti bilmek, üçüncüsü de kalbin ve kalbe ferah veren mâşukun [*dil-ârâm*] sohbeti ile velîlerin hikâyeleri [*dâstân-ı döstân*].

Sonra bunu üç topluluğa yöneltti ve bu üç topluluğun diliyle halka öğretti. “Ulemâya sor, hikmet sâhipleriyle ünsiyet kur ve büyüklerle birlikte otur [*sâili’l-ulemâ ve hâlîti’l-hükemâ ve câlîsi’l-küberâ*].” Şeriat ilmini ulemâdan, riyâzet ilmini hikmet sâhiplerinden ve mârifet ilmini de büyüklerden [*küberâ*] öğren. (*Kesf* 9:419)

İLÂHÎ SÜRET ÜZERE YARATILMANIN GÜZELLİĞİ

Kur’ân güzel ve çirkin birçok karakter özelliğinden bahseder. Güzel özellikler insanların yaratıldığı ilâhî sûreti göstermekte ve çirkin özellikler ise insanın aslî cevherini karartmaktadır. Kitap ve sünnet, insanları belirli şeyleri yapıp diğer şeylerden kaçınmaya teşvik eder ve

onlara erdemlerle nitelik kazanıp ahlâkî bozuklukları gidermelerini nasîhat verir. Erdemleri [fezâil] ve ahlâkî bozuklukları [rezâil] tartışan literatür, doğası gereği ne yalnızca eylemlere odaklanan fıkha ne de ana mesâisi doğru ve yanlış inançların araştırılması olan kelâma özgüdür. Kur'ân'ın insanın niteliklerine ilişkin beyânlarını kötülükten sakınmak ve güzelliğe ulaşmak için yapılandırılmış bir yaklaşıma dönüştürenler tasavvuf ile ilişkili müelliflerdi. Filozofların da bu meseleler hakkında daha soyut bir dil kullanarak ve Greklerin etik öğretilerinden ilham alarak söyleyecekleri çok şey vardı.

“O onları sever, onlar da O’nu severler” (Mâide 5:54) âyetini tekvînî emrin bir ifâdesi olarak okursak hem Allah hem de insan tanım gereği hem seven [âşık] hem de sevilendir [mâşuk]. Ardından “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyetini dinî [teklifi] emrin bir ifâdesi olarak okuyabiliriz. Allah’a olan sevgilerini tanıyan insanlar, Allah’ın onlara olan sevgisini gerçekleştirmek için Hz. Peygamber’i tâkip etmelidirler. Her ne kadar Allah zâten insanları seviyor ise de onlar en mükemmel örneği tâkip etmek sûretiyle ikinci tür bir sevginin nesnesi hâline gelebilirler.

Her nerede sevgi varsa, orada seven ve sevilene vardır. Seveni sevilene cezbeden şey, tek kelimeyle güzelliştir. Edebiyat burada [her ikisi de güzellik anlamına gelen] *cemâl* ve *hüsnü* birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanmaktadır. *Cemâl* kelimesi için en çok bilinen söz Hz. Peygamber’in “Allah güzeldir ve O, güzeli sever” [*innallâhe cemîlün yuhibbu’l-cemâl*] hadîsidir. *Hüsn* ve türevleri Kur’ân’da birçok kere kullanılır. Kur’ân mütercimleri, bağlamdan anladıklarına bağlı olarak bu kelimeleri genellikle “güzel” [*beautiful*] veya “iyi” [*good*] şeklinde çevirirler. İngilizce *good* [iyi] kelimesi Platon’un “iyi ideası”yla aynı çağrışımlara sâhip olduğundan bu kelime isâbetli bir seçim olurdu. Fakat modern dönemde bu kelimenin anlam kaybına uğraması ve *şerrin* [kötülük] zıddı olarak *hayrın* bu kelime ile tercüme edilmesi gerekliliği dolayısıyla ben burada *hüsn* ve türevlerini “güzellik” [*beauty*] ve “güzel” [*beautiful*], zıtları olan Arapça *sû*’ ve türevlerini ise “çirkinlik” [*ugliness*] ve “çirkin” [*ugly*] şeklinde tercüme ettim.

“Allah neden insanları sever?” sorusunu sorduğumuz zaman cevap tek bir kelimeye indirgenir: Güzellik. Ontoloji –tekvînî emir– perspektifinden bakıldığında Allah insanları sever çünkü insanlar O’nun

kendi güzelliğinin tezâhürleridir. Ezeli ilminde O, insanları kendi güzelliklerinde bilmektedir ve onların güzel sûretlerine varlık verdiği için insanlar zamansal varoluşa gelirler.

Ahlâk [*morality*] ve etiğe –dinî [teklîfî] emir– özgü perspektiften bakıldığında Allah insanları sevebilir ya da sevmeyebilir çünkü O çirkin olanı sevmez. İnsanlar güzel oldukları kadarıyla O onları sever fakat çirkin olduklarıyla kadarıyla değil. Buna ek olarak O bâzılarını diğer bâzılarından daha fazla sevmektedir çünkü güzelliğin dereceleri vardır. O'nun sevgisinin yoğunluğu insanların güzelliklerinin yoğunluğuna bağlıdır.

Doğal [*inherent*] insan varlığının olması mümkünken doğal insan güzelliği gibi bir şeyin olması mümkün değildir. Varoluş “Ol!” emrinin meyvesidir ancak güzellik Allah Âdem’e bütün isimleri öğrettiği (Bakara 2:30) zaman bize işlenmiştir. Sâhip olduğumuz ne kadar güzellik varsa Allah’tan bir emânet olarak gelmiştir ve bizim için kalıcı bir mülk değildir.

“Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı” hadîsi iki şekilde yorumlanmıştır. Fakihler, kelâmcılar ve Allah’ın mutlak aşkınlığını vurgulayanların hepsi bu hadîsin “kendi sûretinde” [Allah’a âit sûret üzere] değil “Allah Âdem’i kendi sûretinde [Âdem’e âit sûret üzere] yarattı” anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Başka bir ifâdeyle Allah, Âdem’i kendi türü bakımından tam bir yetişkin sûretinde yarattı. Bu yorum oldukça akla yatkındır fakat Allah’ın sûretinin bizzât kendi isimleri ve sıfatlarıyla belirlendiğini söyleyen ikinci yorumla ters düşmez. Allah Âdem’i yarattığında bu isimleri ve sıfatları ona işlemiştir.

Kur’ân, Allah’ın isimlerinden “en güzel” olarak söz eder: “*En güzel isimler Allah’ındır. O halde O’na onlarla duâ edin*” (A’râf 7:180). Bu isimlerden biri “sûret veren” anlamına gelen Musavvir’dir (Haşr 59:24). Allah insanlara şöyle der: “*O size sûret verdi ve sonra da sûretlerinizi güzelleştirdi*” (Mü’min 40:64). O “*yaratanların en güzelidir*” (Mü’minûn 23:14) ve O insanı “*en güzel şekilde*” (Tîn 95:4) yarattı. Bu âyetler ve daha başka birçok âyet, insanların yaratılmış oldukları özgün doğaları (*fıtrat*) bakımından güzel oldukları düşüncesi için önemli bir Kur’ânî destek sağlar. Güzel olan Allah, insanları en güzel isimler [*esmâü’l-hüsna*] olarak târif edilen kendi sûreti üzere yarattı ve O, güzelliği sevdiği için insanları sevmektedir.

Tekvînî emir insanlara güzelliği bağışladığı halde dinî [teklîfî] emir kendi güzelliklerini gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceklerini onlara bırakır. İnsanların kendi güzelliklerini niçin kendiliğinden sürdürmediklerine gelince, bunun sebebi oldukça açık: Dizgini ellerine verdiğiniz zaman yaptıklarına bir bakın! Kur’ân unutkanlığı, doğal güzelliklerine uygun yaşamalarına sebep olacak aslî hatânın kökü olarak görür. Âdem unuttuğunda (Tâhâ 20:115), çocuklarının her birinde filizlenen bir tohum ekti. Âdem unuttuktan sonra hatırladı fakat çocukları belki hatırlayabilir belki hatırlayamaz. Hatırladıkları zaman atmaları gereken ilk adım dinî [teklîfî] emri tâkip etmektir: “*Bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin.*” (Âl-i İmrân 3:31)

Kur’ân, Allah’ın sevdiği kişileri açıkça belirttiğinde onlardan erdemlerine göre, Allah’ın sevmediği kişileri açık ettiğinde ise onlardan ahlâkî bozukluklarına göre söz eder. İslâm literatüründe bu erdemler Kur’ân’ın diğer bağlamlarda sözünü ettiği farklı yönlerle birlikte değerlendirilmiştir. Her ne kadar ahlâkî bozukluklara daha az ilgi gösterilmişse de onlara ilişkin olarak kapsamlı bir tedâvi sunulmuştur. Kur’ân’da özellikle Allah sevgisinin nesneleri olarak söz edilen kimseler güzel iş yapanlar, yâni takvâ sâhibi olan, nefsinin arındıran, güvenilir, sabırlı ve tevbekâr kimselerdir. O’nun sevgisinin nesnesi olmayan kimseler ise haddi aşan, haksızlık eden, nankör, kâfir, günahkâr, mağrur, böbürlen, güvenilmez, aşırıya kaçan, kibirli ve başkasının hatâsından mutlu olan kimselerdir.

Bu güzel ve çirkin karakter özelliklerini akılda tutarak, Hz. Peygamber’i tâkip etme ve Allah’ın sevgisine lâayık olma yolunun ahlâkî bozuklukları giderme ve erdemleri edinme olarak tanımlanabileceğini görebiliriz. Bu olumsuzlama [*nefy*] ve olumlama [*isbât*] veya arınma [*tezkiye*] ve süslenme [*tahliye*] sürecidir: İnsânî sıfatları nefy etme ve ilâhî sıfatları isbât etme, güzel olana yer açmak için çirkin olandan kurtulma, fenâ ve bekâ. Filozoflar ve sûfiler tarafından geliştirilen ahlâk bilimi (*ilm-i ahlâk*) bu iki taraflı sürece dayanmaktadır.

“Etik” anlamında kullanılan *ahlâk* kelimesi, “karakter” veya “karakter özelliği” anlamına gelen *huluk* kelimesinin çoğuludur. Normalde hareke koyulmamış Arapça yazıda karakter özelliği anlamına gelen *huluk* kelimesi ile yaratılış anlamına gelen *halk* kelimesi aynı şekilde yazılmaktadır. Bu yüzden kelimenin anlamını bize bildiren şey yalnızca bağlamdır. Her iki kelimenin de ortak köke sâhip olması,

karakter özelliklerinin bir kişinin yaratılmış doğasının içsel nitelikleri olduğunu gösterir. Bir *huluk* mutlaka etik olmak zorunda değildir çünkü kelime hem güzel hem de çirkin karakter özellikleri için kullanılır. Allah insanların karakterlerini yarattı ve karakterleri birbirinden farklı kıldı. Hz. Peygamber hakkında Kur’ân “*Şüphesiz sen çok yüce bir karaktere sâhipsin*” (Kalem 68:4) der. Bu âyet Hz. Peygamber’in en güzel isimlerin belirlediği sıfatları başka herhangi bir yaratılmıştan daha fazla bir araya getirdiği şeklinde yorumlanabilir çünkü Allah onu kendi sûreti üzere en mükemmel şekilde yaratmıştır. O bütün makâmları kuşattığı fakat onların hiçbirinde sâbit kalmadığından dolayı makâmsızlık makâmında olduğu gibi onun karakteri de insan nefsinin, kalbinin ve rûhunun bütün güzel özelliklerini kendinde toplamıştır.

Allah güzeldir ve bütün güzellik O’nun tarafından yaratmıştır. Bütün erdemler O’nun icâdıdır ve biz hepsinin kaynağını Allah’ın ahlâkı da denilen ilâhî sıfatlarda bulabiliriz. İnsan söz konusu olduğunda, erdemlere (*fezâil*) güzel yâhut yüce karakter özellikleri (*mehâsinü’l-ahlâk*, *mekârimü’l-ahlâk*), ahlâkî bozukluklara (*rezâil*) ise çirkin yâhut düşük karakter özellikleri denilir (*mesâvi’l-ahlâk*, *sefsâfü’l-ahlâk*). Allah’ın ahlâkı güzeldir ve dolayısıyla insanın karakter özelliklerini güzelleştirme sürecine *tahalluk bi-ahlâkillâh*, yâni “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak” denilmiştir. Bu, bir kişinin ilâhî sûret üzere yaratılan insan karakterinin aslî güzelliğine uygun bir biçimde aşamalı olarak güzelleştiğini belirtmek içindir. Buna erişmek için kişinin yüce karaktere sâhip olan birinin [Hz. Peygamber’in] ayak izlerini tâkip etmesi gerekmektedir.

Birçok hadiste kişinin güzel karakter özelliklerini korumasının öneminden söz edilir. Bir duâsında Hz. Peygamber şöyle der: “Allah’ım! Benim yaratılışımı güzel kıldın, karakterimi de güzel kıl [*Allâhümme ahsente halkî fe-ahsin hulukî*].” Hz. Peygamber burada “*Biz insanı en güzel şekilde yarattık*” (Tîn 95:4) âyetini îmâ etmektedir. Genellikle namazın başında edilen diğer bir duâ ise şu cümleyi içerir: “Allah’ım! Beni güzel karakter özelliklerine ilet. Onların en güzeline senden başkası iletmez [*Allâhümme’hdinî li-ahseni’l-ahlâk lâ-yehdî li-ahsenihâ illâ ente*].” Bu duâ cümlesinin ikinci kısmının kelime-i tevhîdin yeniden ifâdesi –“Allah’tan başka hidâyet eden yoktur”– olduğuna dikkat çekmek istiyorum.

Meybudî yaratılış ve karakter arasındaki ilişkiyi “*Günâhın açığını da gizlisini de bırakın*” (En’âm 6:120) âyetinin tefsirinde şöyle gösterir:

Bil ki Azîz olan Allah mahlûkâtı celâlinin kudretiyle ve izzetinin kemâliyle yaratarak latîf sanatla, hikmetli nazarla ve hadsiz keremle terbiye etti. Mahlûkâtın üzerinde sınırsız nimet ve bereketini bâtın ve zâhir olarak tamamladı. “*Üzerinize rahmetini açık ve gizli olarak bolca saçtı*” [ve esbağa aleykum niamehû zâhireten ve bâtineten] (Lokmân 31:20). Sonra kullarından bu nimetlere şükretmesini istedi: “*Eğer O’na kulluk ediyorsanız Allah’ın nimetlerine şükredin*” [ve’şkurû ni’metallâhi in küntüm iyyâhu ta’budûn] (Nahl 16:114).

Eğer kulluğun gereğini yerine getirmek istiyorsanız Allah’ın nimetlerine şükredin ve O’nun nimetlerini ne zâhirde ne bâtında O’na muhâlefet üzere kullanmayın. Allah’ın “*Günâhın açığını da gizlisini de bırakın*” [ve zerû zâhira’l-isme ve bâtnehû] (Nahl 16:114) buyurmasının sebebi budur.

Allah, nimetleri zâhir ve bâtın olarak iki türlü yaptığı gibi isyân ve muhâlefeti de zâhir ve bâtın olmak üzere iki türlü yaptı. Nimetlerin zâhir olanı yaratılışın mükemmelliği, bâtın olanı ise ahlâkın [huluk] güzelliğidir. Bunlara karşılık bedenın zâhir uzuvlarında ortaya çıkan alenî günahla kalbe düşen isyân isteği şeklinde bâtın günah vardır. Bundan dolayı Sehl et-Tüsterî bu âyetin mânâsıyla ilgili şöyle söylemiştir: Uzuvarınızla isyân ve günah fiillerini, kalbinizle de onlara karşı duyduğunuz sevgiyi terk ediniz.

Yine zâhir günâhın bu dünyayı, bâtın günâhın da cenneti arzu etmek olduğu söylenmiştir. Cenneti arzu etmek ilim dilinde günah olarak kabûl edilmese de civanmertlerin yolunda ve âriflerin zevkinde nimetleri istemek anlamına gelir. Kişi yalnızca nimetleri arzu ettiğinde ise nimeti verenin sırrından [râz] ve huzûrda olmanın neşesinden [nâz] ayrı düşer. Onlar –söz konusu ibâdet ve tâat bile olsa– kişiyi sır ve neşeden ayrı düşüren her ne varsa onu şirk ve günah olarak kabûl ederler. Bu mânâyı da şöyle dile getirirler:

Beher çi ez râh bâz uftî çi küfr ân harf u çi îmân

Beher çi ez dost vâ mâni çi zişt ân nakş u çi zibâ

Seni yoldan alıkoyan her ne varsa ister îmân olsun ister küfür fark etmez!

Seni dosttan ayrı düşüren her ne varsa ister güzel olsun ister çirkin fark etmez! (Senâî) (Kef 3:483)

Müfessirler, Kur'an'daki Yûsuf kıssasının yeniden anlatımında sevginin ve güzelliğin tabiatına ilişkin birçok görüş bulurlar. Meybudi “*Onu ucuz bir fiyata sattılar*” (Yûsuf 12:20) âyetinin tefsîrinde bunun bir örneğini verir:

Yûsuf'u (a.s.) kardeşlerinin az bir bedele satmalarında şaşılacak bir şey yok, esas şaşılması olan Yûsuf (a.s.) gibi birisini yirmi dirheme elde eden kervancıların işidir! Halkın bâki olan cenneti az bir dünyaya karşılık satmalarında şaşılacak bir şey yok, esas şaşılması olan öyle muazzam bir cennetin ve muhteşem mülkün fakire verilen bir somun ekmek karşılığında kazanılmasıdır! Gerçekte tâlihe bir bedel biçilemez, Hakk'ın lutuf ve keremi de karşılıksız bir bağıştan başka bir şey değildir [*devlet bahâyî nîst ve kerâmet-i Hak cuz atâyî nîst*].

Yûsuf'un (a.s.) zâtında sâhip olduğu vasıflar –ismetin husûsiyetleri, kurbiyet hakikatleri, ilim ve hikmetin incelikleri– kardeşlerine ayân olmuş olsaydı onu az bir bedele karşılık satmazlar ve ona köle demezlerdi. Onun niteliklerinin ve güzelliklerinin bir zerresi Mısır Sultânı'na ve Züleyhâ'ya ayân oldu da bak nasıl bütün mülklerini ona tahsis edip onu el üstünde tuttular! Yine Mısırlı kadınlar onun güzelliğini görünce “*Bu bir insan değil, kerîm bir melektir*” [*mâ hâzâ beşerâ in hâzâ illâ melekûn kerîm*] (Yûsuf 12:31) dediler. Evet, iş göstermekle *[numûden]*, görmekle *[diden]* değil. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) bu yüzden “Allah'ım! Bize eşyâyı olduğu gibi göster [*Allâhümme erine'l-eşyâe kemâ hiye*]” diye duâ etti.

İbn Atâ “Güzellik [*cemâl*] zâhir ve bâtın olmak üzere iki türlüdür” dedi. “Zâhir güzellik yaratılışın süslenip bezenmesi ve hoş sûret, bâtın güzellik ise ahlâkın kemâlî ve iyi karakterdir [*sîret*].”

Âlemlerin Rabbi, Yûsuf'un (a.s.) zâhir güzelliğini kardeşlerine gösterdi. Allah'ın nezdinde zâhirde kalan hiçbir değer taşınamasına rağmen onlar bundan başka hiçbir şey görmediler. Bu yüzden de onu az bir bedele karşılık sattılar. Mısır vâlisine onun bâtın güzelliğinden az bir miktar gösterdi de hanımına “*Ona iyi bak*” (Yûsuf 12:21) dedi. Bu, insanların Allah nezdinde kıymetin zâhir değil bâtın güzellikte olduğunu bilmeleri içindir. Nitekim Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah sizin sûretlerinize ve sâhip olduklarınıza değil kalplerinize ve amellerinize bakar [*innallâhe lâ yanzuru ilâ suverikum ve lâ ilâ emvâlikum velâkin yanzuru ilâ kulûbikum ve a'mâlikum*].”

Bir gün Yûsuf'un (a.s.) aynada kendisine baktığı rivâyet edilir. Kendisindeki kusursuz güzelliği görüp şöyle der: Bir köle olsaydım fiyatım

ne kadar olurdu? Beni satın almaya kim güç yetirebilirdi? Âlemlerin Rabbi, Yûsuf'un (a.s.) kendisine bakıp böyle söylemesinin karşılığında onu köle, fiyatını da yirmi dirhem yaptı.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle söyledi: Kendine bakma çünkü kendine bakıp beğenmenin [*hodbînî*] bir kıymeti yoktur. Kendini süsleyip bezeme çünkü kendini süslemenin hakikatte bir değeri yoktur. Kendini takdîr etme çünkü kendini takdîr etmenin [*hod-pesendî*] bir mesnedi yoktur!

Dûr bâş ez sohbet-i hod-perver-i âdet-perest

Bûse ber hâk-i kefi pây zi hod bizâr zen

Kendilerini besleyip duran âdetperestlerle yoldaşlık etmekten uzak dur!

Nefislerine hasım olanların ise ayaklarının tozunu öp! (Senâî)

Kendini süsleyip bezeme, bırak seni Hak tezyîn etsin. “*Allah onu kalplerinde süslemiştir*” [*ve zeyyenehû fî kulûbikum*] (Hucurât 49:7). Kendini takdîr etme, bırak seni Hak takdîr etsin. “*Allah onlardan râzıdır*” [*radı-yallâhu anhum*] (Mâide 5:119). Kendine âit olma, bırak sana Hak sâhip olsun. “*Attağında sen atmadın*” [*vemâ rameyte iz rameyte*] (Enfâl 8:17).

Mi'râc gecesi Allah, Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Hep olduğun gibi bana âit ol ki hep olduğum gibi sana âit olayım.” (Kef 5:42-43)

“*Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik*” (Enbiyâ 21:107) âyetinin tefsîrinde Meybudî, güzel karakter özelliklerinin sâhibi olarak Hz. Peygamber'in tasvirini özetler. Kur'ân ahlâkından söz ederken Hz. Ayşe'nin “Onun ahlâkı Kur'ân'dı” şeklindeki sözü hatırlındadır:

O, Abdullah ibn Abdülmuttalib'in abasının altından geldi ve fânî sulb-lerden geçti fakat gaybın yardımı ona erişti. Allah, onun hâllerini ve sözlerini dönüştürdü: “*Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin*” [*ve inneke le-alâ hulukin azîm*] (Kalem 68:4). Beşerî mizâcın huyları ondan alındı ve yerine Kur'ân'ın ahlâkı yerleştirildi. Beşerî mizâcın sözleri ondan alındı ve yerine saf vahiy verildi: “*O kendi hevâsından konuşmaz. İndirilen vahiyden başkası değildir o*” [*vemâ yantıku ani'l-hevâ in hüve illâ vahyun yuhâ*] (Necm 53:3-4). Hiç şüphesiz o şeriatı anlatarak, Hakk'a doğru yürüyerek ve yalnızca emre uygun hareket ederek geldi. (Kef 6:323-324)

Sûfilerin ahlâk konusundaki ana meselesi Allah'ın ahlâkıyla nasıl ahlâklanılacağıydı. Bu, filozofların Tanrı'ya benzerlik kazanmak (*et-teşebbüh bi'l-ilâh*) ya da Tanrı formu olmak (*teellüh*) dedikleri bir süreçtir. Muhammed Gazzâlî ve diğerleri, kurtuluşun ancak Allah'ın

ahlâkına uygun olarak bulunması sebebiyle insanların ilâhî isimlerin anlamı üzerine derinlemesine düşünmeleri gerektiğini belirttiler.¹ Nitekim “*Rabbâniler olun*” (Âl-i İmrân 3:79) âyetinin tefsîrinde Meybûdî, sünnete uymaktan maksadın ilâhî ahlâk ile ahlâklanmak olduğunu vurgulayan iki hadis nakleder:

Yâni Allah'ın şu sözüyle vasfettiği üzere kendisi için seçtiklerinden [*muh-tassîn*] ol: “Ben onu sevince onun işiten kulağı ve gören gözü olurum.”

Mârifet ehlinin zevki açısından “*rabbânî olanlar*” şaşmaz bir yöneliş içerisinde [*tecrid-i kasd*], sağlam bir tevekkül üzere ve ünsiyet esintisiyle sırf Allah için bir olanlardır. Onlar iki âlemin de ötesine geçip Mevlâ aşkının lutfuna tutunurlar. Onlar kendi sıfatlarının arkasından dört tekbir getirirler [o sıfatları terk ederek cenâze namazını kılarlar].

Her ki der meydân-ı aşk-ı nîkûvân gâmi nihâd

Çâr tekbiri koned ber zât-ı û leyl ü nehâr

Kim güzeller uğruna aşk meydanına adım atarsa,

Gece gündüz onun arkasından dört tekbir getirirler. (Senâî)

Onların fenâ bulmuş nefisleri, şiddetle susamış [*teşne*] kalpleri, yanmış nefesleri vardır. Aşkla aydınlanmış sırları ve ümitle bekleyen rûhları vardır.

Dil z'ân hâhem ki ber tu ne-guzîned kes

Cân z'ân ki nezed bî-gam-ı aşk-ı tu nefes

Ten z'ân ki be-cuz mihr-i tûş nîst heves

Çeşm ez pey-i ân ki hod turâ bîned u bes

Yalnız seni seçecek bir gönül isterim.

Yalnız aşkının derdiyle soluk alacak bir rûh,

Yalnız senin aşkını arzulayan bir beden,

Ve seni, yalnızca seni görececek bir göz!

Onların himmetleri bu âlemi, murâdları cenneti, sükûnetleri de yerleri ve yedi göğü aşar. Onlar beklemektedirler: Aşkın güneşi ne zaman doğacak? Tâlihin dolunayı ne zaman belirecek? Saâdet rüzgarı ne zaman esecek? Ezeli zikir ne zaman meyveye duracak?

Key bâşed k'in kafes be-perdâzem

Der bâğ-ı ilâhî âşiyân sâzem

Ne zaman şu kafesten kurtulup da

İlâhî bahçede kendime bir yuva yapacağım?

1 Örneğin, Gazzâlî'nin ilâhî isimler şerhi olan *el-Maksadü'l-esnâ* adlı eserinin ilk kısmının dördüncü başlığı şu şekildedir: “Kulun kemâl ve saâdetinin Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmakta ve gücü yettiği ölçüde O'nun isimleri ve sıfatları ile ziynetlenmesinde olduğunun açıklanması.”

Yine “*rabbânî olanların*” Allah’a nisbetleri [*ihrisâs*] olan kimseler olduğu söylenir. Kullukları sürdükçe ve cisimleri yerinde durdukça onlar Allah’a isnâd olunur, O’nun sıfatlarıyla vasfedilir ve O’nun ahlâkıyla görünürler. Bu görüş Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) şu sözünden alınmıştır: “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın!” [*tahallakû bi-ahlâkillâh*] Yine o şöyle buyurmuştur: “Allah’ın pek çok ahlâkı vardır. Kim onlardan birisiyle ahlâklanırsa cennete girer.”

İlim ehli demişlerdir ki bu ahlâkın tefsîri Allah’ın doksan dokuz isminin mânâlarıdır. Kulun, Allah ile vuslata ermek için sülûkünde bu mânâlar vâsıtasıyla ilerlemesi gerekir.

Horasanlı pîr Ebu’l-Kâsım Gurregânî şöyle dedi: Kul bu mânâları ve vasıfları elde etmeye çalıştığı müddetçe hâlâ yolda demektir ve maksada ulaşamamıştır. O henüz kendi çabasıyla sülûk etmekte olup Allah’ın cezbesini bulamamıştır. Farkında olup bildiği sürece mârifetten geri kalmıştır, aşkı taleb ettiği sürece mâşuktan bihaberdir.

Be-şitâb be-aşk u nîz me-nişin der bend

Be-güzer tu zi aşk u âşıkî gâmi çend

Aşkta acele et, oturup da oyalanıp durma!

Aşkın da âşık olmanın da ötesine birkaç adım at!

Büyüklerden birine sordular: Kul ne zaman Mevlâ’sına vâsıl olur? “Kendisine vâsıl olduğunda” diye cevap verdi. “Kendisine nasıl vâsıl olur?” diye sordular. “Taleb matlûbda, mârifet de mârufda yok olunca” dedi. “Biraz daha açıklasana” dediler. Şöyle dedi: Bedende dilden başka şey kalmaz. Kalpte izden başka şey kalmaz. Rûhta yüz yüze görmekten [*ayân*] başka şey kalmaz. Duyuş gider, duyulandan başka şey kalmaz. Kalp gider, görünenden başka şey kalmaz. Rûh gider, asıl olandan başka şey kalmaz. (*Keşf* 2:185-187)

Yukarıda sözü edilen “büyüklerden biri” muhtemelen *Sad Meydân*’ın fenâ üzerine olan kısmında benzer vurgular yapan Ensârî’dir. *Çihil u du fasl*’da Ensârî, Ebu’l-Hasan Bunân’ın (ö. 930) “Kötü ahlâktan, tıpkı harâmlardan ve günahlardan sakınır gibi kaçın” şeklindeki sözünü yorumlarken karakterin dönüşümünü anlatır ve açıklamasında Hz. Peygamber’in “Ben güzel ahlâkı” veya başka bir rivâyette “yüce ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim” hadisine işâret eder:

Bu yolun sâlikleri ve bu eşiğe yakın olanlar, mizaçlarını güzel ahlâkla besledikleri gibi güzel ahlâkı da sâlih amelle beslerler.

Şeriatı amellerinin, tarikatı da ahlâkının sultânı kıl! O zaman belki erlerin tarikatıyla ahlâkî güzellikleri tamamlar, şeriatı gözeterek islâ-

mın ve îmânın ahlâkını kazanabilirsin. Ondan sonra da civanmertlerin yolundaki meyveleri devşirebilirsin. Nefsinin varlığının girdabından kurtulup gizlenmiş olan yokluğun zevkini tadar ve kalp gözünü kalpleri halden hâle çevirene [*Mukallibu'l-kulûb*] doğru açarsın. Akılla kavrayamayacağın celâli, cemâli ve azameti görürsün. (*Çihil* 22)

Nefsin çirkin niteliklerden arındırılması gerekir, böylece nefis onların zıddı olan güzel niteliklerle süslenebilir. Aşağıdaki pasajda Meybudî, yerilmiş niteliklerin çirkinliği emreden nefse, övülen niteliklerin ise kalbe âit olduğunu söyler:

“*Kötülüğü en güzel olanla defet*” (Mü’minûn 23:96). Kerîm olan Rab, hikmet sâhibi ve şânı yüce olan Hâlık bu âyette Muhammed Mustafa’ya (s.a.v.) ahlâkî yücelikleri [*mekârim-i ahlâk*] ve güzel âdetleri [*mehâsin-i âdât*] emrediyor: Aydınlık bir sîmâ, uygun söz, yumuşak bir kalp, iyi huy, hatâ yapanları bağışlamak, kusurlu olanların ayıplarını örtmek ve kötülük yerine iyilik yapmak.

“*En güzel*” ifâdesi, tarikat dilinde kalbin Hakk’ın imlâsıyla fetvâ vermesi demektir. “*Kötü*” ise nefsin kendi hevâsını emretmesidir. Âdetâ şöyle demektedir: Ey Seyyid [iki âlemin en seçkini]! “*Kötülüğü en güzel olanla defet*” Yâni nefsin buyurduğunu Hakk’ın gösterdiğiyle defet. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) her zaman şöyle duâ ederdi: “Rabbimiz! Bizi göz açıp kapayana kadar hattâ ondan daha kısa süre bile nefsimize bırakma.”

Allah’ım! Nefsin bu perdesini kalbimizin üzerinden kaldır ki can kuşu nefis kafesinden tamâmen kurtulsun ve Mevlâ’nın rızâsı semâsına doğru uçsun. Allah’ım! Nefsin bu yükü kendiliğin [*hodi*] yüküdür, bu kendilik yükünü bizden al ki kendimizden kurtulup sana yönelelim! (*Kef* 6:474-475)

Bir açıdan karakteri dönüştürme vazîfesi bizim kudretimiz dışındadır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Allah yaratmayı ve karakteri tamâma erdirdi.” Fakat bu tekvîni emre özgü bakış açısidir. Dinî [teklîfi] emir insanlara doğru bir biçimde davranmaları, doğru düşünceleri ve peygamberlerin karakter özelliklerini taklîd etmeleri için ellerinden gelenin en iyisini yapmaları gerektiğini söyler. Kur’ân bizâtihî bir tâlîmat kitabıdır: Her ne kadar Allah’ın rahmet ve lutfu tek başına Kur’ân’ın rehberliğini tâkip etme isteğini ve gücünü sağlayabilirse de Kur’ân insanlara bu vazîfeyi nasıl yerine getireceklerini anlatır. Sem’ânî Allah’ın Kur’ân’daki lutuf ve iyiliğinin

kullarına dört kapı açtığını belirterek, kullar bu kapıları kendileri kapatsalar da Allah'ın sevgi ve rahmetinin onlara anahtarları gönderdiğini söyler:

Azîz olan Rab eksiksiz keremi ve cömertliğiyle size dört kapı açtı: İhsân kapısı, nimet kapısı, itâat kapısı ve lutuf kapısı.

O size ihsân ve cömertlik [*cûd*] kapısını açtı. Siz ise kötülük işleme tarafından geldiniz ve kapıyı kendinize kapattınız. Hak, mağfîret ve af anahtarıyla kerem habercisini [*resûl-i kerâmet*] gönderdi. Şöyle buyurdu: Bütün kötülüklerinizi rahmetimle örteceğim çünkü ben lutuf sâhibi bir Mevlâ'yım sen ise âciz bir kulsun. "*Kullarımdan tevbeyle kabûl eden ve kötülükleri bağışlayan O'dur*" (Şûrâ 42:25). "*Tarafımızdan kendilerine güzellik takdir edilenlere gelince...*" (Enbiyâ 21:101).

O size nimet kapısını açtı. Siz nankörlükle geldiniz ve şükürde eksiklik göstermekle kapıyı kendinize kapattınız. "*İnsana nimet verdiğimizizde, yüz çevirir ve yan çizer*" (İsrâ 17:83). O, iyilik [*minnet*] anahtarıyla nimet habercisini [*resûl-i fazl*] gönderdi ve şöyle buyurdu: Bana şükür eksik yapsan da sana olan nimetimi rahmetimle her gün artıracam. "*De ki: Allah'ın lutfu ve rahmetiyle (buna sevininler)*" (Yûnus 10:58).

O size itâat kapısını açtı. Siz eksiklerinizle geldiniz ve günah işlemek sûretiyle kapıyı kapatmak istediniz. Hak size tevbe anahtarıyla mağfîret habercisini gönderdi: Günah işleyip de umurunda olmazsa, ben de seni affederim umurumda olmaz. "*Ey kendilerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar.*" (Zümer 39:53)

O size aşk ve muhabbet kapısını açtı. Siz vefâsızlıkla [*cefâ*] geldiniz ve kapıyı kendinize küstahca kapattınız. O, kusurları örtme anahtarıyla hüküm habercisini gönderdi: Kulum, eğer bana karşı kötülüklerle cüretkârlık taslıyorsan onu görmem ve bu halden geçirim çünkü ben senin sevgilim ve merhametlilerin en merhametlisiyim [*erhamu'r-râhimîn*]. (*Ravh* 390-391)

İHSÂN

Dinin yukarıda belirttiğimiz şekilde üç boyuta sâhip olduğu –islâm, îmân ve ihsân– anlaşıldığında, ilk ikisinin üçüncüsü için gerekli hazırlıklar olduğu görülür. Dinî öğrenim açısından islâm fakihlerin, îmân kelâmcıların ve ihsân sûfî mürşidlerin etkinlik alanıdır. Ensârî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'de belirttiği üzere Cebrâil hadisinde

verilen ihsân tanımı “bu topluluğun makâmına dönük kapsamlı bir işârettir” (*Menâzil* 6). Söz konusu topluluk ârifler ve civanmertlerdir. İhsâna ilişkin konular, nefsi kemâle erdirmeye ve ilâhî ahlâk ile ahlâklanma meseleleriyle sıkı bir biçimde irtibatlıdır. Nihâî amaç Allah’ın kulunu sevmesi ve onun “işiten kulağı, gören gözü” olmasıdır.

İhsânın “bu topluluğa” âit olması islâmın ve îmânın göz ardı edildiği anlamına gelmez. Bu meseleleri ele alan müellifler, gerçekten îmân üzere olan herkesin aynı zamanda islâm üzere olduğunu fakat her islâm üzere olan kişinin îmânının olmadığını çünkü şerîata çeşitli sosyal ve siyasî sebeplerden ötürü kişinin teslim olabileceğini dile getirirler. Aynı şekilde her ihsân üzere olanın îmânı vardır fakat her îmânlı kişi ihsân üzere değildir. İslâm ve îmân makâmları, Allah’ı sevmeye ve O’nun tarafından sevilmenin tahakkuk ettiği ihsân makâmı tarafından kapsanır. Allah’ın Kur’ân’da ihsân üzere olanları [*muhsinîn*] sevdiğini beş kez zikretmesine karşılık –her ne kadar müminlerin dostu olduğunu bildirse de– islâm ve îmân üzere olanları sevdiğine ilişkin tek bir beyânın bulunmaması sûfî mürşidlerin gözünden kaçmamıştır. Nefsin güzelliğini gerçekleştirmek için ne islâm ne de îmân yeterli gelmektedir.

Allah bizzât Muhsin’dir ve “*O yarattığı her şeyi güzel yaptı*” (Secde 32:7). Allah, insanları güzel davranmaya özendirerek yaratıldıkları ilâhî sûretle uyum içinde olmalarını teşvik etmektedir. Sem’ânî, islâm ve îmânın gerçekleştirilmesinde bulunan kulluğun değerinin ihsân makâmına erişmekte yattığını söyler. Hamîd ilâhî ismini şerh ederken Fâtîha’nın yedi âyetinin anlamına odaklanır ki sûrenin ikinci âyeti “*hamd Allah’a âittir*” (Fâtîha 1:2) şeklindedir. Beşinci âyetin anlamını ise şu terimlerle değerlendirir:

“*Yalnız sana kulluk ederiz*” [*ıyyâke na’budü*] (Fâtîha 1:5) kulluğu yerine getirmek ve “*yalnız senden yardım isteriz*” [*ıyyâke nestâin*] de Allah’ı görmektir. Kulluğu yerine getirmenin ölçüsü ve kıymeti Allah’ı görmekte yatar. Bu Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) Cebrâîl’in “İhsân nedir?” sorusuna cevabıdır: “İhsân, Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O’nu görmesen bile O seni görmektedir.” “*Dini yalnız O’na has kılıp hanîfler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. İşte dosdoğru din budur*” (Beyyine 98:5). (*Ravh* 470)

Kur'an'da Muhsin ilâhî ismi, ihsân kavramı ve ihsân üzere olanların [*muhsinin*] birden fazla zikredilmesine binâen Meybudî gibi müfessirlerin çoğu kez ihsân ile dinin en yüksek hedefi arasında bağ kurmaları şaşırtıcı değildir. Aşağıdaki pasajda Meybudî, ihsânı Elest ahidinde verilen yemîne sâdik kalmakla irtibâtlandırır.

“Güzel işler yapın! Muhakkak Allah güzel işler yapanları sever.” [*ve ahsinû innallâhe yuhibbu'l-muhsinin*] (Bakara 2:195). Muhammed Mustafâ (s.a.v.) “İhsân, Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmen- dir çünkü sen O’nu görmesen bile O seni görmektedir” dedi. İhsân, Allah’a uyanık bir biçimde [*bîdârî*] ve idrâk hâlinde [*hüşyârî*] âdetâ O’na nazar ediyor gibi kulluk etmen, O’nu görüyormuş gibi hizmette bulunmandır.

Bu hadis kalbin Hak ile buluşmasına [*mülâkâr*], sırrın gaybla hemhâl oluşuna ve rûhun Mevlâ’yı müşâhedesine işârettir. Ayrıca amellerde ihlâsın, emellerden uzaklaşmanın ve ilk gün kabûl edilmiş olana vefâ- nın teşviki- dir.

İlk gün kabûl edilmiş olan neydi? *“Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”* sözünün duyulması ve *“Evet Rabbimizsin”* (Â'râf 7:172) cevabı. Kabûl edilmiş olana vefâ nedir? Mevlâ'ya hizmet etmek. İnsan emellerden nasıl uzaklaşır? “O’nu görüyormuş gibi”yle. Amellerdeki ihlâs nerededir? “O seni görmektedir” de.

O’nu gören göz nasıl başkalarına bakar [*mülâhaza-i ağyâr*]? O’nunla sohbet- te bulunan bir gönül toprak ve suyla ne yapar? *“Dön!”* [*ircîl*] (Fecr 89:28) sözü pâk rûha hitâbdır. O artık çamuru ve toprağı kendisine nasıl mesken edinir? İlâhî huzûra âşinâ olan artık zilletin örtüsüne nasıl tahammül eder? Beldenin vâlisi ömrünü nasıl sürgünde geçirir?

Rûhun sıfatı bekâ üzeredir, toprak ve su ise fânîdir. Hak ile yaşayan bu âlemd e yaşayan gibi değildir. Muhakkik Hakk'ın sırrının farkındadır. Hak görülür, haberdeki “O’nu görüyormuş gibi” beyânı bunun delilidir. (*Keşf* 1:522)

“Ve insanları affederler. Allah muhsinleri sever” (Âl-i İmrân 3:134). Af- fın iki anlamı vardır. Birincisi, Arapların “rüzgar izleri silip yok etti” dedikleri gibi silip ortadan kaldırmak. Diğeri Allah'ın *“Sen affedici ol”* (Â'râf 7:199) buyurduğu üzere lutuf ve keremdir.

Burada *“insanları affederler”*in kusurdan geçen ve insanların kabahat- lerini affedenler olduğuna bir işâret vardır. Ancak onlar bununla da yetinmezler ve her hâlükârda muhâtaplarını esirgeyip sâhip oldukları

nimetlerden onlara bahşederler. Muhsinlerin vasfı budur ve Allah onların dostudur. Nitekim “*Allah muhsinleri sever*” buyurulmuştur.

Hakk’a yönelik olarak ihsân “Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmek”, halka yönelik olarak ise birisi sana kötü davrandığında senin ona karşı iyi davranmandır. Allah’ın “*Affedici ol*” emrinin sebebi budur, yâni ahlâkî özelliklerden faziletli ve güzel olanları al, sonra da sana kötülük yapanları affet. Seninle bağını kesenlere yaklaş ve sana olumsuz davrananlara karşı sen olumlu davran. (*Kesf* 2:283-284)

“*Allah takvâ sāhipleri ve iyilikte bulunanlarla berâberdir*” [*innallâhe mallezîne ttekav vellezîne hum muhsinûn*] (Nahl 16:128). Bu Kur’ân’ın en kuşatıcı âyetlerinden birisidir. Allah’ın iki âlemde de kulunu esirgemesi ve ona cömert karşılıklar vermesi gibi durumlar “*Şüphesiz Allah berâberdir*” beyânında toplanır. Her türlü hizmet, her çeşit tâat ve kullun Allah’a karşı yaptığı bütün ibâdetlerin aslı “*sakınanlar*” [*müttakin*] beyânında toplanır. Kulların birbirlerine karşı hakları ve çeşitli sosyal ilişkiler de “*ihsân edenler*” beyânında toplanır.

Hakikatte sakınanlar ve ihsân edenler öyledir ki aşk esintisinin râ-yihası ayaklarının altındaki topraktan gelir. Onların gözyaşları yere damlayacak olsa orada iştîyâk gülleri çiçek açardı. İçinde bulundukları vaktin hâli bir taşla düşse o taş kırmızı akike dönerdi. Nazarları suya isâbet etse su şarap olurdu. İştîyâklarının ateşi alev olsa bütün âlem yanardı. Mârifetleri parlayacak olsa bütün kâinât aydınlanırdı. Onlar için şehirlerde hiçbir mesken ve ahâliden örürü hiçbir huzur yoktur.

Sıradan insanlar için yılda iki bayram vardır fakat onların her nefes alışları bayramdır. Sıradan insanlar ayı görünce bayram yaparlar fakat onlar Allah’ı tefekkürden dolayı bayram ederler. Sıradan insanlar yıl devredince bayram yaparlar fakat onların bayramı kibriyâ sâhibinin rahmetindedir. (*Kesf* 5:476-477)

İnsanlara ihsân ile davranmalarını emreden âyetlerden birisi şöyledir: “*Ve anaya babaya, akrabâya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya ve uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşla, yolcu olana ve ellerinizin altındakilere ihsân ile davranın*” (Nisâ 4:36). Meybudî bu âyetin tefsîrinin bir parçası olarak çeşitli komşuların olduğuna dikkat çeker. Komşu çeşitlerinin en görünür olanı hemen yandaki evde yaşayanlardır. Fakat sen yalnızca evde yaşayan bedenden ibâret bir şey değilsin. Sen aynı zamanda bir nefissin, bir kalpsin, bir rûhsun ve bunların her birinin komşuları vardır. Hz. Peygamber’in buyurduğuna göre her hâlükâr-

da komşunun bir hakkı vardır: “Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır, Rabbinin senin üzerinde hakkı vardır, misâfirinin senin üzerinde hakkı vardır ve eşinin senin üzerinde hakkı vardır; öyleyse hak sâhibi olana hakkını ver.” En yakın komşun şahdamarından bile daha yakın olan (Kâf 50:16) Hak’tır. O’nun hakkı, ahlâkını düzeltmendir. Sevgini öyle gerçekleştirmelisin ki O’nun ahlâkı seninkisiyle yer değiştirsin.

Komşular çoktur ve hakları da yakınlıkları nisbetindedir. Evin komşusu vardır, nefsin komşusu vardır, kalbin komşusu vardır, rûhun komşusu vardır. Evin komşusu insan, nefsin komşusu melek, kalbin komşusu mârifetin sükûneti [*sekîne*] ve rûhun komşusu da Hak celle celâlühûdur!

Allah evin komşusunu “*yakın komşu*” [*ve’l-câri zi’l-kurbâ*] (Nisâ 4:36) olarak vafetti. Nefsin komşusuyla ilgili “*Üzerinizdeki koruyucular*” [*ve inne aleyküm le-hâfizin*] (İnfitâr 82:10) buyurdu. Kalbin komşusu için “*Müminlerin kalplerine sekînet indiren O’dur*” [*enzele’s-sekinete fî kulûbi’l-mü’minîn*] (Fetih 48:4) buyurdu. Rûhun komşusu için de “*Nerede olursanız olun O sizinledir*” [*ve hüve maakum eyne mâ küntüm*] (Hadîd 57:4) buyurdu.

Evin komşularının hakkı, her zaman onları hesâba katman ve saygıda kusur göstermemendir. Onları düşünüp kollayarak ve onlarla dostluk ederek her zaman onları kendine müteşekkir kılmak ve seninle bulunduktan huzûr duymalarını sağlamandır.

Nefsin komşularının hakkı, itâatinle onları mutlu etmen ve isyân fiillerinle onları üzmemendir. Böylece senden râzı ve müteşekkir olarak ayrılırlar.

Kalbin komşularının hakkı, mârifetinin saflığını bid’at lekelerinden, fitne ve şaşkınlık bulaşığından koruman, onu sünnet elbisesiyle ve hikmet ziyetileyle donatmandır.

Rûhun komşularının hakkı, ahlâkını düzeltmen [*tehzîb*], her yerde edebi gözetmen, zihnini [*hâtır*] hürmetle doldurman, iki âlemden de uzak kalıp kendinden kurtulman ve böylece Hakk’ın senin için yegâne kılınmış olmasıdır.

Bir haberde Allah’ın şöyle buyurduğu söylenmiştir: “Hep olduğun gibi bana âit ol ki hep olduğum gibi sana âit olayım.”

Tâ bâ hodi ez çî hem-nişîni bâ men
Ey bes dûri ki ez tu bâşed tâ men

*Der men ne-resî tâ ne-şevî yektâyî
 K'ender reh-i aşk yâ tu gunci yâ men
 Kendin ileyken benimle nasıl oturacaksın?
 Sen nerede ben nerede! Aramız ne de uzak böyle!
 Bir olmadıkça bana ulaşamazsın,
 Aşk yolunda ya sen sığacaksın ya da ben. (Kef 2:510-511)*

ŞERİAT. TARİKAT. HAKİKAT

Şeriat ve tarikat birbirleriyle karşılaştırıldığında, şeriat bütün Müslümanların yolu olup cennete götüren davranışları ve inançları ifâde ederken tarikat sâdece bâzılarının, özellikle de kendilerini yalnızca Allah'a adayanların yolu demektir. Tarîkata girmeksizin şeriatı tâkip edenlere genel insanlar (*âmm*), şeriat ile birlikte tarîkatı da izleyenlere ise seçkin (*hâs*) denir. Hem şeriatın hem de tarîkatın hedefi hakikattir. Hakikate erişenlere seçkinlerin seçkinleri (*hâssü'l-hâs*) denilir. Bu isimlendirme peygamberleri ve onların ayak izlerini tâkip eden az sayıdaki kimseyi ifâde etmektedir. "*Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz*" (Yûsuf 12:76) âyetinin tefsirinde Meybudî, dinin yapısını bu üç merteye üzerinden anlatır:

Önce istikâmet, sonra mükâşefe ve sonra da müşâhede gelir: "Biz dilediğimize yüksek merteye verir ve onun derecelerini yükseltiriz." Önce itâatte muvaffakiyet [*tevfîk-i tâat*], sonra mükâfât [*tahkik-i mesûbât*]; önce amellerde ihlâs sonra hâllerde arındırma [*tasfiye*]; önce şeriat makâmında hizmet üzere devam sonra bizzat hakîkatin müşâhede-sini bulmak.

İstikâmet şerîata, mükâşefe tarîkata, müşâhede ise bizzat hakîkate işâret eder. Şeriat kulluktur [*bendeğî*], tarikat benlikten geçme [*bi-hodî*], hakikat ise her ikisi arasında özgürlüğe kavuşmaktır [*âzâdî*]. (Kef 5:118)

Meybudî üç mertebeden bâzen birlikte söz eder fakat çoğu zaman şeriatla hakikati karşılaştırır. Aşağıdaki pasajda herkese hitâb eden Kur'ânî mesajlarla yalnızca birtakım kimseler tarafından anlaşılabilir ve amele dökülebilecek âyetler arasında ayırım yapmaktadır. Söz konusu ayırım şu âyetin tefsiriyle ilgilidir: "*Sana kitâbı indiren O'dur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki bunlar kitâbın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir*" (Âl-i İmrân 3:7). Bu âyet kelâmcılar ve fakihlerden çok büyük ilgi görmüştür çünkü onlar kesin ve açık olan muhkem âyetlerle belirsizlik içerebilen müteşâbih âyetler arasın-

da ayırım yapmak istemişlerdi. Hangi âyetlerin hangi kategoriye âit olduğu konusunda hiçbir zaman bir mutâbakat olmamıştır.

Kur'ân'da birisi muhkem [*zâhir-i rûşen*] diğeri de müteşâbih [*gâmız-ı müşkil*] olmak üzere iki ana kısım vardır. Muhkem olan şeriatın celâline, müteşâbih olan ise hakikatin cemâline âittir. Muhkem olan, genel olarak insanların anlayıp amel etmekten mutluluk duydukları ve ondan mânevî fayda sağladıkları kısımdır. Müteşâbih olan ise ancak havâssın teslimiyet ve ikrâr ile nimet verenin sırlarına ulaştıkları kısımdır.

Nimet ve sürûr meydanından ünsiyet ve sır meydanına pek çok iniş çıkışlar vardır. Bu işin izzeti ve şerefi bakımından Allah müphemlik [*gumûz*] ve muğlaklık [*teşâbüh*] perdesini kaldırmamıştır tâ ki bu meydana nâmahrem olan ayak basmasın. Çünkü herkes pâdişahların sırlarına vâkıf olmaya layık değildir.

*Rû gerd serâperde-i esrâr me-gerd
Kûşîş çi konî ki nîstî merd-i neberd
Merdî bâyed zi-her du âlem şode ferd
Kû cur'a-i durd-i dostân dâned hored*
Sırların otağı etrafında dolanıp durmasana!
Ne çabalıyorsun? Sen bu cengin eri değilsin!
Er dediğin iki âlemden de geçip ferd olmalı,
Sevgilinin kadehindeki tortuyu sonuna kadar içebilmelidir. (*Keşf* 2:24)

Meybudî “*Her biriniz için bir yol ve bir yöntem tâyin ettik*” (Mâide 5:48) âyetinin tefsîrinde şeriat ve hakikat arasında benzer bir ayırma gitmektedir. Meybudî’nin buradaki hakikat tanımının tarîkata da uygulanabileceğini akılda tutalım:

Ana yol [*şir’a*] şeriattır, yöntem [*minhâc*] ise hakikat. Ana yol şeriatın uygulamalarıdır, yöntem ise Hakk’a çıkan yol. Ana yol Muhammed Mustafa’nın (s.a.v.) getirdiğidir, yöntem ise Hakk’ın kalbe tuttuğu çerâğ. Ana yol şeriata tâbi olmaktır, yöntem ise o çerâğın nûruna ulaşmak. Ana yol peygamberden duyduğu haberdur, yöntem ise sırrında bulunduğu nûr. Şeriat herkesin malıdır, hakikat ise bâzılarının. (*Keşf* 3:140)

Dinin yükselen dereceleri olduğu düşüncesi, anlayışın farklı mertebelerinin olduğu gerçeğiyle doğrudan irtibatlıdır. Kur’ân’ın ezberlenmesi ile kitabın ortaya koyduğu hakikatleri kavramak arasında köklü bir ayırım vardır. Meybudî aşağıdaki ilk pasajda bilginin üç mertebesini, ikinci pasajda ise aynı kavramlarla dinin üç mertebesini şöyle anlatır:

“Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini islâma açar” (En’âm 6:125). Kalbi islâma açmanın [şerh] alâmeti kulun kalbine üç vakitte üç nûr gönderilmesidir: Başlangıçta akıl nûru, ortada ilim nûru ve en sonunda mârifet nûru. Sonra bu üç nûrun toplamı ile kulun bütün müşkülleri hallolur ve kul gaybdan bir şeyler görmeye başlar. Nitekim Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Müminin ferâsetinden sakının çünkü o Allah’ın nûruyla bakar [ittekü firâsete’l-mü’mini fe-innehû yanzuru bi-nûrillâh].”

Başlangıçtaki nûrla kul kendi kusurlarını bilir, ortadaki nûrla kendi kaybını ve noksanını fark eder, en sondaki nûrla kendi hiçliğini [nâbûd-ı hod] idrâk eder. Başlangıçtaki nûrla şirkten, ortadaki nûrla muhâlefetten ve en sondaki nûrla da kendisinden kurtulur. (Kef 3:485)

“İlimde derinleşmiş olanlar” (Nisâ 4:162). İlimde derinleşmiş olanlar [râsîhîn] çeşitli ilimleri, yâni şeriat, tarikat ve mârifet ilimlerini elde etmiş olanlardır. Şeriat ilmi öğrenilerek [âmûhtenî], tarikat ilmi uygulayarak [muâmeletî], hakikat ilmi ise bulmak [yâfetenî] sûretiyle gerçekleşir. Allah şeriat ilmiyle ilgili olarak “Zikir ehline sorun” [fes’elû ehle’z-zikri] (Nahl 16:43), tarikat ilmiyle ilgili olarak “O’na yakınlaşmak için vesileler arayın” [ve’bteğû ileyhi’l-vesilete] (Mâide 5:35) ve hakikat ilmiyle ilgili olarak “Ona katımızdan ilim öğrettik” [ve allemnâhu min ledünnâ ilmâ] (Kehf 18:65) buyurmuştur.

Allah şeriat ilmini hocaya [üstâd], tarikat ilmini şeyhe [pîr], hakikat ilmini de bizzat kendisine yönlendirdi. Kim şeriat ilminde bir hocanın vâsıtılığına ihtiyaç olmadığını vehmederse yoldan çıkmıştır [zındîk]. Kim bir şeyh olmadan tarikat ilminin mümkün olduğunu söylerse fitne çıkarıcıdır [fettân]. Kim hakikat ilminin mualliminin Hak’tan başkası olduğunu söylerse aldanmıştır [mağrûr].

İlimde derinleşmiş olanların şeriat ilmini öğrenip sonra da sırlarında hakikat ilmini tam olarak kavrayana kadar onu ihlâsla hayâta geçirenler olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kişi bildiğiyle amel ederse Allah onu bilmediğine vâris kılar [men amile bimâ alime verreshullâhu ilme mâ-lem ya’lem].” Kişi şeriat ilmiyle amel etmezse o ilmi zâyi etmiş olur ve ilmi ondan şikâyetçi olur. Kişi o ilimle amel ederse zâhîrî ilmi onun lehine şahitlik eder ve ona mükâfat olarak hakikat ilmi verilir. (Kef 2:774-775)

Meybudî “Allah sizden îmân edip sâlih amel işleyenlere onları yeryüzünde halife kılacağını vaad etmiştir” (Nûr 24:55) âyetinin tefsirinde üç temel insan tipini tasvir eder. Tıpkı Gazzâlî gibi Meybudî’nin de

şerîat ve kelâm alanında uzman olan din âlimlerini, ezberin ötesine geçememeleri ve hâlâ nefislerine dalmış olmaları sebebiyle genel insanlar sınıfı içerisine koyduğuna dikkat edilmelidir. Diğer bir topluluk ise tarîkatta gâyet iyi ilerlemiş olan seçkinler yâni âriflerdir. Bu kimseler her ne kadar Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma sürecinde olsalar da hâlâ kendilerine âit bir algı taşımaktadırlar. Yalnızca seçkinlerin seçkinleri olanlar hakîkate –burada “tevhîdin hakîkati” denilmiştir– ermiştir. Onlar kendi varlıklarından tamâmıyla kurtulmuşlardır.

Bil ki Yüce Allah'ın bu âyette işâret ettiği halîfeler üç gruptur. Her grubun tevhîdde kulluğunu izhâr etme bakımından bilinen bir makâmı ve belirlenmiş bir sınırı vardır.

Birincisi İslâm dininin ulemâsı ve şerîatın fukahâsı, itikâdın muhafızları ve ümmetin akıl danışacağı kişilerdir [*nâsîhân*]. Kulluğu izhâr etmelerinin sınırı mârifeti arzu etmenin ve cezâdan korkmanın ötesine gidemez. Onların tevhîdinin semeresi bu dünyada selâmet, âhirette de huzûr ve âfiyettir. İslâm ve îmânları üzerlerinde Hakk'ın lutfu ve desteği bulunmakla birlikte nefsin amaçları ve hazları işin içine karıştığı için nisbeten kirlenmiş sayılırlar. Fıtratları, fânî ve cismânî tabîata âit nitelikler tarafından mağlup edilmiş ve hayatları âdetlerin etkisi altında bocalamaktadır. Kulluk âleminde bunlara “*lâ ilâhe illallah*” diyenleri taklîd edenler [*müteressimân*] denir. Fânî ve cismânî nitelikleri onları hakîkat âleminde perdeli kılmıştır. Onlar cennete yönelmişlerdir fakat hâlleri Cüneyd'in Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî'ye söylediği sözdeki gibidir: Bunlar cenneti isteyenlerdir ama cennetin onlardan başka yoldaşları vardır. Cenneti isteyenler onun mahkûmu olur, yoldaşları ise onun emiri.

İkinci gruba saltanatın seçkinleri [*hâssagîyân-ı memleket*] denilir. Onlar itâatte ihlâs, irâdede sıhhat, fakrda sıdk ve niyette sebât üzere bulunurlar. Şahsî zaatlardan ve nefsin hazlarından uzaktırlar. Ümitsizlikten ve yoldan sapıp geri düşmekten korunmuşlardır. Fakat fânî mizâcın eli onlara sıfatlarının aynasını uzatır ve böylece Hakk'ın yardımıyla tevhîd yaygısı üzerinde durduklarını görürler. Safâ aynasında kendi hâllerini ve vakitlerini görmeleri onları varlık yaygısında [*bisât-ı hestî*] tutar. Bunda mâzurdurlar çünkü yokluk âleminde [*âlem-i nîstî*] uzaktadırlar. Sıdk görüşleri ve ihlâsî müşâhedeleri onları yokluk âleminde ayırır. Kişi yokluk âlemine ulaşmadıkça tevhîd hakîkatleri ona yüz göstermez.

Üçüncü grup ise seçkinlerin seçkinleri [*hâssu'l-hâs*] olanlardır. Onlar kendi başlarına değil Hakk'ın onları kâim kıldığı şekilde mukimdirler. Onların hayatları hareket ettiren bir rûh ile değil tecrîdin verdiği bir açılımdır [*fütüh*]. Kendi güç ve kuvvetlerinden kurtulmuş, kasd ve irâdelerinden de tecrîd olup uzaklaşmışlardır. Kendi hal ve fiillerinin dâiresinde kalmadıkları gibi serbest irâde [*ihtiyâr*] ve tasarrufun mahkûmu da değildirler. Saâdet ve hüsrân [*şekâvet*] fermânını okumazlar. Gayb otağından dışarı getirilmemişlerdir, mahv ve isbât kütüğünde de kayıtlı değildirler. Rubûbiyetin kahrı önünde, sultânın çevgân oyununda sopasıyla vurduğu toplardan farkları yoktur. Onlar şöyle söylerler: Sultan topu nereye atarsa atsın sopasının menzilinde biz olmalıyız!

Birinci gruptakiler her şeyi O'ndan gören muhlislerdir. İkinci grup her şeyi O'nunla gören âriflerdir. Üçüncü grup ise her şeyin O olduğunu gören muvahhidlerdir.

İlk iki grup hizmetin şahitleri içinde mukim olup dağılmanın [*tefrika*] külfet ve zahmetine açık durumdadır. Üçüncü grup bizzat sohbet hâlindedir ve onlar cem'in merkez noktasına ulaşmışlardır. O'nun yoldaşı olarak alınan bir tek nefes hizmet hâlinde yaşanan bin yıldan daha iyidir. (*Keşf* 6:574-575)

Bu pasajın sondan bir önceki paragrafı, beş yüz yıl sonra ortaya çıkacak ünlü bir tartışmaya ilişkin önceden fikir vermesi bakımından dikkate değer. Söz konusu tartışma, Şeyh Ahmed Sirhindî'nin (ö. 1624) Farsça yazılarında –herhangi metinsel bir doğrulamaya gitmeksizin yalnızca nakledilen hikmete dayanmak sûretiyle– “vahdet-i vücûd” düşüncesini İbnü'l-Arabî'ye atfederek ona eleştiri yöneltmesiyle şekillenir. Ahmed Sirhindî doğru tavrın “vahdet-i şühûd” olduğunu iddia etmişti. Bu iki kavramı tanımlarken Sirhindî, vahdet-i vücûdun “Her şey O'dur” (*heme ûst*), vahdet-i şühûdun ise “Her şey O'ndadır” (*heme ez ûst*) veya “Her şey O'nunladır” (*heme bi-ûst*) anlamına geldiğini ileri sürdü.² Yukarıda gördüğümüz üzere Meybudî, –altıncı bölümün sonunda tercüme edilen En'âm sûresinin on dokuzuncu âyetine ilişkin tefsîrinde de yaptığı gibi– her üç ifâdeyi de tevhîdin üç mertebesini isimlendirecek şekilde değerlendirir. Mey-

2 Bkz. “A History of the Term Wahdat al-Wujud”, Chittick, *In Search of the Lost Heart*. Timurlular İran'ında, Sirhindî'den iki yüzyıl kadar önce sûfî büyüğü Zeynüddin Hâfî (ö. 1435), sonraki dönemlerde İbnü'l-Arabî'nin ismi ile özdeşleştirilen vahdet-i vücûda karşı “Her şey O'ndandır” tavrını katı bir biçimde benimsedi. Hâfî'ye kendi çağdaşı olan ve “Her şey O'dur” diyen Kâsım Envâr tarafından karşı çıkıldı. Bzk. Bashir, *Sufi Bodies*, 99.

budî, “*Ve Lût, hani o kavmine sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı edebsizliği mi yapıyorsunuz demişti*” (A'râf 7:80) âyetinin tefsîrinde insan tiplerine ilişkin farklı bir tasnif sunar:

Her insanın hayâsızlığı ve edebsizliği [*fâhişe*] kendi zamanına ve hâline uygundur. Yolu kateden şu adamın makâmına bak, nerede? Onun edebsizliği beşerî tabîatına nasıl da uymakta!

Âlemdeki bütün mahlûkât şu üç gruptan fazla değildir: Sıradan insanlar [*avâm*], seçkinler [*hâs*] ve seçkinlerin seçkinleri [*hâssu'l-hâs*].

Sıradan insanların edebsizliği şeriatın diliyle beyân edilir ve cezâları kırbaç yâhut recmdir. Seçkinlerin edebsizliği keşf diliyle beyân edilir ve bu durum onların dünya zevklerine baş gözüyle bakmaları, eğlence ve ziyetleri görmeleri, câiz ve meşrû olsalar bile kendilerini bunlara kaptırmalarıdır. Seçkinler için helâl sayılan dünya nimetlerinin tehlikesi [*âfet*] sıradan insanlar için harâmın tehlikesinden daha fazladır. Şeriatın sâhibi Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) dilinde bu edebsizliğin karşılığı şudur: “Gözlerinizi indirin ve ellerinizi çekin.”

Seçkinlerin seçkinlerinin edebsizliği ise Hak'tan “*Allah de ve sonra onları bırak*” (En'âm 6:91) buyruğu gelmiş olmasına rağmen bunun farkında olarak Hak'tan gayrısına nazar etmeleridir. Allah “Ey kulum kendine bakma, her şeyi benim filim olarak bil, kendi yapıp ettiklerini başıma kakma, benim verdiğim muvaffakiyete bak. Kendi delillerinden kaç ve yalnızca benim sevgimi gör” demektedir. O'nun aşkına tutulmuş olan başkalarını ne yapsın? Kalbi yalnızca O'na rabt et ve başkalarını oradan uzaklaştır.

Âşûb-i heme cihân hadîs-i men u tû

Be-güzâr men u heme cihân gülşenet

Bütün bu kargaşa hep seninle beni konuşmamızdan,

Benden geç ki bütün âlem gül bahçen olsun. (*Keşf* 3:680-681)

Meybudî “*Ey îmân edenler! Allah'a ve Resûlüne îmân edin*” (Nisâ 4:136) âyetini tefsîr ederken şeriat ve tarikat arasındaki farka ilişkin başka bir açıklama sunmaktadır:

Îmân iki türdür, birisi delîle [*burhân*] diğeri âşikâr görmeye [*ayân*] dayanır. Delîle dayalı îmân istidlâlden kaynaklanır, âşikâr görmeye dayalı îmân ise vuslat gününden. Delîle dayalı îmân aklın delillendirme yöntemini kullanmaktır, âşikâr görmeye dayalı îmân ise vuslat derecelerine ulaşmaktır. Allah îşâret yoluyla “Ey delîle dayalı îmânı elde edenler, âşikâr görmeye dayalı îmâna ulaşmaya gayret edin!” demektedir.

Âşikâr görmeye dayalı î mân nedir? İcâbet edene [*mucib*] icâbet gözüyle bakmak, hâzır olana huzûr gözüyle bakmak, ferd olana tek kalmak [*infirâd*] gözüyle bakmak, kendinden uzaklaşarak Allah'a yakınlaşmak, kendinden kaybolarak [*gaybet*] O'nun huzûrunda keremle hâzır olmak. Allah -celle celâlühû- müridlerden de taleb edenlerden de [*kâsûdân*] uzak değildir. Allah “*Biz ona şah damarından yakınız*” (Kâf 50:16) buyurur.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Rabbim! Sen civanmertlerin nefsiyle birliktesin, sen zikredenlerin kalplerindesin, onlar senin yakınlığından birer îşâret getirirler ancak sen o îşâretlerin çok ötesindesin. Onlar seni uzakta sanır ama sen gönülden de yakınsın.

Guftem sanemâ meger cânân-ı menî

Eknûn ki hemî nîgeh konem cân-ı menî

Dedim ki ey güzel, benim cânânım mısın?

Ama şimdi bakınca görüyorum ki sen canımsın.

Âyetin şu anlama geldiği de söylenir: Ey tasdikle “*î mân edenler*”, tahkikle “*î mân edin*”! Şeriatı kabul ettiniz, şimdi artık hakikati de kabûl edin.

Şeriat nedir? Hakikat nedir? Şeriat kandildir [*çerâğ*], hakikat ise yanlış [*dâğ*]. Şeriat bağdır [*bend*], hakikat ise tavsiye [*pend*]. Şeriat niyâzdır, hakikat ise nâz. Şeriat zâhir esaslardır, hakikat ise bâtın esaslar. Şeriat kötülükle birlikte olmamaktır [*bi-bedî*], hakikat ise kendinde olmamak [*bi-hodî*]. Şeriat şartlara bağlı hizmettir, tarikat ise müşâhedeye bağlı gurbet. Şeriat vâsitalarlardır, hakikat mükâşefeyledir.

Şeriat ehli itâate tutunur, isyânı terk eder. Hakikat ehli kendilerinden kaçıp birlik üzere mutluluk bulur. Şeriat ehli sonsuzluğu ve bâki nimetleri umar, hakikat ehli pervâsızlık ve ünsiyet [*güstâh*] içerisinde sâki ile meşguldür.

Hakikatin başlangıcı O'ndadır, O belirince başlar. Seni mağlup eden hasret geniş yeryüzünü sana dar getirir ve gömleğini sana zindan eder. Rûhunda bir ateş çakar ve kalbini susuzluğa sevk eder. Yanışı görürsün ama yakını göremezsin. Altüst oluşu [*şûr*] görürsün ama onu başlatanı göremezsin. Sana yardım edecek, bir şey söyleyecek ve yanında durup da derdini soracak kimse bulunmaz.

Feridûn mine'l-hullâni fî külli beldetin

Îzâ azume'l-matlûbu kalle'l-müsâidü

Her yerde tüm dostlardan ayrı, bir başına.

Taleb ne kadar büyük olursa yardımcı da o kadar az.

Bu civanmert en sonunda hasret ve hayretle bir iç çeker: Allah'ım! İçimdeki ağaç susuzluktan kavruldu, ne zaman ona dönüp de bakacaksın? Ey Kerîm! Önünde ağlayıp sızlıyorum! İcâbet senden bir şey eksiltmez! Toprağımı sulayıver! Allah'ım! Eğer istediğim şeye lâyük değilsem derisi soyulmuş bir kalple nasıl âşık olayım? Muhtaçlığımın eli ümit ağacının dallarına ulaşmıyorsa nasıl ayağa kalkayım? Eğer beni kendine erdirmezsen sana nasıl kaçayım? Ey Kerîm, bana izin ver ki senin eşiginde yalvarıp yakarayım, korku ve ümitle karışık sevineyim. Ey Latîf, beni al ki seninle meşgul olabileyim. Bana bir kere nazar et ki iki âlemi de ummana fırlatıp atayım.

Rabliğın celâli sâliki kerem sıfatıyla esirgeyip sırtını sıvazlar: Korkma! Her ısıruk zehirli değildir, anne çocuğunu ısırdığı zaman bu sevdiği içindir. (Kef 2:739-741)

İnsan çeşitliliğine vurgu yapan birçok Kur'ân âyeti arasında yedi tanesi, Allah'ın nefislere güç yetirebileceklerinden fazla yük yüklemeyeceğini bildirmektedir. "Yük" [*burden*] şeklinde çevrilen kelime *teklîftir*. İslâmî ilimlerde teknik bir terim olarak bu kelime, zamanla şeriatın buyruğu anlamını ifâde eder olmuştur Bu aynı zamanda müelliflerin "dinî emir"e "teklîfî emir" demelerinin gerekçesidir: Teklîfî emir, dini tâkip etmek için Allah tarafından yüklenen mükellehiyettir. Meybudî'nin söz konusu âyetlerden birine ilişkin tefsîri şöyledir:

"Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz" (Mü'minûn 23:62). Din yolunun bir başı [*bidâyet*], bir de sonu [*nihâyet*] vardır. Başlangıç şeriat ehline, son ise hakikat erbâbına âittir. Şeriat ehlinin ameli şeriat üzere hizmet, hakikat erbâbının sıfatı ise müşâhede üzere hicrettir [*gurbet*].

Şeriat amellerinin temeli kolaylık üzerine [*suhûlet*] kurulmuştur. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) "Ben kolay ve müsâmahalı bir hanîflik üzere gönderildim [*buisü bi'l-hanîfiyyeti's-sehleti's-semhal*]" dedi. Zayıflar ve izinli kimseler ağır yük taşıyamazlar. Azîz olan Allah bunların hatırına şeriatla ruhsatlar getirip onların yükünü kaldırmıştır. "Biz hiç kimseye gücünün yettiğinden başkasını yüklemeyiz" [*lâ nükellifu nefsen illâ vüsahâ*] (Mü'minûn 23:62). Nitekim Allah "O size dinde hiçbir zorluk yükledi" [*vemâ ceale aleyküm fi'd-dini min harac*] (Hac 22:78) ve "Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez" [*yüridullâhu bikumu'l-yüsrâ ve yüridu bikumu'l-usr*] (Bakara 2:185) buyurmuştur.

Hakikat erbâbının sülûküne gelince, Allah bunu riyâzet ve zorluk [*suûbet*] üzerine kurdu. Onlara şöyle hitâb etti: "Allah uğruna hakkıyla cihâd edin"

[*câhidû fillâhi hakka cihâdihî*] (Hac 22:78). “Allah’tan hakkıyla sakının” [*itteküllâhe hakka tukâtihi*] (Âl-i İmrân 3:102). “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onun için hesâba çekecektir” [*in tûbdû mâ fi enfûsikum ev tuhfûhu yuhâsibkum bihillâh*] (Bakara 2:284). (*Kef* 6:462)

Meybudî, “*Ey îmân edenler, Allah’tan sakının ve her nefis yarın için ne takdim ettiğine baksın ve Allah’tan sakının*” (Haşr 59:18) âyetinin tefsîrinde takvânın tabîatından, dinin üç mertebesinden ve insan nefsinin çok katmanlı gerçekliğinden söz etmektedir:

Bu âyette takvâ kelimesi iki defa geçmektedir. Birincisi sıradan insanların takvâsı, yâni harâm kılınanlardan kaçınmadır. İkincisi de Hak’tan gayri her şeyden sakınmak olan seçkinlerin takvâsıdır. Yine birincisinin takvânın aslına, ikincisinin de takvânın kemâline işâret olduğu söylenmiştir.

Hiç kimse takvâyı kemâle erdirmeden kıyâmetin o sarp yokuşunu [*akabe*] aşamaz. Kişinin bütün isteyiş ve arzularından kendini geri tutması, istememeye [*bi-murâdî*] sarılması, bütün zehirleri alıp içmesi ve bütün tatlı içeceklerin zehir olduğunu düşünmesi gerekir. Ayağı bu noktaya ulaşan insan takvânın kemâline ermiş demektir.

Vâsîtî şöyle dedi: Takvâ ehli bu dünyanın evlatlarına gurur ve kibirle davranıyorlarsa onların takvâları ancak bir iddiadan ibârettir. Çünkü kalplerinde bu dünyanın yeri olmasaydı ondan uzaklaşmak amacıyla gurur ve kibirle davranmazlardı.

Büyüklerden birisi şöyle söyledi: Bu dünya uykuda görülen kırık bir çömlek parçasıdır, âhîret ise uyanıkken bulunan bir inci. Er olan uykudaki çömlek parçasına ihtimam gösteren değil, uyanıkken bulduğu incinin üzerine titreyen kişidir.

Kısacası şunu bil ki sâliklerin takvâ yolundaki adımları üçtür: Şerîat adımı cismânî kalıbının kapısını aydınlatır. Tarikat adımı kalbinin kapısını aydınlatır. Hakîkat adımı ise rûhunun kapısını aydınlatır. Cismânî kalıbın sâlikleri vardıklarında “*Şüphesiz takvâ sâhipleri cennetlerde ve ırmakların kenarlarındadır*” [*inne’l-müttakîne fî cennâtin ve nehar*] (Kamer 54:54) âyetiyle karşılanacaklardır. Kalp sâlikleri vardıklarında “*Doğruluk meclisinde*” [*fî mak’adi sıdkin*] (Kamer 54:55) âyetiyle, rûh sâlikleri ise “*Kudretli bir Melik’in katında*” [*inde melikin muktedir*] (Kamer 54:55) âyetiyle karşılanacaklardır. (*Kef* 10:61-62)

Sem’ânî şerîat ve hakîkatten bahsederken, ilkinin bedensel eylemlerin zâhirî alanına, ikincisinin ise rû’yet ve müşâhedenin bâtınî alanına âit olduğunu vurgular. Bu konuya ilişkin bâzı yorumları şöyledir:

Ey dervişler! Kulların esirgenişini görmek için bu yola girin! Âşıkla-
rın eriyişlerini görmek için bu yola girin! Zâhirinizi şerîata, bâtınınızı
hakîkate vakfedin. Geceyi ve gündüzü iki binek bilip gayrı olanların
[ağyâr] yaygısını çekip atın. Arzularınızdan [kâm] dışarı adım [gâm]
atın ki isimleriniz su üzerine yazılmasın. (Ravh 168)

Birisine kudsiyet âleminin pâdişahlığı verilince o neden geri dönüp
de maddî âlemin bekçiliğine [pâsbân] baksın? Allah için! Eğer ibâdet
ve râat âleminde ciddiyetle çabalar, zâhirini şerîata âit vazifelerle ve
bâtınını hakîkate âit latifelerle süslersen ayakların Cebrâil'in kanatla-
rının bile üzerine çıkar. Dut yapraklarının kendi mizaçlarının ötesine
çıktığını ve sıfatlarındaki dönüşmeden dolayı sultanlara kaftan, pâdi-
şahlara elbise olduğunu görmez misin? Evliyânın [abdâl] makâmını
istiyorsan senin de hâllerini değiştirmen gerekir. (Ravh 332)

Üzerimize ne büyük bir iş düşmüştür! Arzu edip hasret çekmeyi [müş-
tâk] istiyoruz fakat buna hakkını vermiyoruz. Dost olmak istiyoruz
fakat dostluğa hakkını vermiyoruz. Âşinâlık istiyoruz fakat ona vefâlı
kalmıyoruz. Bize âşık olsunlar istiyoruz fakat rüzgarın soğukluğundan
ötürü dudağımızdaki nefes yeterli gelmiyor.

Âşık bâşî turâ zebûn bâyed bûd
Ver nî zi reh-i aşk birûn bâyed bûd
Eğer âşıkсан âciz olman gerek.
Eğer değilsen aşk yolunu terk etmelisin.

Büyüklerin [azîzân] makâmını, siddikların mertebesini elde etmek ve
âşıkların yerlerine kurulmak istiyorsun ama onların karşılaştığı tehli-
kelerle karşılaşmış ve girdiği sıkıntılara girmiş değilsin. Sıkıntıya kat-
lanmayan menzile ulaşamaz. Âdem'in (a.s.) nefesi, Nûh'un (a.s.) kabûl
olan duâsı, İbrâhim'in (a.s.) makâmı, Muhammed'in (s.a.v.) ıztırâbı
gerek. Bunları istemektesin ama kendi arzu ve isteğinin dışına tek bir
adım bile atmış değilsin. Kendi şehvetin için aldığın nefesin dışında
tek bir soluk almış değilsin. Kalbi yakıp kavuran şu sözü duymadın
mı? "Din, temennî edip durmak ve rahat bir hayat yaşamak değildir.
Evliyânın [abdâl] makâmını istiyorsan senin de hâllerini değiştirmen
gerekir." Nihâyetinde karga yuvasından farksız olan çöplüğün [mezbe-
le] pâdişah tahtına dönmesi mümkün müdür?

Yine de vesîleler vardır. İyi bir yere varmayı ve iyi bir kişi olmayı istiyor-
san, olduğun yerden –bozulmuş, lekeli ve yıpranmış mizâcından– kal-
kıp doğrulman, şerîatı başına taç, hakîkati beline kuşak yapman, kendi
konuşmalarına ve masallarına bir son vermek gerekir. (Ravh 22-24)

BİLGİ VE ÖĞRENİM

Tasavvuf literatüründe ekseriyetle âlimler ve ârifler arasında ayırım yapılır. Daha önce yer verdiğimiz bir pasajda [bkz. “Mürîd ve Murâd” başlığı] Meybudî’nin belirttiği üzere âlimler kendilerini dinî ilimlere adanmış ve “kalplerini bulmuş” fakat ârifler “kalplerini yitirmişlerdir” (*Keşf* 4:36-37). Âlimler öğrenimlerine yeni şeyler ekleyerek kendilerini geliştirmeye çabalarlar fakat ârifler edinilmiş tüm bilgileri silerek ve kalbi yalnız “Bir” için boşaltarak kendilerini nefyetmekle [*negate*] uğraşırlar. Sem’ânî, Âdem’in neden buğday seçtiğini açıklarken zihninde bu tür bir ayırım vardır: Âdem tarîkatı tâkip ediyordu ve hakîkati hedefliyordu. Bu ise nefsin fenâsını gerektirdi. Eğer o yalnızca şeriatı tâkip etseydi ağaca yaklaşmama emrine itâat ederdi.

O güzel örneği âleme getirdiklerinde ona “Cennet tümüyle sana verildi. Dikkat et, şu ağaca yaklaşma” denildi. Aynı esnâda ağaca “Âdem’in gözünün önünden hiç ayrılma çünkü bizim bu yolda sırlarımız vardır” diye nidâ edildi.

Ey Âdem! Cennete geldin ve rıdvân sofrasına oturdun. İyi ama zürriyetinden henüz rızkı tahsîs edilmemiş olan bâzılarını da dâvet etmen gerekir. Cennet-i a’lâda yediği bütün yiyecekler eteğine yapışıp “Bizi al!” dediler, buğday [*gendüm*] hâriç. O, “Ey Âdem! Gönlünü bütün bu varlıklardan tecrid et çünkü O seni burada bırakmayacak” dedi. Âdem gelip şöyle dedi: Bana bu buğday lâzım çünkü diğerleri yalnızca gönül çeldiler, doğruyu bir tek bu söyledi.

Şeriat “*Şu ağaca yaklaşma*” (A’râf 7:19) diyordu, tarîkat ise “*İnin oradan!*” (Bakara 2:38). Şeriat “El sürme!” diyordu, tarîkat ise “Her şeyi ateşe ver!” O güzel örnek o âlemde bu âleme adımını attığından beri sekiz cennet de ayrılık ateşiyle yanmakta. (*Ravh* 187-188)

Bağrı muhtaçlık kılıcıyla yarılmış olan o buğday, gaybda saklandığı yerden kahr merkebi üzere çıkıp zehir dolu kadehlerle Âdem’in celâl kâfilesine ve cemâl kervanına gönderildi. Üzerinden seçilmişlik şalını [*taylesân-ı ıstîfâ*] çekip aldı ve eline “*Âdem isyân etti*”nin esasını verdi. “*Fakat o unuttu ve biz onda bir kararlılık bulmadık*” (Tâhâ 20:115) âyetinin yamalı hırkasını giydirdi. Ona dervişlerin “*Rabbimiz, biz kendimize zulmettik*” (A’râf 7:23) keşkülünü verdi. Sonra önüne insanı yiyip bitiren aşk çölünü koydu. Tarîkatta sülûk zillet değildir ve hakikat yolunda da kalpten başka menzil yoktur. (*Ravh* 133)

İslâmî metinlerde bilgi için kullanılan genel kelime *ilim*dir. Bu kelime, psikoloji (*ilmü'n-nefs-science of the soul*) örneğinde olduğu gibi, özellikle öğrenim branşları anlamında kullanıldığı zaman “bilim” [*science*] şeklinde tercüme edilir. Kelime bilmeye, öğrenmeye, öğrenime ve bilinen şeye işâret eder. Erken dönemde kelimenin çoğul formu kullanılmamaktaydı fakat öğrenim biçimlerini, bilimleri ve diğer bilgi tabanlarını bize veren bilgi çeşitleri tasnif edildiğinde *ilim* kelimesinin [*ulûm* şeklinde] çoğul kullanımı bir zorunluluk hâline geldi. Kelimenin en temel anlamı “kendini bilme eylemi”dir. Bilginin temelinde olan hakikat ise tevhid hakikatidir: Allah’tan başka bilen yoktur. Herhangi bir şey dolayısıyla edinilen bir bilgi yalnızca ilâhî bir lutuf olabilir. Kur’ân’ın beyân ettiği gibi: “*Onlar O’nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kuşatamazlar*” (Bakara 2:255). Tüm bilginin, doğrudan ya da dolaylı olarak Allah’tan gelmesi olgusu Molla Sadrâ gibi filozoflar tarafından kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. “*Rahmân. Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti.*” (Rahmân 55:1-4) âyetlerinin tefsirinde Meybudî bu konuyu şöyle ele alır:

Hocaların öğretmeye [*ta’lim*], üstadların belletmeye [*telkin*] ve hâfızların da derslerine devam etmeye çabalamaları hep vesîledir, asıl öğretici Allah’tır. Birisi bir şey öğrettiğinde gerçekte öğreten O’dur. Birisi aydınlattığında gerçekte aydınlatan O’dur. Birisi yandığında gerçekte yakan O’dur. Bir şey yapıldığında gerçekte yapan O’dur.

O, Âdem’e (a.s.) isimlerin bilgisini [*ilm-i esâmî*] öğretti. “*Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti*” (Bakara 2:31). Davûd’a (a.s.) zırh yapmasını öğretti: “*Ona sizin için zırh yapma sanatını öğrettik*” (Enbiyâ 21:80). Îsâ’ya (a.s.) tıb ilmini öğretti. “*Ona kitabı ve hikmeti öğreteceğiz*” (Âl-i İmrân 3:48). Hızır’a (a.s.) mârifet ilmini öğretti. “*Ona katımızdan ilim öğrettik*” (Kehf 18:65). Muhammed Mustafâ’ya (s.a.v.) ilâhî sırları öğretti. “*Sana bilmediğin şeyleri öğretti*” (Nisâ 4: 113). Âlemdeki tüm insanlara ise beyânı öğretti. “*O, insanı yarattı. Ona beyânı öğretti.*” (Kef 9:418-419)

Filozoflar ve birçok sûfî, çeşitli bilgi türleri arasında ayırım yapmaya özen gösterdiler. Bâzen bilgiyi naklî ve aklî olarak iki temel türe göre sınıflandırdılar. Naklî bilgi, öykünme veya başkasının sözünü bu amaçla kabûl etme anlamına gelen *taklîd* ile öğrenilir. Bilginin büyük bir kısmı bu türdendir çünkü bildiğimiz veya bildiğimizi düşündüğümüz şeylerin çoğunluğunu kültürel ortamımızdan, okul-

larımızdan, kitaplarımızdan, medyadan vb. aktarım temelli olarak öğreniyoruz. Bu *taklid* ile elde edilen türün aksine olarak aklî [*intellectual*] bilgi doğrulama veya gerçekleştirme anlamına gelen *tahkik* ile bilinir. *Tahkik* kelimesi *hak* (gerçek, doğru, düzgün, uygun) ve *hakikat* (gerçeklik, doğruluk) ile aynı kökten türetilmiş olup bir şeyin gerçekliğini veya bizâtihi hakikati dolaylı olarak bilmek anlamına gelmektedir. Erken dönem filozofları, tahkik hakkında Bir'den ilk sudûr eden "faal akıl" ile birleşmek sûretiyle aklın gerçekleştirilmesi olarak konuşmaya eğilimliydi.

Bilgi bu şekilde iki türe ayrıldığı zaman gerçek ve doğru bilgi yalnızca kendimizde ve kendimizle bildiğimizdir. Başkalarından –bu başkaları her kim veya ne olursa olsun, ister ilâhî kitap, peygamberler, veliler isterse filozoflar, hukukçular, bilim insanları fark etmez– alınıldığımız her şey naklîdir, nihâyetinde kulaktan dolmadır. Meybudî gibi müellifler âlimler ve ârifler arasında ayırım yaptıkları zaman, naklî ve taklîdî bilgi ile aklî ve tahkîkî bilgi arasındaki ayırımın en yaygın anlatım yollarından birini ortaya koyarlar.

Bilgi türlerini ayırmanın birçok yolu vardır fakat felsefe ve tasavvufta çoğu tasnif Hakk'ın tahkîkini veya hakîkatin mârifetini en yüksek mertebeye koymaktadır. "*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?*" (Zümer 39:9) âyetinin tefsirinde Meybudî, bilginin üç mertebesini tanımlar. Bunlardan ilki naklî bilgi olup diğer ikisi tarîkatın ileri dereceleri ile ilgilidir. Tüm bunların ötesinde Allah'ın zâtına âit bilgi vardır ki o diğer bütün bilgilerin kaynağı olan gerçek ve doğru bilgidir.

İlim üç türlüdür: Naklî [*haberi*], ilhâmî ve gaybî. Naklî ilmi kulaklar, ilhâmî ilmi kalpler, gaybî ilmi ise rûhlar duyar. Naklî ilim dille söylenebilir diye zâhire; ilhâmî ilim beyânla açıklanabilmesi için kalbe; gaybî ilim ise vakit ona tercümân olsun diye rûha gelir. Naklî ilim rivâyetle, ilhâmî ilim hidâyetle, gaybî ilim inâyetledir.

Allah naklî ilim hakkında "*Bilin ki Allah'tan başka ilah yoktur*" (Muhammed 47:19), ilhâmî ilim hakkında "*Daha önce kendilerine ilim verilendenler*" [*innellezîne ûtu'l-ilme min kablihî*] (İsrâ 17:107), gaybî ilim hakkında da "*Biz ona katımızdan ilim öğrettik*" [*ve allemnâhu min ledünnâ ilmâ*] (Kehf 18:65) buyurmuştur.

Bütün bu ilimlerin ötesinde hiçbir âdem oğlunun vehim ve hayâlinin ulaşamadığı, onu kavramak bakımından herkesin yetersiz kaldığı bir ilim vardır. Bu hakîkati üzere Allah'ın kendi zâtına âit ilmidir. Ni-

tekim Allah “Onların ilmi O’nu kuşatamaz” [*velâ yuhîtûne bihi ilmâ*] (Tâhâ 20:110) buyurur. (*Keşf* 8:399)

Meybudî “*Ve biz Dâvud ile Süleyman’a bir ilim verdik*” (Neml 27:15) âyetinin anlamlarından birini açıklarken tahkîkî bilgiye kavrayış olarak atıf yapar ve bu kavramı farklı mertebeleri bulunan hakîkat bilgisi olarak açıklar:

Mârifet ehlinin dilinde ve vecd ehlinin [*erbâb-ı mevâcid*] zevkinde bu kavrayış bilgisidir [*ilm-i fehîm*]. Kavrayış bilgisi hakîkat ilmidir. Cüneyd’e “Hakîkat ilmi nedir?” diye sordular. “Sıfatların ortadan kalktığı ve geride sâdece hakîkatin kaldığı Allah vergisi ledünnî-rabbânî ilim” diye cevap verdi.

Âriflerin hâli tam anlamıyla budur: Sıfatlar ortadan kalkmış ve geride hakîkat kalmıştır. Sıradan insanlar [*âmm-i halk*] bir makâm üzeredirler ki onlarda sıfatlar âşikâr, hakîkat gizlidir. Seçkinlerde [*ehl-i husûs*] ise sıfatlar gitmiş, geride hakîkat kalmıştır. Civanmert ne kadar da güzel söylemiş:

*Nist aşk-ı lâ-yezâl râ der ân dil hiç kâr
K’û henûz ender sıfât-ı hîş mândest üstüvâr
Ebedî aşkın öyle gönülde hiçbir işi yoktur,
Ki o gönül kendi sıfatlarına bağlanmış kalmıştır.*

Önce hakîkatin ilmi vardır, bunun üzerinde hakîkatin kendisi [*ayn*], onun da üzerinde hakîkatin hakîkati [*hakk-ı hakîkar*]. Hakîkat ilmi mârifet, hakîkatin kendisi vücûd ve hakîkatin hakîkati de fenâ bulmaktır. Hakîkat ilmi Hak’tan sende olandır. Hakîkatin kendisi sendeki Hak’tır. Hakîkatin hakîkati ise Hak’ta eriyip gitmendir [*izmihlâl*].

[Farsçada] mârifet [tanımak] “şinâht”, vücûd da [bulmak] “yâft” kelimeleriyle ifâde edilir. Tanımaktan bulmaya kadar binlerce vâdi vardır. Cüneyd şöyle dedi: Bu topluluk Mevlâ’dan tanımak için gelmediler, onlar bulmak için aramaktalar.

Ey zavallı, henüz tanımaktan âcizken O’nu nasıl bulacaksın? Yine Cüneyd’e sordular: O’nu bulmak nasıl olur? Cevap vermedi fakat oturduğu yerden kalktı, yâni diliyle değil kalbiyle cevap verdi. Onu bilen bilir.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: İman nûru Allah’ı bulmaktan ötürü zuhûr eder, Allah’ı bulmak îman nûrundan ötürü değil!

Hallâc şöyle dedi: Kişi Allah’ı îman nûruyla bulmak isterse bu, yıldızın ışığıyla güneşi aramaya benzer. O kendi mertebesinde ve izzetinde kâim ve kayyümdür. O, azametiyle uzak, lutfuyla yakındır. (*Keşf* 7:196)

HAKK'I TANIMAK

Naklî bilgi yalnızca dinin değil aynı zamanda her insânî teşebbüsün temelini oluşturur. Bununla birlikte bilginin [*knowledge*] mârifet [*recognition*] olarak bilinen özel bir çeşidi vardır ve bu bilgi sâlikleri Allah'a giden yolda ilerletir. Kelime hem îmânın temelini hem de tâlibin hedefini belirler, dolayısıyla ifâde ettiği anlamın birçok derecesi vardır. Kelimenin kendisi bizim zâten bilgiye sâhip olduğumuzu fakat zihinlerimizin sürçerek bu bilgiden uzaklaştığını îmâ eder. Onu tanıdığımız zaman zâten bildiğimiz şeyi anımsamakta ve yeniden toparlamaktayız. Bu düşüncenin Platon'un "anamnesis" kavramına [öğrenmenin gerçekte anımsama olması] benzerliği bârızdır. Mârifetin, –her ne kadar insanların kendi anlamlarına geri dönmeleri için nebevî hatırlatıcılara (*zikir, tezkîre*) ihtiyaçları bulunsa da– tüm insanların doğuştan tevhide eğilim taşıdığını belirten fıtrat –aslî mizaç– kavramının genel anlaşılma biçimi ile doğrudan ilişkisi vardır.

Daha önce belirtildiği üzere bilgi için kullanılan genel kelime olarak *ilim* naklî öğrenmeyi akla getirir. Bilgi sâhipleri (*ulemâ*), ümmetin kendilerinden bilgi edindiği kimselerdir. Onlar naklî kaynaklara hâkim olmuş, Kur'ân'ı ve birçok hadîsi ezberlemiş, emirlerin ve yasakların bilgisini gerektiren fıkıh ilminde yeterlilik kazanmışlardır. Çoğu zaman –eskiden de olduğu gibi– onların bilgileri hâfızalarından yâhut kitaplarından elde edilebilir. Bu tür bilgi, şeylerin hakîkatini ve gerçekliğini tanımaktan kaynaklanmaz.

Hakk'ı aramada mârifetin merkeziyetini destekleyen en ünlü sözlerden birisi, Hz. Ali'ye âit olması daha muhtemel gözüktüyse de Hz. Peygamber'e atfedilen şu hadistir: "Nefsini [veya kendini] tanıyan, Rabbini tanır." [*Men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû.*] Birçok araştırmacı buradaki fiili "bilmek" [*know*] şeklinde çevirir fakat böyle bir çeviri mârifetin çağrışımlarını kaybettirir. Burada îmâ edilen şey, tâlibin kendi gerçek tabiatını doğrudan, dolaylımsız bir şekilde, yaratılış esnâsında bedenine üflenen ilâhî rûhla yeniden bağ kurarak tanınmasıdır. Yalnızca böyle bir kendini tanıma Allah'ın fiili hakîkatinin tanınmasına izin verebilir çünkü kimse senin için bilemez tıpkı kimsenin senin için sevmeyeceği gibi.

Tarihçiler ve mütercimler –ben de dâhil– mârifeti –ve gramatik eş anlamlısı olan *irfân* kelimesini– genellikle "gnosis" olarak çevirirler

çünkü “gnosis” dolayımli bilgiden çok doğrudan bilgiyi îmâ etmektedir.³ Gnosisi elde edenler ise gnostiklerdir (*ârif*). Böyle bir çeviri, antik çağların Gnostiklerine gönderme olduğunu düşünmememiz şartıyla belirtmek istediğim noktayı kolaylaştırıyor. Bu gibi kelimelerin çevrilmesine imkân veren geçmiş örneklere rağmen böyle bir çeviri tercihinin önemli mahzurları da vardır. Söz konusu mahzurlardan birisi şudur: Metinler, özellikle Kur’ân ve hadis, mârifet kelimesini fiil formunda kullanır fakat İngilizcede gnosisten gelen bir fiil bulunmamaktadır, dolayısıyla tercümede tutarlı olunamaz. Mârifetin isim hâlini “gnosis” şeklinde çevirirsek fiil hâlini “bilmek” [*to know*] ya da “tanımak” [*to recognise*] şeklinde çevirmemiz gerekir –“to gnosticize” şeklinde değil–. Kavram için iki farklı çeviri söz konusu olunca bu son derece önemli kavramın tutarlı bir biçimde kullanımı ortadan kaybolur. Üstelik mârifet kelimesi Kur’ân’da ve günlük dilde açık olarak “tanımak” anlamında kullanılır, bu türden örneklerin endişeye neden olacak denli anlaşılması güç ezoterik bir kelime olan gnosis şeklinde çevrilmesi absürt olurdu. Müellifler her türlü tanıma için aynı kelimeleri kullanırlar ve mârifet ile gnosis arasında net bir ayırım yapmak metinler söz konusu olduğunda yapay bir dayatma olacaktır.

Kur’ân ve hadis, yalnızca özel bir grubun değil herkesin mârifet için çaba göstermesi gerektiğini söyler. Elbette mârifetin dereceleri vardır fakat en temel seviyesinde bile mârifet ezbere dayalı öğrenmeden gelemeyecek bir bilme biçimine doğrudan katılımı îmâ etmektedir. Tasavvuf metinlerinde ârifler kendi gerçek benliklerine ve Allah bilincine ermiş kimselerdir. Ârifler hiçbir şekilde başkalarından alınmış bilgiye bel bağlamazlar ve onlar herhangi bir aracı olmaksızın bilirler. Bâyezîd-i Bistâmî’nin sözlerinden biri bu noktayı güzel bir biçimde ortaya koymaktadır: “Siz ilminizi ölüden bir ölü olarak alıyorsunuz fakat ben ilmimi hiç ölmeyen diriden alıyorum.”

3 İlim ve mârifet eş anlamlı olarak kullanılabilir. Bu yüzden mârifetin çoğul hâli olan mâârif bâzen ilmin çoğulu olan *ulûm* ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Fakat genellikle *maârif* aklı ve felsefî ilimleri, *ulûm* ise nakli ve dinî ilimleri îmâ eder. Mârifet kelimesiyle aynı kökten gelen ve eş anlamlısı olan *irfân* kelimesinin, İran’da nisbeten yakın dönemlerde teorik tasavvufu özellikle de İbnü’l-Arabî takipçilerini ifâde etmek için kullanılması meseleyi daha karmaşık hâle getirmektedir. Gerhard Böwering bu kelimeyi “teozofi” olarak çevirmeyi önerir çünkü aklı ilimleri yaklaşım için genel bir isimlendirme olarak irfân, kelâm ve felsefeden ayrışan yönlere sahiptir. Bununla birlikte kelime, müelliflerimiz tarafından ve hattâ İbnü’l-Arabî ve onun erken dönem tâkipçileri tarafından çok nâdiren kullanılmıştır. Kullanıldığı zaman da anlamı mârifetten ayırt edilemez.

Meybudî, “*Peygambere indirileni dinledikleri zaman hakkı tanımalarından ötürü gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün*” (Mâide 5:83) âyetinin tefsîrinde iki tür mârifeti birbirinden ayırt eder. Âyette beyân edildiği biçimiyle îmânın ışıtma, görme, bilme, konuşma ve yapmayla ilgili beş özelliğinden söz ettikten sonra mârifetin anlamına odaklanır:

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] “Mârifet iki türlüdür” dedi: Sıradan insanların ve seçkinlerin mârifeti. Sıradan insanların mârifeti nakil ve rivâyetle [*sem’î*], seçkinlerin mârifeti ise âşikâr görmekle [*ayânî*] gerçekleşir. Sıradan insanların mârifeti cömertlik kaynağından [*ayn-ı cûd*] gelir, seçkinlerin mârifeti ise bulduklarından [*mahz-ı mevcûd*].

Sıradan insanların mârifeti ile ilgili Allah “*Resûle indirileni duyduklarında*” [*ve izâ semîu mâ ünzile ile’r-resûlî*] (Mâide 5:83), seçkinlerin mârifeti ile ilgili ise “*O âyetlerini size gösterecek ve siz de onları görüp tanıyacaksınız*” [*senurikum âyâtihî fe-ta’rifühâ*] (Neml 27:93) buyurmuştur. “*Duyduklarında*” şerîat ehli için bir övgü, “*Âyetlerini gösterecek*” ise hakikat ehli için bir kutlamadır. Şerîattan söz edip de ona herhangi bir şekilde yüz çeviren mülhid olur. Hakikatten söz edip de herhangi bir şekilde kendisine bakan kişi ise müşrik olur. (*Keşf* 3:215)

Meybudî “*Allah insanlara ne rahmet açarsa*” (Fâtır 35:2) âyetinin tefsîrinde gerçek mârifetten ne anlaşıldığına ilişkin biraz daha açıklama yapmaktadır. Buradaki açmak (*fütûh*) fiilinin Allah’ın kalbi açması ve aracısız bir şekilde hakikate eriştirmesi anlamında teknik bir terim olarak kullanıldığına dikkat edelim. İbnü’l-Arabî muazzam eseri *Fütûhât-ı Mekkiyye*’nin başlığında kelimeyi tam olarak bu anlamıyla kullanır. İbnü’l-Arabî’nin birçok yerde söylediği üzere kendi kitabı hocalardan veya diğer kitaplardan öğrendiklerinin değil Allah’ın ona açtıklarının kayıtlarıdır.⁴

Tarîkatın diliyle kavrayış açısından bu âyet îmân ve mârifet ehlinin fütûhuna işârettir. Fütûh arama ve isteme olmaksızın gaybdan gelene verilen isimdir. İki türü vardır: Birincisi uğraş ve kazanç olmaksızın rızık ve rahatlığın ortaya çıkması. İkincisi öğrenilmeksizin ama şerîata uygun olan, önceden duyulmamış ama kalbin âşinâ olduğu Allah vergisi ledünnî ilim.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Eyvah! Öğrenilmemiş olan bu ilim nasıl bir şey böyle? Onda bâzen boğuluyorum bâzen yanıyorum.

4 Bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, giriş kısmı.

Bu ilim hakkında konuşan kişi bâzen yükselip kabaran bâzen de çekilip alçalan bir deryâ gibidir. İnbisât makâmında iken âlemi safâ ile, heybet makâmında iken de beşeriyetle doldurur. (*Keşf* 8:169)

Kur'ân, Allah'ın İbrâhim'e göklerin ve yerin işaretlerini gösterdiğini anlatır. Bir yıldız doğduğunda, İbrâhim peygamber "*Bu benim Rabbimdir*" (En'âm 6:76) dedi fakat daha sonra yıldız kayboldu. Ay doğdu ve sonra da güneş fakat her ikisi de kayboldular. Sonunda İbrâhim yüzünü Allah'a çevirdi ve kendisinin ortak koşanlardan birisi olmadığını söyledi. Bu kıssa, bilginin saf tevhîde götüren mertebelerine bir referans olarak alınır. Meybudî'nin açıklaması şöyledir:

Yaratıcının varlığına âit delili istidlâl yoluyla bulabilsin diye ona önce yerin ve göğün melekûtunu gösterdi. İbrâhim (a.s.) yıldızlara baktı ve "*Rabbim budur*", yâni "Rabbimin delili budur" dedi, "çünkü Rabbim ezeli ve ebedîdir fakat bunun bir batışı var". Sonra "*Ben batanları sevmem*" [*lâ uhibbu'l-âflîn*] dedi. En sonunda hakîkatin cemâli ona yüz gösterdi. İstidlâl ve burhân yolundan dönerek müşâhede ve ayâna erdi. Her şeyden yüz çevirdi ve "*Şüphesiz onlar benim düşmanımdır, âlemlerin Rabbi dışında*" [*fe-innehum adüvvün li illâ rabbe'l-âlemin*] (Şuarâ 26:77) dedi. Cebrâil'e "[Hâcetim için] sana yönelmek mi? Hayır!" dedi. Önce âlim bir kimse gibiydi, daha sonra ârif bir kimse gibi oldu.

Vâsıtı şöyle dedi: Âlemdeki her şey O'na yönelir, ârifler ise O'ndan gelirler. Yine "Kim Allah'ı delille bilirim derse ona o delili nasıl tanıyıp kavradığını sorun" dedi.

Başlangıçta İbrâhim'in (a.s.) yolunda olduğu gibi delilden kaçışın mümkün olmadığı doğrudur. Yıldız, ay, güneş, bütün bu deliller İbrâhim'in (a.s.) yoluna çıktı. O ise karşılaştığı her bir delile tutunup "*Rabbim budur*" dedi. Delillerin mertebesinin üzerine çıktığında ise âşikâr görüş gözüyle [*dîde-i ayân*] tevhîdin cemâlini gördü. "*Ey kavmim, ben sizin şirk koştuklarınızdan uzağım*" [*yâ kavmi inni beriun mimmâ tüşrikûn*] (En'âm 6:78), yâni "ben mahlûkât ile Hâlık'a delil getirmekten uzağım çünkü O'nun için O'ndan başka delil yoktur" dedi.

Bu durum din büyüklerinden birinin şu sözünün aynısıdır: Allah'ı Allah'la, başkasını Allah'ın nûruyla bilip kavradım. Şu âyet buna işaret eder: "*Yeryüzü Rabbinin nûruyla ışıldamıştır*" [*ve eşrakati'l-arzu bi-nûri rabbihâ*] (Zümer 39:69).

Burada tarîkatın civanmerdi kıymetli bir nükte ile sâliklerin sülûkünü [*revîş-i râhrevân*] ve çekilip alınanları çeken şeyi [*keşîş-i rubûde-*

gân] izâh etmiştir. Ahadiyet divânından “*Allah İbrâhim’i dost edindi*” [*vettehazallâhu ibrahîme halilâ*] (Nisâ 4:125) âyetinin şefkati lutuf ve merhamet sıfatıyla İbrâhim’e (a.s.) ulaşınca şu emir geldi: Ey İbrâhim! Dostluk [*huller*] yolunda sürekli kalman şart değildir. “*Âlemlerin Rab-bine teslim oldum*” [*eslemtü li-rabbi’l-âlemîn*] (Bakara 2:131) menzili-nin ötesine geç. Tefrîd yolculuğu denilen bu yolculuğa çık. Nitekim buyurulmuştur: “Allah yolunda ilerleyiniz! Tefrîd ehli olanlar bu yolda öne geçmiştir [*sîrû sebeka’l-müferridûn*].”

İbrâhim (a.s.) ezeli hatırlatıcı işâreti [*yâdigâr-ı ezel*] arayan çok hızlı bir tâlibdi. Himmet ayağına kasd nâlinlerini geçirdi ve “*Ben Rabbime gidiyorum*” [*innî zâhibun ilâ rabbî*] (Sâffât 37:99)’un yoluna düştü. Gaybın gizli köşelerinden izzet ve azamet hazîneleri açıldı, pek çok gayb incisi ve değerli mücevher “*gidiyorum*”un yoluna saçıldı.

İbrâhim (a.s.) yine de henüz bir sâlikti ve “*gidiyorum*”a bağlanmıştı, cem’in merkez noktasına ulaşmış değildi. Arkasına bakınca ganîmet-leri gördü ve onlara daldı. Derken tevhîdin cemâli ona yüzünü açtı ve şöyle sordu: Niçin arkana baktın? İbrâhim (a.s.) en sonunda “*Ben batanları sevmem*” (En’âm 6:76) ile bağışlanma diledi. Fakat yine de gaybın incilerini gördü “*Rabbim budur, Rabbim budur*” diyerek durdu çünkü gaybın o incileri son derece gönül çelici ve akli meşgul ediciydi. Ona denildi ki: Ey İbrâhim, neden böyle durdun, bu sana yaraşır mı? “*Ben Rabbime gidiyorum*”un yoluna girip de sonra geriye dönüp ganîmetlere ve mücevherlere neden böyle baktın? Neden himmetin gözünü onlardan kaçırmadın? Neden “*Gözü kaymadı, haddi de aşmadı*” (Necm 53:17) hitâbının sünnetini yerine getirmedin?

Bu, âlemin en güzel örneğinin sünneti ve âdem oğullarının efendisinin husûsiyetidir. Ülfet ve kurbîyet [*mi’râc*] gecesindeyken onun yolu üzerinde “*en büyük âyetler*” (Necm 53:18) tecellî etti ama o “*Gözü kaymadı, haddi de aşmadı*” (Necm 53:17) edebi üzere sâbit oldu.

Ey İbrâhim! Ezeli hatırlatan işâret ve nimet verenin sırrı aranırken mücevherler ve ganîmetler düşünülür mü!?

Kesî keş mâr nîşi ber ciger zed
Urâ tiryâk sâzed ne taber zed
 Yılan bir kimsenin ciğerini ısırınca,
 Ona şekerleme değil panzehir verirler.

İbrâhim (a.s.) tecrîd eliyle tefrîd gömleğini çekti ve sebeplerden yüz çevirdi: “*Şüphesiz ben yüzümü hanîf olarak gökleri ve yeri yoktan var*

edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim” [innî veccehtü vechiye lillezi fatara’s-semâvâti ve’l-arza hanîfen vemâ ene mine’l-müşrikîn] (En’âm 6:79). Yâni ben kasdımı ve himmetimi yalnızca Allah için tek kıldım, kendi akdimi Allah’tan gayrı bütün bağlardan temizledim, Allah’la olan ahdimi koruyup gözettim, vecdimi Allah ile saf kıldım, artık ben Allah ileyim ve Allah’a âitim hattâ Allah’ta yok oldum. Allah ise Allah’tır! (Kef 3:409-411)

Temel bilme türleri genellikle üç kesinlik (*yakîn*) mertebesine göre tanımlanır: Bilgi, göz ve doğruluk ya da hak. Meybudî bu tasnifi ilk iki bilme türünün zikredildiği âyetin tefsîrinde yapmaktadır –üçüncü bilme türü Vâkıa 56:95 ve Hâkka 69:51 âyetlerinde zikredilir–: “*Kesinlik bilgisiyle bir bilseydiniz, alevli ateşi mutlakâ göreceksiniz, onu kesinlik gözüyle göreceksiniz*” (Tekâsür 102:5-7).

Yakînin üç direği varır: İlme’l-yakîn, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn. İlme’l-yakîn sînede, ayne’l-yakîn sırda, hakka’l-yakîn rûhta mukîmdir. İlme’l-yakîn îmânın ikrârında tezâhür eder, ayne’l-yakîn ihlâsın işaretini verir, hakka’l-yakîn mârifetin hakkını verince kendini gösterir. Mutluluk [*rûbâ*] ilme’l-yakîn âleminde yürüyenin, yakınlık [*zül-fâ*] ayne’l-yakînin izini âşikâr görenin, en güzel [*büsnâ*] olan ise hakka’l-yakînin hakikatinden haber bulanındır. (Kef 10:603)

Sûfiler ve filozoflar, kaynağı kim veya ne olursa olsun naklî bilginin gerçek iş için yalnızca bir hazırlık olarak hizmet edebileceği üzerinde ısrâr ettiler. Bunu yaparken âlimlerin ve talebelerin kendi öğrenim biçimlerine tutunmaya eğilimli olduklarını gâyet iyi biliyorlardı. Tefsîr, hadis, fıkıh ve kelâm gibi İslâmî ilimlerin temsilcileriyle, sûfî müşidler ve felsefe üstadları arasında her zaman bir gerilim ve çatışma olduğunu tarihçiler kaydedegelmiştir. Bu durumun, öğrenimin kendi başına bir sona dönüşebilmesi ya da saygınlık ve makâm elde etmek için bir araç hâline gelebilmesi gerçeğiyle büyük ilgisi vardır. Sûfî müşidler sürekli olarak aşkın önemini vurgulamışlarsa bunun sebebi bir açıdan aşkın açıklanamamasıdır çünkü herkes aşkı tattığı kadar bilir. Aşka ilişkin akademik teorileştirme faaliyeti bizi hiçbir yere götürmez. Aşkı anlamanın tek yolu âşik olmaktır ve ârif olmanın tek yolu da mârifet sâhibi olmaktır. Sûfî müşidler tevhîdin temel formu olan öğretiye tanıklık etmenin Allah’a giden yolun esâsı olduğunu kabûl ettiler fakat bunu yalnızca yalın bir başlangıç saydılar. Yolun hedefi nefsin aşk ateşi ile yanıp kül olması ve yalnızca mâşuka

bırakılmasıdır. Sem'ânî birçok pasajda ârifler ve âlimler arasındaki gerilime işaret eder. Bu pasajların en hoş olanların biri şöyledir:

Açgözlü Eş'ab (Eş'ab-ı Tammâ') tepsi yapan bir adamın dükkânının önünden geçiyordu. "Tepsilerini daha büyük yap! Belki günün birinde onlardan birisiyle bana bir şeyler ikram ederler" dedi. Burada ne istek ve arzu dolu bir sînen var! Burada ne değersiz ve ikiyüzlü bir kalbin var! Kâbe'de üç yüz altmış tane put olduğu anlatılır ama dünyadaki bütün muhâsebeciler gelse senin gönlünde var olan putları sayamaz. Bizim zamanımızda artık Âzer'in put yapmasına gerek yok çünkü dünyanın her bir köşesinde, gönlünde bir Âzer putu taşıyan meymenetsiz bulabilirsin. "En büyük put nefistir."

Şehirde bir mecûsi başında külâhıyla dolaşıyor, sen de başında tev-hîd sarığıyla dolaşmaktasın, sarığın içinde de tamâmen zanna dayalı bir tev-hîd anlayışı var. Sarıkla cübbe kişiyi Müslüman yapacaksa vay hâlimize ey siddikların imamı! Mecûsilik kalbi iki şeye bağlamaksa [düalizm] o zaman yapılacak iş belli. Kısacası bil ki lafla insana hiçbir şey verilmez.

Ebu'l-Kâsım Müzekkir Nişâbur'da yaşardı ama aslında Merv'li idi. Tatlı dilli bir vâizdi. Bir keresinde vaaz veriyor ve güzel sözler söylüyordu. Adamın biri kalktı ve şöyle dedi: Eğer iş konuşmayla tamam olsa sen şerefli bir makâma ulaştın ama bu tencereye biraz baharat ve çeşni lâzımsa bu sözler sana yeterli gelmez.

Bir asilzâdenin evine müdâvim bir şarkıcı vardı. Ne zaman bir şarkı söylese asilzâde "Yaşa! Var ol!" derdi. Bir başka şarkı söyleyince yine "Yaşa!" derdi. Şarkıcı aynı zamanda şâirdi. Bir gün şöyle dedi:

Küllemâ kultü kâle ahsente zidni

Ve bi-ahsente lâ-yubâu'd-dakik

Ne zaman söylesem "Yaşa! Bir daha söyle" dedin.

Ama "Yaşa! Var ol!" sözüyle un satın alınmaz ki!

"Yaşa! Var ol" sözü ile pazardan bir şey alamazsın, pazarda saf altın ya da katışıksız gümüş geçer.

Ey saygıdeğer kişi! Bu yolda yanık bir ciğer, dertli bir kalp, sıdk ile atılmış adım, âşık bir gönül, dağılmamış bir cem' hâli istenir. Eğer böyle bir nakdin varsa iş senin işin demektir.

Gerçekte ilk belâ kendi varlığındır. Varlığını toplayıp cem' et ve tev-hîdin sultânına teslim et ki onu mahvetsin çünkü dağılmış bir insanı

[*merd-i perâkende*] tevhîdden başka hiçbir şey cem' edemez. "Tevhîd kadîm olanı sonradan olandan ayırmaktır." Tevhîd bir tür sarraflıktır, yâni sonradan olanı ayıklayıp kadîm olanı elde etmektir.

Birisi şöyle dedi: Tevhîd, muvahhid ve Vâhid. "*Üçün üçüncüsü*" [*sâlisü selâse*] (Mâide 5:73) işte böyle olur.⁵ Âlemde herkes bir verip iki almaya odaklı iken bu erler her şeyi verip yalnızca biri almaya odaklıdılar. (*Ravh* 197-198)

5 Âyetin tamamı şöyledir: "Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kafir olmuşlardır." Konuşan kişi, benliğin varlığıyla birlikte tevhidin gerçekleştiremeyeceğini söylemektedir. Ensârî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'de, tevhidin en yüksek derecesini anlattığı yerde aynı noktaya temas ettiğini daha önce gördük.

YOLCUNUN HÂLLERİ

Sûfî müridler, yalnızca şeriatı tâkip eden Müslüman çoğunlukla tarikat yolunda ileri derecelere erişmiş azınlık arasında birçok yönden ayırım yaparlar. Bu ayırım yönlerinden birisi ârifler ile genel olarak müminleri veya müminler arasında ibâdet edenler (*âbid*), dünyadan el çekenler (*zâhid*), ücret karşılığı çalışanlar (*ecîr*, *müzdür*) gibi çeşitli grupları Meybudî'nin aşağıdaki pasajlarda yaptığı gibi karşı karşıya getirmektedir:

“Göklerde ve yerde ne varsa O’ndan ister” [*yes’eluhû men fî’s-semâvâtî ve’l-arz*] (Rahmân 55:29). Müminler iki kısımdır: Âbidler ve ârifler. Her birinin isteyişi kendi himmeti nisbetindedir ve her birinin sevgisi kendi kabiliyetine [*havsala*] uygundur. Âbid her şeyi O’ndan ister, ârif ise O’ndan O’nu ister. (*Keşf* 9:421)

“İyilik yüzünüzü doğuya ya da batıya çevirmeniz değildir” [*leyse’l-birra en-tüvellû vücûhekm*] (Bakara 2:177). Zâhiri açıdan bu âyette şeriatça neyin şart olduğunu öğrendin. Şimdi de bâtinî açıdan işâret diliyle hakîkatin alâmetini bilip anla. Çünkü şerîata nisbetle hakikat bedene nisbetle rûh gibidir. Beden rûhsuz nasıl var olur? Hakîkatsiz şerîat da işte öyledir.

Şeriat hizmetkârların hânesidir [*beytü’l-hadem*]. Bütün insanlar orada toplanır, orayı mâmur kılmak hizmet ve ibâdetledir. Hakikat ise kudsiyetin hânesidir [*beytü’l-harem*]. Orada ârifler toplanır, orayı mâmur kılmak ise müşâhede ve hürmetledir.

Hizmet ve ibâdetten hürmet ve müşâhedeye kadar olan mesâfe âşinâlıkla dostluk arasındaki mesâfe gibidir. Âşinâlık ücret sâhibinin [*müzdür*] vasfıdır, dostluk ve aşk ise ârifin sıfatı.

Ücret sâhibi bu âyetteki bütün iyilik türlerini getirir ve sonra kendi kendine “Ah ki, üzerine bir rüzgar esecek olsa yahut ondan bir şey ek-

silse bütün ücreti kaybederim” der. Ârif ise tamâmen şartlarına uygun olarak amel eder ve sonra kendi kendine “Ah ki, ondan geride bıraktığım bir zerre kalsa bütün tâlih benden alınır” der. (*Keşf* 1:468)

“*Sana ne harcayacaklarını soruyorlar*” [*yes’elûneke mâzâ yunfikûn*] (Bakara 2:215). Şeriatın yolunda malı harcamak iyidir ancak yine de rûhu hakîkatin yoluna vermek ve müşâhede vaktinde her şeyden ayrı düşmek gibi değildir. Vefânın gerektirdiği şartlara uymak iyidir ancak nefisten ayrı düşüp de safâ yaygısına ayak basmak gibi olamaz.

Birisi sorar: Malımızla ne yapalım? Onu nasıl harcayalım? Şeriat ona cevap verir: İki yüz dirheme karşılık beş dirhem, yirmi dinara karşılık yarım dirhem. Bir başkası sorar, bu defa hakîkat cevap verir: Bedenin ve rûhunla olduğun sürece O’nunla olamazsın. Evet, ücret sâhiplerinin hikâyesi başka âriflerin hikâyesi başkadır. Ücret sâhibinin mârifeti rûhu tanımaya kadar ulaşabilir fakat âriflerin mârifeti rûhu harcama noktasına ulaşır. (*Keşf* 1:580)

“*Sizden bunun karşılığında bir ecir istemiyorum, benim ecrim sâdece âlemlerin Rabbi Allah’tandır*” [*vemâ es’elüküm aleyhi min ecrin in ecriye illâ alâ rabbi’l-âlemîn*] (Şuarâ 26:109). Bu bütün peygamberlerle ilgili bir haberdir. Onların her birisi “*Sizden bunun karşılığında bir ecir istemiyorum*” demiştir. Böylece herkes bilsin ki Allah için amel edenin Allah’ın gayrısından bir karşılık beklemesi uygun değildir. Eğer bir gün birisi Allah yolunda bir adım atıp da karşılığında bir mükâfat bekler ya da bir istekte bulunursa bunu O’ndan başkasından istemesin! Nitekim Mûsâ’ya (a.s.) “İhtiyâcını bana yönelt. Hamurun için tuz, koyunların için saman bile olsa her ne isteyeceksen yalnızca benden iste.” diye vahyedildi.

Ücret sâhiplerinin [*müzdûrân*] derecesi budur çünkü onlar bir amelde bulunurken karşılığına dikkat ederler. Âriflerin hâlleri ise bambaşkadır. Onlar bir amelde bulundukları zaman karşılığına bakmazlar ve hattâ amelden ötürü karşılık beklemeyi o amelin yüzündeki bir leke olarak görürler.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle söyledi: Hesâbı [*şumâr*] düşünmek her hâlükarda ücret sâhiplerinin işidir. Ârifler için ise hesâbı düşünmek yoktur. Ârif aslında bir misâfirdir. Ücret, yalnızca sâhibine fayda verir fakat misâfirin ziyâreti ev sâhibine kazandırır. Ücret sâhibinin mayası yolunu şaşırmak, ârifin mayası ise hakîkati âşikâr görmektir [*ayân*].

Ârifin rûhu aşkıyla parlamaktadır. Rûhu bütünüyle göz, sırrı tümüyle dil kesilmiştir. Gözü de dili de âşikâr görüşün nûruyla tutulup kalmıştır.

Ücret sâhibinin kalbi ümidin nûruyla, ârifin rûhu ise âşikâr görüşün nûruyla parlamaktadır. Ücret sâhibi nimetler arasında gezinir fakat ârifin hâli izâha sığmaz.

Ârif için bir kıymet takdir edilemez. Bu nedendir bilir misin? Onun gönlü ilâhî huzûrdan ayrı değildir de ondan. Onun cismânî kalıbı bir istiridye kabuğu [*sadef*] gibi, nefsi de huzûrdan doğmuş ve huzûra geri dönmüş bir inci gibidir. O nefis eğer ilâhî huzûrdan değil de buradan kaynaklansa idi yalnızca maddî isteklere âit olurdu, öyle olunca da dağılma örtüsü [*hicâb-ı teferruk*] içinde yanıp tükenirdi. Cehennem ateşi ârifin nefsinin yakan ateş gibi yanmaz çünkü ârifin ateşini tutuşturan dostluktur.

Fe-fi'l-fuâdi'l-muhibbi nâru heven

Eharru nâri'l-cahîmi ebreduhâ

Âşıkın kalbinde aşk ateşi yanar, tutuşur.

Öyle ki cehennem en harlı ateşinden de sıcak. (*Keşf* 7:152)

MÂRİFET VE AŞK

Meybudî müminleri iki gruba ayırdığı zaman sık sık âriflere âşık, muhib veya dost denilebileceğini söyler çünkü ârifler tanıdıklarını sever ve âşıklar sevdiklerini tanırlar. Meybudî “*Geceleyin secde hâlinde ve ayakta durarak kulluk ve itâat edenler*” (Zümer 39:9) âyetinin tefsirinde buna şöyle örnek verir:

Allah'ın emirlerini yerine getirmenin birincisi kulluğun [*ubûdiyyet*], ikincisi de aşkın hükmüyle olmak üzere iki türlü olduğu söylenmiştir. Aşkın hükmü kulluğun hükmünden daha yüksektir çünkü âşık öyle bir arzu üzeredir ki dâimâ dostun kendisine yeni bir şey buyurmasını bekler. Bu yüzden de yaptığı her şey kendi tercihine dayanır [*ihtiyârî*] ve onun yaptığı hiçbir şeyde zorsunma [*ikrâh*] söz konusu değildir. Kendisine yapılan iyilikleri görür ancak hiçbir zaman Allah'a karşı iyi bir şey yaptığı-nı düşünmez ve yaptığından ötürü herhangi bir karşılık beklemez.

Kulluk sebebiyle yapılan hizmete gelince, kullukta hem serbest irâde [*ihtiyâr*] hem de zorsunma vardır. Bu kişi yaptıklarına karşılık sevap ve mükâfât beklemektedir. İkinci durum âbidlerin ve sıradan müminlerin makâmı, birinci durum ise âriflerin sıfatı ve siddîkların derecesidir. Bu iki grup hiçbir zaman birbirine eşit olmaz. Âbidler nimetle yetinirler ve nimet verene âit sırdan geri kalırlar, ârifler ise huzûra varmışlardır ve dostu müşâhede ile sükûnet bulmaktadırlar.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Ücretin dostluk yüzünde bir leke olduğunu nereden bilirdim? Şimdiye kadar en kıymetli kaftanın ücret ve sevap olduğunu sanırdım. Ancak şimdi anladım ki dostluğu bulduktan sonra diğer bulunanlar yalnızca bir hiçtir. (*Keşf* 8:398)

Müminlerin çeşitli türleri arasında ayırım yaparken bir isimle isimlendirilen grubun diğer bir isimle isimlendirilen başka bir gruba âit sıfatlardan zorunlu olarak yoksun kaldığına ilişkin bir îmâ söz konusu değildir. Tıpkı âriflerin aynı zamanda âşıklar olmaları gibi. Ârifler aynı zamanda âbidlerdir çünkü onlar da mükellefiyetleri yerine getirmekte ve bir âbidi tanımlayan karakter özelliklerini taşımaktadırlar. Aralarındaki fark, âbidin mârifete varamaması olgusunda yatar. Bu düşünme biçiminin ardında yatan şey Allah’a giden merdivende yükselen basamaklar olduğu fıkridir. Bir basamağın isimlendirdiği bir derecenin gerçekleştirilmesi önceki basamaklardan geçmeye bağlıdır. “*Bize kavuşmayı ummayanlar*” (Yûnus 10:7) âyetinin tefsirinde Meybudî nefsin olumlu niteliklerinin birbirlerine sıkıca bağlı olduğu yolu anlatır. Söz konusu niteliklerin her biri gerçekleştirilmelidir fakat aşktan önce mârifet gibi bâzıları diğerlerinden önce edinilmelidir. Meybudî’nin metninin ikinci paragrafı Kuşeyrî’nin *Letâîfü’l-işârât*’ından tercüme edilmiştir ve üçüncü paragraf ise Kuşeyrî’nin açıklamalarından kısımlar içermektedir:

Kâfirler Hakk’ı görmeyi ummazlar çünkü O’nu reddetmektedirler. Bu yüzden de ona aslâ ulaşamayacaklardır. Müminler ise Hakk’ı görmeye [rû’yet] îmân ederler ve O’nu görme ümidi taşırlar, bu yüzden ona ulaşacaklardır. Nitekim Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kişi Hakk’ın lutuf ve keremini duyup da” –yâni Hakk’ın kula karşı cömert olduğu ve onu kendi müşâhede ile şerefliendireceği haberini duyup da– “bu haberi kabûl etmeyip rû’yeti reddederse o lutuf ve kereme aslâ ulaşamaz.”

Onlarda Hakk’ı görme ümidinin bulunmama sebebinin şevk duymamaları olduğu söylenmiştir. Şevk duymazlar çünkü sevmemektedirler. Sevmezler çünkü bilip tanımamaktadırlar. Bilip tanımazlar çünkü taleb etmemektedirler. Taleb etmezler çünkü Hak onlara istemeyi vermemiş ve taleb yolunu onlara kapatmıştır. Yâni her şey Allah’tandır, O’nun meşîyyet ve irâdesine göredir. Allah “*Şüphesiz son varış Rabbine-dir*” [ve enne ilâ rabbike’l-müntehâ] (Necm 53:42) buyurur.

Eğer O, taleb etmelerini murâd etseydi taleb ederlerdi. Taleb etmiş olsalar bilip tanırlandı. Bilip tanısalar severlerdi. Sevseler şevk duyup özler-

lerdi. Özleseler O'nunla buluşmayı umarlardı. Buluşmayı ümit etmiş olsalar O'nu görürlerdi. Allah “*Eğer dileseydik her nefsi hidâyete erdirirdik*” [*ve lev şî'nâ le-âteynâ külle nefsin hüdhâhâ*] (Secde 32:13) buyurur. O'nunla buluşmayı ummayanlara gelince onların yurdu azap ve ayrılık [*fırkat*] olacaktır. Bu hitâb göstermektedir ki O'nunla buluşmayı umanların nihât amaçları vuslat, buluşma [*likâ*] ve yakınlıktır. (*Keşf* 4:255-256)

Sem'ânî aşk ve hizmet arasındaki ayrıma sık sık değinir. Aşağıdaki pasajda, bu ayrımı melekler ve insanlar arasındaki fark ile ilişkilendirmektedir. Kur'ân, melekleri hizmetlerinden ötürü överken insanları bundan ötürü eleştirmekte fakat aynı zamanda Allah'ın insanları sevdiğine işâret ederken melekleri sevdiğine ilişkin herhangi bir şey söylememektedir.

Âdem oğlu yaratıldığı zaman eksiklik [*taksîr*] onun sıfatı kılındı. Zâhirine de bâtınına da birer ağaç dikildi. Zâhirdeki ağaca “teklif”, bâtındaki ağaca ise “mârifet” [*ta'rîf*] denildi. Zâhirdeki ağacın meyvesi hizmet, bâtındaki ağacın meyvesi ise muhabbet oldu.

Sonra, meyvesi hizmet olan teklif ağacını kendisine âfet ulaştığı zaman çürüyüp bozulabilecek bir mizaç üzere düzenledik fakat “*kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç*” (İbrâhîm 14:24) âyetiyle beyân olunan mârifet ağacına hiçbir âfet ulaşamaz, o aslâ çürüyüp bozulmaz. İnsan zâhiren meyhânede [*harâbât*] olsa da aşkın dizginleri yukarılardadır. [Kişi] aşkına sâdiktir ama hakkını vermekte eksik ve yetersiz [*mukassır*] kalmaktadır. Amelinde eksikliğe ve yetersizliğe mübtelâ olan adam eşîge varıp teklif ağacı hizmet meyvesini vermiyor diye feryâd eder. İlâhî izzetin huzûrundan bir nidâ gelir: “Allah sizin sûretlerinize bakmaz [*innallâhe lâ-yanzuru ilâ suverikum*].”

O ki dostluktan kaçış yoktur, öyleyse O'nu dost edinin. Çünkü Hak uğruna öldürülen aslâ murdar olmaz.

Ger lâbüd cân be-aşk bâyed pervered

Bâri gam-ı aşk çün tuyî bâyed hored

Rûhun aşkı beslemekten başka çâresi yoksa eğer

Yalnız senin için aşkın derdi çekilmeli. (*Ravh* 623)

Her iki âlemin güzelliği de şu iki şeyde yatar: Kulluk ve aşk. Ancak kulluk [*ubûdiyyet*] yaratılmışların, aşk ise Hakk'ın sıfatıdır. Kulluğun kemâlî meleklerle, dostluk elbisesi [*hil'at-i döstî*] ise mümin olan âdem oğluna âittir ve müminler arasında seçkinlerindir [*havâs*].

Azîz olan Rab meleklerle ilgili “*Hayır, onlar şerefli ve seçkin kullardır*” [*bel ibâdun mukramûn*] (Enbiyâ 21:26) buyurur. “*Onların üzerinde ol-*

dukça sert, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır" (Tahrîm 66:6). Onlar buyruğumuza uyan ve emrimizi yerine getiren kullardır. Göz açıp kapayacak bir süre kadar bile bize isyân etmezler.

Allah bu ümmet hakkında ise *"O onları sever, onlar da O'nu severler"* (Mâide 5:54) buyurur. Bu ümmeti kul olarak adlandırır. Ancak melekleri onlara herhangi bir izâfet ve iyelik atfetmeksizin sâdece kul [*ibâd*] olarak isimlendirirken bu ümmeti *"Benim Kullarım"* [*ibâdî*] deyip kendine nisbet ederek niteler. Böylece O, bu ümmete karşı nime-tini tamamlamıştır. Onların bütün pervâsızlığına, korkusuzluğuna, günahkârlığına ve kabahatliliğine rağmen bir hizmet yâhut itâat beklemeksizin muhabbetinin nûrunu onlarda âşikâr etmiştir. İşte aşkın sıfatı burada, kulluğun sıfatı ise oradadır.

Sırrı dosta söylerler kula değil. Öyleyse kul dost içindir, dost kul için değil. Şu ilâhî beyânın sırrı budur: *"O göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendi katından sizin emrinize âmâde kıldı"* (Câsiye 45:13). Bizim elimizdeki her şeyi size hizmetkâr kıldık. Artık siz de Mevlânıza [*mah-dûm*] hizmetkâr [*hâdim*] olun ki bütün diğer efendiler size hizmetkâr olsun. (Ravh 469)

Hizmet edenlerin ve ücret karşılığı çalışanların tutumlarını eleştirenler, onlar tevhidin anlamını kavrama bakımından yanlışla düştükleri için böyle yaparlar. Tevhid, Allah'tan başka gerçek sevgili yoktur demektir. Birisi Allah'a bir mükâfât için hizmet ederse, Allah'ın yerine yâhut Allah ile berâber o mükâfâtı sevmiş olur. Bu şıktır fakat Allah affeder çünkü O cılız ve aldırırsız yaratıklarla uğraştığını bilmektedir. İbn Sînâ bu düşünme biçimini *el-İşârât ve't-tenbihât* isimli ünlü eserinde şöyle açıklar:

Ârif, İlk Gerçek'i [Allah'ı] hiçbir şey için değil yalnızca O'nun kendisi için ister. O'nu bilip anlamanın dışında hiçbir şeyi öncelemez. Kulluğu ancak O'na yöneltir çünkü kulluğa lâyık olan yalnızca O'dur. Ayrıca kulluk O'na dönük değerli bir nisbettir.

Ârif bir arzu ya da korku sebebiyle kulluk etmez. Eğer öyle olsaydı, korkusunun ya da isteğinin sebebi de amacı da bu sâik olurdu. Böyle olunca Hak amaç değil, daha düşük ve değersiz başka bir şeye vâsita olurdu.

Hakk'ı bir vâsita olarak düşünmeyi uygun gören kişi yalnızca bir yönüyle rahmetten pay alır. Çünkü ona Hakk'ı tanımanın hazzı veril-

memiş olduğu için bu hazzın peşinden gitmez. O ancak eksik hazları arzulamaktadır, bu yüzden de ancak bunları özler ve daha ötesindeki-lerden habersizdir. (*İşârât* 3:227)

Sem'ânî rüşvete dayalı sevginin sevgi olmadığını söyleyerek aynı noktaya vurgu yapar çünkü böyle bir durumda insanlar sevgiliden çok rüşvet tarafından cezbedilirler. Bir kimseyi ondan edinebileceğin statü, servet, cinsellik vb. şeyler için seviyorsan onu sevmiyor fakat hizmetine karşılık olarak alacağın şeyleri seviyorsun demektir. Tevhîde dayanan sevgi yalnızca Bir Sevgili'yi hedefler. Bu sevgi, Allah'tan başka her şeyden ilişki kesilmesini (*tecrîd*) ve tek olanla tek olmayı (*tefrîd*) gerektirir.

Rüşvete dayalı dostluk ancak âdi tıynetli olanlardan [*hasîs*] ve düşük himmet [*dûn-himmet*] sâhiplerinden kaynaklanır. O, bir topluluğa on, başka bir topluluğa yirmi, bir başka topluluğa elli, bir başka topluluğa “*kat kat arttırılmış*” (Âl-i İmrân 3:130) olarak verir. Yine başka bir topluluk vardır ki sırf Allah için oturup Allah için kalkar ve yalnız O'nun rızâsı için sevip O'nun rızâsından ötürü nefret eder. O “Benim hazînelerimde bolca servet var” der, onlar ise “Bu hazînelerden bize ne” derler. O “Bu dünya da âhiret de bana âittir” der, onlar ise “Bu dünya ve âhiretten bize ne” derler.

Bir adamın evinde küçük bir çocuk vardı. Adam sabahleyin çocuğa kırık dökük bir şey verdi. O gece bir derviş geldi, babanın elinde hiçbir şey olmadığını gördü. Çocuğa “Gel evlâdım o kırık dökük şeyi babana ödünç ver de yarın sana on misliyle geri versin” dedi. “On misli” nedir? Çocuğu avutmak. Çocuğa bire on vaad ederler, akli başında yetişkin bir adama ise “Kâr getiren her borç ribâdır” derler. Bir dirhem ödünç verip bir dirhem üstüne fazladan bir şey alırsan bu ribâdan başka bir şey değildir. Çocuklar için “bire on” câizdir fakat yetişkinler için yalnızca bire bir verilir.

“Allah'ın *kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği bir güzel borcu O'na verecek olan kimdir?*” (Bakara 2:245). Bu hitâb kimin içindir? Bu dünyaya deli gibi âşık olmuş kişi için. Akıl sâhibi kişiye gelince, bu şöyledir: “Bir alırım, bir veririm, o bir de benim.”

“*Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi?*” (Beled 90:8-9). “*Allah insanın göğsüne iki kalp yerleştirmedir*” (Ahzâb 33:4). Kalp de birdir, dil de birdir. O'na imânı tasdik ettiğin dil de O'nu sevdiğin kalp de bir tanedir. “Ben de birim.” İşte “bire karşılık bir”i bu şekilde bilirsin.

Şâh-ı ervâh çâker-i aşk est – Herçi û zâd leşker-i aşk est
Hikmet-i pâk cur'a-i durd est – Ukde-i akl lenger-i aşk est
Pâkbâzi ki ez hod âzâd – Mihter-i mâ vu kihter-i aşk est
Eşk-i û hibr-nâme-i râz est – Reng-i û şerh-i defter-i aşk est
 Ruhların sultânı aşkın kuludur, doğurdukları da aşkın ordusu.
 Saf hikmet kadehin tortusudur, aklın düğümü de aşkın zinciri.
 Sâdık olan kendisinden kurtulmuştur, işte en güzel örneğimiz ve
 aşkın çırağı.
 Onun gözyaşları sırlar kitabının mürekkebidir, rengi de aşk def-
 terinin izâhı.

Bu yolun sırrı tecrîdin merkez noktasına ulaşmadıkça sana yüz göster-
 mez. Tecrîd, zâhirinin gizli isteklerden [*ağrâz*], bâtınının da beklenen
 karşılıklardan [*a'vâz*] soyutlanmasıdır. Bâtının tecrîdi, zâhirde terk
 etmiş olduğun şeyden ne şimdi ne de gelecekte bir şey isteyip bekle-
 mektir. Çünkü karşılık umarak bir şeyden vazgeçen kişinin hâli tecrîd
 değil ticârettir, o tüccardır mücerred değildir. (*Ravh* 606)

ZİKRİN HAYÂTİ

Kur'ân hayat ve ölümden sıkça söz eder. Hayâtın, aslâ “*ölmeyecek diri olan*” (Furkân 25:58) Allah'ın bir sıfatı olduğunu söyleyen Kur'ân, muhâtaplarına Allah'tan başka her şeyin öleceğini ve ortadan kaybolacağını hatırlatır: “*Sizin kendisinden kaçtığımız ölüm sizi mutlaka bulacaktır*” (Cum'a 62:8). Yalnızca Allah hayat verendir (*muhyî*) ve yalnızca O ölüm verendir (*mümît*). Kur'ân gerçek hayâtın –kişinin hayâtı ister cennetle sonuçlansın isterse cehennemle– ölümden sonra geleceğini vurgular. Aynı zamanda ilim ve cehâleti sembolize etmek için hayat ve ölüm kelimelerini kullanır.

Tasavvuf literatüründe hayat ve ölüm konularının önemli bir kısmı irâdî [*voluntary*] ölüme odaklanır: O'nun dinî emrine tâbi olarak nefsi Allah'a teslim etmek. Mevlânâ ve diğerleri hadis olduğu belirtilen şu sözü sık sık naklederler: “Ölmeden önce ölüünüz.” [*mûtû kable en-temûtû.*] Bunun berâberinde iki cihâd çeşidini –büyük cihâd ve küçük cihâd– bildiren meşhur hadîsi iktibâs ederler. Küçük cihâd savaşta düşmanları katletmeyi amaçlarken büyük cihâd göğsün içindeki düşmanı yok etmeyi hedefler. Meybudî “*Ölümüne hükmettiğimiz zaman*” (Sebe' 34:14) âyetinin tefsîrinde fiziksel ve mecburî ölüm ile nefsin irâdî ölümü arasındaki farkı şöyle açıklar:

Ölüm zâhirde ve bâtında olmak üzere iki türlüdür. Zâhir ölüm herkesin mâlumudur. Dost da düşman da bu yolda gider, sıradan insanlar da seçkinler de bu konuda birdir. “*Her nefis ölümü tadacaktır*” [*küllü nefsin zâikatü’l-mevt*] (Âl-i İmrân 3:185).

Bâtın ölüm ise insanın kendinde, kendinden ve kendiliksiz ölüp Hak’tan, Hak’ta ve Hak ile hayat bulmasıdır. Şu civanmerdin söylediği gibi:

*Be-mîr ey dost pîş ez merg eger mî zindegi hâhî
Ki İdris ez çunîn murden bihiştî geşt pîş ez mâ
Ey dost, yaşamak istiyorsan eğer ölmeden önce öl!*

Böyle öldüğü için Hz. İdrîs bizden önce cennete ağıdı. (*Kef* 8:133-34)

Sad Meydân’da Ensârî hayâtı Allah’a giden yolda yetmiş üçüncü mertebe olarak zikretmekte ve onu korku, ümit ve sevgi üzerinden üç dereceye ayırarak açıklamaktadır:

“Ölüyken kendisine hayat verdiğimiz kişi” [*e-ve men kâne meyyiten fe-ah-yeynâhu*] (En’âm 6:122). Kalbin hayâtı üç şeydir. Bu üç şeye sâhip olmayan kalp ölü bir cesettir: İlimle birlikte korku [*havf*], ilimle birlikte ümit [*recâ*] ve ilimle birlikte dostluk.

Korku hayâtı insanın elbisesini temiz, gözlerini açık, yolunu da doğru tutmasını sağlar. Ümit hayâtı insanın bineğinin hızlı, yol azığının tam olmasını sağlar, yolunu da kısaltır. Dostluk hayâtı ise insanın mertebesinin yüce, aklının dinç ve kalbinin de huzurlu olmasını sağlar.

İlimsiz korku Hâricîlerin korkusu, ilimsiz ümit Mürcienin ümidi, ilimsiz dostluk ise İbâhiyyenin dostluğudur. Bu ilim Allah ilmidir. Korkunun da ümidin de dostluğun da ön şartıdır. (*Meydân* 312-313)

Sem’ânî genellikle hayâtı mârifetle ve ölümü cehâletle özdeşleştirir:

Allah şöyle buyurur: “*Yaşatan da öldüren de O’dur*” [*hüvellezi yuhyi ve yümît*] (Mü’imîn 23:80). İzzet sâhibi odur ki kendisinde, kendi nefsinde ölür ve Hak’tan, Hak’ta ve Hak ile hayat bulur. Gerçekte hayat rûhla gelen değil, fetihle [*fürûh*] gelendir. Ölüm de rûhu alıp götüren değil imânı çekip alandır.

Yeryüzündeki bütün insanların rûhları sana verilecek olsa fakat sende imânın fethine sâhip bir rûh yoksa ölü sayılırsın. Yine mezarının toprağının üzerinden binlerce yıl geçse fakat rûhunun bahçesinde Rahmân’ın tevhidinin reyhanı serpilip gelişmişse bütün hayat sâhibi canlıların en önünde olursun.

Hayat mârifet, ölüm cehâlettir. Mârifet kalbin Allah'la hayat bulmasıdır. İzzet sâhibi odur ki ansızın alınıp âb-ı hayât kaynağına götürülmüş ve orada Hızır gibi yıkanıp ölümsüz kılınmıştır! (Ravh 484)

Hayat ile ölümün tıpkı birbirine zıt ve birbirini tamamlayan nitelikler gibi etkileşim içinde olması ilâhî sıfatlardan kaynaklanmaktadır. Sem'ânî bunu açıklarken bize kendini beğenmenin tehlikelerini hatırlatır:

Dâvud'a (a.s.) vahiy geldi: Ey Dâvud! Günahkârlara müjdele siddikları da uyar! Sultanlar birisini zehirlemek istediler mi kendisini emniyette hissetsin diye ona yakınlık gösterirler.

Hacc ettin, ihlâsla namaz kıldın, eksiksiz oruç tuttun, o halde bana karşı korkun artsın. Bu âlemde Cebbâr olan Allah'ın azametli eşğine kim bir şey getirmeye cüret edebilir?

O en güzel örneğe şöyle söylendi: İnsanların arasındayken velâyet ve nübüvvet sancağını yükselt. Benim izzetimin huzûruna ise kulluk elbiseni ve yokluk hırkanı giyip gel.

"Kulunu geceleyin götüren O'nun şanı yücedir" (İsrâ 17:1). "Kulunu" dedi, "Peygamberini" demedi.

Risâlet ve nübüvvetten bahsedilirken "Ömrüne yemin olsun" [*le-amrûke*] (Hicr 15:72) diye senin ömrüne yemin ederim, celâlimin izzetinden söz açınca ise "Öleceksin" [*inneke meyyitün*] (Zümer 39:30) derim.

Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî "Kefenim gökten indirileli yirmi yıl oluyor" dedi. Yine bir defasında şöyle dedi: Ne şaşılası şey ki O kendi huzûrundan kefenimi giydirmiş olsa da insanlarla birlikte iken beni yaşayanların sûreti ile tutuyor.

Mendiş ez ân hadîs u der pûş kefen
Merdâne du dest-i hiş ângâh be-zen
Der şehîr be-gû ki yâ tu bâşî yâ men
Şûride buved kâr-ı velâyet be-du ten
 Bu sözleri düşünme! Kefeni hele bir giy de,
 İki elini o zaman erler gibi çırp!
 Bu şehirde "ya sen ya da ben" de!
 Bir beldede iki baş fitne ve kargaşadır.

İçerden gelen bir damla meni zâhirî necâsettir, içerde bulunan bir zerre benlik [*meni*] ise içteki necâseti izhâr eder. Zâhirî necâset suyla giderilir ama içteki necâseti âlemin bütün denizleri gideremez.

Bu dünyada ne kadar küfür, dalâlet, bid'at, nifâk varsa hepsi de senin serbest irâdenin [*ihtiyâr*] hücrelerinden başlarını uzatır. On sekiz bin âlemde hiçbir gölge zan kadar uğursuz değildir. Zanna ancak ihlâs karşı koyup onu hezimeye uğratar.

İbrâhim ibn Şeybân, “Yolda o kadar riyâzette bulundum ki sonunda nefsi kahır kılıcıyla kurbân ettim, sonra da ben, bensiz kalarak kendimden kurtuldum” dedi. (*Ravh* 518-519)

Ölüm cehâlet, hayat mârifettir. Mârifet unutulmuş bir bilginin yeniden bulunmasını içerir ve bu anlamda mârifet kelimesi *zikir*le örtüşür. Zikir, hatırlama, hatırlatıcı ve anma anlamlarına gelmektedir. Kur'ân, Allah'ın kitapları hatırlatıcılar olarak gönderdiğini ve insana düşen uygun cevâbın ise hatırlamak olduğunu söyler. Fakihler, Kur'ân'da birçok kez yinelenen Allah'ı zikretme emrini günlük namazları kılmak ve Kur'ân'ı okumak için verilmiş emirler olarak yorumlarlar. Kur'ân bu fillerin her ikisine de zikir demektir. Sûfiler bu yorumu kabûl ederler fakat Kur'ân aynı zamanda “*Rabbinin ismini zikret*” (Müzzemmil 73:8; İnsân 76:25) buyurmaktadır. Hz. Peygamber, ashâbını sürekli Allah'ın ismini zikretmek sûretiyle dillerini nemli tutmaya teşvik etmiştir. Nitekim eşi Hz. Ayşe onun hakkında şöyle dedi: “O her ânında Allah'ı zikrediyordu.” Erken dönemlerden beri sûfî müşidler Allah'ın ismini zikretmeyi kendilerine özgü bir uygulama olarak benimsediler ve Allah'ı dâima zikredip O'nun mevcûdiyetini her hâllerinde tanıyarak Hz. Peygamber'i izlemeleri için müridlerini özendirdiler.

Kur'ânî dünya görüşünde zikrin önemi, Âdem'in hikâyesinde mitsel bir şekilde destek bulur. Âdem, ağaca yaklaşmamasını söyleyen emre itâatsizlik etti çünkü unuttu (Tâhâ 20:115). Unutmanın tedâvisi, yalnızca Allah'ın yardımıyla gelebilecek olan zikirdir. Nebvî zikir, insanî cevaptan yâni hatırlama kaynaklı zikirden önce olmalıdır. Meybudî, bu noktaya İblis'in Âdem'i sürçtürmesi dolayısıyla oynadığı rolü açıklarken işâret eder. Bu açıklama şu âyetin tefsirine âittir: “*Müminler içerisinde Allah ile yaptığı ahde sâdık olan adamlar vardır*” (Ahzâb 33:23).

Ey civanmert! Binlerce cana bedel olan şu noktayı dinle: Âdem'le Havvâ cennette iken emir geldi. “Benden ayrılmayın ve benim zikrimden gâfil kalmayın çünkü şeytan hırsızdır ve yolda size tuzak kurmuş beklemektedir.” Zikrin gücü onlardan bir ân uzak tutuldu ve hırsız gelip onları yakaladı.

Ceberût mertebesinden bir azar geldi: Ey Âdem! Benimle olan ahidini neden unuttun? Âdem cevapladı: Rabbim, bana emân ver ve beni koru ki

cevap verebileyim. “Ey Âdem sana emân verdim. Ne diyeceksin?” diye hitâb edildi. Âdem “*Şüphesiz bunda kalbi olanlar için bir zikir vardır*” [*inne fî zâlike le-zikrâ li-men kâne lehû kalbun*] (Kâf 50:37) dedi. Kişi ancak kalbiyle zikredebilir ama sen benim kalbimi aldın. Zikir kalbimi terk etti, ev bomboş kaldı. Hırsız elini kolunu sallayarak geldi. “*Derken şeytan ikisinin de ayağını oradan kaydırdı*” (Bakara 2:36). Ya Rab, artık işler olup bitti. Sen kerîmsin. Lutuf ve kereminle benim sâhibim ol! (*Kesf* 8:54)

Sem’ânî, Allah’ı zikretmenin O’nun tekliğine, hidâyetine ve sonsuz rahmetine bağlı olduğunu okuyucularına hatırlatır:

Bunun uzunlu da kısası da odur ki kalbi olan ve O’nu zikreden herkes bu işi O’nun vâsıtasıyla yapmıştır. Sâdık ve emîn olan Peygamberi vâsıtasıyla izzetin huzûrundan o yüce beyân gelmemiş olsaydı on sekiz bin âlemde kim O’ndan bahsetmeye cüret edebilirdi? “*O halde beni anın ki ben de sizi anayım*” [*fezkûrûnî ezkurkum*] (Bakara 2:152), “*Bana duâ edin, duânıza icâbet edeyim*” [*üd’ûnî estecib leküm*] (Mü’min 40:60). (*Ravh* 500)

Zikir uygulaması Allah’ın ismini anmayı içerir ancak eylemin kendisi yeterli değildir. Allah’ın mevcûdiyetine ilişkin farkındalığın zikre eşlik etmesi gerekir. İnsanlar bu farkındalık konusunda ayrıştıkları için zikrin dereceleri vardır. Meybudî “*Rabbini çokça zikret*” (Âl-i İmrân 3:41) âyetinin tefsîrinde zikrin üç derecesini açıklar. Meybudî’nin bu açıklaması kısmen Ensârî’nin *Menâzil*’deki zikre ilişkin anlatımından kaynaklanmaktadır:

Allah’ı zikretmenin üç derecesi olduğu söylenir. Birincisi hamd ve senâ diliyle yapılan zâhirî zikir. Allah “*Rabbini çokça zikret*” [*vezkûr rabbeke kesîrâ*] (Âl-i İmrân 3:41) buyurur.

İkincisi kalpteki gizli [*hafî*] zikirdir. Bu yüzden “*Hattâ daha kuvvetli bir anışla*” [*ev eşedde zikrâ*] (Bakara 2:200) buyurur. Hz. Peygamber “Zikrin efdali gizli olan, rızkın efdali ise kifâyet edendir” buyurdu.

Üçüncüsü de Allah’ın seni andığını müşâhede ettiğin gerçek zikirdir. “*Ve unuttuğunda Rabbini an*” [*vezkûr rabbeke izâ nesîte*] (Kehf 18:24) buyurur. Başka bir ifâdeyle, anarken kendi nefsinin, sonra zikirindeki zikrini, sonunda da Hakk’ın seni anışında bütün zikirleri unut.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Bütün varlığımı zikirken seni neden zikredeyim? Bütün benliğimin samanını rüzgara savurdum. Unutulanı hatırlamak [*zikir*] kulun çabası [*kesb*], unutmak ise hayattır. Hayat iki âlemin de ötesindedir fakat kesb senin bildiğin üzeredir.

Allah'ım! Bir müddet kesbederek seni zikrettim, sonra bir süre seni zikrimden haz duydum. Gözlerim sana dikildi ve sana nazarla meşgul oldum. Şimdi artık zikri gerçekten bilip anladım ve sessizliği seçtim çünkü ben kimim ki bu mertebeye lâayık olayım? Ölçölüp tartılan zikirden, gelip geçici müşâhededen, işâretler vâsıtasıyla âşinâlıktan ve uzaktan haberle kurulmuş dostluktan sana sığınırım! (*Keşf* 2:113)

Meybudî, Kur'ân okumayı hakkıyla yapmaktan söz eden âyetin (Bakara 2:121) tefsîrinde Ensârî'nin zikir hakkındaki başka bir sözüne yer verir. Buradaki değerlendirme yine insan nefsinin çok katmanlı yapısına dayanmaktadır:

Tilâvetin hakkı Kur'ân'ı yakıcı bir ihtiyaçla [*sûz u niyâz*], saf bir kalble, tertemiz bir itikadla, zikreden bir dille, özden inanmış bir kalple ve pâk olmuş bir rûhla okumandır. Artık dil zikirde, kalp hüzünde, rûh aşktadır; dil vefâ ile, kalp safâ ile, rûh hayâ ile; dil işinde, kalp sırda, rûh neşe [*nâz*] içindedir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Kul, dilin kalbe, kalbin rûha, rûhun sırra, sırrın da nûra ulaştığı bir zikir makâmına erişir. Kalp dile "Sus!" der, rûh kalbe "Sus!" der, sır kalbe "Sus!" der. Allah sâlike "Ey kulum! Uzun zaman var ki sen konuştun, şimdi artık ben konuşayım ve sen dinle" der. (*Keşf* 1:344)

Meybudî, *"Ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler"* (Âl-i İmrân 3:191) âyetinin tefsîrinde zikredenleri üç gruba ayırır. Onun bu tasnifindeki kategoriler, Allah'ın mesajına karşı gösterilen üç çeşit tepkiyi anlatan başka bir âyetten alınmadır: *"Onlardan bâzıları nefislerine zulmeder, bâzıları orta yolu tutar ve bâzıları hayır işlerinde öndedir"* (Fâtır 35:32).

Zikredenler üç türdür. Birisi diliyle Allah'ı zikreder, kalbiyle O'ndan gâfildir. Bu ne zikirden ne de zikredilenden haberdâr olan "*günahkârın*" [*zâlim*] (Fâtır 35:32) zikridir.

Bir başkası O'nu diliyle zikreder, kalbiyle de huzûrdadır. Bu "*orta yoldaki*"nin [*muktesid*] (Fâtır 35:32) ve ecir sâhibinin hâlidir. O sevap beklemektedir ve bunda da mâzurdur.

Üçüncüsü O'nu kalbiyle zikreder, kalbi zikirde O'nunla doludur, dili ise sessizdir. "Allah'ı bilen dili tutulur [*men arefallâhe kelle lisânuhû*]." Bu, "*önde gidenlerin*" [*sâbık*] (Fâtır 35:32) zikridir. Onun dili zikirde, zikri de zikredilende kaybolmuştur. Kalp aşkta, aşk da nûrda kaybol-

muştur. Rûh yüz yüze görüşte kaybolmuştur, yüz yüze görüş de [*ayân*] her türlü beyândan uzaktır.

Zikir bir tuzak kurmuş yem olarak da kıskançlığı [*gayret*] koymuştur. Ecir sâhibi tuzağı görüp ondan kaçmış, ârif ise yemi görüp kapana kapılmıştır.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Zikir sâdece dilde olan şey değildir. Hakikî zikir rûhun orta yerindedir. Tevhîd sâdece O'nun bir olduğunu bilmek değildir. Hakikî tevhîd O'nun için bir olman [*yegâne*] ve O'ndan gayrisına yabancı olman [*bigâne*] demektir.” (*Keşf* 2:396)

Aşk konularında çokça yer verilen âyetlerden birisi “*O halde beni anın ki ben de sizi anayım*” (Bakara 2:152) âyetidir. Her ne kadar burada zikir karşılıklı olsa da Allah'ın zikri kulun zikrine bağlıdır, tıpkı “*Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyetinde O'nun sevgisi için söz konusu olduğu gibi. Her iki durumda da Allah kulunun dinî [teklîfi] emri gözetmesine karşılık vermektedir. Bunun yerine tekvînî emri düşünürsek insanın sevgisinin ve zikrinin Allah'a bir karşılık olması gerektiğini görürüz. Meybudî'nin karşılıklı zikir hakkındaki bu âyete ilişkin yorumu şöyledir:

Bu, merhamet sâhibi dostu anmak demektir, kalp huzûrudur ve rûh gıdâsıdır. O'nunla ünsiyet bir çevgân oyunu, zikir de o oyunda kullanılan top gibidir. Şevk onun bineği, muhabbet ise meydanıdır. O'nun için yanmak güle, O'nu bilmek de gül bahçesine benzer.

Bu zikir Hakk'ı âşikâr kılar, fânî ve beşerî tabiattan ayırır, hakîkatle birleştirir. Bu zikir tevhîd ağacını sular ve meyvesi Hak ile dostluktur. Âlemlerin Rabbi bu yüzden “O bana ben de ona âşik oluncaya dek kulum beni anmayı bırakmaz ben de onu anmayı bırakmam [*lâ yezâlü 'l-abdü yezkurunî ve ezkuruhû hattâ aşakânî ve aşaktuhû*]” buyurmuştur.

Bu, bildiğin dilin zikri değildir, rûhun içindedir. Bâyezîd bir süre diliyle zikredecek oldu. Bunu sorduklarında şöyle dedi: Dilin şu zikrine şaşarım, bigâne olana daha çok şaşarım. Orta yerde bir yabancının ne işi var? O'nun zikri rûhtadır.

Der kıssa-i aşk-ı tu besî müşkilhâst

Men bâ tu behem meyân-ı mâ menzilhâst

Senin aşkının kıssasında ne çok müşkül var.

Ben seninleyim ama arada ne çok menzil var.

Acibtü li-men yekûlu zekertü rabbî

Fe-hel ensâ fe-ezkürü mâ nesitü

“Rabbimi andım” diyene pek şaşarım!

O’nu unuttur muyum ki sonra unuttuğumu hatırlayayım?

Zamanın büyüklerinden birisi münâcâtında şöyle yakardı: Rabbim! Sen zikrin içinde, ben ise unutuşun orta yerinde yakaran olunca seni nasıl zikredeyim? Zikir de sensin, zikredilen de sen. Seni buluşta bana yardımcı olan yine sensin.

Rabbim! Sana vâsıl olanın bütün sıkıntıları gider; seni görenin rûhu gülümser. İki âlemden seni zikredenden daha neşeli kim olabilir? O kuldân başka sendeki saâdete kim daha lââyık olabilir?

Ey zavallı! Sen ancak kendini zikretmektesin, O’nun zikrini ne bileceksin? Yolculuk etmemişken menzilleri nereden bileceksin? Dostu görmemişken O’nun isminden ve işâretlerinden nasıl haberin olacak?

Ma’bûd hodi ve âbid hîştî

Zîrâ ki berâ-yı hod konî her çi konî

İbâdet edilen de ibâdet eden de kendinsin!

Çünkü her ne yapıyorsan kendin için yapıyorsun.

Rûha yönelince şeref kazanırsın. Bir gün hakikat meydanına varır da sırtında O’nu zikredersen “Hiçbir gözün görmediğini, hiçbir kulağın duymadığını ve bir kimsenin kalbinden hiçbir zaman geçmeyenleri” görürsün.

Yek bâr be-kûy-i mâ guzer bâyed kerd

Der sun’-ı latîf-i mâ nazar bâyed kerd

Ger gül hâhî be-cân hatar bâyed kerd

Dil râ zi visâl-i mâ haber bâyed kerd

Bir kez olsun geçmen gerek meydanımızdan,

Ve inceliklerle dolu sanatımıza bakman gerek.

Gülleri istiyorsan rûha yönelmen,

Ve kalbi O’nunla vuslattan haberdâr etmen gerek.

Allah kitaplarının birinde şöyle buyurdu: Ey kulum! Başkalarına baktıktan ve onları denedikten sonra beni anarsın. Ben senin için hepsinden daha hayırlıyım. Ey kulum! Başkalarını görüp de denedikten sonra benim kıymetimi anlar ve benim hakkımı teslim edersin. Yâni başkalarının sevgi ve şefkatinin eksikliğini görünce benim sana karşı hepsinden daha vefâkâr ve müşfik olduğumu anlarsın.

Ey kulum! Sen beni anmadan ben seni anmadım mı? Ey kulum! Benim şefkatimin bir işâreti önce benim seni anmam sonra senin beni

anmandır. Sen beni sevmeden önce ben seni sevmedim mi? Önce ben seni istedim, sonra sen beni.

Ey kulum! Yüzüme bakmaktan hayâ ettiğin için benden yüz çevirip başkalarına mı döndün? Nereye gidiyorsun? Halbuki benim kapım açık ve sana ihsânım pek ziyâdedir. Nitekim demişlerdir:

Tu râ bâşed hem ez men rûşenâyî

Besî gerdi ve pes hem bâ men âyî

Bütün aydınlığın yine benden olur.

Çok gezip dolaştın, şimdi tekrar bana dön.

Azîz olanın izzeti için! Sen O'nun yolunda bir adım atarsan O'ndan sana binlerce lutuf ve kerem ulaşır. Senden az bir hizmet, O'ndan sayısız nimet! Senden az bir itâat, O'ndan sınırsız rahmet!

Hız. Peygamber bu konuda şunu haber verdi: “Kim beni kendi kendine gizlice anarsa ben onu gizlice kendimde anarım. Kim beni bir topluluk içinde anarsa ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.” (Kef 1:419-421)

DEĞİŞEN HÂLLER

Yoldaki sâlikler nefse ve Allah'ın zikrinden kendilerini alıkoyan her şeye karşı cihâda girişmişler, erdemlere yol vermek için ahlâkî bozuklukları arındırma teşebbüsü içerisine girmişlerdir. Nefsin dönüşümünün her bir yükseliş mertebesine makâm denir ve makâm, kalıcı bir edinim ve yerleşik bir karakter niteliği olarak kabul edilir. Bu anlamda makâmlar, hâller ile karşıtlık oluştururlar. Hâl kelimesinin kök anlamı “değişmek ve başkalaşmak”tır. Hâller Allah'tan gelen hediyeler olup kalbe girer fakat orada kalıcı olmaz. Hızlıca değişirler ve yerlerini başkaları alır. Hâller zıtlarıyla birlikte değerlendirilirler: Heybet ve üns, neşe ve hüzn, bast ve kabz, sekr ve sahv, fenâ ve bekâ gibi. Sûfi el kitaplarına göre hâller değişir, makâmlar değişmeden kalır. Bununla birlikte söz konusu terminolojiyi esnek bir biçimde kullanma eğilimi vardır çünkü birinin hâli başka birinin makâmı olabilir.

Hem hâller hem de makâmlar ilâhî olana dayandırılır ve müellifler çoğu kez bu birbirine zıt çiftlerin kaynağını birbiriyle karşıtlık oluşturan ilâhî isimlerde bulur. Dolayısıyla havf ve heybetin Allah'ın celâl ve kahrına, recâ ve ünsün ise O'nun cemâl ve lutfuna verilen insânî karşı-

lık olduğu söylenir. Meybudî havf ve recâ arasındaki ilişkiyi “*Ey insanlar, Rabbinizden sakının*” (Hac 22:1) âyetinin tefsîrinde şöyle anlatır:

“*Rabbinizden sakının*” [*ittekü rabbeküm*] birisi kahır, diğeri lutuf olmak üzere iki kelimeden oluşur. “*Sakının*”, O’nun adâletiyle getireceği kahırdır. “*Rabbiniz*” nimetleriyle göstereceği lutuftur. O, korku ve ümit arasında yaşasın diye kulu kahır ve lutuf arasında tutar. Kul, korku hâlinde kendi fillerine bakıp ağlar inler. Ümit üzere iken Allah’ın lutufuna bakar ve içi sevinç dolar. (*Kef* 6:342)

Başka bir pasajda Sem’ânî, havf ve recâyı cinsiyet sembolizmi aracılığıyla açıklar. Genel olarak İslâmî metinlerde bâriz sebeplerden ötürü erkeklik celâl ve kahır isimleriyle, kadınlık ise lutuf ve cemâl isimleriyle ilişkilendirilir. Hem erkeklik hem de kadınlık –erkek yâhut kadın– her bir insan nefsinde mevcuttur, her ne kadar biri diğerine belli bir vakit baskın gelse de bu böyledir.¹

Sehl ibn Abdullah et-Tüsterî der ki: Korku [*havf*] erkek, ümit [*recâ*] ise dişidir; ikisinin izdivâcından da î mân hakikatleri doğar. Korku ve ümit birbirinin çiftidir. Bir araya geldiklerinde î mânın güzelliği kendisini gösterir çünkü ümit dişilik sıfatı, korku ise erkeklik sıfatı taşır. Bunun sebebi ümidin dişilik sıfatı olan atâlet ve rahatlık vermesi, korkunun ise erkeklik sıfatı olan canlılık ve sertlik doğurmasıdır.

Î mân bu iki mânânın izdivâcından doğar. Bu iki mânâ ortadan kalkınca geride her ikisi de kâfırların sıfatı olan emniyet ya da yeisten birisi kalır. İnsan âciz olanın karşısında kendisini emniyette ve güvende hisseder ancak O’nun âciz olduğuna inanmak küfürdür. İnsan alçak ve namert karşısında yeise düşer ancak O’nun bu sıfatlara sâhip olduğunu düşünmek şirktir. İnsan bu ikisini bir kıvâma sokup korku ve ümitten bir terkip yapmalıdır.

Kandilin yağı yoksa ışık vermez. Yağ var fakat ateş yoksa yine aydınlatmaz. Yağ ve ateş var ama varlığını ateşin yanışına fedâ edecek bir fitil yoksa hiçbir iş aydınlık bulmaz.

Korku yanmakta olan ateş, ümit yağın tazelenmesi, î mân da fitil gibidir. Kalp kandil şeklindedir. Eğer sâdece korku varsa bu, ateşi olan ama yağı olmayan bir kandile benzer. Eğer sâdece ümit varsa yağı olan ama ateşi olmayan kandile benzer. Korkuyla ümit bir araya gelince hem sürekli kazandıran yağa hem de nûrun kaynağı olan ateşe sâhip bir kandil zuhûr eder. Î mân her ikisinden de yardım alır; birisinden varlık [*bekâ*],

1 İslâmî metinlerdeki cinsiyet sembolizmi için bkz. Murata, *Tao of Islam*.

diğerinden de nûr [ziyâ]. Îmân sâhibi nûrun rehberliğinde ilerleyip varlığın tazelenerek süreklilik kazanmasıyla [meded-i bekâ] yol alır. (Ravh 85)

Metinlerde yaygın olarak işlenen karşıt hâller arasında kabz ve bast bulunmaktadır. Günümüzde onları depresyon ve sevinç [elation] şeklinde adlandırabiliriz fakat böyle bir terminoloji bu hâlleri bir parça kimyasal müdâhale ile tedâvi edilebilen duygusal aşırılıklara dönüştürür. İslâmî metinler ise bu iki hâli tekvînî emirle nefse tevdi edilmiş ve Kâbız ile Bâsıt isimlerini yansıtan ilâhî sıfatlar olarak görmektedir. Bu isimler hakkındaki bölümün başlangıcında Sem'ânî şöyle yazar:

Kabz ve bast ilâhî birer hüküm ve kaderdir. “O, yaptığından sorulmaz ama onlar sorulurlar” [lâ yüs'elü ammâ yef'alü ve hum yüs'elün] (Enbiyâ 21:23). Onları bâzen kabz hâlinde tutar ve celâlin hükmüyle sıkıntı verir, bâzen de bast yaygısının üstüne yerleştirir ve cemâlin hükmüyle nimetler bahşeder.

Dert sâhibinin şartı kabz hâlindeyken isyân etmemek, bast yaygısının üzerindeyken ise kendine pay çıkartmamaktır. Çehresinde hüküm vermayla ilgili tek bir leke bulunmayana yüz binlerce can fedâ olsun!

Zamanın büyüklerinden biri şöyle dedi: Rızâ, kaderin hükümlerini hoşnutlukla kabûl etmektir. Rızâ, ağlayıp sızlamadan kadehteki saf zehiri sonuna kadar içmendir. (Ravh 145)

Aşağıdaki pasajlarda Meybudî, sâliklerin değişken hâllerinin ilâhî isimlerden kaynaklandığını açıklamaktadır. İlk paragraftaki alıntı, zikredilen âyete Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât*'ında getirdiği on beş yorumdan biridir:

“Allah dilediğini silip yok eder ve dilediğini sâbit tutar” [yemhullâhu mâ yeşâu ve yüsbit ve indehü ümmü'l-kitâb] (Ra'd 13:39). “O, ârifleri celâlini göstererek silip yok eder [mahv], cemâlinin lutfuyla da sâbit tutar [isbât]” denmiştir. Celâlinin zuhûruyla akıllar örtülür ve giderilir, cemâlinin lutfuyla da rûhlar sevinç duyar ve huzûr bulur.

O, kulu önce bedeninin tahammül edemeyeceği, kalbin akledemeyeceği ve muhâkemenin [nazar] kavrayamayacağı bir halde, O'nun ünsiyeti kendisine üstün gelerek kendisinden kurtulana kadar celâlin keşfinin deryâsındaki dehşet dalgalarına gark eder. Kul sarhoşlar gibi, susuz ve hayret içinde gâh ağlayarak gâh gülerek dehşet vâdilerinde gezinir. Korku içindeki kalbine dönüp bakacak ve hâllerini anlatacak bir yar-

dımcı bulacak durumda değildir. Muhtaçlık [*iftikâr*] sıfatıyla ve kırılıp belı bükülmüş olma hâlinin [*inkisâr*] diliyle şöyle deyip durmaktadır: Allah'ım! Bugün şu yanışım ıztırapla katlandı, bunu taşıyacak gücüm, kaçacak bir yerim yok. Allah'ım! Bu kılıç neden bu kadar keskin? Rahat yüzü yok, kaçınmak ne mümkün! Ey Kerîm! Yurdundan çok uzaktayım. Bütün yoldaşlar bu iş vehim ve kuruntu deyip geri döndüler. Yurdum eğer neşe ve huzûr [*sûrûr*] yurdu olacaksa bu bekleyiş bayram, bu dert üstüne dert de “*nûr üstüne nûrdur*” (Nûr 24:35).

Derken O, lutuf nazarıyla kulun rûhuna nazar eder. Kul sarhoşluktan [*sekr*] ayılır [*sahv*], inâyetin lutuflarıyla teskîn olur ve müşâhedenin nûruyla aydınlanır. Nefsinden kurtulur, iki dünyadan da âzâde olur ve ezeli işâreti görüp ebedî saâdeti bularak kendini ünsiyetin esintisine bırakır. Şöyle der: Allah'ım! Bâzen ben sana anlattım bâzen dinledim. Bütün günahlarımın arasında senin lutfunu görüp ıztırap çektim. Kabûl edişin nidâsını duyduğumda ise her şey tatlandı. (*Keşf* 5:219)

“*Umutları kesildikten sonra yağmuru indiren O'dur*” [*ve hüvellezi yü-nezzilü'l-gayse min ba'di mâ kanatû*] (Şûrâ 42:28). (Kuşeyrî der ki:) Bu âyet, kulun bütün dallarının kuruduğu, sevgisinin saflığının bozulduğu, ünsiyet güneşinin karardığı ve ahdinin tâzeliğinin kurbiyet meydanından uzaklaştığı vakte işârettir. İşte o anda iken bâzen Hak ona rahmet nazarıyla bakar ve sırrına rahmet yağmurlarını gönderir. O zaman ünsiyet mahallinde taze sürgünler peydâ olur ve güller açar.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Bu işin sonu da işin başı gibi olduğundan dosta giden yol dâirevidir. O'ndan gelir ve O'na geri döner. İşin başlangıcı bahar misâlidir ve çiçeklerledir. İnsan o başlangıçta mutlu, zinde ve rahattır. Sonra inişlerle ve çıkışlarla karşılaşır. Hayâl kırıklıkları ve savrulmalar sôkûn eder. Çünkü kullukta hem birleşme ve toplanma [*cem'*], hem de ayrılma ve savrulma [*tefrika*] vardır. Makâm-larda nûr da vardır zulmet de. Kul savrulmanın karanlığında öyle gizli hâller görür ki “Titriyorum çünkü hiçbir değerim yok. Bu düşüp savrulmadan kurtulana kadar yanmaktan başka ne yapabilirim? Peki bu düşüş durumundan çıkıp yeniden kalktığım zaman ne olacak?” der.

“*O, umutları kesildikten sonra yağmuru indirir.*” Bu cömertlik [*cûd*] bulutları vücûd yağmurlarını boca eder. Kabaran nimet bulutları dört bir yana karşılama incilerini [*dürr-i ikbâl*] saçar, nimet bahçesinde vuslat gülü açar ve işlerin sonu en başına döner. Kul naz ve işveyle şöyle söyler: Haberleri dikkate alıp yakînin peşinden gittim. Bütün dayanağım korku, yoldaşım da ümitti. Maksûdum benden saklıydı ve ben de din

yolunda çabalayıp durmaktaydım. Pusudan ansızın bir tecellî şimşegi çaktı. Onlar akılla öyle görürler, dostla ise böyle görülür. (*Keşf* 9:34-35)

Hâller, birbirlerine karşıt ilâhî isimlerden ve Allah'ın tekvinî emri sonu gelmez biçimde yinelemesinden ötürü, aynı zamanda kulların bâzen kendilerine bâzen Allah'a bakmalarından dolayı değişir. Meybudî bu duruma, Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesinde, Züleyhâ'nın Yûsuf'u yanlışlıkla suçladığı için özür dilemesinden hareketle bir referans bulur:

Züleyhâ “*Bilsin ki ona gizlice ihânet etmedim*” (Yûsuf 12:52) dediğinde Yûsuf Allah'ın desteğini ve gûnahtan uzak tutan koruyuculuğunu [*ismet*] gördü. “*Ben nefsimi temize çıkartmıyorum, şüphesiz nefis kötülüğü emreder*” [*vemâ uberriu nefsi inne'n-nefse le-emmâretün bi's-sûi*] (Yûsuf 12:53) dediğinde ise onun hizmetinin eksikliğini gördü. Birincisi Allah'ın desteğine şükür, ikincisi de eksiklikten dolayı af dilemeyi gösterir.

Kul her zaman şükürle af dileme [*özr*] arasında gidip gelmelidir. Ne zaman Hakk'a baksa nimetleri görüp sevinç duymalı ve şükretmeli, ne zaman kendisine baksa günahları görmeli ve yanarcasına af dilemelidir. Böylece şükürle ziyâdeleşerek değer kazanır, af dileyerek bağışlanmaya müstehak olur.

Pîr-i tarîkatın [Abdullah Ensârî] şu sözünün sebebi işte budur: Allah'ım! Kendime bakınca “benden daha zayıf olan kimdir” diye sorarım. Sana bakınca ise “benden daha büyüğü kimdir” derim. (*Keşf* 5:91)

İbnü'l-Arabî ve tâkipçilerini önceden haber verir bir biçimde Sem'ânî, Allah'ın insana iki göz verdiğini ve bu gözlerden birisi ile O'nun cemâli ile celâlini, diğeriyle kendi hiçliğini ve küçüklüğünü göreceğini söyler. Kişinin herhangi bir andaki hâli hangi gözün baskın olduğuna bağlıdır.²

Ey derviş! Bu erlere iki göz verilmiştir ki, birisiyle nefsin kötü niteliklerini, diğeriyle de Allah'ın nimetlerinin saflığını görsünler. Bir gözle kusurları, diğer gözle gaybın lutfunu görürler. Bir gözle O'nun lutuf ve ihsânını, diğeriyle de kendi fiillerini görürler. Hakk'ın ihsânına bakınca onunla iftihar ederler, kendi zaaflarına ve acizyetlerine bakınca da fakirliklerini teslim ederler [*iftikâr*]. Ezeli olanın keremini görünce neşe dolarlar [*nâz*], toprağa âit hiçliğin ayak seslerini duyunca da muhtaçlıklarını ifâde ederler [*niyâz*].

2 İbnü'l-Arabî'de iki gözün anlamı için bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 20. Bölüm.

Ayrılık ateşiyle yanan Iraklı âvâre (Şibli) şöyle derdi: Keşke fırına odun olsaydım yahut viran olsaydım da bu sözü dinleyip tanımasaydım!

Bâzen de şöyle derdi: Melekûtun melekleri ve kudsi makâmların sâkinleri neredeler? Söyleyin onlara da sofralarını tâlih tahtımın ve izzet kürsümün önüne yaysınlar!

Geh bâ kef-i pür-sîmem u geh dervîşem

Geh bâ dil-i pür-neşât u geh dil-rîşem

Geh bâz-pesîn-i halk u geh der-pîşem

Men bûkalemûn-ı rûzgâr-ı hîşem

Bâzen bir avuç gümüşleyim, bâzen yoksulun biri.

Bâzen kalbim neşeyle dolu, bâzen gönlüm yaralı.

Bâzen herkesin gerisindeyim, bâzen en önünde.

Doğrusu ben vaktin halden hâle gireniyim.

Melekût meleklerinin tâat sermayelerini aşk ateşine veren ve sekiz cennetin de kendisine tahsis edildiği o Âdem'e bir sığır verildi ve ona "Sağ elinin çabasıyla ve alnının teriyle geçimini sağla" denildi. Burada ne muazzam bir iş vardır! Üç yüz yıllık dert ve ıztırâbın sonunda bir anlık mutluluk. (*Ravh* 130)

Havf Allah'ın celâline, recâ ise O'nun cemâline insanın verdiği karşılıktır. Meybudî bâzen bu iki hâlin avâma âit olduğunu, sâlikte bunların yerini tutan hâllerin kabz ile bast veya heybet ile üns olduğunu söyler:

"*Sana ayın evreleri hakkında soru soruyorlar*" (Bakara 2:189). Ayın artması ve azalması, büyüyüp küçülmesi âriflerin kabz ve bast, âşıkların heybet ve üns hâllerine işârettir. Seçkinlerin [*havâs*] kabz ve bast hâlleri sıradan insanların [*avâm*] havf ve recâ hâlleri gibidir. Kabz ve bast, havf ve recâdan daha üstün, heybet ve üns ise bunlardan da üstündür. Havf ve recâ sıradan insanlara, kabz ve bast seçkinlere, heybet ve üns ise seçkinlerin seçkinlerine [*hâssu'l-hâs*] mahsustur. (*Keşf* 1:520)

"*İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, içimi hoş ve rahattır; şu tuzludur, acıdır*" (Fâtır 35:12). Âriflerin zevkine göre bu iki deniz sâlikin kabz ve bast hâllerine işârettir. Mertebeleri yüksek olanların [*müntehiyân*] kabz ve bast hâlleri mübtedîlerin havf ve recâları gibidir.

Îrâdenin başlangıcında hizmet vakti söz konusu olduğu zaman havf ve recâdan kaçış yoktur. Yine aynı şekilde mârifetin kemâle erdiği son halde de kimse kabz ve bast hâllerinden berî değildir.

Kişi havf ve recâ arasındayken nazarı bütünüyle ebede yöneliktir: Aca-bâ yarın bana ne yapılacak? Kişi kabz ve bast hâlindeyken ise nazarı

bütünüyle ezele yöneliktir: Acabâ ezelde bana ne yapıldı, hakkımda ne hükmedildi?

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] bu yüzden şöyle dedi: Heyhât ki tak-sîmât önceden yapıldı! Feryâd o sözden ki kendisi kendisine söyledi! Sevineyim mi üzüleyim mi bilmiyorum? Ama korkum kâdir olanın ezelde söylediğinden ötürüdür.

Kul kabz hâlinde olduğu sürece uykusu boğulanların uykusu gibi, yemesi hastaların yemesi gibi, hayâtı mahkûmların hayâtı gibi olur. İhtiyaçlarını gidermek için yaşar, horluk ve zayıflık yolunda yürür, zillet diliyle şöyle söyler:

Pür âb du dide vu pür âteş cigerem
Pür bâd du destem u pür ez hâk serem
 İki gözüm yaşla dolu, ciğerim ateşle!
 Ellerim rüzgarla bomboş ve başım toz toprak dolu!

Horluk ve zayıflık son haddine ulaşıp da acziyet ve zillet zâhir olunca Azîz olan Rab onun kalbine yönelip ihtiyâcını giderir ve bast kapısını açıp kalbini sınırsız bir coşkuyla [*inbisâr*] doldurur. Böylece kişinin vakti tatlanır, kalbi Mevlâ ile birleşir ve sırrı Hakk'ı bilişle bezenir. Şükür diliyle şöyle der: Rabbim, benim üzüntüm ve sıkıntımın [*mih-net*], şimdi tâlihîm [*devlet*] oldun! Benim kederimdin, şimdi rahatım oldun! Benim dağlayan mührümdün, şimdi kandilim oldun! Benim yaramdın, şimdi merhemim oldun! (*Keşf* 8:179-180)

“Görmediler mi Allah yaratmayı nasıl başlatıyor, sonra bunu döndürüyor?” [*e-ve lem yerav keyfe yübdıullâhu'l-halka sümme yuıduh*] (Ankebût 29:19). Mahlûkâtı başlatıp geri döndürmesindeki zâhirî anlam bu dünyaya [*neş'et-i ûlâ*] ve âhirettir [*neş'et-i uhrâ*]. Bâtınî anlam ise kalp sâhiplerinin vakitlerinin sürekli değişmesi ve hâllerin dâimâ yenilenmesidir. Onlar bâzen kabz, bâzen de bast hâlinedirler. Bâzen heybet hâlinde bâzen de üns hâlinedirler. Onlara bir müddet huzûr üzere olmak, bir müddet gaybet üzere olmak, bir süre sarhoşluk [*sekr*], bir süre ayık olma hâli [*sahv*], bâzen fenâ bâzen de bekâ hükmeder.

Azîz olan Rabbin buyurduğu gibi “*umarak ve korkarak*” [*yed'ünenâ rağaben ve rahebâ*] (Enbiyâ 21:90), yâni bağışlanma amacıyla yalvararak ve cezâlandırmadan korkarak kulluk göstermek, kabz ve heybet hâlindeyken kulun tanımıdır. Sonra bast âlemine adım attığında ise ünsiyetin işâretlerini müşâhede eder. Kendi gücünden ve kuvvetinden kurtulmuş, irâdesinden ve maksatlarından da soyunmuştur. Artık tec-rîd dolayısıyla gelen fetih hâli üzere yaşar, yegâne maksadı ve him-

metnin kıblesi de “*O’nun yüzünü istemek*” [*yürîdûne vechehû*] (En’âm 6:52) olur. Bu halde iken nefsi, sarhoşluktan [*sermestî*] ve kendisinden geçmiş olmaktan [*bî-hodî*] dolayı Şibli’nin şu söylediğine benzer: Kıyâmette herkesin bir hasmı olacak. Âdem’in hasmı ise benim. Cennete girebilmem için yolumu niçin böyle sarp yaptı diye kendisinden şikâyetçi olacağım.

Bast hâlindeyken bunu söyler. Kabz hâlindeyken ise şöyle derdi: Benim horluğum ve zilletim Yahûdileri geçer. Bast ve üns hâllerindeyken bir defasında o kadar ileri gitti ki şöyle dedi: Gökler ve yerler nerede ki, bir kirpiğimle hepsini taşıyayım?

Öyleyse bu, başlatma [*ibdâ*] ve geri döndürmeyle [*iâdet*] işaret edilen mânâ hâllerin sürekli yenilenmesidir. Bunun Kur’ân’dan delili de şu âyettir: “*Şüphesiz siz safhadan safhaya bineceksiniz*” [*le-terkebünne tabakan an-tabak*] (İnşikâk 84:19), yâni halden hâle geçeceksiniz.

Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) hâli ve üslûbu öyleydi ki bir gün şöyle dedi: “Ben Âdem oğullarının efendisiyim [*ene seyyidü veledi âdem*].” Daha sonra kabz hâlindeyken ise “*O’nun bana da size de ne yapacağını bilmiyorum*” [*mâ edri mâ yû’alu bi velâ bikum*] (Ahkâf 46:9), “Muhammed’in Rabbi keşke Muhammed’i yaratmasaydı [*leyte rabbi Muhammedin lem-yabluk Muhammeden*]” dedi. Üns hâlindeyken de “Ben sizlerden birisi gibi değilim. Ben geceyi Rabbimle geçiririm ve bana yiyeceği de içeceği de O verir [*lestü ke-ahadikum, ezillü inde rabbi yut’i-munî ve yeskîni*]” dedi.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] muazzam bir benzetmeyle bu mânâyı dile getirdi: Rabbim, bana binlerce sarp geçit atlattın ancak bir tane si kaldı. Kalbim sana bu kadar çok yakarmaktan artık utanıyor. Allah’ım! Aşk ve muhabbetle âşinâ olayım diye beni ne kadar çok suyla yıkayıp temizledin ancak yıkayıp temizlenecek tek bir şey kaldı. Beni öyle yıka ki ben kendim yok olayım ve geride sen kal. Allah’ım! Dertsiz bir günüm olacak mı? Gözümü açıp da kendimi görmeyeceğim bir zaman gelecek mi? (*Kesf* 7:397-398)

FARK VE CEM’

Ezel sahasında bütün her şey Bir ile birdi. Çokluk, Allah tekvinî emri verdiği zaman ortaya çıkmaktadır. Birliğin ilk hâline bâzen berâberlik (*cem’*) ve tekvinî emrin meyvesine dağılma (*fark*, *tefrika*) denilmiştir. Geri dönüş [*maâd*] yolunda sâlikler hâllerin değişimine mâruz kalırlar, bâzen lutuf içerisinde ısınır bâzense kahır içerisinde

yanarlar. Cem', lutuf dolayısıyla ortaya çıkan yakınlığı yâhut Allah ile görece birliği, fark kahra bağlı olarak ortaya çıkan Allah ile görece ayrılığı isimlendirir. Yolun amacı farkın üstesinden gelmek ve cem'e ermek veya Allah'ın celâline âit isimlerin tasarruf alanından çıkmak ve cemâline âit isimlerin parıltısına girmektir.

Meybudî Allah'tan gelen her şeyin kulu cem'e, kuldan gelen her şeyin ise onu farka sürüklediğini söyler. Bu, Meybudî'nin "*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*" (Âl-i İmrân 3:31) âyetini açıklama yollarından biridir:

Bu âyetin başlangıcı tarikat ehlinin cem' ve fark dedikleri şeye gider. Senin Allah'ı sevmen fark, Allah'ın seni sevmesi ise cem'dir. Senin Allah'ı sevmen şeriatın hizmeti, Allah'ın seni sevmesi hakîkatin kerâmetidir.

Kul tarafından hizmet Allah'a ulaşır. "*O'na ancak güzel sözler ulaşır*" [ileyhi yas'adu'l-kelîmü't-tayyib] (Fâtır 35:10) âyeti buna işârettir. Allah tarafından lutuf ve kerem ise kula iner. "*Onların kalplerini metin kıldık*" [ve rabatnâ alâ kulûbihim] (Kehf 18:14) âyeti buna işârettir.

Kuldan gelen her şey farktır, illele mâlûl ve darmadağınaktır. Allah'tan gelen ne varsa cem'dir, her türlü eksiklikten ve illetten beridir.

Bu âyetin bir benzeri ve cem' ile farkın mânâsı şudur ki âlemlerin Rabbi buyurmuştur: "*Ve Mûsâ belirlediğimiz vakitte geldi de Rabbi onunla konuştu*" [velemmâ câe Mûsâ lî-mikâtinâ ve kelleme'hû rabbuhû] (A'râf 7:143). "*Mûsâ geldi*" farkın ta kendisi, "*Rabbi onunla konuştu*" da cem'in hakîkatidir.

Fark telvîn ehlinin, cem' ise temkîn ehlinin sıfatıdır. Mûsâ (a.s.) telvîn makâmındaydı. Allah Mûsâ (a.s.) ile konuştuğunda onun halden hâle girdiğini, sürekli değiştiğini ve renkten renge geçtiğini görmez misin? Çünkü hiç kimse O'nun yüzüne doğrudan bakamaz.

Temkîn ehlinin olan Muhammed Mustafâ (s.a.v.) bizzat cem' hâlinde bulunuyordu. Rû'yet ve sohbet vaktinde istikâmet ve temkîn hâlini korudu, tek bir kılı bile kıpırdamadı. Mûsâ'nın (a.s.) fark yolunun semeresi "*Onu gizlice fısıldaşmak için yakınlaştırdık*" [ve karrabnâhu neciyyâ] (Meryem 19:52) âyeti idi. Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) cezbesi ise bizzat cem'in kendisi olan "*Sonra yaklaştı, derken indi*" [sümme denâ fe-tedellâ] (Necm 53:8) âyeti idi. (Kef 3:93)

Allah'a yükselen yolda fark ve cem' sâliklerde birbiri ardına gelir ve onlardan kaçınılamaz. İkisi de gerçekliğin yapısına âittir çünkü fark

celâlin izlerini, cem' de cemâlin izlerini gösterir. Meybudî'nin belirttiği üzere cem' ve fark hem Hz. Peygamber'in şahsında hem de dinin iki temel unsuru olan şeriat ve tarîkatta doğrudan gözlemlenebilir. İlk pasajdaki ilk paragraf Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ından alınmıştır:

"Kur'an'ı sana farz kulan, elbette seni dönülecek yere döndürecektir" [innellezi faraza aleyke'l-Kur'âne le-râddüke ilâ maâd] (Kasas 28:85). Zâhiren bu yer Mekke'dir. Hz. Peygamber sık sık "Vatanım!" derdi ve Allah onun bu isteğini yerine getirdi. Ancak gizli mânâ şudur: Allah seni fark sıfatlarıyla techiz etti ki tebliği iletip şeriatı yayabilesin. Sonra mahlûkâtan fânî kılarak cem'e geri döndürecek.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) tebliği ulaştırmakla, şeriatı yaymakla ve dinin esaslarını kurmakla meşgul olduğu sürece insanların kurtuluşu uğruna fark makâmındaydı. Bu âyetle farkın dar geçidinden alınıp kendi meşrebi olan cem'in sahrâsına götürüldü. "Beni bu vaktimde iken Rabbinden başkası kuşatamaz" demesi bundandı.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Kişinin cem' hâli tam ise fark ona zarar vermez. Nesebi temiz ise serkeşlik onu alıkoymaz. Cem'den konuşmak dilin işi değildir, onun hakîkatini beyân iddiası bühtândır. Belâ denizinde harâb olmuş kişi neyi nasıl anlatsın? Fenâ içinde boğulmuş kişinin işâreti mi vardır? Bu kalbin kıyâmetinin ve rûhun talan edilmesinin hikâyesidir. Visâlin şiddetli hücumuna karşı kalp ya da göz ne yapabilirler? (*Keşf* 7:359-60)

"Rabbinin dosdoğru yolu işte budur" [ve hâzâ sırâtü rabbike müstakîmâ] (En'âm 6:126). Dosdoğru yol [sırât-ı müstakîm] rabliğin tahakkuku ile kulluğu yerine getirmektir. Bu cem'in teyid ettiği fark, şeriatın had çizdiği cem' hâlidir. Cem' olmaksızın fark, yoldan çıkıp da hakikat makâmına varamayan Mu'tezilenin çabasıdır. Fark olmaksızın cem' ise şeriatı terk edip olmayan bir hakikati var sanan İbâhiyyenin işidir.

Fark şeriatın, cem' ise hakîkatin mahallidir demişlerdir. Hakikatsiz şeriat nasipsizlik [*hırmân*], şeriatlı hakikat ise düşkünlüktür [*hizlân*].

Şeriat beyân, hakikat yüz yüze görüştür [*ayân*]. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) hem ayân hem de beyân sâhibiydi. Şeriat ve hakikat kulda bir araya gelmedikçe onun durağı ve vatanı Darü's-selâm olmaz. (*Keşf* 3:486)

Ensârî Allah'a giden yol hakkındaki iki eserinde, farkı aşılması ve cem'i varılması gereken makâmlar olarak anlatır. *Menâzilü's-sâirîn*'de cem'i, doksan dokuzuncu mertebe olarak sondan yâni tevhîdden hemen önce anlatmıştır:

Allah “*Attıgında sen atmadın, Allah attı*” (Enfâl 8:17) buyurur. Cem’, temkînin sağlamlığından, telvinden ayrıldıktan, ikiliği görmekten kurtuluş bulduktan, duyulara âit kusurları aşıttan ve müşâhedenin temizlenmesinin ardından farkı ortadan kaldıran, işâreti hükümsüz kılarak gideren, suyun ve toprağın ötesine yükselen şeydir.

Cem’in üç derecesi vardır. İlmin cem’i, sonra vücûdun cem’i ve sonra aynın cem’i.

İlmin cem’i delillere bağlı olarak bilinen her şeyin, sırf Allah vergisi ilimde [*ilm-i ledün*] yok olmasıdır. Vücûdun cem’i bütün itibatların nihâyetinin vücûdun bizzat kendisinde yok olmasıdır. Aynın cem’i ise işârete konu olan her şeyin Hakk’ın zâtında tam anlamıyla yok olmasıdır.

Cem’ sâliklerin makâmlarının nihâyeti ve tevhid deryâsının kıyısıdır. (*Menâzil* 109)

Ensârî *Muhabbetnâme* isimli eserinde cem’ için daha başka bir anlatım da bulunur ve bu sefer cem’in ontolojik köklerini açıklığa kavuşturur:

Cem’in hakikati bir olmanın [*ittihâd*], bir olmak da sevginin [*vidâd*] işâretidir. Fark ikiliğin, ikilik de yabancılaşmanın [*bîgâneğî*] işâretidir.

Kandilin parlaklığı cem’den gelir. Ateş olmadan mum ışık vermez, ışık olmaksızın mum mecliste hiçbir işe yaramaz.

Bu cem’ hâli tarîkattır, onun ötesinde de hakikat vardır ve o beşeriyetin bulunmadığı bir makâmdır. Beşeriyet niteliğinin bulunduğu sürece fark mevcut olacaktır.

Böyle iken âşık ve mâşuk nasıl bir olabilir? Yaratılmışlık durumu [*hilkat*] ortadan kalktığı zaman Hak ile birlik lâyük olur. Cem’in böylesi ne hoştur!

Asıl olan cem’dir, fark ise arazdır. İnsan olgunlaşınca [*bülûğ*] kendisinden çıkar ve dosta ulaşır. Orada cem’in hakikatini âşikâr görür [*ayân*] ve artık fark ondan gizlenir. Ondandır sonra ise müşâhedeye erip fenâ bulana dek tümüyle rûh olabilir. (*Muhabbet* 367)

Meybudî bâzı pasajlarda, farkı eleştiri konusu etmekte ve cem’i övmektedir. Örneğin “*Dağılıp da ayrılığa düşenler gibi olmayın*” (Âl-i İmrân 3:105) âyetinin tefsîrinde böyle yapar:

Cem’in [*ictimâ*] zıddı fark [*teferruk*], mutâbakatın [*ıstılâh*] zıddı ihtilâf. Fark tarîkat ehlinin, ihtilâf da şeriat ehlinin dağılmasıdır.

Fark kulun bir şey istemesi, Hakk’ın bir başka şeyi dilemesidir. Cem’ ise kulun ve Hakk’ın istediğinin bir olmasıdır. Haberde gelmiştir ki:

“Kişi bütün kaygılarını [*hümûm*] tek bir kaygı [*hemm*] yaparsa Allah onu hem bu dünyaya hem de âhirete âit kaygılardan kurtarır.”

Farkın onların ızdırabından ve husûmetinden aslâ kurtulamayacak şekilde yaratılmışlara ve sebeplere bakmak olduğu söylenmiştir. Cem’ Hakk’a nazar etmek ve Hakk’ın bir olduğunu, işin bir tek yerden, hükümün de tek kapıdan geldiğini bilmektir. (*Keşf* 2:241)

FENÂ VE BEKÂ

Batı’da tasavvuf üzerine gelişen literatür, Allah’a yakınlığın tabîatını açıklamak için diğer bir kavram grubuna oldukça fazla önem vermiştir: Fenâ ve bekâ. Bâzı akademisyenler fenânın açıkça Hindistan’dan getirilen Budist nirvana düşüncesi olduğunu ileri sürer. Tasavvuf literatürü ise fenâyı, vehme dayalı nefsin [*illusory self*] Allah yolunda ölmesine işaret olarak kolayca anlaşılabilen Kur’ânî terimlerden biri şeklinde görür. Ekseriyetle fenâ ve bekâ aynı madalyonun iki yüzü olarak tanımlanır. Bir şey fenâ bulduğunda başka bir şey bekâ bulmaktadır. Bu iki kavram şu âyet dolayısıyla bir çift oluşturur: “*Yerin üstünde ne varsa fenâ bulur, yalnız celâl ve ikram sâhibi Rabbinin yüzü bâkî kalır*” (Rahmân 55:26-27). Bu âyet tevhîdin açık bir ifâdesidir: “*Ne varsa fenâ bulur*” beyânı kelime-i tevhîdin ilk kısmı olan nefye yâni “lâ ilâhe”ye, “*Rabbinin yüzü bâkî kalır*” beyânı ise kelime-i tevhîdin ikinci kısmı olan isbâta yâni “illâllah”a karşılık gelir.

Bâkî ilâhî ismi Kur’ân’da zikredilmese de genellikle doksan dokuz isim arasında sayılmıştır. *Ravhu’l-ervâh*’ın ilgili bölümünde Sem’ânî bu ismi şöyle tanımlar:

Bâkinin anlamı “dâimî” demektir. Allah “Yerin üstünde ne varsa fenâ bulur” [*küllü men aleyhâ fân*] (Rahmân 55:26) buyurur. Bâki olan vasıf itibâriyle ebedde nasılsa ezelde de öyledir. (*Ravh* 611)

Sad Meydân’da Ensârî, fenâ ve bekâyı yolun en sonuna koyar fakat daha sonraki eseri *Menâzil*’de onları doksan üç ve doksan dördüncü sıraya yerleştirir. İlk eser iki terimin anlamını daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

Doksan dokuzuncu meydan fenâdır. Allah “*O’nun yüzü dışında her şey yok olucudur*” [*küllü şey’in hâlikün illâ vechehû*] (Kasas 28:88) buyuruyor. Fenâ yokluk demektir. Üç şey vardır ki üç şeyde yok olur: Arayış bulunanda, tanıma tanınanda, görüş görünende.

Hiç olmamış olan her zaman olmuş olanı nasıl bulabilir? Bâki olan Hak, yok olanın izine nasıl karışır? Kıymetli olan kendisini nasıl kıymetsiz olana bağlar?

O'ndan başka her şey şu üç şey arasındadır: Dünün yokluğu, bugünün geçişi ve yarının olmayışı. O'ndan başka her şey yoktur, meğer ki O'nunla olsun. Yalnızca O'nunla olan varlıktır.

Yağmur deryâya varınca, varacağına varmış olur. Yıldızlar gündüz vakti yok olurlar. Mevlâ'ya ulaşan kişi kendine ulaşmış olur.

Yüzüncü meydan bekâdır. “*Allah daha hayırlı ve bâkidir*” [*vallâhu hayrun ve ebkâ*] (Tâhâ 20:73). Allah! İşte hepsi bu! Artık bütün alâkalar ve bağlantılar kesilmiş, sebepler ortadan kalkmış, emâreler yok olmuş, sınırlar kalkmış, zamanın akışı altüst olmuş, işaretler bitmiş, ibâreler çürütülmüş, haberler silinmiştir ve Hak kendisinde nasılsa öylece kâim ve bâkidir. (Meydân 332-333)

İslâmî metinler, “*Ve Allah İbrâhim'i dost edindi*” (Nisâ 4:125) âyetine uygun bir şekilde İbrâhim peygamberden halil [dost] diye söz ederler. Hz. İbrâhim'in hâlil olması, Hz. Muhammed'in habîb [sevgili] olmasından sonraki en iyi şey olarak anlaşılmıştır. Aşağıdaki metinde Meybudî, Hz. İbrâhim tarafından erilmiş olan fenâ mertebesi-ni anlatmaktadır. Metindeki düşman (*adûv*) kelimesi dostun (*velî*) zıddıdır ve burada velî kelimesinin habîb ile eş anlamlı olduğunu hatırlamamız gerekmektedir.

“*Şüphesiz onlar benim düşmanımdır, âlemlerin Rabbi dışında. Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur*” (Şuarâ 26:77-78). Aşkın emâresi odur ki, âşık mâşuka geldiğinde gönlünü O'ndan başka her şeyden çevirir, sâdece mâşuku düşünür ve sâdece O'nun övgü ve senâsından bahseder, O'nu anmaya, övmeye ve O'na şükür etmeye doymaz, hiçbir şekilde sessiz kalmaz. İbrâhim (a.s.) Allah'ı zikir ve hamd ederken olan buydu. Baksana, ne kadar da çok zikredip hamd etti ve yakarıp istedi!

Şu iki grup birbirinden ne kadar da farklıdır: İhtiyaç içinde isteyenler [*erbâb-ı havâic*] ve hakîkate yoldaş olanlar [*ashâb-ı hakâyık*]! İstek sâhipleri çalışıp çabalar, itâat eder, sayısız zikir yaparlar sonra da isteklerini arz ederler. Kalplerini mükâfata bağlamışlardır ve yalvarıp yakarak ihtiyaçlarını dile getirirler. Nitekim haberde gelmiştir: “*Şüphesiz Allah ısrarla duâ edenleri sever [innallâhe yuhibbu'l-mulihhine fi'd-duâ].*” Bu, şeriat ehlinin makâmıdır. Mûsâ (a.s.) “*Rabbim sadrımı genişlet ve işimi kolaylaştır*” [*rabbî'rah lî sadri ve yessir lî emrî*] (Tâhâ 20:25-26) diye duâ ederken bu makâmdaydı.

Hakikate yoldaş olanların makâmı bunun üzerindedir. Onlar mâşu-ku zikredip överken aslâ ihtiyaçlarına dönüp bakmazlar. Bâzen dilleri hamd ve senâya takılır, bâzen kalpleri müşâhedeye yönelir, sırları vuslata ulaşır. Kendilerinden geçip Hak'ta bekâ bulurlar. İbrâhim (a.s.) “*Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren*” derken bu hal üzereydi. Yâni: “Beni benden kendisine yönelten.” Çünkü benim varlığım silinip gitti [*mahv*] ve bana ancak kulluğumu yönelttiğim yol göstermektedir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] o yüzden şöyle dedi: Allah'ım! Sana giden yolu bana göster ve beni kendi zincirlerimden kurtar. Ey vâsıl eden! Beni kendine vâsıl et çünkü kimse kendi başına vuslata eremez. Allah'ım! Senin zikrin hayâtın zevki, seni sevmek bayram, seni tanımak saltanat, seni bulmak neşe, seninle sohbet rûhun huzûru, sana yakınlık nûrdur. Sana tâlib olan canlı bile olsa ölü, seni bulmak ise Sûr üflenmeksizin kıyâmettir. (*Keşf* 7:125)

Sem'ânî fenâ ve bekâya atıf yaptığı zaman, genellikle fenânın bizim yaratılmış gerçekliğimiz olduğunu gösterme bağlamında bunu yapar çünkü bizler aslında yokuz ve yalnızca ârîzî olarak mevcûdüz. Bunu tabîat tarafından bile yok edilene tutunmanın ahmakça olduğu vurgusu izler: Bilakis Bâkî olana tutunmamız gerekir. Daha sonra Sem'ânî kelime-i tevhîde atıfta bulunarak ancak nefyin kuşatmasıyla kişinin isbât içine girebileceğini söyler:

Bu yol himmeti yüseklerle yönelmiş er ister ki, onun hedefi en yüksek makâmdır ve bütün sıfatları da “illâ” âleminin bekçisi olan “lâ” ejderhası tarafından yutulmuştur. Nefsi şeriatın mücevheri olmuş, kalbi taleb bineğinin [*düldül*] üzerine kurulmuş, rûhu bir fetih [*fütüh*] beklemekte, sırrı da Hakk'ın bekâsına gark olup neşe bulmuştur [*mesrûr*]. (*Ravh* 330)

Allah'ın Hz. Muhammed'e mi'râc ettirmesinin hikmetini anlattığı uzun bir bahiste Sem'ânî, böylelikle Allah'ın Hz. Muhammed'in nefsinin geride bıraktığını herkese göstermeyi istediğini belirtir. Aslında onun nefsi rûha dönüşmüştü. Sem'ânî, açıklamasının bir kısmında fenâ ile bekâya değinir ve söz konusu kavramların nefsin her yükselen derecesinde nasıl uygulanabileceğini gösterir:

Hak işte bu yüzden “*Attığında sen atmadın, Allah attı*” (Enfâl 8:17) buyurdu. “*Sen atmadın*” sözüyle onu fânî kılar, “*Attığında*” sözüyle de bâkî eder. Ne muazzam bir iş! Bir şey nasıl hem olumlanıp [*isbât*] hem de olumsuzlanabilir [*nefy*]? Bunun anlamı nedir? Ey kendi sıfatlarında fânî olan, ey benim sıfatlarımla bâkî olan!

Hak onun sırrını cebzetti, sır rûhu, rûh kalbi, kalp de nefsi cebzetti. Onun nefsi iki âlemden de habersiz kaldığı bir yere ulaştı. Kalbi bir yere ulaştı ki nefsin haberi yoktu, rûhu bir yere ulaştı ki kalbin haberi yoktu, sırrı bir yere ulaştı ki rûhun haberi yoktu. Vücûdu [*kevn*] nefisini, nefsi kalbini, kalbi rûhunu, rûhu sırrını, sırrı da müşâhedeyi aramaya başladı.

Vücûd şöyle dedi: Benim için nefis olmadan kurtuluş yok. Nefis “Benim için kalp olmadan kurtuluş yok” dedi. Kalp “Benim için rûh olmadan kurtuluş yok” dedi. Rûh “Benim için sır olmadan kurtuluş yok” dedi. Sır da “Benim için Hakk’ı müşâhede olmadan kurtuluş yok” dedi.

Vücûd “Nefis nerede?” diye sızlanmaya başladı. Nefis “Kalp nerede?” diye, kalp “Rûh nerede?” diye, sır da “Müşâhede nerede?” diye ağlamaya başladı.

“*Sonra*” nefsiyle “*yaklaştı*”, “*derken*” kalbiyle “*indi*”. Rûhuyla “*iki yay kadar*”, yâhut sırrıyla “*hattâ daha yakın oldu*”. “*Sonra*” nefis cebzeye yaklaştı, “*derken*” kalp muhabbete “*indi*”, ruh “*iki yay kadar*” yakınlık buldu ve sır müşâhede dolayısıyla “*hattâ daha yakın oldu*”. (Necm 53:8-9).

Nefis hizmet makâmında, kalp aşk makâmında, rûh yakınlık makâmında sır da müşâhede makâmındadır. Nefisten hizmetin gücünü alırsan perîşân olur. Kalpten aşkın gücünü alırsan yok olur. Rûhtan yakınlığın gücünü alırsan tükenir. Sırdan müşâhedenin gücünü alırsan mahvolur.

Nefsin gıdâsı hizmetti. Kalbin gıdâsı aşk, rûhunki yakınlık, sırrıncı de müşâhede idi. Bütün mahlûkât rûhla, rûh ise Hak ile yaşar. Kalbiyle yaşayan ve Rabbiyle yaşayan birbirinden ne kadar da farklıdır! (*Ravh* 319-320)

RÜ'YETULLAH

Kelâmcılar Allah’ı bu dünyada görme (*rü’yet*) düşüncesini reddettiler ve onlar içerisinde Mu’tazile mensupları cennette bile cemâli görmeyi kabûl etmedi. Buna karşılık tasavvuf, ihsân hadîsini –“İhsân, Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O’nu görmeden bile O seni görmektedir.”– bir eylem programı olarak alır ve Allah’ın izniyle bu dünyada da O’nu görmenin gerçekleşeceğini kabûl eder.

Bununla birlikte Allah’ı görmek tam olarak ne anlama gelmektedir? Hiç kimse Allah’ın insanlar ve nesnelerin görüldüğü gibi görülebileceğini tahayyül etmez. Üstelik hiç kimse, Allah’ın, kendi zâtını kendisinin gördüğü gibi başkası tarafından görülebileceğini söylemez.

Tersine, Allah kuluna kendisini tecellî ettirdiği kadarıyla görülebilir. Araştırmacıların İngilizceye sık sık “teofani” veya “epifani” olarak çevirdikleri Allah’ın tecellîsi [*God’s self-disclosure*] ifâdesi, O’nun kendisini göstermesi demektir ve sûfilerin en baştan beri belirttikleri üzere Allah’ın tecellîsi dâimâ tektir, tıpkı O’nun kendisinin tek ve yegâne bir olduğu gibi. Erken dönemde Müslümanların Allah’a giden yola ilişkin özlü sözlerini detaylı bir şekilde inceleyen ilk Arapça eserlerden olan *Kütü’l-kulûb*’un tevhid hakkındaki uzun bir bölümünde Ebû Tâlib el-Mekkî, Allah’ın tecellîsinin hiçbir zaman tekrar etmediğini şöyle açıklar:

Allah her türlü sınırın ve ölçünün ötesindedir, bütün kalıpları ve ölçüleri aşar. Sonsuz ve sayısız sıfat sâhibidir. O, hiçbir sûretle mukayyet ve hiçbir sığara bağlı değildir. O hiçbir hükmün mahkûmu ve hiçbir ilmin mâlumu değildir. Hiçbir idrâk O’nu bulamaz. O, tek bir şekilde iki defa tecellî etmez, iki varlığa tek bir sûrette zuhûr etmez. O’ndan tek bir mânâlı iki söz çıkmaz. O’nun her bir tecellîsinin bir sûreti vardır, her bir kul için ayrı bir sıfat ile zuhûr eder. Her nazarında bir kelâm ve her kelimesinde bir anlam gizlidir. O’nun tecellîsinin bir sonu, tecellîlerine âit beyânın bir nihâyeti yoktur. Kelâmı tükenmez ve eskimez, bahşettiği kavrayışın sonu yoktur ve kulun bu mânâları vasfedebilmesi mümkün değildir. Çünkü tevhidin “nasıl”ı, kudretin de “niçin”i yoktur. Mahlûkâtın herhangi bir şekilde bu sıfatlara benzerliği yoktur çünkü Zât’ın bir dengi ve benzeri yoktur. (*Kütü’l-kulûb* 2: 171)

“Onlar Allah’ın sâhip olduğu mertebeyi hakkıyla takdir edemediler” (Hac 22:74) âyetinin açıklamasında Meybudî, Allah’ın ölçüsü nisbetinde Allah’ı görmenin imkânsızlığını vurgulayan büyük sûfi müridlerden Vasîti’nin sözüne yer vermektedir. İkinci pasajda Sem’ânî de benzer bir noktaya vurgu yapar:

Vasîti şöyle dedi: Mahlûkât O’nun mertebesini hakkıyla anlayamaz ancak Hak kendisini bilir. O’nun kadrini O’ndan başkası bilemez. O’nu hakkıyla O’ndan başkası idrâk edemez. O’nun celâlinin parlaklığı [*işrâk*] karşısında akıllar dehşete, kavrayışlar hayrete düşer. Nebîler ve resûller O’nun hakikatini tanıma eşiğinden acziyet ve çâresizlik adımlarıyla geri dönerler. (*Kef* 6:409)

O, sana müşâhedesini kendi cemâli ve celâli ölçüsünde değil senin gözlerinin tâkati nisbetinde bahşeder. Bu yüzden şöyle denmiştir: O, Mûsâ’ya (a.s.) Mûsâ oluşuyla konuştu. Eğer azametiyle hitâb etmiş ol-

saydı Mûsâ eriyip giderdi. Mûsâ (a.s.) ile duyuşu ölçüsünde konuştu. Eğer kendi celâlinin bir zerresini doğrudan âşikâr etmiş olsaydı Mûsâ yok olurdu. (*Ravh* 26-27)

Sûfî mürşidler, Kur'ân ve hadisten elde ettikleri çeşitli kelimeleri akıl üstü kavrayış ve görüş türlerini isimlendirmek için kullanırlar: Örtüyü açmak (*Kesf, mükâşefe*), tanıklık etmek (*şühûd*), temâşâsına dalmak (*müşâhede*) ve yüz yüze görmek (*ayân, muâyene*) gibi. Ensârî ve diğerleri her terim için farklı tanımlar sunmuşlardır. Söz konusu tanımları okurken bir filozofun veya bir kelâmcının arzu ettiği gibi bir kesinlikle ilgilenmediğimizi hatırdan tutmamız gerekmektedir. Aksine sûfî mürşidler, nefsini tanıma ve Allah'ı tanıma amacına ilişkin vazifesi doğrultusunda müridlerine yardım etme girişiminde bulunan spiritüel rehberlerdir. Bu yüzden Ensârî'nin makâm ve meydandan tanımları, akademisyenlere yâhut meraklısına bir anlam ifâde etmek için değil sâliklerin nefislerini açmak için tasarlanmış işâretlerden ibârettir. Ensârî, *Sad Meydân* ve *Menâzilü's-sâirin*'de müşâhede-yi yüz yüze görüşten [muâyene] önce anlatır. Tâkip etmesi daha kolay olduğu için *Menâzil*'deki anlatıma yer veriyorum:

Müşâhede Bâbı. Allah “Şüphesiz bunda kalbi olanlar veya şâhit olarak kulak verenler için bir öğüt vardır” (Kâf 50:37) buyurur. Müşâhede perdenin tümüyle ve dâimî olarak kalkmasıdır. Bu, mükâşefenin üstündedir çünkü mükâşefe sıfatlar âlemidir ve onda [keşiften kaynaklanan] izlerin kalıntısı hâlâ mevcuttur. Müşâhede ise ayn ve zât âlemidir.

Müşâhadenin üç derecesi vardır. Birincisi ilmin hudutlarının ötesinde, vücûd nûrunun parıltılarında, cem' meydanına yerleşmiş olarak mârifetin müşâhedesidir.

İkincisi delillerin ve şâhitlerin bağlarını koparan, kudsiyetin sıfatlarını üzerine alan ve işârete âit dilleri susturan yüz yüze görüşün [muâyene] müşâhedesidir.

Üçüncüsü ise tam bir ortaya çıkışa sâhip olarak ve bizzat cem'in [ay-nü'l-cem] kendisini cezbederek vücûd deryâsına açılan cem' müşâhedesidir.

Yüz yüze görme [muâyene] Bâbı. Allah “Rabbinin gölgeyi uzattığını görmedin mi?” (Furkân 25:45) buyurur. Üç türlü muâyene vardır. Birincisi baş gözünün görmesidir. İkincisi kalp gözünün görmesidir. Bu, bir şeyi nasılsa öyle bilmektir ki bilginin bu türlü tüm şüpheleri giderir ve ona şaşkınlık [*hayret*] karışmaz. Bu aynı zamanda ilmin

delillerini ve şâhitlerini görmektir. Üçüncüsü rûh gözünün görmesidir. Bu, Hakk'ı âşikâr görmektir. Burada rûhlar bekâ ile temiz kılınıp şereflendirilir tâ ki huzûrun aydınlığında münâcât edip ilâhî izzetin mertebesini müşâhede etsinler ve kalpler de huzûrun fenâsına doğru çekilsinler. (*Menâzil* 93-94)

Ensârî münâcâtında –yolun makâmları üzerine olan kitaplarından çok daha fazla bir şekilde– ifâde edilemez olanı ifâde etmeyi deneyenlerin paradoksal dilini kullanır. Meybudî, Hz. Mûsâ'nın Şuayb ile karşılaşmasına atıf yapan “*Medyen suyuna varınca*” (Kasas 28:23) âyetinin tefsîrinde Ensârî'nin münâcâtlarından birini alıntılar. Meybudî, bu kıssayı kalbin Hakk'a yolcuğu olarak okumaktadır. İlk paragraf Kuşeyrî'nin *Letâîfü'l-işârât*'ından, ikinci paragraf ise Ensârî'nin *Sad Meydân*'ının fenâ ve bekâ ile ilgili kısımlarından alınmıştır:

Mûsâ (a.s.), zâhiriyle Medyen suyuna vardı, kalbiyle de ünsiyet pınarlarına daldı. Ünsiyet pınarları [*mevâridü'l-üns*] tevhîd meydanlarıdır. Kul tevhîd meydanlarına girince müşâhedenin nûru ona açılır ve nefsindeki bütün duygular ona kapanır. Böyle olunca velâyet ve tasarruf ancak Allah'a âit olmuş olur çünkü artık ne nefis, ne duysal kavrayış, ne kalp ne de ünsiyet kalmıştır. Bu, Hakk'ın samediyetinde yok oluş [*istihlâk*] ve külliyen fenâdır.

Kul tevhîd meydanlarına varınca, kendisinden geçmiş bir halde ve Hak'ta kâim olarak müşâhedenin nûruna gark olur. Arayış buluş içinde, biliş bilinen içinde, görüş görünen içinde yok olur. Alâkalar kopar, sebepler ortadan kalkar, izler silinir, sınırlar yitip gider, işaretler ve ibâreler yok olur. Deryâya ulaşan yağmur, ulaşacağına ulaşmıştır. Nasıl ki gün ortasında yıldızlar görünmez olur. Mevlâ'ya vâsıl olan kendisine vâsıl olmuş olur.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Ey kendi bulunan [*yâfte*] ve başkasına bulunabilen [*yâftenî*]! Bir sarhoşun [*mesr*] alâmeti kendinden geçmekten başka nedir ki? Herkes uzaklıktan ötürü, şu biçâre ise yakınlıktan ötürü olan derdin acısını çekmekte. Herkes bulamamaktan dolayı susuzluk çekmekte ama ben ise kanmışlıktan dolayı. Allah'ım! Bütün aşklar iki kişi arasındadır ve üçüncüye yer olmaz. Bu aşkıta ise her şey sensin ve bana yer yok. Eğer bu iş bendense benim bununla bir işim yok ama eğer sendense her şey sensin, bana düşen ne ki iddiada bulunacağım? (*Keşf* 7:309-310)

Aşağıdaki pasajlarda Meybudî Allah'ı bulmanın tabiatıyla ilgili benzer açıklamalar yapmakta, aynı zamanda insan nefsinin çok katman-

lı gerçekliğinin Hakk'ı eş zamanlı olarak çeşitli tavırlarda [*modes*] algılayacağına dikkat çekmektedir:

“Onlar *îmân etmiyorlar diye neredeyse kendine kıyacaksın!*” [*fe-lealleke bâhiun nefseke alâ âsârihim in-lem yü'minû*] (Şuarâ 26:3). Âdetâ şöyle demektedir: Ey Seyyid [iki âlemin en seçkini]! Onlar benim karşı konulmaz kuvvetime [*satvet*] ve tasarrufuma [*siyâset*] karşı baş eğmiş, izzetimin eşliğinden kovulmuş bir avuç yabancısıdır [*bigânegân*]. Sen ne diye kalbini onlarla meşgul eder, îmân etmedikleri için kendini üzersin ki? Onları benim hükmüme bırak da kalbini muhabbetime ve sohbetime yönelt. Bir kalp benim muhabbetim ve sohbetimle teskîn olursa artık onda başka bir şeye yer kalmaz.

Sehl Ali Mervezi'ye “Allah'ın kula en büyük hediyesi hangisidir?” diye sordular. “Kalbini kendisinin dışındaki her şeyden boşaltması” diye cevap verdi. Cüneyd'e “Kalp ne zaman mutlu olur?” diye sordular. “Allah o kalpte olunca” diye cevap verdi.

Şeyhü'l-İslâm Abdullah Ensârî şöyle dedi: O, kalpte zâtıyla bulunmaz. Fakat kalpte O'nun zikri, sırda O'nun aşkı ve rûhta da O'nun nazarı vardır. Müşâhedede önce kalbin müşâhedesi, sonra kalbin kurbiyeti, daha sonra kalbin vecdi ve huzûru, sonra kalbin yüz yüze görüşü [*muâyene*], sonra kurbiyetin kalbe tahakkümü [*istilâ*], daha sonra da kalbin âşikâr görüşte [*ayân*] yok oluşu vardır. Bunun ötesi îzâh edilebilir değildir. (*Keşf* 7:91-92)

“*Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de onlar üzüntü çekerekler*” (Bakara 2:112). Şeyhü'l-İslâm Abdullah Ensârî şöyle dedi: Tahkîk ehli Hakk'a ne zaman varır bilir misiniz? Rablîğin seli ulaşır da beşerî tabiat ortadan kalktığında ve hakîkat artıp bahâneler azaldığında. Artık beden de kalmaz, kalp ve rûh da. Kişi su ve topraktan uzaklaşıp saflaşır. Nûr toprağa, toprak da nûra karışmaz, toprak toprakla, nûr da nûrla birlikte olur. Dil zikirde, zikir de zikredilende [*mezkûr*] kaybolmuştur. Kalp aşkta, aşk da nûrun içinde kaybolmuştur. Rûh âşikâr görüşte [*ayân*] kaybolmuştur, âşikâr görüş ise îzâh edilemez.

O günü umut ediyorsan yılanın deriyi terk etmesi gibi sen de kendinden çık. Kendini terk et çünkü senin kendine izâfe edilmen hoş değildir. Civanmerdin söylediği işte budur:

*Nîst aşk-ı lâ-yezâl râ der ân dil hîç kâr
Kû henûz ender sıfât-ı hîş mândest üstüvâr
Hiç kes râ nâmede'est ez döstân der râh-ı aşk
Bî-zevâl-i mülk-i sûret mülk-i ma'nâ der kenâr*

Ebedî aşkın öyle gönülde hiçbir işi yoktur,
 Ki o gönül kendi sıfatlarına bağlanmış kalmıştır.
 Sonsuz aşkın yolunda dostlardan hiç kimse bir araya getiremedi,
 Birini terk etmeksizin sûret âlemiyle mânâ âlemini. (*Keşf* 1:329)

Tevhîdin yüksek mertebelerini isimlendirmek için kullanılan birçok kelime arasında daha önce de sözü edilmiş olan tefrîd bulunmaktadır. Bu kelimenin anlamı genellikle “Bir ile bir olma” veya “ferd ile ferd olma” şeklinde açıklanır. Meybudî şöyle yazmaktadır:

“*Attığında sen atmadın, Allah attı*” (Enfâl 8:17). Bu, tefrîd [*ifrád*] hakîkatine ve birlik [*ittihâd*] yoluna işârettir. Âdetâ şöyle denmektedir: Bütün diğer istek ve arzularını bir kenara koy. Benim aşkıma düşen benden başkasıyla ne yapsın? Ya Muhammed (s.a.v.)! Yaptıklarından dolayı bana bir minnet yükleme de benim desteğime ve tevfikime bak! Kendi zikrinden dolayı gurûra kapılma da benim telkinlerime bak! Kendi âlâmetlerinden kaç da yalnızca benim aşkıma gör!

İttihâd yolu birlik [*yegâneğî*] ve kendinden uzaklaşmaktır [*bigâneğî*]. “Ben” ve “biz” gibi işâretler ikiliktir ve ikilik yabancılık ve uzaklaşma belirtisidir. İkilikte bugün ve yarın vardır fakat tevhîd ehli bugünden de yarından da uzaktır. Tevhîd ehli varlık güneşinin gölgesini bula-madıkça kendisinden kurtulamaz. Kendisinden kurtulamadıkça da Hakk’ı bulamaz. (*Keşf* 4:24)

Allah ile birlik ve Hakk’ın görülmesine ilişkin bir diğer eşanlamlı kelime, Kur’ân’ın meleklerin ve cennet sâkinlerinin makâmlarına işâret etmek için kullandığı yakınlıktır (*kurb*). *Karîb* [yakın olan] “Öyle ise O’ndan bağışlanma dileyin ve O’na tevbe edin. Şüphesiz Rab-bim yakındır ve cevap verendir” (Hûd 11:61) âyetinde geçtiği üzere ilâhî isimlerden biridir. Meybudî, Hz. Peygamber’e hitâb eden “*Ey örtünüp bürünen! Kalk!*” (Müddessir 74:1-2) âyetinin tefsîrinde söz konusu yakınlığı şöyle ele almaktadır:

Ey tâlihin merkezi [*merkez-i ikbâl*]! Ey faziletin kaynağı [*menba’-ı if-dâl*]! Ey güzelliğin doğuş mahalli [*matla’-ı cemâl*]! Ey celâl sâhibinin seçtiği [*muhtâr-ı zü’l-celâl*]! Ey başına beşeriyet hırkasını çeken ve insanlık örtüsüne bürünen sen! Bana yakın olmak istiyorsan bana doğru “kalk” ve benden başka neyin varsa bir kenara at. Kendinden kalkıp doğrul, kalkıp doğrulmuşluğundan da ayrıl, sırf bana yönelmiş ol. Benim izzetimin haremine sığın! Beşeriyet örtüsünü üzerinden kaldırıp insâniyet kilimini kalbin üzerinden çekip al ki kalp uçsuz bucaksız

bir sahrâ olabilsin! Bırak irâde âleminde, taleb semâlarında kurbiyet yuvasına [*âşiyân*] ulaşana dek bir kuş gibi uçabilsin.

Büyüklerden birine sordular: Kurbiyetin mânâsı nedir? Kulun Hakk’a yakınlığını kastediyorsan onu izâh etmek kolay, işâreti açık: İnsanlardan gizli bir şekilde halvet üzereyken hizmette bulunmak, meleklerden gizli bir şekilde hakîkatin keşfine ermek, kendinden gizli bir şekilde Hak ile sohbe gark olmak. Eğer Hakk’ın kula yakınlığından bahsediyorsan bu kelimelere dökülemez, ibâre ve işâret de bunu anlatamaz. Bu, O’nun kendisinin söylediği “*Şüphesiz ben yakınım*” [*fe-inni karib*] (Bakara 2:186) âyetinden başka bir şey değildir: Ben aranmaksızın, çağırılmaksızın, kavranmaksızın yakınım. Gözün siyahının beyazına olan yakınlığı benim yakınlığıma nazaran uzaktır çünkü ben ondan daha yakınım. Nefes dudağa uzaktır, ben ondan daha yakınım. Ben aklının sınırına yakın değilim çünkü kendi evliliğim içre yine kendi sıfatlarıma yakınım.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Eğer halk ârifteki kurbiyet nûrunu görmüş olsaydı yanıp giderlerdi. Ârif kendisindeki kurbiyet nûrunu görmüş olsaydı o da yanıp giderdi. Kurbiyet ilmi dile de kulağa da sığmaz. Bu çetin bir yoldur ve kurbiyet, dilin su ile toprağa yoldaşlığını küçümseyip hafife alır. Kurbiyet yüzünü gösterince âlem de âdem de nasıl dayanır? (*Keşf* 10:293-294)

Meybudî, Kâf sûresinin ilk âyeti olan kesik harflerden [hurûf-ı mukattaa] “kâf”a dâir tefsirinde yakınlığa ilişkin başka bir açıklama sunmaktadır. Yazıya dökülmüş “Kâf” kelimesi, mitsel ve dünyanın etrafını sardığı söylenen geçilmez bir dağın adıdır. Meybudî’nin son paragrafta yine Ensârî’nin *Sad Meydân*’ından bekâ tanımını iktibâs ettiğine dikkat edilmelidir.

Tarîkat civanmertleri ve mârifet ehli “kaf” harfinin mânâsında başka bir sır dile getirirler. Âlemi kuşattığı rivâyet edilen Kaf Dağı’nın Allah’ın velîlerinin kalplerini çevreleyen Kaf’ın işi olduğunu söylerler. Bu âlemde Kaf Dağı’nın ötesine geçmek isteyen ayakları tutulur ve ona “Kaf’ın ötesine yol yoktur, oradan öteye geçilmez” denir. Aynı şekilde, kalbin yurduna ve sînenin sahrâsına ayak basan ve kalbin sıfatlarının ve sînenin âleminin dışına bir adım atmak isteyen kişinin de kalp makâmında ayakları tutulur. Ona “Nereye gidiyorsun? Ben burada seninleyim.” “Ben kalpleri benim için kırılmış olanlarla berâberim [*ene inde’l-münkesireti kulûbuhum*]” denilir.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Eğer bende varsa, ona sâhipsem neden kokusu ulaşmıyor? Eğer yoksa bu hasreti kime arz

edeyim? Allah'ım! Tek bir nazar verilenin akli uçup gider. Seni dâimâ kalp gözüyle gören nasıl iflah olsun?

Bu muazzam bir iştir. O'na bakan kişi aynı zamanda O'nu O'ndan istemektedir ve O, kendisini isteyenle birliktedir. O halde talebe ne hacet? Âlemlerin Rabbi işte bu yüzden “*Biz ona şah damarından yakınız*” [*ve nahnü akrabu ileyhi min habli'l-verid*] (Kâf 50:16) buyurmuştur. Bu âyet Hakk'ın kula olan yakınlığına işârettir. Kulun Hakk'a olan yakınlığına gelince, bu O'nun şu âyetindeki gibidir: “*Secde et ve yaklaş*” [*ve'scüd va'kterib*] (Alak 96:19).

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Hak'tan şu haberi getirdi: “Kul bana nâfilelerle yaklaştırmaya devâm eder, tâ ki ben onu severim.” Kulun Hakk'a yaklaşması önce îmân ve tasdik ile, sonunda ise ihsân ve tahkik ile olur. “İhsân, Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O'nu görmesen bile O seni görmektedir.” Bu haber kalbin Hak ile karşılaşmasına [*mülâkât*], sırrın gaybla kavuşmasına ve rûhun gizli münâcâtındaki müşâhedeye işârettir.

Hakk'ın kula yakınlığı iki türlüdür. Birisi, “*Nerede olursanız olun O sizinledir*” [*ve hüve maaküm eyne mâ küntüm*] (Hadid 57:4) âyetinde olduğu gibi ilim ve kudret yoluyla bütün mahlûkâta yakınlığıdır. Diğeri ise “*Biz ona yakınız*” (Kâf 50:16) âyetindeki gibi lutfunun şahidleri ve kereminin işâretleriyle kendi eşîğinin seçkinlerine yakınlığıdır.

Allah kula önce gayba yakınlık verir ki dünyâyı terk etsin. Sonra keşf vesilesiyle yakınlık verir ki bütün yaratılmışları bıraksın. En sonunda hakiki yakınlığı verir ki su ve toprağın birleşimi olan bedenini terk etsin.

Allah kula yönelik izleri ve belirtileri [*şâhid*] azaltıp kendisine yönelik işâretleri çoğaltır ki başlangıçta O olduğu gibi en sonunda da yine O olsun. Böylece bütün alâkalar kopmuş, sebepler ortadan kalkmış, sûretler hükümsüz kılınmış, sınırlar yok olmuş, işâretler ve ibâreler bitip tükenmiş, tek olan Hak hakkıyla bâki kalmıştır. “*Allah hem daha hayırlı hem daha kalıcıdır*” [*vallâhu hayrun ve ebkâ*] (Tâhâ 20:73). (Keşf 9:283-284)

“*De ki: Şehâdet etmek bakımından hangi şey daha büyüktür*” (En'âm 6:19) âyetinin tefsîrinde Meybudî, tevhîdin yüksek mertebelerinin visâl, ittihâd, müşâhede ve rû'yet gibi kavramlar üzerinden nasıl açıklanabileceğinin yöntemini göstermektedir. Buradaki “şehâdet” kelimesini Meybudî, “Allah'ın birliğine şâhid olmak” anlamıyla almaktadır.

Hakk'ın en başta şâhitlik ettiği kendi şehâdetinden daha doğru ve tam bir şehâdet yoktur. Bu, O'nun “*Allah kendisinden başka ilâh olmadığına*

şâhitlik etti” (Âl-i İmrân 3:18) âyetidir. Bu, Hakk’ın kendisinin Hak olduğuna yine bizzât kendisinin şehâdet etmesidir. O, ezeli ahiddeki ilk günde varlığının tekliğini, var oluşunun ebediliğini, celâlinin sonsuzluğunu, cemâlinin bitimsizliğini, zâtının dâimîliğini ve sıfatlarının bâkîliğini en hakîkî kelimelerle ve saf sözlerle bildirdi.

Ebû Abdullah Kureşî şöyle dedi: Bu, kullar için tâlim, tâlibler içinse bir irşâddir. O, tıpkı kendisi için hakkıyla ve lâıkiyle yaptığı gibi kullara da lutfuyla güçleri ölçüsünde O’nun birliğine ve tekliğine şehâdet etmelerini öğretmektedir. Yâni isyân yolunu terk edip bana benim şehâdet ettiğim üzere şehâdet getir, aksi takdirde terk edilmiş İblis gibi çukura düşersin.

Birisi şöyle dedi: Allah kendi vahdâniyetine, ahadiyetine ve samediyetine şehâdet eder. Melekler ve ilim sâhipleri gibi diğerleri ise O’nun bu şehâdetinin hakikatini tasdik ederek şehâdet ederler. Yâni yalnızca O kendisine şehâdet eder.

O, rabliğine, yüceliğine, birliğine bizzat kendisi şehâdet etti çünkü başka hiç kimse O’nun için şehâdet etmeye lâıık değildi. Mahlûkât O’nun celâlinin ve azametinin künhüne ulaşamaz, şehâdet edebildiği de ancak Hakk’ın şehâdetinin hakikatini tasdiiktir.

Câfer ibn Muhammed şöyle dedi: İnsanların şehâdeti dört temel üzerine yükselir. İlk olarak emirlere itâat [*ittibâ*], ikinci olarak haramlardan kaçınmak [*ictinâb*], üçüncü olarak kanâat ve son olarak rızâ.

İnsanların şehâdetinin üç türlü olduğu söylenir: Sıradan insanların şehâdeti, seçkinlerin şehâdeti ve seçkinlerin seçkinlerinin şehâdeti. Sıradan insanların şehâdeti şirkten kurtulmaktır. Seçkinlerin şehâdeti müşâhedeye dalmak, seçkinlerin seçkinlerinin şehâdeti ise vuslat vesîlesi olarak kurbîyet yönünden esen sohbet rüzgarıdır.

İhlas sâhibi olan hepsini O’ndan, ârif olan hepsini O’nda, tevhîd ehli olan hepsini O olarak görür. Her isim sâhibi şey bir borçtur [*âriyet*] ve hakîkî varlık O’dur, gerisi hilâf-ı hakikat ve iftirâdır. “*Allah de ve sonra onları bırak*” (En’âm 6:91). Her şey sensin, hepsi bu! Senin yanında kim, nasıl ortaya çıkabilir? (*Keşf* 3:323)

Kur’ân’ın Vâkıa sûresinde üç çeşit insandan bahsedilir: Cehennem gidecek olan sol taraf ehli [ashâb-ı şimâl], cennette gidecek olan sağ taraf ehli [ashâb-ı yemin] ve kendilerine yakınlık verilen ötekiler [sâbikûn]. Meybudî onların yakınlıklarının anlamını, üçüncü grup tarafından öteki dünyada şâhid olunacak yüksek meclislere (*illiyân*) atıfta bulunan âyetin yorumunda açıklar:

“Yazılmış bir kitaptır o, yakınlık verilmiş olanlar tarafından şehâdet edilen” [*kitâbun merkûm yeşheduhu’l-mukarrabûn*] (Mutaffifin 83:20-21). Yakınlık verilmiş olanlar kurbiyet ehli olanlardır. Mesâfe bakımından yakınlığı değil dostluk bakımından olan yakınlığı kastediyorum. Onlar bugün yakındırlar, yarın da yakın olacaklar ve arşın üzerinde yaşayacaklardır. Mesele bugün uzak olup da yarın yakınlaşmak veya bugün gâib olup da yarın hâzır olmak değildir. Bugün ne iseler yarın da tam olarak öyle olacaklar ve yarın nasıl olacaklarsa bugün de tam olarak öyledirler.

Yakınlık verilmiş olan o kimsedir ki ne Sûr’un sesi kulağını, ne de fırdevs cenneti gözünü meşgul eder. O’nu gören kişinin gözü başka ne görür ki? O’ndan duyanın kulağı başka neyi işitir ki? O’na yakınlığın müjdesini alan kişi artık O’ndan başkasıyla nasıl mutlu olabilir?

Yakınlık verilmiş olan kişi Sûr’un sesini nasıl fark eder, kıyâmetin dehşeti onu nasıl meşgul eder, cehennemın ateşi ona nasıl dokunur, o cennet nimetlerine nasıl takılıp kalır? Bugün herkes halkla birliktedir ama onlar bir olan Hak ile birliktedirler. Yarın herkes nimetlere gark olacak fakat onlar yine Hak ile birlikte olacaklar. (*Keşf* 10:424)

Sem’ânî Meybudî ile hemfıkirdir. Allah dostları, yeniden diriliş sonrası görecekleleri rû’yete bugünden sâhiptirler. Onlar Allah’a “sanki görür gibi” değil, bilakis yüz yüze ibâdet ederler. Cenneti beklemekten memnûn olanların aksine onlar rû’yeti peşin olarak almışlardır.

Hakikatte O ne verirse peşin verir, hiçbir şeyi ertelemeyiz. Çünkü “kendilerinden hür olanların kalpleri beklemeye tahammül edemez [*kulûbu’l-ahrâr lâ-yahtemilu’l-intizâr*]”. O, cennetin sûretini geri bırakır ama hakikatini bekletmez. Bu sohbet geldiğinde cenneti de kendisiyle berâber getirmiştir.

Üstad Ebû Ali Dekkâk şöyle dedi: Ulemâ sana cenneti gösterir ve bu haktır. Ben sana öyle bir mânâ gösteriyorum ki bir nebze kokusu göklere ve yere arzolunsa onların her bir zerresi cennet-i a’lâ kesilirdi.

Onlar demişlerdir ki: Beden veresiyeye teslim olur ancak kalp sâdece peşin kabûl eder.

Ebu’l-Hasan Harakânî şöyle dedi: İnsanlar yarın O’nun görülüp görülemeyeceği konusunda birbirleriyle ihtilâfa düştüler. Fakat Ebu’l-Hasan yalnızca peşin kabûl eder. Nasıl ki dilencinin akşama yiyecek ekmeği olmasa sarığını başından çıkarıp onu mezatta satar da hiçbir zaman veresiye iş yapmaz. (*Ravh* 305)

BÖLÜM 3

AŞKIN
MAKSADI

AŞKIN HAKÎKATİ

Erken dönem kelâmcıları çabalarını genellikle dinî [teklîfî] emre uymanın gerekliliğini kanıtlamak için harcadılar ve tekvinî emre daha az ilgi gösterdiler. Genel anlamda dinî [teklîfî] emir kurtuluşa ilet-tiği için Allah'ın sevgisini bu emre göre sergilenen bir lutuf olarak anladılar. İnsanın Allah'a dönük sevgisini ise söz konusu emre itâat etmek şeklinde anlamlandırdılar. Buna karşılık hem sûfiler hem de filozoflar, tekvinî emre ve eşyânın tabîatına çok büyük önem verdi. Onlar, aşkı âlemi varlığa getiren, onu ayakta tutup sürekli kılan ve bütün her şeyi tekrar Bir'e geri götüren dinamik bir güç olarak gör-düler. Dinî [teklîfî] emri de yaratılış içerisinde varlığa gelmiş her şeyi kuşatan ilâhî aşk bağlamında anladılar.

Allah'ın yaratıcı gücü olarak aşka baktığımızda, Lois Anita Giffen ve diğerlerinin dünyevî [*profane*] aşk –bir insanın başka bir insana yönelik aşk deneyimi– dedikleri şey, “Mecâz hakîkatin köprüsüdür” [*el-mecâzü kantaratu'l-hakîka*] şeklindeki Arap atasözünün dile ge-tirdiği anlamda yalnızca bir mecâz [*metaphor*] olabilir. Gerçeklik tam olarak geçici ve yanıltıcı nitelikteki âlemin amaç ve kökeni olan hakîkattir. Kişiler arası aşk bu durumda Allah'ın aşkının yaratılıştaki mevcûdiyetinin bir izi ve belirtisidir.

FELSEFEDE AŞK

Her ne kadar felsefî metinlerden derlediğim aşk hakkındaki mal-zemenin büyük bir kısmını başka bir çalışma vesîlesiyle kullanmak için bir kenara koymuş olsam da hem sûfiler hem de daha sonraki dönem kelâmcıları arasında aşk teorisinin gelişimi bakımından fel-sefenin oynadığı önemli rolü göz ardı etmek ihmalkârlık olacaktı. İslâm düşüncesi tarihçileri sık sık felsefeyi akılcılık ve tasavvufu

mistisizm olarak etiketlendirip bu ikisi arasında keskin bir ayrım çizmişler, dahası tasavvufu irrasyonel ve duyguya dayalı [*emotive*] bir şey olarak anlamışlardır. Aslında bu iki disipline âit yaklaşımların paylaştığı birçok nokta vardır ve bu ortak noktalar kelâm ile paylaşılandan daha fazladır. Her iki disiplin de öğrenmenin amacının nefsi dönüştürmek, entelektüel ve spiritüel yetkinliğe erişmek olduğu ilkesini esas almıştır. Her iki disiplin de insan nefsinin farkındalığının ve zekânın yükselen bir hiyerarşisi olarak görmüşlerdir. Her iki disiplin de Allah'ı saf iyi, bütün aşkın kaynağı ve aşkın mutlak nesnesi olarak benimsemiştir. Ayrıca felsefe ve tasavvuf, fıkha bağlı kalınarak yazılmış ilmi hâllerin sâliklere Bir'e geri dönüşlerinde rehberlik etmek için yeterli olmayacakları konusunda hemfikirlerdir.

Müslüman filozofların en büyüklerinden birisi olan Fârâbî (ö. 950), Allah'ın niçin aşkın nihâî amacı olduğunu açıklamaktadır. Tanınmış eseri *Mebâdiu ârâi ehli'l-Medîneti'l-fâzıla*'nın ilk bölümünün sonunda aşk, âşık ve mâşukun Allah'ın zâtında tam olarak aynı hakikat olduğunu ve aralarındaki ayrımın yalnızca imkân âleminde söz konusu olabileceğini söylemektedir:

İlk sebepte seven [*muhib*] ile sevilen [*mahbûb*], beğenen [*mu'cib*] ile beğenilen [*mu'ceb*], âşık ile mâşuk birbirinin aynıdır. Bizde ise bunun tam tersine olarak mâşuk erdem [*fazilet*] ve güzelliştir [*cemâl*] oysa âşık güzellik ve erdem değildir. Çünkü bizde âşık, mâşukun aynı olmayan başka bir kuvvettir, dolayısıyla bizde âşıkla mâşuk aynı değildir. O'nda ise âşık mâşukun, seven sevilenin aynıdır. O, –sevilsin yâhut sevilme-sin– ilk sevilen [*mahbûbü'l-evvel*], –âşık olunsun yâhut olunmasın– ilk âşık olunandır [*ma'şuku'l-evvel*]. (*Medine* 88)

Fârâbî'nin genç bir çağdaşı olan Deylemî *Atfü'l-elif*'l-me'lûf isimli eserinde, benzer noktalara temas etmek için sûfî mürşidlere uygun bir dille felsefî literatürden faydalanmaktadır:

Aşkın kökü, Allah'ın kadim sıfatlarından birisinin aşk olmasıdır. O, dâimâ kendisi için, kendisinden, kendisine var olduğu gibi yine dâimâ kendisi için, kendisinden, kendisine nazar eder. Aynı şekilde O kendisi için, kendisinden, kendisini sever. Burada âşık, mâşuk ve aşk, arada fark ve ayrışma bulunmaksızın tek bir şeydir. Çünkü burada O bizzat birdir [*vâhid*] ve bu bir olma durumunda şeyler birbirinden ayrışmazlar. (*Atfü'l-elif* 36-37)

Özellikle aşka odaklı olarak kaleme alınmış geniş çapta okunan ilk felsefî risâle, İhvân-ı Safâ adıyla bilinen X. yüzyıldaki bir grup filozof tarafından yazılmıştır. İhvân-ı Safâ adı İngilizceye genellikle *Brethren of Purity* [Saflık Üzere Kardeş Olanlar] şeklinde çevrilmiştir, ben ise onlara *Brethren of Limpidness* [Duruluk Üzere Kardeş Olanlar] demeyi tercih ederim. *Küdûret* [bulanıklık] kelimesinin zıddı olan *safâ* [duruluk], kendi unutkan tabiatının karanlığından çıkan ve rûh ile aklın ışığında şeffaf hâle gelen nefsin niteliğini belirlemek için kullanılır. Bâzı erken dönem müellifleri sûfî kelimesini *safâ*dan türetmiş, ilâhî güzelliğin tecellî mahalline dönüşmesi için nefsin bulanık tabiatından kurtarmış olan duru bir kimse olarak sûfiyi anlamışlardır.

İhvân-ı Safâ, büyük ölçüde eğitilmiş halk için Yunan felsefesi ve matematiğine ilişkin kavrayış biçimlerini anlaşılır kılma amacıyla kırk risâle kaleme aldı. Eserlerinden birisi *Fi Mâhiyeti'l-ışk* isimli risâle olup *What Is Passion?* şeklinde çevrilebilir. İhvân, *ışk* [aşk] kelimesini sevgi için genel bir kelime olarak kullanır ve ilk başlarda sürekli kullanmalarına karşılık daha sonra muhabbet kelimesiyle dönüşümlü bir biçimde kullanmaya başlamışlardır.

Risâlenin başında İhvân-ı Safâ, aşkın evrensel bir ilgi konusu olduğuna ve Yunan filozoflarının bu konuyu sıklıkla ele aldığına dikkat çeker. Erken dönemde yapılmış bâzı tanımları inceledikten sonra bu tanımların çoğunu tıbbî ve psikolojik nedenselliğe odaklandıkları için reddeder. Yer verdikleri son tanım “birleşmek için duyulan yoğun arzu”dur. İhvân, yine de aşkın tanımlanamayacağını kabûl etmekle birlikte mevcut tanımlar içerisinde bunu en uygunu olarak görmektedir.

Daha sonra İhvân-ı Safâ, nefsin nebâtî, hayvânî ve aklî olmak üzere üç temel mertebesinde de etkinlik gösteren aşkın çözümlemesine yönelir. Buna göre üç nefis mertebesinde her biri kendi tabiatına uygun bir sevgi ve aşka sâhiptir. Nebâtî nefsin şehvet olarak isimlendirilen aşkı yiyecek, içecek ve üreme için olan sevgidir. Hayvânî nefsin gazap olarak isimlendirilen aşkı egemenlik ve denetim elde etmek için olan sevgidir. Aklî nefsin aşkı ise Hakk'ı tanımak ve erdemleri kazanmak için olan sevgidir.

İhvân-ı Safâ daha sonra nefis mertebelerinin tipolojisini insanın durumuna uygular. Her insan her üç nefse de sâhiptir çünkü her

birimiz bitkilerin, hayvanların ve insanların yetenek ve güçlerine sâhibiz. İnsan tiplerinin muazzam çeşitliliği, bir bireyde söz konusu üç nefsin hangisinin baskın olduğuna bağlı olarak üç ana başlık altında sınıflandırılabilir. Nebâtî nefis tarafından yönetilen insanların aşkı duyuları tatmîn etmede yatar. Hayvânî nefsin egemen olduğu kişiler güç ve denetimi sevecektir. Aklî nefsin baskın olduğu kişiler ise bilgi, anlayış ve erdem peşinde olacaklardır.

İhvân-ı Safâ daha sonra insan sevgisinin nesnelerini duyusal nesneler, çocuklar, liderlik, ustalık ve bilgi gibi genel kategorilere ayırır. İnsanların doğal olarak güzelliğin etkisinde kaldığını, insan güzelliğinin yaratılmış güzelliğin doruk noktası olduğunu, dolayısıyla yoğun ve tutkulu sevginin sebebi sayıldığını açıklar. Aşağıda söz konusu risâlenin aşkın insan nefsinin nihâî yetkinliğini nasıl ortaya çıkarabileceğini anlatan son bölümünü tercüme ettim:

Bilmelisin ki birisi herhangi bir kimse uğruna aşka mübtelâ olursa bu sıkıntı ve musîbetler ona geçer, söz konusu hâller onun başına gelir. Eğer nefsi gâffet uykusundan uyanmazsa tesellî bulup kendisine gelir ya da unutup aynı şekilde bir başkasının aşkının derdine düşer. Çünkü nefsi kendi körlüğü içinde boğulmakta ve cehâletle de sarhoş olmaktadır. Nitekim denilmiştir:

Tessellet amâyâtü'r-ricâli ani's-sabâ

Ve mâ in erâ anke'l-gavâyetu tenceli

Nice kimseler aşktan gelen körlüğü atlatıp kurtuldu ama,

Ben senin şaşkınlığının bir türlü geçmediğini görmekteyim.

Bundan sonra bilmelisin ki, insanlar arasında sıradan olanlar [*avâm*] ve seçkinler [*havâs*] vardır. Sıradan insanlar güzel bir eseri veya süslenip ziynetlenmiş bir kişiyi gördüklerinde nefisleri onlara bakmayı, onlara yakınlaşmayı ya da onları düşünmeyi arzular. Seçkinler ise hikmet sâhibidirler [*hukemâ*]. Güzel yapılmış bir eser ya da süslenip ziynetlenmiş bir kişi gördüklerinde nefisleri hikmet sâhibi sanatkâra, ilim sâhibi yaratıcıya, Rahîm olan sûret vericiye yönelir. O'nunla irtibatlanmayı, O'nunla huzûr bulmayı isterler. Ortaya koydukları işlerde O'nun gibi olmaya, fiillerinde, sözlerinde, bilgilerinde ve amellerinde O'na uymaya çaba gösterirler.

Sonra bilmelisin ki kusurlu nefislerin [*nüfûsu'n-nâkîsa*] himmetleri de düşük ve yetersizdir. Onlar yalnızca “*bu dünyanın süsünü*” (Kehf 18:46) severler, burada ebediyen kalmayı arzu ederler. Çünkü bundan

başka hiçbir şeyi tanımamakta ve tasavvur edememektedirler. Halbuki şerefle nitelenmiş ve riyâzetle temizlenmiş nefisler bu dünyaya rağbeti önemsemez, bilakis dünyada zühd üzere olurlar ve onu terk ederler. Böylece âhirete rağbet edip kendi sûretlerinde olan hemcinslerine ve kendilerine benzedikleri meleklerle karışmayı arzu ederler. Göklerin melekûtuna doğru yükselip feleklerin uçsuz bucaksız fezâsında seyahat etmeyi isterler. Ancak bu *Diriliş ve Kıyâmet Risâlesi*'nde anlattığımız üzere bedenden ayrılmadıkça mümkün olmayıp belirli şartlarla gerçekleşir.

Sonra bilmelisin ki, hikmet sâhiplerinin nefisleri fiillerinde, mârifetlerinde ve ahlâklarında felekî-küllî nefse benzemeye [*teşebbüh*] ve ona katılmaya gayret eder. Küllî nefis de böyledir. Çünkü küllî nefis felekleri yönetme, yıldızları hareket ettirme ve kâinâtı varlığa getirme bakımından yaratıcıya [*Bârî*] benzer. Bütün bunları yaratıcısına itâat ederek, ibâdet olsun diye ve O'na şevk duyarak yerine getirir. Hikmet sâhiplerinin şu sözünün sebebi işte budur: Allah âşık olunanların ilkidir. Felek ise ancak O'na duyduğu şevk sebebiyle, en kusursuz hâllerde [*etemmü'l-hâlât*], en mükemmel amaçlarda [*ekmelü'l-gâyât*] ve en güzel sonlarda [*efdalü'n-nihâyât*] sürekli kalabilme sevgisiyle döner durur.

Sonra bilmelisin ki, küllî nefsi felekleri yönetmeye ve yıldızları döndürmeye sevk eden şey, rûhlar âleminde bulunan ancak "*Orada canların çektiği ve gözlerin hoşlandığı her şey vardır*" [*ve fîhâ mâ teştehihi'l-enfusü ve telezzü'l-a'yün*] (Zuhur 43:71) âyetinden başka bir şekilde dille ifâdesinde âciz kalınan güzellikleri, erdemleri, hazları ve sevinçleri izhâr etme arzusudur [*iştîyâk*].

Sonra bilmelisin ki bütün bu güzellikler, erdemler ve iyilikler Allah'ın feyzinden olup O'nun nûrunun küllî akıl üzerine parlamasından kaynaklanmaktadır. Bu feyiz küllî akıldan küllî nefse, küllî nefisten de heyûlâ [ilk madde] üzerine yayılır. Heyûlâ ise cüz'î nefislerin cisimler âleminde gördüğü sûretlerdir ki feleğin çevresinden yerin merkezine kadar olan sahadaki tüm şahısların ve cismânî şeylerin zâhirini kuşatır [ve onları cüz'î nefisler için görünür hâle getirir].

Yine bilmelisin ki, bu nûrların ve güzelliklerin baştan sona her yanı kaplaması [*sereyân*], dolunay gecesi ayın cevherinden havaya yayılan nûr ve aydınlık gibidir. Ay, ışığını güneşten, güneş bütün yıldızlar ve küllî nefisten, küllî nefis küllî akıldan, küllî akıl da Allah'ın "*Allah göklerin ve yerin nûrudur*" (Nûr 24:35) âyetinde beyân edildiği üzere yaratıcının yayılan nûrundan [*feyzü'l-Bârî*] ve aydınlığından alır.

Şimdi Allah ilk mâşuktur demekle neyi kastettiğimiz açıklığa kavuştu. Tüm var olanlar O'na şevk duyar, O'na yönelir ve O'nu amaçlar, “*Bütûn işler O'na döndürülecektir*” [ve ileyhi yurcau'l-emru küllühü] (Hûd 11:123). Çünkü her şeyin varlığı, iyiliği, kalıcılığı, sürekliliği ve yetkinliği O'nunladır. Bunun sebebi O'nun sırf varlık [mevcûdü'l-mahz] olması, ayrıca bekânın, devâmın, ebedin, tamlığın ve mükemmelliğin yegâne sâhibi olmasıdır. Allah'ın şânı günahkârların ve câhillerin söylediklerinden çok daha yücedir!

Ey kardeş! Allah seni kendisine erdiren! Kendi dostlarına ve seçtiği kullarına vaad ettiği üzere senin nûrunu tamamlasın. Nitekim O şöyle buyurmuştur: “*O gün mümin erkekleri ve mümin kadınları nûrları önlerinde ve sağ yanlarında koşarken görürsün*” [yevme tera'l-mü'minine ve'l-mü'minâti yes'â nûruhum beyne eydihim ve bi-eymânihim] (Hadîd 57:12). “*Rabbimiz bize nûrumuzu tamamla ve bizi bağışla, şüphesiz sen her şeye kadirsin*” [yekûlûne rabbenâ etmim lenâ nûranâ vağfir lenâ inneke alâ külli şey'in kadîr] (Tahrîm 66:8). Allah doğru yola [tarikû's-sedâd] ulaşmada sana, bize ve bütün kerem sâhibi kardeşlerimize yardım etsin. Sana, bize ve bütün kardeşlerimize olgunluk yoluna [sebilü'r-reşâd] ermede hidâyet versin. Şüphesiz O, kullarına karşı çok şefkatlidir. (Resâil İhvânü's-safâ 3:284-286)

İbn Sînâ, İslâm dünyasının ve hattâ bütün ortaçağ döneminin en büyük filozofu olarak görülür. Çeşitli konular hakkında birçok kitap yazmış olup muhtemelen en ünlü eseri Meşşâî felsefenin kapsamlı bir ifâdesi olan *Şifâ isimli külliyâtıdır*. *Şifâ*'nın metafizik üzerine olan cildinde İbn Sînâ, sık sık kozmik bir ilke olarak aşka atıf yapar. Örneğin Aristo'nun hareket etmeyen hareket ettiricinin her şeyi aşklarının nesnesi bakımından hareket ettirdiğine ilişkin açıklamasını onaylar. İbn Sînâ'nın dediği üzere O, “İyi ve İlk Mâşuk” tur (*İlâhiyyat* 316-317). Aşk üzerine en detaylı ve etkili açıklaması kısa eseri *Risâle fi'l-ışk*'ta yer alır.

İbn Sînâ İhvân-ı Safâ gibi aşkı genel bir kelime olarak kullanır fakat onların aksine muhabbet kelimesini hiç kullanmaz. Risâlenin ilk bölümünde İbn Sînâ, aşkın bütün hayat ve bilince nüfûz ettiğini açıklar. İkinci bölümden dördüncü bölüme kadarki kısımda, aşkın cansız şeylerde, bitkilerde ve hayvanlarda kendisini nasıl gösterdiğini anlatır. Beşinci bölümde insan söz konusu olunca nefislerin neden güzel yüzlere âşık olduğundan, altıncı bölümde aşkın tanrısallaşan [deiform] nefislere nüfûz etmesinden söz eder ve yedinci bölümde ko-

nuyu sonuçlandıracak bir anlatımda bulunur. İhvân-ı Safâ'nın aksine İbn Sînâ, felsefe eğitimi almış kimseler için yazar ve üslûbu yeni başlayanlar için pek hoşgörülü değildir.

İbn Sînâ'nın risâleye yazdığı sonuç bölümü onun aşk metafiziğinin bir özetini sunar. Tartışmanın önemli bir kısmı, kitap boyunca çeşitli yerlerde karşılaştığımız “tecellî” kavramına odaklanır. Daha önce belirtildiği üzere bu kavram, Kur'ân'da yer aldığı şekliyle Hz. Mûsâ'nın ve onun Allah'ı görme talebinin anlatıldığı bir kıssadan kaynaklanmaktadır: “*Derken Rabbi dağda tecellî edince onu paramparça etti ve Mûsâ bayılıp yere düştü*” (A'râf 7:143). İbn Sînâ bütün şeylerin İyi'nin tecellisini kabûl ederek varlığa geldiğini ve İyi ile bir olmak için bütün şeylerin kendi yetenekleri ölçüsünde çaba gösterdiğini, her şeyin İyi'nin ve Güzel'in aşkıyla hareket ettiğini belirtir. Metafiziğinde de vurguladığı üzere “Bütün güzellik [*cemâl*], hoşluk [*mülâyemet*] ve algılanabilir iyilik [*hayr-ı müdreğ*] mahbûb ve mâşuktur” (*İlâhiyyat*, 297). Daha sonra İbn Sînâ metafiziğin üstadları olan ilâhî kimselerden (*ilâhiyyûn*) söz eder. Zihninde felsefenin tanrı formu olma (*teellüh*) ya da Tanrı'ya benzerlik kazanma (*teşebbüh*) hedefini gerçekleştirmiş kimseler vardır. Kısacası İbn Sînâ'nın risâlesi bütün yaratılan şeylerin Allah'ın tecellisine nasıl katılacağını açıklar ki O'nun tecellisi tekvînî emrin tezâhüründen başka bir şey değildir.

Bu bölümde bütün mevcutların Mutlak İyi'yi [*el-hayru'l-mutlak*] özden [*garizî*] bir aşkla sevdiğini ve Mutlak İyi'nin de kendisine âşık olana tecellî ettiğini açıklamak istiyoruz. Âşıkın bu tecellîyi kabûlü ve tecellî ile birleşmesi [*ittisâl*] farklı farklı olur. O'na yakınlığın nihâî sınırı [*gâyetü'l-kurbâ*], O'nun tecellisini hakikat üzere kabûl etmektir. Hakikat üzere derken mümkün olduğu kadar kusursuz bir şekilde demek istiyorum. Sûfîler buna “ittihâd” derler. O, cömertliğinden ötürü tecellisinin ulaşmasına âşıktır ve şeyler O'nun tecellisi dolayısıyla varlığa gelirler.

Deriz ki: Bütün mevcutlarda öze âit bir nitelik olarak [*garizî*] kendi kemâllerine aşk vardır. Çünkü şeylerin kemâli, iyiliğinin kendisi ile meydana geldiği bir mânâdır. Öyleyse açıktır ki, bir şeyin iyiliğini meydana getiren mânânın –nerede ve nasıl bulunursa bulunsun– iyiliği elde eden açısından mâşuk olması gerekir. Bütün şeyler içerisinde buna İlk Sebep'ten [*el-illetü'l-ülâ*] daha lâayk ve mükemmel bir şey yoktur, öyleyse O bütün şeylerin mâşukudur. Şeylerin çoğunun O'nu

bilmemesi, bu şeylerdeki kendi kemâlleri için olan özsel aşkı ortadan kaldırmaz.

İlk İyi [*el-hayru'l-evvel*], zâtı ile zâhir olup bütün mevcutlarda tecellî etmiştir. Eğer zâtı, zâtı ile bütün mevcutlardan perdeli kalmış [*muhtecib*] olsa ve onlara tecellî etmemiş bulunsaydı, O hiçbir şekilde bilinmez ve O'ndan hiçbir şeye ulaşılmazdı.

Bu [tecellî] O'nun zâtında başkasının etkisiyle olsaydı, o zaman bu durum başkasını etkilemek için yüce zâtında yine başkasının etkisini kabûl etmesinden ileri gelmiş olurdu ki tutarsız ve saçmadır. Bilakis O'nun zâtı bizzat kendi zâtıyla tecellî eder fakat tecellîyi kabûl konusunda bâzı zâtların kusûru yüzünden [O'nun zâtı] perdeli kalır. Hakikatte kendileri perdelenmiş olanların [*mahcûbin*] dışında bir perde yoktur. Perde; kusur, zayıflık ve eksiklikten başka bir şey değildir.

O'nun tecellîsi zâtının hakikatinden başka bir şey değildir. Çünkü metafizikçi filozofların [*ilâhiyyûn*] açıkladıkları gibi O sırf zâtı olmadıkça zâtı ile zâtında tecellî etmez [O'ndan başka zâtı ile zâtında tecellî eden yoktur]. O'nun kerîm olan zâtı tecellî eder ve filozoflar bâzen ona “aklın sûreti” adını vermişlerdir.

O'nun tecellîsini ilk kabûl eden “küllî akıl” adındaki ilâhî melektir. Onun cevheri tıpkı benzeri olan bir şahsın aynaya düşen görüntüsü gibi bir sûret olarak bu tecellîye erişir. Bu mânâyâ yakın olarak şu söz söylenmiştir: Faal akıl O'nun sûretidir [misâl], bu yüzden “eşi, benzeri” [misl] sözünü kullanmaktan kaçınmalısın!

Faal akıl tecellîyi vâsita olmaksızın kabûl eder; o kendi zâtını ve zâtındaki diğer akledilebilir olanları [*ma'kulât*], yine kendi zâtından hareketle filen veya durağanlık içerisinde kavrar. Görmenin ve duyu yâhut tahayyülün yardımı olmaksızın akledilebilir olanları tasavvur eden şeyler, sonrakileri [*umûru'l-müteahhire*] öncekilerle [*mukaddimât*], sonuçları [*ma'lûlât*] sebeplerle [*ilel*], nitelikçe düşük olanı [*rezîle*] üstün olanla [*şerife*] aklederler.

Sonra ilâhî nefisler [*en-nüfûsu'l-ilâhiyye*] tecellîyi vâsita olmaksızın kabûl ederler. Şeyleri kuvveden file geçirmede, tasavvur etmek üzere kuvvet vermede, tasavvur edenin kendini tutmasında ve onunla güven duymasında faal aklın aracılığı söz konusu ise de tecellîye ulaşmada ilâhî nefisler için bir vâsita yoktur.

Sonra canlılara mahsus olan hayvânî kuvvetler, ardından bitkisel ve daha sonra da doğâl kuvvetler tecellîyi kabûl ederler. Tecellîye ulaşan

her şey, kendi gücü nisbetinde O'na benzemeyi [*teşebbüh*] arzu eder. Nitekim doğal cisimler [*ecrâm*], nihâî amaçları olan O'na benzemek için doğal hareketler içerisinde bulunurlar. Bu, bâzı özel hâller üzere yâni doğal durumlarda gerçekleşen var kalma [*bekâ*] biçimidir. Her ne kadar bu nihâî amaç bakımından başlangıçlarında benzerlik kazandırıcı eylemler olmasa bile bu böyledir.

Hayvânî ve bitkisel cevherler de böyledir. Onlar da kendilerine mahsus olan işleri, nihâî amaçlarında O'na benzemek için yaparlar. Bu amaçlar bir türün veya ferdin var kalmasını sağlamak ya da bir kuvveti, yeterliliği, faydayı ve buna benzer şeyleri ortaya çıkarmaktır. Bu amaçların başlangıçlarında çiftleşme ve beslenme gibi benzerlik kazandırıcı eylemler olmasa bile bu böyledir.

İnsânî nefisler de böyledir. Onlar da aklî fiillerini ve iyilik amellerini adâlet ve akıl sâhibi olmaktan ibâret olan nihâî amaçlarında O'na benzemek için yaparlar. Bu amaçların başlangıçlarında öğrenmek ve benzeri faaliyetler gibi benzerlik kazandırıcı eylemler olmasa bile bu böyledir.

Hayvânî, bitkisel, tabîi ve insânî kuvvetler başlangıçlarında değil fiillerinin nihâî amaçlarında O'na benzerlik kazanırlar. Çünkü başlangıçlar birer istîdat ve kuvvet hâllerinden ibâret olup Mutlak İyi istîdat ve kuvvet hâlleri ile karışmış olmaktan münezzehtir. Bununla birlikte onların nihâî amacı fiilî kemâllerin tahakkukudur. İlk Sebep fiilî ve mutlak kemâl sıfatını taşır. O halde nihâî kemâllerde O'na benzerlik kazanmak mümkünken başlangıç olan istîdatlarda O'na benzerlik kazanmak mümkün değildir.

Melekî nefislere gelince, onlar O'na benzemekle zâtlarının sûretlerinde ebedî ve kuvvetleri [istîdatları] bulunmayan bir kazanca ermişlerdir. Çünkü onlar, O'nu ebediyen aklederler ve O'ndan akletmiş olmaları sebebiyle O'na ebediyen âşık olurlar. O'na âşık olduklarından dolayı da O'na ebedî bir benzerlik kazanırlar.

En üstün idrâk ve tasavvur olan O'nu idrâk ve tasavvura düşkünlükleri [*vulû'*] onları neredeyse başka bir şeyi idrâk etmekten ya da akledilebilir başka bir şey tasavvurundan alıkoyar. Şu kadar var ki O'nu hakikati üzere bilmek bütün diğer mevcutları bilmeye bağlıdır. Onlar sanki belli bir arzuyla ve kasıtlı olarak O'nu tasavvur etmekte ve O'nun dışındakileri ise buna bağlı olarak tasavvur etmektedirler.

Böylece, Mutlak İyi tecellî etmemiş olsaydı O'ndan hiçbir şeye ulaşılmazdı. O'ndan hiçbir şeye ulaşılmazdı hiçbir mevcut var olmazdı. O

tecelli etmemiş olsaydı varlık olmazdı, demek ki O'nun tecellisi her bir varlığın sebebidir. O, kendi varlığıyla, sebebi olduğu her şeyin varlığına âşık olduğu için, kendi tecellisine ulaşılmasına âşıktır.

O en faziletli olanın mâşukudur, fazileti için O'na ulaşmak da en faziletli şeydir. O'nun hakîkî mâşuku tecellisinin kabûlündedir ve bu O'nun ilâhî nefisler tarafından kabûlünün hakikatidir. Bu yüzden de “ilâhî nefisler O'nun mâşuklarıdır” denilmesi yerindedir. Haberde gelen “Allah der ki, kul şöyle şöyle olursa bana âşık olur, ben de ona âşık olurum” sözü buna işâret eder.

Hikmet, nasıl ki –nihâî gâye ölçüsünde olmasa da– varlığında bir yönüyle fazilete sâhip olanın ihmâline cevâz vermez, öyleyse Mutlak İyi hikmeti dolayısıyla –kemâl derecesine erişme de– kendisinden bir şeye ulaşılmasına âşıktır. Bu yüzden de En Yüce Hükümdâr [*el-melikü'l-a'zam*] kendisine bir benzerlik kazanılmasından hoşnut olurken fânî hükümdârlar kendilerine benzeyenlere karşı öfke duyarlar. Hiç kimse En Yüce Hükümdâra benzerlik kazanma nihâî amacına olduğu gibi ulaşamaz ancak fânî sultanlara benzeme konusundaki amacına ulaşabilir.

Bu noktaya ulaşınca artık bu risâleyi bitirelim. Kendisine hamd etmek kudretini veren Allah'a lâîk olduğu üzere hamd olsun! Onun salavâtı da Peygamberimiz ve bütün diğer peygamberler üzerine olsun! (*Risâle fi'l-İşk* 82-88)

TASAVVUFUN ERKEN DÖNEMİNDE AŞK

Sûfî öğretileri ile ilgili erken döneme âit özlü kitaplardan birisi Ebû Bekir Kelâbâzî (ö. 990) tarafından yazılan ve Arthur John Arberry tarafından *The Doctrine of Sufis* adıyla İngilizceye tercüme edilen *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* isimli eserdir. Eser, yetmiş beş kısa bölümde tevhîd, ilâhî sıfatlar, Allah'a giden yol, mârifet, recâ, havf, rü'yet ve aşk gibi konulara ilişkin olarak sûfî müridlerin özlü sözlerini içeren bir özet sunar. Eser yazıldıktan kısa bir süre sonra, İbn Sînâ'nın çağdaşı olan ve Kelâbâzî'den yaklaşık elli yıl kadar sonra vefât eden Ebû İbrâhîm Müstemlî Buhârî adlı bir âlim, *Taarruf* üzerine –yakın zamanlarda yapılan baskısında 1800 sayfalık bir hacme sâhip– uzun bir şerh yazmıştır. Bu şerh, görünüşe göre sûfî öğretilerine ilişkin olarak Fars dilinde yazılmış en eski kitap olup Müstemlî Buhârî Farsça yazmak sûretiyle dönemin bilinen eğitim kanallarından geçmemiş kimselere de metni açmıştır. Eserin Arap-

ça aslı yeterince üstü kapalı ve teknik terminolojiye bağlı olarak iyi eğitim görmüş Arapça konuşan kimselerin bile tâkip etmek için zor bulacağı bir dille yazılmıştı. Üstelik Kelâbâzî'nin *Taarruf*'u veya sevgi üzerine benzer fakat daha uzun bir bölüme sâhip olan Kuşeyrî'nin *Risâle*'si gibi eserler, bizim kitapları okuduğumuz şekilde okunmakta, bir hocanın dizi dibinde satır satır, kelime kelime özenle çalışılmaktaydı. Müstemlî Buhârî'nin Farsça şerhi, eseri bir hocayla okuma gerekliliğini azaltmıştır.

Kelâbâzî'nin muhabbet hakkındaki iki sayfalık bölümü, sûfî el kitaplarındaki genel tarza uygun olarak ünlü mürşidlerin ilgili sözlerini herhangi bir açıklama vermeksizin yâhut çok kısa bir açıklama yaparak bir araya getirir. Müstemlî Buhârî'nin şerhinde her söz Farsçaya tercüme edilir ve ayrıntılı bir açıklaması verilir. Müstemlî Buhârî söz konusu bölüme aşk hakkında küçük bir risâle ile başlamaktadır ve bu müstakil kısım görünüşe göre Fars dilinde aşk üzerine yazılmış günümüze gelen en eski metindir. Bu metin X. ve XI. –ve daha sonraki– yüzyıllarda aşkın hem kelâm hem de tasavvufta nasıl tartışıldığına ilişkin özlü bir resim sunar. Müstemlî Buhârî, “ehl-i usûl”den söz ettiğinde kelâmcıları kasteder. “Ehl-i mârifet” dedikleri ise sûfî mürşidlerdir:

Muhabbet insanlar arasında olduğu gibi kul ile Hak arasında da bulunan bir sıfattır. Böyle olan her sıfat benzerlik barındıran [*müteşâbih*] sıfatlardan sayılır. Bu türlü sıfatların, şeriatıta iki yönüyle de var olmadıkça Hak'a izâfe edilmeleri uygun değildir. Muhabbet sıfatı “*O onları sever, onlar da O'nu severler*” (Mâide 5:54) âyetiyle şeriatıta gelmiştir. Başka bir yerde ise şöyle buyrulur: “*Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31). Yine başka bir yerde “*İnsanlardan bâzıları Allah'tan başkasını eş tutarlar da onları Allah'ı sever gibi severler. Fakat îmân edenlerin Allah'a olan sevgileri çok daha güçlüdür*” (Bakara 2:165) buyrulur.

Hal böyle olunca muhabbetin Hak'ın bir sıfatı olmasıyla yaratılmışların sıfatı olması arasındaki farkın nasıl yorumlanacağını [*te'vîl*] bilmek kaçınılmaz bir gerekliliktir. Nitekim [Hak ile kul arasında] daha fazla benzerlik taşıyan bir mânâ yoktur. Bunun dışında, inkâr ve îmândan ibâret olan sevgiler de vardır.

Önce yaratılmışlar arasında bulunan sevgiyi açıklayalım, böylece kadim sevgiyle sonradan olan sevginin arasını ayırt edebiliriz. Yaratılmışlar arasındaki sevginin ilk aşaması mizâcın muvâfakatı olup ki-

şinin gördüğü ya da duyduğu bir şeyle tabîatının uyum sağlaması ve onunla huzûr bulmasıdır.

Mizaçta bir müddet devam eden bu uyumdan sonra kişi ikinci aşamaya ulaşır ki, bu meyildir. Meyil nefse âit olup nefis bir kişiyle ya da bir şeyle yakınlığa yönelir ve başkalarından yüz çevirir. Ona meyli arttıkça başkasından yüz çevirmesi de o nisbette artar.

Bu ikinci aşamadaki durumun üzerinden bir müddet geçmesiyle birlikte kişi üçüncü aşamaya ulaşır ki bu artık istek ve sevgi [*vüdd*] aşamasıdır. Nitekim Arapçada bir şey istendiğinde [*temennî*] ve arzu edildiğinde [*iştihâ*] “vüdd” kelimesiyle ifâde edilmiştir. İnsan bu makâma ulaşınca, onun isteği ve arzusu yalnızca sevdiği kişi olur ve onu görmek, onunla birlikte oturup kalkmak ve onu dinlemek ister.

Kişi üçüncü makâmda belli bir süre geçirdikten sonra dördüncü aşama olan muhabbet makâmına ulaşır. Bâzıları bunun Arapçada “sildi ve yok etti” anlamına gelen “mahâ” ile “ayırdı ve uzaklaştırdı” anlamına gelen “bett” kökünden geldiğini söylemişlerdir. Yâni kişi muhabbete erdiğinde artık sevdiğinin dışındaki her şeyi silmiş ve sırrından sevdiğinin zikrinden başkasını uzaklaştırmıştır.

Başkaları ise muhabbetin “küp” anlamına gelen “hub”dan türediğini söylemişlerdir. Nasıl ki küp dolunca başka bir şeye yer kalmazsa, bunun gibi kalp de muhabbetle dolunca dosttan başkasına yer kalmayacaktır. Muhabbetin “küp” anlamından türediğini söyleyenlerin gerekçesi budur.

Yine başka bir grup muhabbetin “çekirdek” anlamına gelen “hab”dan türediğini söylemiştir. Nitekim “hab” kelimesinin lugat anlamı bir şeyin çekirdeği ve özü demektir. Kalbin özündeki çekirdeğe bu yüzden kalbin tohumu [*habbetü'l-kalb*] denilir. Sevgi o çekirdeğe ulaşınca ona muhabbet derler.

Kişi bu makâmda bir süre geçirdikten sonra beşinci makâma ulaşır, bu “veleh”tir. “Veleh”, hayret ve şaşkınlıktır. “Veleh” kişinin aklını başından alıp onu serseme çevirir [*sergerdân*] ve şaşkınlık içerisinde bırakır. Öyle ki o kimse artık gördüğü her şeyin sevgilisi, duyduğu her şeyin sevgilisinin sözleri olduğunu sanır. Bu makâmdaki kişi çocuğunu kaybeden bir anneye benzetilir, nitekim dağılıp altüst olduğu için bu anneye “vâlihe” denilmiştir.

Beşinci makâmdan geçince “hevâ” denilen altıncı makâma ulaşır. Bunun, yerle gök arasında bulunması ve saf olup hiçbir bulanıklık barın-

dırmaması bakımından “hava” kelimesinden türediği söylenir. Altıncı makâma ulaşınca kişinin kalbi sevgili için o denli saflaşır ki orada tek bir toz zerresi bile yer bulamaz.

Bir grup “hevâ” kelimesinin alçalma [*nüzûl*] ve düşme [*sukût*] anlamına geldiğini söylemiş, buna “*İnen yıldıza and olsun*” [*ve’n-necmi izâ hevâ*] (Necm 53:1) âyetinde olduğu üzere inme, düşme, alçalma ve uzaklaşma anlamını yüklemişlerdir. Eğer “hevâ” bu kökten geliyorsa, kelimenin anlamı sevilenin dışındaki bütün istenen ve arzulanan nesnelerin kişiden düşmesi ve yitip gitmesi demektir.

Bir başka grup ise “hevâ” kelimesinin “*Nefsini hevâdan men eden...*” [*ve nehe’n-nefse ani’l-hevâ*] (Nâziât 79:40) âyetinde olduğu gibi murâd ve meyilden geldiğini söyler. Bu görüşe göre “hevâ”nın mânâsı, kişinin bütün meyil ve murâdının sevdiğinin murâdı olmasıdır.

Yine bir başka gruba göre “hevâ”nın anlamı kişinin bütünüyle o şeyle meşgul olmasıdır. Kişi “*Hevâsını ilâh edineni gördün mü?*” [*e-feraeete meni’ttehaze ilâhehu hevâhu*] (Furkân 25:43) âyetindeki gibi her şeyi o olarak görür, öyle ki baktığının bütün kusurları âdetâ onun için erdem olmuştur. Nitekim kâfir bir puta meyledip onun sonradan olma niteliğindeki noksanlığı [*ayb-ı hades*] görmekten kör olmuş ve o puta ilahlığa âit olan ebedilik sıfatını vermiştir. Hak, bu durumu “hevâ” olarak niteler.

Altıncı makâmda bir süre geçtikten sonra yedinci makâm gelir ki aşktır. Bu da bir çeşit sevgi olmakla birlikte artık haddi aştığı için ona aşk denir. Nitekim cömertlik de haddi aşınca ona isrâf denilmiştir.

“Aşk” kelimesinin ağaca sarılıp ondan beslenen ve onun gücünü tüketen bir bitki olan “aşeka”dan [*sarmaşık*] türediği söylenir. Sarmaşığın etkisi dolayısıyla ağacın yaprakları sararır, meyveleri ve yaprakları dökülür, kurur ve böylece kesilip yakılmaktan başka hiçbir işe yaramaz olur. Aşk da kemâle ulaşınca bütün insânî kuvvetleri güçten düşürür, duyuları tüketip onları işlemez kılar ve mizâcî bir şeylerle beslenmekten alıkoyar. Aşk, kendisine tutulanla diğer insanlar arasına keder [*melâl*] düşürür, sevdiğinin dışındaki bütün sohbetleri sıkıcı ve dayanılmaz hâle getirir. Bütün mânâları nefsin dışına iter. Kişiyi ya hasta yahut divâne eder, dünyadan uzaklaştırır ve perişân kılar.

Bu kitabın konusu sözünü ettiğim bu mesele değil ancak bu meseleyi burada zikretmemizin iki amacı var: Birinci amaç, bu bilinince Hakk’a âit bir sıfat olan muhabbet ile yaratılmışlara âit bir sıfat olan muhabbe-

ti anlayabiliriz, ikisi birbirine karışmaz. Böylece îmân küfre, küfür de îmâna dönüşmez. İkinci amaç da yaratılmış şeyler arasındaki sevgiyi kısaca târif etmek ve yaratılmışlar içinde bile bunun kavrayamayacağı-mız bir sıfat olduğunu göstermektir. Böylece “İki cins arasındaki sevginin hakîkatini kavrayamıyorsak kul ile Hakk’ın arasındaki sevginin hakîkatini nasıl kavrayabilelim?” sorusu anlaşılır. Çünkü yaratılmışlar hakkında eksik kalan Allah hakkında hayli hayli eksik kalır.

Şimdi Hak ile kul arasındaki sevginin anlatımına geri dönelim. Kelâmcılar [*ehl-i usûl*] Hakk’ın kula sevgisinin hayrı irâde etmek, kulun Hakk’a sevgisinin ise O’na itâat olduğunu söylerler. Dünyada da böyledir, eğer kul efendisine daha itâatkârsa halk onun efendisine daha çok sevgi beslediğini söyler. Bu anlamda şâir şöyle der:

Lev kâne hubbuke sâdikan le-eta'tehû
İnne'l-muhibbe li-men yuhibbu mutîu
 Eğer sevginde sâdık isen ona itâat edersin,
 Şüphesiz ki seven sevdiğine itâatkârdır.

Böyle söylenmiştir çünkü sevgi daha düşük seviyede olanı itâat ve hizmete sevk eder, sevgi arttıkça itâatteki kolaylık ve haz da artar. Dünya hayâtında da çok iyi bilindiği üzere hizmetle uğraşmak hizmetkâr için bıkkınlık ve sıkıntı sebebidir; itâatten haz almak ve hizmette kolaylık ise hizmet edilene duyulan sevgi ve yakınlıktan ileri gelir. Öyleyse Allah’ın yarattıklarında da durum böyledir.

Hakk’a karşı muhabbet ve adâvet birer irâde türü ve irâde ise bir sıfattır. Hak tek bir irâde ile bütün her şeyi irâde eder. Aynı şekilde her şeyi tek bir ilimle bilir. İlim değişmez fakat mâlum olanlar değişir. O, bilinecek her şeyi bilindiği üzere yine kadîm ilmiyle bilir. Aynı şekilde O, tüm irâde edilenleri tek bir irâde ile ister. İrâde değişmez ama irâde edilen şeyler değişir. Şu halde O, irâde edilen her şeyi irâde edildiği üzere aynı kadîm irâde ile ister. İrâde tek, irâde edilen farklıdır. Allah birisinin yaptığıнын karşılığında kötülük, bir başkasının yaptığıнын karşılığında da iyilik kazanmasını murâd eder. İyilik istediğinde, O’nun bu irâdesine muhabbet, kötülük istediğinde ise adâvet denir. İsimler yakın olmalarından dolayı farklı farklı olurlar. Bu Hakk’ın adâvet ve muhabbet sıfatlarının birbirinden ayrı olmasından ya da birbirinin yerine geçmesinden dolayı değildir. Böyle bir durum ancak yaratılmış şeylerin sıfatları için söz konusudur. Nitekim adâvet bir değişikliğe yol açınca kişi artık sevmez olur ya da muhabbet sevende bir değişikliğe yol açınca kişi bir daha düşmanlık duymaz. Yaratılmış şeylerin sıfatları

yaratılmış şeylerde değişikliğe yol açar çünkü onların sıfatlarının değişimleri mümkündür.

Hakk'ın sıfatları Hak'ta bir değişikliğe yol açmaz çünkü O kadîmdir ve O'nun sıfatlarının değişmesi söz konusu olmaz. Fakat O'nun sıfatları yaratılmış şeyleri etkiler. Bir kişiye karşı sevgi ya da düşmanlık duyuyorsak bu bize elem ya da rahatlık getirir. Hakk'ın muhabbet ve adâveti ise yaratılmışlara elem ve rahatlık, musîbet ve nimet, azap ve rahmet getirir. Ancak Hak ezelde sâhip olduğu sıfatlar üzere sâbit kalır.

Şimdi mârifet ehlinin sözlerine dönelim. Mârifet ehli kendileri açısından muhabbet ve adâvetin kelâmcıların dediği gibi olmadığını söylerler. Çünkü kulun bir vakit itâatten uzak olması ama aynı zamanda muhabbetten uzak olmaması mümkündür çünkü muhabbetten uzak olmak küfürdür. Öyleyse itâat muhabbetin kendisi değil muhabbetin tesiridir. Dahası, eğer itâat muhabbet olsaydı günâh da düşmanlık olurdu. Halbuki insanlar arasında ittifâk vardır ki günahkâr mümin günâhından ötürü Allah'a düşman değildir fakat mümin olduğu müddetçe günahkâr olsa bile Allah'a muhabbet sâhibidir. Şu halde itâatin muhabbet olmadığı fakat muhabbetin itâate sevk eden bir unsur olduğu anlaşılmıştır. Kişinin itâati muhabbetin kendisi değil bilakis kendinde var olan muhabbetin tesiri ve delilidir.

Hakk'ın muhabbeti ve Hakk'ın adâvetine gelince, ehl-i islâm bunların ezeli sıfatlar olduğu konusunda mutâbıktır. Kula ulaşan hayır ve şer ezeli muhabbet ve adâvetin tesirleridir. Ezeli muhabbet etkisini gösterdiğinde muvâfakat, ezeli adâvet etkisini gösterdiğinde ise muhâlefet ortaya çıkar. Bunun sebebi ezeli olanın etki edip değişiklikler meydana getirmesi, sonradan olanın ise değişmesi ve etkiye mâruz kalmasıdır. Ezeli olan sonradan olanda etki eder fakat sonradan olan ezeli olanı etkileyemez. Çünkü etkiye maruz kalmak değişmek demektir. Sonradan olanın değişmesi mümkündür ama ezeli olanın değişmesi söz konusu değildir.

İki sevginin arasındaki farkı bilip anladıktan sonra sevginin yaratılmışlar tarafından târif edilemez bir sıfat olduğunu da anlayan gerekir. Sevgiyi târif eden hiç kimse sevginin kendisinden haber vermedi. Tersine yalnızca onun niteliklerinden, etkilerinden ve sevenlerin fiillerinden bahsetti.

Bunun sebebi târif edenin şu ikisinden birisi olmasıdır: Bu kişi seven-dir ya da değildir. Eğer seven biri değilse görmediği bir şeyi nasıl târif etsin? Eğer seven biriye sevginin yakıcı ateşiyle öylesine iç içedir ki

onu târif etmeye fırsat bulamaz. Târif etse bile dinleyenler bu ateşten hiç haberdâr olmadıklarından söylediklerini anlayamazlar. Bu yüzden de târif etmeye gerek yoktur.

Sevgi karşısında bütün dillerin lâl olmasının sebebi işte bu yüzdendir. Yalnızca onun etkilerinden, niteliklerinden ve filllerinden söz ederler. Sevgiden habersiz olan onların ne dediğini anlamaz ve onun etkisi altında olan ise târif edenin neyi târif ettiğini zâten görür. (*Şerhu't-Taarruf* 1387-1392)

Müstemlî Buhârî şerhini tamamladıktan kısa bir süre sonra Hücvîrî *Keşfü'l-mahcûb* adlı eserini yazdı. Kitabı oldukça hatâlı bir metne dayanarak yüz yıl kadar önce İngilizceye çeviren Reynold Alleyne Nicholson, *Keşfü'l-mahcûb*'un Fars dilinde tasavvuf üzerine yazılmış ilk eser olduğunu düşünmüştü. Metin, namaz hakkındaki bölümün ortasında muhabbete yer ayırır ve burada Hücvîrî namaza Allah için olan muhabbetin tezâhürü demektedir. Hücvîrî'nin konuyu ele alış biçimi daha çok muhabbet kelimesinin nereden türediğine ve kelâmcıların görüşlerine ayrılmıştır. Bir pasajda Hücvîrî, sûfî mürşidlerin tasavvufun diğer adının muhabbet olması konusunda hemfikir olduklarını söyler:

Muhabbet, insanların tüm kesimleri [*esnâf-ı halk*] arasında bilinir. O her dilde meşhurdur ve bütün lugatlarda mütedâvildir. Akıl sâhibi hiç kimse onu kendisinden gizleyemez. Sûfîler topluluğunun büyükleri arasında Semnûn el-Muhibb'in muhabbete dâir müstakil bir mezhebi ve hususî bir meşrebi vardır. Semnûn, muhabbetin Hakk'a giden yolun [*râh-ı Hak*] aslı ve prensibi olduğunu, hâller ve makâmların da bu yolun menzilleri olduğunu söyler. Tâlibin içinde bulunduğu mahal her ne olursa olsun yok olabilir, muhabbet mahalli müstesnâ. Yol var oldukça muhabbet yok olmaz. Diğer şeyhler bu konuda ona muvâfakat gösterdiler. Ancak bu kelime insanlar arasında çok genel ve yaygındır. Bu yüzden onlar muhabbete âir hükümleri halktan gizlemek istediler ve ismi değiştirdiler. Muhabbetin mânâsının hakikatini teyid etmek için onun safâsını "safvet", muhibbi de "sûfî" olarak isimlendirdiler. Onların bir kısmı muhibbin kendi ihtiyârını terk edip habîbin irâdesine teslim etmesini "fakr" ve muhibbi "fakir" olarak adlandırdılar. (*Keşfü'l-mahcûb* 451-452)

Menâzilü's-sâirîn'de Ensârî altmış birinci menzil olarak muhabbetten söz eder. Bu durum bâzı modern akademisyenlerin Ensârî'nin muhabbete pek önem vermediğini ileri sürmelerine sebep olmuştur. Hâlbuki daha önce belirtildiği üzere Ensârî, hem *Menâzilü's-sâirîn*'in

hem de *Sad Meydân*'ın giriş bölümlerinde ihsânın merkezî önemi-ne ilişkin beyânlarda bulunur. *Menâzil*'de ihsâna “bu topluluğun makâmına dönük kapsamlı bir işârettir” (*Menâzil* 6) der. Başka bir ifâdeyle Allah'a giden yol karakter güzelliği edinmeye bağlıdır ve güzellik aşktan ayrı tutulamaz. İhsâna ermeye çabalayanlar O'nun ve güzel olan her şeyin sevgisiyle motive edilmişlerdir. *Menâzil*'in muhabbet üzerine olan bölümünde Ensârî “Muhabbet bu tâifenin alâmeti, tarikatın unvânı ve Allah'la nisbetin gerçekleştiği yerdir” (*Menâzil* 71) demektedir. Ensârî'nin muhabbeti yolun ortasında bir yere yerleştirmesinin muhtemel sebebini, Gazzâlî'nin *İhyâ*'da yaptığı bir açıklamadan hareketle anlayabiliriz:

Muhabbetullah, makâmlar arasında ulaşılacak en son yer [*gâyetu'l-kusvâ*] ve dereceler içerisinde en yüksek zirvedir. Muhabbete erdikten sonra şevk, üns ve rızâ gibi diğer makâmlar onun semeresi ve tâbileri olur. Tevbe, sabır ve takvâ gibi muhabbetten önceki bütün makâmlar ise onun mukaddimelerindendir. (*İhyâ* 4:427)

Daha erken dönem eseri olan *Sad Meydân*'da Ensârî, Hücûvî ile aynı duruşu sergileyerek Allah yolunun yalın bir biçimde muhabbet yolu olduğunu söyler. Eserinin başlangıcında bu kitabın, “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyetinin anlamını açıkladığı bir dizi vaaza dayandığını söylemesini hatırlatalım. Başka bir deyişle eserde sözü edilen yüz meydan, nefsin Hz. Peygamber'in ayak izlerini tâkip etmek sûretiyle muhabbet yolculuğundaki yükselen mertebeleridir. Ensârî kitabın en sonunda yüz meydanı anlatmayı bitirdikten sonra yeniden muhabbet temasına dönmektedir:

Bütün bu yüz meydan muhabbet meydanında gark olur. Yüz birinci meydan muhabbet meydanıdır. “*O onları sever, onlar da O'nu severler*” (Mâide 5:54). “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31). Muhabbet üç makâmdır. Başı doğruluk [*râstî*], ortası sarhoşluk [*mestî*] sonu da yokluk [*nistî*]. (*Meydân* 333)

AŞKIN TASVİRLERİ

Aşka ilişkin anlatımlarda vurgulanan önemli temalardan birisi onun açıklanamazlığıdır. Herkes âşık olabilir fakat hiç kimse aşkı açıklayamaz ki bu durum gündelik deneyimlerden de anlaşılabileceği üzere oldukça belli bir şeydir. İlgili metinler nâdiren aşkı tanımlamaya

çalışır, bunun yerine aşkın niteliklerini ve ayırt edici özelliklerini tasvir etmeyi yeğlerler. Örneğin *Ravhu'l-ervâh*'ın ilk 450 sayfasında Sem'ânî herhangi bir tanım sunmaksızın defalarca aşktan bahseder. Aşağıdaki metin, onun iki temel aşk türüne –Allah'ın insana aşkı ve insanın Allah'a aşkı– ilişkin açıklamaya en yakın olan anlatımıdır. Bu pasaj Velî ilâhî isminin şerh edildiği bölüme aittir:

Bir adam balık avlıyordu, balığın biri ağa takıldı ve şöyle dedi: Ben Allah'ı tesbîh eden bir canlıyım. Beni tesbîhten alıkoyacak mısın? Başka bir balık şöyle cevap verdi: Allah'ı tesbîh ederek O'na bir iyilik mi yapmış oluyorsun? Bu dediğin tesbîh ehli için ne biçim bir sözdür? Bu tatlı hayâtından vazgeçmen gerekir, konuşmayı kes!

O, bu âleme aşkın hikâyesinden bir parçacık koku gönderdi de bütün âlem altüst oldu ve henüz O'nun celâlinin civârına ulaşmadan yok oldular. Kahır kılıcı çekildi, izzet libâsı giyilip kuşanıldı ve yüz binlerce velî ile sıddîk deli divâne olup yollara düştü. Arayan aradığında kayboldu, tâlib olan taleb ettiğinde yok oldu. Vecdi bulan vücûda ulaştı, vecd vücûda kayboldu; vücûd ise müşâhedede [*didâr*] yok oldu. Gören kendi müşâhede mertebesine ulaştı, O'nun müşâhedesine ise müşâhedenin hayreti içinde görünmez oldu. O'nun müşâhedesine lâayık bir göz yoktur, bu hikâyeyi hiçbir kalp yüklenemez.

Çeşmem hemî be-hâhed didâret

Güşem hemî be-hâhed guftâret

Himmet-i bülend kerdend in her dû

Her çend nîstend sezâvâret

Gözüm yalnız seni görmek ister,

Kulaklarım yalnız sözlerini duymak.

Bu iki duyunun arzuları ne kadar yüksekse bile,

Ne olsalar hiç sana lâayık değiller.

O toprağı yarattı ve mârifeti onun için hazırladı. Sonra da mârifeti aşkın eline tutuşturdu. Bütün vâsıtalı kaldırıp aşkı kurbiyetin ellerine verdi. Yoldaki bütün işâretleri kaldırdı ve kurbiyeti de hayrete teslim etti. Hayret bütün makâmaların ötesindedir. “Ey hayrete düşmüş olanların yol göstericisi, hayretimi arttır! [*yâ delîle'l-mütehayyirin zidni ta-hayyüuran*]” Şibli “Bunlar kafesteki kuşun sözleridir, o kuş başını nereye çarparsa çarparsın yolunu bulamaz” dedi.

Hayrete düşmüş olanlar ilâhî gayretin sarayındadırlar ve bir ân için yaratılmışlar arasına çıkmak isteseler de yapamazlar. Perdenin dışındaki

her şey yolu kaybetmektir [*gümrâhî*], perdenin içindeki her şey ise ilâhî celâlin kemâline âit izleri taşır.

Mahlûkâtan Hakk'a gidemeyen her kimse yolunu kaybetmiş, Hak'tan mahlûkâta geçemeyen ise hayrete düşmüştür. Ne kadar uzaklaşırsa uzaklaşsın ancak Hakk'a geri döner. Bu, Mûsâ (a.s.) ile kavmine benzer, onlar ne kadar yol alıp uzaklaşmış olsalar da ilk adımda idiler. Benim saf sıfatlarım vardı, öyleyse o sıfatları bilecek olan [*ârif*] lâzımdı. Târifsiz güzelliğim [*cemâl*] vardı, öyleyse âşık olacak olan lâzımdı. Varlığı sebebe dayanmayan bir zâtım vardı, öyleyse bir tâlib lâzımdı.

Sıfatlar vardı o halde bir ârif gerekiyordu. Cemâl vardı, o halde bir âşık gerekiyordu. Matlûb vardı, o halde bir tâlib gerekiyordu. Maksûd vardı, o halde isteyecek birisi [*kâsîd*] gerekiyordu. Nazar vardı, o halde nazar edilecek [*manzûr*] bir şey gerekiyordu. Kabûl vardı, o halde kabûl edilecek [*makbûl*] bir şey gerekiyordu. Rahmet vardı, o halde merhamet edilecek [*merhûm*] bir şey gerekiyordu. Mağfîret vardı, o halde bağışlanacak [*mağfûr*] bir şey gerekiyordu.

Diğer yaratılmış şeylerin aşkla hiçbir alâkası yoktu çünkü onların himmetleri yüksek değildi. Meleklerin işleri doğruluk üzereydi çünkü onların arasında aşkın sohbeti yoktu. Bütün bu yükseliş ve alçalışlar, iniş ve çıkışlar, bu zehirli tuzaklar, âdem oğullarının başı üzerinde asılı duran kılıçlar, bunların hepsi aralarındaki aşk sohbeti yüzündendir.

Düzenli ve intizamlı işler yapmak aşkla hiç alâkası olmayanların işidir. Aşk gülünün kokusu, kişinin ahdinin burnuna ulaşırsa ona gönlünü bu gülden uzak tutmasını söyle! Çünkü aşk "*Beşeri yakar kavurur*" [*lev-vâhatün li'l-beşer*] (Müddessir 74:29). "*Ne yaşatır ne de yok eder*" [*lâ tubki ve lâ tezer*] (Müddessir 74:28).

Aşk-ı tû marâ çunîn harâbâti kerd

Ver nî be-selâmet u be-sâmân bûdem

Senin aşkın beni meyhâneye böylesine müdâvim etti,

Yoksa ben selâmet içinde ve olabildiğince mâkul bir tiptim.

Fe-vallâhi mâ edri e-nefsî elûmuhâ

Alê'l-hubbi em aynî el-meşûmete em kalbî

Îzâ lumtû nefsi kâleti'l-aynü eznebet

Ve in lumtühâ kâlet huzî'l-kalbu bi'z-zenbi

Allah için! Bilmiyorum ki bu aşktan ötürü nefsimi mi kınayacağım!?

Yoksa tâlihsiz gözlerimi ya da gönlümü mü!?

Nefsimi kınadığımda "günah gözlerinin" dedi,

Gözlerimi kınadığımda ise o da "kalbini kına, günah ona âit" dedi.

Ey civanmert! Aşkla ilgili bütün bu sözleri dinliyorsun ama aslında aşk nedir? Kulun Hakk'a olan aşkı nedir? Hakk'ın kula olan aşkı nedir? Bunun aslı muazzam bir şeydir. Hakk'ın kula aşkı özel bir nimeti [*fazl*] onun için istemesi, bir sırrın kula ulaşması [*ittisâl*] ve yine özel bir iyiliğin [*birr*] kulla birlikte olmasıdır. Bu sır kelimelerin ve beyânın ötesindedir, onun ne olduğunu ancak âşıklar bilir. Nitekim hastanın çektiği ıztırâbın miktarını tabipler bilir. “Vuslat [*likâ*] yoksa eğer âşığa verilecek her şey zulümdür” denilmiştir. Bu lutuf, hiçbir sebebin sonucu değildir ve hiçbir vâsitanın aracılığıyla olmaz.

Kulun Hakk'a olan aşkı gönlünde bir hâl bulmasıdır ki, o hâl kulun ilâhî emirlere uymasını [*muvâfakat*] sağlar, böylece kul ilâhî emirleri içki ve kumar gibi günahlara zorlayan nefs-i emmâreye karşı tercih eder. Bedene dayalı sevginin amacı hazlardan başka bir şey değildir. Hak aşkının kuşağını beline saran kişi bütün bu hazlardan uzaklaşmıştır. Aşk hâllerin saflığıyla gizlenmiştir çünkü onun aslı örtülü mücevher kutusundadır [*hokka*]. Bunlar takvâ sāhiplerinin [*ebrâr*] sıfatıdır.

Aşk mâşukun kapısına yapışmayı gerektirir. Zâten bu kelimenin aslı “ehabba'l-baîr”, yâni “devenin dizleri üzerine çökmesi”nden gelir, ona istediğin kadar vur, aslâ yerinden kıımıdamaz.

Bütün bu anlatılanlar haber ve hikâyedir. Hakîkatte aşk kelimelerle târif edilemez bir hâldir [*el-muhabbetü hâletün lâ-yuabberu anhâ makâletün*]. (Ravh 463-465)

Sem'ânî Vedûd ilâhî ismini şerh ettiği bölümün başında aşkın anlamına ilişkin bâzı ayrıntılardan bahseder ve ardından meseleyi Allah'ın Âdem'i yaratması kıssasına getirir.

Ey kendi aşkını kullarına şefkatle yönelten sen! Ey hiç de muhtaç değilken kullarını seven sen! Ey arada hiçbir ortak olmaksızın aşkı kendinle kul arasına dağıtan sen!

O, “Allah Gafûrdur, Vedûddur” (Burûc 85:14) buyuruyor. “*Îmân edenler ve sâlih amel işleyenler için Rahmân bir sevgi tahsis edecektir*” (Mer-yem 19:96). “Vedûd”, “vidâd” kelimesinin mübâlağalı şeklidir. “Vedûd”un [seven] “mevdûd” [sevilen] anlamına geldiğini de söyleyebilirsin. Âyette geçen “Gafûr” affı çok olan ve “vedûd” da sevgisi çok yoğun olan demektir. Yâni O çok affeder çünkü onları sevmektedir ve yine çok affeder çünkü onlar O'nu sevmektedir.

Üstâd Ebû Ali Dekkâk şöyle dedi: Allah kendi eliyle yaratarak Âdem'i, “*Seni kendime seçtim*” (Tâhâ 20:41) sözüyle Mûsâ'yı, “*O onları sever, onlar da O'nu severler*” (Mâide 5:54) sözüyle de bizi seçti.

Aşk yolunu dille anlatmak kolaydır ama aşkın şartlarını yerine getirmek erlerin işidir.

Hâris Muhâsibî şöyle dedi: Aşk bir şeye bütün benliğine meyiletmen; onu kendi nefesine, rûhuna ve sana âit olana tercih etmen; hem gizli hem açık olarak ona uygun davranman ve hakkını lâıyıkıyla veremeyeceğini bilmen demektir.

Aşkın yolu tümüyle mâşukla meşgul olmandır. Rûhunu, kalbini ve bedenini O'nun yolunda fedâ etmen; hem gizli hem açıkta O'na uymayı istemen gerekir. Kötü bakışının kendi payına düşen önceliklerini bırakıp O'nu öncelemen gerekir. Bütün bunları yaptığında acziyet içinde boğulmuş olduğunu ve eksikliklerle muhtarip olduğunu bilirsin.

Ebu'l-Kâsım Nasrâbâdî "Aşk her hal ve durumda tesellî ve avunmayla savaşımdır" dedi. Aşk, kalp ne zaman dertli olmadığını söylese mızrağı ve kılıcı kapıp ona savaş açmandır.

İki âlemde de kimse aşktan bahis açmaya cesâret edemedi. Ansızın pâdişahın büyük davulları [*kûs-ı Keykâvûs*] coşarak aşkı melekûta düşürdüler. Mukarreb melekler "Ne oldu da binlerce yıllık tesbîh ve tehlîlîmiz yel olup gitti?" diye sordular. Şöyle söylendi: Sûretlere değil celâlin emâneti olana bakın! "*O onları sever, onlar da O'nu severler.*"

Cebrâîl, Mikâîl ve diğer şerefli varlıklar tesbîh ve takdîs ile yetinip tatmin olmuşlardı. Birdenbire âleme Âdem'in ayak izleri girdi. Yollar karıştı, yiyecekler değişti. Ey Cembrâîl, kuşağını bağla ve haberciliğe hazırlan! Ey Mikâîl, hazinenin bekçisi olmaya hazırlan! Ey Azrâîl, eskimiş elbiseleri toplayacaksın, sevin! Ey İsrâîl, yeni elbiseler dağıtmaya hazırlan!

Önce bir yudum tat da, toprağın ondan sonra "*Seni hamd ile tesbîh ederiz*" (Bakara 2:30) diye iddia etsin. Öyleyse ne yapmak lâzım? "*Âdem'e secde edin*" (Bakara 2:34). Önce gidip şu toprak parçasına secde edin. Bu sizin yolunuzu açar ve derecenizi yükseltir, onunkisini değil çünkü o çoktan seçilmişti. "*Muhakkak ki Allah Âdem'i seçti*" (Âl-i İmrân 3:33). "*Ona rûhumdan üfledim*" (Hicr 15:29). "*İki elimle yarattığım...*" (Sâd 38:75). (*Ravh* 408-409)

Meybudî, karşılıklı sevginin geçtiği âyeti açıklarken en uzun aşk tasvirlerinden birisini sunar. Bu bölüme Meybudî, âyetin O'ndan yüz çevirenler için uyarı ve O'na yönelenler için iyi haberler içerdiğini vurgulayarak söze başlar. Söylediklerinin bir kısmı şöyledir:

Müjde odur ki kim geri dönenler [*mürted*] zümresinden değilse dostlardan, aşk ve îmân ehlinde sayılır. Geri dönme [*riddet*] girdâbına

düşmeyen kişiye müjde odur ki aşkın ismi onun üzerine düşecektir. “İçinizden kim dininden dönecek olursa Allah bir topluluk getirir, O onları sever, onlar da O’nu severler” (Mâide 5:54). Allah önce kendi sevgisini, sonra kulların sevgisini isbât eder. Böylece bilirsin ki Allah kulu sevmedikçe kul Allah’ı sevmez.

Vâsîtî şöyle dedi: Allah onlara “O onları sever, onlar da O’nu severler” sözüyle sevgisinden bahsedince cehennem sönüp yok oldu. Kusurlu sıfatlar, ezeli ve ebedî sıfatlar karşısında durabilir mi?

İbn Atâ’ya “Aşk nedir?” diye sordular, “Kalpte yetişmiş dallardır, akıl ölçüsünde meyve verirler” şeklinde cevap verdi. O, kulun kalbinin noktasına [*süveydâ*] dikilmiş, sevgi üzere dal budak salmış ve aklın ölçüsüne göre meyve vermiştir.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Dostluğa cevap bulmanın belirtisi rızâdır, dostluk suyu vefâ ile çoğalır, dostluk cevherinin hazînesi nûrdur, dostluk ağacının meyvesi sevinçtir [*sürûr*]. Kim her iki dünyadan da uzak durmayı başaramazsa o dostluk konusunda mâzurdur. Kim dosttan, dosttan başka bir şey talep ederse nankördür. Dostluk Allah için olan dostluktur, gerisi vesvesedir.

“O onları sever, onlar da O’nu severler.” Suyun ve toprağın orta yerinde büyük bir iş ve muazzam bir pazar ortaya çıktı, Hakk’ın dostluğunun kiblesi ve vuslat oklarının hedefi oldu. Dostluk Mevlâ’ya en yakın menzil olunca kul nasıl sevinç duymaz? Yalnızca sürûr meyvesi veren ağaç dostluktur; ünsiyet çiçeklerinden başka hiçbir şey yetişmeyen toprak dostluktur; nûrdan başka hiçbir şey yağdırmayan bulut dostluktur; zehiri bala döndüren içki dostluktur; tozu misk ve amber kılan yol dostluktur. Dostluğun kitâbesi ezel, kızgın mührü de ebeddir.

Tâ düstî-yi düst marâ âdet u hûst

Ez düst menem heme vu ez men heme düst

Dostun dostluğu benim hasletim ve âdetim olduğundan beridir,
Ben hepten dostun ta kendisiyim, dost da hepten ben!

Bak bakalım, dostluğun tâlihi nereye kadar sürecek! Dinle bakalım, dostların hikâyesi ne kadar hoş! Dostluk meydanı bir kalp kadar geniştir, cennetin mülkü de dostluk ağacının bir dalıdır. Dostluk şarabını içenlere cemâli müşâhede vaad edilmiştir. Sâdık ve samîmî olan bir gün murâdına erecektir.

Allah Dâvud’a (a.s.) vahyetti: Ey Dâvud, beni arayan gerçekten beni bulur ama başkalarını arayan beni nasıl bulsun? Ey Dâvud, yeryüzü

ehline de ki: Benimle sohbet ve ünsiyete yönelin! Benim zikrimle hemhâl olun! İşte o zaman ben sizin kalbinizin mahremi olurum. Dostlarımin çamurunu halîlim İbrâhim'in, kelîmim Mûsâ'nın ve habîbim Muhammed'in (s.a.v) çamurundan yarattım.

Ey Dâvud, beni arzlayanların [*müşâtakân*] kalplerini kendi nûrumdan yarattım ve kendi celâlimle besledim. Öyle kullarım vardır ki ben onları severim, onlar da beni: “*O onları sever, onlar da O’nu severler.*” Onlar beni anarlar, ben de onları anarım: “*O halde beni anın ki ben de sizi anayım*” (Bakara 2:152). Onlar benden hoşnuttur, ben de onlardan: “*Allah onlardan râzıdır, onlar da Allah’tan*” (Mâide 5:119). Onlar benim ahdimе sâdiktır, ben de onların: “*Bana olan ahdinize vefâ gösterin ki ben de size olan ahdimе vefâ göstereyim*” (Bakara 2:40). Onlar beni arzu ederler, ben de onları: “Muhakkak takvâ sâhipleri dâimâ bana kavuşmayı arzu eder. Fakat benim onlara kavuşma isteğim daha kuvvetlidir [*elâ tâle şevkü’l-ebârî ilâ likâi ve ene ilâ likâihim le-eşeddü şevkan*].” (Kerf 3:154-156)

Meybudî Âl-i İmrân sûresinde yer alan Hz. Peygamber’e tâbi olma ile ilgili âyetin (3:31) tefsîrinin ikinci mertebesinde, aşkın dört işâretinin bulunduğunu, ilkinin Hz. Peygamber’e uymak olduğunu söyler. Meybudî şöyle devam eder:

Allah başka bir yerde de ölüm isteğini dostluğun bir emâresi olarak beyân etmiştir: “*Eğer yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, samîmî iseniz hadi ölümü isteyin*” (Cum’a 62:6). Yâni şöyle demektedir: Eğer Allah’ı sevdiğiniz husûsunda doğru sözlü iseniz ölümü isteyin, çünkü dostluk arzu etmeyi [*şevk*] gerektirir ve bu arzu etkisi altındaki kişinin yegâne isteği dostu görmektir. Sâdece dostu görmek isteyen kişi, her zaman dosta ulaşmayı isteyip ümit ediyordu ve O’na ulaşmanın yegâne yolu ölümdür. Ölüm dosta ulaşmaya sebepken ne diye onu sevmezsiniz ki?

Ölümün bâzıları için rahatlık, bâzıları içinse âfet olduğu söylenir. Bâzıları onu rahatlık olarak görür çünkü “Kişi Allah’la buluşmayı arzuluyorsa Allah da onunla buluşmayı arzular [*men ehâbbe likâallah ehâballâhu likâehû*]”. Diğerleri âfet olarak görür çünkü “Kişi Allah’la buluşmayı istemiyorsa Allah da onunla buluşmayı istemez”.

Bu dünyadan geçmiş zâhid birisine “Ölümü sever misin?” diye sordular. Bir ân durakladı. Soran “Eğer dünyadan geçişinde [*zühd*] samîmî isen ölümü sevmemek olmaz” dedi.

Aşkta samîmiyetin üçüncü emâresi mâşuku hatırlayıp anmanın [*zikir*] sevenin kalbinde ve dilinde dâimâ tâze olmasıdır. Öyle ki ona gaflet ve unutma hiç ulaşmaz. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kişi bir şeyi sevince sürekli onu hatırlar [*men ehabbe şey'en eksera zikrahû*].”

Dostluğa vefânın dördüncü emâresi kişinin, O'nun sözü olan Kur'ân, evi olan Kâbe, elçisi olan Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ve dostları olan müminler gibi mâşuka âit her şeyi sevmesidir. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) “Allah'ı, size bahsettiği nimetler için; beni Allah beni sevdiği için; ehl-i beytimi de ben sevdiğim için sevin” buyurdu. (*Keşf* 2:86)

Sem'ânî âşıkların ayırt edici özelliklerini, Allah'ın ezeli sevgisinin yaratılmışlık alanına yankılarını konu edinen bir pasajda tasvir etmektedir. Dördüncü paragrafta “ezeli nokta”dan bahsettiği zaman, zihninde *hubb* kelimesinde geçen Arapça “be” harfinin altındaki nokta vardır. Ahmet Gazzâlî de benzer tasvirleri kullanmaktadır: “Aşkın kökü ezelde yetişir. *O onları sever* (Mâide 5:54) hitâbında geçen ‘be’ harfinin altındaki nokta bir tohumdur ki *Onlar da O'nu severler* toprağına saçılmıştır. Yâhut da nokta onların içine saçılmış olup *Onlar da onu severler* yetişmiştir.” (*Sevânih* 44)

Ey derviş! Mührün daha sen var olmadan önce ateşe tutulmuş, elbisen de [*hil'at*] yaratılmadan önce biçilmişti. “Allah rûhları bedenlerden dört bin sene önce yarattı.” O, kerem ve cömertlik mücevherleriyle süslensinler diye yaratılmadan önce rûhlara makâmlar ve menziller tahsis etti, sonra da onları bu bedenlerin içine yerleştirdi. Rûhu bu aşağılık [*nâkes*] nefsin yanı başına koydu ki nefsin kötü kokusuna rûhun temizliğini ve hoş kokusunu hatırlatsın. Ne de güzel olmuş! Sen cömertliğin dolayısıyla henüz onlar var olmadan önce sırları hazırladın ve takvâ sâhibi kalpler için elbiseler diktin.

Ey derviş! İlahî izzetin yardımı olmasaydı hiçbir mümin kişi bir ân bile kendi îmânından emin olamazdı. O bütün âlemi yardım ve desteğiyle [*meded*] doldurdu, seçkinleri üzerine elbiselerini attı, diğerlerine de bu elbiselerden giydirdi. Maksat hep aynıydı. Bir sultan dostluğunun yüzü suyu hürmetine bayram etmek için bir yere toplanılmasını emretse, bundan maksat o yer değil dostluktur. Senin mahallinde de kulun maksadı yalnızca cemâlidir!

Vemâ ahdî bi-hubbi türâbi arzin

Velâkin men yehullü bihâ habibu

Ben bu aşk ahdini bir toprak parçasıyla yapmadım,

Ama o ki sevdiğim oradadır, orası da sevgilidir!

Bil ki hakîkatte hiçbir güzel kokulu çiçek [*reyhân*] rablik ve kulluk bahçesinden yetişmiş olan aşk çiçeğinden daha latîf değildir. İnsanı mâşuka çekip erdiren şey aşktır, bunun dışındaki her şey yol kesicidir [*kâtî'-ı tarîk*]. Muvahhidlerin sıfatları tevhîdde paramparça olup çözülür, bütün âşıkların sıfatları da aşkta yok olup gider. Tevhîd târif edilemez olarak, aşk da sıfatlardan berî olarak kalır.

Âşıkların hepsi kalkıp aşka doğru yürüdüler, “*O onları sever*”deki (Mâide 5:54) ezeli nokta öne çıkıp onları karşıladı. Onların hepsi o tek noktaya şükranlarını göstermedeki acizyetten dolayı çâresizlikle kaçıştılar. Hiçbirisi nefes almaya cesâret edemedi. Biliyorlardı ki, yedi yer ve yedi gök tâlimat verse O’nun kendileri istemeden bağışladığı o latîf hediye aslâ isteyemezlerdi.

Âşıklar kendi acizyetlerine ve O’nun izzetine bakınca O da lutuf ve keremiyle cemâlini müşâhede hediyesini orta yere koyuverdi. Çünkü eğer aşkın nihâyeti mâşuka görmek değilse aşktan söz etmek beyhûde bir mecâzdır.

Ancak burada bir kâide vardır: O’nun dostluğu kalpte dağınık [*perâ-kende*] arzularla birlikte bulunamaz. Beden için farz olan namaz ve oruç, kalp için ise dostluktur.

Dostlukta îmân sâhibinin şu üç halden kaçması aslâ mümkün değildir: Havf [korku], recâ [ümit] ve muhabbet [aşk]. İlâhî gazaba bakmaktan korku, lutuf ve kereme bakmaktan ümit, ulûhiyete bakmaktan da aşk doğar. Kim sâfiyet bulursa O’nun yüceliğini [*sübhâniyyet*] ve kim aşkı bulursa O’nun ulûhiyetini bulur. Gören tanır, tanıyan sımsıkı sarılır, sarılan da yanar gider. Yanmış olanlar daha fazla yanmazlar. O’nu bilenler O’nu O’nunla bilirler ve O’nu sevenler O’nu O’nunla sever. (*Ravh* 461-462)

Aşkın en belirgin işaretlerinden birisi de yanma ve ateştir. Sem’ânî’nin dediği gibi “Aşk özü itibârıyla bir ateştir ve her ateşin alevi vardır. Aşk ateşinin alevi şevktir. Peki şevk nedir? Kalplerin sevgiliye kavuşmaya dönük susuzluğu.” (*Ravh* 358) Meybudî “*Şüphesiz ki Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri yaratandır*” (A’râf 7:54) âyetinin tefsîrinde aşk ateşinin bâzı ayırt edici özelliklerini tasvir eder. Bu anlatımını, Allah ve Rab isimlerinin anlamları arasındaki açık ayrıma dayandırmaktadır. Rab, kullarının bakıcısı ve koruyucusu olarak Allah’ı isimlendirir, Allah ismi ise bütün sıfatları ve isimleri kuşatan ve eş zamanlı olarak tüm bunların ötesinde olan hakîkat olarak O’nu tanımlar. Kullar

inâyet ve hidâyet için Rabbe bakarlar, âşıklar ise her şey için her hâlükarda Allah'a bakarlar. Bu süreçte onlar kendilerini unuttur, bütün kazanç ve kayıp düşüncelerinin ötesine geçerler.

O, önce genel olarak insanların [*âmmе-i halk*] payına Rab dedi, sonra âriflerin ve siddıkların payına Allah dedi. Rab iyilerin kalplerini teskin eder, Allah âriflerin ruhlarını yağmalayıp talan eder. Rab isteyenlere nimet bahşeder, Allah âşıkların kalplerinde aşkı var kılar. Rab müminlere müşâhede nimetini boca eder, Allah âriflere kendi müşâhede-siyle aşk çerâğını yandırır.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Aşk [*mîhr*] ile müşâhede [*didâr*] buluştular. Aşk müşâhedeye şöyle dedi: Sen âlemi aydınlatan nûr gibisin. Müşâhede aşka şöyle dedi: Sen de âlemi yakan ateş gibisin. Müşâhede şöyle devam etti: Ben tecellî edince kalplerden şüphe ve ıztırâbı çekip alırım. Aşk dedi ki: Ben de bir kalbe yerleşince onu yağmalayıp talan ederim. Müşâhede “Ben, imtihan edilenler için hediye-yim” deyince aşk da “Ben bütün âlemi perîşân edenim” diye karşılık verdi.

Müşâhede O'nu sanatıyla bilenlerin hissesidir. Bunlar O'na sanatıyla, yâni yer ve gökler, güneş ve ay, emre itaat eden yıldızlar gibi var kılınanlar [*mûkevvênât*], takdir edilenler [*mukadderât*] ve sonradan olanlar [*muhdesât*] vâsıtasıyla ulaşırlar. Aşk ise O'nu O'nunla bilenlerin ve sanatı vâsıtasıyla O'na değil O dolayısıyla sanatına ulaşanların hissesidir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: O'nu sanatıyla bilen ne tâlihsiz! O'nu nimetlerinden dolayı seven ne zavallı! O'nu kendi çabasıyla aramaya kalkışan ne akılsız!

O'nu sanatıyla bilen O'na korku ve arzudan dolayı ibâdet eder. O'nu nimetlerinden dolayı seven belâ geldiğinde O'ndan yüz çevirir. O'nu kendi başına arayan bulmamayı bulmak zanneder.

Ârifler O'nu O'nun nûruyla bilirler ama bu buluşun [*vücûd*] huzmeleri hiç kimse tarafından târif edilemez. Onlar aşk ateşinde yanarken buldukları zevk dolayısıyla hiçbir zaman yüz çevirmezler. (*Keşf* 3:638-639)

Meybudî, “*Ezip parçalayan azâbın ne olduğunu sana ne bildirecek? Allah tarafından tutuşturulan bir ateş*” (Hümeze 104:5-6) âyetini yorumlarken aşk ateşinin Allah'tan başka her şeyi yakıp kül ettiğini söyler:

İşâret ehlinin diline ve anlayış ehlinin [*ehl-i fehm*] zevkine göre “*Al-lah'ın yanan ateşi*” Pîr-i tarikatın [Abdullah Ensârî] şu söylediğidir:

Bu, aşkın tutuşturduğu ve hayâtın eğlencelerini, teselli ve avunmayı yok eden bir ateştir. Onu vuslattan [*likâ*] başka hiçbir şey durduramaz.

Bu, “Allah’ın yanan ateşini içimde yetmiş yıl önceden tutuşturdular” diyen tarikatın civanmerdi Hallâc’ın hâlidir. Sonra “Ene’l-Hak” vaktinin çırası kıvılcımlarını saçmaya başladı. Kıvılcımlar o yanmış olanın üzerine düşüp alev aldı, böylece ondan geriye kıvılcımlardan başka hiçbir şey kalmadı. (*Keşf* 10:612-613)

Sem’ânî aşk ateşinin benmerkezciliği yavaş yavaş yakıp kül ettiğini ve âşıkı tamâmen fenâyâ hazırladığını söyler. Başlangıçta sâlikin nefsi sanki çakmaktaşı ve çelikle ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın alev almayacak yeni bir kumaş gibidir. Böyleyken nefis, hisseleri ve arzularıyla, erdemleri ve ahlâkî bozukluklarıyla doludur. Alev almak için hafifçe sararması ve yanmaya hazır olması gerekir.

Aşk yanmışların [*suhtegân*] sözüdür, kendi kendine olanların [*sâhtegân*] değil. Ateş, tutuşturmak için daha önceden yanmış bir şey ister. O nûrdan küre, karanlık gecenin aydınlatıcısı, Mûsâ Kelimullah’ın hâne sâhibi, İbrâhim Halîlullah’ın nergis çiçeği; o, yanmış olanı ister!

Taşın ve demirin önüne binlerce paha biçilmez ipeği koysan ateş tutuşmaz çünkü bir uyumsuzluk vardır. Yeni elbise getirsen de faydasızdır çünkü onda varlık kokusu bulunur. Ateş gizlendiği örtüden çıkıp orta yere gelir ve etrafa kıvılcımlar saçar. Kendine bir sırdaş göremeyince yanmış bir şey bulana kadar geri çekilir, sonra onu bulunca tutuşup âlemi aydınlatır.

Aynı şekilde aşk ateşi de zengin ve bencil bir adamda ya da mütekebbir bir hükümdârda aslâ tutuşmaz. Ancak kalbine parmağınla şöyle bir dokunsan dağılıp gidecek kadar çok yanmış birisinde tutuşur. Yâni ateşin yanması için yanmış olana ihtiyaç vardır. Bizans ya da Bağdat ipeğini denesen bir işe yaramaz, yeni elbise kullansan yine ateşi tutuşturamaz. Bunun için varla yok arası olup yıpranmış, var kalmayla [*isbât*] yitip gitme [*mahv*] arasında darmadağın olmuş, hayret içinde bir hırka gerekir.

Önce bu yamalı hırkayı yokluk eşğine bırakıp bir kenara atar, parçalamaksızın zamanın geçişiyle eskiterek ayaklar altında ezdikten sonra onu alıp iyice yıkar, temizlersin. Ardından ateşe atarsın ki hırkanın parçaları işe yarasın da ateşi tutuştursun. Sonra üzerine ağır bir yük yükleyip sağlam bir dolaba yerleştirirsin. Ateş hal diliyle şöyle söyler: Onu yaktım fakat gün gelecek parlatacağım. Ey nûrânî ateş! Bu yanmış kumaş parçası artık kapkara. Daha onunla ne işin var? Evet öyledir ama üzerinde benim mührüm var.

Bugün “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” âyetinin ateşi kalbine etki etti ve sen aşkla yanıp tutuştun. O yanmış hırka parçasının üzerine ağır bir yük yükledikleri gibi senin âzâlarına da ölümün ağır yükünü yükleyecekler. Derken seni tabuta koyacaklar, Ahad olan Allah’ın lutfunu müşâhede edeceksin. Sonra, yarın Sultân’ın nazarının nûru bu âlemde zuhûr edince, seni yakalayıp sana öyle bir güzellik verecek ki dolunayın senin yanında hiçbir kıymeti kalmayacak. Ayın hükmü olmayacağı gibi güneşin de nûru kalmayacak. Bu ifâde nerede geçer? “*Yüzler vardır o gün pırıl pırıl parlayan, Rablerine bakan*” (Kıyâmet 75:22-23). “*Baktığında nimet ve büyük bir saltanat görürsün*” [ve izâ raeyte semme raeyte naîmen ve mülken kebîrâ] (İnsân 76:20). (Ravh 301-302)

Arâisü’l-beyân’da Rûzbihân Baklî “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyetini tefsir ederken yüzyıllar boyunca aşk üzerine ortaya konulan görüşlerin çoğunu özetlemektedir:

Ârifler ve âşıklara göre aşkın hakikati kalbin şevk ateşiyle yanıp kül olması, rûhun aşk lezzetiyle rahat bulması, duyuların ünsiyet deryasında boğulması [*istiğrâk*], nefsin kudsiyet pınarının suları ile temizlenmesi, her şeyi gören gözlerle mâşuku görmesi, gözlerini iki âleme de kapatması, gaybda sırrıyla yükselere uçması ve mâşukun ahlâkıyla ahlâklanmasıdır. Aşkın kökü [*asl*] işte budur.

Aşkın dalı [*fer*] ise mâşukun râzı olduğu her şeye muvâfakat etmek, verdiği belâyı hoşnutlukla kabûl etmek, vefâ üzere O’nun kazâ ve kaderine teslim olmak, Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) sünnetine uymaktır.

Aşk ehlinin edebine gelince, bunlar şehvetleri ve hazları terk etmek, hayırlarda acele etmek, nefis muhâsebesine ve halvet üzere olmaya dikkat etmek, ilâhî sıfatların nefhalarını teneffüs etmek, münâcâtta revâzu sâhibi ve nâfile ibâdetlerle meşgul olmaktır. Böylece âşıklar Hakk’ın sıfatlarıyla sıfatlanmak ve mahlûkâtın içinde yolunu O’nun nûruyla bulmak mertebesine ererler. Allah şöyle buyurur: “Kul nâfile ibâdetlerle bana yaklaşıp, tâ ki ben onun işiten kulağı, konuşan dili ve gören gözü olurum.”

Akıl sâhibi olan rûh [*er-rûhu’n-nâtika*] Hakk’ı nimet ve lutuf sıfatıyla değil de sırrın gözüyle görüp cemâl sıfatıyla ve kadîm güzelliğiyle müşâhede etmedikçe saf aşk mümkün değildir. Çünkü nimetleri görmekten doğan aşk bir sebebe bağlı olan aşktır. Ancak âşık bakımından, aşkın hakikati mâşuktan başka hiçbir sebebe bağlı değildir. (*Arâisü’l-beyân* 1:141)

AŞK TARAFINDAN SEÇİLME

Yeterince âşikâr olduğu üzere aşk bilinen herhangi bir sebep olmaksızın gelebilir ve geldiğinde geri çevrilemez. Nitekim Meybudî şöyle bir mısraya yer verir: “Aşk gelendir, öğrenilen değil” [*aşk âmedenî buved ne-âmûhtenî*] (*Keşf* 10:400). Meybudî “*Kuşkusuz sizin için hayvanlarda büyük bir ibret vardır. Çünkü size onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından gelen, içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz*” (Nahl 16:66) âyetini tefsîr ederken Ensârî’nin münâcâtından aynı etkiyi yansıtan ve eserinin çeşitli yerlerinde aktardığı bir bölüme yer vermektedir:

İki necâset bir araya geldi: Fışkı ve kan. Allah, kudretiyle bu ikisi arasından sütü çıkarttı. Aynı şekilde rahimde iki damlacık bir araya geldi. Allah’ın takdîri ve sûret vermesiyle bu ikisinden böyle hârikulâde bir güzellik ortaya çıktı! “*O size şekil verip şeklinizi güzel yaptı*” [*ve savvarakum fe-ahsene suvarakum*] (Mü’min 40:64).

O kulda iki zor işi bir araya getirir: Birisi isyânın ağırlığı, diğeri de irâatte eksiklik. Allah’ın bir ihsânı olarak rahmet ve mağfîret bu ikisi arasından çıktı. “*O işlerinizi düzeltip günahlarınızı bağışlayacak*” [*yuslih leküm a’mâleküm ve yağfir leküm zünûbeküm*] (Ahzâb 33:71).

Önce olanlardan çok daha önce, başlangıçların en başında kalem levhada yazdı ki şerîatin kandili, îmânın ve yakînin çerâğı kişinin sînesinde bir ışık yandıracaktır. O kişi uykuya dalsa da hiç fark etmez, uyandığı zaman başucunda yanan kandili görecektir.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Beni mutlu eden şey nedir bilir misin? Ben sana kendim düşmedim. Allah’ım! Bunu ben değil sen istedin. Uykudan uyandığım zaman dostu yanı başımda görüverdim.

Allah şuna işâret etmektedir: Seni besleyen ve nasibin olan sütü aldım, fışkıyla kanın arasından geçirdim, her ikisinden de muhâfaza ettim. Tevhîd benim hakkımdır, bu yüzden de benim muhâfazamı her şeyden daha çok hak eder. Tevhîd, bu dünyadan ve âhiretten geçecek ama onlardan hiçbir iz taşımayacak. Eğer bu dünyanın ya da âhiretin bir izi tevhîde bulaşsa artık bana lâıyk olmaktan çıkar. Tevhîd bu dünyadan da âhiretten de münezzehtir. Tevhîdin nûru, suyu ve toprağı yok eder. Kalp gözünü kendi nefsinden uzak tutmak tevhîdin vücûdunu [*yâfti*] idrâktir. (*Keşf* 5:407-408)

Aşkın bir nedeni (*illet*) olmadığını söylemek “tanınmayı sevdiği için mahlûkâtı yaratan” Allah’ın dışında başka bir nedeninin olmadığını

söylemek demektir. İnsanların kalplerinde aşkı hareketlendiriyor gibi gözüken bütün unsurlar aslında aşkın birincil değil ikincil nedenleridir (*sebeb*). Bu dünyada nedensellik aradığımız sürece –özellikle günümüz insanlarına tanıdık olan etkin nedensellik alanında– hiçbir zaman açıklamalar olamaz yalnızca bağıntılar [*correlations*] olur. Ahmed Gazzâlî şöyle yazar:

Fasıl (57): Hakîkî aşk kudsiyetin esâsı olunca onda saflık ve temizlikten başka bir şey olmaz. O arazlardan ve sebeplerden uzak, parçalara ayrılmaktan da berîdir. Bunun sebebi onun başlangıcının “*O onları sever*” olmasıdır. Dolayısıyla onda hiçbir sebep ve parçalara ayrılma ihtimâli bulunmaz. Üzerinde sebeplilikten ve parçalara ayrılmaktan bir iz taşıyan ne varsa işin dışındadır, gelip geçicidir, beklenmedik bir durumdur ve ödünçtür [*âriyetî*]. (*Sevânih* 44)

Sem’ânî insanların hiçbir neden olmaksızın Allah’ı sevdiklerini sıklıkla vurgular. Aşağıdaki ilk pasajda bunu Allah’a giden yolda sâliklerin yapabilecekleri ve yapamayacakları arasındaki ayrımı belirterek ortaya koyar. Sâlikler tevbe edebilir, ibâdet edebilir, oruç tutabilir ve daha başka şeyleri yapabilirler çünkü tüm bunlar ister bedene ister nefse âit olsun yalnızca fildir. Bunlar, nedenleri yürürlüğe koymak için kendi seçim özgürlüklerini kullanabilen sâliklerle ilgilidir. Fakat sâlikler aşkı seçemezler, aşk kendi kendisine gelir. Başka bir ifâdeyle, insanlar dinî [teklîfî] emre itâat etmeye çalışabilirler fakat tekvînî emir hakkında diyebilecekleri hiçbir şey yoktur. Aşkı kalbe düşüren tekvînî emirdir ve kimse iyi öğüt vererek âşıka yardım edemez çünkü onun özgür irâdesi buna müdâhil değildir. Bu yüzden Sem’ânî bâzen bir Arapça deyişi aktarır: “Aşkta istişâre olmaz.”

Bâzen imtihan deryâsı coşup dalgalanır ve âşık onun ıztırâbına tahammül edemez hâle gelip hevâsının derdinden kurtulmak için aşkıdan pişmanlık duyup tevbe etmesi gerektiğine inanır. Ancak bu inanış yanlışır. Aşkın şeriatında pişmanlık ahmaklıktır çünkü burada pişmanlık ve tevbe bir rahatlama isteği [*fursat*] ve mâzeret gösterip uzlaşma [*rub-sat*] arzusudur. Hâlbuki bir tasavvuf tanımında da dile getirildiği üzere “Tasavvuf barışı olmayan bir savaş ve içinde merhamet bulunmayan bir zorluktur [*et-tasavvuf anvetün lâ-sulha fihi ve kahrün lâ-rahme fihi*]”.

Yâ vâizan li bi-hüsni nushin
Tatlubu an hubbihi rucûi
Le-ecmeallâhu yevme haşrin
İllâ alâ hubbihi dulûi

Ey bana güzelce nasihat eden vâiz!
 O'nun aşkından yüz çevirmemi istiyorsun.
 Haşır meydanında Allah bir araya getirmeyecek,
 O'na aşkım olmaksızın kemiklerimi.

Ey derviş! Tevbe ve pişmanlık kazanılan [*mükteseb*] bir şeydir, hâlbuki aşk ne kazanılır ne de bir sebebe bağlanır. Bâzen olur ki, mâşukun cemâli âşık kışkırtıcılığına [*gayret*] ve korumanın [*nigâhdâst*] hükümlerini ifşâ ederek gözleri anlık bakışın [*mülâhaza*] ve nazarın hattâ anlık duygunun [*hatret*] ve düşüncenin [*fikret*] üzerine diker. Celâl, âşıkın kendi hazlarını [*huzûz*] ve arzularını [*irâdât*] terk etmesini gerektirir. Ayrılık ve zorlukla [*hicr u kahr*], engelleme ve reddedişle [*men' u red*], ezilme ve uzaklaştırmayla [*kam' u tard*] dostun isteğini kendi arzusuna tercih etmesi gerekir.

Yanık âşık, gönüllü ya da gönülsüz amaç edindiklerinden ve sebeplerle yönelmekten ötürü pişmanlık duyup tevbe eder. Sonra O, şevk ve hasret arzusunu ve yanıp tutuşma hevesini âşıkın kalbine ve ciğerine yerleştirir. Âşık buna dayanamaz hâle gelir, sabrı ve tahammülü kalmaz. Âşıkın bu hâli ne şaşırtıcıdır! Teselli ve merhamet olmaksızın ne de şiddetli zorluklar yaşamaktadır! Tevbesine sâdık kalırsa “Çok yaşa ey mahzun [*melûl*] kişi!” denir, tevbesini bozarsa da “Aferin sana ey ahdini bozan!” denir. (*Ravh* 365)

Aşk bir tercih [*ihtiyâr*] işi değildir. Yolda yürürken insanın âniden bir hazînenin üzerine bastığı o vakit ne güzel bir vakittir! Kendisine bu söz tevdi olunan [*müvekkel*] kişi gelir, boynuna taleb kemendini geçirir ve çeker. Artık ister darağacı olsun isterse taht! (*Ravh* 400)

Fakat “kendisine bu söz tevdi olunan” kimdir? “Kendisine bir iş tevdi edilen, vekil kılınan, vazîfelendirilen” anlamına gelen *müvekkel* kelimesi genellikle melekleri tanımlamak için kullanılmaktadır çünkü her birine Allah tarafından belirli bir görev verilmiştir. Muhtemelen Sem'ânî'nin zihninde meleklerle özel bir işlev vardı fakat o her durumda aşkın yukarıdan, gayb âleminden indiğini ve Allah'tan başka hiçbir gerçek nedeninin olmadığını kastetmektedir. “O onları sever” beyânının yaratıcı gücü insana “onlar da O'nu severler” (Mâide 5:54) beyânının sırrını aşlamaktadır. Bu nokta daha önce eşyânın ilâhî yönüne vurgu yapılarak ele alınmıştı fakat Sem'ânî'den seçilecek birkaç örnek, insan aşkının nasıl ilâhî aşka zımnî bir şekilde bulunduğunu açığa çıkarmaya yardımcı olabilir:

Allah, kendi aşkının cemâlini azîz kimselerin kalplerine koydu ve aşkın târife gelmez güzelliğinin nûru o azizlerin kalp aynalarında âşikâr oldu. Şu halde, O'nun aşkı bizim aşkımızla değil bizim aşkımız O'nun aşkıyla kâimdir.

Aynadaki görüntü [*hayâl*], aynanın kendisiyle değil sûretin güzelliğiyle vardır, sûreti alınca görüntü gider. “*O onları sever*” âyetinin sultânı izzet ve istiğnâ gömleğini giyecek olsa “*onlar da O’nu severler*” sözünün biçâre avuçlarında ne varsa yel olup gider. (*Ravh* 520)

Abdest alırken toprağın suyun yerine geçmesi gibi tevbe ve pişmanlık da itâatin yerine geçer. Mutî olan için itâat, isyânkâr olan için tevbe vardır. İtâatin karşılığı cennet, tevbenin karşılığı ise aşktır. “*Şüphesiz Allah tevbe edenleri sever*” [*innallâhe yuhibbu't-tevvâbin*] (Bakara 2:222).

Benim sıfatım aşktır. Sıfatlardan bahsedince sekiz cennetin, hattâ daha binlerce cennetin sözü mü olur? Ben seni bağışlasam kim bağışlar? “*Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir*” [*ve men yağfiru'z-zünûbe illallâh*] (Âl-i İmrân 3:135). Seni Horasan’ın emiri kabûl etmese Irak’ın pâdişahı kabûl eder. Fakat ben kabûl etmeyecek olsam seni kim kabûl edebilir?

İbrâhim Halîl’e (a.s.) ki dînin ceddidir [*peder-i millet*] ve dostluk elbisesi [*hülle-i hullet*] onundur, “kul” dedim. Bütün mücâhede ve müşâhedeleriyle İshâk ve Yâkub’a “kul” dedim: “*Kullarımız İbrâhim’i, İshâk’ı ve Yâkub’u da an*” (Sâd 38:45). Bütün sabrıyla birlikte Eyyüb’e “kul” dedim: “*Kulumuz Eyyüb’ü de an*” (Sâd 38:41). Bütün azameti ve ihtişamıyla Süleyman’a “kul” dedim: “*Ne güzel bir kul*” (Sâd 38:30). Ve bütün nankörlüğünüze ve sürçmelerinize rağmen size de “kul” dedim: “*Kullarıma haber ver ki muhakkak ben Gafûr ve Rahim’im*” (Hicr 15:49).

“*De ki: Ey kendilerine karşı aşırı giden kullarım, Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar*” (Zümer 39:53). Bu ilâhî inâyetten ve sultanlara mahsus bir lutuftan başka bir şey değildir. Muhakkak ki Allah bir şey yazdı ve o yazdığı O’nunla birlikte arşta kâimdir: “*Rahmetim gazabımı geçti [sebakat rahmeti gazabı].*” “*Şüphesiz bizim sözümüz geçmişti*” [*ve lekad sebakat kelimetünâ*] (Sâffât 37:171). “*Katımızdan güzellikler hazırlananlara gelince*” [*innellezîne sebakat lehüm minne’l-hüsnâ*] (Enbiyâ 21:101).

Gaybda saklanmış olan ezeldaki o rahmet âniden gelir ve insanı alrüst edip kararsız kılar. Aşk kalbe girip orada kımıldanır. Derken aşk

düşünceye [*hâtır*], düşünce himmete, himmet niyete, niyet azîmete, azîmet kuvvete, kuvvet de harekete dönüşür. Böylece ardı arkası kesilmeksizin yardım ve destek [*meded*] yağmaya başlar. İşte o zaman insan ciddiyet ve gayretle “Allâhuekber!” der.

Gecenin orta yerinde ya da seher vaktinde sâdik âşıktaki bir endişe belirir ve gözünü uyku tutmazsa sıcak elbiselerini, tatlı döşeğini ve güzel eşini bir yana bırakır. Kalkıp abdest alır ve yalvararak ilâhî izzetin huzûruna gelir. Derken huzûrdan bir nidâ duyulur: Ey kulum! Eğer gerçekten uykuya ve rahatlığa vedâ ettiysen o zaman işte benim cemâlim ve celâlim! Kendilerini sırf benim rızâm için güzelleştirenler benim gözümde ne güzeldirler!

Hakk’ın cezbelerinden bir cezbe ne zaman irâdenin sadağından çekilip alınacak da kalbinin sırrına [*habbetü’l-kalb*] atılacak? Av olunca artık şundan bundan yüz çevirirsin.

Biz tek bir çekişle putperesti gönül sâhibine, yol kesen harâmîyi de yola düşmüş Fudayl’a döndürürüz. Bizim senin amellerine ihtiyâcımız yok ama sen bizim yardımımıza muhtaçsın! Senin gönlünün hatırına hiçbir şekilde muhtaç olmadığımız amelleri orta yere getirdik. Şimdi sen muhtaç olduğun yardımı orta yerden kaldıracak mısın? Senin amellerinde çok yüksek ve kıymetli bir sır vardır. Bunların asgarîsi senin kazandığın, âzamîsi ise benim hükmümdür. Bunların en düşüğü olan senin kazandıklarını sırf aşkın yüzü suyu hürmetine orta yere getirdik. Şimdi sen en üstün şey olan benim yardımımı ve muvaffak kılmamı orta yerden kaldırmaya rızâ mı göstereceksin?

Ey derviş! Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) “Fâtîha olmaksızın namaz olmaz” buyurması, “Allah’ın yardımı olmaksızın namaz olmaz” demesi gibidir.

Emirlere itâat etmenin atâlet ve mânâsız bir iş olduğunu mu sanırsın? O’nun eşiğine varmanın küçük ve lüzumsuz bir iş olduğunu mu sanırsın? Saltanatın ismini yalnızca mecâzen taşıyan bir sultânın huzûruna izin almadan giremezsin de izzet ve hakîkî saltanat sâhibi olanın huzûruna, o ezeli ve ebedî sultânın eşiğine giriş izni ve kabûl mührü olmadan varabilir misin? (*Ravh* 511-512)

Sem’ânî Yâkub peygamberin kıssasını anlatırken yine aşkın ilâhî kökeninden bahseder. Yâkub peygamberin oğlu Yûsuf’a sevgisi o denli şiddetliydi ki gözleri ağlamaktan ötürü kör oldu. Yûsuf gömleğini Mısır’dan gönderdiği zaman gözleri açıldı.

Gömleğinden Yûsuf'un kokusu gelince Yâkub'un "*Doğrusu ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum*" [*innî le-ecidu riha Yûsuf*] (Yûsuf 12:94) deyişine şaşıyorsun. Biz, kiliselerin ve putperestlere âit mâbedlerin köşelerinden ümmetin Yûsuf'larının kokusunu alırız. Herhangi bir beşer sulbünden olanın ahdinde bir tek Yûsuf vardır fakat kişinin nesli tarikat sulbünden olunca o zaman Habeş'den Yûsuf'un şirinliği, Fars'dan Yûsuf'un güzelliği, Rûm ülkesinden de Yûsuf'un iyiliği zuhûr eder.

Ey derviş! Dostun yolundan dostun hoş kokusu gelir. Dostun kokusundan sonra da sıra dostun yüzünü görmeye gelir. Yâkub önce hoş kokuyu aldı, ondan sonra müşâhedeye ulaştı.

Birisine sordular: Kokuların en güzeli hangisidir? "Sevdiğinin ve yetiş-tirdiğin çocuğun kokusu" diye cevap verdi.

Bu iş nâdirâtandır! Gömlek Yûsuf'un kardeşlerinin elindeydi fakat onlar bu işin sırrından habersizdiler. Aşkın cezbelere Yâkub'un kalbine ve rûhuna düştü de Yâkub onu karşılamak için arzu ve hasretini [*şevk*] önden gönderdi, Yûsuf da hoş kokusunu kendinden haberdâr olana yolladı. Koku seksen fersah mesâfeden arzu ve hasrete ulaştı. Hasret hepten hoş koku, hoş koku da hepten hasret kesildi. Yâkub'un inlemesi dertler hânesinden [*beytü'l-ahzân*] duyuldu: "*Doğrusu ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum*." Bu ne muazzam ve mâhir bir esintidir!

Ey derviş! Mûsâ'yı (a.s.) önce Sînâ Dağı taleb etti de Mûsâ ondan sonra istemeye başladı, yoksa bu Mûsâ'nın aklına gelmezdi. Önce "*iki yay mesâfesi*" Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) iştiyâk duydu da ondan sonra Burâk gönderildi, yoksa o en güzel örneğin işleri yerli yerindeydi. Yûsuf'un güzelliği Yâkub'un aşkını arzuladı da Yâkub daha sonra aşk kemerini kuşandı, yoksa bu kıssadan hiç haberi olmazdı. Önce ezeli taleb [*tekâzâ*] bizi istemeye başladı, daha sonra biz taleb üzere olmaya başladık, yoksa aşkın sırrından haberdâr olmazdık.

O halde, tâlibin talebinin tam olması için önce matlûbun taleb etmesi gerekir. Yâkub, Yûsuf'u kendi arayışıyla bulmayı çok istedi fakat Yûsuf istemeye başlayana kadar çocuklarını da göndermesine karşılık hiçbir şey bulamadı.

Ey azizler! Bizim talebimiz bizim, O'nun talebi de O'nundur. Yûsuf isteyene kadar Yâkub ona ulaşamadı. Ya biz O'nun talebi rehberlik etmeksizin celâlinin otağına nasıl ulaşalım? Hakikatte tâliblerin talebi mekrin [aldanma ve hilenin] ta kendisidir! İsteyip yönelenlerin [*kâ-*

sıdân] yönelmesi de âbidlerin ibâdeti ve sülûkü de yalnızca sûretten ibârettir. Eğer taleb muhâfızının miğferi keremin hususî hücrelerinden ortaya çıkmazsa bunlar tek başına bir anlam taşımaz!

Hîçî hîçî v'ez ân hadîsek hîçî

V'ez bâd-ı hevâ nevâle netevân pîçî

Sen bir hiçsin, o ettiğin sözler de bir hiç!

Hevâ rüzgarıyla evine bir lokma bile götüremezsın.

Ne hayret verici muazzam bir iş! Allah'ın seçkin kulu [*isrâîl-i Allâh*], saf ve neseben pâk, peygamberden doğma bir peygamber olan Yâkub'a aşkın mücâdelesini musallat edilmişti: "*Muhakkak ki sen eski hatânı sürdürüyorsun*" [*inneke le-fi dalâlike'l-kadîm*] (Yûsuf 12:95), yâni eski aşkını sürdürüyorsun. Yûsuf'u o kadar çok anıyordu ki bir gün elbisesi yırtılınca terziye "Buraya bir yama dik" diyeceğine "Buraya bir Yûsuf dik" demişti.

Aşk cömertlerin hastalığıdır. Aşk ilâhî cinnettir [*cünûn-ı ilâhî*]. Aşk, Hakk'ın saf ve temiz olanların kalplerini yakaladığı ağıdır. Öncesi cünûn sonrası ölüm [*münûn*], öncesi sabır sonrası kabir.

Hest râh-ı âşıkân bes bü'l-aceb

İbrîdâ vü intihâşân bâ taab

Bü'l-fuzûl ez râh key yâbed nişân

Bü'l-heves key reh bured der bü'l-aceb

Bî-belâ bâşed muhabbet bes muhâl

Lâ mahâle hâr bâşed bâ ruteb

Çend kâhil-vâr gerdi her sûyi

Vakt-i ân âmed ki âyi der taleb

Tâvhâ bâyed ki gerded nakd-i tû

Ez hereb zâyed tu râ sırr-ı tarab

Aşıkların yolu ne de acâyip!

Dertle başlar o, yine dertle biter.

Had bilmez kişi bu yoldan ne alâmet görsün?

Heveslerinin düşkününü burada nasıl yol bulsun?

Belâsı olmayan aşk ne de imkansız şey!

Tâze hurmanın dikensiz olması ne mümkün!

Niceye dek böyle başıboş gezinip duracaksın?

Taleb etmeye başlamanın artık zamanı geldi!

Sermâyenin bundan sonra açlık olması gerek!

Sana coşkunun sırrı uçup gitmekten doğar. (*Ravh* 306-309)

AŞKA DÖNÜK İŞÂRETLER

Muhabbetnâme'nin girişinde Ensârî, aşkın başlangıcı olarak “gizli hazîne”nin, âlemin yaratılmasının ve yaratılmışların farklılaşmasının hikâyesini anlatmakta, buna bağlı olarak aşkın neden kelimelerle ifâde edilemeyeceğini açıklamaktadır:

Bil ki ifâde edilen [*ibâre*] ve işâret edilen her şey bir dağılmazdır [*tefri-ka*] ve asılsız bir hikâyedir, cem' hâline âit olan her şey ise konuşma ve dinlemenin ötesindedir. Aşk bir olmanın [*ittihâd*] payıdır, dağılma ise bedenlerin.

O günlerde ne ana ne baba vardı, o zamanlarda henüz çocuklar da yoktu. O evvelin de evvelinde, cem' den ve farktan önce gizliydi ve henüz ortaya çıkmamıştı. Ne öncesi vardı ne de sonrası, ne hüsrân vardı ne de saâdet.

Aşkta menziller ve makâmlar yoktu, yol da yolcu da yoktu, ayak izleri birbirinden ayrı değildi. Ne mesâfenin tehlikesi ve ayrılığın karanlığı ne de huzûr ve gaybet hâllerinin bulutları vardı, ne izlerin yükselişi ne de hayâlin inışı vardı. Vuslat pazarı kesattı ve ayrılık fermânı hükümsüzdü çünkü yaratılış fikrinin izleri henüz ortada yoktu. “*O onları sever*”in cemâli, “*onlar da O’nu severler*”in lekesine hiç fayda etmezdi.

Li-vechihâ min vechihâ kamerun

Ve li-aynihâ min aynihâ kuhlü

Kendi yüzü için ay yine kendi yüzündendir

Gözüne sürme de yine kendi gözündendir

Ger nekeşem zi-çeşm-i tû nûr be-kuhl-i hîş

Çeşm-i tû derk key koned hazret-i kibriyâ-yı men

Kendi nûrumun sürmesini gözüne değdirmesem,

Gözün benim azametimin mertebesine nasıl ulaşacak?

O, aşk istiridyесinin [*sadeş*] gizlenmiş incilerini âşikâr kılmak ve mücevherlerin bir kısmını seçmek istedi. Böylece herkesin sermayesini ortaya koyup seçkinlerinkini sıradan insanlarınkinden ayırdı. Rabbânî irâde ve sübhânî inâyet “*O onları sever*” güneşinin parlamasına ve “*onlar da O’nu severler*” gülünün gonca vermesine hükmetti. Sonra da bütün varlık, güneşin ışığından kaçıp saklandı ve her biri kendi kaderinin yoluna yöneldi.

Vahdet [*ittihâd*] güneşi aşkın feleğinden hakikatler ve mânâlar âleminin üzerine doğdu, bu güneşle birlikte görülebileni gördüler. Sıfat ehli

hayâl [*pindâr*] gözüyle güneşe baktı. Güneşin saâdeti, aydınlığın sancağını dikti ve perde ardında gizli saklı hiçbir şey kalmadı. Bütün bunlar O, “*Biz daha önce Âdem’e ahid vermiştik*” (Tâhâ 20:115) dediği vakit olmuştu. Henüz ne işâret ehlinin zamanı ne de ibâre ustalarının vaktiydi.

Rûhlar rûh, bedenler beden olunca bâzıları sıradan kimselerden bâzıları da seçkinlerden oldular. O güneşin dökülen ışınlarından velâyet fermânını alan hakikat ve mânâ ehli güneşin muhâfazasına emânet edildi. Vuslatın da hicrânın da uzağında yüz yüze görüş [*ayân*] meydanına yerleştiler.

O huzûrdan dolayı gözlerinde basîret olduğunu gören sıfat ve sûret ehli kusurlu gözlerle görmekten kesildiler, böylece görüşleri ölçüsünde etrafındakilerden uzaklaştılar. Kimisi deryâda boğuldu, kimisi ateşte yandı. Bâzısı kadehe düşkün oldu, bâzısı zevk ve eğlenceye yöneldi. Böylece herkes masallar anlattı ve duyduklarını naklettiler. (*Muhabbet* 337-339)

Birçokları tarafından Fars dilinde aşk üzerine yazılmış ilk ve en büyük klasik olarak düşünülen Ahmed Gazzâlî’nin *Sevânih*’ine bu kitapta şimdiye kadar yer vermeyi ihmâl ettim. *Sevânih*’in şöhretinin bir kısmı ilk görüşte basit gibi görünen ama aslında anlaşılması oldukça zor olan nesrinden kaynaklanmaktadır. Ahmed Gazzâlî, metninin tâkip bakımından zor olduğunu gayet iyi biliyordu çünkü ifâde edilemez olanı mümkün olan en açık şekilde ifâde etmeye çalışıyordu. Bu durum okuyucuyu kafa karışıklığı ve şaşkınlığa sevk etmektedir ki bunlar kalbin hâlleri için beklenmedik nitelikler değildir. Bununla birlikte her ne kadar akademisyenler ve kuramcılar eseri oldukça kapalı bulsalar da Ahmed âşıkların onun mesajını anlayacaklarını düşünür. Kitabına alt başlık olarak *Fi’l-ışk* demeyi uygun görmüştür. Metinde genellikle aşk terimini kullanmasına karşılık bâzen muhabbet kelimesini de kullanır ve bu ikisi arasında bir ayırım yapmaya girişmez.

Girişin ilk paragrafında Ahmed, aşkın doğrudan ifâde edilemeyeceğini ve yalnızca tatmış olanların onu anlayabileceğini belirtir. Tatma (*zevk*) kelimesi –tıpkı bir narın tadını açıklayamayacağınız gibi– başkalarına iletilemeyecek hakikatlerin algılanışını bildirmek için yaygın olarak kullanılır. Ancak iki kişi aynı meyveyi yerse bu birlikte değerlendirilebilir bir durumdur. Ahmed’in anlam (*ma’nâ*) kelimesini hem alışlageldiği şekilde –bir kelime tarafından gösterilen şey– hem de bir tasavvuf kavramı olarak –görülebilir tezâhüre âit bir sûretin gö-

rünmeyen hakîkatî- kullandığına dikkat edin. Anlamlar bu nedenle mutlak hakîkatin kendi alanına âit çoklu gerçeklerdir (*hakâik*).

Her ne kadar aşktan bahsetmek kelimelere ve cümlelere sığmasa da bu sözler aşkın mânâlarıyla ilgili birkaç fasıl ihtivâ etmektedir. Çünkü aşkla ilgili mânâlar bâkiredirler, sözlerin eli o bekâret perdesinin mahrem eteğine erişemez. Benim işim ise bâkire mânâları kelâmın halveti içerisinde sözlerin doğurtan niteliğiyle [*zükûr-ı hurûf*] buluşturmaktır. Böyle olsa bile bunu ibâre yoluyla dile getirmek farklı mânâlara işâret etmekten ileri gidemeyecek, bu yüzden de hep muğlak kalacaktır, hele ki bunu zevk etmemiş olan kişiye! (Sevânih 1)

İlk bölümde Ahmed aşkın kökenini, onun Âdem'in çamuruna rûh üflenmesiyle berâber âlemde ortaya çıkışı üzerinden anlatır. Aşkın, her anlamıyla yönlerden münezzeh olduğunu belirterek onun ilâhî hakikat, Allah'ın kendisi ve zât ile özdeşliğine işâret eder. Allah aşkının kendisine dönülecek özel bir kıblesi yoktur çünkü o var olan her şeyin nedeni olan Rahmân'ın küllî rahmetinden başka bir şey değildir. Aynı şekilde “gerçek varlık” başka bir şey yerine olan bir şey değildir, her şeyin aslıdır ve bu yüzden varlığa gelmesi mümkün olan her şeyin nedenidir. Her şeyin onu diğer şeylerden ayıran ve kendisine özgü kılan kılan bir şeyliği vardır fakat varlık [*being*], aşk ve rahmet şeyliği aşar ve bütün varlığa [*existence*] ayırım yapmaksızın vereceğini verir.

Tıpkı kendinde aşk gibi insan aşkının –birisini sevdiğimizi düşünmemize rağmen– özel bir nesnesi yoktur. Sevmekten kaçınamayız çünkü “onlar da O’nu severler”, zorunlu olarak “O onları sever”i tâkip eder. Genelde algı hatâsına düştüğümüz şey aşkımızın tam olarak O’na yöneltilmiş olduğudur. Müslüman ilâhiyatçılar O (*hüve*) zamirinin zâta yâni Allah'ın bizzât kendisine işâret ettiği konusunda hemfikirlerdir çünkü O olarak Allah herhangi bir özel ve bireysel ismin belirlemesinin ötesindedir. O ne budur ne de şu, “Nerede olursanız olun O sizinledir” (Hadîd 57:4). Her ne olursanız veya nerede olursanız fark etmez. “O, evvel, âhir, zâhir ve bâttır ve o her şeyi bilendir” (Hadîd 57:3).

Tekvinî emir bizi yalnızca O’nu sevmek için varlığa getirdi. Bizim sevgimiz, içinde bulunduğumuz andan (*vakit*) dolayı bu veya şu kişiye göre farklılaşır. Vakit kavramı, sâlikin şimdiki âna dönük farkındalığında ebedî olanın tezâhürünü ifâde eder. Biz ne gelip gitmiş olan geçmişte ne de henüz gelmemiş olan gelecekte yaşıyoruz fakat şim-

diki anda O'nunla berâber yaşarız. Kalp "Rahmân'ın iki parmağı arasında" olduğundan bizim şimdiki ânımız sürekli dalgalanmanın etkisi altındadır. Aşk kalpten aslâ yok olmaz fakat şimdiki ân kalbi bu veya şu yola döndürür. Dolayısıyla kalbin dikkat nesnesi yâni kiblesi değişir. Tarîkatın hedefi, hakkında Kur'an'ın "*Gözü kaymadı, haddi de aşmadı*" (Necm 53:17) dediği Hz. Peygamber'i taklîd ederek ebedî şimdi olan anda gerçek sevgiliye tek noktadan odaklanma seviyesine ulaşmaktır.

Fasil (1): Allah "*O onları sever, onlar da O'nu severler*" buyurur.

*Bâ aşk revân şodez adem merkeb-i mâ
Rûşen zi-şarâb-ı vasl dâim şeb-i mâ
Z'ân mey ki harâm nîst der mezheb-i mâ
Tâ bâz-ı adem huşk ne-yâbî leb-i mâ
Bineğim yokluktan aşk ile yola çıktı,
Gecelerim vahdet şarabıyla dâimâ aydınlık!
Mezhebimde haram kılınmamış o şarap,
Yokluğa dönene dek dudaklarımı kurutmayacak!*

*Aşk ez adem ez behr-i men âmed be-vücûd
Men bûdem u aşk râ be-âlem maksûd
Ez tû neburem tâ nebured bûy ez ûd
Sâl u meh u rûz u şeb alâ râğmi hasûd
Benden ötürü aşk yokluktan varlığa geldi.
Âlemde aşkın aradığı maksat bendim.
Öd ağacının kokusu yayıldıkça ayrılmam senden,
Ne yıl ne ay! Ne gece ne gündüz! Haset edene râğmen!*

*Etânî hevâhâ kable en-a'rife'l-hevâ
Fe-sâdefe kalben fâriğan fe-temekkenâ
Ben aşk nedir bilmezken, O'nun aşkı çıkıp geliverdi.
Boş bir kalbe denk geldi ve her şeyi gasp ederek yerleşti.*

Rûh yokluktan varlığa geldiğinde, aşk rûh bineğini yanına almak için varlığın sınırında beklemekteydi. Varlığın başlangıcında nasıl bir karışım [*mizâc*] oldu bunu bilemiyorum. Eğer rûh zât olsaydı, o zaman zâtın sıfatı aşk olurdu. Aşk hâneyi boş buldu ve içeri girip yerleşti.

Aşkın kiblesindeki ihtilaf ârızî bir şeydir çünkü onun hakikati yönlerden münezzehtir. Aşkın kendisi için yüzünü herhangi bir yöne dönmeye ihtiyaç yoktur. Ancak vaktin bir şeyler devşiren [*kesb*] eli, suyu hangi toprağa serpecek bilmiyorum. Seyis, sultanın atına kurulsa bile

at ona âit değildir ama binmesinde de bir zarar yoktur. Bizim sözlerimiz hep işâretten ibâret!

Bâzen kırık çömlek parçalarını ya da tesbih tanelerini usta olana kadar çıraqlara verirler. Ustaların hünerli elleri onlara dokunmaya kıyamasa bile bâzen paha biçilmez mücevherlerin ve pırıl pırıl parlayan incilerin hazırlanmasını çırağın acemi ellerine bırakırlar. Vaktin binbir renge giren bukalemunu aldatıcı mahâretlerini nefeslerin üzerine yayınca geride hiçbir iz bırakmaz çünkü suda, daha doğrusu havada yürümektedir, zâten nefes havadan başka bir şey değildir. (*Sevânih* 3-4)

Bu pasajda Ahmed, okuyucuları için açık olan fakat çeviride belirsizleşen bir öğretiyi, İslâm düşüncesindeki zât ve sıfat arasında yapılan ayrıma işâret eder. Bir şeyin zâtı kendinde şeydir [*thing in itself*], sıfatları ise o şeyin nitelikleri ve tanımlamalarıdır. Ahmed burada şöyle demektedir: “Eğer rûh zât olsaydı, o zaman zâtın sıfatı aşk olurdu.” Rûh zât olurdu çünkü ilâhî üflemeyle var kılınmıştır: “*Ona rûhumdan üfledim*” (Hicr 15:29). Kur’ân “*rûhum*” ifâdesini yalnızca bu bağlamda zikreder ki bu rûh birinci tekil şahıs zamiri ile Allah’a atfedilen rûhtur. Rûh insanın zâtı olarak düşünülürse, rûhun sıfatı, uğruna yaratıldığı aşk olacaktır.

Ahmed, şiirsel imgeyi felsefî detaylandırmaya tercih eder. “Eğer rûh zât olsaydı” diye yazdığı zaman buradaki şart koşulu [“eğer” kelimesi] aşk ile insan rûhu arasındaki ilişkinin farklı şekillerde ele alınabileceğini açıkça ortaya koyar. Mesele hakkındaki bâzı kâideler –en azından onun hakikatinden bir şeyler tatmış kimselerin ortaya koydukları– aşkın doğasına ışık tutabilir. Aşağıdaki pasajda, “mahv” kelimesi ile hakikat üzere mukîm olan âşıklar tarafından erişilen “fenâ” kastedilmektedir. Âşıklar, “*O onları sever*” hakikati içerisindeyler ve onlar bu makâmda kendilerinininkini değil O’nun aşkını isbât ederler. Bu mertebeye ermemiş olanlar “*onlar da O’nu sever*” (Mâide 5:54) sıfatı üzeredirler, bu yüzden de kendi aşklarını isbât ederler.

Fasıl (3): Rûh bâzen aşkın zemîni gibidir, üzerinde aşkın ağacı biter. Bâzen aşkın sıfatları kendisiyle kâim olan zât gibidir. Bâzen de hânede ki ortak gibidir, evi sırayla kullanırlar. Nitekim bâzen aşk zât olur rûh da sıfat, böylece rûh ona dayanır. Fakat bunu herkes anlamaz çünkü bu mahvdan sonraki ikinci isbât âleminin işidir. Mahvdan önceki isbât ehli bunu tuhaf görür.

*Çûn âb u gil-i marâ musavver kerdend
 Cânem araz u aşk-ı tû cevher kerdend
 Takdîr u kazâ kalem çü mübrem kerdend
 Aşk-ı men u hüsn-i tû berâber kerdend*
 Suyumu ve toprağımı karıp sûret verdiğinde,
 Benim rûhum araz, senin aşkınsa cevherdi.
 Kader ve kazâ kalemi yazdığında,
 Benim aşkım ve senin güzelliğin birlikteydi.

Bâzen aşk semâ, rûh yeryüzüdür. Acabâ şimdiki vakitte hangi yağmur düşecek? Bâzen aşk tohum, rûh topraktır. Acabâ hangi fidan bitecek ve o kendini nasıl gösterecek? Bâzen aşk mücevher, rûh da mâdendir. Acabâ hangi mücevher çıkacak ve nasıl bir mâden olacak? Bâzen rûhun semâlarındaki güneştir. Acabâ nasıl parlayacak? Bâzen rûhun havalarında bir alev parçasıdır. Acabâ ne yanacak? Bâzen rûhun atının eyeridir. Acabâ üzerine kim oturacak? Bâzen rûhun serkeşliğine takılmış gemdir. Acabâ hangi yöne çekilecek? Bâzen rûh mâşukun işvesinin kahredici zincirine vurulur, bâzen de vaktin gazabının ağzında saf zehir olur. Kim bilir kimi öldürecek? Birisi şöyle dedi:

*Guftem ki zi-men nihân mekon çehre-i hîş
 Tâ berdârem zi-hüsn-i tû behre-i hîş
 Guftâ ki be-ters ber dil u zehre-i hîş
 K'in fitne-i aşk ber keşed dehre-i hîş*
 Yüzünü benden sakın gizleme dedim,
 Bırak da güzelliğinden alayım payımı.
 Kalbini ve ciğerini sakın dedi,
 Çünkü aşkın fitnesi çeker kılıcını.

Bütün bunlar ilmin parıltısında vaktin gösterdikleridir. İlmin sınırı sâhildir ve o bu işin derinliğine dalamaz. Çünkü aşkın celâli ilmin idrâkinden, târifinden ve îzâhından çok uzaktır. Şâir şöyle dedi:

*Aşk pûşide est u hergiz kes nedide esteş ayân
 Lâfhâ-yı bihûde tâ key zenend in âşıkân
 Her kes ez pindâr-ı hod der aşk lâfi mi-zened
 Aşk ez pindâr hâlî v'ez çunîn u ez çunân*
 Aşk örtülü kalmıştır, kimse âşikâr görmez onu.
 Şu âşıklar daha ne kadar beyhûde iddialarda bulunacaklar?
 Herkes aşk hakkında kendi zannınca bir şeyler söyler,
 Aşk ise zandan uzaktır, şundan bundan başkadır.

Toz zerrelerinin varlığı havada hissedilir ama onları kimsenin bulamayacağı mâlumdur. O toz zerrelere de onları bulma durumu da güneşin parıltısına bağlıdır. Nitekim denilmiştir:

Hurşîd tuyî vu zerre mâyim

Bî-rûy-i tu rûy key nümâyim

Tâ key be-nikâb u perde yek dem

Ez kûh ber ây tâ ber âyim

Sen güneşsin, bizler ise toz zerreleri.

Senin yüzün olmaksızın biz nasıl yüz gösterelim?

Niceye dek o peçenin ve perdenin ardında duracaksın?

Bir kez olsun dağın ardından doğup yüksel ki biz de yüксеlelim.

O kendini vermiyorsa bu yalnızca azametinden ve büyüklüğünden değil aynı zamanda letâfetinden ve sınırsız yakınlığındandır. İlmin nihât sınırı aşkın sâhildir. Kişi sâhile ulaşınca bu sohbetin bir kısmı nasîbi olur. Aşkta bir adım daha atınca boğulur. Artık neyi nasıl bulsun da haber versin? Boğulmuş olanda ilim mi olur?

Hüsn-i tû füzûn est zi-binâyî-i men

Râz-ı tû birûn est zi-dânâyî-i men

Der aşk-ı tû enbuh est tenhâyî-i men

Der vasf-ı tû acz est tevânâyî-i men

Senin güzelliğin benim görüşümden pek yüce.

Senin sırrın benim bilişimin çok ötesinde.

Senin aşkında yalnızlığım bile kalabalıktır.

Vasfında ise kudretim acziyettir.

Hayır, işin doğrusu ilim aşkın pervânesidir. Bilmek işin dışındadır. Aşk içinde ilk yanan şey ilim olur. Artık nasıl ondan haber versin!?

(*Sevânih* 5-7)

Başka bir pasajda Ahmed, aşkın başlangıcından, onun hakikatinden ve âşık ile mâşuk arasındaki ayrımın net olmayışından söz eder. Nihâyetinde karşılıklı sevgiye ilişkin âyet (Mâide 5:54) Allah'ın hem âşık hem mâşuk olduğunu, aynı şekilde insanın da hem âşık hem mâşuk olduğunu beyân etmektedir. Allah'tan başka gerçek aşk sâhibi olmadığını düşünürsek âşık ile mâşuk arasındaki ayrım aşkta kaybolur.

Fasıl (21): Aşkın başlangıcı müşâhedenin eliyle kalbin halvet toprağına cemâl tohumunun atılmasıdır. O tohumun terbiyesi nazarın parıltısından. Ama bu tek renkli olmaz. Atılan bu tohumla toplanan hasadın aynı olması mümkündür. Bunun için demişlerdir ki:

Asl-ı heme âşıkî zi-didâr üftâd
Çûn dide be-did ângehî kâr üftâd
Der dâm-ı tama' murg çi bisyâr üftâd
Pervâne be-tama'-ı nûr der nâr üftâd
 Aşkın her türlü görmekten ötürü başladı.
 Göz gördüğü zaman gönülde iş ortaya çıktı.
 İsteğin tuzağına nice kuşlar kapıldı.
 Pervâne nûru istedi de ateşe düştü.

Aşkın hakikati iki kalbin yakınlığıdır. Ancak âşıkın mâşuka aşkı bir şey, mâşukun âşiğe aşkıysa başka bir şeydir. Âşıkın aşkı hakikat, mâşukun aşkı ise âşıkın aşkının kendi aynasında parlayan aksidir.

Bu müşâhedede karşılıklı bir irtibât olduğundan kaçınılmaz olarak âşıkın aşkı her şeyde zillet, tahammül, horluk ve teslimiyet, mâşukun aşkı ise tahakküm, kibriyâ ve ulaşılmazlık gerektirir.

Z'âncâ ki cemâl ü hüsn-i ân dilber-i mâst
Mâ der hûr-ı û neim û der hûr-ı mâst
 Gölümüzü kendine çeken dilberin güzellik ve letâfet mahallinde,
 Ona lâayık olan biz değiliz, lutfuyla O bize teveccüh gösteriyor.

Fakat âşık hangisidir, mâşuk hangisi bunu bilmiyorum. Bu büyük bir sırdır çünkü görünen o ki ilk çekiş O'ndan geldi, sonra da bu oldu. Burada hakikatler tersine döner. "*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*" [*vemâ teşâüne illâ en-yeşâallâh*] (İnsân 76:30). "*O onları sever*" kaçınılmaz olarak "*onlar da O'nu severler*"den önce gelmiştir. Bâyezîd dedi ki: Çok uzun zaman O'nu ben istiyorum sandım, aslında önce O beni istedi. (*Sevânih* 21-22)

Ahmed, Allah'ın insana olan aşkının bir başlangıcı yâhut sonucu olmadığını çünkü ezel ve ebedin Allah'ın kadîm ve bâkî hakikatinde aynı olduğunu okuyucularına hatırlatır. Yalnızca yeni gelenlerin ve şimdiki anların alanında ezeli hatırlayabilir ve ebede doğru bakabiliriz. Burada Ahmed'in bir yarısı Allah'tan inen ve diğer yarısı O'na doğru yükselen varlık dâiresine atıfta bulunduğu gözden kaçmamalıdır. Ebed ve ezelin birliği yalnızca şimdiki anda (*vakit*) algılanabilir.

Fasıl (8): Âdem oğlunun en belirgin sıfatının aşka düşmeden önce bir mâşuk olması yetmez mi? Bu az bir şey midir? "*O onları sever*", henüz ortaya çıkmadan çok önce dilenciye öyle bir ikrâmı bulundu ki dilenci ezelden ebede hiç durmadan yeyip içecek de o izzet ikrâm tükenmeyecek.

Ey civanmert! Ezelde ikrâm olununca bu ikrâm ebedde de kâmilten alınmaz mı? Ya da daha doğrusu kadîm olan Allah ezelde bir ikrâmı bulununca sonradan olan şeyler bunu ebedde bile olsa nasıl kâmilten alabilir? “*Hiçbir nefis onun için nasıl bir göz aydınlığının saklandığını bilmez*” [*felâ ta’lemu nefsün mâ uhfiye lehum min kurratı a’yün*] (Secde 32:17).

Ey civanmert! Ezel buraya ulaştı ama ebedin bir haddi yoktur. İkrâm hiçbir zaman kâmilten alınamaz. Eğer kendi vaktinin sırrının gözüyle göreceksin ezel ve ebed “*kâbe kavseyn*”inin [iki yay mesâfesi] kendi kalbin ve kendi vaktin olduğunu bilirsin. (*Sevânih* 12)

Aşkın ilâhî zât olduğunu düşünürsek o aslâ tam olarak zuhûr edemez ve yeni gelen âşıklar ezeli olana erişemez. Âşıklar sonu gelmeyen mutluluğa babaları Âdem’in ahbine sâhip çıkarak ve bilgi ile öğrenme iddiasını bir kenara atarak varacaklardır. Hocalar ve düşünürler birer âşık olmadıkları sürece bu alana giremeyeceklerdir.

Fasıl (9): Aşk yüzünü kimseye tam olarak göstermez. Buradaki sır onun ezel kuşu olmasıdır. Şimdi buraya gelse bile ebede doğru seyahattedir. Yüzünü sonradan olan şeylerin gözlerine göstermez çünkü her hâne o kuşun yuvası [*âşiyân*] olmaya lâyık değildir. Onun yuvası ezelin celâ-lindendir. Zaman zaman ezele uçup gider, kendi celâline ve izzetine âit perdenin peçesine [*nikâb*] bürünür. Kusursuz güzelliğin yüzünü ilmin gözlerine hiçbir zaman göstermemiştir ve göstermeyecektir.

İşte bu sır sebebiyle âşık O’nun emânetinin noktasını bir ân için göreceksin o bir ân içinde bütün alâkalardan ve mekânla mukayyet olmanın engellerinden [*avâyık*] kurtulur, ilmin zannından, vehmin hesabından, hayâlin feylesofundan ve duyuların hırsızlığından âzâd olur. (*Sevânih* 12-13)

Sevânih’in yetmiş yedi bölümünün çoğu birkaç mısra şiir içermektedir. Şiir ifâde edilemez olanı ifâde etme girişimlerinde muhtemelen âşıkların en çok tercih ettikleri vâsıtaadır. Bâzı bölümlerde Ahmed, şiirsel imgelerin ve sembolizmin nasıl okunması gerektiğine ilişkin ipuçları verir. Aşağıdaki alıntıda hayâl âleminde söz ettiğine dikkat çekmek istiyorum. Yüz elli yıl kadar sonra Mevlânâ, âşkın bilincinin, görünür dünyanın ötesinde fakat ruhsal dünyanın altında olan hayâl âleminde inen imgelerle nasıl aşılandığı hakkında bâzı ayrıntıları açıklayacaktır.¹ Henry Corbin ve diğer akademisyenlerin

1 Örneğin bkz. Rumi, *Külliyât*, 21.574-76; Chittick, *Sufi Path of Love*, 279.

de belirttiği gibi hayâl [*imaginal*], hayâlî [*imaginary*] demek değildir. Hayâl, bu dünyadan ve içerdiği her şeyden çok daha gerçek bir âleme işâret eder. Aşk yolundaki sâlikler, kalbe doğru derinden derine git-tikçe onun sırlarına girerler.

Fasıl (37): Aşkın hakîkati yalnızca rûh bineğine biner. Kalp onun sıfatlarının mahallidir ama aşkın kendisi izzet örtülerine bürünmüş, ulaşılmaz olarak durur. Kişi onun zâtını ve sıfatlarını ne bilsin? İnce noktalarından birisi ilmin gözüne görünebilir fakat kalbin levhasına bu îzâhın ve işâretin ötesinde hiçbir şey verilmez. Yüzünü hayâl âleminde gösterdiği zaman bâzen özel bir işâret taşır bâzen de taşımaz.

Fasıl (38): Bu işâret bâzen saç lülesi [*zülf*], bâzen yanak [*had*], bâzen yüzdeki ben [*hâl*], bâzen endam [*kad*], bâzen göz [*dide*], bâzen kaş [*ebru*], bâzen göz süzerek bakış [*gamze*], bâzen mâşukun gülüşü [*hande*] bâzen de azarlamadır [*irâb*].

Bu mânâların her birisi âşkın talebinden kaynaklanan bir işâret taşır. Âşkın işâreti mâşukun gözleri olunca mâşukun nazarıyla kuvvet bulur ve kusurlardan uzaklaşır çünkü göz kalbin ve rûhun en kıymetli incisidir. Aşk hayâl âleminde mâşukun gözlerinin nişânını gösterirse bu, âşkın rûhunun ve kalbinin taleb üzere olup cismânî kusurlardan uzaklığının delilidir. Âşkın işâreti kaşlar olunca bu rûhun talebidir fakat heybetin öncüleri bu talebin önünde durur çünkü kaşlar gözle-rin nasîbidir.

Aynı şekilde aşkı kavrayış yolu [*râh-ı ferâset*] bütün bu âlâmetlerden âşıktaki maddî ve mânevî talebin bir îzâhını, bir harâyı ya da bir ayıbı bulur. Bunun sebebi aşkın içerideki her perdede bir işâret taşıması ve bunların da onun hayâl perdesindeki işâretleri olmasıdır. Böylece onun işâreti aşkın mertebesini gösterir. (*Sevânih* 31-32)

Hâfîd [alçaltan] ve Râfî' [yükselten] ilâhî isimlerinin şerhine dâir olan bölümde Sem'ânî, ne için âşıkların işâretleri, îmâları ve sembolleri dillerine naksettiklerini açıklar. Buna göre âşıklar bâkire gelinler için, yâni Allah'ı bilme arayışlarında anlık şekilde gördükleri sırlı mânâlar için kıskançtırlar (*gayret*). Başkalarının (*gayr*) bu gelinlere bakmalarını istemezler. Aşkın birliğinde fenâ bulmaktan uzak ve hâlâ çokluk alanında yaşayan başkaları ise bu konuda hiçbir kıymet taşımaz.

Huzeyfe ibnü'l-Yemân Allah'ın elçisine (s.a.v.) bâtın ilmini sordu. "Allah'la O'nun dostları arasında olan, hiçbir mukarreb meleğin ve hiçbir mahlûkun bilmediği bir ilimdir" diye cevap buyurdular.

Büyükler şöyle dediler: Bizim sırrımız, aslâ el değmemiş olup hiçbir vehmedenin vehmi onu kavrayamaz. Öyleyse sırları yabancılardan [ağyâr] koruyun!

*Ân râ ki ez in ma'nâ bûy est gayûr est
Gûyi ki mer û râ ne zamân u ne kelâm est
V'er nîz suhen gûyed ez gayret-i ma'nâ
Hadd-i suheneş der talal u resm-i hıyâm est
Bu mânânın kokusunu alan kıskanç olur.
Dersin ki âdetâ dili yok, konuşması yok!
Ama bir konuştu mu mânâyâ kıskançlığından ötürü,
Sözünün sınırları harâbelere ve çadırlara dek gider.*

Hakikat bahçesinin efendilerinin ve mâsivâdan alâkayı kesme şarabının tâliblerinin üstün mânâlara karşı kıskançlıkları [gayret] tamdır, bu yüzden de üzerlerine binlerce perde sararlar. Belki de mânâların gelinlerini [arûs-ı maânî] peçenin altında –yâni şarabın tortusunu içen dert sāhiplerinin bağında– başkalarının [ağyâr] müdâhalesi olmadan bu şekilde gizleyebilirler. Nefsinden hür olanların sîneleri sırların hazîneleridir [sudûru'l-ahrâr kubûru'l-esrâr]. Sırrı olmayan ısrarcıdır [men leyse lehû sırrun fe-hüve musırrun]. Takvâ sāhiplerinin [ebrâr] bir vasfı da sırları başkalarından korumaktır.

Bâzen bu sözü Leylâ'nın saçının bükümünü [zûlf] ve yüzünün beni [hâl] olarak, bâzen Mecnûn'un perîşânlığı [şûridegî] olarak, bâzen sarhoşluk [sekr] bâzen ayıklık [sahv] olarak, bâzen fenâ bâzen bekâ olarak, bâzen vecd bâzen vücûd olarak anlatırlar. Bu lafızlar, ibâreler ve harfler mânâların tahkîki şarabının birer zarfıdır. Âşıklar zümresinde olanlar şarabın bizzat kendisiyle haşır neşirdirler, ehil olmayanlar ise kadehte takılıp kalmışlardır.

Sünnetin ve Kitâb'ın sırlarında bu erlerin idrâki öyle bir yere erişmiştir ki orası zâhir ehlinin vehimlince dolaşmaya cesâret edemeyecekleri muhterem bir mahaldir [harem-i muhterem]. Onların içinde her harfin bir makâmı, her kelimenin bir haberi, her âyetin bir velâyeti, her sûrenin yanan bir ateşi vardır.

Onların yolunda tehdit [vaid] vaad, vaad de ellerindeki nakittir. Cennet ve cehennem onların yolunda birer menzil, Hakk'ın dışında her ne varsa onlar için bâtıldır. "Allah'tan başka her şey bâtil değil midir [elâ küllü şey'in mâ halallâhe bâtilü]?"

Onların vakit çölünde dünya ve âhiret iki millik mesâfedir. Onların kalbi ve rûhu aşkın yoludur. Gece ve gündüz onların yolunda iki binektir. Hâllerinin etekleri ağyârın kirlerinden berîdir. Gündüz vak-

ti münâcât hânesinde, gece olunca zevk tahtında otururlar. Gündüz vakti sanata bakar, gece olunca sanatkârın cemâlini müşâhede ederler. Gündüz vakti insanlarla güzelce geçinir, gece olunca “*sıdk makâmında*” [*kademe sıdkın*] (Yûnus 10:2) Hak ile birliktedirler. Gündüz vakti işlerinde, gece olunca sarhoşluklarındadırlar [*humâr*]. Gündüz vakti sırrı taleb ederler, gece olunca sırlardan bahsederler.

*Leylî min vechike şemsu'd-duhâ
Ve inneme'z-zulmetu fi'l-cevvi
Ve'n-nâsü fi'z-zulmeti min leylihim
Ve nahnü min vechike fi'd-dav'i*

Gecem senin yüzün sebebiyle gündüz güneşi.
Karanlık yalnızca gökyüzüne âit, bizimle ilgisi yok.
Diğer insanlar kendi gecelerinin karanlıklarında,
Biz ise senin yüzün sebebiyle aydınlık içindeyiz.

Nefsi nefesin potasında yaktılar, sıdk yolunda aşk meşalesini diktiler, himmetin başını feleklerin ötesine yükselttiler, eyeri toprağın menzîlinden alıp götürdüler, dik başlı nefsin hevâsını bir çukura fırlattılar, mizaçlarını gaflet uykusundan uzak tuttular, aşkın kulağıyla “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” (A'râf 7:172) nidâsını duydular, kendilerinden âzâd olanların mertebesine ulaştılar ve kendi vaziyetleriyle uğraşmadılar, kudsiyet zemzeminin ünsiyetine inip cehâletin cenâbetliğinden gusûl aldılar, Hak ile ahdin seccâdesinde oturup “*Bugün mülk kimindir?*” (Mü'min 40:16) kâmetini beklediler, muhtaçlık [*niyâz*] bineği üzere nice uzun yollar katettiler, sıdk bıçağıyla şehveti boğazladılar, iki dünyanın tuzaklarından da kaçtılar ve hevâ canavarından kurtuldular.

Yeryüzündeyken semânın sâkinlerini, semâdayken de rabbânîleri idrâk ettiler. Bedenleri toprağa âit, kalpleri ise semâyâ, hattâ arşa, hattâ Hakk'ın ahadiyetine, hattâ O'nun samediyetine âit! Onlar “*Ne batıya ne de doğuya*” [*lâ şarkıyyeten velâ garbiyye*] (Nûr 24:35) âit olup bilakis Hakk'ın celâline hattâ cemâlinin gaybına âitler!

Köhne libâsları [*atmâr*] sırların parlayan ayları [*akmâr*] üzerine çektiler. Nasıl ki yamalı hırkalar [*murakkaât*] incilerin perdesidir. Âlemin sevincine âit gizli incileri hırkalarının sade fi içine gizlediler. (*Ravh* 171-172)

AŞKIN MERTEBELERİ

Aşk yolu, mertebelerden geçerek arınma yoludur. Erken dönemlerden itibâren müellifler, Müstemlî Buhârî'nin Kelâbâzî'nin eseri *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*'a yazdığı şerhte gördüğümüz gibi, çeşitli

sevgi dereceleri arasında ayırım yaptılar. “*O onları sever*” âyetinin sırrı âşikâr olduğunda, insan sevgisi aşamalı olarak şiddetlenir ve yavaş yavaş “*onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54) hedefine erişir. Meybudî, sâliklerin bakış açısından talep ve bulmanın makâmı olan sevgi mertebelerinin aslında Allah’ın cezbe ve inâyetinin mertebeleri olduğunu bize hatırlatır. Tâlibin talebi, O’nun da tâlibi talep ettiğini ispat eder çünkü hiç kimse O’nun aramak için lutfettiği kuvvet olmaksızın O’nu arayamaz.

“*Allah kimin göğsünü İslâm’a açmışsa o Rabbinden bir nûr üzere değil midir?*” [*e-femen şerehallâhu sadrahû li’l-islâmi fe-hüve alâ nûrin min rabbih*] (Zümer 39:22). Bil ki insan kalbinde dört perde vardır. Birinci perde, “*Allah kimin göğsünü İslâm’a açmışsa*” âyetinde beyân edildiği üzere İslâm ahidinin olduğu sadrdır. İkinci perde, “*Allah onların kalplerine îmânı yazdı*” [*ketebe fi kulubihimu’l-îmân*] (Mücâdele 58:22) âyetinde beyân edildiği üzere îmân nûrunun mahalli olan kalptir. Üçüncü perde “*Gören gönlü gördüğünü yalanlamadı*” [*mâ kezebe’l-fuâdu mâ reâ*] (Necm 53:11) âyetinde beyân edildiği üzere Hakk’ı müşâhede makâmı olan fuâddır [gören gönül]. Dördüncü perde ise “*Kalbini aşkla yakıp kavurdu*” [*kad şegafehâ hubbâ*] (Yûsuf 12:30) âyetinde beyân edildiği üzere şegafdır [yanıp kavrulan kalp].

Bu dört perdenin her birisinin kendisine mahsus bir özelliği vardır ve Hak her birisine ayrı ayrı nazar eder. Âlemlerin Rabbi kendisinden korkup uzaklaşan birisini lutuf kemendiyle dininin yoluna çekmek isterse önce onun sadrına bakar tâ ki sînesi hevâ ve bid’atlardan temizlensin ve ayakları sünnet yolunda müstakîm yürüsün. Sonra bakışını kalbine yönelir tâ ki kalbi bu dünyanın kirlerinden [*âlâyîş*] ve kendini beğenme [*ucb*], haset, kibir, riyâ, düşmanlık [*adâvet*], bölülük [*ruûnet*] gibi kınanacak ahlâkî niteliklerden kurtulsun ve vera’ yolunda ilerleyebilsin. Sonra kulun fuâdına nazar eder ve onu her türlü alâkadan ve yaratılmış şeylerden uzak tutar. Böylece kulun kalbinde bir ilim ve hikmet pınarı doğar. “*Rabbinden bir nûr üzeredir*” âyetinde beyân edildiği gibi Allah kulun kalbinin orta yerine hidâyet nûrunu bahşeder. Sonra şegafa bakar ama o bakış ne bakıştır! O bakış rûhu muhâfaza eder, sürûr ağacına meyve verdirir ve coşkunluk [*tarab*] gözünü uyarır. Bir bakış ki, gölgesi dost ile sohbet olan ağaç misâlidir. Bir bakış ki, kadehi ve ziyneti ârifin kalbi olan şarap gibidir. Bu bakış şegafa ulaşınca onu su ve topraktan alıp yükseltir ve âşık fenâ meydanına adım atar. Böylelikle üç şey ortadan kalkar: Arayış [*custen*] biter buluşa

[*yâfte*] döner, tanıyış [*şinâhten*] biter tanınana [*şinâhte*] döner, dostluk [*dûstî*] biter dosta döner.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: İki âlem dostlukta, dostluk da dostta kaybolup gitti. Artık ne “ben” ne de “O” demeye cesâret edemem.

Çeşmi dârem heme pur ez sûret-i dûst
Bâ dide marâ hûş est tâ dûst der ûst
Ez dide vu dûst fark kerdên ne-nikûst
Yâ ûst be-cây-i dide yâ dide hod ûst
 Hepten dostun sûretiyle dolmuş bir gözüm var.
 Gözümde dostum var oldukça ben gözümünden hoşnûdum.
 Gözü ve dostu birbirinden ayırmak câiz değil!
 Ya o gözün yerinde ya da göz hepten o! (*Keşf* 8:411-412)

Ensârî *Menâzil*'de ilki yeni başlayanlara, ikincisi yolculara ve üçüncüsü kavuşanlara âit olmak üzere sevginin üç derecesini tasvir etmektedir:

Allah “*İçinizden kim dininden dönecek olursa Allah bir topluluk getirir, O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54) buyurmaktadır.

Muhabbet kalbin hem bağışta hem de mahrûm bırakmada –her birinde müstakil olarak– himmetle ünsiyet arasında kalmasıdır.

Muhabbet fenâ vâdilerinin ilki olup mahv menzillerine giden sarp bir geçittir. Burası sıradan insanların en önde gidenleriyle seçkinlerin en arkadaşilerinin karşılaştıkları son menzildir. Bunun dışında kalanlar ise bir ecir talebiyle yönelinmiş maksatlardır.

Muhabbet bu tâîfenin alâmeti, tarîkatın unvânı ve Allah’la nisbetin gerçekleştiği yerdir. Bunun üç derecesi vardır:

Birinci derecesi vesveseleri ortadan kaldıran, hizmeti lezzet alınır hâle getiren ve musibetlere karşı tesellî veren muhabbettir. Bu türlü muhabbet bahşedilen nimetleri hakîkati üzere görmekle boy verir, sünnete tâbi olmakla kök salar, kulun muhtaçlığını idrâk etmesiyle büyüyüp serpilir.

İkinci derecesi Hakk’ı başka her şeye karşı tercih etmeye yönelten, dilde O’nun zikrini canlı kılan, kalbi O’nun müşâhedesine rapteden muhabbettir. Bu türlü muhabbet sıfatları hakîkati üzere görerek, âyetlere nazar ederek ve makâmların hakkını vererek kendisini gösterir.

Üçüncü derecesi ise ifâde gücünü alıp götüreren, işâret ve îmaları inceltip gizleyen, herhangi bir târifle nihâyet bulmayan muhabbettir. Bu

işin aslı ve mesnedi işte bu muhabbettir. Bunun dışındaki bütün sevgiler dillerin söylediği, yaratılmışların iddia ettiği ve akılların gerekli görüp dayattığı şeylerdir. (*Menâzil* 71-72)

Ensârî *Muhabbetnâme*'de sevgiyi bu defa farklı bir bakış açısıyla yine üç türe ayırır. Sevginin ilk türü hepimizin yakından bildiği sebepler ve şartlara bağlı olan, ikinci türü tekvinî emirle ilgili olan ve üçüncü türü ise ilâhî hakîkatın bizzât kendisine âit olandır. Ensârî'nin yol-daki makâmların şerîat tarafından belirlendiğini söylemesine dikkat edelim. Onun şerîattan kasdı fakihlerin sınırlarını çizdiği yasa değil Kur'an ve sünnettir.

Evet aziz dostum, aşkın yurdunu ne ziyâret edebilirsin ne de onu açıklayabilirsin. Oyalanma [*tesvîf*] ve teklif bu topraklara ayak basamaz, sûret ehli bu sözden habersizdir. Bu meydandaki menziller arasında muazzam farklar vardır. Şerîat bakımından hükümleri mevcutsa [*meşrûât*] bile duyulup aktarılmış [*mesmûât*] değildirler. Bu şarabı duymak değil içmek gerekir. Bu makâma nerededir diye sorulmaz, oraya ancak gidilir.

Aşk üç türlüdür: Sebeplere dayalı olan [*illetî*] aşk, yaratılmışlara dayalı olan [*halkî*] aşk ve hakîkî aşk. Sebebinki hevâ, yaratılmışlarınkî kader [*kazâ*], hakîkatinki ise bağıştır [*atâ*].

Sebeplerden doğan aşk nefsi alçaltıp düşürür. Yaratılmışlara dayanan aşk o tarafa yönelir. Hakîkî aşk ise varlık verir. Yaratılmış olmaktan [*hilkat*] doğan aşk kalbe girer ve onu yok eder. Hakikatten doğan aşk ise onu yok edip kendisinden varlık verecek şekilde rûha yerleşir.

Aşkın işâreti, âşıkın mâşukun güzelliğinde boğulmasıdır. Dostun karşısında kendi varlığıyla oturamazsın, dost ancak dost vâsıtasıyla görülebilir.

Ez her çi marâ buved be-perdâhteem

Tâ her çi zi dûst buved be-şinâhteem

Der âteş-i aşk-ı dûst be-gudâhteem

Z'ân bîş be-suhtem ki bes sâhteem

Bana âit olan ne varsa hepsinden yüz çevirdim.

Dosttan gelen her şeyi tanımak için bunu yaptım.

Dostun aşkının ateşinde eriyip gittim.

Tahammül gücümün çok çok ötesinde yandım.

Bu aşk Hakk'ın târifsiz huzûrundan gelir. O, bütün yaratılmışların meftûn olduğu "*Onlar da O'nu severler*"in metnidir.

*Bî-bûd-ı şumâ yuhibbuhum men guftem
 Hem dürr-i yuhibbûn-ı şumâ men suftem
 Cuz men digeri nebud şinîdem guftem
 Men bûdem u men şinîdem u men guftem*
 Daha senin varlığın yokken “O onları sever” diyen bendim.
 Senin o “onlar da O’nu severler” incilerini dizen de ben.
 Benden başka kimse yoktu orada, ben söyledim, ben dinledim.
 Ben vardım o kadar! İşiten de ben, söyleyen de bendim. (*Muhabbet*
 341-342)

Meybudî, “*De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyetinin tefsîrinde sevgiyi üç türe ayırarak sınıflandırır. Farsça *dûst* kelimesini genel bir terim olarak kullanan Meybudî dostluğun üç mertebesinin bulunduğunu söyler: Hevâ, muhabbet ve aşk. Bu ayrımı yaptıktan sonra nihâî mertebeye ilişkin ipuçları ve işaretleri anlatır:

Dostluğun üç menzili vardır. Hevâ bedenin, muhabbet kalbin, aşk da rûhun sıfatıdır. Hevâ nefisle, muhabbet kalple, aşk rûhla kâimdir. Nefis hevâdan, muhabbet kalpten, aşk da rûhtan ayrı değildir.

Aşk âşıkın meskeni, âşık da belânın meskeni; aşk âşıkın azâbı, âşık da belânın azâbıdır.

*Der aşk-ı tû gebr-i nâb men dânem bûd
 Dil sühte cân kebâb men dânem bûd
 Der âteş-i tiz u âb men dânem bûd
 Rûz u şeb der azâb men dânem bûd*
 Sana olan aşkımdan tam bir âteşperest olacağım.
 Kalbim yanacak, rûhum kavrulacak.
 Kızgın ateşte yanacak, suda boğulacağım,
 Ve gece gündüz uğruna azap çekeceğim!

Rûhun sıfatı olan aşk üç türlüdür. Birincisi doğruluk [*râstî*], ikincisi sarhoşluk [*mestî*], üçüncüsü de yokluk [*nistî*]. Doğruluk âriflere, sarhoşluk hayret içinde olanlara [*vâlihân*], yokluk da kendinden geçmişlere mahsustur. Doğruluk dediğini yapman, gösterdiğine sâhip olman ve seslendiğin yerde olmandır. Sarhoşluk kararsız ve darmadağın olmaktır. Mevlâ’nın nazarı sürekli bir hâl alınca kalp hayrete düşer [*hâim*]. Bağış ve nimet [*atâ*] fazla olunca kabûl edip dayanma da [*tâkar*] haddi aşar. Sarhoşluk hem nefse hem kalbe ve hem de rûha mahsustur. Şarap akla üstün gelince nefis sarhoş olur. Âşinâlık farkındalığa [*âgâhî*]

üstün gelince kalp sarhoş olur. Keşf ünsiyete üstün gelince rûh sarhoş olur. Sâki tecellî edince varlığı yeniden başlatır ve O zaman sarhoşluk ayıklığa [*sahv*] döner.

Men nistem ey nigâr tû hestem kun
Yek cur'a şarâb-ı vasl ber destem kun
Bâ men be-nişîn be-halvet u mestem kun
Ger sîr şevî be-nükteî pestem kun
 Ey sevgili, ben ben değilim, sen beni ben yap!
 Bir yudum vuslat şarabı sun elime!
 Yanı başıma otur yalnız olarak, beni sarhoş et!
 Şarab ile pür ettikten sonra ise ince bir nükte ile beni hafiflet!

Yokluk ise dostlukta sır olmandır. Artık ne bu âlemde ne de öteki âlemde görünür olursun. İki âlem de dostlukta, dostluk da dostta sır olmuştur. Şimdi ne “ben” diyebilirim, ne de “O”!

Ez dide vu dûst fark kerden ne-nikûst
Yâ ûst be-cây-ı dide yâ dide hod ûst
 Gözü ve dostu birbirinden ayırmak câiz değil!
 Ya o gözün yerinde ya da göz hepten o!

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Rabbim! Bulunanı istiyor, görünene söylüyorum. Neyim var, aradığım ne, gördüğüm ne, söyledğim ne? Bu arayış beni benden aldı, bu konuşmam beni kısıkvırak yakaladı ve mübtelâ kıldı. Rabbim! Bunu kendim yaptım ve kendim satın aldım, kendimi kendi elimle ateşe attım. Dostluktan seslendim, kalbimi ve rûhumu coşkuya verdim. Ey lutufkâr ve şefkat sâhibi! Bir girdâbadır kapıldım gidiyorum, tut elimi zirâ ki çok düşkünüm.

Z'în biş me-zen tû ey Senâî gam-ı aşk
K'âvâre çü tû be-sened der âlem-i aşk
Be-pezîr tû pend u gir yek reh kem-i aşk
K'ez âb-ı revân gerd ber âred gam-ı aşk
 Ey Senâî! Bundan böyle aşk derdinden bahsetme!
 Senin gibi nicesi aşk âleminde perîşân oldu gitti.
 Kulak ver, söz tut da aşk için ısrarcı olma!
 Çünkü aşkın derdi akan suyu toza, toprağa bular. (*Keşf* 2:94-96)

Merv şehrinden, Sem'ânî'nin genç çağdaşı ve hemşerisi, âlim ve vâiz Ebû Mansûr b. Erdeşîr el-Abbâdî (ö. 1152) çoğu kaybolmuş gözükten bir dizi eser yazmıştır. Bugün elimizde olan Farsça eseri *et-Tasfiye fi ahvâlî's-süfyye* adını taşır. Sâde ve sistematik bir biçimde yazılmış olan bu eser müellifin İslâmî ilimlerdeki, özellikle felsefe alanındaki

seviyesini yansıtmaktadır. Eserin dört bölümünde hem şeriat hem de tarikat olarak Allah'a giden yolu, temel makamları, zâhirî ve bâtinî hâlleri, ayrıca başka teknik terimleri ele almaktadır. Bâtinî hâllere ilişkin bölümde Abbâdî, konuyu anlatırken Farsça *dûstî* kelimesini kullanmasına karşılık muhabbetten yedi sevgi mertebesinin dördüncüsü olarak söz etmektedir. Onun sevgi tanımı, ilgili literatür tarafından çizilen resmin iyi bir özetini sunmaktadır:

Allah "*Allah bir topluluk getirir, O onları sever, onlar da O'nu severler*" (Mâide 5:54) buyuruyor. Bil ki bütün taleblerin sebebi muhabbettir. Kimin muhabbeti tam bir dostluk mertebesinde ise her türlü âfetten, değişmeden, şâibeden, kesâfetten ve şahsî isteklerden arınmış olmalıdır. Dostlukta hevâ maksadı, vuslat talebi ya da nefsin payına bir arzu bulunduğu sürece o türlü bir dostluk muhabbet olarak adlandırılmaya lâyık olmaz, ona ancak hevâ denilebilir. Kalp kendisinde olmayan bir şeye doğru yönelirse buna şevk denir. Bir başkasıyla tam bir âşinâlık varsa buna meveddet denir. Kişi dostluk için seçilmişse buna hullet denir. Dostluk her türlü âfetten arınmış ve sâdece dostun rızâsını kazanmaya yönelmişse işte buna muhabbet denir. Kişi dert ve belâ [*mihnet*] potasında erimiş ve fenâyâ doğru yüzünü yöneltmişse buna da aşk denir. Bu dostluk mertebelerinin her bir mertebesi, peygamberler, velîler ve mümin kullarda tahakkuk etmiştir. Dostluk yaratılmış bir şeyle ilişkilense bu mecâzdır, bu tür dostluk âfet doğurur ve kişiyi helâk edici durumlara düşürerek fesâda yol açar.

Bütün tâliblerin en önceki talebi şevkten doğar. Mârifet, hullet mertebesinde ve tâbi olanın tâbi olunana benzeme isteğinden zuhûr eder. Müminin, Mâbûd'unun emrine itâati muhabbetten gelir. Muhabbet üzere olanların vuslattan ve fırkatten kendi nasiplerine düşenleri dostluğun potasında arındırmaları da aşktan kaynaklanır.

Aşk doğrudan Hâlık'a izâfe etmek münâsip değildir, Rabbin sevgisine aşk demek lââyık değildir. Bunun sebebi Kur'ân ve hadiste muhabbet ve hulletten bahsedilmesidir. Muhabbet, hulletin nihâyetidir ve hulletten daha üstündür. Çünkü Allah hulleti İbrâhim'i (a.s.) kendine halîl edinerek, muhabbeti ise Muhammed'i (s.a.v.) kendine habîb seçerek gösterdi. Nitekim Muhammed (s.a.v.) bütün peygamberlerden her anlamda üstündür. İlâhî huzûrdan vahiy gelen önceki haberlerde şöyle nakledilmiştir: İbrâhim halîlim, Mûsâ safiyyim, Muhammed ise habîbimdir. İzzet ve celâlim hakkı için habîbimi halîlden de safiyyden de üstün kıldım.

Muhammed (s.a.v.) peygamberlerin en azîzi olduğu için muhabbet dostluğun en üstün hâlidir. Rabbimiz Mûsâ (a.s.) ile ilgili şöyle buyurur: “*Üzerine katımdan muhabbet bıraktım*” [ve elkaytü aleyke mahabbeten minnî] (Tâhâ 20:39). Müminlerle ilgili olarak ise “*Îmân edenlerin Allah’a olan sevgileri ise onlarınkinden çok daha güçlüdür*” [vellezîne âmenû eşeddü hubben lillâh] (Bakara 2:165) buyurur. Yine O’nun müminlere ve müminlerin O’na olan sevgisiyle ilgili “*Allah bir topluluk getirir, O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54) buyurur.

Allah’ın muhabbeti; rahmeti, kuluna teveccühü, kabûlü, keremi ve lutfudur. Müminin muhabbeti ise Hakk’ın rızasını kazanmak, şeriatın emrine uymak ve yaratılmış şeylerden yüz çevirmektir. Îmân sâhibi O’nun aşkıyla bütün şâibelerden arınır. Rabbin muhabbetini iki âlemdeki başka her şeyin sevgisine tercih eder. Bunun da ötesinde kul Rabbi dost edinirse Rab de kulu dost edinir. Böylece Hakk’ın dostlğundan kulun duyularına, düşüncelerine [havâtır], aklına ve kalbine pek çok medet ve inâyet gelir. Sonra “Ben onun duyması, görmesi ve destekleyicisi [müeyyid] olurum” haberinde olduğu gibi kulun kulluğuna âit nitelikleri Mevlâ’nın rabliğine âit niteliklere dönüşür.

Asıl olan ilâhî muhabbettir, kulun muhabbeti bu ilâhî muhabbetten doğar. Yaratılmışların hayâtı yaratıcının medet ve inâyetinden gelmesi gibi mevcutların muhabbeti de ilâhî muhabbetin mededinden gelir. Melik olan Allah, inâyetinin kemâliyle her şeyin karanlık topraktan ibâret olduğu buradan tâ levh-i mahfûza dek bütün yaratılmışlarda muhabbeti âşikâr etmiştir. Bu dostluk sâyesinde yaratılmışlar birbirlerine yakınlaşır ve bir diğerine âit mertebeleri talep ederler. Bu benzeme [teşebbüh] ve yakınlaşmadan [takarrüb] çeşitli geçişler ve yayılmalar [intikâlât] ortaya çıkar, âlemi ayakta tutan da işte bu geçişlerdir. Âlemin sonu gelince O, muhabbeti çekip alacak ve her şey yok olacaktır.

Tâliblerin talebinin mededi, sâliklerin gözlerinin nûru, tarîkatın erbâbının bekâsı, basîret sâhiplerinin sebât ve istikrârı hep hullet ve muhabbettendir. Kimin muhabbetten daha çok nasîbi varsa onun sırlardan ve kemâl hâllerinden hissesi daha fazladır.

Müminler bu âlemin dertlerinin yükünü muhabbetin medediyle taşırlar, âhiretin nimetlerinden muhabbetin hüneriyle istifâde ederler, ilâhî cemâli muhabbetin nûruyla görürler, Rabbin rızasını muhabbet vesilesiyle bulurlar, ebedî hayâta muhabbetin kuvvetiyle ulaşırlar ve muhabbet ağacından muhabbet meyvelerini toplayıp varlığın hakîkatini de muhabbetin içinde bilip tanırırlar.

O halde yolun başında olan mübtedî şevk sâhibi olmalı, yolun ortasındaki mutavassıt hullet üzere bulunmalı, yolun sonundaki müntehi ise muhabbet taşımalıdır. Aşkın kemâline ulaşan kişi gördüğünü görür çünkü aşkın hakîkati hikâyeye gelmez. Allah kalplerimizi kendi muhabbetinin mâdeni kulsın! Kalplerimizden bu dünyanın sevgisini çekip alsın! Kalplerimizin yüzük taşına dâimâ muhabbetini nakşetsin! Şüphesiz O çok seven [*vedûd*] ve duâlara karşılık verendir [*mucîb*]. (*Tasfiye* 170-173)

Kitabın dördüncü bölümünde Abbâdî, ilim, hâller, ahlâk ve edebe ilişkin tasavvuf kavramlarını açıklar. Her ne kadar filozofların Abbâdî'yi özellikle varlık mertebelerine ilişkin anlatımı dolayısıyla aşırı basitleştirdiği için eleştirmeleri kaçınılmaz olsa da hâlleri ele aldığı kısımda Abbâdî, aşktan İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'nın risâlelerini andıracak bir biçimde söz etmektedir. Yine de Abbâdî'nin iddiasının temel dayanağı, filozoflar ve sûfî mürşidler tarafından anlaşıldığı şekliyle aşkın âlemdaki genel rolünün iyi bir sunumunu vermektedir. Başlangıçta anılan nihâî hedef (*gâye*) kelimesi, Aristo'nun ereksel neden veya *telos* kavramına işaret etmek için kullanılmıştır. Bu anlamda *gâye*, varlığa gelmesinden ötürü bir şeyin yetkinliği (*kemâl*) demektir. İbn Sînâ'nın ifade ettiği üzere bütün şeyler kendi yetkinliklerine ulaşmak için çabalayan âşıklardır. Yalnızca nihâî hedefi anlamakla şeylerin ne olduklarını ve niçin tam olarak kendileri olmaya çabaladıklarını algılayabiliriz.

Soru: Aşk nedir? Cevap: Bil ki her şeyin nihâî bir hedefi [*gâyet*] vardır ve bir şey o nihâî hedefe ulaşınca daha önce sâhip olmadığı bir isim kazanır, kendi kemâlinin ötesine geçemez ve kemâlden noksâna doğru geri döner. Meselâ insan tabiatı bebekliği vaktinde gelişmeye ve yükselmeye yöneliktir, ömür döngüsünde zirveye [*gâyet*] ulaşıp da kemâle erince bozulmaya ve yaşlanmaya başlar. Aynı şekilde bir bitki de önce gelişip kemâle ermeyi ister ve onun kemâli meyve vermesidir. Bu noktaya ulaşınca gelişmesi durmaya, zayıflamaya başlar ve sonunda kurur. Yine bunun gibi, akıl sâhibi nefis [*nefs-i nâtıka*] de fayda bulmak için bir kişiye yaklaşır ve kendi saâdetini kemâle ulaştırmayı talep eder, Hakk'ı arayıp öğrenerek ilmin ve mârifetin kemâline erer. Bundan sonra yakın olduğu o kişiye yüzünü döner ve kendi nihâî hedefinden uzaklaşır. Nefis, nihâyetinde en evvel yaptıklarını görecektir.

Dostluk hâli de böyledir, önce mâşukun cemâline ilişkin ilk bakıştan daha fazlasını talep ederek ve dostluğun kemâlini arzulayarak artar.

Rûh, daha fazla artışın mümkün olmadığı en son noktaya ulaşınca şehvetin kirlerinden kurtulur ve her türlü nefsânî alâkalardan soyutlanır. Nihâyet dostluğun gâyesi ve kemâliyle ayrılıktan da kavuşmaktan da, ıztıraptan da rahattan da, yakınlıktan da uzaklıktan da el çekmiş olur. Buradan itibâren bozulmaya ve nasîbini terk etmeye başlar. Dostluğun bu nihâî noktasına ve kemâline aşk denilmiştir. Nefis ebedî saâdetin bilgisine ulaşınca bu kemâlin sonucu ölüm olur. İnsan ömür döngüsünün nihâî sınırına ulaşınca atâlet, yaşlılık ve kırgınlıklar baş gösterir. Hayvanlarda da kemâl aynı şekilde zayıflık ve âcizlik olarak ortaya çıkar.

Dostluğun nihâî hedefi ve varacağı son kendi kemâli itibarıyla aşk olup bunun sonucu âşkın sıfatlarının bozulup yıpranmasıdır. Artık âşkın kendi arzuları tamâmen hükümsüz kalmıştır, öyle ki âşkın isteklerini bile yerine getiremez hâle gelmiştir. Tıpkı sarmaşık [*aşaka*] denen bitkinin meyve veren bir ağacı sımsıkı sarıp onu kurutması gibi aşk hâli de insan nefisine ulaşınca ondaki şehvet ve ihtiras dallarını, insanda olup her biri mâşukun varlığından kendisine bir pay kapmak isteyen vahşi canavarlara, yırtıcı hayvanlara ve kuşlara âit niteliklerin sığındığı o dalları kurutur, hevesleri ortadan kaldırır, dünyevî alâkaları keser ve böylece kişi dostluğun en nihâî noktasında taleb ettiğinden yüz çevirerek tercihe dayalı bir ayrılığa yönelir. Ardından bu hâlin safâsı içinde âşkın elemiyle çâresiz ve dermânsız kalarak fâni olur. Şerîat sâhibi olan Hz. Peygamber (s.a.v.) işte bu yüzden aşka düşmüş kişileri şehid hükmünde saymıştır: “Âşık olan ve bunu gizleyen, iffetli yaşayan ve öylece ölen, şehit olarak ölmüştür [*men aşaka ve keteme ve affe ve mâte, mâte şehidâ*].”

Mâdenlerin taleblerinin de bir nihâî noktası vardır. Zümrüt ve laciverttaşı [*lâjûr*] gibileri bu nihâyete ulaşınca bitkilere karışır [bitkilere karışmak mâdenlerin kemâlidir]. Nasıl ki üzüm, hurma ve genel olarak diğer bitkiler de fil, kurt, koyun ve genel olarak büyük uzuvlara sâhip diğer hayvanlara karışırlar. Hayvanların mertebesi ise konuşmayı ve benlik kazanmayı öğrenip insan tabiatı kazanmasıyla tamamlanır. Âdem oğlunun nihâî sınırı, ilk akıl ve küllî cevherle benzerlik kazanabilecekleri risâlet ve nübüvvettir. O noktaya ulaşınca cismânî şeylerin civarından bütünüyle uzaklaşırlar ve üzerlerinde rûhânî cevher özelliklerinden başka hiçbir şey kalmaz. Bu herkes için böyledir.

Aşama aşama geliştiği için konuşmada da aynı durum söz konusudur. Bu durum, bir zaman nazım, bir zaman mesel, bir zaman hikmet ve bir zaman da nasihat olarak tezâhür eder. En son nokta olan vahye geldiğinde ise yaratılmışlık sınırlarının ötesine geçer ve kadîm olma örtüsüne bürünür çünkü artık Allah'ın sözü duyulmaktadır.

Fiiller de böyledir. Âdetler ve alışkanlıklar tabiat olur, daha sonra ibâ-re ve ifâdeye dönüşürler. Ardından niyetle sıdk ile ihlâs ortaya çıkar. En sonunda fiillerin hükmettiği sahadan çıkarak din adını alır ve artık Mâbud'a izâfe edilir: "*Hâlis din Allah'a âit değil midir?*" [*elâ lillâ-hi'd-dinü'l-hâlis*] (Zümer 39:3).

Yine aynı şekilde insan mârifet denilen âşinâlık hâline ve ardından da dostluk hâline ulaşır. Muhabbet ve hulletten mükemmelliğe yöneldiği zaman kişi bütün arazların ötesine geçer ve âşık olur. Aşk ismini kabûl eder hâle gelince hayâlin ve vehmin dışına çıkar, ilâhî nûrlar gibi isimler almaya başlar. Yâni yolcunun dostluk yolunda ulaştığı son noktaya aşk ismi verilmiştir. İnsan birden inleyip yakarmaya başladığında bu durumdaki kişinin ulûhiyete benzemekle nitelendiği söylenir. O; ibâdet ettiği için abîd, O'nu bildiği için akıl sâhibi ve tanıdığı için ârif olarak adlandırılır; O'ndan başka her şeyden sakınıp uzaklaştığı için zâhid, sâdık bir kasd ve niyetle O'nu talep ettiği için muhlis adını alır; O'nun dostluğuna adım attığı için kendisine müştâk denilir; bütün yaratılmış şeyleri kendi rızâsıyla bir kenara ittiği için halil denilir; O'nu müşâhedede kendi varlığından geçtiği için habîb denilir; kendi fenâsını ve bekâsını dostun varlığında yok ettiği ve dostluğuna hiçbir bahâne ve gerekçe aramayıp tam tersine sırf mâşukun zâtına benzemeye odaklandığı [*müstağrak*] için ona âşık denilir.

Aşk, rûhun bedenden ayrılma sebebidir, böylece rûh süflî şeylerden uzaklaşıp bütünüyle ulvî şeylerin âlemine yükselir. Aşkın böylesi dostu müşâhedenin nûrundan doğar. O ansızın çakan bir şimşek gibi gelip gözleri aydınlatır, kulaklara ses getirir, hareketi hızlandırır, yaratılmışlığa âit niteliklerden insanı uzaklaştırır. Artık kişi bir iş yapacak olsa bunu kendi amacı ve çabasıyla yâhut başka bir kimse için değil sırf o iş dostun aşkına mâtuf olduğu için yapar. Onun iyiliği de kötülüğü de başkalarına irâdesi dışında ulaşır. Yine o aşkıdan ötürü başka hiçbir şeyle ilgilenmez ve buna vakti de yoktur.

Aynı şey gökyüzü ve oranın sâkinleri için geçerlidir. Onların Mâbud'a karşı aşkları öylesine güçlüdür ki sürekli talep hâlinde olup dâimâ hareket ederler. Hareketlerinden kendi kasıtları ve tercihleri olmaksızın dünyaya –iyi ve kötü, tâlih ve tâlihsizlik gibi– nice nice eserler ve türlü türlü nûrlar yayılır. Çünkü gökyüzünün sâkinlerinin Mâbud'a karşı olan aşklarından dolayı ne kendilerine ne de başkalarına ayıracak vakitleri vardır. Tersine onları meşgul eden yegâne şey aşklarının şiddetidir ve bu meşgûliyetin emâreleri âlemde kendisini gösterir. Sonra gâyelerine ulaştıklarında hareketlerinin kökeni olan aşkları sükûnetlerinin

kaynağı hâline döner. Âniden sükûnet ve hareketsizliğe bürünürler, ardından kıyâmet kopar ve yeniden diriliş başlar. Yeryüzündeki aşk da âşıkın rûhunda gökyüzünde yaptığıнын aynısını yapar.

Âşık olan ne isimde ne mânâda hiçbir iddiada bulunmaz. Aşk ne sonradan yaratılmışlarla ilgili ne de kadîmliğin âlemine âit olup gayb perdesinden kalbin penceresine düşen ışınlardır. Vâkıanın² sayhasını dört bir yana yayar, âşıkı her şeyden ve her mekândan çekip alarak mâşukun has odasında onu kurban eder. Çünkü aşkın evveli vesvese ve endişe [*vesvâs*], âhiri ise mahrûmiyettir [*iflâs*]. Aşk îzâh ve delillerle ifâde edilip bilinmese de bu meseleyi başka kitaplarda daha ayrıntılı olarak açıkladık. Bu cevap sana yeterli olacaktır. (*Tasfiye* 208-211)

İNSANIN DOSTLUĞU

Yukarıda yer verdiğimiz muhabbet bahsinin başında, karşılıklı sevginin beyân edildiği âyetin ardından Abbâdî şöyle yazmıştı: “Bil ki bütün taleblerin sebebi muhabbettir.” Bu cümle aşkın âlemdaki rolünü özetler: Allah’ın var olması mümkün olan her şeye dönük sevgisi ve rahmeti, her şeyi kendi yetkinliklerini aramaya sürükler. Bu noktaya işâret etmekle mürşidler, insanlara isteyerek veya istemeyerek seveceklerini ve bunun sonuçlarını tadacaklarını hatırlatırlar. Aştan kaçış olmadığı için onların aşkı doğru şekilde almaları gerekmektedir. Onu doğru şekilde almanın, hakkını vermekle doğru- dan ilgisi vardır. Bu nokta kelime-i tevhid ile açıklığa kavuşturulur: “Allah’tan başka gerçek sevgili yoktur.” Bu söz başkaları için olan sevginin gayr-ı meşrû olduğu anlamına gelmez, bilakis insan Allah’ı severken Allah’ın sevdiği şeyi sevmek zorunda kaldığı çünkü sevgi için sevgiliye benzemek gerektiği anlamına gelir.

Sevgiden başka seçiminizin olmadığını söylemek tekvînî emir tarafından yönetildiğimiz anlamına gelir. Sevginin sonuçlarını tadacağımızı söylemek sevgide belli bir seçim özgürlüğüne sâhip bulunduğumuz ve bu ölçüde sorumlu tutulacağımız anlamına gelir. Tekvînî emir sevmemizi gerektirir ve dinî [teklîfî] emir sevgimizi değerli nesnelere yöneltmeye çağırır. Meybudî, perdelerin kalkacağı ve insan-

2 Vâkıa kelimesi Kıyâmet günüyle ilgili olaylar için Kur’ân’da kullanılan birkaç isimden biridir. Şu âyetlerde geçmektedir: “Gelmesi kesin olan geldiğinde, onun gelişini inkâr edecek kimse yoktur.” (Vâkıa 56:1-2). Abbâdî’nin zihninde genellikle küçük kıyâmet (*kıyâmet-i suğrâ*) denilen nefsin fenâsından sonra Allah’ta beka bulması husûsu var görünmektedir.

ların gerçekleri yüz yüze göreceği kıyâmet gününü anlatan “*O gün yakın dostlar birbirlerine düşman olacaklar ancak takvâ sâhipleri müstesnâ*” (Zuhruf 43:67) âyetinin tefsîrinde bu noktayı ifâde etmektedir:

Bil ki gerçekte dostluğa lâîk olan ancak ve ancak Allah'tır. Bunun sebebi kemâl üzere olan cemâlin ve ebedî celâlin, ezeli zâtın ve ebedî sıfatların, sonsuz varlığın ve sınırsız keremin, vâsitasız ilmin ve âletsiz kudretin yalnızca O'na âit olmasıdır.

Hız. Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) şöyle dedi: “Kişinin Allah'a hâlis muhabbeti onu bu dünyadan alıkoyar ve bütün insanlardan uzaklaştırır.” Hakk'ın sevgisinin sâfiyeti kişinin kalbini mesken edinince bu dünyayı talep etmenin ve insanların rızâsını gözetmenin bulanıklığı [*küdûret*] o kişinin kalbini terk eder. Daha sonra herhangi bir yaratılmışı sevecek olsa bu yalnızca onun Hak ile bir irtibatı ya da dostları vâsıtasıyla Hak ile bir alâkası dolayısıyladır. Kişi birisini sevince onun meskenini de, yöresini de, beldesini de sever. O yüzden Allah müttakîlerin ve zâhidlerin [*pârsâyân*] Kâbe ile ilgili sevgisi hakkında şöyle buyurur: “*Onun dostları ancak takvâ sâhipleridir*” [*in evliyâuhû ille'l-müttakûn*] (Enfâl 8:34) buyurur. Allah'ın elçisine olan sevgi kendi ifâdesiyle şöyledir: “Beni Allah'a olan sevginiz için seviniz! [*ahibbûni li-hubbillâh*]” O halde bütün sevgilerin nihâyeti ilâhî huzûrun cemâlinin mükemmelliğidir. Nitekim şu âyet buna işâret eder: “*Şüphesiz son varış Rabbinedir*” [*ve enne ilâ rabbike'l-müntehâ*] (Necm 53:42). (Keşf 9:88)

Ontolojik olarak –tekvinî emre özgü perspektiften– yaratılıştan O'nun güzelliğini algıladıkları için insanlar Allah'tan başka şeyleri severler. Normal unutkanlık durumlarında, insanların bütün güzelliğinin Allah'ın isimleri ve sıfatlarının bir yansıması olduğunu tanımaya ilişkin bir kavrayışları yoktur. Bundan dolayı güzelliğin görüldüğü kimseleri severler. Ahlâkî ve spiritüel olarak –dinî [tekîfî] emre özgü perspektiften– insanlar, Allah'ın ahlâkına uyan kimselerin güzelliğini sevmeye çağırılırlar. Tıpkı Allah'ın güzel iş yapanları ve samîmî olanları sevdiği gibi insanlar da böyle yapmalıdır. Başkaları için olan aşk, Allah'a olan aşkın doğal bir sonucudur. Aynı şekilde insanlar Allah'ın nefret ettiğinden nefret etmelidirler. Allah çirkinliği ve ikiyüzlülüğü sevmediğini söylediği zaman insanların da bunları sevmemesi gerekmektedir. Güzelden ziyâde çirkine yönelmek aşkın doğasına ters düşer.

Meybudî, tefsîrinde Allah'tan başkasıyla olan dostluktan birçok pasajda söz etmektedir çünkü Kur'ân defalarca başkalarına karşı mer-

hamet, sevgi ve ihsân ile davranmayı emir buyurmaktadır. Meybûdî'nin konuya ilişkin bâzı açıklamaları şöyledir:

“Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin” (Âl-i İmrân 3:28). Kulun îmânının hakikati ve tevhîd yolunda sülûkünün gâyesi onu Allah ile dostluğa yöneltir. Dostluğun hakikati muvâfakat, yâni O'nun dostuna dost düşmanına da düşman olmaktır. Şerîatin sâhibi olan Hz. Peygamber (s.a.v.) buna şu sözünüle işâret etti: “İmânın en sağlam kulpu Allah için sevip Allah için nefret etmektir [evseku ura'l-imân el-hubbu fillâh ve'l-bugzu fillâh].”

Eskiler âlemlerin Rabbinin önceki peygamberlerden birisine şu vahyi gönderdiğini bildirirler: Kullarıma de ki, bu dünyada zâhidlik yaptınız ve böylece kendi rahatınız için acele edip dünyada iken sıkıntılardan kurtuldunuz. Ancak bu itâat ve zühdünüzde kendi izzetinizi ve şöhrerinizi düşündünüz. Şimdi düşünün hele, benim için ne yaptınız? Hiç benim dostlarımı sevdiniz mi, benim düşmanlarıma düşmanlık duyduunuz mu?

Bu Îsâ'ya (a.s.) söylediğinin aynısıdır: Ey Îsâ! Gökyüzünde ve yer yüzündekilerin hepsinin ibâdeti dinin yolunda seninle birlikte olsa, benim dostlarıma sevgin ve düşmanlarıma düşmanlığın yoksa bütün ibâdetlerin faydasız olur, sana hiçbir kâr getirmez.

Ebü İdrîs Havlânî'nin Muâz'a şöyle dediği rivâyet edilir: Seni Allah için seviyorum. Muâz şöyle cevap verir: Müjdeler olsun! Allah'ın elçisinden duydum ki Allah kıyâmet gününde yüzleri dolunay gibi parlayanlar için arş-ı mecîdde tahtlar hazırlayacak. Herkes mahşerin heybetinden korku içindeyken bu kimseler emniyet içinde olacaklar. Herkes dehşet içinde, onlar ise sâkin olacaklar. “Ey Allah'ın elçisi, bunlar kimlerdir?” diye sordular. “Birbirlerini Allah için sevenler” diye buyurdu. Rivâyete göre Allah şöyle buyurmuştur: “Birbirlerini benim için sevenlere, benim için bir araya gelenlere, benim için birbirlerini ziyâret edenlere, benim için infâk edenlere kendi sevgimi vâcib kıldım.”

Mücâhid şöyle dedi: Allah'ın dostları birbirlerine tebessüm edince günahları bir ağacın yaprakları gibi dökülür. Onlar Allah'a tertemiz ulaşacaklardır, Allah onları mahşer günü koruyup esirgeyecek, emniyet içerisinde tutacaktır. (Kef 2:83)

“İşte öyle, siz öyle kimselersiniz ki onları seversiniz fakat onlar sizi sevmez” (Âl-i İmrân 3:119). Müminlerin kalpleri tertemizdi ve cömert [kerim] tabiatlıydılar. Yabancıardan şefkat ve merhameti esirgemezlerdi. On-

ların iyiliklerini ve îmân etmelerini yürekten isterler, ister tanıdık olsun ister yabancı, hepsinin kurtuluşlarını arzu eder ve Allah'ın rahmetini onlardan esirgemezlerdi. Hep akıllarından geçen şuydu:

Biyâ halvâ ki hest habibü'l-kulûb
Hem hâs râ be-şâyed u hem âm râ
 Helva getirin çünkü gönüllerin sevdiğidir,
 Hem havâs için hem de avâm için lâyıktır.

Muhammed (s.a.v.) aynı şefkati yabancılara gösterdi ve "Allah'ım kavmime hidâyet ver! Çünkü onlar bilmiyorlar" dedi.

Kâfirlere gelince, onların kalplerinde sâflık, tabiatlarında da vefâ yoktu. Müminlerin iyiliğini istemediler, onları sevmediler de. Onlara isâbet eden iyilikten huzursuzluk duydular, kötülükten ötürü de sevindiler. Nitekim Allah "*Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır; başınıza bir musibet gelse, buna sevinirler*" (Âl-i İmrân 3:120) buyurur.

Elbette herkes kendisine uygun olanı yapar çünkü testi içindekini sızdırır. Mümin cömert ve müşfiktir çünkü îmânın gereği kerem ve civanmertliktir. Kâfir ise kınayan ve kötülük isteyendir çünkü küfrün gereği de alçaklık ve aşağılıktır. Mümin Allah'ın yaratıklarını kurtuluş ve selâmete, kâfir ise ateşe ve esârete çağırır. Allah bu duruma şu âyetle işâret eder: "*Ey kavmim! Ne oluyor da ben sizi kurtuluşa çağırırken siz beni ateşe çağırıyorsunuz?*" (Mü'min 40:41). (Kef 2:262)

"Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen müstesnâ" (Nisâ 4:114). Bu âyetle beyân edildiği üzere kulların en hayırlı işleri üçtür: Sadaka, iyilik [*ma'rûf*] ve insanların arasını düzeltme [*ıslâh beyne'n-nâs*]. Bu âyetle beyân edilen iyilik tek bir şahsa münhasır olmayıp faydası başkasına ulaşan anlamındadır. Zâten makbûl olan kendine bir kapı açmak değildir, asıl mârifet ve civanmertlik başkası için bir kapı açmaktır. Pîr Bû Ali Siyâh şöyle dedi: Kendini hoş tutup mutlu etsen ne olur ki? İş başkasını mutlu etmektir! Muhammed Mustafâ (s.a.v.) "İnsanların en kötüsü yemeğini tek başına yiyendir" dedi.

Sadakaya gelince, bu malla, bedenle ve kalple verilen olmak üzere üç çeşittir. Malla verilen sadaka nimetleri infâk ederek muhtaç olanı rahatlatmak ve onunla dert ortağı olmaktır. Bedenle verilen sadaka onlar için hizmette bulunma hakkını kâim kılmaktır. Kalple verilen sadaka ise güzel niyete ve sağlam himmete sâdık kalmaktır. Bunlar fakirlere yönelik sadakadır. Zenginlere yönelik sadaka türü de vardır.

Bu onlara karşı cömert davranmak ve ihtiyaçlarını onlara sunmamaktır. Onların sadakalarından ümit beklememek ve onların hiçbir şeyine göz dikmemektir.

Sadaka, iyilik [*ma'rûf*] ve insanların arasını düzeltme bir kişide toplanınca o kişi baştan ayağa muhterem olur, rabliğe âit sıraların sade fi kesilir ve ulûhiyete şehâdet edenlerin nezdinde müteber hâle gelir. İsmi siddikların arasına yazılır ve yarın siddiklarla birlikte haşredilir. Azîz olan Rabbin vaad ettiği muazzam ecir işte budur: “*Biz onlara büyük bir ecir vereceğiz*” [*fe-sevfe nü'tihi ecran azîmâ*] (Nisâ 4:114). (*Keşf* 2:695)

“*Muhakkak ki müminler kardeşdir*” [*inneme'l-mü'mînîne ihvetün*] (Hucurât 49:10). Müminler, aralarında kardeşlik bağının kurulduğu ezelden âlemlerin Rabbi tarafından esirgenmiş olanlardır. Bu hiçbir zaman kopmayacak bir kardeşlik, hiçbir zaman kesilmeyecek bir yakınlık ve ilelebed sürecek bir neseptir. Nitekim haberde gelmiştir: “Kıyâmet gününde benim sebebim ve nesebimin dışındaki bütün sebepler ve nesepler kesilecektir.” Burada kastedilen nesep, toprak ve suyun değil din ve takvânın nesebidir. Öyle olsaydı Ebû Leheb ve Ebû Cehil'in de bundan nasîbi olurdu. Allah'ın “*Muhakkak ki Allah'ın katında en üstün olanınız en çok takvâ sâhibi olanınızdır*” [*inne ekremeküm indallâhi et-kâküm*] (Hucurât 49:13) âyetiyle işâret ettiği de budur.

Ey civanmert! O ki bütün müminler îmân ve takvâ bakımından kardeşin ve akrabandır, öyleyse kardeşliğin hakkını ver ve akrabalığın gereğini yerine getir. Onlarla iyi geçin, diğerkâmlık [*îsâr*] ve fütüvvet yolunu tut ve karşılık beklemeksizin hizmette bulun. Hatâ yaparlarsa onlar için mâzeret gözet, hasta olduklarında ziyâretlerine git, kendi hisseni bir kenara koy ve onların paylarını çoğaltmaya bak. Kardeşliğin hakkı budur. Buna gücün yetiyorsa ne âlâ, aksi takdirde hicret et.

Zünnûn el-Mısri'ye sordular: Kimlerle sohbet edip yoldaşlık yapalım, kimlerin yanına gidip gelelim? “Hiçbir şeye sâhip olmayanla, hiçbir hâlini kınamayanla ve sen değişsen de değişmeyenle” diye cevap verdi. Zünnûn ilk olarak “Hiçbir şeye sâhip olmayanla yoldaş ol” diyor, yâni sâhip olduğu hiçbir şeyi kendi hakkı olarak görmeyenlerle, kardeşlerinin hakkını kendi hakkından daha üstün görenlerle yoldaşlık et. Bu dünyada nerede bir husûmet doğarsa, senlikten ve benlikten doğar. Yoldan senliği ve benliği kaldırırsan muvâfakat ve uzlaşma gelir husûmet gider.

Zünnûn ikinci olarak seni hiç kınamayan ve sende bir kusur görünce senden uzaklaşmayan kişiyle yoldaş olmanı söylüyor. Yâni âdem oğlu-

nun hatâ ve kusurdan berî olmadığını, kusursuzluğun ancak Kuddûs isminin yegâne sâhibi olan Rabbe âit olduğunu bilenlerle yoldaşlık et. Bir adamın karısı vardı ve adam ona çok âşıktı. Kadının gözünde beyaz bir leke vardı ve adam eşine olan sevgisinden ötürü bundan habersiz olup eşinin kusurunu görmüyordu. Eşine aşkının azalmaya başladığı bir gün “Gözündeki bu leke ne zaman oldu?” diye sordu. Kadın “Bana duyduğun aşk azaldığında” diye cevap verdi. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) “Bir şeye duyduğun sevgi seni kör ve sağır eder [*hubbukeş-şey'e yu'mî ve yusımmu*]” buyurdu. İnsanın sevgisi onu mâşukun kusurlarını görmeye karşı kör, başkalarının kınamalarını duymaya karşı da sağır eder.

Zünnûn üçüncü olarak sen değişsen de değişmeyenle yoldaşlık etmeni söylüyor. Bu sözlerle o yaratılmışlara dönük yoldaşlığı kastetmektedir. Yâni şöyle demektedir: Yoldaş olacaksan yaratılmışlarla değil Hak ile yoldaş ol çünkü sen değişince yaratılmışlar da değişir fakat Hakk'ın ahadiyetinin celâli ve samediyetinin kemâli yaratılmışlar ne kadar değişseler de aslâ değişmez.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Sen müminlerin sığınağısın [*penâh*] ve uğraşıp didinenleri [*kâsıdân*] yolun sonunda beklersin. Ne azizdir senin isteyip de beklediğin kişi, kaçacak olsa sen yoluna çıkarsın. Ne tâlihlidir sana âit olan! Peki beni de kendine âit kılacak mısın? (*Kef* 9:268-269)

Bâzı hadisler, kan bağı ve soy tarafından kurulan sevgi ve merhamet bağlarını koparmak anlamına gelen rahmi kesmenin (*kat'u'r-rahim*) çirkinliğine işâret eder. Bu sözler, yaratıcı rahmetin insânî mahalli olarak rahmin, rahmeti her şeyi kuşatan (A'râf 7:156) Rahmân olarak Allah ile sıkıca irtibatlı olduğunu anlatmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber bir kudsî hadiste Allah'ın şöyle buyurduğunu aktarır: “Ben Allah'ım, ben Rahmân'ım. Rahmi ben yarattım ve ona kendi ismimden bir isim verdim. Her kim rahmi keserse ben de ona rahmetimi keseceğim ve her kim rahmi gözetirse ben de onu gözeteceğim.”

Ensârî *Çihil u du fasl*'ın 28. faslını rahme ayırır ve bu fasla rahim ile ilgili iki hadis naklederek başlar. Bu hadislerden birisi şöyledir: “Rahmi kesen kimse cennete giremez.” Ensârî, eğer insan ilişkileri Allah nezdinde böylesine önemli ise Allah ile ilişkimizin bundan çok daha önemli olduğuna işâret eder. Elbette kişi komşusunu kendisi gibi sevmelidir fakat bu sevgi tüm kalbi, aklı, rûhu ve kuvvetiyle Allah için olan sevgiye dayanmalıdır. Ensârî “bu topluluk” ile Allah âşıklarını ve “bu sohbet” ile sevgi uğraşını kasteder.

İşâret: Kişi akrabasıyla ilişkiyi keserse hâli bunun gibi olur. Dostla alâkasını kesen kişiyi düşün, bu kişinin hâli nice olur? Dostun dostluğunu kesen kişinin hâli nice olur? Peki ya O'nun dostlarıyla dostluğunu kesmesi nasıl olur? Akrabasıyla alâkayı kesen kişi rahmetten uzak kalmayı seçmiş demektir. Bunlarla ilişkiyi kesen kişi Allah'ın yakınlığını ve vereceği yüksekliği [*rif'at*] reddetmiş demektir çünkü "*Allah takvâ sāhipleri ve iyilikte bulunanlarla berâberdir*" (Nahl 16:128).

Dostun dostlarıyla değil kendinle alâkayı kes! Dosttan gayrısına değil bu sohbele katıl! Bunlarla ilişkiyi varlıkla [*hestî*] değil yoklukla [*nistî*] kur çünkü kendinde var olmaya devam ettikçe bunlardan uzak kalır ve nefsinle birlikte olursun.

Bu topluluğun arasında öyle bir nisbet ve irtibat bulunmaktadır ki aralarında sen-ben yoktur. Aralarındaki yakınlık nefislerinden uzaktır. Bu yakınlık bedeninin toprak ve çamurundan çok önceydi çünkü "*Rûhlar içtimâ etmiş askerlerdir [el-ervâhu cünûdun mücennedetün]*", onlar birbirlerine perde değil aynadırlar. Kendinle irtibâtı kes ki bu topluluk içine katılabilesin. O zaman cenneti nakit sermâye olarak, hayâtı ebedî olarak, rahmeti yağmur gibi, Rahîm olanı âşikâr biçimde, bütün vesîleleri ve bahâneleri de gizlenmiş olarak görürsün. (*Çihil* 168-169)

Aynı eserin 32. faslında Ensârî başkalarını sevmenin, Allah sevgisine erişmenin bir parçası olarak niçin önemli olduğunu açıklar. Ensârî "Kişi sevdiği ile berâber olacaktır" hadîsine yer vererek konuya başlar ki söz konusu sevgi birlikteliği kişinin dinî mükellefiyetlerini iyi yâhut kötü bir şekilde yerine getirmesinden bağımsızdır. Başka bir ifâdeyle insanlar dost seçimleri dolayısıyla yargılanacaklardır. Bu pasajdaki *dûst* kelimesinin belirsiz olduğuna, Ensârî'nin dost ile aynı zamanda Allah dostu olan bir dost insanı mı yoksa bir dost olarak Allah'ı mı kastettiğinin açık olmadığına dikkat çekmek istiyorum. Her durumda Ensârî'nin söylediği, âlemi harekete geçiren aşktan başka bir şey değildir. Ayrımların aşk nesneleri arasında çizilmesi gerekir, aşkın kendisinde değil. Sevmek ilâhî bir sıfatı –zayıf da olsa– gerçekleştirmektir. Mevlânâ'nın işâret ettiği gibi bütün mecâzî aşklar bize nasıl gerçek ve uygun bir şekilde sevmemiz gerektiğini, yâni Hakk'ı nasıl sevmemiz gerektiğini öğretmektedir.³

İşâret: Bir adam dostuyla birlikte ve onun yolunda gitmektedir. Sürekli aynı yöne gidemese ya da belki dostu kadar ilerleyemese bile yine onun

3 Mecâzi ve hâkiki aşk arasındanki fark için bkz. Chittick, *Sufi Path of Love*, 200-206.

yolunda yürümeye devam eder. Çabalamasıyla, gayretiyle, ciddiyeti ve talebiyle onunla birlikte olur. Gece gündüz onun eteğine yapışıp, bineğinin eyerine tutunur, ona benzemek için seccâdesini onunla birlikte serer. Onun işlerine ve emirlerine uymak için bu dünyadan vazgeçer. Evini, yurdunu, âilesini geride bırakır ve bütün hayâtını ona vakfeder.

Her ne kadar huzûr-ı kalpte, cem' hâli üzere olmada ve velâyet makâmında onun gibi olamasa da gayret, ciddiyet ve ibâdetle onun gibidir ve yalnızca onun makâmını arzu etmektedir. Şüphesiz gücünün yettiği ölçüde de yetmediği noktada da onunla birlikte olacaktır. İrâde, muhabbet ve râğbette onunladır ve gücünün yettiği ve elinin yetiştirdiği yere kadar ulaşacaktır. Kendi imkânıyla ulaşamadığı yere de dostluk ve muhabbetle ulaşacak, şüphesiz bugün de yarın da sevdigiyle berâber olacaktır.

Dostun darbesiyle yaralanan kimseye ne mutlu! O'nun dostluğunun ateşinden ötürü yerinde duramayıp bî-karâr olan kalbe ne mutlu! Gerçi dostluk kalpte değil rûhtadır, hattâ rûhta bile değildir ama rûha işâret eder. Dostluk semâvî bir hediye ve yüce bir kaftandır, “benlik” ya da “bizlik” değildir. Dostluk bilinip de alıp götürülecek bir şey değildir. İşin nereden geldiğine ve kimden olduğuna bak! Ansızın gaybdan geliveren bir şeydir bu.

Dostla yaşamak hayâttır, dosttan ayrı düşmek ise âdetâ yaşayan bir rûhtan ayrı kalmaktır ancak seven kişi bunu bilir. Uçsuz bucaksız der-yâları katetmek ve sivri kılıçlar üzerinde uyumak dosttan ayrı kalmaktan daha kolaydır. Rûhuyla yaşayan kişi ekmek ve suyla yaşar, dost ile yaşayan kişi ise ebedî yaşar. Dost olmaksızın yaşamak körlüğün işâretidir. Dostu hatırlamaksızın yaşamak, yemin olsun, hayat değildir. Öyleyse ey tâlib, boş heyecânı dostluk sayma! Çünkü O'nun dostu olan yalnız O'nun dostu iledir yahut O'nunla aynı makâm üzeredir.

Dostluğun bir nişânı da dostun her hâlûkârda dost ile birlikte olmasıdır, sevinçte de kederde de aynı havayı soluması, onunla hemdem olmasıdır. Hz. Peygamber hicret ettiğinde sahâbesinin de onunla birlikte hicret ettiğini görmez misin? Ne zaman bir kılıç çekse ya da ona karşı bir kılıç çekilse hep onunla berâber oldular. Namazda mübârek ayakları şiştiğinde, bu dünyayı elinin tersiyle ittiğinde, olup biten her durumda, ortaya çıkan her olayda ve ibâdetlerin edâsında hep onunla birlikteydiler.

O'nun dostluk iddiasında bulunanlara “Allah’a dost olmak istiyorsanız bana uyun” demesi de haktır: “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi*

olun ki Allah de sizi sevsin” (Âl-i İmrân 3:31). Yalnız burada sözle yetinmeyip bizzat adımlarınla ittibâ etmenin gerektiğini beyân buyuruyor. İttibânın işâreti, sözle yetinmeyip ileri doğru bir adım atmaktır. Dostluğun işâreti dost her nereye giderse ve her ne olursa olsun onu tâkip etmektir. Üveys el-Karanî Hz. Peygamber’den (s.a.v.) sûreten uzaktı ama Hz. Peygamber’in dışı kırıldığında onunla birlikteydi. Ciddiyet, gayret, hizmet ve ibâdetle ondan bir nefes ayrı olmadı, hiçbir zaman çaba göstermekten geri durmadı, Hz. Peygamber’e olan dostluğu ondan ayrılmasına izin vermiyordu. Çünkü dosttan “Dost ile birlikte ol!” sözünü duymuştu.

Dostluğun bir şartı da muvâfakattır. Dosttan ayrılık küçümsenecek bir mihnet değildir çünkü ayrılığın kendisi bir cefâdır. Dost söz konusu olunca ayrılık, dertlerin ve meşakkatlerin en zorudur.

Dost bozulmuş olanlarla [*müfsidân*] bozulur, kıymetli olanlarla [*muslihân*] kıymet kazanır. Ey kıymetli kişi [*muslih*]! Kendinde bozulmuş ve kötü [*müfsid*] birisine karşı bir meyil duyuyor ve ona ya da kötülüğüne yoldaş oluyorsan dikkat et ve âcilen ondan uzaklaş. Bu meyil seni sakın onunla dost etmesin, yoksa onlarla dostluğun seni helâk eder. Ey kötü ve bozulmuş kişi [*müfsid*]! Kıymetli birisine ya da bizzat kıymetin kendisine karşı bir meyil duyuyorsan hemen ona yapış ki seni kıymetli olanla dostluğa çeksın, böylece sayısız nimetin sâhibi olursun çünkü dost dostla birliktedir.

Kötülükten ve kötülerden uzak durarak iyilerle [*nikân*] dostluğun hürmetini korumaya bak. İyiliğin dostluğunu kötüye verme çünkü kötüyle yoldaşlık iyi olan hakkında kötü düşünceler doğurur. Bedbahtlığın ve bedbaht olanın en açık işâreti iyilere hürmetsizliktir. Bel’am bütün ibâdetine ve kulluğuna rağmen bir dosta karşı hürmetsizliğinden dolayı köpek mertebesine indirildi. “*Onun durumu bir köpeğin durumuna benzer*” (A’râf 7:176). Ashâb-ı Kefh’in köpeği ise O’nun dostlarına karşı hürmeti gözetti ve köpeklikten büyük dostlar arasına yükseldi. “*Onlar yedi kişidir, sekizincileri de köpekleridir diyecekler*” (Kehf 18:22).

Ey tâlib! Eğer kendinde iyilere hürmeti ve onları ziyâret etme isteğini zayıf görüyorsan imtîhân ve belâ elbisesini kuşan çünkü bu zayıflık ebedî tâlihten mahrûm olma alâmetidir. Böyle bir nasipsizlikten Allah’a sığınınız!

Mevlâ’ya yakınlığın emâresi muhabbetir, muhabbetin belirtisi de sarhoşluk [*mestî*]. Sarhoşluk üzereyken insan kendi varlığından bıkip usanır [*bîzâr*] ve kendisine kulluktan kurtulur [*fârîğ*]. Bu tâlihi eli-

ne geçirirsen kendinden kaçıp O'na bağlanmış olursun. Perdeli olarak kalmanın zilletinden ve ilâhî azarlamanın [*itâb*] kamçısından sakın!

Allah'ım! Seninkiler çoğaldıkça çoğaldı, benimkilerse tükendikçe tükendi. Böylece her şey en baştaki hâle geri döndü. Allah'ım! Sabır elimden uçtu ve tahammül gücüm zayıfladı. Sükûnet [*ârâm*] tohumu ekтім, huzursuzluk [*bî-karâri*] boy verdi! Allah'ım! Bunu ben değil sen istedin. Lutfunun nazarını bulduğum zaman uykudan uyandım. (*Çihil* 192-194)

AŞKIN İZTİRÂBİ

Kur'ân î mân sâhibi olduğu iddiasında bulunanların sınanacaklarını beyân eder, hadislerde de peygamberlerin herkesten daha fazla ıztırap ve imtihâna mâruz kaldığı bildirilmektedir. Kuşeyrî *Letâîfu'l-işârât*'ında neden böyle olması gerektiğini şöyle açıklar:

“İnsanlar î mân ettik demeleriyle bırakılıp imtihân edilmeyeceklerini mi sanırlar?” [*e-hasibe'n-nâsü en-yütrekü en-yekülû âmennâ ve hüm lâ yüftenûn*] (Ankebût 29:2) İnsanlar gerçekten imtihân edilmeksizin yalnızca î mân ettiklerini ileri sürerek bırakılacaklarını mı sanırlar? Bu olacak bir şey değildir! Çünkü insanın değeri sınanmasıyla ortaya çıkar. Kişinin değeri ne kadar yüksekse imtihânının derecesi de o denli yüksek olur.

Nefisler, atâlet ve miskinlik yurtlarından çıkarılarak en güzel filleri sergilemeleri doğrultusunda sınanacaktır. Kalpler, tevhîd delillerine dikkatle bakıp ilmi tahkîk ederken taleble ve doğru tefekkürle sınanacaktır. Rûhlar, her şeyin sevgisinden sıyrılmakla [*tecerrüd*], bütün sebeplere karşı tek bir sebebe sarılmakla [*teferrüd*] ve yaratılmışlardan bir şeyle ferahlık bulmaktan uzaklaşmakla [*tebâüd*] sınanacaktır. Sırlar, yalnızca keşif mahalleriyle meşgûliyet ve onlarda yok olana dek [*müstehlik*] tecellînin eserlerine sabır üzerinden sınanacaktır. (*Letâîf* 5:86-87)

AYRILIK VE KAVUŞMA

Aşkın hikâyesi oldukça tanındıktır: Oğlan kızla tanışır, derken onu kaybeder, sonunda yine bulur. Bu hikâyenin sürekli başka biçimlerde anlatılagelmesi, kuşkusuz insan rûhunun derinlerinde yankı bulmasından kaynaklanmaktadır. Bir şeyi kaybettiğimizi biliyoruz –aslı cennetin [*primordial paradise*] mitleri gerçekte evrenseldir– ve mutlu olmak için kaybettiğimiz şeyi geri kazanmamız gerektiğini de bili-

yoruz. Böyle değilse tüm bu doyumsuzluk, arama ve araştırma, daha iyi zamanlar ve mekânlar için umutlar, ütopyanın tüm düşleri niçin?

Mevlânâ'nın aşkın iniş çıkışlarına ilişkin altı ciltlik destanı [*epic*] *Mesnevî*, aynı eski hikâyeyi tekrarlayacağını bildiren bir beyitle başlar: "Dinle! Bu ney nasıl şikâyet ediyor. Ayrılıkları nasıl hikâye ediyor." [*Bişnev in ney çün şikâyet mi koned / Ez cüdâyihâ hikâyet mi koned.*] Sazlığından koparılmış, ıztırap içinde inleyen ve hasret çeken ney, nefistir. Onun bütün şikâyetleri tek bir şikâyetle özetlenir: İstedişime sâhip değilim. Ensârî'nin yukarıdaki pasajın sonunda söylediği gibi "dostluk söz konusu olunca ayrılık, dertlerin ve meşakketlerin en zorudur". Meybudî de aynı noktaya vurgu yapar:

Kim dosttan uzaksa [*mahcûb*], sultânın hazinelerinin anahtarını elinde tutsa bile yine belâ içindedir. Kim dostun lutfuna çekilirse [*meczûb*], yiyecek ekmeği olmasa bile ihsân içindedir. (*Kesf* 7:40)

Kısacası insan nefsi, tekvînî emrin bir sonucu olarak [cennetten indirilmesi dolayısıyla] ayrılık (*fırâk*) içinde yaşar ve bu yüzden kavuşmaya (*visâl*) özlem duyar. Kavuşma konusu, böyle bir şeyin Allah'ın aşkınlığı ile bağdaşmadığını düşünen kelâmcılar için uzak durulması gereken bir şeydi. Şüphesiz böyle düşünen kelâmcılar bu kelimenin cinsel çağrışımlarını çirkin bulmuşlardır. Ancak Arapçada *visâl* kelimesi özün birliğini ya da Rab ile kulun özdeşliğini îâm etmez, ayrıca cinsel birleşmeden daha da öte âşık ile mâşukun tam anlamıyla bir olmasını ifâde eder. Kelimeyi kullananların çoğu, *visâlî* daha çok *fırâk*ın zorunlu bir tamamlayıcısı olarak anlamışlardır.

Ayrılık ve kavuşma göreceli kavramlardır. Mutlak kavuşma söz konusu olamaz çünkü yalnızca Bir mutlaktır; mutlak ayrılık da söz konusu olamaz çünkü "Nerede olursanız olun O sizinledir" (Hadîd 57:4). Allah'tan kaçış yoktur, bu yüzden kavuşmadan da kaçış olamaz. İnsanları O'ndan ayrı tutan şey, O'nun mevcûdiyetini [*presence*] tanımadaki kusurlarıdır. Diğer taraftan O'nun mevcûdiyetini tanımanın dereceleri vardır. Doğru tanıma, şeriat ve tarikatı tâkip edip hakîkate ulaşarak ilâhî mevcûdiyetin gerçek mârifetini gerçekleştir-meye bağlıdır.

Yaratılmışlık ve olumsuzluk, yaratılanları sevdiklerinden ayırır. Birçok insanın bildiği veya yakında öğreneceği üzere dünyada yaşamak ve dünyada yaşarken sonsuz mutluluk bulmak imkânsızdır. Her ge-

len, gider. “O’nun yüzü dışında her şey yok olucudur” (Kasas 28:88). Yalnızca O’nun yüzünde yaşayanlar tamlık üzeredir. Fakat O’nun yüzüne ermek çaba, sınanma ve dert gerektirir. Dahası Allah, rahmetinde, insanların ıztırap çekmesini istemektedir. Aksi takdirde onlar tembel olur ve kendi düzeylerinin aşağısında yaşarlardı. İşte bu yüzden Mevlânâ heveskâr âşıklara şöyle hitâb eder: “Dikkat et! Umursamazlık içinde soğuk soğuk ah etme! Dert ara, dert ara, dert, dert!” [*Hîn me-zen tû ez melûlî âh-ı serd / Derd cû vu derd cû vu derd derd.*] (Mesnevî 6:4304).

Meybudî, “And olsun ki senden önceki ümmetlere peygamberler gönderdik ve o ümmetleri yalvarsınlar diye darlık ve sıkıntıya uğrattık” (En’âm 6:42) âyetinin tefsîrinde, Allah’ın insanları neden dert ve ıztırâba mâruz bıraktığını erken dönem sûfî büyüklerinden birinin sözüne yer vererek açıklamaktadır:

İbn Atâ şöyle dedi: “Onların elinden bütün yolları aldık ki bize dönsünler.” Bütün yolları onlar için kapattım ki varlıktan [*kevn*] bütünüyle uzaklaşınsınlar, benimle sohbetle meşgul olsunlar ve kalplerine benim muhabbetimi yerleştirsınler. (*Keşf* 3:359)

Çokluğun, dağınıklığın ve başkalığın yeri olan varlık alanında yalnızca insanlar Allah’ı zâtı bakımından sevme yeteneğine sâhiptirler çünkü yalnızca insanlara bütün isimler öğretilmiş ve O’nu O olarak tanıma gücü verilmiştir. Dert ve ıztırap, insanların istedikleri şeye sâhip olmadıklarını anladıklarında resme girmektedir. Genel olarak insânî uğraşlar bir yana bütün sosyal ve siyasal hareketler, şeylerin olmaları gerektiği gibi olmadıklarının farkına varılmasından dolayı ortaya çıkar. Herkes devredilemez bir hak olarak mutluluğu aramakla meşguldür fakat bunca zamandır hiç kimse onu bulmuş değildir. Yalnızca biz insanlar ayarımızın kaçtığını görüyoruz. Yalnızca biz durumumuzu değiştirme, yakınlık için çaba gösterme, Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanma ve hasretimizi dindirecek kavuşmaya erme özgürlüğüne sâhibiz. Sem’ânî, Âdem’den önce hiç kimsenin kendisi ve Rabbi hakkında ıztırap çekmesi için gerekli farkındalığa sâhip olmadığını söyler. Aşağıdaki metinde geçen Farsça “başa toprak saçmak” deyiimi bir durumun ümitsizliğini kabûl etmek için söylenir:

Ey derviş! Musibete ducâr olan kişi meşakkat ve cefânın zirvesine ulaşınca başına toprak saçar. Çünkü O seni topraktan yaratmıştır, senin mizâcında musibet vardır. Musibete uğrayan diğer yaratılmışlar

da senden ötürü başlarına toprak saçarlar. Sen gelinceye kadar bütün âlem bir cennetti, sen yokken bütün yeryüzü bağ bahçeydi. Senin nimetlerin âleme ulaşınca bütün o bağlar dikenli çalılıklara döndü, bahçeler bozuldu, gülleri diken bürüdü, tâlih de mihnet kesildi. Sen kendini sıkıntıya attın da bütün yaratılmışlar seninle dertlendi. Sen kendini nasıl kurtaracağını bilemezsen başkaları da seni bu dertten kurtaramaz, kendi ilacını yine kendin bilirsin. (*Ravh* 289)

Tekvînî emre özgü perspektif açısından Allah'ın celâli ve kahır ayrılığı taleb ederken O'nun cemâli ve lutfu kavuşma çağrısında bulunur. Allah hem kahredici hem de lutufkâr, hem gazaplı hem de merhametlidir. Bu yüzden insanlar, ister bu dünyada isterse öteki dünyada olsun ayrılık ve kavuşma arasında asılıdırlar. Sem'ânî, eserinin pek çok yerinde aşkın iniş çıkışlarının izini ilâhî isimlere geri götürmektedir. Örneğin Celîl ve Cemîl ilâhî isimlerinin şerhinin başı olan aşağıdaki metinde bu meseleyi ele alır. Devamındaki pasajlarda ise Allah'ın hakîkatinin niçin ayrılık ıztırâbının aşka eşlik etmesini gerektirdiğini açıklar:

Celâl ve cemâl sâhibi azametli [*buzurgvâr*] ve güzel yapan [*nîkûkâr*] demektir. O, kalpleri celâliyle eritir, rûhları cemâliyle okşar. Celâliyle kalpleri "*un ufak*" [*hebâen mensûrâ*] (Furkân 25:23) eder, cemâliyle rûhları mutluluk ve sürûr mâdenine döndürür. Celâliyle kalplere gam ve keder verir, cemâliyle rûhlara mutluluk ve huzûr saçar.

Ârifler O'nun celâlini müşâhedede "Eyvah [*vâ hasretâ*]!" diye feryâd edip iç çekerler. Âşıklar cemâlini müşâhedede tâlih sâkisinin elinden nimet şarabını sonuna kadar içerler. O'nun celâline nazar etmen ciğerini kanla doldurur, cemâline nazar etmen ise mahzun kalplere rahat verir.

O'nun cemâlinin elçisiyle ne çok insan bu yola dâvet edildi. Sonra tam vuslat ümitleri kuvvetlenince O, celâl pâdişahını gönderdi de hepsinin sermâyesini talan edip rüzgara savurdu. Bu, aşkın binâsıdır. Evveli rıfk ve ihsân, âhiri kahr; evveli bal ve şeker, âhiri zehir. Çocuğu okula gönderirken sessiz dursun diye boynuna bir muska asarlar ve ona yeni elbiseler verirler. Fakat iki gün geçip de hocanın değneğini görünce çocuk bunların hepsinin bahâne olduğunu anlar. Artık sabırdan başka çâre yoktur.

Der aşk-ı hûbrüyân cuz sâbırı çi sûd
Der aşk pâydâr u me-gerdân zi-aşk rûy
Ey ân ki mî-devî zi-pey-i dil be-her sûyî
Âncâ ki gum şode est hem ân câş bâz cûy
İflâs-ı âşkı be-hakikat tevângerist
Bured ân ki müflis est be-meydân-ı aşk gûy

Güzel yüzlere duyulan aşkta sabırdan başka ne kâr eder?

Aşka ayağını sağlam bas, sakın aşktan geri dönme!

Ey kalbinin peşinde her yöne koşup duran sen,

Onu nerede kaybettiysen orada aramaya bak!

Aşkta iflâs etmek hakikatte zenginliğin ta kendisidir.

Aşk çevganının oynandığı meydanda topu kazanan müflistir.

O bize aşk libâsını giydirdi ve şöyle buyurdu: “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54). “*İmân edenlerin Allah’a olan sevgileri çok daha güçlüdür*” (Bakara 2:165). Sonra da bize emâneti yükledi. Âşık bütün yükü kendisi yüklenip taşıyan kişidir, yol boyunca çok acı çekmiştir. Sıkıntıyı ve cefâyı kendisine alır, haksızlığı yumuşaklıkla, kibri de revâzuyla karşılar. Yanan bu aşk ateşinin yüzünden yerin, göğün ve dağların taşıyamadığı yükü gücümüz yetmese de biz yüklendik. Ancak aşkın şerâtında hayret [*tahayyür*] büyük bir dayanaktır [*rûkn-i azîm*]. Böylece biz yükü kabûl edip üstlendik. Fakat bir hitâb erişti: “*O gerçekten çok zâlim ve çok câhildir*” (Ahzâb 33:72). (*Ravh* 361-362)

O, isimlerini ve sıfatlarını bütün âleme gösterdi ki âşıklar işe koyulsun ve müştâk olanlar cemâli müşâhede peşinden gitsin. O, izzetiyle büyüklük [*kibriyâ*] perdesini indirdi ve azamet sancağını yükseltti. Erişilmezlik [*taazzüz*] sıfatını kendi celâlinin otağı kıldı ki o azîzlerin kalpleri kebab olsun ve âşıkların gözleri yaşla dolsun. Âşıklar titreyip de [*ihtizâz*] sıraları aramaya başlayınca samediyetin cemâline âit perdeden ahadiyetin nidâsı ulaşır: Ey bir avuç toz! Birlik [*ferdâniyyet*] meydanının çevresinde ne cüretle dolaşıyorsun? Defol buradan!

Ümitsizlik [*ye’s*] kadehinden içip, iflâs libâsını giyip, başlarını hayret yakasının içine sokup ve O’nu bulmadan yana ümitsiz kalınca ilâhî cemâlin otağından lutufla karışık bir nidâ yükselir: Sabret! Celâlimizin eşğinde cemâlimizi müşâhede ümidiyle birkaç gün geçir ve ateşin orta yerinde mutlu olmaya bak. Gece ne kadar karanlık olsa da gönlünü hoş tut çünkü güneşin doğması pek yakın!

O, kahır kılıcını meleklerle karşı değil sana karşı kullandı çünkü hakikî hayat sana mahsustur. “*Ve müminleri güzel bir imtihânla denemek için*” [*ve li-yüblîye’l-mü’minine minhu belâen hasenâ*] (Enfâl 8:17). (*Ravh* 350)

Celâlin hükmünce bir topluluk mahrûmiyette kaldı, cemâlin hükmünce bir başka topluluk da kazançlı çıktı. O, sana vermiş olduğu her emriyle senden kulluk istedi. Senin hakkındaki her hükmüyle de kalbinde bir idrâk ve farkındalık [*âgâhî*] istedi.

Bir yerde “*Allah’ın tuzağından emin mi oldular?*” [*e-fe-eminü mekrallâh*] (A’râf 7:99) diyerek kahır ateşini rûhlara saldı. Bir başka yerde “*Allah’ın*

rahmetinden ümidinizi kesmeyin” [*lâ-taknetû min rahmetillâh*] (Zümer 39:53) diyerek nimet ve şefkat bahçelerine lutuf tohumları ekti.

İnsan bu sohbeti idrâk edince tepeden tırnağa ateş kesilir. Ucu bucağı bulunmayan izzet sahrâsına bakar da duracak ve sığınacak bir yer bulamaz. Hayretin kanlı gözyaşlarına gark olup gözlerinden hasret yaşları dökülür. Ey derviş! Kahır kılıcı gündün güne keskinleşiyor ama şu biçârelerin aşkı da durmaksızın çoğalıyor. (*Ravh* 508)

O, “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” (A’râf 7:172) dediğinde saltanatın hükmünün verildiği geceydi. “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” dediğinde ise şefkat vakti. Aşk mezhebinde hem lutuf hem kahır, hem şefkat [*nüvâht*] hem şiddet [*güdâht*], hem kendine çekme [*keşiş*] hem çabalamaya bırakma [*küşiş*], hem yapma [*sâhten*] hem de yakma [*sûhten*] olmalıdır. Şefkat olmalıdır ki insan sınanmanın şiddetini bilsin ve sınanma olmalıdır ki şefkatin kıymetini bilsin.

O’nun erleri şefkatin yükünü taşıırken kahrın müşâhedesini de çekerler. Kahrın yükünü taşıırken lutfun cemâlini de çekerler. Tek bir şekilde büyütülüp beslenen kişi başka bir şey çekip taşıyamaz. Günlerini kötü kokularla geçiren pislik böceğini güllerin ortasına koysan yok olacağından korkulur çünkü ömrünü kötü kokuyla geçirmiştir, hoş kokuyu taşıyacak tâkati ve sermâyesi yoktur.

Melekler lutuf içinde büyütülüp beslendiler ve onların kahır yükünü çekmeye kabiliyetleri yoktu. Fakat âdem oğulları hem lutfun hem de kahrın eşiğindedirler. Bana azap da etsen merhamet de etsen ben yine seni seviyorum! O büyüklerden birisi şöyle der: Eğer rahmet edersen âşıkınım, eğer beni yüz binlerce kalp delen okla vuracak ve üzerime yürek kavuran ateşler atacak olsun yine senin âşıkınım. (*Ravh* 513)

Ayrılık cehennem ateşinin önceden alınan tadı, kavuşma cennetin önceden gösterilen manzarasıdır. Meybudî’nin bu noktayı boşanma üzerine olan âyetlerden birini açıklarken ele almasına dikkat edilmelidir:

“*Ey Peygamber, kadınları boşayacağınızda onları iddetlerini gözeterek boşayın*” (Talâk 65:1). Bu boşanmanın [*talâk*] hükmünü îzâh eder. Şeriatta boşanma mübâh olsa da Allah bundan hoşlanmaz çünkü bu ayrılığa sebeptir. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) “Allah’ın helâl kıldıkları arasında en sevmediği şey boşanmadır” buyurdu. Yine o “Evlenin, boşanmayın çünkü boşanmada arş sarsılır” ve “Hiçbir sebep yokken kocasından boşanmak isteyen cennetin kokusu harâm kılınır” buyurdu. Yâni Hz. Peygamber, “Evlenin, eş isteyin ve boşanmayı istemeyin, ayrılık yolu aramayın. Çünkü boşanma ve ayrılıkta arş-ı a’lâ titrer. Bir

kadın kendisine zarar verip ezâ çektirmedikçe kocasından ayrılmayı isterse sekiz cennetin kokusunu alamaz” dedi.

Evlilik kavuşma [*vuslat*] sebebidir ve Allah kavuşmayı [*visâl*] sever. Boşanma ayrılma [*fırkat*] sebebidir ve Allah ayrılığı [*fırâk*] sevmez. Ayrılık âleminin duvarı musibet, ayrılık deryâsının suyu da hasretin kanlı gözyaşındır.

Ayrılık gününün güneşi, kopup uzaklaşma [*katîat*] gecesinin de gündüzü yoktur. Ayrılıktan daha acı bir içki olsaydı eşikten kovulan İblis’e verilir. Lânet için bir kadeh hazırlandı, içine ayrılık şarabı döküldü ve onun eline tutuşturuldu. O da bir damla bile bırakmaksızın hepsini içti. Bu durum şu âyetle açıklandı: “*Karar gününe kadar lânetim üzerine olacak*” [*ve inne aleyke la’neti ilâ yevmi’d-dîn*] (Sâd 38:78)

Dinin büyükleri gaybdan iki büyük kadeh zuhûr ettiğini söylediler. Bunlardan birisi “*Ve o inkârcılardan oldu*” [*ve kâne mine’l-kâfirîn*] (Bakara 2:34), diğeri de “*O müminlere karşı çok merhametlidir*” [*ve kâne bi’l-mü’minîne rahîmâ*] (Ahzâb 33:43). Küfür kadehi ayrılık şarabıyla, rahmet kadehi de visâl şarabıyla doluydu. O, rahmet kadehini lutuf ve kerem eşliğinde misâfirperverliğin elinden Muhammed Mustafâ’nın (s.a.v.) rûhuna gönderdi. “*Allah’ın sana olan lutfu gerçekten çok büyüktür*” [*ve kâne fazlullâhi aleyke azîmâ*] (Nisâ 4:113). Küfür kadehi ise zillet sıfatıyla adâletin elinden o kovulmuş İblis’e verildi: “*Andolsun cehennemini seninle ve sana uyanlarla tamâmen dolduracağım*” (Sâd 38:85).

Râbiâ-i Adeviyye şöyle dedi: Küfürde ayrılık tadı, imânda ise kavuşmanın lezzeti vardır. O tat ve bu lezzet yarın kıyâmette ortaya çıkacaktır. Heybet sahrâsında ve hiddet meydanında bir topluluğa “Kavuşması olmayan ayrılık! [*fırâkun lâ-visâle lehi*]”, bir başka gruba da “Sonu olmayan kavuşma! [*visâlun lâ-nihâyete lehi*]” denilecektir. (Kef 10:148-149)

Râbiâ’nın buradaki sözü –her ne kadar cennet ve cehennemın tabiatına ilişkin standart anlayışı yansıtırsa da– kurtuluşa eren herkesin değişmeyen mutluluğa sarılmış olduğu sâbit bir duruma işâret eder. Sem’ânî gerçek durumun çok daha karmaşık olduğunu çünkü ayrılma ve kavuşmanın öteki dünyada bile göreceli konumlarını koruduğunu söyler. Şeriat dilinde ölümden sonra insanların artık namaz, oruç ve hac gibi Allah’ın istediği ibâdetleri yerine getirmeye muktedir olamayacakları söylenmesine rağmen cennete ulaşan kimseler Hak ile kavuşma arayışlarına ara vermeyeceklerdir. Sem’ânî şeriatla belirtilen bu husûsun onların arayışı bırakmaları anlamına gelmedi-

ğini çünkü Allah'ın kendi zâtında sonsuza dek kavrayışın ötesinde kalacağını vurgular. Sonlu olan hiçbir zaman sonsuza erişemeyecek, bu yüzden yükseliş yayı sürekli genişleyecektir.

Senin kursağına büyük bir lokma geldi. Bu lokma file uygun fakat kursak serçenin kursağı. Büyük bir yola koydular seni, bu yolda bütün âlem “Bizi taleb et!” emriyle hayrete düştü.

Kur'an'da belirtildiği gibi insan âcizdir: “*Bir sinek onlardan bir şey kapacak olsa onu geri alamazlar*” (Hac 22:73). Sineğin alıp götürdüğü bir şeyi geri elde edemeyen insan ezelin celâlini nasıl elde etsin? Fakat sen yine de gücün nisbetinde çalış, çabala. O, kendi âleminde senin işini düzenleyecektir.

Bil ki hakikatte bu dünya da âhiret de taleb içindir. Kim âhiret taleb âlemi değildir derse bu muhâldir. Evet, orada namaz ve oruç olmayacak ama taleb var olacak. Yarın nesih [hükümsüz bırakma] kalemiyle bütün şeriatlar silinip ortadan kaldırılacak ancak iki şey ebediyen bâki kalacak: Allah için muhabbet ve Allah'a hamd. Bunlarda ne kopma ne ayrılma ne çözümlene de zaman aşımı olur. Namazın, orucun, haccın ve cihâdın bir sonu olabilir ancak talebin nihâyet bulması mümkün değildir. Namaz ve orucun orada hükmü kalkabilir ama muhabbet bağının ve aşk ahidinin hükmünün kalkması aslâ mümkün değildir.

Ey derviş! Hakikaten itikad sâhibi ol ki, eğer cennete gidersen orada geçireceğin her gün sana Hakk'ı bilmeye dâir daha önce orada olmayan bir âlemin kapısını açacaktır. Bu öyle bir iştir ki hiçbir zaman ne başı ne de sonu gelir!

Bu erlerin talepleri bir sebebe dayanmaz ve bir sebeple de ortadan kalkmaz. Taleb, eğer şevk, muhabbet ve müşâhedeyle ortadan kalkacak olsa bir sebebe dayanıyor [*ma'lûl*] demektir. Bir sebebe dayanıyorsa bir perdeyle örtülmüş [*mahcûb*] ve perdeyle örtülmüşse de reddedilebilir [*merdûd*] demektir.

Bu en başta O'nun tarafından konulmuş ve en sonunda da yine O'nun vergisi olan bir talebdir. Sen bu yolculuğun tam ortasına yerleştirilirsin ve bunu sana veren de O'dur. Yerleştirdiği ezel, verdiği de ebeddir. Sen o yolculardansın ki Hak seni yerine yerleştirmiş ve vereceğini vermiştir. Seni en başta oraya sebepsiz olarak koymuştu, en sonunda da yine bir sebebe bağlı olmaksızın verecektir. (*Ravh* 77-78)

Ayrılık ve kavuşmanın olağan diyalektiğinde, âşıkların amacı kendinden kurtulmak ve mâşuka ulaşmaktır. Meybudî, “*De ki: Şüphesiz benim*

namazım, ibâdetlerim, hayâtım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir” (En’âm 6:162) âyetinin tefsîrinde bu husûsu açıklamaktadır. Aşağıdaki metnin ilk paragrafı Kuşeyrî’nin *Letâîfü’l-işârât*’ından alınmıştır:

O’nun Allah olduğunu bilen, kendisinin O’na âit olduğunu bilir. Nefsinin O’na âit olduğunu bilince de Allah’tan gayrısına hiçbir hisse kalmaz. Böylece o Allah’ın hükmüne teslim olur [*müsteslim*], Allah’ın takdîrine itiraz göstermez, Allah’ın seçtiklerine [*ahyâr*] karşı gelmez ve Allah’ın emirlerine sırtını dönmez.

Muhammed Mustafâ (s.a.v.) hakkındaki bu âyet vuslat [*muvâsalat*] makâmına işâret eder. Vuslat kişinin Hak’a erişmesi ve kendisinden kurtulmasıdır. Bu işin alâmeti tefekkürle hayat bulan bir kalp ve zikirle meşgul olan bir dildir. Böylece kişi mahlûkâta âit olmaz, kendisinden uzaklaşır, dünyevî alâkayı kesip huzûra erer ve Hak ile birlikte olup sükûnet bulur.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle söyledi: Allah’ım! Bana hitâb ettiğinden beri kalabalıkların içinde yalnızım. “Gel!” dediğini [secdeye giden] yedi uzvum da duydu. Âdem oğlundan ne çıkar? Âdem oğlunun kıymeti âşikârdır: Kesesi boştur, havayı adımlar.

Bu iş Âdem’le Havvâ’dan çok önceydi, havf ve recâdan çok önceki bir bağıştı [*atâ*] fakat âdem oğlu görme sebebiyle belâya düçar olur. Sebepleri görmekten kurtuluş bulan ve kendi nefesine karşı cefâkâr olmaktan mutluluk duyan sâdece odur. Hâllerin değirmeninin çarkı dönüyorsa ne olmuş? Ortada O’nun meşîyyetinin mili [*kutb*] vardır! (*Keşf* 3:544)

ÂDEM’İN İBTİLÂLARI

Meybudî ibtilâ [sınanma] ve mihnetin Allah aşkının kesin işâretleri olduğunu söyler. Aşkın kökenine ilişkin mitsel bir tasvir sunduğu bir pasajda ıztırâbın rolünü niteliksiz şeylerden ayıklanma olarak açıklar. Bu anlatımıyla tüm bu olayların başlangıçta, daha Elest günündeyken gerçekleştiğini söylüyor gibi gözükmektedir. Başka bir ifâdeyle Allah ezeli ilminde tam olarak neyin ortaya çıkacağını biliyordu. Meybudî zâhiren Medîne kuşatmasına ve Hendek Savaşı’na atıfta bulunan “*İşte orada müminler sınıdılar ve şiddetli bir sarsıntıyla sarsıldılar*” (Ahzâb 33:11) âyetinin bâtinî anlamını şöyle açıklamaktadır:

Rivâyet edilmiştir ki Hak, Âdem’in zürriyetini bin kısma ayırdı ve aşk yaygısı üstüne baktırdı, hepsinde aşk arzusu peydâ oldu. Sonra bu dünyayı süsleyip bezedi ve onlara sundu. Dünyanın ziynetlerini ve göz alıcı

güzelliklerini görünce sarhoş olup kendilerinden geçtiler ve içlerinden iddiasında sâdık kalan bir kesim hâriç bu dünyada kaldılar.

Sonra O, bu grubu bin kısma ayırdı ve onlara âhireti gösterdi. Ebedî saâdeti ve nimetleri, “uzayan gölgeleri ve akan suları” (Vâkıa 56:30-31), hûrileri, köşkleri görünce kendilerinden geçtiler ve O’nu bilmenin hazînelerini [kûnûz-ı ma’rifet] arayan bir kesim hâriç orada kaldılar.

Ceberût katından ve azamet eşiğinden bir hitâb geldi: Siz ne istiyorsunuz, ne bekliyorsunuz? “Muhakkak ne istediğimizi sen biliyorsun” dediler (Hûd 11:79). Rabbimiz! Dilsiz olanların dili sensin, gizli sırları ve âşikâr durumları hakkıyla bilen sensin, elbette bizim neyi istediğimiz senin mâlumundur.

Mârâ ez cihâniyân şumârî-yi diğer est
Der ser be-cuz ez bâde humârî-yi diğer est
 Dünya ile yetinenlerden farklı bir hesâbımız var!
 Sarhoşluk veren ama şaraptan başka bir içkimiz var!

Âlemlerin Rabbi, onları belâ meydanının başına getirdi, helâk edici çölleri ve tehlikeleri onlara gösterdi. O tek grup bin kısma ayrıldı ve hepsi de “Bu bizim işimiz değil, bizde bu yükü çekmeye tâkat yok” diyerek belâ kıblesinden yüz çevirdiler. Fakat aralarından bir kesim yüz çevirmedi ve âşıklar gibi belâ meydanına girdiler. Ne belâyı ne de ıztırâbı düşündüler. “Bize tâlih [devlet] olarak senin derdinin yükünü taşımak, belâ ve gamını çekmek yeter” dediler.

Men ki bâşem ki be-ten raht-ı vefâ-yı tu keşem
Dide-i hammâl konem bâr-ı cefâ-yı tu keşem
Ger tu ber men be-ten u cân u dili hükm koni
Her se râ raks-kunân-ı pîş-i hevâ-yı tu keşem
 Ben kim oluyorum ki kendi kendime vefâ hırkasını giydireyim?
 Ya da senin cefânın yükünü taşıyabilecek gözlerim olsun?
 Eğer bedenime, kalbime ve rûhuma sen hükmünü uygulasan,
 Her üçünü de senin aşkın huzûrunda raks ettiririm.

O’nun derdinin sâhip olduğu değeri ancak O’nu tanıyan bilir. O’nu tanımayan derdinin kıymetini ne bilsin?

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Dert içinde ama derdim dinecek diye korkuyla inliyorum. Dostun darbelerinden ötürü inleyen, dosta olan aşkında er değildir.

Ey civanmert! Eğer bu iş için tâkatin ve cüretin varsa, hadi yola koyul! Belâ şarabını iç de dostu şâhitliğe çağır. Yoksa konuşmayı kısa kesip

keyfince eğlenmeye bak. Şimdiye kadar kimse düşük tıynetli olup da candan geçmedi, suyuna ve toprağına güvenip de yücelere ermedi. Can kaygısı taşıyorsan dalgıçlık edip inci avcısı olamazsın, suyuna ve toprağına güvenip yücelere eremezsin. Ya gözü pek ol ya da kendi boyunu aşma. (*Kesf* 8:30-31)

Diğer müellifler gibi Sem'ânî de Âdem'in bütün çocuklarının *belâ* yâni "evet, elbette" sözüyle cevap verdikleri Elest ahdinde ibtilânın kökenine ilişkin bir işaret bulur. Nisbeten farklı yazılmış olmasına karşılık her iki kelime ["ibtilâ" anlamına gelen *belâ* ile "evet, elbette" anlamına gelen *belâ*] Farsçada aynı şekilde telaffuz edilir. Kıssanın başka bir anlatımında Sem'ânî, Allah'ın Elest gününde sorduğu "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" sorusunu kıyâmet gününde soracağı başka bir soruyla karşılaştırır. İlk soruya kullar olumlu cevap vermişler ve dolayısıyla kendi gerçekliklerini onaylayarak bir bakıma varlık sahasına girişleri için başlangıç yapmışlardır. Kıyâmet gününde ise Allah "*Bugün mülk kimindir?*" diye soracak fakat kullar sessiz kalacaktır çünkü bu dünyadaki ikâmetleri sona erecek ve kendilerinin gerçekliği olmayan geçici gölgeler olduklarını göreceklerdir. Bu yüzden Allah kendi sorusunu cevaplayacaktır: "*Vâhid ve kabhâr olan Allah'ındır*" (Mü'min 40:16).

"*Rabbin âdem oğullarından aldığında*" (A'râf 7:172). Kudretin dalgıcı [*gavvâs*] geceyi aydınlatan parlaklıktaki incileri ve mücevherleri alıp varlığın kıyısına koymak üzere Âdem'in sulbunun deryâsına gönderildi. O, dostları gönderdiği gibi düşmanları da gönderdi: Firavun ve Mûsâ, İbrâhim ve Nemrud, Muhammed Mustafâ ve Ebû Cehil. Onlara rabliğe âit hitâbın şarabını sundu ve hepsi de "*Evet*" diyerek aldılar, sonuna kadar içtiler ve kulaklarına kulluk küpesini taktılar, rablerin rabbinin hitâbına böyle cevap vererek ortaya çıktılar.

En sonunda ilâhî izzetin hitâbına gelecekler: "*Bugün mülk kimindir?*" Hiç kimse tek bir söz söylemeyecek. İşin başında söz üzerine söz vardı sonunda da sükût üzerine sükût olacak. Evet, başlangıçta mübte-dilerin dilleri ve sözleri vardır ama sonda müntehiilerin ne dilleri ne de söyleyecek sözleri olur. Çünkü önce şeriatın hükmü altındaydılar, şeriatın muhâfızları onların ensesindeydi. Şeriat insanı isbât eder, işte bu yüzden de "*Evet*" sözüyle ortaya çıktılar. Sonda ise hakikatin kisvesi altına gireceklerdir. Hakikat insanı nefy eder, işte bu yüzden de konuşmayacaklar.

Ey derviş! Bir dirheme gece gündüz öten bir bülbül satın alabilirsin fakat hayâtı boyunca bir defa bile ötmeyen doğan kuşunun fiyatı binlerce dinardır.

Önce ayıklık [*sahv*] ve varlık [*hestî*] yolundaydılar, bu yüzden Allah'ın hitâbına cevap verdiler. Sonda ise hiçlik [*mahv*] ve yokluk [*nîstî*] yolunda olacaklar, bu yüzden de O lutfunun kemâliyle onlara vekâlet edecek. “*Vâhid ve kabhâr olan Allah'ın*” diyecek.

Bu çok yüce bir sırdır. Eğer başlangıçta hitâba kendisi cevap verip “*Ever*” deseydi bütün kötülükler ve hatâlar [*âfet*] yoldan kalkardı. Bu dünyada ne havra ne kilise ne de istavroz olurdu. Fakat bu dünya kötülük ve hatâlar hânesidir, âhiret ise kötülüksüz ve hatâsız olacaktır. Burada kötülük ve hatâlar kaçınılmazdır ama orada aslâ sûret bulmaz.

İlk hitâb bu dünyadaki yolun muhâfızıydı ve son hitâb da âhiret yolunun muhâfızı olacaktır. Bu dünyada hayat bulan ne varsa “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” ilk hitâbı sâyesinde hayat bulur. Âhirette bekâ bulacak olan da “*Bugün mülk kimindir?*” son hitâbı ile bekâ bulacaktır.

Bil ki hakîkatte eğer ilk hitâba O kendi cevap verseydi bu dünya aslâ fânî olmazdı ve eğer son hitâba da sen cevap verseydin âhiret aslâ bâkî olmazdı. Bu dünyaya ulaşan senin cevabının yarasıydı [*zahm*] ve dünyayı fânî kıldı. Âhirette parlayacak olan ise O'nun cevabının kaftanına âit ışıık [*perteu-i hil'at*] olacak ve âhirette bekâ sıfatı verecektir.

Ey civanmert! Bil ki, aslında o gün seninle ahidleşildi ki ahdi tutacak olan görülsün. Elest bezminde ikrârınla kulağına kendin taktığın küpeyi kaybetmemek için var gücünle çabala. Aksi takdirde belânın tuzağına yem olursun.

Misk kokulu, siyah benli mâşuktan ayrılıp sonra da ahdini bozmak! Bunlar erlik emâresi değildir. Kafanı uçursalar yine ahdin üzere olmalısın. İki âlemi sana karşı getirselers, vaktinin hançeresine husûmet hançerini dayasalar bile yine erlik etmeli, ahdinden dönmemelisin.

Fe-kün racülen riclehû fi's-serâ

Ve hâmete himmetihî fi's-süreyyâ

Ayakları yere sağlam basan bir er ol!

Himmetinin başı da Ülker yıldızına dek ulaşsın!

“*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” gününde meveddet sofrası kuruldu. Lutuf ve keremin hükmüyle seni sofraya oturtular ve rabliğe âit celâlin ahdinden bir helâl lokma verdiler. O lokmayı “*Ever*”in eliyle aşkın ağzına koydun. Aşkın ağzında tevhîd lokmasından daha lezzetli bir

lokma yoktur. Aman dikkat et! Bu lokmayı beğenmemelik edip de reddetme. Eğer böyle yaparsan ebediyen dediğin “*Evet*”in [*belâ*] belâsında kalır, musîbete dâcâr olursun. (*Ravh* 153-154)

Aşkın tabîâtına ilişkin bir başka ipucu ise Arapça muhabbet ve mihnet kelimelerinin imlâsında bulunabilir. Hareke konulmamış normal Arapça yazıda iki kelime arasındaki tek fark yalnızca bir noktanın yeridir. Sem’ânî bu noktadan hareketle şu işâreti bulur:

Ey derviş! Aşkın hümâ kuşu gaybın yuvasından uçup arşa vardı azame-ti gördü, kürsüye ulaştı vüs’atı [kuşatıcılığı] gördü, semâyâ ulaştı rif’atı [yüksekliği] gördü, cennete ulaştı nimeti gördü, cehenneme ulaştı ukûbeti [cezâyı] gördü, meleklerle ulaştı ibâdeti gördü, Âdem’e ulaştı mihneti [belâ ve musîbeti] gördü. Gidip onun yanı başına kondu, onunla karar kıldı. Ona “Âdem’in yanı başına konman nedendir?” diye sordular. Şöyle cevap verdi: Her ikimizin de mânâlar, sırlar ve hakikatler bakımından birbirine benzerliği ve uyumu vardır. Aramızdaki tek bir nokta ile bizi ayırt ettiler. Zâhirde olan kişi bu noktaya bakıp bizi birbirimizden ayırır fakat hakikat sâhibi [*muhakkik*] gözlerini bu noktadan kaldırıp rûhunu mânâyı anlamaya yoğunlaştırır. (*Ravh* 221)

Emâneti taşıyan ilk kişi olarak Âdem ibtilâyâ da katlanan ilk kişiydi. Onun hikâyesi, Sem’ânî’nin yukarıda yer verilen pasajında dile getirdiği bir prensibi göstermektedir: “Aşk önce bütünüyle rıfk, sonra ise bütünüyle kahırdır” (*Ravh* 361). Sem’ânî’nin Âdem’in neden cenneti terk ettiğine ilişkin açıklamaları şöyledir:

Başlangıçta Âdem’e kerâmet libâsı giydirilmiş ve o celâl tahtına oturulmuştu. Melekût meleklerinin secdegâhı kılınmıştı ve onun için halîfelîğinin fermânı yazılmıştı. İkinci halde ise “*İnin*” [*ihbitû*] (Bakara 2:36) hitâbı geldi. Onun tahtı önünde secde eden aynı melekler, tıpkı evinden çıkartılan birisi gibi Âdem’in sırtını sıvazladılar. Âdem şaşkınlık parmaklarını hayret dişleriyle ısıyor ve “Nedir bu? Ne oldu?” diye soruyordu. Sebebi olmayan ve târifi bulunmayan aşk ise “Ey âşık, talebe devâm et ve aslâ korku duyma!” diyordu. (*Ravh* 139)

Bu sözler harâb olmuş bir köşe ve yanmış bir kalp ister. Mâmur ve bayındır bir dünya istiyorsan cennetten daha iyisi hazırlanmamıştır. Mekke mâmur bir belde, Medîne ise bir harâbedir.

Cennet huzûr ve nimet beldesiydi, bu dünya ise kederlerin ve hüznülerin meskeni. Âdem’in başlangıçtaki durumu ikrâm görme, mutluluk içinde olma ve sırlarla bulunma idi. Bir süre sonra tâcını tahtını tâlih-

sizliğin [*idbâr*] tozu toprağı kapladı. Aşk yolundan iflâs ve mahrûmiyetin cemâline şöyle bir baktı, gördüğüyle kendinden geçti. Her ne bağı ve bağlantısı varsa hepsini fırlatıp attı. Her şeyden geçmiş olarak iflâs ve mahrûmiyet yoluna girdi.

Bu sözler yanık bir ciğer ister: Yetmiş yıl ömür sürmüş de tek bir murâdı bile istediğı gibi gerçekleşmemiş, binlerce ok atmış da hiçbirisinde hedefi tutturamamış, binlerce vazifeyi üstlenmesine karşılık hiçbir amacına erememiş ve aslâ şikâyet etmemiş bir kişi! (*Ravh* 609)

Ne muazzam bir iş! Allah Âdem'i yüz binlerce ziynetle ve değerli elbiseyle bezemiş, sonra da meleklerle onun tahtı önünde secde etmesini emretmişti. Bu binlerce kudsî rûh değerinde bir sırdır.

Sana gelince, O "Namaz kıl!" dedi, sonra da namazını bir taşaya yöneltti. Tâ ki benim hiçbir şeye muhtaç olmadığımı anlasınlar!

O, meleklerle secde etmelerini emretti, sonra da secdelerini toprağa yöneltti. Tâ ki benim hiçbir şeye muhtaç olmadığımı anlasınlar!

Ey âdem oğulları! Yüzünüzü bir taşaya [Kâbe'ye] döndürün. Ey melekler! Yüzünüzü toprağa [Âdem'e] döndürün. Meleklerin [Âdem'e] secdesi bir sınamaydı [*ibtilâ*], senin yüzünü bir taşaya yöneltmen ise bir imtihân. Onlar bir avuç toprakla sınandılar, sen ise bir taşla: "Yüzünüzü oraya dönün" [*fe-vellû vücûheküm şatrah*] (Bakara 2:144) demek sûretiyle size yüzünüzün kıymetini gösterdim. Yüzünüzü bir taşaya döndürün çünkü taş toprak parçasına, toprak parçası da taşaya lâyıktır. "Cihâd edin ki kâfirler kanınızı döksün" demek sûretiyle kanınızın kıymetini sizin ellerinize koydum.

Buradaki maksat ilk cümlede, yâni Âdem'in mizâcının binlerce ziynetle süslenmiş, ona âit güzellik [*hüsn*] ve cemâl bahçesinin de donatılmış olmasındadır. Asıl dost [*refik-i asli*] olan ve aynı kadehten içmek anlamındaki aşk uzaktan baktı. Âdem'in elini uzattığı ağacın adı aşktı [*şeceretü'l-muhabbe*]. Âdem'in mayasında olan aşk onun dizginlerini eline aldı ve onu doğrudan doğruya aşk ağacına çekti.

Kultü lehâ ve'l-cüfûnu karhî
Kad ekrâhâ'd-dem'u mâ-yelîhâ
Mâ lî fî lev'atî şebihûn
Kâlet ve'bsartü lî şebihâ

Dedim ki ona, artık kirpiklerim ağrıdı,
 Aralıksız döktüğü yaşlar yüzünden.
 Dedim ki, aşk ile yanmada üstüme yok!
 Dedi ki beni de mi kendine benzer gördün yoksa?!

Ey Yâkub'un hüznü! Cemâlin yolunu tut çünkü Yûsuf'un güzelliği, güzelliğin en tam hâlidir [*hüsn-i ber-kemâl*]. Yâkub'un hüznü her ân çoğalıyor, Yûsuf'un güzelliği de her ân artıyordu.

Aşk ağacı cennette bir yabancıydı ve önceleri Âdem de cennette bir yabancıydı. Ve her yabancı bir diğerrinin akrabasıdır [*küllü garîbin li'l-garibi nesibu*]. Yabancı, yabancıya düşer. Onlar aynı ateşten nefesi soludular. Aşkklarının ateşi sekiz cenneti de yakıp tutuşturdu. Artık ne yapılabilir? Sâdece kollarını birbirlerinin boynuna dolayıp yüzlerini imtihân âlemine dönmeleri gerekti.

Âdem dert ve cefâ [*mihnet*] âlemine gönderildi. Emir ve yasaklardan oluşan mihnet yağmuru şeriatın teklif bulutlarından Âdem'in üzerine yağdı. Zillet ve mihnet insanı dilenci yapar. O kişi iki dilim ekmeği elinden kaçırса geceleyin hânesini perîşân görür. İçinde açlıktan başka hiçbir ziyneti bulunmayan nice hâne vardır ki kazançsızlık kilimi zeminine serili, açlık perdesi penceresine asılı, her yanı düşkünlük ve acziyet yastıklarıyla döşelidir.

Bütün âlemde Allah'ın elçisi Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) hücre-sinden daha güzel döşenmiş bir oda olmamıştır. Arş-ı mecîd o hücre-nin hizmetkârı olmak istedi. Firdevs cennetinin sırması, atlası ve ipeği onun kilimi olmayı diledi. Fakat onun yatağı fakrdan, yastığı açlıktan ve döşegi yokluktandı. Öyleydi ama Rûhü'l-emîn olan Cebrâil onun kapısında sancakla beklemekteydi.

Bir gece Muhammed Mustafâ (s.a.v.) kendi ciğerpâresi Fâtıma-tü'z-Zehrâ'yı evlendirip eşinin evine gönderdi. Evlenip kocasının evine gönderilen kadına lifli bir yastık, el değirmeni ve bir kilim vermek âdetti. Herkes "Bu ikisi birlikte yatacaklar, onlara yatak, döşek lâzım" dedi. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) "Gidip dışardan biraz toprak getirin" dedi. Evin tavanı alçak, kilimi eskiydi. Bu hâne ehlinin süsü ne idi peki? "Allah sâdece sizden kiri gidermek istiyor ey ehl-i beyt!" (Ahzâb 33:33). Vesselâm! (*Ravh* 600-601)

Büyükler "Belâ her yönden gelmedikçe insan îmânın zevkini almaz" dediler. Kişi belâ oklarına hedef olmadıkça îmânın tadını bulamaz.

Mümkün ne-buved ki her zamânî

Rencî ne-resed be-cân-ı âşık

Âşık çü be-yâft bûy-i ma'sûk

Gerdûn ne-keşed kemân-ı âşık

Aslâ mümkün değildir, hem de hiçbir zaman!

Âşıkın rûhuna ıztıraptan başka bir şeyin ulaşması.

Fakat âşık mâşukun kokusunu bir aldı mı,
Felek artık âşıkın yayını çekip kirişini bağlayamaz.

Varlığın ilk mektebinde [*debîristân*] aşkın elifbâsını yazan ilk âşık Âdem'di. Bak başına neler geldi! O tek buğday tanesi ona hiç fayda vermedi. Kadîm irâdenin kınından "*Âdem isyân etti*" (Tâhâ 20:121) kılıcını çektiler ve kahr kadehini zehir şarabıyla doldurdular. Nûruyla itâat ehlinin mâbedlerinde [*savâmi'-i ashâb-ı tâât*] ateşler yakıp orayı aydınlatan kişi dönüp yüzünü köhne meyhâneye [*harâbât-ı harâb*] çevirdi. Bir nidâ duyuldu: "*İnin oradan, hepiniz*" [*ihbitû minhâ cemîâ*] (Bakara 2:38).

Ân merd ki diy guft hemî nûkte vu tâmmât
İmrûz girû kerd murakka' be-harâbât
Eknûn ki murakka' be-harâbât girû kerd
Ân bih ki ferâmûş koned nûkte vu tâmmât

Adam dün efsunlu sözlerle iddialı meselelerden bahsediyordu,
Bakın bugün hırkasını meyhâneye rehin vermiş.
Şimdi hırkasını bir kez meyhâneye rehin verdi ya,
Artık o efsunlu sözleri de iddialı meseleleri de unutsa ne hoş olur!

Ey derviş! İnsan kumar ve meyhânenin müdâvimi olunca sultanların mükâfatını da pâdişahların bağışını da gözü görmez. Bir hediye verseler gidip onu meyhâneye götürür ve kumara yatırır. Fakat sultan adamı sevmektedir ve ne kadar meyhâneye giderse ona o kadar çok kaftan bağışlar.

Âdem Safiyyullâh sürçme mahalline adım attı ve buna karşılık olarak "*Âdem isyân etti*" hüccresini aldı. Fakat Melik olan Allah ezeli inâyetinin hükmüyle ona birbiri ardı sıra seçilmişlik [*ictibâ*] kadehlerini uzattı ve haset edenlerin hasetlerini âtil kıldı.

Ey dost! Sultânın göz alıcı hediyesi, azim ve kararlılık sâhibine metânet verir. Fakat azim şalı [*taylasân*] o toprak parçasının varlığının omuzlarından çekilmişti çünkü "*o unuttu ve biz onda bir kararlılık bulmadık*" (Tâhâ 20:115).

O metânet ve azim sâhibinin tevbesine niçin bakıyorsun? Buna bakma! Sen asıl sultânın kimseye hayâtında tek bir şeref kaftanı bile vermezken bu neşeli ama âkıbeti belirsiz adama anbean hem de kesintisiz lutuf kaftanları bahşetmesine bak!

Ey aziz Cebrâil, ey meleklerin tâvusü! Binlerce yıl var ki itâatin dama tahtasının üzerinde olan azim ve kararlılık taşlarını gücün yettiğince oradan oraya itiyorsun ama var olduğun müddetçe sana yalnızca tek

bir şeref kaftanı verildi. Oysa bütün iş hiçbir şeyle kayıtlı kalmayan o kalender sıfatlının! Öyle ki ebedî lutfun terzisi ezeli nimet iğnesiyle bu ilâhî izzet kisvesini onun yüksek mertebesinin endâmına göre dikti. “O onları sever, onlar da O’nu severler” (Mâide 5:54). “Allah îmân edenlerin dostudur” (Bakara 2:257).

Arş-ı mecîde tek bir şeref kaftanı verildi, o da Hakk’ın arşa istivâsı idi. Yükseltilmiş semâya tek bir hediye gönderildi, o da Hakk’ın dünya semâsına nüzûlü hediyesiydi –elbette burada teşbih ve temsil yoktur-. Sînâ Dağı’na aşkın elinden tek bir içecek verildi, o da tecellî şarabıydı. Bütün diğer mevcutlar da bunun gibi oldu. Şeref kaftanı verilenler büyük bir hürmetle onu alıp muhâfaza ettiler. Fakat şu bir avuç pervâsız toprak parçası, kendisine her kaftan gönderildiğinde onu beşeriyet meyhânesine götürüp ıztırâbın tortularıyla ve aşk fıçısının şarabıyla takas etti.

Durdi horden be-meykede âdet-i mâst

Der mestihâ harâbi ez millet-i mâst

Rıtlı ki girânter est ân bâbet-i mâst

Nâ-yâften-i murâdhâ devlet-i mâst

Meyhânedeki kadeh tortusu içmek benim huyumdur.

İçip de harâb olmak benim mezhebimdir.

Kadehlerin en büyüğü benim için yapılandır!

Aradığını bulamamak benim tâlihimdir. (*Ravh* 149-150)

PEYGAMBERLERİN MİHNETİ

İslâm ilâhiyâtına göre Allah 124.000 peygamberi günahattan korumuş, onlar Allah’ın emirlerine tam bir itâatle hayat sürmüş ve kendi tâkipçilerini kurtuluş yoluna iletmışlerdir. Âdem’le başlayan bu peygamberler, insan olarak olabildiğince mükemmeldiler. Bâzıları, özellikle de ilâhiyatın sağladığı konfora tutkun kimseler bu iyi kulların dünyada kolay bir zaman geçireceklerini ve Allah’ın günahkârlar için hayâtı zor kıldığını düşünebilir. Ancak aşk dininde tam tersi doğrudur. Kişi ne kadar yetkin olursa o daha çok ıztırap çekecektir. Nitekim peygamberler müminlerden daha çok ıztırap çektiler ve müminler de kâfirlerden. İncil, gelenekselleşmiş bir kavram olan kişinin haçı alması ve İsâ’yı izlemesi motifiyle aynı noktaya işâret etmektedir.

Allah insanları yeteneklerine göre imtihan eder. İnsanların en büyükleri olarak peygamberler en büyük yeteneğe sâhiptir. Bütün peygamberler Allah’ın sevgilisidir, yâni onların hepsi O’nun âşıklarıdır.

Dolayısıyla Allah onları imtihân eder. Müminler, kâfirlere göre “*Al-lah’a olan sevgileri çok daha güçlüdür*” (Bakara 2:165), dolayısıyla sevgilerinden ötürü ızdırıp çekmelidirler. Kalplerinde sevgi olmayanlar inançlarını sınamaya gerek olmadığı için en azından bu dünyada nisbeten daha kolay zaman geçirirler. Peygamberlerin âşıklar için rol modeller olması hakkında Sem’ânî şöyle demektedir:

Evet, bu yola gel de Âdem’in (a.s.) pişmanlığını, Nûh’un (a.s.) feryâdını, İbrâhim’in (a.s.) yürek yanıklığını gör. Yâkub’un (a.s.) musibetini işit, Yûsuf’un (a.s.) zindanını gör. Zekeriyâ’nın (a.s.) boynundaki testereyi ve Yahyâ’nın (a.s.) gırtlığındaki bıçağı hisset. Muhammed’in (s.a.v.) yanık ciğerini ve kavrulmuş yüreğini gör. Böyle derin bir yara, böyle keskin bir aşk ve nâz edici, erişilmez bir mâşuk! Her ân daha minnetsiz oluyor, kendi celâl ve cemâlini daha çok kıskanıyor. Onun için yanıp tutuşanlar ne kadar mûnis ve yumuşak başlı olursa O da o kadar çok acımasız oluyor. Âşıkları ne kadar alçalırlarsa O da onları o kadar çok öldürüyor. Ona müştâk olanlar ne kadar uslanıp ehlileşirlerse gözünü o kadar çok kan bürüyor. (*Ravh* 58)

Ücret peşinde koşan mümin şerîata uyduğunda ve vaad edilen cennet mükâfatını aradığında, Allah merhamet eder ve sonunda onlara istediklerini verir. Ancak onların bu talebi kendi faydaları ve payları için olan bir sevgiye dayanır. Elbette cezâdan kaçınmak ve mükâfatı kazanmak için kuralları gözetmek övgüye değerdir fakat bu durum aşka teslîm olup tüm mükâfat ve cezâ düşüncesini bir kenara atmak ile karşılaştırılmaz. Sem’ânî’ye göre Hz. Mûsâ, aşk yönetimi ele geçirdiği zaman ne olacağına ilişkin bir örnek teşkil etmektedir:

Hz. Peygamber (s.a.v.) “Senden cenneti istiyorum, arayanların [*tâlibîn*] gâyesi budur” dedi. Bunun altında ince bir sır vardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) “cennet arayanların gâyesidir” dedi. Aramayan ve kaçmayanlar için ise Allah “*Şüphesiz son varış Rabbinedir*” [*ve enne ilâ rabbike’l-müntehâ*] (Necm 53:42) buyurur. Bir grup için makâm “*Sidretü’l-müntehâ*” (Necm 53:14), bir başka grup için ise “*Şüphesiz son varış Rabbinedir*” (Necm 53:42) makâmıdır.

Tâlibin hedefi ve gâyesi lutuf ve kerem, bağış ve hediye olduğu müddetçe bunun için icâbet kapısı açıktır ve istenilen şeye ulaşmak yakındır. Fakat kişi ciddi adımlarla bu makâmı geçip aşk âleminde himmet sancağını yükseltince, müşâhede makâmının ve mükâşefe mertebesinin şevki ve hasreti kalbine yerleşince, artık o, ziyâret edilmeyen bir hasta ve iste-

nilmeyen bir kimse hâline gelir. Ne istese, ne niyâz etse, ne söylese, ne hikâye etse, ne şikâyet etse “taleb geri çevrilmiş, yol kapanmıştır” hük-münü önüne koyarlar. Mûsâ’nın (a.s.) kıssasını duymadın mı? Onun pek çok maksadı ve murâdî yerine getirilmişti ama müşâhede ve rû’yet söz konusu olunca ona “*Beni göremezsın*” [*len terâni*] (A’râf 7:143) denildi. Evet, mâşukların kahrı böyledir ve iş bunun üzerine yükselir. (*Ravh* 349)

Kur’ân birçok âyette peygamberlerin başına gelen ibtilâ ve mihnetleri anlatır. Buna bağlı olarak Meybudî muhâtaplarına sıklıkla nebevî örnekleri tâkip ederek kendi ıztıraplarıyla uğraşmalarını öğüt verir. İnsanlar Allah’a olan aşklarını itirâf ettikleri anda şiddetli bir muâ-mele beklemelidirler. Meybudî, Kur’ân’da Eyyüb peygambere işâret edilen bir âyetin (Enbiyâ 21:83) tefsîrinde şöyle demektedir:

İnsan birisini kendisine dost seçerse onun rahatlığını ve şiddetli rüz-garların ondan yana esmemesini ister. İlâhî âdet [*sünnet-i ilâhî*] ise bunun tersinedir. O ne zaman birisini kendisine dost seçse muhabbet kisvesinde mihnet şarabı gönderir. Kişinin aşk makâmındaki merte-besi ne kadar yüksekse mâruz tutulduğu belâ da o kadar büyüktür. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) onun için “Muhakkak ki en şiddetli sına-nanlar peygamberler, sonra velîler sonra da derece derece onların ben-zerleridir [*eşeddü’n-nâsi belâen el-enbiyâ sümme’l-evlâyâ sümme’l-emsal fe’l-emsal*]” buyurdu. (*Keşf* 6:294)

Sem’ânî genellikle peygamber kıssalarının âşıklara rehberlik ettiğini söyler. Nitekim, önceki bölümde Meybudî’nin tefsîrinden hareketle yer verdiğimiz Hz. İbrâhim ile yıldız, ay ve güneşin kıssasını böyle okur. Sem’ânî, ilgili açıklamasının bir parçası olarak Hz. Peygam-ber’in iyi bilinen bir hadîsine atıf yapar. Buna göre bir gün Hz. Pey-gamber ve Hz. Ali birlikte yürürlerken yakınlarından güzel bir genç kadın geçti. Kadın yaklaşırken ve uzaklaşırken gözlerinin ucuyla ona baktılar. Ancak Hz. Ali bir kere daha baktı. Bunun üzere Hz. Pey-gamber ilk bakışın Hz. Ali’nin lehine fakat ikinci bakışın aleyhine olduğunu söyledi. Sem’ânî burada aşkın evrensel bir ilkesini görür. Sevgili kendisini gösterdiği zamanki bakış senin zevk almak için-dir fakat onu görmeye çalıştığında kendi payını ve bakıştaki hazzını aramaktasın, bu da senin aleyhinedir. Çünkü sevgilinin yerine senin payın amaç hâline gelmiştir.

Onların sözlerinden biri şudur: “Aşk ateştir, mârifet ateş, bu sohbet ise ateş içinde ateştir.” Ateş düşen bir yerde yanıp tutuşma ve altüst olma-nın ortaya çıkmaması mümkün değildir.

Der kûy-i men ez aşk zehî şûr u zehî şer

Der kûy-i tû ez hüsn zehî kâr u zehî bâr

Benim yerimde aşktan ötürü ne hoş bir kavga ve cefâ vardır!

Senin yerinde güzellikten ötürü ne hoş işler ve yükler bulunur!

Bil ki aslında ateş kalbe girmedikçe insan aramaya başlamaz. İbrâhim'in (a.s.) zamanında ateşlerin hepsini toplamışlar ve onun sînesine koymuşlardı. Yolda ona öyle harâret basmıştı ki baktığı her yerde mak-sûdu görüyordu: "*Gece bastırınca bir yıldız gördü. Rabbim budur dedi*" (En'âm 6:76). Baş gözüyle [ser] yıldızı, sır gözüyle Hakk'ı, kalp gözüyle yakınlığın hükmünü gördü. Aşk ateşi dolayısıyla kalbinin müşâhede-sini zaptedemedi ve kalbi gözüne üstün geldi. İbrâhim (a.s.) bu yüz-den "*Rabbim budur*" dedi. Yâni gözünün gördüğünden değil kalbinin gördüğünden haber verdi. Tekrar bakınca yıldızı orada görmediğini görmüyor musun? Nitekim "*Ben batanları sevmem*" (En'âm 6:76) dedi.

Bu yolda tek bir bakışa [nazar] izin verilir. Her şeyden saf olan ilk bakış ancak sırra âittir. Bütün diğer bakışlar hazza ve nasibe âit olup on-larda sır yoktur. Bakışının ardından bir başka bakış gönderme "çünkü birincisi lehine ama ikincisi aleyhine sayılır". Bil ki bu büyük bir söz-dür. Gerçekte âşıkın ilk bakışında hazzın ve nasibin talebi yoktur ama ikinci bakışta hazzın ve nasibin talebi vardır. Yoldaki bütün tuzaklar kişi kendi talebinin peşi sıra giderken ortaya çıkar. Bu yüzden "Sen hazzı ve nasibi talep ederken hiçbir şey dosdoğru olmaz" denmiştir. Yine denmiştir ki: Birisi seni bir şeyden ötürü seviyorsa o şey ortadan kalktığı zaman senden nefret eder. Âşkın hakikatinin ancak Allah'tan olmasının sebebi de budur, aşk başka hiç kimseden dosdoğru gelmez. Çünkü insan kendi işinde çâresiz kalmışsa kendi nasibini ve hazzını arıyor demektir. Fakat ilâhî izzetin huzûru nasibden de hazzdan da mü-nezzehtir. "*O onları sever*" bütün hazlardan pâk iken ezelde gelmiştir. Her şeyden pâk olduğu için kendi himâyesiyle "*onlar da O'nu severler*"i getirmiştir. Böylece "*onlar da O'nu severler*" pâk ve ezeli himâye içeri-sinde "*O onları sever*"e lâayık olmuştur.

Sen de İbrâhim (a.s.) gibi sıfatlarla alâkanı kesmelisin. Erlikte bütün varlık âlemine "*Şüphesiz onlar benim düşmanımdır*" (Şuarâ 26:77) diye haykırmalısın. İşte o zaman hullet tâcî sırrının başına takılır, aşk kaf-tanı üzerine giydirilir. Başkalarına [ağyâr] bakma yıldızının, sebeplere yönelme ayının ve kendini vesilelere bağlama güneşinin üzerini çizme-lisin. İşte o zaman aşk yıldızları, mârifet ayları ve saflık [safvet] güneş-leri kalbinin semâlarında otağlarını kurarlar. (Ravh 351)

Kur'ân, diğer peygamberlerden daha fazla Hz. Mûsâ'yı ismen zikreder. Müfessirler bunun Allah'ın ona dönük sevgisinin net bir göstergesi olduğunu belirtmişler, bu durumu bâzen "Kişi bir şeyi sevdiği zaman sürekli onu zikreder" hadîsine atıf yaparak açıklamışlardır. Meybudî Kur'ân'daki neredeyse tüm Mûsâ kıssalarını onun Allah ile aşkının bir işâreti olarak görür. Mûsâ'nın Allah'tan kendisini ona göstermesini istediği kıssayla ilgili tefsîrinde Meybudî, aşkın bâzı mertebelerini ele alır ve muhâtaplarına aşk uğraşında aceleciliğin iyi bir durum olmadığını hatırlatarak konuya başlar:

"Biz Mûsâ'ya otuz gece vâde verdik. Sonra buna on ekleyerek tamamladık. Böylece Rabbinin belirlediği süre kırk günü buldu" [ve vâadnâ Mûsâ selâsîne leyleten ve etmemnâhâ bi-aşrin fe-temme mîkâtu rabbihi] (A'râf 7:142). Dostluk üzere verilen sözler ne azizdir! Dostluğun vaad ettiği makâmda oturmak ne büyük devlettir! Dostluk mezhebinde vaadden dönmek [hulf-i va'de] ne tatlıdır!

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] bu âyetle ilgili olarak "Âşıkların verdiği sözler, yerine getirilmeseler bile ünsiyet doğurur" dedi. Sonra şöyle devam etti:

Emtılîni ve sevvifî – Vaidîni ve lâ tefî

Başından sav beni ey sevgili, oyala!

Söz ver önce, sonra savsakla!

Verilen sözü yerine getirmemek ve onu ertelemek yalnızca dostluk mezhebinde câiz olur. Çünkü dostlukta vefâsızlık vefânın ta kendisidir ve nâz edip büyükmek de dostluk göstergesidir. Görmez misin âlemlerin Rabbi hitâb ettiği [*kelîm*] Mûsâ'ya (a.s.) nasıl muâmele etti? Ona otuz gün vaad etti, vaadin vakti sonuna gelince on gün daha ekledi. Bunu Mûsâ hoşnut olsun diye yaptı. Mûsâ ilk otuz günü sermâye, ilâve on günü de bunun kârı saydı ve "İkinciye ilâve dolayısıyla Hakk'ın sözündeki nakdi duydum" dedi.

Mûsâ (a.s.) bu yolculukta su ve yiyecek aklına düşmeksizin ve açlık hissetmeksizin otuz gün bekledi. Çünkü lutuf ve nimet yolculuğuna [*sefer-i kerâmet*] Hak tarafından çıkarılmıştı ve O'na münâcâtı beklemekteydi. Bir başka vakitte, Hızır'la birlikte ilim talep etmek için çıktığı ilk yolculuğunda ise açlığa yarım gün bile dayanamamış ve "*Azığımızı getir*" (Kehf 18:62) demişti. Bunun sebebi Hızır ile yaptığı yolculuğun öğrenme ve zorluk üstlenme yolculuğu [*sefer-i te'dib ve meşakkat*] olmasıydı. Yolculuğun başında iken taşınan [*mahmûl*] değil taşıyan [*mütehammil*]

idi. Kendi çektiği ıztırâbın farkındaydı çünkü kendisiyle birlikteydi. Açlığın emârelerini gördü çünkü yaratılmışların yolundaydı.

“*Mûsâ kardeşi Hârûn’a kavmimin içinde benim yerime geç dedi*” (A’râf 7:142). Amacı Hak ile gizli bir fısıldaşma [*münâcât*] idi, bu yüzden Hârûn’u (a.s.) kavmiyle birlikte bırakıp tek başına gitti. Çünkü dostlukta ortaklık [*müşâreket*] olmaz. Dostluk yolunda dostların sıfatı yalnızlık ve tek başınalıktan [*tenhâyî vu yektâyî*] ibârettir.

*Ger meşgaleî ne-dâri vu tenhâyî
Bâ mâ be-vefâ derâ ki mârâ şâyî
Bir şeyle meşgul değilsen ve tek başınaysan,
Vefâ üzere gel bize çünkü bize lâyıksın.*

Daha sonra Firavun’a giderken Hârûn’un kendisine eşlik etmesini istedi. “*Onu işime ortak et*” (Tâhâ 20:32) çünkü bu yaratılmışlara gidişti, yaratılmışlarla ilgili işler ise korku ve endişe getirir. Korkunun yükünü [*bâr-ı vahşet*] taşıyabilmek için hiç kimse iyi bir yoldaştan [*refîk*] ve onun desteğinden kaçamaz.

Mûsâ (a.s.) Hak ile münâcâtan dönüp de İsrâîloğullarının itâat dâiresinden çıktıklarını ve buzağıya taptıklarını görünce onları değil Hârûn’u azarladı [*itâb*] tâ ki günah işleyen herkesin azarlanmaya müstehak olmadığını anlayabilesin. Azarlama, kendisinde dostluktan geriye hâlâ bir şey kalmış olan kimse için münâsiptir. Yalnızca ayrılık [*fırâk*] korkusunun ateşle yanan kişi kavuşmanın [*vuslat*] azametini bilir.

*Aşk-ı cânân bâhten key der hûr-ı her dûn buved
Mîhr-i Leylâ dâştên hem bâbet-i Mecnûn buved
Sevgilinin aşkına can vermek sıradan biri için nasıl mümkün olur?
Bu yüzden Leylâ’nın aşkına yalnızca Mecnûn lâyıktı.*

“*Mûsâ belirlediğimiz vakitte gelince*” (A’râf 7:143). Mûsâ’nın iki yolculuğu oldu. Birincisi taleb yolculuğu, ikincisi de şenlik [*tarab*] yolculuğu. Taleb yolculuğu “*Dağ tarafında bir ateş görünce*” [*âneşe min cânibi’t-Tûri nâran*] (Kasas 28:29) âyetinde beyân edildiği üzere ateş gecesindeydi. Şenlik yolculuğu ise şuydu: “*Mûsâ belirlediğimiz vakitte gelince*” [*velemmâ câe Mûsâ li-mikâtinâ*] (A’râf 7:143).

Mûsâ kendisinden geçmiş, kendi sırrında kaybolmuş halde geldi. Kudsiyet kadehinden aşk şarabını içmişti, o yüzden de bu konuşmaya duyduğu şevkin derdi içinde çoğalıyor ve aşk deryâlarından “*Bana göster*” [*erînî*] hitâbının dalgası taşıp kabarıyordu. Sırf ilâhî huzûra vardığında söyleyeceği sözleri uzatmak için İsrâîloğullarının civarında bir süre dolaştı, onların haberlerini ve maksadlarını derleyip topladı.

Harâm dêrem bâ digerân suhen guften
Kucâ hadîs-i tû gûyem suhen dîrâz konem
 Başkalarıyla söyleşmeyi harâm sayarım.
 Her ne zaman seni konuşsam sözü uzatırım.

Hak ile münâcât mertebesine vardığında şevk şarabıyla mest olmuş ve Hak kelâmını iştirmekten ötürü yanıp kavrulmuştu. Her şeyi unuttu ve vaktinin nakdi şöyle belirdi: “*Bana göster ki sana bakayım*” [*erini enzûr ileyk*] (A'râf 7:143).

Melekler onun bu isteğine karşı kınama [*melâmet*] taşlarını fırlattılar: Ey âdet gören kadının oğlu! Yüce Rabbi görmeyi mi arzularsın? Bir toz zerresinin rablerin Rabbiyle ne işi olabilir [*mâ li't-türâb ve rabbü'l-erbâb*]? Toprak ve çamurdan bir varlık kadim olanla nasıl konuşabilir? Önceden yok iken sonradan olan biri dâimâ olmuş ve dâimâ olacak olan O'nunla vuslatı nasıl isteyebilir?

Mûsâ, sarhoş ve kendinden geçmiş bir halde tefrîd diliyle cevap verdi: Beni mâzur görün çünkü buraya ben kendim düşmedim. Beni önce O istedi, ben değil, uyandığımda dostu başucumda görüverdim. Ben ateşi talep etmekte iken “*Seni kendime seçtim*” (Tâhâ 20:41) nidâsı geliverdi. Hiçbir şeyden haberim yoktu ki yakın etme [*takrîb*] güneşi doğuverdi. “*Onu gizlice fısıldaşmak için yakınlaştırdık*” [*ve karrabnâhu neciyyâ*] (Meryem 19:52).

Z'evvel tû hadîs-i aşk kerdî âgâz
Ender hûr-ı hîş kâr-ı mârâ mî-sâz
 Aşkî konuşmaya önce sen başladın.
 Şimdi ise benim işimi kendine lâyük eyle!

Meleklerle emir geldi: Mûsâ'yı rahat bırakın çünkü “*Üzerine katımdan muhabbet bıraktım*” [*ve elkaytû ileyke mahabbeten minnî*] (Tâhâ 20:39) kadehindən “*Seni kendime seçtim*” [*ve'tana'tûke li-nefsî*] şarabını her kim içerse böyle kavga [*arbede*] çıkarır.

Mûsâ (a.s.) bu keşiflerin [*mükâşefât*] hakikatinde lutuf meyhânesinden aşk şarabını tattı. Kalbi ferdâniyet semâsına uçtu ve kurbîyet yönünden gelen vuslatın ünsiyetine âit esinti rûhuna ulaştı. Aşk ateşi alev aldı, sabır gönlünden uçup gitti ve artık tâkatsız kaldı. “*Bana göster ki sana bakayım!*” dedi, hiç olmazsa bir kerecik!

Ger z'in dil-i sûhte ber âyed şereri
Der dâire-i serâ nemâned eseri
Ger pîş-i tuem hest nigârâ hatari
Berdâr hicâb-ı hicr kadr-i nazari

Şu yanık kalpten kıvılcımlar çıkacak olsa,
 Ülker yıldızının dâiresinden tek bir iz bile kalmazdı.
 Ey sevgili, senin huzûrundayken ne büyük tehlike içindeyim!
 Hiç değilse bir bakışlık olsun ayrılık perdesini kaldır!

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Herkesin bir ümidi vardır, ârifin ümidi de müşâhededir [*didâr*]. Ârif müşâhededen başka bir karşılık beklemez, cennetle de işi yoktur. Bütün insanlar hayâtı severler, onlar için ölüm çok zordur. Ârif ise müşâhede ümidiyle ölüme ihtiyaç hisseder. O vakit belki kulakları duymanın [*semâ*] zevkini alır, dudakları aşkın hakikatinin borcunu öder, gözleri müşâhede günüyle süslenir, rûhu da hiç sersemlik duymadan [*bi-humâr*] vücûd şarabıyla sarhoş olur.

Dil z'ân hâhem ki ber tu ne-guzined kes
Cân z'ân ki nezed bi-gam-ı aşk-ı tu nefes
Ten z'ân ki be-cuz mihr-i tueş nîst heves
Çeşm ez pey-i ân ki hod turâ bîned u bes
 Yalnız seni seçecek bir gönül isterim.
 Yalnız aşkının derdiyle soluk alacak bir rûh,
 Yalnız senin aşkını arzulayan bir beden,
 Ve seni, yalnızca seni görececek bir göz!

“Beni göremezsın dedi” [*len terânî*] (A'râf 7:143). Derler ki, “Beni göremezsın” hitâbını duyduğunda Mûsâ'nın makâmı “Bana göster ki sana bakayım!” dediği zamankinden daha yüksekti. Çünkü birinde Hakk'ın murâdı, diğerinde ise kendi murâdı üzereydi. Mûsâ'nın varlığı kendi murâdı bakımından değil, Hakk'ın murâdı bakımından daha tamdı. Çünkü bunlardan biri dağılma ve çözülme [*tefrika*], diğeri ise cem' idi ve muhakkak ki cem' hâli daha tamdır.

“Beni göremezsın fakat şu dağa bak dedi” [*kâle len terânî velâkini'nzur ile'l-cebelî*] (A'râf 7:143). Mûsâ “Beni göremezsın” darbesini yedi. He-men ardından Allah “fakat” merhemini sürdü: Ey Mûsâ, sana “Beni göremezsın” darbesini vurdum ve “fakat” merhemini de sürdüm ki bunun benim kahrım değil bir mâzeret olduğunu anlayabilesin dedi.

“Sonra, Rabbi dağa tecellî edince” [*felemmâ tecellâ rabbuhû li'l-cebelî*] (A'râf 7:143). Celâle âit âyetler ve ahadiyete âit azametın izleri o dağa ulaşınca dağ yokluk hâline geri döndü ve arkada o dağdan hiçbir emâre kalmadı. Dedi ki: Ey pâdişah! Bir kara taşın bu konuşmayı kaldıracak tâkati olsaydı varlığın başlangıcında emâneti kabûl eder, onu bütün kalbi ve rûhuyla satın alırdı. Burada çok ince bir anlam vardır:

Yâni bütün heybetine rağmen dağ o konuşmaya tahammül edemiyor da Muhammed ümmetinin zayıflarının ve acüzelerinin kalpleri tahammül ediyor. Nitekim Allah “*Onlar korktular ve onu insan yükledi*” (Ahzâb 33:72) buyurur.

“*Mûsâ bayılıp yere düştü*” [*ve harra Mûsâ saikâ*] (A'râf 7:143). Bu bayılıcı tecelli ile Mûsâ'nın varlığı ortadan kalkıp beşerî tabiatı dağa savrulunca işte o zaman tecelli gerçek merkezine [*nokta-i hakikî*] yerleşti: Şimdi artık yalnız biziz, sen ortadan kalkınca görünen biz oluruz.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Bulunanı arıyorum. Görülene “Benim neyim var, ne arıyorum, kimi görüyorum, ne söylüyorum?” diye soruyorum. Bu arayış beni divâne kılıyor, bu konuşma beni kıskıvrak yakalayıp kendine mübtelâ ediyor.

Allah'ım! Senin izzetinin sâhip olduğu yüce mertebe hiçbir işarete yer bırakmadı, senin vahdâniyetinin kıdemi her türlü izâfet ve mecâzın yolunu kesti. Kul elinde avucunda her ne varsa kaybetti, bütün zanları ve vehimleri yok olup gitti.

Allah'ım! Senden kaynaklanan dâimâ çoğalmakta, benden olan ise azalmakta. Böylece her şey başlangıçtaki hâle geri döndü.

Guftî kem u kâst bâş hûb âmed u râst

Tû hest besî rehîr şâyed kem u kâst

“Azal, daha da azal” dedin, ne güzel ve doğru söyledin!

Senin varlığın kâfi geliyor kuluna, öyleyse onun varlığı azaldıkça azalsın.

“*Ayılınca seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ederim dedi*” [*felemmâ efâka kâle sübhâneke tübrü ileyke*] (A'râf 7:143). Yâni kendine gelince şöyle söyledi: Rabbim! Sen bir beşerin senin samediyetine ulaşmayı arzu edemeyeceği, seni kendi başına arayamayacağı ya da bir kalbin ve bir rûhun bugün seni görmekten söz edemeyeceği kadar münezzehsin. Sana tevbe ederim!

Ona “Ey Mûsâ herkes zırhını senin gibi hemen bir kenara mı attı? Hep birlikte senin gibi mi yaptılar? Bu kadar çabuk ve kolay mı geri dönersun?” dediler. Mûsâ'nın hâl dili şöyle diyordu:

Urîdu visâlehû ve yurîdu hicrî

Fe-etrukü mâ urîdu limâ yurîdu

Ben ona kavuşmayı murâd ederim, o ise ayrılığımı!

Öyleyse onun murâdı için kendi murâdımı terk ediyorum.

Ne yapayım? Maksûda ulaşamadım. Öyleyse bırakın da hizmet mahalline ve kulluğun acziyeti makâmına geri döneyim, emrin en başına gideyim.

Ân kes ki be-kâr-ı hiş sergeşte şeved
Bih z'ân nebuved ki bâ ser-i rişte şeved
 Kişi kendi işini karıştıınca,
 En iyisi ipin ucuna [işin başına] geri gitmeli.

Hizmet mahalline ve tevbe makâmına kulluğun acziyeti içinde geri dönünce âlemlerin Rabbi onun kalbini onardı, ona şefkat ve hilimle hitâb etti: “*Ey Mûsâ, insanlar üzerine vahiylerim ve kelâmım için seni seçtim*” [*yâ Mûsâ inni'stafeytüke ale'n-nâsi bi-risâlâti ve bi-kelâmî*] (A'râf 7:144). (Kef 3:730-734).

Meybudî “*İnsanlar îmân ettik demeleriyle bırakılıp imtihân edilmeyeceklerini mi sanırlar?*” (Ankebût 29:2) âyetinin tefsirinde peygamberler ve velîlerin niçin diğerlerinden daha fazla ızdırıp çektiğini şöyle açıklar:

Hiz. Peygamber (s.a.v.) “Muhakkak ki en şiddetli sınananlar peygamberler, sonra velîler sonra da derece derece onlara benzeyenlerdir” dedi. Yine “Allah bir topluluğun iyiliğini isterse onları sınar [*innallâhe izâ erâde bi-kavmin hayran ibtelâhum*]” dedi.

Rubûbiyet mertebelerinden bu konunun rabbânî misâli şöyledir: Bizim eşliğimizden gelen belâ dostlar için bir şeref kaftanıdır. Dostluk makamında kim diğerlerinden bir mertebe fazlasını isterse dostların saâdet bahçesindeki [*bostân-ı nûzhet*] belâ gülünün kokusunu daha çok koklar.

Bunu bilmek istiyorsan, şeriat ehlinin kendisine uyduğu [*muktedâ*] ve hakikat ehlinin önde geleni [*mukaddem*] olan âdem oğullarının efendisinin hâline bak. O en güzel örnek bu mahalle girince bir ân bile gamsız ve tasasız bırakılmadı. Biraz bağdaş kurup otursa “Kul gibi otur” hitâbı geldi! Parmağına bir yüzük takacak olsa “*Sizi boşuna, amaçsız yarattığımızı mı sandınız?*” (Mü'mimûn 23:115) itâbı geldi. Adımını yere birazcık sert basacak olsa “*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme*” (İsrâ 17:37) hitâbı geldi. Bir gün “Ayşe'yi severim” dedi, bak neyle karşılaştı.¹ Münâfıkların sözleri imtihânını had safhaya çıkarınca içten içe Allah'a şikâyet etti. Ancak ona “Ey en güzel örnek, insanın kalbi ve rûhu beni müşâhede edince imtihândan şikâyet mi eder?” diye hitâb edildi.

Gaybın hazinelerindeki bütün zehirler bir kadehe dolduruldu ve onun eline tutuşturuldu, sonra da sırrından perdeyi kaldırdılar ve şöyle dediler:

1 Meybudi burada kastettiğini sonraki bölümün kıskançlıkla ilgili başlığı altında yer verilen Nûr sûresinin 11. âyetinin tefsirinde açıklamaktadır.

Ey Muhammed, benim cemâlimi müşâhede ederken bu zehri iç! “*Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü şüphesiz sen gözlerimizin önündesin*” [*vasbiri-hükmi rabbike fe-inneke bi-a'yüninâ*] (Tür 52:48) (*Keşf* 7:375-376)

Kelâmcılar ve fakihler, ayrıca günümüzdeki her çizgiden politik aktivist aşk yolunu fazlasıyla öteki dünyaya âit görerek sık sık eleştirmişlerdir. Modern dönem öncesinde aşka ilişkin görüş belirtmeye karşı çıkan âlimler, Müslümanların Allah’a karşı hürmetsiz olabileceğinden ve akîde ile şeriatı göz ardı edebileceğinden korkuyor gibi gözükmektedirler. Siyaseti, reformu ve ütöpik sosyal mühendisliği İslâm’ın merkezine koyan modern ideologlar ve aktivistler ise büyük ihtimalle kendi boş vaatlerinin ne olduğunun farkına varılacağından korkmaktadırlar. Wilfred Cantwell Smith’in sıklıkla belirttiği gibi insanlar kendilerini “Hıristiyanlık” veya “İslâm” gibi hayâlî bir düşünceye adanarak büyük vahiylerin kurucu sâiki olan Allah ile yakın bağı unutmaktadırlar.

Kuşkusuz sırf Allah aşkına odaklanan pasajlar, bu mürşidlerin aşırıya kaçtığı gibi bir duyguya yol açabilir. Bununla birlikte aşkın hem şeriatın geniş yoluna hem de tarikatın dar yoluna uymayı gerektirdiğini kişinin aklında tutması gerekmektedir. Başka bir ifâdeyle aşk nebevî örneğe dayanır: “*Bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin.*” (Âl-i İmrân 3:31). Dinin amacı olan Allah’a yakınlığı elde etmenin başka bir yolu yoktur. Hem şeriat hem de tarikat gündelik yaşamla bağ kurmaya çağırır fakat her zaman odak noktası olarak Allah ve egemen bakış olarak tevhîd üzerinden. Müelliflerimizin bâzen belirttiği üzere peygamberlerin ve onlara tâbi olanların mâruz bırakıldıkları ıztırap, Allah’a giden yolun, onları dinî [teklîfi] emre itâat edebilmeleri için Hakk’a özel bir odaktan başka bir tarafa döndürmek için çağırmasıyla ilgilidir. Hz. Peygamber’in “İslâm’da ruhbanlık yoktur” hadîsi bu yüzden alâkalardan koparak dünyada yaşama disiplininin amaca ulaşmak adına daha etkili bir araç olduğu anlamında yorumlanmıştır. Sem’ânî, dünyayla bağ kurmak için dinî [teklîfi] emre uyma zorunluluğu dolayısıyla gerekli olan ıztırâbı şöyle açıklar:

Bir zamanlar pâdişahlardan birisinin tevbe edip din yoluna yöneldiği anlatılır. Gam bulutları onun gözlerinden öyle pişmanlık yaşları yağdırmış ki gözleri akıp kör olmuş. Ona sormuşlar: Nice çabalar gösterdin ve özveri sergiledin, bu mücâhedelerin sonunda Hak sana ne verdi?

“Her şeyi verdi. Çünkü içimdeki bütün arzuları alıp onların yerine yalnızca kendi dilediklerini koydu” diye cevap vermiş.

Ebû Zer (r.a.) şöyle dedi: Kerih görülen şu üç şey ne kadar da sevimlidir: Hastalık, fakirlik ve ölüm!

Onlar, Hakk’ın murâdının kendi murâdsızlıklarında [*bi-murâdî*] olduğunu bilmekteydiler, bu yüzden de O’nun murâdî için kendi murâd-larını terk ettiler. “Yalnızca O’nun istediği olsun, bizim istediklerimiz aslâ olmasın” dediler.

Sözün kıyası şudur ki velilerin [*abdâl*] ciğerlerindeki kan gözyaşlarıyla karıştı ve aşk hisarının tuğlalarını bu karışımından yaptılar. Sonra min-netsizlik nidâsı âşıkların kulaklarına ulaşsın diye bir tellâlî o hisarın burçlarına gönderdiler. Böylece anlaşılır ki iş hiçbir şeyden esirgemek-sizin rûhu vermekten [*bezl*] ibârettir, aksi takdirde sûfilerin boş lafla-rıyla [*türrehât*] kendini yorma.

Bu yol iltifat ve şefkat [*nâz*] yolu değil muhtaçlık [*niyâz*] yoludur. O’nun Muhammed Mustafâ’ya (s.a.v.) yaptığı ilk şey babasını ve ana-sını kendi katına almak oldu ki anne şefkati görmesin ve baba himâye-sinin dizi dibinde oturmasın.

“*Muhakkak ki biz sana ağır bir söz yükleyeceğiz*” [*innâ se-nulkî aleyke kavlen sakilâ*] (Müzzemmil 73:5). Ey Muhammed, Hira mağarasına geldin ve kendine bir uzlet mahalli edindin ancak aşılması gereken bir geçit daha var. Ebû Cehil’in kapısına gitmen, üzerine atılan deve işkembesine rağmen gülümsemen, dişini o taş kalplilere kurban et-men, yüreğinin kanına karşı yüzünü seddetmen gerekir. Bizden alıp insanlara ulaştırman ve hepsinin arasında yüksek ahlâkını koruman gerekir. Bu senin için ne muazzam bir iştir: Hem insanlardan alâkayı kesme [*tecrîd*] hâli üzeresin hem de onlarla yoldaşlık etmekte-sin. Hepsi senin eteğinden tutup bir yana çekiştirmekte ama sen onların hiçbirine iltifât etmemektesin.

Ey civanmert! İnsanlarla birlikte olmaksızın kalbini Allah’a bağlayan, insanlarla birlikte olup da kalbini Allah’a bağlayana benzemez. Kalbi-ni mescitte iken Allah’a bağlayan, kalbini pazar yerinde iken Allah’a bağlayan gibi değildir.

Anlatıldığına göre yol ehli erlerden [*merdân-ı râh*] biri bir gün sahrâ-ya gitmiş ve bir aslan yakalayıp üzerine oturmuş, bir engerek yılanını da tutup kırbaç şeklinde kullanarak şehre dönmüş. Fırının önünden geçerken fırıncı “Bu nasıl iş?” diye bağırmış. Erlerin işi terazinin iki

kefesi ortasına oturup gönlünü Allah'a bağlamaktır. Allah îmânı kuvvetli olanları sever.

Ey derviş! Yolun en büyük düstûrlarından biri şudur: Bir kimse yaratılmışlara bakarken Hakk'ı görmesi kesintiye uğramıyorsa onun gözlerini açması câizdir. Ancak yaratılmışları görürken Hakk'ı görüşü kesintiye uğruyorsa onun yaratılmışlara bakması câiz değildir.

Risâletin yükü gerçekten çok ağır bir yüküdür: Hem insanlarla birlikte zaman geçirmek hem de onlardan saf kalmak. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hira mağarasına geldiğinde hiçbir yükü yoktu, sırtı düz ve omuzları dikti. Geri döndüğünde ise iki büklüm olmuş bir haldeydi ve bedenini bir titreme almıştı.

Muhammed (s.a.v.) dağdan döndüğünde Hz. Hatice'ye "Beni örtün, beni örtün!" dedi. Bir örtü alıp başının üstüne çekti. Birden celâlin huzûrundan Cebrâil geldi ve "*Ey örtünüp bürünen*" [*yâ eyyühe'l-müzzemmil*] (Müzzemmil 73:1), "*Ey bürünüp sarınan*" [*yâ eyyühe'l-müddessir*] (Müddessir 74:1) diye hitâb etti. Ey başına örtü çeken sen! Benim yolumda bu kadar hassas ve nâzenin olamazsın. (*Ravh* 112-114)

TÂBİ OLMA YOLU

Aşk, Hz. Peygamber'in ayak izlerini tâkip etmeyi gerektirir. O, diğer peygamberlerden daha fazla ıztırap çekti, bu yüzden onun yolunu tâkip etmek derdi ve mihneti üzerine çekecektir. Aynı zamanda Allah rahmet ve merhamet sâhibidir: "*Biz kimseye gücünün üstünde yük yüklemeyiz*" (Mü'minûn, 23:62). Allah, âşıklarına yalnızca onların sâhip olduklarından yâni yalnızca onlara verdiğinden sorar. Fakat bununla birlikte çoğu insan bunu teslim etmek istemez çünkü sâhip olduklarının kendilerine âit olduğunu düşünür. Başkalarını görmek onların sevgisini cezbeder ve bu yüzden kendilerini onlara verirler. Herhangi bir hizmet varsa küçük bir payını ikiyüzlülükle Allah'a sunarlar. Ancak tevhîdin hakikatini tanıyan kimseler için aşk yolu başkalarını yakıp kül etmektir ve ıztırâbı berâberinde getirir. Her şeye rağmen O'ndan gelen dert başkasından gelen lezzetten daha iyidir. Bu, aşağıda Sem'ânî'nin de atıfta bulunduğu sâbit bir temadır:

Ey civanmert! Büyükler aşkta belâ, yemekte tuz gibidir demişlerdir. Âşkına cilve yapıp da onunla eğlenmeyen cemâl sâhibi güzelliğinin hakkını vermemiş demektir. Hak aşkına! Eğer yarın "Bana bak!" hitâbı gelirse "Böylesi bir cemâl benim gibilerin bakışının çok ötesinde!" demen gerekir.

Ey derviş! Eğer Âdem'i buğday tanesiyle imtihân etmeseydi O'nun celâlinde hiçbir şey eksilmez, eğer Mûsâ'ya yüzünü [*didâr*] gösterseydi güzelliğine [*cemâl*] ziyân erişmezdi. Fakat cemâlinin mükemmelliği O'nun kahrının zincirine esir olmuş binlerce âşıkın ağlamasını ve inlemesini gerektirir.

Âdem aşkında sâdıktı ve sevgisinde bir istikâmet üzereydi. Kendisine verilen mahrûmiyet zehrinin şarabını ve atılan her kahır tokadını alıp kabûl etti. Hâl diliyle şöyle demektedir: Sen bana zehirli bir şarap da göndersen onu bütün rûhumla alıp kabûl ederim, kahır tokadıyla da vursan onu bütün kalbimle yüklenirim.

Mârâ bi-marân eger be-sûzî şâyed
Mârâ zi-miyân rızâ-yı tû mî bâyed
Her dil ki be-dûstî-yi tû râ mî şâyed
Der âteş-i tîzeş er nehi ne-güzâyed
 Uzaklaşma benden, yaksan bile kabûlüm!
 Tüm istediğim yalnız senin hoşnutluğun!
 Bir kalp eğer senin dostluğuna lâyıksa,
 Sen onu incitmeden en şiddetli ateşe koyabilirsin.

Beni başından savıp uzaklaştırma, darağacına koysan bile yeridir. Beni kendinden ayrı koyma, öldürsen bile yaraşır çünkü senin aşkının tâlihi bekâdır. Kahır şarabını ne kadar içersen rûhtaki ve kalpteki meyveleri o kadar çok toplarım. Senin celâl kılıcından darbe üstüne darbe yediğimde hayattan lezzet alırım.

Tâ men in aşk-ı tu be-ser neburem
Ez dil u cân-ı hiş ber nehurem
 Bu aşkı sonuna dek götürmedikçe
 Kalbimdeki ve rûhumdaki meyveleri toplayamam.

Men mâte ışkan fe'l-yemut hâkezâ
Lâ hayra fî ışkin bilâ-mevti
 Kim aşk içinde ölecekse, bırak ölsün!
 Sonunda ölüm olmayan aşkta zâten hayır yoktur.

"Âşık olan ve bunu gizleyen, iffetli yaşayan ve öylece ölen, şehit olarak ölmüştür [*men aşaka ve keteme ve affe ve mâte, mâte şehidâ*]."

Ey derviş! Bâzı geceler başın ağrımaya başlarsa o ağrıya canla başla hizmet et çünkü O'nun verdiği baş ağrısı önemsiz bir şey değildir. Nitekim Üzeyir peygambere şöyle vahiy geldiği rivâyet edilir: Ey Üzeyir, eğer sana bir zerdâli verirsem bu zerdâli için bana şükret. O zerdâliye

hor gözle bakma, rızıkları taksîm ettiğim gün seni de hatırlamış olduğuma bak!

*Nâm-ı dilem ey nigâr der defter-i tûst
Şâd est bedân ki bâri ez leşker-i tûst
Der cümle rehî mutî' u fermânber-i tûst
Zirâ ki heme raht-ı rehî ber har-ı tûst*

Kalbimin ismi, ey güzel sevgili, senin kitabındadır.
Senin ordunda hiç değilse bir nefer olmaktan ne kadar mutluyum.
Boyun eğiyorum senin bütün emirlerine,
Öyle ki bütün heybelerim senin bineğinde.

Bu nasıl bir sözdür? Dermansız bir dert, sabahı olmayan bir gece, sâhili olmayan bir umman, ilacı olmayan bir illet, tedâvisi olmayan bir yara, şifâsı olmayan bir imtihân. “*Ve müminleri güzel bir imtihânla denemek için*” [*ve li-yüblîye'l-mü'minîne minhu belâen hasenâ*] (Enfâl 8:17). Bir belâ gönderir ve sonra “İşte size güzel bir imtihân” der. Belâ ve imtihân güzeldir çünkü O'ndan gelmektedir; zevklidir çünkü içinde O vardır.

*el-Hubbu evvelü mâ yekûnü li-hacetin
Ye'tî bihâ ve yesûkuhâ'l-akdâru
Hattâ izâ'ktahame'l-fetâ sübüle'l-bevâ
Câet umûrun lâ yutâku kibâru*

Aşk önce bir ihtiyaçtan ötürü çıkar ortaya.
Böyledir fakat olup bitenler onu sürükler götürür.
Sevdânın yollarındaki genç öyle şeylere tahammül eder ki,
Nice yaşı geçgin ve tecrübeli kimseler onlara tâkat yetiremez.

Muhabbet yaygısını serip de aşk sancağını şevk âlemine diktiklerinde bütün arzuları da ateşe verdiler. Kalp toprağına arzulara ulaşamama [*bî-murâdî*] tohumlarını saçtılar, onları hasret suyuyla ve hayret seliyle yıkadılar. (*Ravh* 140-141)

Allah'ın kahrına ve âşıkın derdine ilişkin başka bir pasajda Sem'ânî, muhâtaplarına her şeyden önce ve her zaman mevcut olan rahmetin kurtarıcı gücünü hatırlatır:

Bunda çok yüksek bir sır vardır. Derviş pâdişaha aşkını ilân edince bu onun başına belâ olur. Fakat pâdişah lutuf ve keremiyle dervişi sevecek olursa bu belâ onun için huzûr ve selâmete döner.

Aşktan bahsetmeye ilk başlayan O idi: “*O onları sever.*” Ey dervişler, ben sizleri seviyorum! Tâlihsizliğinizin enkazı [*lâşe-i idbâr*] içerisinde benim

izzetimin köşklerine yanaşamasanız bile benim sınırsız ve sebepsiz sevgimin karşılayıcı Burâk'ı üzerinde muhakkak bana ulaşırsınız.

Ey derviş! Aşkta müşâhede [*didâr*] ve یشitme [*semâ*] sâhibi olman gerekir. Müşâhede kalbin gıdâsı, یشitme ise rûhun nasîbidir. Aşk âleminde gözlerin görüşü yoktur, gören kalptir. Rûh یشitir, kalp görür. İşin başında rûha “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” sözünü یشitme kadehini verdiler, onun başı hâlâ o kadehin sarhoşluğuyla dönüp duruyor, öyle ki kimse ondan bir şey haber veremez. Kalbe ise varlığa geldiği andan itibâren hiç ardı kesilmeksizin kadeh kadeh şarap sunuluyor ama o aslâ çözülüp gevşemiyor. Her gün üç yüz altmış bardak sunuluyor ama ne kadehler boş kalıyor ne de onun susuzluğu azalıyor. (*Ravh* 599)

Sem'ânî, zayıf ve güçsüzler hakkında iki kudsi hadise yer verdikten sonra benzer bir noktaya vurgu yapar: Onların O'na yaklaşmak için hiçbir şeyleri yoktur, bu sebeple O onlara yaklaşımdan başka ne yapabilir?

“Ben kalpleri benim için kırılmış olanlarla berâberim [*ene inde'l-münkesireti kulûbuhum*].” “Ben, beni zikredenlerin arkadaşıyım [*ene celisü men zekeranî*].” Sende şu iki şeyi aslâ bir araya getirmeyeceğiz: Kalbin yanışı ve ayrılık. O fakir ve çâresiz âşık zayıf ve düşkün kalınca, aşk okuyla hasta olup kırılınca, mâşuk da güzellik ve şefkatiyle olunca, âşıkın mâşuk eşiğine girecek sermâyesi olmaz. Artık O, güzelliğin işvesini ayak altına alıp merhametle bağırı yanık âşıkın gamlarının köşesine gitmekten ve sırrı onun muhtaçlık kulağına söylemekten başka ne yapabilir? (*Ravh* 335-336)

Meybudî, “*Allah imân edenlerin dostudur*” (Bakara 2:257) âyetinin tefsirinde âşıkları ziyâret eden ıztırâbî şöyle özetler:

Bu âyetin benzeri “*Çünkü Allah imân edenlerin yardımcısıdır. İnkâr edenlerin ise yardımcısı yoktur*” [*zâlike bi-ennellâhe mevl'lezzîne âmenü ve enne'l-kâfirîne lâ mevlâ lehüm*] (Muhammed 47:11) âyetidir. O, “*Biz dünya hayatında da, âhirette de sizin dostlarımızız*” [*nahnü evliyâukum fi'l-hayâti'd-dünyâ ve fi'l-âhirah*] (Fussilet 41:31) âyetinde buyurduğu gibi sâdece bu dünyada değil âhirette de müminlerin dostu ve koruyucusudur.

Yûsuf kıssasında “*Sen dünyada da âhirette de benim dostumsun*” [*ente veliyyi fi'd-dünyâ ve'l-âhirah*] (Yûsuf 12:101) buyrulur. Bu iki âyet arasında çok büyük bir fark vardır: “*Sizin dostlarımızız*” ve “*Sen benim dostumsun*”. Bunu görecektir gözü olmayan mâzurdur.

“*Sizin dostlarımızız*” bizzat cem'den gelir fakat “*sen benim dostumsun*”-da dağılma ve çözülmeye [*tefrika*] işâret vardır. Bu, velinin nebîden

üstün olması dolayısıyla değildir çünkü velinin işinin sonu dâimâ peygamberin işinin başıdır. Fakat zayıflara daha çok merhamet ve şefkat gösterilir, âcizler daha çok esirgenir çünkü onlar yakınlık ve ünsiyet [*âşinâyî*] iddia edecek kadar cüretkâr değildirler. Bu yüzden kendilerini lekeli ve kusurlu görürler de konuşamazlar. Kim daha âciz ve çâresizse, dosta daha yakındır. Kim daha çok kırılmışsa aşka daha lâyıktır: “Ben kalpleri benim için kırılmış olanlarla berâberim.”

Haberde gelmiştir ki, kıyâmet gününde bu kırılmış ve yanmışlardan birisi huzûra getirilecek ve Allah “Ey kulum, neye sâhipsin?” diye soracak. Kul “İki elim de boş, kalbim gamla dolu, rûhum perişan ve şaşkın, keder ve hüznün dalgaları içinde” diyecek. Allah “Doğruca dostlarımın yanına git çünkü ben gönlü kırılmış olanları ve hüznü düşenleri severim” buyuracak. “Günahkârların iniltisi benim için tesbîh edenlerin sadâsından daha sevimlidir.”

Guftem çi nehem piş du zülfi-tû nîsâr

Ger hiç be-nezd-i çâker âyî yek bâr

Pîşet be-nehem in ciger-sûhte zâr

K'âyed ciger-sûhte bâ muşk be-kâr

Dedim ki, senin zülûflerine karşılık ben ne sunayım?

Eğer bendene birazcık daha yakınlaşacak olursan,

Şu yanıp kavrulmuş ciğeri önüne koyarım,

Ki yanmış ciğeri misk yapmada kullanırlar.

Dâvud (a.s.) şöyle dedi: Allah'ım! Tamâmen kirden pislikten temizlensin diye uzuvlarımı yıkarım. Fakat kalbimi neyle yıkayayım ki senden gayrısından temizlensin? Emir geldi: Ey Dâvud! Kalbini nedâmet ve hüznün suyuyla yıka ki en yüksek temizliğe [*tahâret-i kübrâ*] ulaşabilesin. Dâvud sordu: Allah'ım! Ben bu hüznü nerede bulayım? Hitâb geldi: Onu sana biz göndereceğiz. Bir şartla ki, sen de mahzun olanların ve gönlü kırıkların eteğini tutacaksın. Dâvud sordu: Allah'ım! Onların alâmeti nedir? Cevap verildi: Onlar bütün gün güneşin batmasını bekler, sonra gecenin örtüsünü çekip “*Biz ona yakınız*” (Kâf 50:16) halvet hücresinin kapısını vurmaya başlarlar. Geceleri coşup taşarak, yanıp kavrularak, iç çekip ağlayarak, başlarını yere koyup muhtaçlık içinde ve erimiş bir halde hasret çekenlerin sadâsıyla “Ya Rab, Ya Rab!” diyerek bize yakarırlar. Hal dilleriyle şöyle söylerler:

Şebhâ-yî firâk-ı tû kemânkeş bâşed

Subh ez ber û çü tîr Âreş bâşed

V'ân şeb ki marâ bâ tû butâ hûş bâşed

Gûyâ şeb râ kadem ber âteş bâşed

Bırak ayrılığının gecesi çeksin yayı,
 Bırak gün ışığı atsın okunu Âreş [efsânevi okçu] gibi.
 Geceleyin seninle öyle mutluyum ki ey sanem!
 Say ki gece ayağını ateş üzerine koydu.

Cebbâr olan Allah'tan bir nidâ geldi: Ey Cebrâil, ey Mikâil! Tesbihini-
 zi bir yana bırakın çünkü yanmış birinin sesi geliyor. Sırtında isyânın
 yükünü taşısa da kalbinde îmân ağacı var. Suyunda ve toprağında mu-
 habbetimin mayası var.

Mukarreb melekler varlığa geldikleri günden kıyâmet gününe kadar
 bana hizmet kemerini ellerinde tuttular. Benim emrimi başlarının
 üstüne koyup bir tek nazar umuduyla yanıp tutuştular. Derken par-
 maklarını şaşkınlığın ağzına götürdüler: Bu nedir böyle? Hizmeti biz
 görüyoruz, aşk onlara gidiyor. Biz koşup seğirtiyoruz, varış ve görüş
 onlara! Ahadiyetin izzeti takdîr sıfatıyla onlara şöyle cevap verir: İş
 yanısla ve hüznle tamamlandı. Onların mizâcı ise yanışın mâdeni ve
 hüznün menbaidir.

Bi-kemâl-i süz-ı derdi nâm-ı din hergiz mebur
Bi-cemâl-i şevk-i vaslî tekye ber îmân mekun
Der ham-ı zulfeyn-i cân-âvîz-i cânân rûz-ı vasl
Cuz dil-i miskîn-i hûn-âlûd râ kurbân mekun
 Eksiksiz, yanan bir dert olmadan dinin adını aslâ anma.
 Kavuşma şevkinin güzelliği olmadan îmâna dayanma.
 Vuslat günü mâşukun o gönül çelen zülûflerine,
 Yalnızca perîşân, kanayan kalbini kurban et! (Keşf 1:709-711)

ÖLÜMDEKİ HAYAT

Aşk hayâtını benimseyenler, Hakk'a kayıtsızlığın olağan durumu
 olarak gündelik yaşamın yanılsamasını reddederler. Nesneler için
 duydukları arzuyu bir kenara bırakır, hiçbir şeyliği olmayanı [mutlak
 olanı] ararlar. Yalnızca aile, arkadaşlar, çevre ve toplum gibi insanla-
 rı kendinden geçiren meşgûliyet ve oyalamaları değil aynı zamanda
 cennete ilişkin tüm umutları ve cehenneme ilişkin tüm korkuları
 da terk ederler. Bu dünyaya dalmış olanların bakış açısından aşkı
 benimsemek ölümü benimsemektir.

Daha önce belirtildiği gibi ölüm iki şekilde anlaşılabilir: Fiziksel
 ölüm ve nefsin arzularının ölümü. İkinci tür ölüm sık sık mâşuk
 tarafından katledilmek olarak tanımlanır. Âşıklar boyunlarını uzatır

ve “lâ ilâhe” kılıcı onların başını keser, böylece onlar tevhîd uğruna şehîd olurlar. Din dışı aşka ilişkin kitaplar bile anekdotlarının ve şiirlerinin önemli bir kısmını aşk şehidlerine, yâni ayrılık acısı içerisinde ölenlere ayırmışlardır. Müelliflerimiz çoğunlukla “Âşık olan ve bunu gizleyen, iffetli yaşayan ve öylece ölen şehit olarak ölmüştür” hadîsine yer verirler. *Theory of Profane Love* isimli çalışmasında Giffen, teorik konulara ilişkin çözümlemesinin yarısını şehidliğe ayırır. Tanık olma anlamına gelen şehîd [*witness*] kelimesi Kur’ân’da Allah yolunda ölen kişi olarak şehid [*martyr*] anlamında kullanılmaz fakat sonraki dönem müellifleri şehidlik kavramını Allah yolunda öldürülenlerin ölü olmadıklarını ve Rab katında hayat sürdürdüklerini beyân eden âyetle (Bakara 2:154) ilişkilendirmişlerdir.

Meybudî aşk yolunda katledilen âşıklardan sık sık söz eder. Onların şeriatı der Meybudî, yalın bir biçimde yasaya uyan kimselerin şeriatından farklıdır: “Zâhirî şeriatıta her şey lutuf, mülâyimlik [*rifk*], nimet ve nezâkettir. Aşkın şeriatında ise her şey kahr, şiddet [*unf*], katletme ve kan dökmedir.” (*Keşf* 9:269)

İslâm hukukunda haksız yere birini öldürmenin cezâsı kısastır. Kısası beyân eden âyetlerin birinde Tevrat’a atıf vardır fakat aynı zamanda insanların kendilerine karşı hadlerini aşanları affetmelerinin daha iyi olacağı belirtilir: “Tevrat’ta onlar için şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar için de kısas vardır. Fakat kim sadakası olarak bağışlarsa bu onun için keffâret olur.” (Mâide 5:45). Öldürme dâvâsında şeriat, maktûlün yakınlarına diyet ödenmesine izin vermektedir. Tarikata gelince ise mâşuk tarafından katledilen âşıkın diyeti Bir olan gerçek varlıkta bâkî olmaktır. Bundan dolayı şu kudsî hadis nakledilir: “Birisi beni sevdiğinde ben onu öldürürüm ve onu öldürdüğümde onun diyeti ben olurum.” Meybudî’nin yer verme biçiminden de anlaşılacağı üzere bu söz muhtemelen Şiblî’ye gitmektedir.

Altın Buzağı hikâyesinin Kur’ânî anlatımında (krş. Mısır’dan Çıkış 32:26-28), Hz. Mûsâ şöyle der: “Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle nefislerinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün” (Bakara 2:54). Tefsîrinin ikinci mertebesinde Meybudî, Hz. Mûsâ’nın Allah’ın tâlimâtıyla buzağıya tapmayan kişilere buzağıya tapan kişileri infâz etmeleri için emir verdiğini anlatır. Hz. Mûsâ bütün bu ölümlerden dolayı derin bir üzüntü duyunca

Allah ona şöyle vahyetmiştir: “Hem öldürenleri hem de öldürülenleri cennete koyarsam hoşnut olmaz mısın?” Tefsîrinin üçüncü mertebesinde ise Meybudî, bu âyeti nefs-i emmâreye karşı mücâdeleye dönük bir işâret olarak kabûl eder:

“*Nefslerinizi öldürün*” [*faktülû enfüseikum*] (Bakara 2:54). Bâtın yönünden bu hitâb tarikatın civanmertlerinedir. Yâni mücâhede kılıcıyla nefslerinizin kafasını uçurun ki bana ulaşabilesiniz. “*Bizim uğrumuzda cihâd edenleri biz yollarımıza muhakkak ulaştıracağız*” [*vellezîne câhedû fînâ le-nehdiyennehüm sübülenâ*] (Ankebût 29:69).

Dikkat et ve sakın mücâhede ile nefsi öldürmenin İsrâîloğulları arasında vukû bulan öldürmeden daha kolay olduğunu söyleme. Onların kendilerini öldürmesi bir defaya mahsustu ve ondan sonra her şey esenliğe kavuşup sükûn buldu. Fakat bu civanmertler için her saat ve her ân bir öldürme vardır.

Leyse men mâte fe’sterâha bi-meytin
İnneme’l-meytû meyyitü’l-ahyâi
 Ölüp de huzûra kavuşan kimse ölü değildir,
 Gerçek ölü yaşayanlar arasındaki ölüdür.

Şaşılacak olan şu ki onlar belâ orağının zararını gördükçe her gün daha da âşık olurlar, aşkları artar. Mum ile kelebek [*pervâne-i şem*] misâli dertleri her geçen gün dert doğurur.

Nûr-ı dilî er çi cuft nârem dâri
Tâc-ı serî er çi hâksârem dâri
Çün dide azizî er çi hârem dâri
Şâdem be-tû gerçi sûguvârem dâri
 Sen gönlümün nûrusun, derdin bana ateş olsa bile.
 Başımın tâcısın, beni toza toprağa bulasan da.
 Gözüm kadar kıymetlisin, beni zelîl kılsan bile.
 Beni mutlu ediyorsun, inlettikçe inletiyorsan da.

Sanki bir haberci [*berid*] her saat izzet divânından bu azîzlerin rûhuna ilhâm göndermekte: Ey civanmertler! Bu işin başı öldürmek [*katl*], sonu da sevinç ve coşku [*nâz*]. Dostluğun zâhiri tehlike [*hatar*], bâtını ise sırdır. “Kim beni severse onu öldürürüm, öldürünce de onun diyeti ben olurum [*men ahabbenî kateltuhû ve men kateltuhû fe-ene diyetuhû*].” (Kesf 1:197-198)

“Ey imân edenler! Öldürmede size kısas yazıldı” [*yâ eyyühellezîne âmenû kütibe aleykümü’l-kısâsu fi’l-katlâ*] (Bakara 2:178). Allah bedene, kal-

be ve rûha hitâb etmektedir. Ey her yönüyle kul! Dostluk meydanına adım atmak istiyorsan önce kalbini dünyadan uzaklaştır, amellere ve hâllere dâir bildiğin her şeyi bir kenara at. Çünkü aşkın şeriatında [şer'-i düstî] hayâtın senden kısas olarak alınır ve bildiğin her şey de diyet olur. Bunlar da yetmez elbette, daha fazlası gerekir. Aşkın şeriatı böyledir. Bu işin eri isen, buyur gel! Yoksa kendini sevmekle ve günah-kârlıkla hiçbir şey olmaz.

*Ez pey-i merdânegî pâyende-zât âmed çenâr
V'ez pey-i terdâmenî endek hayât âmed semen
Cân feşân u râh kûb u râd ziyy u merd bâş
Tâ şevî bâkî çü dâmen ber-feşânî z'in demen*
Erlik yolunda gösterişsiz ağaçlar uzun yaşar.
Günahkârlık yolunda yaseminler çabucak büyür.
Candan geç, yola koyul, dosdoğru yaşa ve adam ol!
Tâ ki eteğini süprüntülerden temizleyince bekâ bulasın.

Evet, bu dostluk işi muazzam bir iş! Aşkın şeriatı muhteşem bir şeriat! Bu dünyada birisi öldürülürse kısas ve diyet öldüren için, aşkın şeriatında ise kısas ve diyet öldürülen için farzdır.

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Dostluğun öldürdüğü için kısas olduğunu nereden bilecektim? Fakat bakınca görüyorum ki senin seçkinlerle işin böyleymiş. Dostluğun kıyâmet olduğunu ve onun öldürdüğünden diyet istendiğini nereden bilecektim? Sübhânallah! Nasıl iştir bu!? Bir topluluğu yakıyor, bir topluluğu öldürüyor ama ne yananlar pişmanlık içinde ne de öldürülenler geri dönüyor!

*Kem taktülünâ ve kem nuhibbukum
Yâ aceben kem nuhibbu men katelâ*
Bizi nasıl da öldürüyorsun ama seni nasıl da seviyoruz!
Hayret! Bizi öldürene nasıl da âşık olmuşuz!

*Nûr-ı çeşmem hâk-i kademhâ-yı tu bâd
Ârâm-ı dilem zülf be-hamhâ-yı tu bâd
Der aşk-ı tû dâd-ı men sitemhâ-yı tu bâd
Cânî dârem fedâ-yı gamhâ-yı tu bâd*
Gözlerimin nûru ayaklarının tozu olsun!
Kalbimin huzûru senin bükülmüş zülfün!
Senin aşkında adâletim zulmün olsun!
Bir canım var, senin gamına fedâ!

Biri yanımtır ve sükûnu kaybetmiştir [bi-karâr], öbürü katledilmiş ve tefrid [infrâd] meydanında aklını yitirmiştir. Biri habere kulak kesil-

miş, öbürü yüz yüze görüşe [*ayân*] odaklanmıştı. Bu tohumları kim ektili? Bu kavgayı kim kıskırttı? Biri kapılıp boğulmuş, öbürü su bulma peşinde. Ne boğulan suya kanmış ne de susuzun gözüne uyku giriyor. (*Kef* 1:479-480)

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Âh dostluktan ki hep belâ toprağını karıştırıp duruyor! Göz pınarlarımdan yaşlar dökülüyor. O bir ateş, rûhu da kalbi de yakıp kavuruyor. O bir üstâd, belâ ve cefâdan başka hiçbir şey öğretmiyor. Ellerinde dâimâ öldürdüğü âşıkların kanı var çünkü onun hücresi âfiyet mahallinin dışında. Her nerede konaklasa orada kendine öğün olarak rûh istiyor. Artık âfiyet belâ içinde, rahatlık kargaşa içinde kaybolmuş. (*Kef* 8:328-329)

“Size karşı savaş açanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın fakat sakın aşırı gitmeyin. Allah aşırıya gidenleri sevmez” (Bakara 2:190). Âriflerin dilinde ve civanmertlerin yolunda bu savaş ve öldürme sâlikler [*reh-revân*] için başka bir menzil, âşıklar için de başka bir hâldir. Şeriat yolunda mücâhede kılıcıyla öldürülmedikçe ve aşk ateşinde yanmadıkça bu kapıdan içeri girmene izin verilmez.

Dikkat et! Sakın ateşin yalnızca bir çerâğ, öldürmenin de bildiğin bir hâl olduğunu sanma. Hak tarafından öldürülenler [*kuştegân-ı Hak*] başka, gırtlaklarından öldürülenler [*kuştegân-ı hulk*] başkadır. Cezâ [*ukûbet*] ateşiyle yanmak başka, muhabbet ateşiyle yanmak başkadır.

Nitekim o ulu pîr [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Bunun, vurulan müh-rün ateşinin dumanı olduğunu nereden bilecektim? Ben sanırdım ki her ateş olan yerde çerâğ bulunur. Dostlukta suçun öldürülende olduğunu ve kadı efendinin hasma sığındığını nereden bilecektim? Hayretin sana vuslat yolu olduğunu ve sende boğulanların seni en çok arayanlar olduğunu nereden bilecektim!?

Şibli bir gün çöle gitti. Orada hayrete düşmüşlerden ve âşıklardan bu sohbete kapılmış kırk adam gördü. Onların her birisi başlarının altında birer tuğla, canları boğazlarına gelmiş şekilde çöle düşmüşlerdi. Şibli’nin gönlüne yakınlık ve merhamet duygusu düştü ve “Allah’ım bunlardan ne istiyorsun? Kalplerine dert yükünü yüklemişsin, aşk yüzünden samanlıklarını ateşe vermişsin, sonunda gayret kılıcıyla hepsini öldürecek misin?” dedi. Sırrına şu sözlerle hitâb edildi: Evet onları öldüreceğim, öldürdükten sonra da diyetlerini ödeyeceğim. Şibli “Onların diyeti nedir?” diye sordu. Şöyle hitâb edildi: Celâlimizin kılıcıyla katledilenin diyeti cemâlimizin müşâhededir.

*Bâ leşker-i aşk-ı tû marâ peykâr est
Tâ kuşte şevem ki kuşte râ mîkdâr est
Ger kuşte-i dest râ diyet dinâr est
Mer kuşte-i aşk râ diyet didâr est*

Senin aşkının ordusuna karşı savaşıacak,
Ve katledileceğim çünkü katledilen için bir değer vardır.
Başka birinin eliyle öldürülenin diyeti dinar,
Aşkın öldürdüğünün diyeti ise müşâhededir. (*Keşf* 1:520-521)

“İçinizde hayra çağıran bir topluluk bulunsun” [*ve’l-tekûn minkum yed’üne ile’l-hayr*] (Âl-i İmrân 3:104). Bu, Allah ile ve Allah için kâim olan kimselerin sıfatıdır. Onlar kendi kudret ve kuvvetlerinden kurtulup kendi irâde ve amaçlarından sıyrılmışlardır. Onlar amellerin ve hâllerin dâiresi dışındadırlar, bir şeyi tercih edip ona göre davranmanın bağlayıcılığından kurtulmuşlardır. Allah’ı bilirler, Allah’a çağırırlar ve Allah’ın dini için mücâhede ederler. Bu uğurda insanları ve kınamalarını düşünmezler. Kalplerinde Mevlâ’ya karşı dostluk vardır, gözlerinde ise tecellînin sürmesi. Onlar her şeyi gerçekte nasılsa öyle görürler. Başkaları eserinden hareketle yaratıcıya [*sâni*] bakarken onlar yaratıcıdan hareketle eserine bakarlar. Onlar ilâhî huzûrun seçkinleridir, ilâhî tasarrufun mührüyle işâretlidirler.

*Bende-i hâs-ı melik bâş ki bâ dâğ-ı melik
Rûzhâ eymeni ez şahne vu şebhâ ez ases*

Sultânın seçilmiş kullarından ol ki taşıdığı mührüle,
Gündüz muhafızlardan, gece de devriyelerden emin olursun.

Onları vuslat yakmış, aşk katletmiştir. Kanları heder, malları telef olmuştur fakat kalpleri O’nun elinde, rûhları O’nun himâyesindedir. Nitekim şöyle derler:

*Dilberi dâri bih ez cân
Gam mehor gû cân me-bâş*

Öyle bir dilber ki hayattan daha iyi!

Gam yeme öyleyse ve de ki varsın hayat olmayıversin. (*Keşf* 2:240-241)

Sem’ânî Mukît [her yaratılmışın azığını veren] ilâhî isminin şerhinin başında muhâtaplarına gerçek hayâtın ölümde bulunduğunu hatırlatır:

Yaratılmışlardan her birinin gücünü aldığı bir gıdâsı vardır ve o gıdâdan mahrûm bırakırsan o mahlûk helâk olur. Zâhirin ve bâtının, bedenlerin ve rûhların, kalıpların ve kalplerin ayrı ayrı gıdâları vardır. “*Her kavim içeceği kaynağı bildi*” [*kad alime küllü ünâsin meşrebehum*] (Bakara 2:60).

Kalplerin gıdâsı, onu evirip çeviren [*mukallibu'l-kulûb*] Allah'ın zikridir. “İyi bilin ki, kalpler Allah'ı zikretmekle huzûr bulur” [*elâ bi-zikrillâhi tetmainnü'l-kulûb*] (Ra'd 13:28).

Kişinin ilâhî izzetin huzûruna yol bulması ne hârikulâde bir şeydir! O, “Kim içinden beni zikrederse ben de içimden onu zikrederim [*men zekarani fî nefsihi zekertühû fî nefsi*]” sözünün heybelerini yokluk içinde yokluk olan şu bîgânelikle dolu dünyaya bıraktı.

Ancak ahmaklığın tedâvisi mümkün değildir. Kişi delirirse tedâvi ile yola getirilebilir fakat ahmaksa onu iyileştirmenin bir yolu yoktur. “Anadan doğma körü ve alaca hastalığına tutulmuş olanı tedâvi ettim, hepsi sıhhat buldu fakat ahmağı iyileştirmem engellendi.”

Sûretleri ve yaratılmışları elinin tersiyle it de feleklerin üzerine himmet otağını kur! “Bütün av yaban eşeğinin midesindedir [*küllü's-sayd fî cevfi'l-ferâ*].”

Ulûhiyet âlemine yönel! Nasıl bir âlemdir bu? O'nun arşının celâli aşağı seviyedeki herkesin ayağıyla çiğnenmediği ve kâmalinin yaygısı henüz felekler tarafından dokunmamış bir âlem! Tevhîd Hakk'a mahsustur, yaratılmışlar [*halk*] ise sonradan çıkıp gelmiş misâfirler [*tufeyliyyûn*].

Bugün zirvedeki cehâletin ve yeteneksiz gözleriyle tâlihin gül demetini dert ve cefâ dikenlerine bağlı görüyorsun çünkü mücevher yolun toprağının altında ve ay yüzlü Yûsuf'un kuyunun dibinde. Bir gün gelecek ki aldanma [*tôhmet*] perdesi yırtılacak ve şehzâde muhâfızın elinden alınıp esâretten kurtulacak. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun için “Müminin ilk hediyesi ölümdür [*evvelü tuhfetü'l-mü'mini el-mevtü*]” ve “İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar [*en-nâsü niyâmün fe-izâ mâtû intebehû*]” buyurdu.

Kadr-i İsa kucâ şinâsed har

Lahn-ı Dâvûd râ çi dâned ker

İsa'nın kıymetini eşek nereden tanısin!?

Dâvud'un sesini sağır olan ne bilsin!?

Samanı eşeklere, kemiği köpeklere bırak da kıdem âlemine adım at. Kalbini Hak dışındaki her şeyden uzaklaştır. “Bütün varlığınla O'na yönel” [*ve tebettel ileyhi tebtîlâ*] (Müzzemmil 73:8). Kurbiyet kubbesinin altına girene dek küçük olsun büyük olsun geriye başkalarından hiçbir şey bırakma! “Benimle Allah arasında öyle bir vakit vardır ki o vakit araya ne bir melek ne de gönderilmiş nebî sığar [*li maallâhi vaktün lâ yeseunî fîhi melekün mukarrabun velâ nebiyyün mürsel*].” (Ravh 347-348)

Başka bir pasajda Sem'ânî, aşk oyununda sırf piyon olduğumuzu bize hatırlatır. Allah bizi sever çünkü O kendisini sevmektedir. O bizi aşk ile yaratmıştır ve aşk işi görür.

Yüz binlercesi oturmuş duâ ediyorlardı ama hiç kimse onların duâlarına dikkat etmedi. Size diyoruz ki: Henüz sen benden istemeden sana bahşettim, henüz sen bana duâ etmeden sana icâbet ettim, henüz sen bağışlanma dilemeden seni affettim.

Kişi "*lâ ilâhe illallâh*"ın celâli civârına komşu olursa artık ona hiçbir zarar gelmez. Eğer sizin hakkınızda ezeli karşılamam ve misâfir edişim olmasaydı yüzünüze kim bakardı? Yûnus (a.s.) gibi kendinizi görme-mek için aşağı inin ve Muhammed (s.a.v.) gibi yukarı çıkın ki kendinizi gördüğünüzde Allah ile göresiniz.

Yerin yüzeyi sana itâat eder ve içi ise senin için mağfîret ile doludur. Yedi gök senin kurbîyetin için kubbe, sekiz cennet yolculuk azıklarını koyacağı mekândır. Mi'râc gecesi Resûlün (s.a.v.) "*iki yay mesâfesi*"ne bensiz gittiğini mi sanırsın? Elbette hayır, ben hep onunla birlikteydim.

Eğer ezelde, işin başlangıcında Hakk'ın bizimle vâsıtasız konuşmasına lâyık olmuş isek Resûlün mi'râc gecesi bizi berâberinde götürmesine niçin lâyık olmayalım? Hareketinizin ve sükûnunuzun büyüklüğü yû-zündendir ki O, hareketlerinizin ve sükûnunuzun hiçbirini göz ardı etmedi. Her birisi için bir kabûl yâhut red, sevâp yâhut cezâ, rızâ yâhut hoşnutsuzluk yazdı. Baksana ay ve güneş feleklerinde dönüp duruyorlar ama hiç kimse onlardan söz etmiyor!

Ey civanmert! İnsan birisini sevdiyse onun için her ne yaparsa kendisi için yapmış olur. Sana kendi lutfumu ihsân edersem dostluk ağacını sulamış olurum. Göklere baksan senin mülkün, yeryüzüne baksan senin toprakların, arşa baksan üzerinde ismin yazılı.

Bu nedir? Ezelde senin uğruna konuştum, o sözleri tamamlayacağım. Senin tarafından bir zan [*gümân*], benim tarafımdan ise bir dünya [*cihân*]. Senin tarafından tek bir adım [*kadem*], benim tarafımdan ise bütün bir âlem. Senin kudretin yoksa "Ben kulumun bana olan zannıyla berâberim [*ene inde zanni abdi bi*]." Senin gelmeye gücün yoksa "*Nerede olursanız olun O sizinledir*" [*ve hüve maakum eynemâ küntüm*] (Hadîd 57:4). Yüzünü âleme çevir ve kılıcı bir yana bırak, senin ardını ben kendim kollayacağım.

Kiminle mücâdele edeyim? Şeytanla mücâdele et! Senin elinde ölsün diye ben onu canlı tuttum. Ben ve sen kalana kadar düşmanları senin

elinle öldüreceğim. Sonra da seni öldüreceğim, tâ ki sâdece ben kalayım. Sen şâhit olacaksın, kendi şehâdetinin şâhidi. (*Ravh* 549-550)

NEŞENİN ANASI

Aşkî romantik terimlerle düşünen kimseler, tüm bu ölüm hakkındaki bahisleri İslâmî dünya görüşünün bâzı ârızaları olarak görebilirler. Bununla birlikte Batı edebiyatına bakıldığında da aşk ve ölüm arasındaki birlikteliğin uzun bir tarihi vardır ve zâten öyle olmalıdır. Birisine kayıtsız şartsız âşık olmak kişinin kendisini öldürmesidir. Dert üzerine yapılan vurgu ise ortak bir tecrübenin neticesidir. Âşıklar birbirlerinden ayrı düşüğünde, ayrılığın tatlı kederini duyumsarlar. Aşk ne kavuşmadan ne de ayrılıktan ayrı tutulabilir. Ayrılığın derdi olmaksızın kavuşmanın neşesi olamaz. Meybudî bu noktayı vurgularken aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere genellikle Ensârî’den nakiller yapar:

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: O bir kulu kendi dostluğu için beğenip almayı ve kendi huzûruna lâıyk kılmayı murâd edince ehlileşip itâatkâr olsun diye önce ona bir belâ yükler. Sonra kul rızânın hakikatiyle kuvvet bulur. Ardından o kul belâyâ kendisi âşık olacak hâle gelir. (*Kef* 4:382)

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] buraya uygun olarak şöyle dedi: Rabbim, dertle dolu bir kalp ve ıztırapla dolu bir rûh. Ey iki âlemin de azîzi olan! Şu çâresiz için çâre nedir? Rabbim, senden ötürü değil ama sende âcizim. Ne zaman olmasam bana “Neredesin?” diyorsun ama eşîğine gelince de kapıyı açmıyorsun!

Rabbim! İslâmın zâhir mertebesinde ümitsizlik mahrûmiyettir ve hakikat mertebesinde ümit hiç şüphesiz bir kusurdur. O halde bununla şunun arasında seninle olan hâlimde dermanım ne? Şerîatta sabır seçilmişliğin âlâmetidir ve hakîkatte sabırsızlık bir buyruktur. O halde bununla şunun arasında iken seninle hâlimde delilim ne? Rabbim! Herkesin kalbinde ateş var, şu çâresizin ise ateş rûhundur. Çünkü herkes servet ve sebep sâhibidir fakat bu fakirin hiçbir şeyi yoktur. (*Kef* 2:625)

Pîr-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah’ım! Gördüğüm pek çok perdeden ötürü bâzen diyorum ki şeytanın avucundayım, derken ansızın parlayan bir nûr bütün fânî ve beşerî şeyleri alıp görünmez kılıyor.

Allah’ım! Gözler hâlâ yüz yüze görüşü [*ayân*] beklerken kalpteki bu belâ nereden çıktı? Bu yol tümüyle belâdan ibâretken böylesi bir lezzet neyin nesidir? Allah’ım! Bâzen seninle konuşuyor, bâzen seni dinli-

yorum. Bütün günahlarımın ortasında senin lutfunu düşünüyorum. Dert üstüne dert çekiyorum. Kabûlünün nidâsını duyunca her şey tatlı oluyor. (*Kef* 6:87)

Şeyhü'l-İslâm Abdullah Ensârî şöyle dedi: İztırâbın zevklerin anası olduğunu ve tek bir hayâl kırıklığının altında binlerce hazîne bulunduğunu nereden bilecektim? Bu kapının ne kapısı olduğunu ve dostluk kıssasına ne cevap verildiğini nereden bilecektim? Seninle sohbetin en büyük kıyâmet olduğunu ve seninle vuslattaki izzetin hayretin zilletinde yattığını nereden bilecektim? (*Kef* 2:41)

Sem'ânî bâzen ıztırap çekmenin âlemi varlığa getiren tamamlayıcı ilâhî isimlerin bir sonucu olduğunu belirtir. Kavuşma kesinlikle ilâhî bir sıfattır ve bu yüzden yaratılmış şeyler yalnızca çokluk ve çeşitlilik dolayısıyla bilebilir, tanıyabilir ve deneyimleyebilir. Onların ışığı görebilmeleri için karanlık gerekmektedir. Neşeyi tecrübe edebilmeleri için derdi bilmeleri gerekmektedir. Ayrılık olmaksızın kavuşma olamaz. Kavuşma neşesinin her şeyden büyük olduğunu bilerek bu dünyada derdi kucaklayanlar, peygamberler ve velilerdir.

Hûn-i siddikân be-pâlûdend ez ân reh sâhtend

Cuz be-cân reften der in reh yek kadem râ bâr nîst

Siddikların kanını döktüler ve ondan bir yol yaptılar.

Bu yolda hayâtını kaybetmeden hiç kimse oraya adım atamaz.

Bu cesâret sâhiplerinin [*dilirân*] işidir. Ey civanmert! Kalkanını bir kenara atıp da göğsünü oklara doğru döndürene kadar cesâret [*secâat*] ismini kazanamazsın. Kişinin elinde kalkan olduğu sürece kalbini hayattan koparmamış demektir. Kalkanını bir kenara atıp atını kötürüm ederek kılıcını çekince ve ayağını yere sağlam bir şekilde basınca kalbin hayattan koparılması neymiş ancak o zaman anlarsın.

Tertemiz doğmuş olan Yahyâ'nın (a.s.) ağlamaktan yüzünün derisinin soyulduğu ve yanaklarında çukurlar peydâ olduğu rivâyet edilir. Öyle çok ağladı ki gözünden yaş yerine kan geldi. O vakit Zekeriyâ (a.s.), oğluna acıyla uzaktan baktı. Bâzen bir parça pamukla gözündeki kanı silip de sıkça pamuktan kan damlardı. Bir gün "Rabbim, şu bîçâreye merhamet et, ne sükûneti ne de huzûru var" dedi. Hitâb geldi: Ey Zekeriyâ! Şefkatini uzak tut. Benim huzûrumda bu kadar ince [*nâzik*] olunmaz!

Ey derviş! Allah hakkı için, burada bir büyük sır var! Bu dertlerin, imtihanların ve belâların hiçbirinin olmadığını ve senin varlığa getirilerek elinden tutulup doğrudan cennete konulduğunu düşün. Bir

zerre lezzet bulamazdın! Bunun delili Âdem'in gidip de hiçbir zevk bulamamasıdır.

Firdevs cennetinde tâlih tahtına oturduğu gün bağdaş kurup eline lutuf cımbızını [*min-kâş*] alacak ve ayağındaki dikenleri birer birer çıkartacaksın. O zaman şöyle diyeceksin: Yazık ki bu dikenler rûhuma değil de ayaklarıma batmış!

Sâlikler gerçek lezzeti “*doğruluk meclisine*” (Kamer 54:55) ve lutuf mahalline ulaşıncâ bulurlar. Orada O'nun bizzat kendisi “Ey dostlarım, çektiğiniz küçük ıztıraplar geldi. Benim için altına girip de taşıdığınız yükler gözümde ve onları takdîr ettim, size ulaşan küçük ıztırapları gördüm” diyecek.

Sonra Dâvud'a (a.s.) şöyle söyleyecek: Kalk ve o müşfik sesinle benim azametimi ilan et! Lutuf bostanında ve Rahmân'ın sofrasında tatlı sesinle bir süre dostlarımı ağırla. O ne dâvettir! Ne ziyâfet ve semâ'dır! Ne kabûl alâmetidir! Kudsîyet saraylarında türlü türlü hamd ve tesbîhle okunan ünsiyet neşîdeleri!

Orada mürid murâdına ulaşmış olacak. Su kaynağına geri döndü, kuş yuvasına uçuverdi, sis ve duman ortadan kalktı, toz toprak yatıştı. İş tekrar şuna geri dönecek: Kul ve Rab, Rab ve kul. (*Ravh* 114-115)

Bu bölümü derdin kutlanmasına ilişkin olarak Sem'ânî'nin Şehîd ilâhî ismi üzerine yazdığı şerhin başlangıcından alınan bir pasajla sonlandırmak istiyorum:

Bâzıları bu ismin mânâsının alim, bâzıları ise hâzır olduğunu söyler. Burada söz konusu edilen huzûr da ilim, rû'yet ve kudret anlamıyladır. Yoksa Azîz olan Rab beşerî sıfatlara lâayık olan huzûr hâline münzezzetir. “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, O duyandır, görendir” (Şûrâ 42:11).

Sâdık, muvahhid ve yakîn sâhibi mümin kendisine çeşitli belâların geleceğine, içtiği eziyet kadehlerinin mâbudunun huzûrunda gerçekleştğine ve bütün bunlara mâbudunun şâhit olduğuna kesin olarak inanırsa belâ ve imtihanı şefkat bûseleriyle kabûl eder, ağlayıp inlemeyi bırakır. İbrâhim'in (a.s.) kıssası böyledir. Onu mancınığa koyduklarında hiçbir şeyi umursamadı, cezâ ve ateşi düşünmedi. Bu onun tahkîkinin kemâli ve tasdîkinin tamlığındandı. O, “Ben size olanlara şâhidim” diyerek bütün sevenlerin yanmış kalplerine tesellî oldu.

“*Kâfirler içinse şiddetli bir azap vardır*” (Şûrâ 42:26). Bunun delili müminler için azâbın bulunmasıdır ama müminlerin azâbı şiddetli değil tatlıdır [*azîb*] çünkü bu azâb müşâhede üzeredir.

Dost olanların mideleri yırtıldı, düşman olanların dişleri söküldü. Hitâb geldi: “*Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü şüphesiz sen gözlerimizin önündesin*” (Tûr 52:48).

En güzel örnek Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun için “Bu dağ bizi sever, biz de onu severiz” dedi: Çünkü kahır içkisi gönderildiği sıra en yakın dostum [*nedim*] Uhud’dü.

Dostluk için belâ altın için ateş gibidir. Belâsız aşk tuzsuz yemeğe benzer.

Bir kimse için bu yolda bulunmanın şartı rûhunu zillete açmasıdır. Nerede düşkünlük görse onu hayâtıyla satın alır, nerede bir tokat görse boynunu uzatır, nerede çekilmiş bir kılıç görse rûhunu gönderip onu karşılar.

“Mümin kendisini alçaltmaz [*leyse li’l-mü’mini en-yezülle nefsehû*].” Fakat bu söz “İzzetin kemâli O’nun kapısında alçalmadadır [*kemâl-lü’l-izzeti fi’t-tezellüli alâ bâbihî*]” sözüyle çelişmez.

O’nun izzetinin şu bir avuç toprak parçasına yaptığına bakın! Sakın ha heybeni “Arayan beni bulur [*men talebeni vecedenî*]”ın yanına bırakma çünkü onun hemen altında “Kibriyâ benim libâsımdır [*el-kibriyâu ri-dâî*]” yatar. “Nerede olursanız olun O sizinledir” (Hadîd 57:4) hitâbına bakma çünkü “*Melik ve Hak olan Allah yücedir*” (Tâhâ 20:114) onunla birlikte gelir. Üzerinden “*Yüzler vardır o gün pırıl pırıl parlayan*” (Kıyâmet 75:22) yükünü indirme çünkü dizginler “*Gözler O’nu idrâk edemez*” (En’âm 6:103) hitâbının elindedir. “*O evveldir*”le verilen her şey “*O âhirdir*”le geri alınır, “*O zâhirdir*”le gösterilen her şey “*O bâtındır*”la mahvedilir.

Bütün bunlar nedir? Bu, îmân ve yakîn sâhibinin ümit hakikatleriyle korkunun sırları arasında gidip gelmesi içindir. Bulunamayacağını söyleyemezsin çünkü şeriat bu iddiaya hasımlık eder. Bulunabileceğini de söyleyemezsin çünkü ilâhî izzet buna rızâ göstermez.

Ey tâlibler! Ben azîz olanım. Ey çabalayanlar [*kâsîdân*]! Ben kibriyâ sâhibiyim. Ey sâlikler! Ben cebbâr olanım. Ey âşıklar! Ben Allah’ım. İnin ovaya! Nereye bakarsanız birbiri üzerine yığılmış küçük taşlar görürsünüz. Bunlar benim yolumun kurbanlarıdır.

Birisi O’nun aşkı uğruna katledilirse, diyeti Rabbidir. Birisi O’nun aşkı için katledilirse, diyeti O’nu müşâhededir. Her kimi dostluğum dolayısıyla öldürürsem onun diyeti olarak cemâlimi veririm. Nîmet ordusunun öncü kolu gelince yabancıların [*bigânegân*] eşiğini arar, belâ ordusunun öncü kolu gelince ise azîz olanların mahallesini arayıp sorar.

Muhabbet ve mihnet [Arap alfabesiyle yazıldığı zaman] aynı şekilde yazılır ve [bâ ve nun harflerindeki] noktayla birbirinden ayrılırlar. Noktaperest O'na ulaşınca noktaya bakar. Mânâyı arayan ise O'na ulaşınca noktanın ötesine bakar ve rûhunu mânânın işine bırakır.

Ey dünyâyâ sâhip olanlar, sizin için dâvet ve şölen var! Ey azîz olanlar, sizin içinse mihnet ve cefâ! Bir topluluk için öyle, bir topluluk için de böyle. Dünyâyı herkese veririm ama bu mihnet ve belâyı herkese vermem. Bedbaht Firavun'a dört yüz yıllık bir saltanat ve esenlik verdim de bundan ötürü hiç rahatsızlık duymadım. Ancak eğer Mûsâ'nın (a.s.) derdini, yanışını ve açlığını bir saatliğine istemiş olsaydı bile bunu Firavun'a vermezdim.

Şu dünyadaki nimet ve ihsâna bak! Nereye kadar gidiyor? Başında tâcî ile yükselmiş. Ona bin taç daha ver! Bir de benim aşkıma dûcâr olanlara bak! Nereye kadar düşmüşler! Başlarına bir darbe de sen vur! "Sevgilinin tokadı acıtmaz." O'nun kahır kılıcına şükranlarını arz etmek için tâliblerin ve âşıkların hepsi bir araya gelseler bunu îfâ edemezler. Başındaki tâca testereyi dayadıkları vakit Zekeriyâ'ya (a.s.) istediğini sorsan bütün âzâlarıyla ve zerreleriyle şevk nâraları içerisinde "Bana ebediyen testere çalmalarını isterim!" derdi.

Îlâhî huzûrun azîzleri aşklarını iddia ettikleri gün selâmet ve âfiyete elvedâ dediler. "Ey ehl-i beyt! Beni sevenler zırh olarak belâyı giyinsinler. Çünkü beni sevenlere belâ, sel suyunun yerine dönmesinden daha çabuk ulaşır." (Ravh 429-431)

TEVHÎDİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Tasavvuf tarihçileri Allah'a giden üç yol –amel, aşk ve ilim– arasında ayırım yapmışlardır. Bâzıları bu üç yolu birbiri ardı sıra gelişme gösteren, çileci uygulamalarla başlayıp giderek aşk ifâdelerine dönüşen, sonunda ise teori ve spekülasyon düzeyine gelen safhalar olarak görmeye teşebbüs ederler. Bu tür bir sınıflandırma her ne kadar sezgisel amaçlar için kullanışlı olabilse de mevcut metinlere baktığımızda ve özellikle Kur'ân ile hadîsin bu üç meseleden sürekli söz ettiğini gördüğümüzde oldukça yetersiz kalmaktadır. Elbette tarihsel gelişim vukû bulur fakat meseleye doğru amel üzerindeki ısrârın fikhın tedvîn edilmesine, doğru düşünceye vurgunun kelâm okullarının doğmasına, aşk ve bir şeyi güzel yapmak hakkındaki yönlendirmelerin spiritüel psikoloji ya da tasavvufun ortaya çıkmasına yol açtığı şeklinde bakmak muhtemelen daha faydalı olacaktır.

Bâzıları Kur'ân'ın aşka karşı oldukça ilgisiz olduğunu çünkü bu kelimeyi nâdiren, hattâ ameli ve bilgiyi belirten kelimelerden çok daha az zikrettiğini iddia etmişlerdir. Ancak mesele kelime sayısı değildir. Bilakis aşkın tam olarak ne olduğu sorusuyla ilgilidir. Îlâhî aşk konusunun Bir ile çok arasındaki ilişkiye değindiğine ilişkin kitap boyu yeterince şey söylendi. Bu tam olarak da Kur'ân'ın temelinde olan ve İslâm düşüncesinin kurucu aksiyomu sayılan tevhîd dolayısıyla ortaya atılan bir sorudur. Tevhîd hakkında aşk perspektifi üzerinden konuşmak sûretiyle mürşidler, odaklarını doğru ve yanlış amel hakkındaki detaylı yönlendirmelerden veya Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkındaki soyut tartışmalardan insanların varoluşsal durumlarına döndürmüşlerdir. İnsanlar istediklerine sâhip olmadıklarından dolayı ızdırıp çekerler. Onlar için istediklerini bulmalarının tek yolu tevhîdin gerçekleştirilmesidir.

Kelimeler hakkında tartışmamalıyız. İstemek, dilemek, özlem taşımak, arzu duymak, hasret çekmek, can atmak, ihtiyaç duymak vs. hepsi aşktır ve tüm bunlar insanın özü için doğaldır. Herkes, özellikle bizim tüketici toplumumuz bunu kabûl eder. O zaman soru şöyle olur: “Biz gerçekten neyi seviyoruz? Gerçekten ne istiyoruz ve gerçekten ihtiyaç duyduğumuz nedir?” Bu soruya yeterli bir cevap verebilmek için kim olduğumuzu bilmeye ihtiyâcımız var, kim olduğumuzu hayâl etmeye değil. Modern dünya görüşünü destekleyen bilimsel bilgi, duyular ve araçlarla ulaşılabilen her şey hakkında enformasyon dağları sağlar fakat hiçbir zaman kendi kendime olan farkındalığıma değinemez. Yalnızca ben kendimi bilebilirim ve yalnızca sen kendini bilebilirsin. Senin hakkına bildiğim her şey ve herhangi bir şeye ilişkin olarak edindiğim bilgi kısıntısı kulaktan dolmadır o kadar. Doğrudan, aracı olmaksızın bilebileceğim tek şey kendimdir ve aslında bu bile problemlidir. Fizik, kimyâ, biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve hattâ felsefe ile ilâhiyat bile, bunların hiçbirisi kendi varlığımın özüne uyanmama imkân vermeyecektir.

Kısacası ben yalnızca kendimi bilebilirim başkasını değil. Yalnızca kendimi sevebilirim başkasını değil. Âşıklar hakkında hikâyeler dinlemenin veya aşkın tabiatına ilişkin teoriler okumanın âşık olmakla aynı olmadığını herkes bilir. Unutulmuş gibi gözükken şey ise insanların keşfettikleri veya düşündükleri şeyleri öğrenmenin, yâni toplum ve kültürü ayakta tutan kulaktan dolma bilginin, kişinin kendini bilmesiyle aynı olmadığıdır. Müellifler odaklarını bilgiden aşka çevirdiklerinde artık teolojik veya felsefî soyutlamalar hakkında değil özgür varlıkların yaşam farkındalıkları hakkında konuşmaktadırlar. Bu tür varlıklar tevhîde özgü bakışı elde ettikleri ân iki temel soruyla karşı karşıya kalırlar: Menşelerinden nasıl ayrı düştüler? Geldikleri yere nasıl geri dönebilirler? Ya da başka bir ifâdeyle âşık kendisinden ayrı düştüğü mâşuku nereden bulur? Ve bu ayrılığın nasıl üstesinden gelebilir?

Kur’ân ilk soruyu varlığa gelen insanların istemesini, dilemesini, özlem taşımasını ve arzu duymasını gerektiren tekvinî emir ile cevaplar çünkü Allah onları sevmektedir. İkinci soruyu ise dinî [teklifi] emir ile cevaplar: İnsanlar istek ve arzularını geçici heveslere değil aşka lâyık şeylere odaklamalıdır.

FAKİRLİĞİ TANIMAK

İnsanî durumun gerçek doğasını kavramanın ilk adımı tevhidin ilk bakışta kazandırdığını anlamaktır: Bir ile çok, Hak ile bâtil, mâşuk ile âşık arasındaki ayrım. Yalnızca Bir'in gerçek bir olduğu kavrandıktan sonra Hakk'ın bâtıldan tamâmen farklı olduğu görülecektir. İslâm ilâhiyâtı Allah'ın münezzehliğini ve aşkınlığını öne sürerek işe başlar. Bunun sebebi yalnızca O'nun gerçek bir ve başka her şeyin çok, yalnızca O'nun zorunlu ve başka her şeyin mümkün olmasıdır.

Hakk'ın Hak, başka her şeyin bâtil olduğunu tanımak, varlık ve yokluk arasındaki ilişkiyi kurar. Var olan ve dâimâ olacak olan, var olmayan ve bir şekilde ortaya çıkmış olanın tabiatını belirler. Bunu söylemek tekvinî emirden, yaratıcı ile yaratılmışlar yâhut Rab ile zorunlu kullar arasındaki ayırmadan söz etmektir. Rab ve kullar hakkında konuşmak, insanları yalnızca ontolojik zorunluluk dolayısıyla değil aynı zamanda özgür seçim dolayısıyla Hakk'a kulluk etmeye çağıran bir dinî [teklîfî] emrin var olduğunu bize hatırlatır.

Hak ile bâtil arasındaki ayrımı anlamak, herhangi birinin İslâm üzerine okuma yaparak öğrenebileceği inanç bilgisinin çok daha fazlasını ister. Müslüman spiritüel rehberler tarafından anlaşıldığı üzere Hak ile bâtil arasındaki ayrımın tanınması, insânî durumun özde bâtil oluşunu kavramayı ve buna uygun bir yaşamı seçmeyi gerektirir. Başka bir ifâdeyle bu, Allah'ı Rab olarak tanımak ve kul olarak özgürce davranmaktır.

Kişinin Allah'ı tanınması ve kendisini tanınması arasındaki karşılıklı ilişkiyi ifâde etmek için daha önce gördüğümüz üzere dinî bir temel olarak yer verilmesi alışkanlık hâline gelen sözü hatırlayabiliriz: "Nefsini tanıyan Rabbini tanır." Bu söze ilişkin yorumlardan biri, "bir kul olarak nefsin tanıyan kişi Rab olarak Rabbini tanır" şeklindedir. Kendi kulluğuyla ilgilenmeyen kimse hiçbir zaman Allah'ın rablığı ile münâsip bir ilişkiyi gerçekleştiremeyecektir. İnsanlar gerçekte kim oldukları ile uyumlu davranmazlarsa Hak ile mutlu bir ilişkiyi aslâ bulamayacaklardır. Bu ilişkiyi kurmak için sevgilerini amele dökmeleri gerekmektedir: "*Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin.*" (Âl-i İmrân 3:31)

Kulun ontolojik durumuna genel olarak fakirlik (*fakr*, *dervîşî*) denildiği kaydedilmiştir. Yaratılmışlar, yaratıcıya karşı mutlak ihtiyaç

(*ifkâr, niyâz*) sâhibidirler çünkü kendi yokluklarından başka hiçbir şeyleri yoktur. Onların varlık görüntüsü her ne olursa olsun aslî değil ârizî bir şekilde onlara âittir, hakîkî değil mecâzîdir. Mutlak gınâ sâhibine [*Ganî*] uygun aşk mutlak fakirliğin gerçekleşmesini gerektirir.

Şu nokta tekrar edilmeye değer: Modern öncesi dönemlerde Allah'a râlib olan Müslümanlar kendilerine nâdiren sûfî derlerdi çünkü bu kelime spiritüel gerçekleşmenin yüksek bir mertebesini belirtmekteydi. Bunun yerine kendilerine fakir ve derviş diyerek işâret ettiler, böyle yapmakla kendi yokluklarını kabûl etmiş oluyorlardı. Yine de fakrın fiilen gerçekleşmesi durumu tarîkatta yüksek bir makâm olarak düşünülmüştü. İnsanlar genellikle kendilerine öyle kapılmışlardı ki yokluklarının ne ifâde ettiğini anlamaya fırsat bulamazlar. Ortak nakarat yolun nefsin fenâsını gerektirdiğidir, bu da tam olarak insan bilincine nüfûz eden yanlış gerçeklik duygusunun üstesinden gelmeye atıf yapar. Sem'ânî yoldaki ilk adımın kişinin kendi yokluğunu tanıması, son adımın ise bunu gerçekleştirmesi olduğunu söyler:

Bize gereken sultânın hakkımızda iyi bir görüğe sâhip olmasıdır. Yarın O, Muhammed Mustafâ'yı (s.a.v.) göstermek için yine Muhammed Mustafâ'yı (s.a.v.) şefâatçi kılacaktır. Yoksa dostların hâli için hiçbir şefâatçi gelmeyecek, O'nun dostluğu onlara zâten şefâatçi olmuştur. Bizim işimiz O'nunla kalır, O'nun bizimle olan işi ise rablığıyle. Dilencilerin evinden çıkan dilencilere, pâdişahların sarayından çıkan ise pâdişahlara lâyaktır.

Bugün sizin işleriniz bana lâyıktır, yarın ise benim işlerim size lâyık olacaktır. Bugün sizin ebedî yokluğunuz, yarın ise benim ebedî varlığım. Bugün ebedî yokluğunuzla yaralısınız, yarın benim ebedî varlığım ile yükseltileceksiniz.

Key buved k'in nikâb ber dârend

Tâ bedâni tu ta'm-ı zehr zi kand

Ne zaman bu peçeyi şöyle bir çıkarıp da

Bize zehri şekerden ayırt etmeyi bildireceksin?

O'nun adâletinin sırası gelince peygamberler kaçmak için yol arayacaklar. O'nun lutfunun sırası gelince ise meyhâne müdâvimleri [*harâbâtiyân*] başlarını yukarı kaldıracaklar.

Dâvud'un (a.s.) kalbi daraldı ve yaptığından utandı, kırk gün secdede öylece kaldı. "Allah'ım! Hiçbir mâzeretim yok ama beni affet." Daha

fazlasını söylemeye cesâret edemiyorum. Bir kimsenin sabun alacak parası yokken ona ne diye şeker verirler!?

Ey derviş! Kendi muhtaçlığını ve iflâsını ikrâr etmedikçe sana hiçbir şey ulaşmaz. Nitekim dervişler muhtaçlığın ve müflisliğin kokusunu bulabilme arzusuyla hırkalarına yüz binlerce yama yaparlar.

Kendi bir kılmanla ortaya çıkan tevhîdi değil O'nun birliği dolayısıyla ortaya çıkan tevhîdi dile getir.

Kim üstâd [mertebe bakımından daha üstün] ise o daha çıplaktır. Muhammed (s.a.v.) hem şerîatta hem de tarîkatta bütün âlemin üstâdı idi. Öyle ki Cebrâil nice bin yıl itâat etti ve derken mi'râc gecesi Cebrâil'e "Bu adamın sancağını tut, sancaktarlığın bütün ibâdet ve tâatinin mükâfatı olarak sana yeter" denildi. Ancak baksana Hz. Peygamber nasıl da çıplak kılındı: "*Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur*" [*leyste leke mine'l-emri şey'un*] (Âl-i İmrân 3:128). (Ravh 517)

Meybudî, "*Ey insanlar siz, Allah'a karşı fakirsiniz ve Allah Gani'dir, Hamid'dir*" (Fâtır 35:15) âyetinin tefsîrinde iki tür fakirlik olduğunu söyler. İlki tekvînî emirden neşet eden ontolojik fakirliktir ki her şeyin "Ol!" emrine muhtaç olmasıdır. İkincisi ise kişinin kendi fakirliğini ve dinî [teklîfî] emre uymaya muhtaç olduğunu kabûl etmesidir.

Bil ki fakirlik iki türdür. Yaratılmış olmanın [*hilkatî*] fakirliği ve sıfatların [*sıfatî*] fakirliği. Yaratılmış olmanın fakirliği umûmîdir ve yokluktan varlığa gelen yaratılmışların hepsine şâmindir. Fakirliğin anlamı ihtiyaçtır [*hâcer*]. Yaratılmış olan her şeyin başlangıçta yaratılmak, daha sonra da korunup beslenmek için yaratıcıya ihtiyâcı vardır. Böylece Allah'ın hiçbir ihtiyâcı ve isteği olmadığını, diğer bütün şeylerin ise ihtiyaç ve istek sâhibi olduğunu bilirsin. Azîz olan Rab işte bu yüzden "*Allah gani, siz ise fakirsiniz*" [*vallâhu'l-ganiyyu ve entümü'l-fukarâ*] (Muhammed 47:38) buyurmuştur.

Sıfatların fakirliğine gelince, bu âlemlerin Rabbinin "*hicret eden fakirler*" [*li'l-fukarâi'l-muhâcirin*] (Haşr 59:8) âyetinde beyân edilir. O, Hz. Peygamber'in sahâbesini bu fakirlikle vafetti ve bundan dolayı da onları övdü. "*Kendilerini Allah yoluna adanmış fakirler*" (Bakara 2:273) dedi. Hâl bakımından zenginliklerini gizlemek [*telbis*] ve sâhip oldukları zenginlikleri kimsenin bilmemesi için onlara fakir dedi. Bu "Bana aslan deyin ki kimse kim olduğumu bilemesin" denilmesi gibidir.

Tarîkat pîrleri şöyle dediler: Dostluk gizlilik [*telbis*] üzerine binâ edilmiştir. Süleyman (a.s.) için "melik" ismi fakirliğin gizlenmesiydi.

Âdem (a.s.) için “isyân” sıfatı seçilmiş olmasının [safvet] gizlenmesiydi. İbrâhim’i (a.s.) örten bereket dostluğun [hullet] gizlenmesiydi. Bunun sebebi aşkın şartının kıskançlık olmasıdır, dostlar hâllerini herkese göstermezler.

Varlıktan bir zerreye sâhip olmayan, iki âleme de dönüp bakmayan ve gözü önünde dâimâ Allah’ın nazarını taşıyan kişiye fakir denir çünkü o her şeyden daha muhtaçtır ve Hak ile zengindir. “Hakîkî zenginlik [gimâ] kalp zenginliğidir.” İnsanın zenginliği ambarda değil bağrında olmalıdır. Fakir o kimsedir ki her iki âlemde de Hak’tan başka tutunacak bir el görmez ve aslâ kendisine nazar etmez. Kendi varlığının ve sıfatlarının ardından dört tekbir getirmiştir [kendi cenâze namazını kılıp varlığını defnetmiştir]. Şu civanmerdin dediği gibi:

*Nîst aşk-ı lâ-yezâl râ der ân dil hiç kâr
Kû henûz ender sıfât-ı hîş mândest üstüvâr
Her ki der meydân-ı aşk-ı nikûvân gâmi nihâd
Çâr tekbiri koned ber zât-ı û leyl u nehâr
Ebedî aşkın öyle gönülde hiçbir işi yoktur,
Ki o gönül kendi sıfatlarına bağlanmış kalmıştır.
İyilere duyulan aşkın meydanına adım atmış her kimse,
Kendi zâtına gece gündüz dört tekbir getirip cenâze namazını kılar. (Keşf 8:180-181)*

Meybudî, Ensârî’den ıktibasta bulunarak kişinin kendi fakirliğini ve muhtaçlığını tanımasının Ganî olandan başka her şeyi yakıp kül edecek denli yoğun olabileceğini belirtir. Bu nedenle muhtaçlık, aşk ateşinden başka bir şey değildir.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Bu işin hakîkati muhtaçlıktan [niyâz] ibârettir. O bitmek bilmeyen bir hasret ve doğuştan gelen bir derttir. Onda hem neşe [nâz] hem tükeniş [güdâz], hem gizli bir kıyâmet hem de ebedî hayat vardır. Bulanların [vâcidân] kalp huzursuzluğu [bi-karârî], mukarreblerin rûhlarının imtihanı, muhakkiklere âit ilmin hayreti, âriflere âit aşkın yakıp kül etmesi [ihtirâk], dostların gayretinin akli baştan alması [heyemân] ve civanmertlerin şaşkınlığı [sergerdâni] hep ondadır. Onların bu yoldaki şaşkınlıkları kişinin dipsiz bir kuyuya düşmesine benzer. Öyle ki ne kadar aşağı doğru yuvarlanırsa yuvarlansın ayakları aslâ kuyunun dibine değmez. Yâni bu yoldaki yolcular [revendedgân] dâimî bir seyahat ve iniş-çıkış hâлиндedirler, onlar için hiçbir duracak yer yoktur. Bu gamda bir tesellî yoktur, bu deryâda dip yoktur ve bu söze bir nihâyet yoktur. (Keşf 4:358-359)

Meybudî, “*Hicret eden fakirler*” den (Haşr 59:8) bahseden âyetin tefsirinde Hz. Peygamber’in neden ötürü fakirliği bâzen kınadığını bâzense övdüğünü açıklama amacıyla fakirliği ikiye ayırmaktadır:

Bil ki fakirlik iki türlüdür: Birincisi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Fakirlikten sana sığınırım [*eûzu bike mine’l-fakr*]” diyerek Allah’a sığındığı, ikincisi de “Fakirlik benim iftihârımdır [*el-fakru fahrî*]” buyurduğu fakirliktir. Bunların birincisi küfre, ikincisi Hakk’a yakındır.

Küfre yakın olan fakr kalbin fakirliğidir ki ilmi, hikmeti, ihlâsı, sabrı, rızâyı, teslimiyeti ve tevekkülü kalpten çekip alır. Böylelikle kalp harâbeye dönmüş bir yer gibi olup bu niteliklerin tesirlerinden ve hükümlerinden mahrûm kalır, harâbeye dönünce ise şeytanların konağı hâline gelir. Şeytan orta yere çıkınca askerleri de yüzlerini gösterirler: Şehvet, gazap, haset, şirk, şüphe ve nifâk. Bu türlü fakirliğin emâresi kişinin gördüğünü eğri görmesidir. Böylesi birinin kulakları yüzeysel olarak [*mecâz*] duyar, dili yalnızca yalan ve gıybet döner, ayakları sürekli yakışıksız ve değersiz yollara adım atar. Bu, Allah’ın elçisinin “Fakirlik neredeyse küfür olacaktı! [*kâde’l-fakru en yekûne kufran*]” dediği fakirliktir. “Allah’ım! Fakirlik ve küfürden sana sığınırım.”

“Fakirlik benim iftihârımdır [*el-fakru fahrî*]” buyurduğu fakirliğe gelince bu insanı dünyadan soyup çıkarır ve bu çıplaklık içerisinde onu dine yakınlaştırır. Nitekim haberde “Îmân çıplaktır, elbisesi takvâdır [*el-îmânu uryânun ve libâsubû’t-takvâ*]” denilmiştir. Sûfilerin “tecrîd” dedikleri işte budur: Tıpkı kılıcın kınını terk etmesi gibi kişinin beşerî tabiatına âit unsurlardan uzaklaşıp onları terk etmesi durumu. Kılıç kında kaldığı sürece hüneri ve ihtişamı görünmez, ondan herhangi bir iş ortaya çıkmaz. Aynı şekilde kalp de beşerî tabiatın kınında kaldığı sürece hüneri ve ihtişamı görünmez, ondan hiçbir iş belirmez. Beşer tabiatı kınından çıkıp üryan olunca, kalpteki sûretler ve sıfatlar olduğu gibi kendilerini gösterirler. (*Keşf* 10:58-59)

Sem’ânî, Allah’a muhtaç olmanın insan tabiatına dokunan bir şey olduğunu sıklıkla vurgular. Aşağıdaki metinde Sem’ânî, dilencilerin muhtaçlığının zengine daha bir parlaklık verdiğini hatırlatmaktadır. Eğer hayırsever kimseler kendi servetlerinden bağışlamasalar iyi niyetlerini nasıl gösterebilirlerdi? İnsanın durumuna özgü olan şey ise Allah’a muhtaçlığının sonsuz olmasıdır çünkü insan O’nun sûretinde yaratılmıştır. Allah’ın bütün sıfatlarını değil yalnızca bâzılarını göstermek üzere yaratıldıkları için insan dışındaki şeylerin ontolojik fakirlikleri sınırlıdır. Tam olarak yalnızca Allah’ı sevmenin

temeli sonsuz muhtaçlığın tanınmasıdır. “Ben gizli bir hazîneydim ve tanınmayı sevdim.”

Ey derviş! Bağış sâhiplerinin hazîneleri, muhtaç olanların istekleriyle ve ihtiyaçlarını dile getirmeleriyle parlayıp ışıldar. Toprakta daha büyük bir ihtiyaç sâhibi yoktur. Gök ve yer, arş ve kürsü toprağa verildi ama onun ihtiyacı zerre kadar azalmadı. Sekiz cennet işine karşılık özellikle ona verildi fakat onun varlık sofrasının sâhibi fakirlik olduğu için ihtiyaçlılık durumu yakasını bırakmadı. “*Muhakkak ki insan tatminsiz yaratılmıştır*” [*inne’l-insâne hulika helûâ*] (Meâric 70:19).

Tatminsiz [*helû*] o kimsedir ki hiçbir zaman tam olarak doymaz. Allah Âdem’i (a.s.) cennete koydu ve bütün cennet nimetlerini onun için meşrû kıldı. Ancak “O ağacın çevresinde dolaşma” dedi. Âdem, bütün nimetlerle iç içe olmasına rağmen o ağaca tutuldu. “Yasak baştan çıkarıcıdır.” Evet, Allah onu yasakladı ama istememesi için bâtınını temizlemedi. İşin aslı, bu dünyadaki bütün hizmetkârlar kendi istekleriyle hizmetkâr olmuşlardır.

Nitekim levh-i mahfûzda “Ey Âdem, buğday yeme” yazılı olduğunu söylemişlerdir ama aynı yerde “onu ye” denildiği de yazılmıştır. “*Muhakkak ki insan tatminsiz yaratılmıştır*” (Meâric 70:19).

Âdem oğullarının hırsı Âdem’in ilk günlerine kadar gider. Kim hırs sâhibi değilse insan değildir. İnsan ne kadar yerse yesin dahasını ister, bir şeyi yiyip de “doydum” diyen yalan söylüyordur. Hâlâ daha yer vardır çünkü Âdem aslâ doymaz. “Âdem oğlunun midesini ancak toprak doyurur.” (*Ravh* 155-156)

Başka bir pasajda Sem’ânî, Âdem’in cenneti terk etme sebebinin tam da kendisinin sonsuz olana muhtaçlığını fark etmesi ve bu muhtaçlığı cennette gidermenin imkânsızlığını anlaması olduğunu belirtmek için bir sûfî deyişine yer verir:

Şibli (k.s.) “Elimi tutmuş ve beni bu yola iletmış bir ihtiyâcım [*niyâz*] var” dedi. “Nedir o ihtiyâcın?” diye sordular. “Öyle bir ihtiyaç ki, sekiz cenneti bir lokma yapmışlar ve o ihtiyâcın içine atmışlar da bir zerre kadar bile görünmemiş” diye cevap verdi. Vallâhi Âdem, cennet avucunun içine konulduğunda onun kıymetinin ne olduğunu çok iyi biliyordu.

Ey Âdem cennetin kıymeti nedir? Dedi ki: Cehennemden korkan için cennetin kıymeti binlerce cana değer fakat yalnız senden korkan için bir buğday tanesi bile etmez. (*Ravh* 198)

Ahmed Gazzâlî, âşıkın mâşuka âit sıfatları ortaya çıkarmaktan başka bir rolünün olmadığını anlatır. Âşıkın “gizli hazîne”ye ihtiyâcı mâşukun ihtişâmını göstermekte ve diğer taraftan mâşukun ihtişâmı âşıkın varlığını gerektirmektedir. Bu pasajın başında Ahmed, bizâtihî âşkın, birliği açısından ilâhî zâtın hazîne de gizlenmiş sonsuz mücevherleri dağıtarak âşık ile mâşuk arasındaki ayrımı kurmasına işaret eder. Bütün mücevherler –mümkün şeyler– varlıklarıyla muhtaçlıklarını ilân ederler.

Fasıl (41): Âşkın taksîminde izzet, azamet, istiğnâ ve kibriyâ mâşukun sıfatları hâline gelir; zillet, zayıflık, hakirlik, fakirlik, ihtiyaç ve çâresizlik âşkın payına düşer. Hiç şüphesiz âşkın gıdâsı âşkın sıfatlarıdır çünkü aşk âşkın gelip geçen günlerinin efendisidir. Peki âşkın gelip geçen günleri ne getirir? Bu, vakte göre değişir.

Mâşukun sıfatlarına gelince, onlar ancak zıtları âşıkta belirlediğinde âşikâr olur. Âşık muhtaç olmadıkça [*iftikâr*] mâşuk ona muhtaç olmayışını [*istiğnâ*] göstermez. Aynı şekilde bütün sıfatlar da bu bakımdan O'na uygundur.

Fasıl (42): Hâl böyle olunca âşık ve mâşuk birbirinin zıddı olmaktadır. Fedâ ve fenâ şartı olmaksızın bu ikisi bir araya gelmez. Bu yüzden demişlerdir ki:

*Çün zerd be-dîd rûyem ân sebz-nigâr
Guftâ ki diger be-vaslem ümmîd me-dâr
Zirâ ki tu zıdd-ı mâ şodî der dîdâr
Tu reng-i hazân dârî vu mâ reng-i bahâr
O tâze güzel benim sararmış yüzümü görünce,
“Bana kavuşmayı aslâ ümit etme” deyiverdi.
Çünkü görünüşçe benim zıddım oldun böyle.
Sende sonbahar renkleri var, bende ilkbahar.*

Fasıl (43): Mâşuk her hâl ve durumda mâşuktur, hiçbir şeye muhtaç olmamak [*istiğnâ*] onun sıfatıdır. Âşık her hâl ve durumda âşıktır, muhtaçlık [*iftikâr*] onun sıfatıdır. Âşık dâimâ mâşuka ihtiyaç duyar, dolayısıyla muhtaçlık onun her zamanki sıfatıdır. Mâşukun hiçbir şeye ihtiyâcı yoktur, o dâimâ kendisiyledir ve hiç şüphesiz bir şeye muhtaç olmamak onun sıfatıdır.

*Eşkem zi gam-ı tû her şebî hûn bâşed
V'ez hicr-i tû ber dilem şebihûn bâşed
Tû bâ tuyî ey nigâr z'ân bâ tarabî
Tû bî tû çî dâni ki şebî çün bâşed*

Her gece gözyaşlarım gamından ötürü kan oluyor.
Ayrılığın yüzünden kalbime ne hücumlar ediliyor.
Sen seninlesin ey sevgili, mutluluğunun sebebi zâten bu!
Sensiz geçen gecelerin hâlini nereden bileceksin!?

Hemvâre tu dil rubûdei ma'zûri
Gam hiç neyâzmüdei ma'zûri
Men bi tu hezâr şeb be-hûn der bûdem
Tû bi tu şebi nebûdei ma'zûri

Hep kalpleri sen çaldın, bunda mâzursun.
Hiçbir zaman gama düşmedin, bunda mâzursun.
Ben ise sensizken binlerce kan dolu gece geçirdim.
Sen sensiz bir gece bile geçirmedin, bunda mâzursun.

Âşıkın mâlik ve mâşukun ise memlûk olduğunu, mâşukun visâl vak-
tinde âşıkın etrâfında kalacağını sanıyorsan büyük bir hatâyâ düşmüş-
sün demektir. Âşkın hakikati saltanat gerdanlığını mâşukun boynuna
giydirdi ve kulluk halkasını ondan çekip aldı.

Mâşuk hiç kimsenin mülkü olamaz. Bundan ötürüdür ki fakirlikten
dem vuranlar rûhlarını ve kalplerini fırlatıp bir yana atarlar. On-
lar dini de, dünyayı da, gelip geçen günleri de O'nun uğruna fedâ
ederler. Her işi yaparlar, her şeyi bir kenara bırakırlar, hayatlarından
endişe etmezler, iki âlemi de ayakları altına alırlar. Fakat âşkın mer-
kez noktasına ulaştıklarında mâşuku bırakmazlar, zâten isteseler de
bunu yapamazlar. Çünkü mülk ortaya atılabilir, mâlik değil. Mâşuk,
mâliktir.

Özgürlüğün [*âzâdegî*] eli âşkın ve âşıklığın eteğine erişemez. Bütün
bağlar orada yâni fakrın özgürlüğünde çözüldüğü gibi bütün çözülen-
ler burada yâni âşkın kulluğunda [*bendegî*] bağlanır.

Bu hakikatler mâlum olunca, âşkın azametinin ancak âşkın sebepleri
ve vesileleri bir yana koyup kâr ve zarardan kurtularak kendi varlığına
zarar verince ortaya çıktığı görülür. (*Sevânih* 35-37)

Ahmed, Hak ve bâtil, varlık ve hiçlik, zorunlu ve mümkün, mâşuk
ve âşık arasındaki mutlak fakr üzerinde ısrarla durur. Eğer âşık birlik
ve kavuşmanın tadını bulursa, bu tamâmen mâşukun cömertliği do-
layısıyla bağışlanmış bir şeydir.

Fasıl (36): Mâşuk âşıkla hiçbir zaman âşinâ olmaz. Âşık kendisinin
O'na yâhut O'nun kendisine yakın olduğunu sandığı ân daha da uzak-
laşmıştır çünkü saltanat O'na âittir ve "Sultânın dostu olmaz".

Âşinâlığın hakîkati aynı mertebede olmaktır ancak bu âşık ile mâşuk arasında olabilecek bir şey değildir. Çünkü âşık zillet toprağında, mâşuk ise izzet ve kibriyâ semâlarındadır. Eğer bir âşinâlık olursa bu ancak belli bir nefesin ve vaktin hükmüyle olabilir fakat bu da ödüncüdür [*âriyet*].

Hem-seng-i zemîn u âsumân gam hordem

Tâ çün tu şeker-lebî be-dest âverdem

Âhü be-misl râm şeved bâ merdum

Tu mi ne-şevî bezâr hilet kerdem

Göğü ve yeri doldurasıya ıztırap duydum,

Sırf sen gibi bir şeker dudaklıyı ele getireyim diye.

Bir ceylan insanlar arasına karışıp evcilleşir.

Fakat sen aslâ! Ben de sana binlerce tuzak kurdum.

Mâşukun zorbalığı [*cebbârî*] âşıkın düşkünlüğüyle [*mezellet*] nasıl bir araya gelebilir? Matlûbun nâzı tâlibin niyâzıyla nasıl denk düşer?

Mâşuk âşıkın çâresidir ama âşık mâşukun bîçâresi! Nasıl ki hasta için ilaç zorunludur ama ilaç için hasta zorunlu değildir. Nitekim şöyle denilmiştir:

Âşık çi koned ki dil be-desteş nebuved

Müflis çi koned ki berg-i hesteş nebuved

Nî hüsn-i tu râ şeref zi bâzâr-ı men est

Büt râ çi ziyân ki büt-peresteş nebuved

Âşık ne yapsın, kalbi elinde değil ki.

Müflis ne yapsın, hiçbir varlığı yok ki.

Senin güzelliğin benim pazarımda hiç kıymet bulmuyor,

Putperest olmasa puta ne zarar gelir ki? (*Sevânih* 30)

Ahmed, âşıkın kendisiyle birliğe erdiği mâşukun hiçbir zaman bizâtihi mâşuk olmayacağını çünkü ebedî olanın dâimâ yeni gelmiş olan hâdisin ötesinde olduğunu ifâde eder. Aslında âşık, mâşukun kendi rûhundaki mevcûdiyeti ile birliğe erer.

Fasıl (65): Hakîkatte aşk, mâşukun sûretinin âşıkın rûhunun çehresi [*peyker*] hâline gelmesidir. Âşıkın rûhu artık kendisi için gereken gıdayı o sûretten alır. Mâşuk binlerce fersah uzakta da olsa âşıkın onu yanı başında bilmesi ve kendisine her şeyden yakın hissetmesi bundandır. Kendi sâhip bulunduğu farkındalığın [*âgâhî*] gıdası mâşuk yüzünün güzelliğinin aynası dışında yenilmez [*âşık yalnızca mâşuk yüzünden gıdâ alabilir*].

Elâ fe'skîni hamran ve kul li hiye'l-hamru

Velâ teskîni sırran izâ emkene'l-cehru

Haydi şarap sun ve bana “bu şaraptır” de!

Açıkça vermek varken bu işi gizlice yapma.

Mâşuka kavuşma durumu, kendi rûhunun sâhip bulunduğu farkındalık [*âgâhi*] gıdâsını yemektir. Bu hâl, bulmak [*yâften*] değildir. Kavuşmanın [*visâl*] hakîkati birleşmedir [*ittihâd*]. Fakat bu nokta ilmin gözünden gizlenmiştir. Aşk kemâle erince kendi kendisini besler, dışarıyla hiçbir işi kalmaz. (*Sevânih* 48-49)

Fettâh ilâhî isminin şerhinde Sem'ânî, kişinin kendini tanımasının kendi ontolojik fakirliğini bilmesine bağlı olduğunu söyler. Bu ilâhî isim kapıları Allah'tan başka hiç kimsenin açmadığı anlamına gelmektedir. Allah'ı bu şekilde tanıyan kimseler tamâmen O'na güvenecek ve sâhip oldukları özgürlüğü ilâhî hikmete kurban edeceklerdir. Âdem'in şânı, kendi zenginlikleri ve hüneleriyle övünen meleklerin aksine tam olarak fakrını bilmesinde yatar.

Ey derviş! Hakk'ın mertebesinin [*kadr*] nüzûl ettiği bir kalbe bütün âlemin mertebeleri heybelerini toplayıp bağlarlar. Hakk'ın müşâhedesinin yer bulduğu bir gözde bütün diğer müşâhedeler hiç [*mütelâşî*] olur.

Enistü bihi felâ ebği sivâhu

Mehâfeten en edalle felâ erâhu

O'nunla ünsiyet üzere olmak! Başka hiçbir emelim yok.

Bir tek yolu kaybedip O'nu görmemekten korkuyorum.

İnsan bu işin merkezine ulaşmadıkça ve bu meselenin sırrına vâkif olmadıkça, elini her dala uzatır ve her şeyle ilgilenip kendini kaptırır. Ne zaman sırların hazinelerine ulaşır, hakikat mâdenlerini ve lutuf pınarlarını bulur, işte o zaman “*tertemiz bir hayat*” (Nahl 16:97) kaynağının içine düşer. Hakk'ın varlığı karşısında yaratılmışların varlığını yokluk üzere görür, Hakk'ın bekâsı karşısında yaratılmışların bekâsını fenâ üzere bilir, Hakk'ın izzeti karşısında yaratılmışların izzetini zillet olarak tanır.

Artık o küçücük mekânını [*zâviye*] beşeriyet yurdundan, Âdem olmanın sahasından ve insan tabiatının menzillerinden çok uzaklara, ilâhî celâlin otağına taşır. Fakirlikten zenginlik istemenin mümkün olmadığını ve fenâ menbaından bekâ sermâyesi beklemenin cehâlet olduğunu bilir. Müşâhede onu yok etmiş [*müstehelek*] ve o mükâşefe deryâsında boğulmuştur [*müstağrak*]. Öyle ki ancak güneşin güzelliğine şahit olduğunda beliren bir toz zerresine dönmüştür.

Ey derviş! Gök kubbede bulunan ve ulvî âlemde olan yıldızların her biri ağızlarına birer nûr parçası aldılar. Sûret bakımından yıldızlar toprağa âit olan bu toz zerrelerinden çok daha yücedirler çünkü onların nûrları, parıldayışları, ihtişâm ve aydınlıkları var. Toz zerrelere ise havada hebâ olup kalmış, varlık ve yokluğun ayakları altında şaşkın bir vaziyette. Fakat sen ne yüceliğe ne parılığa ne saflığa ve ne aydınlığa ne de toz zerrelere ufkılığına ve yokluğuna bak. Sabret, gezegenlerin sultânı ve yıldızların reisi baş uzatsınlar. O vakit yüksek merteye, üstün derece ve yüce rütbe sâhiplerinin gizlendiklerini, isimlerini ve şöhetlerini yitirdiklerini fakat o ufaklık zerrelere ve değersiz varlıkların gizlendikleri küçük mekânlardan zuhûrun uçsuz bucaksız sahrâsına çıktıklarını göreceksin.

Bundaki ilâhî hikmet ve rabbânî sır nedir? Şeytanların taşları [*rûcûm-i şeyâtîn*] olan yıldızlar kendi nûrlarının görünüşünün kibrine ve zuhûrun kendini beğenmişliğine tutulmuşlardı fakat güneşin saltanatı ikiliğin ihlâlîni kabûl etmez.¹ “İki kılıç aynı kına sığmaz ve iki aslan aynı çalılığa çok gelir.” Güneş sultânı nûrdan bineğine kurulunca izzet ve yücelik meydanına doğru yönelir. Yıldızlar ümitsizlik peçesini ve utanma örtüsünü yüzlerine çekerler, âleme kendi nûrlarını göstermekten vazgeçtiklerini [*teberrâ*] ilan ederler.

Âciz toz zerresine gelince, o çâresizdir, iflâs ve muhtaçlık beşiğinde büyütülmektedir ve bütün zanlar ondan uzaklaştırılmıştır. O rüzgarın esîridir, hiçbir el onu tutmaz ve hiçbir kavrayış onu fark etmez. Âlemi süsleyip bezeyen güneş yüceliğin ufkundan başını kaldırıncı o toz zerresi acz, zillet ve mahiyetle güneşin hizmetine koşar. Güneş de ona keremiyle kendi nûrundan bir kaftan giydirir. O vakit âciz toz zerresi güneşin parlaklığının kaftanıyla görünür.

Bu girizgâh yapıldıktan sonra artık bilmelisin ki hakîkatte ilâhî cemâl ve celâl bakımından O'nun adamları da [*merdân*] aynıdır. Var olduklarını sanıp kendilerini gösterme iddiasında bulunanlar ve bu yüzden amellerine ve hâllerine güvenip dayananların içinde bulundukları durum kendilerini güneşin aydınlığına eş tutmaya kalkan yıldızlar gibidir. İlâhî celâl güneşi samediyet burcundan doğunca hepsi de yüzlerini utanma örtüsünün ardına gizleyip hayret parmağını pişmanlık ağzına götürdüler. Böylece beşerin elinde avucunda esip giden rüzgardan başka hiçbir şey olmadığını anladılar.

1 Burada şu âyete atıf vardır: “Biz dünya semâsını kandillerle süsledik ve onları şeytanlara atılan taşlar [*rûcûmen li'ş-şeyâtîn*] yaptık” (Mülk 67:5).

Şöhretin şehvetinden arınmış, her türlü iddiadan [*daâvi*] nefret eden ve kendini görmeden soyunmuş olanlara gelince, onlar gözlerini ilâhî huzûrun cemâline çevirdiler ve oturup visâl şafağının doğuşunu beklediler. Onlar celâl güneşi cemâl burcundan baş gösterince yakarış [*ta-zarru*] ve zillate [*tezellül*] düşmüş, huzûra muhtaç, azamet karşısında zavallı, yolda çâresiz kalmış ve eşiğe kapanmış toz zerreleri gibiydiler. Muhtaçlık ve iflâs elbisesini giyinmişlerdi fakat sultânın lutfu ve ilâhî cömertlik onların üzerine saf nûrdan bir kaftan bahşetti. Onlar işte bu nûrla göze görünür oldular.

Hurşid tuyî be-zerre men mânendem
Çün zerre be-hurşid hemî dânenDEM
 Sen güneşsin, bense bir toz zerresi!
 Beni ancak güneşin zerresi olarak bilirler.

Buradaki bir diğer sır da şudur: Allah “*Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklîf ettik*” (Ahzâb 33:72) buyuruyor. Emânet güneşi ilâhî teklif burcundan doğup yükseldi. Melekût melekleri binlerce yıldır emre uyma [*imtisâl*] kokusuyla takdîs çayırırlarında, tesbîh yaseminlerinin ve rahmîd ile tehlîl güllerinin bahçelerindeydiler. “*Seni tesbîh ederiz*” diye nara atıp, “*Sana hamd ederiz*” (Bakara 2:30) diye haykırıyorlardı. Derken, yıldızlar gibi onlar da fakr heybelerini omuzlayıp acziyetlerini ve çâresizliklerini itirâf ettiler: “*Onlar yüklenmeyi kabûl etmediler*” (Ahzâb 33:72). Onlar kibirlerinden [*istikbâr*] değil endişelerinden [*işfâk*] dolayı böyle yaptılar. Fakat o cüretkâr toz zerresi fakr ve mahrûmiyet örtüsünden muhtaçlık elini çıkardı, her iki âlemden bir zerre bile endişelenmeksizin emâneti rûhuyla aldı. (*Ravh* 117-119)

Her ne kadar fakirlik insanın yaratılışı açısından aslî bir nitelik olsa da onu olduğu gibi bilmek gündelik farkındalıktan olabildiğince uzaktır. İnsanlar kendilerine dalmış vaziyettedirler ve dünyadaki en zor şey kendini terk etmektir. İşte bu yüzden Ensârî *Muhabbetnâme*’de gerçek fakirlik makâmına ulaşmış kimselerin yüksek mertebelerinden söz eder. İnsanlar fakirlik hakkında konuşabilirler fakat onu hiç kimse görmemiştir.

Fakr yalnızca ismi olan bir ankâ kuşudur ve kimse için ona ulaşma fırsatı yoktur. Fakr akıl sağlığı yerinde olmaktır [*büsyâr*], fakir kişi ise deli divânedir. Fakr çatı, fakir kişi ise ev. Fakr yoldaki makâmdır ve “Benimle Allah arasında öyle bir vakit vardır ki” [*li-maallâh*] sözünün sırrıdır. Fakr “kibrî-i ahmer” ve “yeşil iksirdir” [*kîmyâ-yı ahdar*]. Fakr, öncesinde hiç kimsenin ve hiçbir şeyin olmadığı yokluktur. “*Allah ganî,*

siz ise fakirsiniz” (Muhammed 47:38). O’ndan başka herkes fakirdir ve bu makâm her şeyden öncedir.

İnsanlar duyduklarını tâkip ederler fakat iş görmede yatar. Bu dünyadan geçen kişi zâhid, âhiretten geçen kişi ise mücâhittir. Bunlar su ve toprağın sıfatlarıdır, fakir [*dervîş*] ise her ikisinden de beridir.

“Fakirlik neredeyse küfür olacaktı [*kâde’l-fakru en yekûne küfran*].” Fakir dini [*kîş*] olmayan değil nefsi [*hîş*] olmayan kişidir. Dervîş hiçbir yerde oturmaz ve hiçbir şey onu bir yere oturtamaz.

İnsan önce duyduğunu, sonra kendisine gösterileni taklid eder. Duyup göstermeden sonra artık olmakla meşgul olur, sonra olmanın yerine olmamayı koyar. Onun için artık geride ne yaratılmışlar ne de kendi kalır, ortada ne tâlib ne de taleb edilecek bir şey [*matlûb*] kalır. Fakirin [*dervîş*] sıfatı işte budur.

Ender du cihân her çi tu râ âyed pîş
Ma'bûd-ı tu şod pes tu ne-bâşi dervîş
 İki âlemde de sana her ne gelirse,
 Ona kulluk ettiysen eğer dervîş değilsin.

Eğer dervîşsen bu hayret niye? Nefsin yoksa tefekkür niye? Eğer nefsinle birlikteysen zikreden biri ol. Dinin varsa tefekkür eden biri ol. Eğer nefsin yoksa o zaman huzûrda ol! Şeriatın sâhibinin sözünü gözet: “Bir saatlik tefekkür altmış yıllık ibâdetten daha fazîletlidir.” (*Muhabbet* 368-369)

Ensârî *Çihil u du fasl*’ın 28. faslında, Kâhire’de yaşayan Şeyh Ebû Ali Hüseyn ibn Muhammed ibnü’l-Kâtib (ö. 951) hakkında kısa bir tasvir sunduktan sonra onun sözlerine yer verir. Ebû Ali’nin, haklı olarak akla veya kendi rasyonalite standartlarına dayanmalarıyla ünlü olan Mu’tezile kelâmcılarına eleştiri yönelttiğine dikkat çekmek istiyorum. Ensârî burada onların akla dayanmalarıyla sûfilerin ilme dayanmalarını karşılaştırmaktadır –burada Ensârî ilim ile Kur’ân ve hadisten kaynaklanan aktarıma dayalı öğrenimi kastetmektedir–:

Ebû Ali şöyle dedi: Mu’tezile Hakk’ın münezzehliğini kendi akıllarıyla aradılar ve böylece hatâyâ düştüler. Sûfiler ise ilimle aradılar ve doğru yolu buldular.

Yâni, sûfiler Allah’ı tenzih etmekte fakat O’nun sıfatları hakkında “Allah’ın dediğine O’nun murâd ettiği üzere ve Allah elçisinin dediğine de onun murâd ettiği üzere îmân ettim” sözüne uygun olarak konuş-

maktadırlar. O'nun kendi sıfatları hakkında yine kendi söylediklerine uygun olarak konuştular ve O'na lâîk olmayan yâni O'nun kendisinden nefy ettiği sıfatları ise olumsuzladılar. Mu'tezilenin söylediği akla, sûfilerin söylediği ise ilme uygundu. Onlar yanıldılar, bunlar ise isâbet ettiler. Sonradan yaratılmış aklın kadîm zât hakkında bir şey bilebilmesi nasıl mümkün olur? Bu türlü akıl kendisinin ne olduğunu ve nereden geldiğini bile bilmezken yaratıcıyı [*sâni*'] nasıl bilsin? Doğru yola ileten Allah'tır.

Remz: Allah'ın Kitâbı ve Resûlün sünneti varken nefsin yoluna sapma. Bir şey sana seni getirirse onun yolunu ilimle kes. Bir şey seni senden uzaklaştırırsa ona kalbinle ve rûhunla yaklaş. Bu işte bilinebilecek olanı kendini kaybederek bul, belki o zaman maksada ulaşabilirsin.

Bu işin semeresini toplamak istiyorsan kendini hatırlamamak için her ne gerekiyorsa yap. Bu işi satın almaya tâlibsen bu işe başka hiçbir şeyi karıştıрма. Bu işten başka her şeye sırtını dön ve her şeyden kaç çünkü bu iş şirkle birlikte olmaz. İki âlem de hizmet için sana yollansa dönüp onlara iltifât etmemen gerekir.

Eğer bu hikâyeyi istediğini iddia ediyorsan, bu işin şartlarından birisi bundan başka bir işinin olmaması ve bu işi isteyişle başka hiçbir şeyi birleştirmemendir. Bu işle meşgul olarak her işten gâfil olursun. Ya iki âlemden uzak bir halde ayrılık acısıyla eriyip tüken ya da kendini ve bütün yaratılmışları hatırlamaktan uzak bir halde dosta kavuşmanın [*visâl*] hazzını yaşa!

İnsan bu işin tadını alınca iki âlemde de dikenden başka hiçbir şey bulmaz olur. İnsan bu kadehten bir yudum içince artık kendisini de iki âlem ahâlisini de görmez olur. Bir daha aslâ ayılmayacak şekilde ebediyen sarhoş kalır. Bütün ayıklıklar bu sarhoşa fedâ olur ve ayık olan [*hüşyârî*] birisi bu sarhoşluğun [*mestî*] sırrını aslâ bilemez.

Ayık adam sarhoşun ne gördüğünü bilir mi? Ya sarhoş dosttan başka görülecek kimse olduğunu nasıl bilsin? Çünkü sarhoşluk dostluktan gelir ve dostluk ismi olmayanların ismidir [*nâm-ı bi-nâmân*]. Dostluk sahrâsı nice aziz bilinenlerin kanıyla doludur. Gerçekten, vallahi bu böyledir!

Dostluğun kıssasının neden bu kadar uzun olduğunu bilir misin? Çünkü dost hiçbir şeye muhtaç değildir.

Kalbini mahlûkâta bağlama, yoksa yaralanıp incinirsin. Kalbini Hakk'a bağla ki kurtulasın.

Hak dünyayı yarattı, bir topluluk için onu süsledi ve “Burası belâ ve imtihân yeri” dedi. Âhireti yarattı, bir topluluk için onu süsledi ve “Burası karşılıksız nimetlerin [*atâ*] yeri” dedi. Kendi huzûrunu bir topluluk için süsledi, yâni onlara kendisini bildirdi ve “Ey civanmertler! Bu dünya, âhiret ve iki âlem de size âit” dedi.

Ayaklarınız varsa O'na bağlayın. Bir başınız varsa O'nun kemendine takın. Dost deryâdır, gerisi akıp giden su. İnci arıyorsanız deryâda arayın, akan suda değil.

O'ndan bahsedene vaad, O'nu istemeyene tehdit [*va'id*] vardır. Eğer bu dünya kafesinden kurtulursan O'nun birliğinin lutfuna karışırsın.

Dervişin ne evi ne yurdu vardır. “*Rabbimize dönün*” (Fecr 89:28) nidâsını işittin. Geç kalma, konuşmayı bırak da gel. Göründüğün gibi ol, olduğun gibi görün.

Mânâ ehlinin rûhu iştiyâk içinde kayboldu. Senin huzûruna müştâk olduğundan şu dervişin sırtı iki büklüm oldu. Allah'tan başka ilâh yok, O'ndan başka ilâh yoktur. (*Çihil* 169-171)

*Çihil u du fasl'*ın başka bir yerinde Ensârî tekrar fakirliğin yüksek mertebesine atıf yapar ve ona nasıl ulaşılabileceğine ilişkin yönlendirmelerde bulunur. Ensârî'nin üzerinde durduğu temel husus ilgili metinlerde sürekli karşılaşılan bir noktadır: Kelime-i tevhîdin “lâ”sı ile tüm başkalarını olumsuzlamak [*nefy*] ve yalnızca Allah'ı onaylamak [*isbât*]. Olumsuzlanan başkaları içerisinde en başta gelen ise kişinin kendisidir.

Fakr [*dervîşî*] nedir? Renksiz bir zâhir, cenksiz bir bâtın. Fakir [*dervîş*] ne iyi ne kötü şöhrat sâhibidir. Ne sulh bilir, ne savaş.

Şeriat “Elbiseni temiz tut!” diye emreder. Hakîkatin emri ise “Benimle ol!”dur.

Bu dünyayı yaratılmışlara dağıt, sonra da hayat sür. Kimsenin kalbini incitme, sonra da huzûr bul.

Bu yolun sâlikleri sünnete uyarak bellerine bu dünyayı terk etme kemerini taktılar. Bu dünyanın saltanatı teklif edilecek olsaydı onlar zengin olma korkusuyla iki günlük açlığı ve yarım günlük yemeği tercih ederlerdi.

Ey tâlib! Kendini aşmak için bu sözleri kavramaya ve bu yoldan gitmeye çalış. Tozun sıfatlarıyla sen de toz toprak ol. Toz toprak olursan pîr u pâk olursun.

Zâhid olmak için suyun ve toprağın sıfatında yaşama. Rûhun ve kalbin sıfatlarında yaşa da ârif ol. Sen yok olunca her şey senin olur. Sen, sen olduğun sürece her şeyin altındasın.

Bu dünyaya dönük bütün elde etme çabaların peşinde olduğun şeye kulluğunun delilidir. Her şeyden kurtulmaya dönük çabaların ise senin bu işi isteyişinin fermânıdır. Kendi varlığını yok etmeye çalış. Belki o zaman “Lâ” sözüne karşı âdil olabilirsin. Kendini başkalarının bağından kurtarmaya çalış, bu istek sana “illallâh”ı açar.

Senin bu gayretin lutfun cezbesi tarafından hoşça karşılanır ve iki dünyadan da çekilip kurtarılırsın. Senliğinden kurtulursun ve lutuf sana dilediği gibi davranır. Allah’tan başka ilâh yoktur, O’ndan başka ilâh yoktur. (*Çihil* 65-66)

KISKANÇLIK KILICI

Yukarıda alıntıladığımız pasajın sonunda Ensârî tevhîdin gerçekleştirilmesine ileten yolu şöyle özetlemektedir: “Kendini başkalarının bağından kurtarmaya çalış, bu istek sana ‘illallâh’ı açar.” Başkalarını (*gayr*) konuşmak kıskançlık (*gayret*) konusunu gündeme getirir. Nitekim kıskançlık anlamına gelen *gayret*, başkası anlamına gelen *gayr* kelimesinin yalnızca bir harf eklenmiş şeklidir. Mâşukun kıskançlığı, âşıkın aşkına başkalarının izinsiz girmesiyle galeyâna gelir.

Kuşkusuz modern zamanlarda kıskançlığın kötü bir ismi vardır fakat bunun sebebi muhtemelen insanların kıskançlığı beşerî terimlerle ve ilişkileri kolayca yıkıma uğratabilmesi açısından anlamalarıdır. Aslında ilâhî kıskançlığın işlevi tam da nefsin Bir’den başka bir şeyle ilişkisini yıkıma uğrattır. Her ne kadar yaygın olarak bilinen ilâhî isimler arasında gösterilmemiş olsa da Gayûr [kıskanç] ilâhî ismi hadislerde anılmıştır. Kıskançlığın tevhîd ile yakın ilişkisi Tervat’ta şöyle beyân edilir: “Çünkü sen başka Tanrı’ya tapmayacaksın. Çünkü ismi kıskanç olan Rab, kıskanç bir Tanrı’dır.” (Çıkış 34:14)

Kıskançlığın aşk literatüründe yinelenen bir tema olması, hem şeriat hem de tarikatın Bir’e özel bir bağlanmayı ve başkalarına yer bırakmamayı amaçlaması sebebiyledir. Kişinin başkalarına bağlanması şirktir ve tevhîdin zıddıdır. Meybudî’nin ifâde ettiği gibi:

Dostluk dininde [*mezheb-i düstî*], dostun yerine başkalarını görmek şirkin ta kendisidir. (*Kef* 5:130).

Allah'ın kıskançlığı hükmünü gösterdiğinde başkalarını bakıştan siller ve geriye yalnızca Bir'i bırakır. Sem'ânî'ye göre Âdem'i cennetten çıkaran ve onu aşk içine atan tam da Allah'ın kıskançlığıydı:

Âdem'i cennette avlayıp onu bütün varlıklardan çekip alan tevhid ordusu ve tefrid sultânı idi. Kıskançlık sultânı [*sultân-ı gayret*] tarafından yağmalanan kişinin artık başkasıyla ilgilenecek hâli kalmaz. (*Ravh* 200)

Kişinin başkalarıyla ilgilenmesi onların kulu olması demektir. İşte bu yüzden Ensârî yukarıda alıntılanan pasajda şöyle demektedir: “Bu dünyaya dönük bütün elde etme çabaların peşinde olduğun şeye kulğunun delilidir.” Bir sonraki cümlesi ise İslâm'daki –başka yerlerde olduğu gibi– spiritüel arayışın merkez noktasına dokunmaktadır: “Her şeyden kurtulmaya dönük çabaların ise senin bu işi isteyişinin fermânıdır.” Hatırlatmakta fayda var ki söz konusu isteyiş (*irâde*), şeriat ve tarikat yolundaki tâlibin, yâni Allah'ı murâd eden ve sünnet tarafından belirlenmiş olan Allah yolunu izleyerek bu uğurda çaba gösteren kimsenin bir niteliğidir.

“*Herkesin yöneldiği bir yön vardır*” (Bakara 2:148) âyetinde Kur'ân insanların darmadağın olmuş bağlanma biçimlerine ve onların Bir'i bulmadaki başarısızlıklarına işâret etmektedir. Meybudî bu âyetin, insanların ibâdetleri esnâsında döndükleri Mekke ve Kudüs gibi farklı kiblelere bir atıf olarak okunabileceğini belirtir. Daha genel anlamda ise bu âyet, –bilsin yâhut bilmesin– herkesin ona ibâdet ettiği Allah'tan başka bir nesne vardır anlamına gelir. Tevhîdi amele dökmenin can alıcı noktası tam anlamıyla başkalarına bağlanmaktan kurtulmak, tüm yönlerden yüz çevirmek ve yönsüz olana odaklanmaktır. İbnü'l-Arabî daha sonra aynı meseleyi, bilinemez ve her türlü sûret yâhut formülasyonun ötesinde olan “ilâh-ı mutlak” [Tanrı'nın bizâtihi kendisi] açısından değil, her insanın, hattâ bir ateistin bile kendi yönelim noktası olarak aldığı özel nesne veya bağlanma nesneleri olarak “ilâh-ı mu'tekad” [inanılan Tanrı] açısından ele alacaktır.²

O, işâret bakımından şöyle demektedir: Herkes benden yüz çevirdi, bensiz olarak başkalarıyla ünsiyet kurdular, benden başka sevgili edindiler, dostluk için başkalarını seçtiler.

Sizler ki tarikatın civanmertlerisiniz ve beni sevdiğini iddia edenlersiniz, öyleyse firdevs cenneti bile olsa benden daha düşük olan her

2 Bkz. Chittick, *Sufi Path of Knowledge*, 19. Bölüm.

şeyden gözlerinizi çevirin. O zaman sünnete uyar, Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) yolunda olur ve âlemin o en güzel örneğini izleyebilmenin hakkını verirsiniz. Çünkü peygamberlerin en üstünü olarak onun yolu bütün varlıklardan yüz çevirmek, ahadiyet dışında hiçbir sığına-
cak ve dayanacak yeri kabûl etmemek olmuştur.

Merdi ki ber râh-ı aşk cân fersâyed
Ân bih ki bidûn-i yâr-ı hod nigerâyed
Âşık be-reh-i aşk çunân mî bâyed
K'ez düzeh u ez bihişt yâdeş nâyed
 İnsan, rûhunu aşk yolunda tüketirse,
 Bu iyidir çünkü dosttan başkasına meyletmemiş demektir.
 Aşk yolundaki âşıkın öyle olması gerektir ki,
 Ne cenneti ne cehennemi hatırına getirsin.

Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) uymada [*mütâbaat*] dosdoğru olan kimsenin yolunu Hakk'ın dostluk kandili aydınlatır ve o hiçbir zaman dostluğun ana yolundan uzak düşmez. “*Bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin*” (Âl-i İmrân 3:31) âyeti buna işârettir. Dostluğun ana yolu üzerinde istikâmet üzere olan her gidiş taklitçilerin [*müteressimân*] kıblesi olan diğer yönlerden emin olur. Kendinden geçmiş olan [*şûride*] birisi bu hâl hakkında şöyle dedi:

Ger nebâşed kible-i âlem marâ
Kible-i men kûy-i mâşûk est u bes
În cihân bâ ân cihân u her çi hest
Âşıkân râ rûy-i mâşûk est u bes
 Âlemin kıblesi bende olmasa ne olur,
 Benim kiblem mâşukun mahalli, hepsi bu.
 Bu dünyayı, öteki dünyayı, var olan ne varsa alın gitsin!
 Âşıklara mâşukun yüzü var, hepsi bu.

Hallâc (k.s.) “Mürîdler murâdlarına döndüler” derken bu taklitçilerin kıblesine işâret ediyordu. Herkes kendi sevdiğiyle oturdu. Bu işin hakîkati odur ki bütün yaratılmışlar Hak ile dostluk iddiasında bulundu ama O'nun divânında olmak istemeyen tek kişi bile yok.

Her ki û nâm-ı kesi yâft ez in dergeh yâft
Ey birâder kes-i û bâş u meyendiş ez kes
 Kendine bir isim bulan bunu o divânda bulur,
 O'na âit ol ey kardeş, başka bir şey düşünme.

Herkes Hak ile dostluk iddiasında olduğundan Hak, onlara kendilerini O'suz olarak göstermek için onları imtihân ve belânın mihenk

raşına vurur. Onlara bir şey verip bunu onların kiblesi yaptı, onlar da yüzlerini o tarafa çevirdiler. Birine zenginlik, birine mevki, birine eş, birine güzel yüz, birine kibir, birine ilim, birine zühd, birine ibâdet, birine zan ve vehim. Bunların tümünü insanlara verdi ki bunlarla uğraşsınlar. Dolayısıyla kimse O'ndan bahsetmedi, hepsi O'nu talep yolunun dışında kaldılar.

Tarîkat sultânı Bâyezîd (k.s.) onun için şöyle söyledi: O'nun kapısından geçtim, hiç kalabalık görmedim. Çünkü dünyadakiler dünya ile perdelenmişti, âhirettekiler âhiretle. Sûfilerden iddia sâhibi olanlar yeme, içme ve dilenmekle perdelenmişti. Onlar arasında daha yüksek mertebedekiler de müzik dinleme ve güzel yüzlüleri seyretme ile perdelenmişti. Büyük sûfî imamlar ise bunların hiçbirisiyle perdelenmiş değildi. Tersine onları hayret ve sarhoşluk hâlinde gördüm.

Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] bu sözlerin zevki üzere şöyle dedi: Su kaynağını biliyorum fakat içemiyorum. Gönlüm susamış ve bir damla su umuduyla inliyorum. Pınar beni kandırmaz çünkü ben deryâyı arıyorum. Deryâyı bulabilme ümidiyle yüzlerce pınar ve akarsudan geçtim. Hiç ateşte boğulan gördün mü? Ben onun gibiyim. Hiç deryâda susuzluk çeken gördün mü? İşte ben öyleyim. Çölde şaşkınlık içerisinde kaybolan birine benziyorum. “Yetişin imdâdıma! Ben bittim artık! Kalbimi kaybettim!” deyip duruyorum. (*Kef* 1:412-413)

Kur'ân tarafından sözü edilen “başkaları”nın en sinsi olanlarından birisi *hevâdır* –“yanlış yönlendirilmiş sevgi”-. Meybudî, “*Bir zaman İbrâhîm şöyle demişti: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!*” (İbrâhîm 14:35) âyetinin tefsirinde hevânın tehlikelerinden bâzılarını şöyle anlatır:

Seni Hak'tan her ne alıkoyuyorsa o senin putundur. Ne zaman kalbin Hak'tan başkasına meylediyor ve ona bakıyorsa o senin hevândır. Azîz olan Rab “*Hevâsını ilâh edineni gördün mü?*” (Furkân 25:43) buyuruyor. Birisi malına ve ticâretine, diğeri eşine ve çocuklarına, bir başkası da makâm ve şöhrete bakar. Birisi zühdü ve kendine sâhip olmayı yüceltip onun ötesine tek bir adım atmamıştır. Diğeri itâat ve ibâdeti kiblesi yapmıştır, ona bakmak ve ona dayanmak o kişinin yolunda perde olmuştur.

Âlemlerin Rabbi “*Ey îmân edenler, hep birlikte Allah'a tevbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz*” (Nûr 24:31) buyuruyor. Ey îmân edenler, kalplerinizi nazarımın haremî yapmamı ve sizi ayrılık [*katîat*] perde-

sinden emin kılmamı istiyorsanız yüzünüzü tamâmen bana döndürün ve bütün başka şeylerden yüz çevirin! O, insanlar aşınâlığın hakîkatine ersinler diye bâzen eserlerinin diliyle kendi yoluna çağırır. Bâzen de dostluğu teyid etmek için keşfin diliyle kendi yoluna çağırır.

Şöyle demektedir: O'nun hakkının ne olduğunu bilmek için kendinizden dönüp tamâmen O'na yönelin. Kendi itâatinizin ötesine bakın ve O'nun lutfunu görün. Kendi varlığınızdaki kurtulun ve O'nun dostluğunu tadın. İbrâhim'in (a.s.) "*Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!*" (İbrâhîm 14:35) derken kastettiği buydu.

Câfer-i Sâdık bu âyetin tefsîrinde şöyle dedi: Beni dost oluşumun [*hul-let*] müşâhedesine, oğullarımı da nübüvvetin müşâhedesine bırakma. Allah'ım! Bana dostluğu verdin, gözlerimi de ondan uzaklaştırdı ki onu kendimden bilmeyeyim. Çocuklarıma nübüvvet verdin, onların gözlemini de kendi işlerini ve kendilerini görmeye bağlama.

İbn Atâ şöyle dedi: Allah İbrâhim'e (a.s.) Kâbe'yi inşâ etmesini emretti. İbrâhim binâyı emredildiği gibi yaptı ve sonra "*Rabbimiz, bunu bizden kabûl et!*" [*rabbenâ tekabbel minnâ*] (Bakara 2:127) dedi. Hak'tan bir azar [*itâb*] geldi: Sana bu evi yapmanı emrettim, nîmet verdim ve bu işe muvaffak kıldım. Hâl böyleyken bana istekte bulunmaktan, "*Bunu bizden kabûl et!*" demekten hayâ etmez misin? Sana olan nimetimi unuttun mu da kendi filini ve isteğini dile getiriyorsun!

İbrâhim (a.s.) bu azarın şiddetinden dolayı "*Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!*" diye niyâz etti. Allah'ım! Dostluğun ve çocuklarıma nübüvveti yolunda, kendi işlerimizi görüp de onları kendimize mal etmek yolumuza pusu kurmuş putlardır. Lutfun aşkına, bu putları yoldan al ve varlığımızı ortadan kaldır. Nimetlerini bizden esirgeme! (*Kesf* 5:281-282)

Hz. Peygamber bile Allah'ın kıskançlığına âit darbelerden muaf değildi. Meybudî, tefsîrinde Hz. Ayşe'ye atılan iftirâyâ ilişkin âyetleri ele alırken bu ilâhî kıskançlığa bir örnek vermektedir. Hâdisi şöyle ce-reyân etmiştir: Hz. Ayşe [Müstalik Gazvesi'nden dönerken] yolculuk esnâsında [düşürdüğü gerdanlığı bulmak amacıyla] kervandan geri kalmıştı, [ordunun artçılarından] bir sahâbe [Safvân ibn Muattal] onu bulmuş ve tekrardan kervanın konak yerine ulaştırmıştı. Medîne'ye dönülmesinin ardından, bu gecikme dolayısıyla Hz. Ayşe'nin kendisini getiren sahâbeyle yalnız kaldığı ve aralarında bir şeyler olduğuna ilişkin dedikodular [özellikle münâfıklar arasında] uçuşmaya

başladı. Öyle ki yayılan söylentilere son derece üzülen Hz. Peygamber'in kalbine tereddüt emâreleri girmiş, en sonunda söylentileri gideren, şüpheleri yatıştıran [ve Hz. Ayşe'yi ilâhî beyânla aklayan] bir vahiy almıştı. Meybudî ilgili âyetleri tefsîr ederken Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ından iktibasta bulunmakla birlikte başka kaynaklardan da tercümeler yapmış ve içeriğe pek çok şey ilâve etmiştir:

"O ağır iftirâyı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bunu kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günâhın cezâsı vardır. İçlerinden o günâhın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır" (Nûr 24:11). Ey civanmert, bil ki Hak dostlarının kalpleri kıskançlık [*gayret*] perdesinin ardındadır. Bugün kıskançlık perdesinin ardından dinlemekteler, yarın ise içinden görecekler.

Hak senin kalbini kimseye göstermez çünkü onu kıskançlık perdesinin ardında gizlemiştir. O, sıfatların kabzasında, müşâhede mertebesinde ve neşe [*nâz*] yaygısının üzerinde yalnız olarak Hakk'ı yüz yüze [*ayân*] görür ve Hak ona nazar eder. Kalp bir başka yere bakacak olsa hemen edeb öğretme kırıbacını karşısında bulur.

Zamanın büyüklerinden birisine böyle olmuştu. Allah'a karşı duyduğu muazzam iştiyâkla mutlu ve huzurlu yaşıyordu. Tam bir vecd hâlindeydi ve işi bütünüyle Allah'ın rızâsına uygundu. Derken bir kuş sesi duydu ve dönüp o sese baktı. Bir ağacın altına gidip kuşun tekrar ötmesini bekledi. Bir ses [*hâtif*] ona şöyle dedi: Allah'ın akdini çözdün! Benim ahdimi terk ettin çünkü başkasına yakınlaştın!

Muhammed ibn Hassân [Ebû Ubeyd el-Busrî] şöyle dedi: Bir keresinde Hak dostlarından birini görme ümidiyle Lübnan Dağları'nda dolaşıyordum, büyüklerden birisi orada ikâmet ediyordu. Köşeden çıkan genç bir adam gördüm. Sam yeli [*bâd-ı semûm*] üzerine esmiş, üstünü başını dağıtmış, onu yakıp kavurmuştu. Beni görünce geri döndü ve saklanmak için kestane ağaçlarının arasına daldı. Onu tâkip ettim. "Ey civanmert!" dedim, "Bana birkaç söz söyle de istifâde edeyim, sırf bunun için geldim." "Dikkat et, O kıskançtır [*gayûr*].!" dedi. O, kuluğun kalbinde kendisinden başkasını görmekten hoşlanmaz. Geri dön ve Hakk'ın kahrından kork. O'nun kıskanç olduğunu aslâ unutma! O bir kalpte iki sevgi olmasından hoşnut değildir.

Âdem Safiyyullâh varlık pergelinin merkezi, beşerin yaratılışının mâyesi ve pâdişahın gözdesiydi. Kalbini cennet nimetlerine çevirmiş ve

kendisini onlara vermişti. İlâhî izzetin huzûrundan kıskançlığın habercisi geldi: Himmetini Rıdvân'ın tâlih hânesine indirmeye ve benden başka birisine bakmaya utanmaz mısın? Mâdemki benden başkasına baktın artık heybeni al ve hükmün hânesine in. Başını acziyetle eğ, yetersizliklerinle belâ mâdeninde parçalan ve benim hükmümü bekle!

Aynı şekilde İbrâhim'in (a.s.) gözleri de İsmâil'e (a.s.) baktı. Asâlet ve olgunluğu [*rüşd*], dostluğun [*bullet*] zincirini, seçilmiş [*muhtâr*] Muhammed Mustafâ (s.a.v.) incisinin sedefini gördü. Kalbi kendisiyle meşgul olmaya başladı. Emir geldi: Ey halilim! Seni Âzer'in putlarından İsmâil'in cemâlini seyretmen için mi uzak tuttum? Şimdi bıçağı al ve yolumda benden daha düşük olan ne varsa hepsini kurbân et. Bir kalbe iki sevgili sığmaz.

Aynı şekilde âdem oğullarının efendisi, resûl ve nebîlerin en önde geleni Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) kalbinin bir köşesi Hz. Ayşe ile meşguldü. "İnsanlardan en çok hangisini seversin?" diye sorduklarında "Ayşe" derdi. Bir habere göre Ayşe "Ey Allah'ın elçisi! Seni ve senin yanında olmayı seviyorum" dedi. Kalpleri birbirinin sevgisi ile meşgulken kıskançlık sultânı şiddet sıfatıyla izzet perdesini açtı ve onlara saltanatının bir parçasını gösterdi. İnsanların ve cinlerin şeytanları el ele verdiler ve böylece "ifk hâdisesi" ortaya çıktı. Münâfıkların uydurduğu yalan ahâli arasında yayıldı. Daha da şaşırtıcısı o günlerde Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) Ayşe'nin mâsumiyeti mâlum olmasın diye âdetâ ferâset yolu kapanmıştı. Bu yüzden kıskançlık tasallutunu geri çekip de imtihân nihâyete erene kadar bu işin aslını bilemedi.

Bunun sebebi belâ vakitlerinde imtihânın tamamlanması için Allah'ın, kendi dostlarının ferâset gözlerini kapatmasıdır. İbrâhim'in (a.s.) melekleri fark edip tanıyamamasının ve onları misâfir sanarak "kızartılmış buzağı" (Hûd 11:69) ikrâm etmesinin sebebi budur. Lût (a.s.) da melek olduklarını bildirene kadar kendisine gelenlerin melek olduğunu anlayamamıştı.

İşler öyle bir noktaya geldi ki, Muhammed Mustafâ (s.a.v.) ile Ayşe arasındaki bütün neşe, gizli sohbet, muhabbet sona erdi. Hümeyrâsına muhabbet sözleriyle hitâb etme hâli yerini soğuk ifâdelere bıraktı. Ayşe, hasta bir halde, feryâd üzereyken ve yanıp tükenmiş olarak Muhammed Mustafâ'dan uzaklaştırıldı ve dert dolu kalbi, hasret dolu rûhuyla babasının evine gönderildi. Bir yandan kendi ağlayışına ve düşkünlüğüne bakıyor ve "Beni bununla suçlayacakları, hakkımda böyle sözler söyleyecekleri hiç hatırıma gelmezdi" diyordu.

Yâr ez gam-ı men haber nedâred gûyâ

Yâ hâb be-men güzer nedâred gûyâ

Târikter est her zamânî şeb-i men

Yâ Rab şeb-i men seher nedâred gûyâ

Dost, sanki çektiğim gamdan habersiz.

Yâhut gözüme hiç uyku girmedüğinden.

Gecelerim her ân daha da karanlık olmadı.

Rabbim, sanki gecemin hiç sabahı olmayacak!

Sonra, temize çıkarma [*berâat*] ile ilgili âyetler gelip de imtihân sona erince Allah'ın elçisi Ayşe'ye müjdeyi verdi: "Allah senin mâsumiyetini bildirdi." Ayşe'nin annesi de babası da "Ey Ayşe, Allah'ın elçisine git ve ona teşekkür et" dedi. Hz. Ayşe, "Allah için! Hayır, ne ona gideceğim, ne ona ne de size teşekkür edeceğim. Tersine benim mâsumiyetimi vahyeden Allah'a şükredeceğim" dedi. Kalbini Hz. Peygamber'e yakınlık ve ona muhabbete öylesine vermişti ki "Seni ve senin yanında olmayı seviyorum" diyordu. Buna gark olduktan sonra her şeyi ahadiyete olan aşka verdi ve sürekli İlahî eşiğe hizmetle meşgul oldu. Öyle ki hep "Allah'a şükür, size değil!" derdi.

Ey civanmert, Hz. Ayşe'ye iftirâ atanlar bunu dillendirmemiş olsalardı semâdan onun şerefini ilan eden âyetler nâzil olmazdı. Eğer Hristiyanlar "*İsâ Mesih Allah'ın oğludur*" (Tevbe 9:30) dememiş olsalardı İsâ (a.s.) "*Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı*" (Meryem 19:30) lutfuna mazhariyet bulamazdı. Mümin kişi günah işlemeseydi "*Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin*" (Zümer 39:53) hitâbıyla şereflenmezdi.

Kıssanın başında "Bunu kendiniz için kötü bir şey sanmayın, aksine o sizin için bir hayırdır" denilmesinin sebebi budur. Ey Ayşe, onların söylediklerinin senin için kötü olduğunu düşünme. Eğer kötü ise bu kötülük onlar içindir ve bu yüzden onlar şiddetli bir azâba müstehak oldular. Sana hepsi hayır ve lutuftur, senin için mükâfâtın [*mesûbet*] kemâli ve mertebenin yükselmesi vardır.

Kıssalarda anlatıldığına göre cennetin çevresi vardır. Yarın Yüce Allah müminleri cennete girmeden önce bu civarda toplayarak onları kusursuz dâveti üzere, yüceliğine uygun nimetlerle ve tam bir lutfuyla misâfir edecek. Sonra Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) bir bağışta bulunacak: Ey Muhammed, bu dâvet senin İmran kızı Meryem ve Müzâhim kızı Âsiye ile nikah akdinin ziyâfetidir. Ey Muhammed, ben Meryem'i erkeklerin sohbetinden uzak tuttum ve onu senin kıskançlığın ve şeref

uğruna bir erkek olmaksızın çocuk sâhibi yaptım. Âsiye'yi Firavun'un yanı başında tuttum ama Firavun'un erkekliğini aldım ve Âsiye ile hiç baş başa bırakmadım. Onu saf, lekesiz ve kimsenin eli değmemiş olarak sana getirdim.

Şimdi, şu ince noktayı dinle: O yarın âhirette Muhammed Mustafâ'nın (s.a.v.) eşi olacak olan Meryem ve Âsiye'yi dünyada iken şeref-lendirdi, onların saflığını övdü ve onları insanlardan korudu. Öyleyse bu dünyada eşi olan, ona mutluluk veren, ona yoldaşlık eden, kalbinde sevgisini taşıdığı ve yarın cennette namzedi olacak Hz. Ayşe-i Siddîka'yı Allah'ın şereflememesi, onu temize çıkaracak âyetler göndermesi ve saflığına bizzat şahitlik edip ondan râzı olmasında şaşılacak ne var!?

(Keşf 6:512-515)

Çihil u du fasl'ın 26. faslında Ensârî, Allah dostlarının ve âşıklarının kendilerinin ötesine geçinceye kadar kıskançlığın üzüntülerinden kurtulamayacaklarını söyler. Burada Ensârî, insanların yolda sülûk etmelerine yardımcı olacak bilginin mâhiyetini ele almakta ve Ebû Yâkub İshâk ibn Muhammed en-Nehrecûrî'nin bir sözüne yer vererek konuya başlamaktadır: “Mürîdin en fazîletli ameli hakikat ilmine muvâfık olan ve şerîat bakımından şüphe yâhut töhmet barındırmayandır.” Ensârî bu söze ilişkin açıklamasında Âdem'in iki temel özelliğine atıf yapar: Allah tarafından seçilmiş olması ile büyük bir zâlim ve derin bir câhil olması. Allah yolunda yürüme süreci, câhillikten uzaklaşmayı, Âdem'e öğretilen isimlerin bilgisini geri kazanmayı, seçilmiş olma hâline ve halifelik mertebesine lâayık olmayı gerektirir.

Remiz: Çabuk karşılığını bulan çabuk bırakılır fakat insan yalnız kalırsa bu korkulacak bir şeydir. Kul günah işler ve hemen karşılığını bulursa bu rızâ ve hoşnutluğun işâretidir. Günah işler de ondan sorulmazsa bu kabûl edilmemenin işâretidir ve o kişi tehlike üzeredir.

Amel ilmin üzerinde binâ edilmelidir çünkü ancak böyle amelin bir kıymeti vardır.

Dostluğun kıskançlığı, dostun dosttan başkasıyla rahat nefes almasına müsâade etmez. Eğer başkalarına bakıyorsan, bu bizzat körlüğün kendisidir. Bu iş için sûrette körlük kolaydır. Hakikatte körlük başkalarını görmek ve görmekle görmemek arasındaki farkı bilememektir. Cehâlet kendine dayanmak, dostu yanlış davrananlarla yoldaşlık etmek ve kendi kendinle oturmaktır.

Büyük günahlarının sıfatlarından [*sıfat-ı zalûmî*] ve isimlerin bilgisine [*ilm-i esâmî*] karşı derin cehâletten kurtulamazsan korkulur ki seçkinlik [*ıstıfâ*] ve seçilmişliği [*ictibâ*] tevârüs etmekten tümüyle mahrûm kalırsın. Bu sıfatlardan kurtulmadıkça bu mânâyı kendinde bulamazsın, bu karmakarışık akılla ipin ucunu bulup da çözemezsin. Çünkü bu akıl yönü sana dönük olduğu için karmakarışıktır. Eğer inâyet sana yol gösterirse akıl bu işe, isimlerin ilmine, seçkinlik ve seçilmişlik sıfatlarına geri döner. Akıl bu işi ne derece tevârüs ederse o kadar kokusunu alır ve bütün diğer işlerden kurtuluş bulur.

İki âlem de dert ve belâ [*ibtilâ*] uğruna zuhûr eder, insan seçilmişliğe [*ictibâ*] ulaşırsa belâdan kurtulur. Belâ dostlar için görevlendirildi, onları dosta ulaşana dek sürüp götürür.

Sıradan insanların imtihanı arzularına kavuşamamaktır [*nâ-murâdî*] ve bu onlar için bir kefarettir. Onlar için belâ, başkalarına baktıklarında içlerine düşen ve hem kendilerini hem de başkalarını yakan bir ateştir. Bu topluluğun belâsını ise başkalarınıninkiyile karşılaştırma çünkü her topluluğun belâ ve nimeti bellidir ancak bunlar insanları meşgul eden şeylerden uzak dururlar.

Bu işin tadını almaya çabala ki iki âlemin mihnetinden de rahatından da kurtulup O'nun lutuf ve nimetiyle kendinden geçip ebediyen O'nunla olabilesin. (*Çihil* 159)

Yolda ilerlemek için ilme tâlib olmanın gerekliliğine rağmen ilmin kendisi de tehlikeli bir puta dönüşebilir. Nitekim “Kişi sevdiği ile berâberdir” hadisi ile başlayan *Çihil u du fasl*’ın 32. faslında Ensârî, Abdullah ibn Muhammed ibn Abdurrahman eş-Şa’rânî er-Razî (ö. 964) hakkında kısaca bilgi verip onun bir sözünü naklettikten sonra ilim ve amelin aşk nesnesi hâline gelebileceğini ve tâlibleri tevhiidden saptırabileceğini şöyle açıklar:

Abdullah’a sordular: Bâzı insanlar niçin kendi kusurlarını bilir fakat yine de onlardan vazgeçip tevbe etmezler? “Çünkü bildikleriyle gurur duymak ve ilimlerini övmekle meşguldürler. Bununla övünüp mutlu olurlar ama ilimlerini amele dökmezler” diye cevap verdi. Onlar bâtınî edeblerle değil alenî ayıpla uğraşmaktadırlar. Yâni konuşarak ve dinleyerek zâhirlerini düzeltirler fakat bâtınen edebi yerine getirmezler. Böylece Allah onların kalplerini doğru ilim ve itikada kapatarak görmez kılar. Uzuvarına ibâdeti ilâştirir fakat işlerinde muvaffakiyetten alıkoyar. Çünkü onlar ilmin mükâfâtını bilmekte ancak buna uygun davranmamaktadırlar.

Remiz: Âlim kendisini ilmin dostu sandı ama aslında kibir ve övünmenin arkadaşıydı, ilmi de buna âlet etti. İlimle dostluk arkadan geldi ve bu yüzden geri düştü, öylece kaldı. Herhangi bir şeyle dostluğun sebebi başka bir şey ise o zaman dostluk o köktedir, dal onu tâkip eder. Dalda bir isim bulunsa bile bunun faydası yoktur çünkü dalın aşkına başka bir şey bulaşmıştır. Dost odur ki, bütün dostluklar kendisine karışmış ve fedâ olmuştur. O yüzden âlimin basîret sâhibi bir münekkid olduğunu zannetme hatâsına düşme!

Kalbinin ilimden ne beklediğine bak: Makâm mı? Zenginlik mi? Kibir ve övünme mi? Arzularını tatmin mi? Kendini tutma mı? Kendini olumsuzlamak mı [*nefy*] yoksa olumlamak mı [*isbât*] istiyorsun? Hevânı uzaklaştırmaya mı yoksa onun emellerine ulaşmaya mı çabalıyorsun? Dostun ismine, haberine ya da emirlerine mi yoksa kendi ismine ve zevklerine mi âşıksın? Yolda O'nun rızâsına uymayı mı yoksa kendi hevâna tâbi olmayı mı istiyorsun?

Dikkat et de sınırlı aklınla sabrını aşağıların da aşağısına düşürme. Kendinde kendini dinle. Kusurlarını başkalarının kusurlarıyla gizleme. Tersine başkalarının kusurlarını kendi kusurlarınla ört. Kendi âzâlarında aşkın bağıni ve sâdik dostluğun emâresini görmediğin vakit “Dostluk hazînesinin anahtarı nerede?” diye feryâd etmeye başla!

Kişi bir ân için başkalarına bakmaya sabredebiliyorsa bu onun âşıkla-
rın sabrı hakkında hiçbir şey bilmediğinin delilidir. Âşık dosttan başkasını düşününce, dosttan bir ân bile ayrı kalmaya tahammül edemez. Onun için başkalarını hatırlamak keskin bir kılıçtan daha fenâdır. O'ndan ayrı kalmak cehennemden daha büyük, O'na kavuşmak ise cennetten daha hoştur.

Söz konusu dostluk olunca hayâtın hiçbir önemi olmaz. Bir anlık ayrılık ateşi yedi kat cehennem ateşinden bile daha ağırdır. Aramızda ayrılık nasıl olacak? Ayrılıktan kan kokusu yayılır!

Allah'ım! O ki senin ayrılık ateşin var, onun yanında cehennem ateşi ne ki?

Allah'ım! Üç şeyi öğrenince üç şeyin korkusu benden gitti. Senden uzak ve ayrı olmanın zehrini bilince cehennemin acısını unuttum. Senden bahsedip seni zikretmeyi bilince cennetin güzelliğini unuttum. Sana yakın olmanın güzelliğini bilince kıyâmetin dehşetini unuttum.

İnsanlar bunu bilmiyorsa bu, onların dostluğun ve ayrılığın ancak isimlerini okumuş olduklarının delilidir, yoksa ne dostluğu bulmuşlar-

dır ne de ayrılığı tatmışlardır. Hatâyâ düşerler, yanılığ içinde bocalarlar ve bulduklarını sanırlar. Bu işte örtü kalkıncaya kadar bekle! Onlar kendilerini bu toplulukla birlikte sanırlar. Keşke şu kadarını bilselerdi: “Kişi sevdiğiyledir.” Kiminle olduğuna bak! Dostluğunun delilinin ne olduğuna dikkat et! Olur ki harâdan kurtulur da nefsinin, kalbinin ve rûhunun yokluğuyla dostluğu satın alırsın. İşte o zaman yüz yüze [*ayân*] sohbeti anlarsın. Allah’ın selâmı Muhammed’e ve onun bütün ehl-i beyti üzerine olsun! (*Çihil* 195-196)

Sem’ânî her bir ilâhî ismi tevhid bestesinin söylenmiş farklı bir nağmesi olarak açıkladıktan sonra oldukça şaşırtıcı bir şekilde sık sık Allah’ın kıskançlığını ele alır. Nitekim ilâhî kıskançlığa ilişkin ilk açıklamasını, Allah’ın doksan dokuz isminin üçüncüsü olarak sıraladığı “Lâ İlâhe İllâ Hû”yu şerh ederken yapmaktadır:

Allah’ın izniyle *lâ ilâhe illâ hû* burada kısa ve öz olarak izâh edilecek. Bu ifade “Allah celle celâlühûdan başka ilâh yoktur” anlamına gelir. Buradaki *lâ ilâhe*, nefyin kahrının, elinde rabbânî kıskançlık [*gayret*] kılıcıyla heybet bineğine kurulmuş bir muhafızıdır. Nerede kendinden gayrısı varsa gayret kılıcıyla onun kafasını uçurur tâ ki *illallah* sultanı gönül mülkünün tahtında otursun ve uzuvlar olan hizmetkârlarına emir versin. Her kim emir doğrultusunda başını uzatıp da beline itâat [*inkıyâd*] kemerini bağlamışsa onun sırrına izzet kaftanı giydirilir. Her kim başını kulluk yeninden çıkartırsa onun çehresine hüsrân damgası vurulur, boynuna da mahrûmiyet, kovulma ve red yaftası asılır.

Ey civanmert! Pâdişah bir eve teşrif etmeden önce odacıların gelip evi iyice süpürmesi şarttır. Ev çer çöpten iyice temizlenir ve oraya pâdişahın tahtı kurulur. Pâdişah geldiğinde artık işler bitmiş ve ev hazır hâle gelmiştir. Aynı şekilde *illallah* pâdişahı sineye teşrif etmeden önce *lâ ilâhe* odacısı gelir. Sinenin avlusunu tecrid ve tefrid süpürgesiyle süpürür, orada beşerliğe, âdemliğe, şeytanlığa ve insanlığa âit çer çöpleri yok eder. Rızâ suyunu serper ve vefâ döşegini serer. Rızâ buhurdanlığında safânın öd ağacı tütsüsünü yakar. Pâdişahın saâdet tahtını ve siyâdet minberini hazırlar. Böylece *illallah* pâdişahı gelip ahdin beşiğinde, sırrın divânına kurulur.

Bundan daha muazzam bir sır daha vardır. O da *lânın* Cebbâr’ın irâdesi pazarında kurulmuş bir darağacı olması, başına da O’nun meşiyetini icrâ edecek bir cellat konulmasıdır. Eğer “Ayağını yorganına göre uzat [*müd ricleyke ve alâ kadri’l-kisâ*]” dendiği gibi, haddini bilmez akıl [*akl-ı bü’l-fuzûl*] kilimin ölçüsüne göre ayak uzatmazsa kahr

eliyle *lâ* darağacında sallandırılır. Böylece gözlere bir ibret ve sînele-
rin uyanmasına bir vesîle olur. “Öyleyse ibret alın, ey basîret sâhipleri.”
[*fa'tebirû yâ üli'l-ebâr*] (Haşr 59:2)

Ey derviş! *İllallâh*ın huzûruna yönelen herkes kahrın timsah gibi açıl-
mış ağzına benzeyen *lâ ilâh*eden geçmek zorundadır. Kahr timsahı,
ister itâat olsun isterse isyân, kişinin bütün sıfatlarını yutmalıdır. O
zaman kişi *illallâh*ın huzûruna tecrîd ve tefrîd üzere ulaşır. Öyle ki
artık kalpte toz, sırtta yük, bir kimseyle hesap, yürekte incinme, sî-
nede ıztırap ve yaratılmış hiçbir şeyle alâka kalmamıştır. Artık insan
dünyadan irtibatını kesmiş bir şekilde Allah iledir [*mücerred*] ve Allah
nezdinde O'nun halîfesi olur. Kalp levhasından başkalarının [*ağyâr*]
sebeup olduğu tozu siler, mizâcına kahr zehrini tattırır ve himmetini
arşın zirvelerine dek çıkartır. Varlık âleminde kaçır ve dostla teselli
bulur [*âramide*], oyun topunu taleb meydanına atar, kahr kılıcını erlik
kınından sıyrır, rûhun orta yerinde dostla yapacağını yapar, kalbin
kalıbını [*mühre*] aşkın örtüsüne yayar, taleb çengelini tâlih deryâsına
atar, beşeriyetin evini barkını elinin tersiyle iter, heves levhasını temiz-
ler ve vefâsızlık [*cefâ*] hırkasını yırtar. (*Ravh* 7-8)

Müheymin [koruyup gözetin] ilâhî isminin şerhinde Sem'ânî, dü-
şünceye ve eyleme rehberlik etmesi gereken bir erdem olarak utan-
madan (*hayâ*) söz eder. Hayâ, ihsân ile yakından ilgilidir. Bildiğimiz
üzere ihsân, Hz. Peygamber tarafından şöyle tanımlanmıştır: “İh-
sân, Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet etmendir çünkü sen O'nu
görmeden bile O seni görmektedir.” Sem'ânî'nin açıkladığı üzere
“Kul, Hakk'ın kendi hâllerini görüp gözettiğini ve kendisine yakın
olduğunu bildiği zaman hayâ elbisesini üzerine geçirmeli ve Hakk'ın
muttalî olduğu yerde hayâ üzere olmalıdır” (*Ravh* 38). Sem'ânî, bir
insanın sâhip olması gereken hayâ türlerini sıraladıktan sonra her
birini âyetler, hadisler ve ilgili anekdotlarla örnekendirir. Bunlardan
birisini kendini beğenmişliğin giderilmesiyle ilgilidir:

Bir hayâ daha vardır ki bu mutî kulların tâatten ötürü hayâsıdır. Ebû
Bekir Verrâk şöyle dedi: Bâzen iki rekât namaz kılarım, selam verip bi-
tirdiğimde bu ibâdetten sanki hırsızlık etmişim gibi hayâ edip utanırım.
Kişi bu makâma varmadıkça îmânın zevkiyle tâatin lezzeti ona ulaşmaz.

Süfyân es-Sevrî (k.s.) bir tahtırevanda oturmuş ve Kâbe'ye doğru yola
koyulmuştu, yanında da bir arkadaşı vardı. Süfyân sürekli ağlıyor ve
gözlerinin deryâsından yanaklarının sâhillerine yaşlar saçıyordu. Ar-
kadaşı “Ey Süfyân, günahlarının korkusundan ötürü mü ağlıyorsun?”

diye sordu. Süfyân elini uzatıp yerden bir saman çöpü aldı ve dedi ki: Çok günâhım var ama, günahlarımın gözümde şu saman çöpü kadar kıymeti yok. Ancak ben dile getirdiğim bu tevhîd hakikî tevhîd midir değil midir diye korkuyorum.

Onlar öyle kimselerdi ki sâhiptiler ama sâhip değil gibi görünürlerdi. Siz ise hiçbir şeye sâhip değilsiniz ama sanki sâhipmiş gibi görünüyorsunuz. Onlar müflis ve muhtaç olduklarını kabûl eden zenginler idiler. Kusurlarının ve aczlerinin mahcûbiyetini taşıyan öncülerdi [*sâbıkân*]. Şimdi ise durum tersine dönmüştür ve insanlar diyânetsizlikte dik başlı hâle gelmişlerdir. Bunlar her anlamda müflis ve muhtaç oldukları halde kendilerini zengin sanıyorlar, kusurlular [*mukassırân*] zümresindeler fakat öncü olduklarını ileri sürüyorlar.

Efendilik ve seçilmişlik [*hâcegî*] arzusunda olan bir kimse misin? Karar senin kararın, istek senin isteğin, irâde senin irâden olmalıdır. Fakat ortaklık olursa bu iş aslâ tamamlanmaz.

O kimse ki imtihanından geçirilmiş, belâlardan etkilenmiş, canı dudaklarına gelmiş, dikenli çalıların arasına düşmüş, yüz binlerce zahmete, meşakkate ve sıkıntıya ducâr olmuştur. Ansızın şöyle nidâ eder: Son deme geldim, bâri bir lahzacık olsun beni bana geri ver, şu düğümlemiş ipliğimi çözeyim! Karşılığında şu hitâbı duyar: Bu iş ortaklıkla [*şirker*] aslâ tamamlanmaz. Ya sen ya ben! Geminin parçalanmış olması, kişinin boğulup kalması gerekir. Geriye bir sen bir de maksûdun kalır.

Temenneytü min hubbî Büseynete innenâ

Alâ remesin fi'l-bahri leyse lenâ vefru

Büseyna'ya [Cemil b. Ma'mer'in sevgilisi] olan aşkımdan bir o bir de ben,

Deryâ ortasında bir salda ikimiz yalnız kalsak istedim.

Herçi cuz yâr nâm-ı vey be-şiken

Herçi cuz aşk nâm-ı vey gum kon

Sevgili dışında hangi isim varsa kırıp dök!

Aşk dışında hangi isim varsa ortadan kaldır!

Maksûddan başka ne varsa onun yolunda kalabalıktan ibârettir. Bu sözün peçeli bâkiresi [*muhaddere*] kıskançtır. O, herkes içinde [*ağyâr*] cemâlinin çehresini âşikâr etmez ve izzet örtüsünü [*nikâb*] yüzünden çekmez. O, aşk âleminin güneşinde bir toz zerresidir. Güneş bütün âlemi doldurursa, yüzünü göstermeyecektir. Gayret örtüsünü kaldırmak için ağyârın bulunmadığı bir تنها yer [*halvetgâh*] ister.

Üstad Ebû Ali Dekkâk şöyle dedi: Cennetle hiçbir işim yok, cehennemle de. Çünkü gönlümde Hakk'ın bekâsının neşesinden başka hiçbir şey yok!

Tâ be-bekâ-yı tu rehî geşt şâd
Hatt-ı fenâ gird-i hod ender keşid
 Senin bekân ile neşe dolunca,
 Üstüme bir fenâ çizgisi çekildi.

Bu yola adım atanlar bunu başka bir sebeple değil yalnız aşk için yaparlar. Ricâcî olanın hâlî kapıdan gelmez, bilakis yürekte gelir. Onlar cenneti de cehennemi de bir yana iter ve öylece yola adım atarlar.

Îtâat yolunda bir karşılık ve ecir beklemek öldürücü bir zehirdir. Bu yolda binlerce yıl yürüsen, kulluğun kabûl edilmese fakat senin hatırına bunun kabûl edilmesi gerektiği düşüncesi gelse, sen yolu değil de makâm ve mevkîyi taleb eden kimse durumuna düşersin. Hem Hak hem de yaratılmışlarla ilgili makâm ve mevkî talebini terk etmedikçe sen bu yolda muhakkik olmazsın.

Kimisi şöyle der: Yaratılmışlar nezdinde değil ilâhî eşikte bir yer istiyorum. Ne onda ne öbüründe yer isteme! Bir er gibi kemerini kuşan, tecrid ve tefrid süpürgesini ele al, günde bin kere bu eşikten kendi varlığının kirini ve korkunçluğunu süpürüp gider. Olur da bu eşikte bin yıl kalsan sonra sana "Git buradan, sen bana lâyük değilsin!" denilse bu yine müstehaktır! (*Ravh* 40-42)

Allah lutuf ve kahır sâhibi, güzellik ve görkem sâhibi, hayat veren ve öldüren, yaratan ve yok edici olandır. O'nun cömertliği ve kudreti âlemi varlığa getirir fakat O'nun kıskançlığı varlığı alıp götürür. İnsanlar bu alıp vermenin, olumsuzlama ve olumlamanın orta yerinde yakalanmış haldedirler. Bu, kendinde gerçekliğin temel hakîkatidir: Lâ ilâhe illallâh! Gerçeklikle uyum içerisinde yaşamak için insanlar, başkalarının yokluğunu onaylamalı ve buna kendileriyle başlamalıdır. Başkalarını olumsuzlamalı [*nefy*] ve Bir'i olumlamalıdır [*isbât*]. Allah'ı seviyor ve O'nun hakîkatini isbât ediyorsanız, kendi isteklerinizi nefy ederek ve dinî [teklifi] emrin tecessüm etmiş hâlî olan sünnete uyarak bana tâbi olun. Sem'ânî tevhidin diyalektiğini, kudret ve kıskançlığın etkileşiminden söz ederek anlatmaktadır:

Gördüğün bütün bu yaratılmışlar kudreti isbât ve kıskançlığı [*gayret*] nefy eder. Celâl sultânının gayreti izzet ve kemâl âleminde dört nala gelip dünyadakilerin başlarından külahlarını kapar. Hem senin varlı-

ğın hem O'nun varlığı! Hem senin var olman hem de O'nun var olma-
sı! Bu nasıl olabilir!? “*Allah ganî, siz ise fakirsiniz*” (Muhammed 47:38).

Eğer sınırları yokluğa [*adem*] açılan bir varlık için “varlık” [*vücûd*] der-
sen bu yalnızca mecâz olur. Nitekim iki yokluk arasındaki varlık yok-
luk gibidir. O'nun kıdem levhası üzerinde kendi yokluğunun âyetini
oku. O'nun varlık âleminde kendi yokluk sancağını dik. Kadere âit
hükümler yürürlükteyken tasarrufta ve tercihte bulunmayı nefy etme
hâlinin saf şarabını tasavvuf ahdinin kadehinden iç. Geçen günlerinin
üzerine çizgi çekip onları sil. Ölüp gitmiş tâlihsiz “önceden yoktu”
[*lem yekûn*] merkebin, “O'nun ne başı ne sonu vardır” [*lem yezel ve lâ
yezâl*] celâl Burâk'ının yanına getirme!

Emir âleminde varlık bineğine kurul ki emirleri yerine getirebilesin.
Aşk âleminde ise yokluk bineğine bin ki sana emir verilsin. Sünnet ve
Kitâb kadehinden hitâb gelince emir şarabını iç de o emrin güzelli-
ğiyle kendinden geç. Emir şarabını içerek boyun eğme [*imtisâl*] libâsı-
nı giyince aşkın sarhoşluğu [*humâr*] içerisinde yok ol. Kadîm şahidin
müşâhedeşi üzere dehşete kapıl. İdrâkenden [*hûş*] sıyrıl da idrâksizleş!

Rükû ve secdelerinde kendinden varlığı bir yana koy, böylece “*İşte O
Allah'tır*” (Kasas 28:70) hakikatine âit celâlin varlığında var ol. Ger-
çek anlamıyla mecâzî varlığın hırkasını yırt, ilâhî cemâle ve sultânın
kemâline bak. Gördüğün bütün bu yaratılmışlar O'nun cömertliğiyle
[*cûd*] var olmuş ve O'nun varlığıyla da [*vücûd*] yok olmuşlardır. O'nun
cömertliği varlık kisvesini var olanların boynuna doladı fakat O'nun
varlığı bütün var olanları yokluğun gizliliğine fırlattı. (*Ravb* 165)

Aşk yolu Elest ahdine sadâkat taleb eder ki bu da kişinin başkaları-
nın arzusundan kendini boşaltmasını ve Bir'in arzusuyla doldurma-
sını gerektirir. Sem'ânî'nin anlattığı gibi:

Ey yiyecek ekmeği olmayan fakirler! Ey bütün âlemin yüzlerini kendi-
lerine çevirdikleri zenginler! O'nu aslâ unutmayın! O, kalbin günâh ve
hatâlarından başka her şeyi affeder. O hiçbir yerde “gökyüzünü seve-
rim”, “yeryüzünü severim” ya da “arşı, kürsüyü, felekleri ve melekleri
severim” demedi. Yalnız “âdem oğlunu severim” dedi. Bu yolun şartı
vefâdır.

Öyleyse şimdi ne yapmalı? Kalbine başkalarının yol bulmasına izin
vermemelisin. Eğer kalbinde yaratılmışlara yol verirsen kalp bir müc-
rim olur ve böyleyken biz onu bağışlayamayız. Kalbin cürmünü bağışla-
yacak olsak aşkın kıskançlığı gider. Aşkın kıskançlığı gidince de aşkın

kendisi ortada kalmaz. Aşkın sancağını taşımayan bir kalbin vur kafasına çünkü o kalp değil âşıkların meclisindeki kuru kalabalıktır.

Yarın herkes kendi kalbinin sevgilisine bakacak. Birisi firdevs cennetinin eteğine yapışacak, diğeri adn cennetini avlayacak, bir başkası yüceler yücesinin [*a'le'l-illüyyîn*] peşi sıra tutunacak. Ancak dostların tâlihi o gündür ki bakacaklar ve vahdet meydanının her türlü kuru kalabalıktan [*zahmet-i ağyâr*] temizlenmiş olduğunu görecekler. “*Bugün mülk kimindir? O vâhid ve kabhâr olan Allah'ın*” (Mü'min 40:16).

Ey İsrâfil! Önce şu rûhlara, sonra da kendi rûhuna üfle. Onları yönlendir ve sen de onlarla birlikte git!

Ey derviş! Her kim cennetin iri gözlü güzel hûrilerle donatıldığını düşünüyorsa henüz onun burnuna aşk ahdinin yasemin kokuları ulaşmamış demektir. Kalp ehli olanlar bu sözlerin ne anlama geldiğini iyi bilir.

Ah biçâreler! Dünyada iken yetmiş yıl boyunca sonradan olma şeylerin [*muhdesât*] zahmetini çektiler, ardından cennette de yine başka bir sonradan olma şeyle düşüp kalktılar!

Şeriatın hükmüne göre bu dünya yol, cennet ise matlûbdur. Hakîkatin fetvâsına göre cennet hem yol hem de yol vurucudur ve yegâne maksûd ise Hak'tır. (*Ravh* 608)

Başka bir pasajda Sem'ânî, Allah'ın kıskançlığını Âdem'in yaratılışındaki çeşitli aşamalar üzerinden açıklar. Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı, ona bütün isimleri öğretti ve âlemi onun oyun alanı olarak varlığa getirdi. Ancak Âdem'i başka bir ikincil sebepten dolayı değil sırf kendisi için yarattı. Dolayısıyla insanların dünyaya kendilerini hoşnut eden şeyleri yapmak için yerleştirilmiş olduklarını düşünmeleri yanlıştır. Eğer insanlar kendilerini başkalarına –nesnelere, arzulara, heveslere, diğer insanlara, putlara ve kendilerinden önce hazırlanmış olan tanrılara– bağlarsa şirke düşeceklerdir. Onların vazîfesi Bir'e odaklanmaktır. Allah'ın kıskançlığına gelirsek, o bütün mecâzî aşkları toza dönüştürecektir.

O en güzel örnek, cömertlik ve keremin bir gereği olarak cennete gönderilip izzet divânına oturtuldu. Cennet baştan sona onun emrine verildi. O ise cennete baktı, onda bir zerre hüznü ve aşkın hakîkatini görmedi. “Suyla yağ birbirine karışmaz” dedi.

Fakrın şartı tecerrüd ve teferrüddür. Gölgede olgunlaşan meyvenin tadı olmaz. Bizim yolumuzun şartı havada asılı bir yastık ve külden bir döşektir.

“Ey Âdem! O ki hâl böyledir, öyleyse ilk adımı attığın çöplüğe geri dönmen gerekir” denildi. Âdem “Bütün bu güzel yüzlüler için bir özü bulmam lâzım” dedi. Ona “Biz senin özüünü bildireceğiz” denildi. Kur’ân bunu “*Âdem isyân etti*” (Tâhâ 20:121) sözüyle beyân etti.

Âdem cennetten çıkınca yüzünde kara bir leke gördü. “Rabbim, bu nedir?” diye sordu. Cevâben şöyle denildi: Ey Âdem! senin seçmiş olduğun şey yüz aklığıyla bir araya gelmez. Çünkü “Fakirlik iki âlemde de yüz karasıdır [*el-fakru sevâdü'l-vech fi'd-dâreyn*]”. Her iki âlemde de var olan her şey senin hatırına oldu ama sen yalın ayak çok daha güzelsin.

O, birini yarattı. Yerde ve gökte olan ne varsa hepsinin boynuna tâbi kılma [*teshîr*] kemendini attı ve o kemendi de Âdem’in eline verdi. Güneş onun meşale tutucusu, ay renk değiştiricisi, dağlar hazîne sorumluları, gökyüzü damı, yeryüzü de yaygısı oldu. Yüce mertebelerde bulunan, makâmların ve türlü kerâmetlerin sâhibi azîz melekler onun emrine tahsis edildi. Bunların birisi bulutları hareket ettirir, birisi yağmuru indirir, birisi günlük rızkı ulaştırır, birisi amelleri yazar, birisi de dâimâ istiğfâr eder.

Ne muazzam bir iş! Birisi günah işler ve onun hâlinin sayfaları üzerine bir toz bulutu çöker. Şeriat diğer canlıların rûhlarına “bu adam sürçtü [*zelle*] ve isyân ondan ötürü var oldu” der. Fakat Allah bu sürçmenin lekesini temizlemek ister ve diğer canlılara der ki: Sizin rûhlarınıza onun hatırı için bir fermân yazdık, kendinizi ona kurban edin! Allah her şeyi onun için yarattı fakat buna karşılık olarak onu hiçbir şeye yöneltmedi. Ona birtakım isimler verdi ama isimleri ona karşı yöneltmedi. Onu bir tahta oturtup melekleri ona secde ettirdi fakat ondan aynı şeyi istemedi. Onu bu dünyaya getirdi ve dünya büyüğüyle küçüğüyle onun hükümrânlığına verildi fakat bu dünya ona hükümrânlık etmedi. İlk önce üzerinde yokluk kisvesi vardı fakat O, Âdem’i yoklukta bırakmadı. Sonra üzerine varlık kisvesini giydi fakat O, bunu ona karşı çevirmedi. Ona sıfatlar verdi fakat Âdem sıfatlarla öylece kalmadı. Onu yarattı, ona güzellik verdi ve bu güzelliği âlemin sâkinlerine gösterdi. Yüz bin tâlib onu talep etmeye koyuldu. İlâhî izzetin kıskançlığı geldi ve onu hiç kimseye vermedi.

“Mâdem satmak istemiyordun ne diye tellâla verdin!?” Cümle varlık onun güzelliğinden bir hisse kaptı fakat O, Âdem’in bu hâlinin sahasını bütün hisselerden uzak tuttu. (*Ravh* 237-238)

Sem’ânî başka bir yerde Allah’ın sevdiklerinin hiçbir zaman aşikâr olmadığını çünkü O’nun kıskançlığının onları başkalarının meraklı gözlerinden gizli tuttuğunu söyler:

İndirilmiş kitapların birinde şöyle vahyedilmiştir: “Bütün âlemi sizin için, sizi ise kendim için yarattım.”

Yüzü ürkütücü derecede çirkin bir adam vardı. Bir gün aynaya bakıp kendi kendisine şaşırarak “Allah’ın bu çirkin yüzü yaratmadaki hikmeti ne ola ki?” diye düşündü. Aynanın ortasından bir ses duydu: Seni yaratmadaki hikmet aşktır ki sırrını onunla yoğurdum. Aşk sırrı, başkalarının gözü senin üzerine düşmesin diye gaybetin kıskançlığı örtüsünde gizlendi.

Bu toz toprağın merkez noktası varlık gömleği ile cömertlik ve kerem kaftanına bürününce birden aşkın sırrı âşikâr oldu: Ben pâdişahım ve sizi de pâdişah olmaya çağırıyorum. Ben hayat sâhibiyim ve sizi hayat sâhibi olmaya çağırıyorum.

Ey derviş! Eğer O sana pâdişahlık vermeseydi O’na dâir mârifet aslâ sana ulaşmazdı çünkü pâdişahları yine pâdişahlardan başkası bilmez. “*Sonra sizi halîfeler kıldık*” [sümme cealnâkum halâîf] (Yûnus 10:14). “*Sonra sizi hükümdârlar kıldı*” [ve cealekum mülûken] (Mâide 5:20). O, sizi pâdişah kıldı ve size hükümrânlık verdi. O hükümrânlık, celâl sâhibi Allah’ın hükümrânlığının küçük bir örneğidir. Senin rûhun aşk arşı olarak yapıldı ve kalbin sıdk kürsüsü olarak kuruldu. Hayâlinin süvârilerine mekân olarak mizâcının sahrâsına bir otağ derilip çatıldı. Önüne bir levh-i mahfûz olarak beynin yerleştirildi. Beş duyun mizâcının melekût melekleri hâline getirildi. Aklın bir ay, ilmin bir güneş kılınıp bunlar bedeninin feleği üzerinde ılıdadi. Bütün bunlarla birlikte sen bir pâdişah kılındın. Nübüvvet dilinen senin bu hâlin şöyle ifâde edildi: “Hepiniz çobansınız ve sürünüzden mesulsünüz [küllüküm râin ve küllüküm mes’ûlün an raiyyetihî].”

Ey Hak dostları! Dikkat edin de kendinize hakâret nazarıyla küçük görerek bakmayın çünkü burası ne asâlet ankâsının süzüleceği ne de sırrınızın kanatlanıp yükseleceği bir yerdir. Kadriniz pek büyük, mer-tebeniz pek yücedir. Zâhiriniz toprak ve âdetiniz pervâsızlık olsa bile batinınız sâfiyet [pâkî] âleminde gelir. İki âlemde de size denk olacak kim vardır? Varlığınızın süslü tâvusu ezel çayırlarında uçmamış olsa da ebed bahçelerinde uçup sonsuzluk bularak dost ile visâle erecektir. Batinınızın incileri başlangıçta vahşî ve yabanî sıfatlarla karışmış olsa da tâlih ve mücâhede eleği ile elenince ve bu inatçı nefsin kanı mizaçtan [tab] akitilince sultânın huzûruna komşu olmaya lâayık hâle gelecektir. O, artık yeryüzünde bulunan semâvî bir incidir. Bu hâl nerede ifâde edilir? “Mârifet kalplerde parlayıp yükselen ve kalpleri ayıplardan [uyûb] alıp gayblara [guyûb] ileten nûrlardır.” (Ravh 158-159)

Sem'ânî aşağıdaki pasajda Allah'ın kıskançlığının nasıl insanların gözlerini tevhidin hakikatine odakladığını açıklamakta, anlatımı es-nâsında her insan nefsine hitâb eden bir mesaj olarak Hz. Mûsâ'nın kıssasının özgün bir yorumunu sunmaktadır. Başka bir yerde söylediği üzere: "Sakın dünyada sâdece bir Sînâ Dağı ve bir Mûsâ olduğunu zannetme. Bedenin Sînâ Dağı, kalbin Mûsâ'dır. Kalbinin gıdâsı şudur: *Şüphesiz ben, yalnız ben Allah'ım* [Tâhâ 20:14]. Eğer O kalpler üzerine kıskanç olmasaydı vallâhi kalp kalp olmazdı" (*Ravh* 614).

O'nun aşkı gelir ve O'ndan gayrı her şeyi yakıp kavurur. O'nun aşkı gelince gayret ateşiyle O'ndan gayrisına nazar etmenin samanlığını tutuşturur. "Harâb bir kalp, onda ışıldayan bir kandil var." İçinde O'ndan gayrisına yer olmayan kalp ne azizdir!

Emirlerle râm olmuş itâatkâr bir beden gerek. Emirleri müşâhede üzere olan bir kalp gerek. Ünsiyet meclisinde kudsiyet şarabıyla sarhoş olmuş bir rûh gerek. İnbiât yaygısı üzerinde tüm varlığı elinden çıkarmış bir sır gerek. Keşfin Sînâ Dağı'ndan parlayan, Mûsâ (a.s.) gibi yakalayıp gayrılardan uzaklaştırarak müşâhede makâmına ve mücâhede menziline ileten bir nûr [*şuâ*] gerek. Öyle ki ayaklarından iki âleme nazar etme "*pabuçlarını*" (Tâhâ 20:18) çıkartır, elinden isyânın "*asâsını*" (Tâhâ 20:12) çekip alır, seni "*mukaddes vâdiye*" (Tâhâ 20:12) ve hiçbir şeyle nitelenmeyen "*âğaca*" (Kasas 28:30) götürür. İçine rûh karışmış ve sürûr veren şaraptan seni sarhoş kılar, sırrının kulağına her ân "*Şüphesiz ben, yalnız ben Allah'ım*" (Tâhâ 20:14) diye nidâ eder: Ben, ben olanım! Kim "Ben" derse onun boynunu vururum. Sen düşüncelerinde, himmetinde ve niyetinde kıskanç olmasan bile ben rabliğimde kıskancım.

Söyle denilmiştir: Kıskançlık [*gayret*] iki türlüdür. Beşerî gayret ve ilâhî gayret. Beşerî gayret dış yüzle [*zevâhir*], ilâhî gayret ise iç yüzle [*zamâir*] ilgilidir.

O'nun bütün bu sırları kendi nazarı altında muhâfaza etmesini sebep-siz yere mi sanırsın? O, kendi gaybını ne kadar kıskanırsa senin sırrını da o kadar kıskanır. Bu yüzden "*Şüphesiz sizin bilmediğinizi ben bilirim*" (Bakara 2:30) buyurdu. Çünkü bunu onun için korur, onu da bunun için gözetir. Ortadan perdenin kalktığı vakit muazzam bir vakittir! Bu sır o gayba, o gayb da bu sırra nazar edecek. O vakit için ne dersin? Bağışlama bir işe yarayacak mıdır?

Biz bütün âlemi sizin tâlihinizin [*devlet*] mertebesine hizmetkâr kıldık. "Bizim eşiğimizden başka eşiğe kul olmayın" diyerek size hitâb

ettik. “Güneşe ve aya secde etmeyin, onları yaratan Allah’a secde edin” (Fussilet 41:37). “Sizi yarattık, sonra size şekil verdik ve meleklerle Âdem’e secde edin dedik” (A’râf 7:11). Ey âlemin sâkinleri! Onlara secde edin. Ey bir avuç toprak parçası! Yalnız ve yalnız O’na secde et!

Bu nedir? Bu toprağın yaratılışına [*fitrat*] yönelik ilâhî gayrettir. “Ben kıskancım [*gayûr*], Sa’d da kıskanç ama Allah bizden daha kıskançtır. O’nun kıskançlığının bir tezâhürü “*ahlaksızlığı harâm kılmasıdır*” [*harrame’l-fevâhiş*] (A’râf 7:33).”

O, sizin zerrelere her birini sırlarıyla meşgul etti. Ey kulak [*sem*]! Dinlemek [*semâ*] için bir araya gelin: “Kur’ân okunurken onu dinleyin” [*ve izâ kurie’l-Kur’ânü fe’stemiû leh*] (A’râf 7:204). Ey göz [*basar*]! Basiret sâhibi ol ve ibret al: “Ey basiret sâhipleri, ibret alın!” [*fa’tebirû yâ uli’l-efsâr*] (Haşr 59:2). Ey dil [*lisân*]! Sen de dâimâ O’nun ihsânını zikret: “Atalarınızı andığınız gibi, hattâ ondan da kuvvetli bir anısla Allah’ı anın!” [*fe’zkurullâhe ke-zikrikum abâekum ev eşedde zikrâ*] (Bakara 2:200). Ey burun! Başkalarının [*ağyâr*] kokusunu koklamaya karşı şiddetle karşı çık. Ey iki el! Lutfun kadehlerini tut ve aslâ bırakma. Ey ayak! Sen de riyâzet bahçelerinde yürümeyi sürdür. “Allah de ve sonra onları bırak” [*kulillâhu sümme zerhum*] (En’am 6:91). “Bütün varlığınla O’na yönel” [*ve tebettel ileyhi tebtîlâ*] (Müzzemmil 73:8). “Öyle ise O’nu vekil edin” [*fettehizhu vekilâ*] (Müzzemmil 73:9).

Bir zerrenizin bir diğerine âit olması uygun olsaydı peygamberlerin elçilik adına ne görevi olurdu? O, hâllerinin safâsı üzere yüz yirmi küsur bin risâlet mesnedi gönderdi ve onların dâvetlerinin özü şu oldu: Ey toprak ve çamur, kalplerinizin ve rûhlarınızın tâ derinlerinden bana bağlanın! Yoldan bir milim sapsanız cezâ [*siyâset*] kırbağı gelir. Emirler gönderilmiştir, emirlere [*evâmir*] karşı çıkarsanız azar ve eziyetler [*zevâcir*] gelir.

O, lutufla dâvet eder ve hiddetle yerine getirir. Bütün âlemi âfet ve vahşetle doldurmuştur: Taze hurma ile diken, şarapla [*hamr*] baş ağrısı [*humâr*], hazîne [*genc*] ile belâ [*renc*], tâlihle [*devlet*] sıkıntı [*mihnet*]. Hiçbir yerde yerleşip karar kılamazsın, ünsiyet ve ülfet kuramazsın, bir toz zerresiyle bile uzlaşamazsın. İstesen de istemesen de, zorla ya da kendin seçerek eşîge geri döneceksin. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) şöyle dedi: “Çocuklar yedi yaşına gelince onlara namazı emredin. On yaşına geldiklerinde kendileri isteyerek kıdırlarsa ne alâ, aksi takdirde sopaya başvurun.” Bu ne muazzam iştir! Kırılğan bir bünye, önemsiz bir mizaç, kusurlu bir akıl, yetersiz bir ilim. Derken Hz. Peygamber’in emri gelir: “Namazı emredin!”

Bu namaz nedir? Bütün enlem ve boylamlarıyla [*tûl u arz*] göklere, bütün yayılımı ve genişliğiyle [*bestat u vûsat*] yeryüzüne, yüksek, muhkem ve sâbit yüce dağlara yapılan ama hepsinin de reddettiği bir dâvet. Ne muazzam bir iş! Nice bin yıllık gökyüzü bu yükü taşıyamazken celâlin hitâbının gelip de şu çelimsiz çocuğun başına konmasındaki sır nedir? Evet, ona alışıp uyuşması için bu şerbetten bir çeşni veriniz, böylece onun lezzeti nasıldır her yönüyle bilir.

İşin nihâyeti şudur: İster yedi yaşında ol ister yetmiş, benim işimin yükü senin kapından uzaklaşmayacaktır. Her ne renkte olursan ol, benim yükümü taşıman gerekir. Acı lokmaları yüzünü eksitmeden yut. İblis'e rağmen işin altına girmen gerekir. Ne acâyip şey! Kılıç çekilmiştir, şerbet hazırlanmıştır, insan zayıftır.

Ey derviş! Gayb perdesinden zuhûr sahrâsına bir istek [*tekâzâ*] geldi. Bütün âlemi baştan başa geçti de hiç kimseye dönüp bakmadı. Âdem'in toprağına gelince celâlin dizginlerini çekti. Göz alıcı güzelliğinin üzerindeki örtüyü [*nikâb*] kaldırdı ve "Sana selâm olsun! Senin için geldim, benim için hazır mısın?" dedi. (*Ravh* 201-202)

AŞKIN BİRLİĞİ

Daha önce belirtildiği gibi, tevhîd sâhip olduğu dereceler üzerinden tanımlanagelmıştır. En düşük derecesi kelime-i tevhîdi [*lâ ilâhe illallâh*] söylemek ve en yüksek derecesi ise Hak ile bir olmaktır. Tevhîdin Bir'den başka bir şeyin kalmadığı nihâî mertebesine yakından bakmadan önce söz konusu dereceleri gözden geçirmek uygun olacaktır. Dördüncü bölümde *İhyâ*'dan alıntıladığımız bir pasajda Muhammed Gazzâlî tevhîdin dört derecesinden söz etmişti: İlki kelime-i tevhîdi dile getirmek, ikincisi kelime-i tevhîde inanmak, üçüncüsü Bir'i görmek ve dördüncüsü Bir ile bir başına olmak. Bu pasajın Farsça özetinde Gazzâlî, Arapça metinde açıkça söz etmediği bir noktaya değinmektedir. Bu nokta ikinci derecenin taklîd yâni ezbere dayalı öğrenme, körce kabullenme ve tahkîke ermede başarısızlık dolayısıyla bozulmuş olmasıdır.

Tevhîdin birinci mertebesi kişinin yalnızca diliyle *lâ ilâhe illâllah* demesi fakat kalbiyle buna inanmamasıdır. Bu, münâfıkların tevhîdidir.

Tevhîdin ikinci mertebesi kişinin ya sıradan insanlar gibi taklîden ya da kelâmcılar gibi bir delîle dayanarak kelime-i tevhîdin mânâsına kalbiyle inanmasıdır.

Tevhîdin üçüncü mertebesi kişinin her şeyin tek bir asıldan geldiğini, ortada bir tek fâilden başkasının bulunmadığını ve başka hiç kimseye âit bir filin olmadığını müşâhede etmesidir. Tevhîdin bu mertebesi kalpte ortaya çıkan bir nûr olup müşâhede bu nûr ile gerçekleşir. Bu ne sıradan insanın ne de kelâmcının îmânına benzer çünkü onların îmânları [*i'tikâd*] ya taklide ya da delile dayalı olup kalplerine atılmış bir düğümdür [*bend*]. Bu müşâhede ise kalbin bütün düğümlerini çözen bir genişlemedir [*serh*].

Bu üçünün arasında farklar vardır: Birisi falan kimse ev sâhibi evdedir dediği için onun evde olduğuna inanır. Bu, annesinden babasından duyduğuyla kalmış sıradan insanın taklididir. Başka birisi at ve hizmetkârlar kapıda beklediği için ev sâhibinin evde olduğu sonucunu çıkarır [*istidlâl*]. Kelâmcıların îmânı böyledir. Üçüncü kişi ev sâhibinin evde olduğunu bizzat görür. İşte âriflerin tevhîdi böyledir.

Bu üçüncü tevhîd türü mertebeye yüksek olmasına karşılık bunun sâhibi yaratıcısını görüp bildiği gibi yaratılmışları da görür ve böylece bilir ki yaratılmışlar yaratıcıdan kaynaklanır. Dolayısıyla burada bir kesret söz konusudur. Kişi ikilik gördüğü sürece dağılmış durumdadır [*tefrika*] ve cem' hâinden uzaktır.

Tevhîdin kemâli dördüncü mertebedir. Bu mertebedeki kişi yalnızca biri görür ve her şeyi yalnız bir olarak idrâk eder. Dağılmanın yolu bu müşâhedeye uğramaz. Sûfîler buna tevhîdde fenâ derler. (*Kimyâ-yı Saâdet* 799-800)

Muhammed Gazzâlî, eserleri boyunca Allah'a giden yolun zirvesinde erişilen mükâşefe mertebelerinden açıkça söz ettiğinde bile sûfî mürşidlerin sıklıkla ithâm edildikleri skandal sayılan ifâdelere düşmemeğe özen göstererek gergin bir ipte yürür. Kardeşi Ahmed Gazzâlî'nin ise ne bu türlü çekinceleri vardı ne de en azından *Sevânih*'te tevhîdi desteklemek için teorik argümanlar geliştirmeye yönelik bir ilgisi bulunmaktaydı. O daha çok tevhîdi aşk yoluyla gerçekleştirmenin ortasında olanlara konuşur. Nitekim bu yolun en ileri mertebelerinde, aşktan yâni bizâtihî Hak olan Allah'ın zâtından başka bir şeyin kalmadığını bize söyler. Âşıkın hedefi, ikinin bir olabileceği anlamına geldiği için mâşukla birliğe erişmek olamaz. Bilakis âşık kendisinin aslî yokluğuna geri döndüğünde artık olmaya son verir ve bütün ilişkiler hükümsüz kılındığı için mâşuk da aynısı yapar.

Sevânih'teki uzun bölümlerin birinde Ahmed, yukarıda kardeşinin belirttiği kelime-i tevhîdi söylemekten sonraki üç mertebeye

paralel bir biçimde tevâhidin üç mertebesinden söz eder. Ancak Ahmed Gazzâlî aşk hakkında konuşmaktadır, dolayısıyla işi hallede- nin Allah'ın kıskançlığı olduğuna vurgu yapmaya özen gösterir. Aynı zamanda Ahmed, her âşıkın yüzleşmeyi beklediği melâmetin rolünü anlatır. Melâmet, tasavvuf metinlerinde çokça ele alınmış meselelerden biri olup konformist bir toplumda yaşamının pratik etiğine gönderme yapar. Ne de olsa âile üyeleri, komşular ve dindarlık taslayan tipler, anne babalarına, âileye ve topluma karşı görevlerini onlara hatırlatarak ve “bir iş bul, evlen, çocuk sâhibi ol, hayâtını berbâd etme” diyerek âşıkları sürekli caydırmaya çalışacaklardır. Böyle bir baskı altında kalanların bâzısı Melâmiyye yolunu benimsemiştir. Melâmîler bâriz bir biçimde toplumun kurallarıyla uyuşmamış, kendilerini uygunsuz kılmış ve ayıplatmışlardır. Bir kural olarak şerîatin açık emirlerine ve yasaklarına itâatsizlik etmemişler fakat sünnetin görünüşlerle büyülenmiş insanlar tarafından abartılmaya yatkın olan çeşitli yönlerini bilerek görmezden gelmişlerdir.

Her durumda sûfî metinleri tâliblerin aile ve toplumdan gelen kınamaları hoş karşılaması gerektiğini sıkça ifâde ederler çünkü bu kınamalar onları Allah'tan başka her şeyden koparmaya yardımcı olabilir. Hakkında aktarılan kayıtlara bakılırsa Ahmed Gazzâlî, kardeşi Muhammed Gazzâlî'nin aksine olarak bu yolu seçmişti. Kesin olan şey, Ahmed'in melâmeti “kıskançlığın kılıcı” şeklinde tanımlayarak *Sevânih*'in en uzun bölümlerinden birinde melâmetin aşk için esas olduğundan bahsettiğidir. Kıskançlık kılıcı işe koyulduğunda tevâhidin üç mertebesine uygun olarak bütün başkalarını parça parça eder: Önce insanları ve şeyleri, sonra tâliblerin nefislerini, sonra mâşuku. En son mertebede yalnız aşk kalır.

Fasıl (4): Melâmet hakkında. Âşkın kemâli melâmettir. Melâmetin üç yüzü vardır: Bir yüzü yaratılmışlara, bir yüzü âşıka, bir yüzü mâşuka bakar.

Yaratılmışlara bakan yüzü mâşukun kıskançlık kılıcıdır [*samsâm-ı gay-ret*], âşıkın başkalarına [*ağyâr*] bakmasını engeller. Âşıka bakan yüzü vaktin kıskançlık kılıcıdır, âşıkın dönüp kendisine bakmasını engeller. Mâşuka bakan yüzü âşkın kıskançlık kılıcıdır, âşıkın hep aşkla gıdâlanmasını ve başka bir şeye istek [*tama*] duymamasını sağlar çünkü âşık dışardan hiçbir şey aramamalıdır.

Çün ez tu be-cuz aşk ne-cüyem be-cihân
Hicrân u visâl-i tu marâ şod yeksân
Bî-aşk-ı tu bûdenem nedâred sâ mân
Hâhî tu visâl cevî vu hâhî hicrân
 Şu âlemde aşktan başka bir şey istemem senden!
 Artık hicrân da vuslat da benim için birdir.
 Senin aşkın olmaksızın varlığını beni altüst eder,
 İster vuslatı getir, ister hicrânı fark etmez!

Bunların her üçü de kıskançlık kılıcıdır, başkalarına bakmayı kesip atarlar. Çünkü bu iş öyle bir yere varır ki âşık da mâşuk da başka [*gayr*] olur. Aşkın parıltısının [*tâbiş*] saltanatı budur. Aşkın kemâlinin gıdâsı birlikten [*ittihâd*] geldiği için onda âşıkla mâşukun birbirinden ayrılmasına yer yoktur. Kişi eğer vuslatı bir araya gelmek sonra da bu hal-den beslenmek olarak düşünüyorsa bilsin ki aşkın hakikati bu değildir.

Bed ahdem u bâ aşk-ı tuem nîst nefes
Ger hergiz güyemet ki feryâdem res
Hâhî be-visâl kûş u hâhî be-firâk
Men fâriğem ez her du marâ aşk-ı tu bes
 Ahdi bozar ve sana olan aşkımı terk ederim eğer,
 “Gel de elimden tut, imdâda yetiş” diyecek olursam.
 İster vuslatı getir, ister firâkı hiç fark etmez.
 Her ikisinden de el çektim, bana senin aşkın yeter.

Aşk her ikisini de yemelidir: Vuslatın hakikati aşkın kursağına [*hav-sala*] ulaşınca artık ayrılık [*hicrân*] imkânı ortadan kalkar. Fakat bunu herkes anlayamaz.

Vuslat ayrılık olunca ayrılık da kavuşmanın bizâtihi kendisi olur. Dolayısıyla insanın kendisinden ayrılması [*infisâl*] birleşmesiyle [*ittisâl*] aynıdır. Burada gıdâ [*kût*] gıdâsızlık, var olmak [*bûd*] var olmamak [*nâbûd*], bulmak [*yâft*] bulmamak [*nâyâft*], nasip ise nasipsizliktir.

Buraya herkes erişemez çünkü bu mertebenin başlangıçları [*mebâdî*] varılacak sonların [*nihâyât*] ötesindedir. Böyleyken onun nihâyeti ilim sahasına nasıl sığsın? Vehim sahrâsına nasıl girsin? Bu hakikat sadefin içindeki incidir, sadef ise deryânın tâ dibindedir. İlim ancak sâhile ulaşabilir, buraya nasıl ulaşsın?

İlim boğulunca [*gark*] yakîn zanna dönüşür. İlim ve yakinden gizli bir zan doğar ve “zannetmiştim” (Hâkka 69:20) sözünün aldatıcı [*tel-bis*] kisvesi altında bu konuşmanın yüce eşiğine gider. “İnanmadım mı?

(İbrâhim) diye sordu. İnandım, (ancak kalbimin tatmin olması için).” (Bakara 2:260) âyeti işte böyle bir duruma işârettir.

“Ben kulumun bana olan zannı üzereyim, öyleyse beni dilediği gibi zannetsin [*ene inde zanni abdî bi fe’l-yezun bi mâ şâe*]” sözü de aynı mânâdadır. Buna göre kul zannına, zan da Rabbe bağlıdır. Zan, bu denizin dalgıcıdır. Olur ki inci dalgıcın eline geçer ya da dalgıç incinin eline geçer.

Yaratılmışların kınanması [*melâmet*] o sebepten ötürüdür ki, âşık derûnundan kıl ucu kadar bile dışarı baksa ya da dışarıda bir nefes alsayâ uğraşacak bir şey bulsa *melâmet* onu derhal keser. Çünkü onun ganîmeti derûnundan kaynaklandığı gibi hezîmeti de oradandır. [Hz. Peygamber’in buyurduğu üzere:] “Senden sana sığınırım [*eûzu bike minke*].” Tokluğu da açlığı da oradan olacaktır. “Bâzi günler aç kalır, bâzi günler tok olurum.” Onun dışarıda yapacak hiçbir işi yoktur.

În kûy-i melâmet est u meydân-ı helâk

V’in râh-ı mukâmirân-ı bâzende-i pâk

Merdî bâyed kalenderi dâmen-çâk

Tâ ber guzered ayyâr-vâr u nâ-bâk

Bu *melâmet* semtidir ve *helâk* meydanı!

Varını yoğunu yitiren gerçek kumarbazların yolu.

Bu yolda er gerek, üstü başı harâb bir kalender!

Tâ ki bir ayyâr misâli pervâsızca geçip gitsin.

Bu kişi ağyâra âit işlerden isteğini keser, yüzünü kendi işine çevirir ve aslâ korku duymaksızın istikâmet üzere olur.

Bil tâ be-derend pûstînem heme pâk

Ez behr-i tu ey yâr-ı ayyâr çâlâk

Der aşk yegâne bâş u ez halk çi bâk

Mâşûk turâ vu ber ser-i âlem hâk

Bırak yırtınsınlar posttan dikilmiş hırkamı!

Senin uğruna, ey pervâsız ve eli çabuk olan dost!

Aşkta yegâne ol, yaratılmışlardan yana korku duyma!

Mâşuk senin olsun ve bırak âlemin üstüne toprak saçılın.

Bundan sonra yine mâşukun kıskançlığının saltanatı parlamaya başlar. *Melâmet*, selâmet üzerine ses verir ve kişinin yüzünü kendinden uzaklaştırmasını sağlar. Böylece kişi artık kendisini kınayanlardan [*melâmeti*] olur. “*Rabbimiz, biz kendimize zulmettik*” (A’râf 7:23) hükmü burada yüz gösterir.

Ardından aşkın kıskançlığı bir kez daha parlar ve âşıkın yüzünü mâşuktan uzaklaştırır çünkü âşık mâşuku istemek sûretiyle kendisinden ayrılmıştır. Onun bu isteğine kızgın bir damga vurur: Ne yaratılmışlar, ne kendi, ne de mâşuk! Kemâl üzere tecrîd, aşkın tefrîdi üzerinde parlar. Tevhîd aşka âittir, aşk da tevhîde âittir. Burada başka [gayr] olana hiçbir şekilde yer yoktur. Âşık, aşkla olduğu sürece kıyâmı onunladır ve gıdâsı da ondandır. Âşık da mâşuk da onun için başka sayılır.

İlim bu makâmdan haberdâr değildir çünkü buraya ne ilmin işâretleriyle ne de ibâresiyle ulaşılabılır. Bununla birlikte mârifetin işâreti ona delâlet edebilir çünkü mârifetin bir yönü harâblık iledir, her yanı mâmur olan ilme benzemez. Burada aşk deryâsının dalgaları birbirleriyle çarpışır, birbirleri üzerine biner ve kendilerine dönerler.

Ey mâh ber âmedi vu tâbân geştî
Gird-i felek-i hîş hırâmân geştî
Çün dânistî berâber-i cân geştî
Nâgâh furû şodî vu pinhân geştî
 Ey kamer, doğdun ve parlamaya başladın.
 Kendi göğünün çevresinde dönüp durdun.
 Derken kendini rûhun karşısında buldun,
 Birdenbire battın ve sönüp gizlendin.

Aşk hem güneş hem de felektir, hem gökyüzü hem de yeryüzüdür. O hem âşıktır hem mâşuktur hem de âşktır çünkü âşık da mâşuk da âşktan türemiştir. Türemeye âit arazlar [avâriz-ı iştikâkâr] ortadan kalkınca iş yine kendi hakikatının yegâneliğine döner. (Sevânih 7-10)

Kitabının bâzı bölümlerinde Ahmed, aşkın birliğinin sırları hakkında konuşmak için fenâ ve bekâ kavramlarına dayalı dili kullanır. Aşağıdaki pasajda Allah'ın kulun kuvveleri hâline gelmesine ilişkin olan ve kulun mevcut ânın hükmedici kudretinden kurtuluş bulmasını bildiren kudsî hadîse işâret etmektedir. Bu noktada artık ayrılık ve kavuşmanın ikilik çağrıştıran kavramlarıyla konuşmak anlamsızdır.

Fasıl (19): Kendi kendisi orada olduğu sürece fîrkat ve vuslat, kabûl ve red, kabz ve bast, gam ve neşe gibi mânâlar ona geçecek ve onu hükmü altına alacaktır. Şu durumda kişi vaktin esîri olur. Vakit ona ulaşınca, hükmü kendini gösterir. Dolayısıyla kişi vaktin renginin hükmüne uymak zorundadır ve vaktin hükmü onu kendi rengine dönüştürür. Artık irâde ve hüküm vakte âittir.

Kendinden fenâ bulma yolunda bu hükümler yok [mahv] olur ve zıtlar ortadan kalkar çünkü onlar istek ve sebepliliğin mekânıdır.

O, kulu kendisinden kendisine getirdiğinde kulun yolu O'ndan, O'nun vâsıtasıyla O'na doğru olur. Kulun kendine dönük yolu O'ndan ve O'na doğru olunca bu hükümler ona ulaşmaz. Vuslatın ve fırkatin hükmü burada ne işe yarar? Kabûl ve red onun eteğini nasıl ele geçirebilir? Kabz ve bast ya da gam ve neşe onun tâlihinin köşkü civârında nasıl dolanabilir? Nitekim şöyle bir şiir söylenmiştir:

*Didem nihâd-ı giti vu asl-ı cihân
V'ez illet u âl ber-guzeştîm âsân
V'ân nûr-ı siyeh zi lâ nukat berter dâñ
Z'ân nîz guzeştîm ne in mâned u ne ân
Gördüm dünyanın tıynetini ve âlemin aslını!
Kusurdan da utançtan da geçtim dertsiz tasasız.
“Lâ”dan gelen siyah nûrun üstünde neler var hele bil!
Onu da geçtim, geriye ne o kaldı ne öbürü kaldı.*

Kişi işte burada vaktin sâhibidir [*hudâvend-i vakt*]. Dünya semâsına inince vakte hükmeder, vakit ona değil. O vakitten beridir [*fâriğ*].

Gerçekte onun varlığı O'ndandır ve O'nunladır. Bu da bu hâlin fırâkı gibi görünür. Fenâsı da O'ndandır ve O'ndadır. Onlar bu hâle “*illâ*”nın kühnünde gizlenme [*ihîfâ*] ve bâzen mâşukun zülfünde bir saç teli olma derler. Nitekim şöyle denmiştir:

*Ez bes ki keşideem zi zülf-i tu sitem
Mûyi geçtem ez ân du zülfeyn be-ham
Z'in pes çi aceb eger buvem bâ tu behem
Der zülf-i tu yek mûyi çi efzûn u çi kem
Senin zülfünden ötürü öyle cefâ çektim ki,
Zülfünün bükümlelerinde bir saç teline döndüm.
Bundan böyle artık seninle olmamda şaşılacak ne var?
Zülfünde bir tel az olmuş çok olmuş ne çıkar? (*Sevânih* 19-20)*

Ahmed Gazzâlî *Sevânih*'in önemli bir bölümünü aşkın ızdırıp ve ibtilâsına ayırır. Burada aşkın ve ibtilânın aslında aynı şey olduğunu söyler. Bunun sebebi aşkı konuşmanın mâşuktan ayrılık bildirmesidir. Aşkı konuşmak ikiliği seslendirmektedir ve ikilik, başkalık ile aynı şeydir. Allah'ın kıskançlığı başkalıkla bir arada olmaz, dolayısıyla onu yakıp kül eder. Âşıklar bu yanmayı dert ve mihnet olarak tecrübe ederler. Sâdece en sonunda, birlik ve kavuşma söz konusu olduğunda başkalık ve mihnetin üstesinden gelir.

Fasıl (16): Hakikatte aşk belâdır. Aşkta ünsiyet ve rahat hâli yabancı [*garîb*] ve eğretidir [*âriyet*]. Gerçek şu ki aşkta ayrılık ikiliktir, vuslat

ise birliktir. Bunun dışında kalan ne varsa vuslatın hakîkati değil vehmidir. Bu yüzden birisi şöyle dedi:

*Belâst aşk menem k'ez belâ neperhizem
Çu aşk hufte buwed men şevem ber engizem
Marâ refikân gûyend k'ez belâ perhîz
Belâ dil est men ez dil çigûne perhîzem
Dıraht-ı aşk hemî rûyed ez miyâne-i dil
Çu âb bâyedeş ez didegân furû rîzem
Eğerçi aşk hoş u nâhoş est enduh-i aşk
Marâ hoş est ki her du behem ber âmizem*

Aşk belâdır, ben de belâdan sakınacak değilim.

Aşk uykudayken onu uyandırıp kızıştıran benim.

Dostlar bana "Aman ha belâdan sakın!" derler.

Belâ gönüldür, ben gönülden nasıl kaçıp sakınayım?

Gönlümün orta yerinde aşk ağacı yeşerip boy veriyor.

Her ne zaman su gerekse onu gözlerimle suluyorum.

Aşk hoş ise de aşkın gamı pek hoş değil.

Benim içinse her ikisini birbirine katıp karıştırmak hoş. (*Sevânih* 17)

Kısacası, Ahmed'in aşağıdaki bölümde belirttiği üzere, âşkın varlığı mihnet çekmesinin sebebidir. Mihnetle birlikte bir açıdan kendine yönelik melâmeti kastetmiş olabilir çünkü Ahmed her namazda kendisinden yardım istenen Allah'ın yardımcı olmadığını söylemiş gibi görünmektedir. Aslında söylediği şey bizâtihi âşkın –Allah'ın zâtının– ikilikle olamayacağıdır. Aşk sırf birliği gerektirir, bu yüzden kendilerini bir şey ve mâşuku başka bir şey olarak bilmeyi sürdüren kimseler tevhid ermede kısa düşeceklerdir.

Fasıl (47): Bil ki âşık düşmandır [*hasm*], yardımcı değil. Mâşuk da öyle. Çünkü yardım [*yârî*] onların her ikisinin izlerinin yok olup gitmesine [*mahu-ı rûsûm*] bağlıdır. İkilik var olduğu sürece, her biri kendisi için ve kendi kendisiyle bulunduğu müddetçe, düşmanlık var demektir. Yardım yalnızca birliktedir [*ittihâd*].

Bu açıdan âşıkla mâşuk birbirine hiçbir zaman yardım etmezler çünkü yardım bulamazlar. Âşkın ıztırâbının bütün kaynağı işte budur: Hiçbir zaman yardım gelmez. Allah için, bu tuhaf bir iştir! Varlıkta kesinti ve zorluk [*zahmet*] vardır, böyleyken varlığın sıfatları burada kendine nasıl yer bulabilir?

Böylece aşkta ıztırâbın asıl olduğunu ve aşkta rahatın ödünç ve geçici [*âriyet*] bir durum olduğunu bildin. Âşkın temelinde rahat ve huzûrun bulunması mümkün değildir. (*Sevânih* 39)

Ahmed'in, aşkın âşık ve mâşuk ikiliğinin ötesine geçtiğine ilişkin ısrârı, Ensârî'nin *Muhabbetnâme*'sinin bâzı pasajlarında önceden dile getirilmiştir. Örneğin kitabın aşka ayrılan bölümünde Ensârî, bu kelimenin aşkın yalnız kaldığı noktayı isimlendirdiğini söyler.

Eğer aşka tutulmuşsan kurtuluş arama! Aşk seni katletmişse kısas arama! Çünkü aşk kızgın bir ateş ve sâhilsiz bir ummandır.

O hem rûhtur, hem de rûhun rûhudur. Sonu gelmek bilmeyen bir hikâye ve dermansız bir derttir. Akıl onun idrâkinde hayrân, kalp onu kavramaktan âcizdir. O, gizli olanı âşikâr eder, âşikâr olanı gizler. Rûhun huzûr bulması [*ravh-ı rûh*] ve fethin başlangıcıdır [*feth-i fûtûh*]. Rûh bedenlerin hayâtıdır, aşk ise kalbin [*fuâd*] hayâtı. İnsan sükût üzereyken aşk kalbini parça parça eder ve onu kendisinden başka her şeyden arındırır. O haykırdığı zaman insanı altüst eder, şehrin tümüne ve mahallelerine onun kıssasından haber ulaştır.

Aşk hem ateş hem de sudur, hem karanlık hem de güneştir. Aşk dert değildir ama dert getirendir. Belâ değildir ama insana belâyı getirendir. Hayâtın sebebi olduğu gibi ölümün de sebebidir. Rahat ve huzûrun mayası olduğu gibi âfetin de vesîlesidir.

Muhabbet muhibbi yakar ama mahbûbu değil. Aşk ise hem tâlibi hem de matlûbu yakar.

Her dil ki tavâf kerd der micmer-i aşk

Hem sûhte şod be-âhir ez ahger-i aşk

În nûkte nevişteend ber defter-i aşk

Ser-i dost nedâred ân ki dâred ser-i aşk

Aşkın buhurdanlığı etrâfında tavâf eden her kalp,

En sonunda aşkın kıvılcımlarıyla yanıp tutuşur.

Aşk kitabında bu nokta şöyle yazıldı:

Aşka kapılmış olana dost fayda etmez.

Ân kes ki cemâl-i aşk der hod be-şinâht

Ma'şûka nişâne kerd u aşkeş be-güdâht

Çün aşk be-didei ki bâyet şinâht

Ma'şûka derûn-ı aşk der aşk be-tâht

Kim aşkın cemâlini kendinde görürse,

Mâşuku hedef beller ve onun aşkında eriyip gider.

Aşkı görmüşsen gerçekte kimi tanımış olursun?

Çünkü aşkın derûnunda mâşukaşka doğru atılır. (*Muhabbet* 356-357)

TEVHÎDDE HİÇLİK

Su ile topraktan önce ezel vardı ve su ile topraktan sonra ebed olacaktır. Âşıkların amacı gelmiş oldukları ezeli yokluğa, ezeli ve ebedî aşk sahasına geri dönmektir. Bâzı imgelere rağmen bu, bireyselliğin kaybı anlamında anlaşılamaz, mecâzî benliğin gerçek benlikle yeniden bütünleşmesi olarak anlaşılabılır. Mevlânâ'nın "gizli hazîne"yi tasvir etmek için anlattığı bir hikâyede belirttiği gibi hepimiz sudan ve kendimizden habersiz bir şekilde deryâda yüzen balıklardık. Deryâ tanınmayı istedi, bu yüzden bizi altüst olup durduğumuz karaya fırlattı. İşte buna aşk diyoruz. Evimize geri döndüğümüzde, her zaman olduğumuz gibi aynı balıklar olacağız fakat bu sefer deryâ içindeki kimliğimizin farkındayız.³

Sem'ânî ezeli aşkın ebedî aşkla niçin hem aynı hem de farklı olduğunu şöyle anlatmaktadır:

Ezelde "*O onları sever*"in rızası senin tasarrufun olmaksızın "*onlar da O'nu severler*"le meşguldü. Bugün bir varlığın var ama sen orta yerden çok uzaktasın.

Hak aşkına! Kalplerin ve rûhların gıdâsı O'nun varlığıdır, yoksa hiç kimse bekâ bulamazdı. Yarın herkes o âlemde bekâ bulunca, bunu kendi varlıklarıyla değil O'nun varlığının gıdâsıyla yapacaklar. Eğer bir kimse bu âlemde gıdâsının yalnızca O'nun varlığını müşâhede etmek olduğu hakîkatinin mertebesine ulaşırsa onun üzerine ölüm harâm kılınır.

Îzâ kûnte kûte'n-nefsi sümme hecertehâ
Felem telbesi'n-nefsü'lletî ente kûtuhâ
 Sen nefsin gıdâsısın! Sen gidince,
 Gıdâsı yalnız sen olan nefis de artakalmaz.

Cân u cihânem tuyî geret be-nebînem
Yeksere be-durûd bâd cân u cihânem
 Sen benim rûhum ve dünyamsın. Seni görmezsem eğer,
 Rûhuma da dünyama da elvedâ!

Ey derviş! Bu yolda hayat bir ayak bağıdır, rûh tehlike mahalli, yaşamak ise perdedir. Bu yolda kendi rûhundan feryâd etmedikçe senden hiçbir şey ortaya çıkmaz.

3 Rûmî, *Mecâlis-i Seb'a*, 121-22. İngilizce çevirisi için bkz. Chittick, *Sufi Path of Love*, 70-71.

Sâhip olduğun rûh, senin fenâ bulma sebebindir. Eğer bu rûh olmasaydı ölüm meleşinin senin üzerinde bir hükmü olmazdı. Öyleyse rûhun vâsıtılığıyla lekelenmemiş bir hayat taleb et. Bu hayat şu sözle ifâde edilmiştir: Mârifet kalbin Allah'la hayat bulmasıdır.

Ünsiyet yaygısına yol bulmak için kendi sıfatlarından temizlenmiş bir kimse gerekir. Bu temizliğe [*tahâret*] nereden ulaşabilirsin? Sübbûhî ummâna girip sübhâniyet deryâsının sularında yüzmen [*sibâhat*] gerekir. Sırlar, nûrların deryâsında yüzer ve tevhîd incilerine ulaşır ki o inciler îmân akitlerine dizili ve vuslat gerdanlığına takılıdır. Cenâbet bir adamdan ya da hayızlı bir kadından hiçbir iş çıkmaz.

Haydi “*O onları sever*” sözünün ezelde henüz sen yokken “*onlar da O’nu severler*” ile olan işine geri dönelim. O gün hangi gündü? Daha varlık elbisesi biçilmemişti, ne toprak ve çamur, ne âlem ne de Âdem vardı. Bu senin üstün kılınmandan [*tefazzul*] ötürü gerçekleşen bir hitâb ve sana gösterilen lutuf [*telattuf*] dolayısıyla verilen bir cevap mıydı?

Ey derviş! Çocuklukta ortaya çıkan aşk ileri yaşlarda kaybolur gider. Siyah saçların bir ay yüzlü ile girdiği bir iştir bu, arasında mavi gökyüzünün ne işi olabilir?

Okçulukla uğraşanların bir meydan kurmaları âdettendir. Bir uça bir hedef, öbür uça başka bir hedef. İki hedef ve bir okçu vardır. O, sana söylediğim sözlerin bir işâretini nerede verir? “*O evveldir ve âhirdir*” (Hadîd 57:3). Hattâ bundan daha açığı Muhammed Mustafâ’ya (s.a.v) hitâben buyurduğu değil midir? “*Attığında sen atmadın, Allah attı*” (Enfâl 8:17).

Ey civanmert! Vahdâniyetin celâli ve ulûhiyetin kemâlinin mîzânı getirilince yaratılmışlık niteliği zerre kadar, hattâ onun yarısı kadar bile gelmez. Bil ki, aslında “Hakk’ı ancak Hak taşır.” Senden yalnızca bir seyirci olarak bulunman istendi, o kadar! (*Ravh* 534-535)

Sem’ânî, Âdem’in hikâyesini yeniden anlattığı yerlerden birinde, Allah’ın rûhunu üflemeden kırk yıl kadar önce Âdem’in çamurunu mayaladığını bildiren rivâyete atıf yapar. Bunlar olup biterken Âdem neredeydi? Elbette cansız çamurda bulunmuyordu. Bilakis Âdem sonunda tekrar döneceği huzur ve neşe mahalli olan hiçliğin alanındaydı.

Âdem kırk yıl boyunca Mekke ile Tâif arasında mârifet inceliklerinin [*letâîf*] çadırında mukîm kılındı. Kendi kendine, hiçbir vâsıta olmaksızın, tevhîdinin boynuna bizzat O’nun nazarının gerdanlığını bağladı. O vakte binlerce can kurban olsun! Kişi için, şarabının karışımı

onun kendi varlığını yok etmiş olan o nazarın ötesinde başka hangi lezzet olabilir ki! Şer'i teklîfin mahv kadehinde herhangi bir tasarruf barındırmayan o katışıksız şarap!

İçine zehir konulan kadehten ne lezzet alınır? Bugün de nazar mevcuttur, ne var ki o nazar senin varlığına karışmış halde. Hakikî nazar "O Âdem'in çamurunu kendi eliyle mayaladı" vaktinin nazarıydı, toprağın tercih yapma durumunun [*ihtiyâr*] araya girmediği o saf nazar!

Mâ şarâbun elezzü min nazari'l-ma'şûki

Fi vechin âşkın bi-ibtisâmin

Mâşukun nazarından daha lezzetli bir şarap mı var!?

Âşık bir çehrede tebessüm eden.

Bilin ki gerçekte bizim hakikî hayatımız yokluk içinde bulunduğumuz ve kadîm nazarın hiçbir vâsıta olmaksızın işimizi gördüğü o kırk yıldı. "Ey insan, kendi nazarını bırak! İşte benim nazarım burada." Hiç kimse bir şeyi, karşılığında daha iyi bir şey almaksızın Allah için ve Allah'ta terk etmedi.

İbn Abbâs naklede ki bir keresinde Allah'ın elçisi Esmâ bint Umey's'le berâberken "Aleyküm selâm" dedi. Esmâ "Kimin selâmını aldın?" diye sorduğunda "Bu Câfer ibn Ebî Tâlib" diye cevap verdi, "Az önce Cebrâil ve Mikâil ile birlikte buradan geçti." Muhammed Mustafâ (s.a.v.) Câfer'i ordunun başında savaşa göndermişti ve o İslâm'ın sancağını elinde tutuyordu. Savaş esnâsında kâfirler saldırıp sancağı taşıyan kolunu kestiler, o da bunun üzerine sancağı diğer eline aldı. Tekrar saldırdılar, öbür kolunu da kestiler ve göğsüne yetmiş iki defa darbe vurdular. Câfer, "Allah ellerimin karşılığında iki kanat verir ve ben o kanatlarla cennette Cebrâil ve Mikâil'le berâber dilediğim gibi uçarım" dedi.

İnsan önce konuşan, sonra bilen, sonra da uçan olur. Bu neye benzer? Süleyman'ın (a.s.) kıssasında Yüce Allah "*Sonra onların bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı*" (Sâd 38:33) buyurur. Süleyman'ın (a.s.) kanatsız kuşlara benzeyen çok güzel atları vardı. Her birinin dağ misâli çehreleri, denizdeki dalgalar gibi heybetli cüsseleri, kartal gibi kıvrımları, devekuşu gibi kuyrukları, rüzgar gibi bacakları, külçe gibi toynakları, ay gibi yüzleri ve güneş gibi gözleri vardı. Namaz meselesi ortaya çıkınca Süleyman (a.s.) kılıcını çekip onların hepsinin boynunu vurdu.⁴ Ona "Mâdemki artık onları terk ettin, rüzgarları senin bineğin kıldık" denildi.

- 4 Meybudî bu namazın hikâyesini *Keşfü'l-Esrâr*'ın ilgili âyetlere ilişkin ikinci mer-tebesinde açıklamaktadır: Süleyman'ın yüzlerce iyi atı vardı ve bir gün onlara bakmak için hizmetçilerine atları getirmelerini söyledi. Atların güzelliği dola-yısıyla kendinden geçti ve güneşin batışına kadar ikindi namazını kılmayı unuttu.

Ey Câfer! Ellerini fedâ ettin, işte sana kanatlar! Ey Süleyman! Atlarını fedâ ettin, işte seni karada ve denizde taşıyacak rüzgarlar! Ey sâdık âşık! Gözlerini fedâ etsen ve kulaklarını harcasan, o vakit lutfumuz gözlerin, ihsânımız duyuşun, keremimiz aydınlığın olur: “Biz onu seversek onun duyması, görmesi ve eli oluruz.” O ilk nazara binlerce kalp ve göz fedâ olsun!

Ey civanmert! Henüz Âdem’in ismi cismi yokken ve toprağın esâmesi okunmazken rabbânî nazar senin hasımlarına karşı “*Şüphesiz sizin bilmediğinizi ben bilirim*” (Bakara 2:30) diyerek münâzara ediyordu. Âdem’in başına seçilmişlik [*ıstıfâ*] tâcını koyunca o taç bütün kusurlarını gizledi. Bebeğin annesinden çirkin olarak doğduğuna ne bakıyorsun? Sen annenin şefkatine bak! (*Ravh* 498-499)

Kul, Allah’ı bulabilmek için kendini kaybetmelidir. Mâşuk ile birliğe ermek için âşık tamâmen teslîm olmalıdır. Allah’ta bâki olabilmek için benliğini fânî kılmalıdır. “İllallâh”a ermek için tâlib “lâ ilâhe”nin kılıcına baş eğmelidir. Ebedî hayâta girmek için ölmeden önce ölmelidir. Bunlar aşk şâirleri tarafından sürekli tekrarlanan aynı nakaratın farklı versiyonlarıdır. Meybudî de “*O’na yaklaşmanın yollarını arayın!*” (Mâide 5:35) âyetinin tefsîrinde aynı şarkıyı söyler:

O şöyle buyuruyor: Ey âbidler, faziletlerle yaklaşın! Ey ilim sâhipleri, delillerle yaklaşın! Ey ârifler, vesileleri terk etmekle yaklaşın! Âbidlerin yaklaşma vesilesi nedir? “*Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rûkû’ ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıko-yanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlar*” (Tevbe 9:112). İlim sâhiplerinin yaklaşma vesilesi nedir? “*Göklerin ve yerin hüküm-ranlığına bakmadılar mı?*” (A’râf 7:185). Âriflerin yaklaşma vesilesi nedir? “*Allah de ve sonra onları bırak*” (En’âm 6:91).

Âbidin yaklaşma vesilesi amel [*muâmele*], âlimin yaklaşma vesilesi keşf [*mükâşefe*], ârifin yaklaşma vesilesi yüz yüze görüştür [*muâyene*]. Âbidin yaklaşma vesilesi doğruluk [*râstî*], âlimin yaklaşma vesilesi dostluk [*düstî*], ârifin yaklaşma vesilesi yokluktur [*nîstî*].

Âbidin yaklaşma vesilesi muhtaçlık üzere [*niyâz*] zikir, âlimin yaklaşma vesilesi neşe üzere [*nâz*] zikir, ârifin yaklaşma vesilesi muhtaçlık ve neşe olmaksızın zikirdir. Bu hikâye uzar gider.

Akabinde atlarını kestirdi çünkü onlar unutkanlığının sebebiydiler. Her ne kadar İslâmî öğreti bunu yasaklamış olsa bile Süleyman’ın durumunda Allah buna izin vermişti. (*Keşf* 8:348-49)

Bu yüzden Pîr-i tarîkat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: Allah'ım! Birisi seni arayarak bulduysa ben kaçarak buldum. Eğer birisi seni zikrederek bulduysa ben unutarak buldum. Eğer birisi talebden ötürü seni bulduysa ben talebi senden ötürü buldum. Allah'ım! Sana yakınlaşmanın vesilesi yine sensin. Evvel sendin, Âhir de sensin. Her şey sensin, hepsi bu. Gerisi boş [*bâki heves*]. (Kef 3:121-122)

Kendisinden ulaşan kısa bir Farsça metinde Ensârî, Allah'ın kuluna olan sevgisine ilişkin bir hadîsi tercüme ve şerh etmekte, bu makâma eren kişiyi de "sûfî" olarak adlandırmaktadır. Açıkça görülüyor ki Ensârî'nin aklında sûfî kelimesinin daha sonraki dönemlerde kazandığı anlamlar, yâni derviş yâhut tarîkat tâkipçisi anlamları yoktur. Ensârî, daha çok sâlikin hakîkate ulaştığında ona ne olduğunu dile getiren ünlü bir sözü dikkate almıştır: "Sûfî yaratılmamıştır." [*es-Sûfî lem-yuhlak – Sûfî nâ-âferide bâşed.*] Başka bir ifâdeyle böylesi bir kimse, bu hayatta iken Allah'a zâten geri dönmüş, ilâhî ilmin ezelindeki aslî konumunun farkındalığını elde etmiştir.

Ebü Hüreyre, İbn Abbâs, Enes ibn Mâlik ve Hz. Ayşe -Allah hepsinden râzı olsun- Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şu hadîsi nakletmişlerdir:

Allah şöyle buyurur: "Kulum bana nâfile ibâdetlerle öylesine yaklaşmak ister ki ben onu severim. Onu sevince onun kulağı olurum öyle ki benimle duyar, onun gözü olurum öyle ki benimle görür, onun dili olurum öyle ki benimle konuşur, onun ayağı olurum öyle ki benimle yürür, onun eli olurum öyle ki benimle tutar, onun kalbi olurum öyle ki benimle bilir."

Artık kul ortada bir bahânedir ve Hak yegânedir. Rabliğin seli erişir ve beşeriyetin toprağı ortadan kalkar. Hakikat çoğalır, bahâneler azalır. İlk esintiyle beden yanar, ikinci esintiyle kalp. Derken, rûh su ve topraktan kurtulup saf ve tertemiz kalır.

Ne nûr toprağa karışır ne de toprak nûra, toprak parçası topraklığıyla, nûr da nûrluğuyla. Dil zikirde, zikir de zikrolunanda [*mezkûr*] kaybolur. Kalp aşkta, aşk nûrda, rûh yüz yüze görüşte [*ayân*] kaybolur, ayân mertebesi ise her türlü beyânın ötesindedir.

Hakk'ın hissesi Hakk'a, Âdem'in hissesi ise Âdem'e ulaşır. Su ve toprak fenâ bulur, ikilik yokluğa karışır. Âdem de Havvâ da kaybolur. Vahdetin görülmez nûru kulu su ve topraktan çekip alır. Kul kendisine bakar, "Bu benim" der fakat bu Hak'tır. "Siz kimsiniz?" sözüyle şehâdet eden hakikatte O'dur.

Beşer olan sûfi değildir çünkü sûfi beşeriyetten berîdir, o âdem oğlu değildir. “*Attığında sen atmadın fakat Allah attı*” (Enfâl 8:17) onun kim olduğunu ortaya koyar. “*Ona rûhumdan üfledim*” (Hicr 15:29) ise onun ne olduğunu gösterir.

Sûfi rûhtur, rûh da sûfi. Rûh Hak ile kâimdir, beden de rûh ile. Yaratılmamış olan yaratılmış olanı kâim kılınca hakikat saflık kazanır. Yaratılmış, yaratılmamış olanda yok olur çünkü su ve toprak ortadan kalkmış, Âdem de Havvâ da kaybolmuştur.

Hakikat saflık kazanınca benlik [*menî*] geçici ve ödünc [âriyet] hâle gelir. Benlik nedir? “Sen ve ben, ben ve sen” demek. Eğer sen hakikat ile isen Hak kim olur? Eğer o Hak ise, Hak iki değil tektir. İkilik bulunduğu sürece bu durum Âdem’le Havvâ’nın hâlidir. İkilik ortadan kalkınca yegâne olan Allah’tır. Fakat her göz yüz yüze görüşe [*ayân*] ulaşamaz. Hürmetle kulak tutup dinle ki beyân vaktidir: İlk önce kim vardı? Bugün de aynıdır, yalnız O vardır. Işın güneşten gelir ve güneş yine gökyüzündedir. (*Mecmûa-yi Resâil-i Fârsî* 398-399)

Meybudî, “*Allah’ın mescidlerinde O’nun isminin zikredilmesine engel olanlardan daha zâlim kim vardır*” (Bakara 2:114) âyetinin tefsirinde “secde edilen yerler” [*mesâcid*] ifâdesinin namazın kılındığı fiziksel mekanların ötesinde daha başka şeylere işâret ettiğini söyler. Nefs, şehvet ve hevâ tarafından harâb edilmiş olan ibâdet mahallidir; kalp, şeylere bağıllık tarafından harâb edilmiş olan Allah’ı tanıma mahallidir; rûh, başkalarına bakma tarafından harâb edilmiş olan Allah’ı müşâhede mahallidir. Nefsin vatanını koruyan kimseler zâhidlerdir, kalbi ekip biçerek işleyen kimseler âriflerdir ve rûhun sırrını gözetten kimseler ise âşıklardır. Meybudî, ilk iki makâm hakkındaki örnekleri ve özlü sözleri naklettikten sonra üçüncü makâmı Bâyezîd-i Bistâmî’den bir rivâyetle örnekendirir:

Kişi sırrını başkalarına bakmaktan [*mülâhaza-i ağıyâr*] koruyunca onun müşâhede yurdu mâmur olur ve o kişi dostlar zümresinden sayılır. Nasıl ki Bâyezîd (k.s.) himmet gözünü tamâmen başkalarından çevirdi, cehd kulağını tıkadı, ziyâna uğratan dilini mahrûmiyet [*nâkâmî*] ağzında tuttu, nefs-i emmârenin vesveselerini ayıkladı, kendisini tefekkür manevâsına yerleştirip bütün vâdilerin uzağına fırlattı, bedenini bütün potalarda gayret ateşle eritti ve taleb atını çöllere sürdü. Tefrid diliyle şöyle demektedir:

Îzâ temenne’n-nâsü ravhan ve râhaten
Temenneytü en elkâke yâ izzü hâliyâ

Herkes rahatlık ve huzûru arzu etmekte iken,
Ben ise ey azîz, sana her türlü arzudan uzak bir şekilde ulaşmayı
istiyyorum.

Her kesî mihrâb dâred her sûyi
Bâz mihrâb-ı Senâî kûy-i tû
Herkesin bir ibâdet köşesi var,
Senâî'nin köşesiye senin olduğun yer.

Bâyezîd şöyle dedi: Mizâcımdan bu iddia ortaya çıkınca, ahadiyet bana gayret tokadını tattırdı. Bu imtihân ateşinden nasıl çıkacağımı göstermek için bana heybet suâlini sordu: “*Bugün mülk kimindir?*” (Mü'min 40:16). “Senindir Rabbim” dedim. “İrâde ve ihtiyâr kimindir?” suâlini sordu. Yine “Senindir Rabbim” dedim. Zayıflığımı ve muhtaçlığımı görüp bilince, sıfatlarımdan O'nun sıfatlarına ulaştığına muttalî oldu. “Ey Bâyezîd!” dedi. “Şimdi bir hiç oldun, artık her şeysin. Mâdemki dilin de rûhun da yok oldu, artık dilin de rûhun da var.”

Mâ râ be-cuz in zebân zebânî diger est
Cuz düzeh u firdevs mekânî diger est
Âzâde-neseb zinde be-cânî diger est
Vân gevher-i pâkşân zi kânî diger est
Bizim bu dilden başka bir dilimiz vardır.
Cehennem ve cennetten başka mekânımız vardır.
Âzâdlık soyundan gelenler başka bir rûhla yaşar,
Onların saf cevherinin başka bir mâdeni vardır.

Sonra bana samedânî lutfîtan bir dil, rabbânî nûrdan bir kalp ve ilâhî sanattan bir göz verdi. Böylelikle ki konuşunca O'nun yardımıyla [meded] konuşurum, O'nun kuvvetiyle yürürüm, O'nun nûruyla görürüm, O'nun kudretiyle yapıp ederim ve O'nun ünsiyet meclisinde otururum. “Ben onun işitmesi olurum, benimle duyar; görmesi olurum, benimle görür.”

Bu makâma erişince dilim tevhîdin dili, rûhum da tecrîdin rûhu oldu. Artık kendimden konuşmam ve kendime geri dönmem. Gerçekte konuşan O'dur, ben arada tercümânım.

Ahadiyetin “*Attığında sen atmadın, Allah attı*” (Enfâl 8:17) buyurduğu işte budur. Bu beyân, eğer anlayabilirsen hakîkatte “Ben onun eliyim, benimle tutar” hâlidir. (*Kesf* 1:330-331)

Ensârî *Çihil u du fasl*'ın 18. Faslında, Cüneyd'in halkasından Ebû Hamza Horasânî'nin bir sözünü yorumlayarak hiçlik makâmını an-

latır: “Yıllar var ki ihrâmliydim ve bir çul parçası ile kalmıştım. Her ne zaman ihrâmdan çıktı isem tekrar ihrâm bağladım. Her yıl güneş üzerime doğduğunda ve üzerime battığında bin fersah seyahat edebildim –yâni mâmur beldede değil çöldeydim–.”

Remiz: Mahzun kalplerin huzûr ve tesellî [*ârâmîş*] bulması çok zordur. İnsan buna tâkat yetiremeyince âlemde başıboş gezinir. Eğer bu tâkatsizlik [*bi-tâkatî*] sıfatlar üzerine düşerse ve kalp sûretlere karşı bir soğukluk hissederse o zaman bu yolculuk [*revîş*] onun sıfatlarında olur, sûreti ise hareketsiz kalır. Sıfatlar sûretten yardım görürse her ikisinde de tâkatsizlik ortaya çıkar ve yolculuk kendini gösterir.

Birisi sâkinlik durumunun verdiği hâl üzeredir ve o sükûnet üzere hareketsiz kalır. Başka biri sâkinliğin açılmasıyla verilen hâle bağlı olarak âlemin bütün karalarını ve denizlerini kateder. Birisi, tek bir adım atmadan yokluğa komşu olur. Öbürü, kendinden geçme hareminde [*haremi-i bi-hodî*] ne sâkin ne gezgin, ne kendine ne de başkalarına bağlanmış halde bu nefesin [*dem*] sırdaşı olur. Birisi âlemi gezer dolaşır, öbürü ise kendi içinde âleme sâhiptir. Birisi her iki âlemi terk etmiştir, iki âlem onda yok olmuştur ve o kendisinde fenâ bulmuştur.

Sübhânallah! Dünyada bundan daha hârikulâde bir şeyi kim görmüştür!? Varlık içinde saklanmış yokluk! Kişi gömleğinin içinde yürüyor ama o, o değil deniyor. Beden kalpte, kalp rûhta, rûh da ebedî hayat içerisinde kaybolmuş. Dil, dile gelmeyen bir şeyi nasıl açıklasın? Rûh kimsenin yapamayacağı işareti nasıl yapsın? Nişânı olmayan şey, nasıl bir alâmet gösterebilir?!

Bu âlemde âlemin sultânları olan bir topluluk vardır. Onlar dervişlerdir. Ancak onlar, onlar değildir denir. Onlar, onlar değilse kimlerdir? Yok eğer onlar, onlarsa bunun delili ve alâmeti nerede? İnkârcıların inkârı ne işe yarar? Işıl ışıltı parlayan su geldi artık. Onların, körlükleriyle virânelerdeki yarasalardan ya da yollarını şaşırıp bahçe dışına düşmüş bahtsız bülbüllerden farkı yoktur. Ortada bir fermân yoksa dille söylemenin ne anlamı var? Yabancı birisi [*bigâne*] orta yerde ne yapabilir? Dostu zikir rûhun orta yerindedir.

Ne mutlu o kimseye ki bu yolda bir adım atmıştır, emirden hoşnuttur, hükme râzıdır, aşk tarafından yüceltilmiştir, inâyet onun perdesini kaldırmıştır, lutuf onu okşamıştır. Allah’tan başka ilâh yoktur, O’ndan başka ilâh yoktur! (*Çihil* 110-111)

Ensârî varlığın ve hiçliğin ötesine geçmeye ilişkin önemli noktaları *Çihil u du fasl*’ın bâzı yerlerinde, örneğin Ebu’l-Abbâs es-Seyyârî’nin

(ö. 953) şu sözünü yorumlarken dile getirmiştir: “Hiçbir akıl sâhibi müşâhede makâmından lezzet bulmaz çünkü Hakk’ı müşâhede fenâ ve istihlâktır, fenâ ve istihlâkta ise bir lezzet yoktur.”

Remiz: Bu topluluğun hizmeti âdet olduğu üzere değildir, tersine bunlar âdeti terk ederek hizmet ederler. Bu toplulukla yoldaşlık [*sobbet*] kendi varlığıyla değil varlığın fenâsıyla olur. Hevânı ve tercih hakkını yok edersen [*mahv*] emirlere karşı sabır sâhibi olursun.

Şeref kaftanları seher vaktinde henüz sen uykudayken dağıtıldı. Uyanıklık [*bidâri*] ilimden ve ulemâ ile aynı mecliste bulunmaktan doğar ama senin kafan karışıktır. Öyleyse muhtaçlığa [*niyâz*] gark ol ki neşeye [*nâz*] kavuşasın!

Sabır onların sabırları karşısında yenik düşer, huzûrları karşısında lezzet hiçliğe döner, zevkleri [*ayş*] karşısında mutluluk [*şâdî*] yok olup gider. Onların ayak izlerinden gelen her şey kaybolur. Kendinden geçme yolu ortaya çıkınca benlikle ilgili ne varsa ortadan kalkar. Ne mutlu o kimseye ki bu tâlih onun için âmâdedir çünkü tâlihlerin tümü bu tâlihte yok olup ortadan kalkacaktır!

Onların huzûrunun yanında iki âlem ehlinin huzûru cennetin karşısında cehennem gibidir. O’nun mis kokulu bahçeleri olan sekiz cennet sâdece O’nun dostlarının gönüllerinden bir akistir. Cennet senin içindedir, rûh da onun hazinesi. Mârifetullah ise sâhili olmayan bir ummândır.

Bu işin tek bir zerresi saklandığı yerden başını çıkaracak olsaydı, iki âlemin derdini alırdı ve bütün mutlulukları susuz bırakırdı. Ne mutlu o kimseye ki kendisine bu ummânın bir katresi tattırılmıştır da iki âlemin muhtaçlığından ve neşesinden kurtulmuş olarak yegâne maksûda ulaştırılmıştır!

Bu eşikte Dâvud’un (a.s.) iniltisi [*nâle*], Yâkub’un (a.s.) ağlayışı [*girye*], Mûsâ’nın (a.s.) talebi, Eyyüb’ün (a.s.) sabrı olmalıdır. Bu yolda Nûh’un (a.s.) feryâdı [*nevha*], Mecnûn’un iniltisi, ızdırapla dolu bir kalp ya da kanla dolu bir etek olmalıdır. Bu yolda eğer arzularına ulaşamadıysan [*bi-murâdî*] adamsın [*merdî*], eğer hiçbir derdin yoksa yalnızca bir toz parçasından ibâretsin.

Allah’ım! Günahkâr olsak da Müslümanız ve yanlış yaptıysak da pişmânız. Eğer bizi yakarsan buna lâyıkız, yok eğer bizi bağışlarsan buna muhtâcız.

Bu sözler gören gözler için sürme [*tûtiyâ*], duyan kulaklar için iksirdir [*kîmyâ*]. Duyacak ve görecektâkatin varsa hoş geldin! Yoksa sus! Bir

şey için çabalamıyor ve onun üzerine titremiyorsan o işte hiçbir değerin yok demektir.

Allah'ım! Beden mücrim olsa da, kalp itâatkârdır. Kul günahkâr olsa da senin lutuf ve keremin şefâatçidir.

Allah'ım! Bizi ya günâha yaklaştırmaya ya da günâhımızdan geç!

Allah'ım! Acı çekiyorum çünkü tek renkli değilim, sanki kötü bah-tımla savaş hâlindeyim. Bâzen cennet ehlinin gurûruyum, bâzen de cehennem ehlinin utancı.

Bu işten bir şey bulamayan onun derdinin büyüklüğünü kavrayamaz. Allah'tan başka ilâh yoktur, O'ndan başka ilâh yoktur! (Çihil 183-185)

Yukarıda yer verilen metinde Ensârî yolun hedefinden bahsetmekte ve bunu sürekli değişen şu ân tarafından alt edilmiş bir tâlib olarak anlatmaktadır. Bu yüzden şöyle demektedir: “Allah'ım! Acı çekiyorum çünkü tek renkli değilim.” Renkler tâlibin bedenini, nefsinin ve kalbini tanımlayan özel niteliklerdir. Tâlib her ân içinde o âna özgü niteliklerin ve özelliklerin kendisini renklendirdiği yeni bir hâlin içine atılır. Amacı, bütün renklerin ve niteliklerin ortadan kaybolduğu makâmsızlık makâmına ermektir. Mevlânâ bu makâmı “Hû'nun boya küpü” olarak adlandırır. Bu makâm tek renklidir (*yek-rengî*) ya da daha iyi bir deyişle renksizdir. Orası Allah'ın Allah ile karşılaştığı ve aşkın birliğinin ne âşıktan ne de mâşuktan bir iz bıraktığı yer olan rûhun sırrıdır. Meybudî “*Ona kavuştukları gün Allah'ın onlara iltifatı, 'selâm'dır*” (Ahzâb 33:44) âyetinin tefsîrinde aşk dininin renklerden kurtulma yolu olduğunu söylemektedir:

Yarın bu ikrâm ve rütbe, bu sonsuz tâlih, bugün kendi varlığına âit sıfatlardan uzak kalana lââyık olacaktır. Bütün benlik sıfatları birer zincir, her zincir de bir renktir. Civanmertlerin yolunda her türlü renk utanç [*neng*] sebebidir.

Ân kes ki hezâr âlem ez reng nigâşt
Reng-i men u tû kucâ hored ey nâdâşt
 Binlerce âlemi renklerle boyamış olan O,
 Senin, benim rengimi ne yapsın ey müflis!

Ey miskin, neden kendini boyarsın? Kendini boyamanın hiçbir kıymeti yok. Kendini neden süslersin? Kendini süslemenin hiçbir nasibi yok. Bunu bırak da “*O kalplerinizi süsledi*” [*ve zeyyenehû fî kulûbikum*]

(Hucurât 49:7) sen olmaksızın seni süslesin. Onu bırak da “*O onları sever, onlar da O’nu severler*” (Mâide 5:54) sen olmaksızın seni beğensin.

Pir-i tarikat [Abdullah Ensârî] şöyle dedi: O’na O’ndan bak kendinden değil çünkü gözler ilk gördükleriyle, gönül de ilk sevdiğiyle berâberdir. Bu meydanda bir köşesi olan herkes bunu böyle bilir. Dostu görmek rûhun kânunu, dostu görmek ümidiyle can terk etmek dostluğun şeriatında dinin ta kendisidir. (*Keşf* 8:75)

Renksizlik düşüncesinin Kur’ânî kaynaklarından birisi Allah’ın renginden (Bakara 2:138) bahseden âyettir. Tefsîrinin ikinci mertebesinde Meybudî, Hıristiyanların renkli su ile vaftiz olma pratiklerine atuf yapan –bu yüzden ifâdenin yaygın İngilizce tercümesi “Tanrı’nın vaftiz etmesi” [the baptism of God] şeklindedir– standart bir açıklama sunmaktadır. Ayrıca bâzı erken dönem müfessirlerinin Allah’ın rengini, tevhîde doğâl olarak eğilim gösteren aslî yaratılış anlamıyla fitrata atfen değerlendirdiklerine dikkat çekmektedir. Fıtrat meşhur bir hadiste de bu anlamıyla zikredilmiştir: “Her çocuk fıtrat üzere doğar daha sonra ebeveynleri onları Hıristiyan, Yahûdî veya Mecûsî yapar.” Bu ikinci yorumda “Allah’ın rengi” tevhîdin rengini bildirir. Üçüncü mertebede ise Meybudî, renk veya boya (Farsça *reng*) ifâdesinin sözlük anlamına odaklanır. “Allah’ın rengi” bu takdirde renksizliğin rengi (*reng-i bi-rengî*) olmaktadır. Sem’ânî buna makâmsızlık der.

“Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka sizinle anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir. Allah’ın rengi! Kimin rengi Allah’ınkinden daha güzeldir?” (Bakara 2:137-138). Ey doğunun ve batının imamı! Ey insanların ve cinlerin peygamberi! Bütün bu işleri senin ardın sıra gönderdik ve dünyanın sâkinlerine sana tâbî olmalarını [ittibâ] emrettik. Sana tâbî olanlar için aşkın ahidnâmesini yazdık ve onları kendi nazarımızın mahalline getirdik, düşmanlarını ise zillet ve düşkünlük yurduna yolladık. Sana karşı gelenler düşmanın safında, sana hizmet edenler dostların [evliyâ] safındadır. Kim seni isterse biz de onu isteriz ve ona kendi katımıza ulaşması için yol veririz. Kim yüz çevirirse onu ateşte yakar ve aşağılara fırlatırız. “*Kim resûle itâat ederse Allah’a itâat etmiş olur*” (Nisâ 4:80).

Ey en güzel örnek! Bu bigâneler yüz çevirip yaraşıksız şeyler söylüyor diye gönlün daralmasın. Onlara karşı biz sana yeteriz, sana çekti-

leri cefâyı gideririz. “Onlara karşı Allah sana yeter” [*feyyekfikehumul-lâh*] (Bakara 2:137).

Sonra da tevhid rengine, dostluk sıfatlarıyla süslenmiş ve Allah'ın rengi olan renksizliğe boyanmış kimseler getiririz. Renk katanların renginden berî olan her kimse Allah'ın rengindedir. Kişi Allah'ın rengine ulaşır da O'na karışınca Allah onu kendi rengine boyar. Nasıl iksir, bakırı ve demiri kendi rengine dönüştürüp onu kıymetli kılarsa, tıpkı bunun gibi bigâne olan O'na doğru yönelirse O'nun âşinâsı olur, isyankâr O'na doğru yönelirse itâatkâr olur. (*Keşf* 1:387)

Renksizliğe ulaşma hakkında konuşmanın tarîkatı kavramsallaştırmanın başka bir yolu olduğunu, bunun da kötü karakter özelliklerini giderip Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma süreci olduğunu unutmamalıyız. Meybudî, Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğullarına bir ineği kesmelerini nasıl emrettiğini anlatan âyetleri tefsîr ederken bunu hatırlatır. İsrâiloğulları için ayrıntıları için Hz. Mûsâ'yı zorladıklarında, Hz. Mûsâ ineğe âit niteliklerin bir tasvirini sunmuştu. Meybudî'ye göre ineğin nitelikleri –onu Allah'a takdim etmeye lâyık kılan nitelikler– tam da yetkinleşmiş olan nefsin nitelikleridir.

Bu âyetlerde İsrâiloğullarının sığır kıssası ve sığırın sıfatlarının zikredilmesi Kur'an'ın muazzam cevherlerinden ve hikmetinin inceliklerindendir [*letâîf*]. Kur'an'ın kendisi her şeyi kuşatan bir ummândır [*bahr-ı muhit*]. Bu ummânın derinliklerinde nice göz alıcı inciler ve geceleri aydınlatan mücevherler bulunur. Ancak senin her şeyden önce, Allah'ın İsrâiloğullarının sığırı hakkında beyân ettiklerinin tümünü kendi niteliklerine dönük işaretler olarak görmeyi gerekir. O zaman öyle bir makâma erersin ki bu ummâna dalmaya liyâkat kazanırsın. Böylece O, hazînelerindeki acâyipliklere ve gaybın incilerine yol bulman için sana izin verir.

O sıfatların tümü şu üç âyette beyân edilmiştir: Birincisi “*Ne yaşlı, ne körpe*” (Bakara 2:68), ikincisi “*parlak sarı renkli*” (Bakara 2:69), üçüncüsü de “*toprağı sürmek üzere çifte koşulmamış*” (Bakara 2:71).

İlk olarak “*ne yaşlı, ne körpe*” sıfatı: Ne güçten düşmüş ve yaşlı ne de yeni doğmuş ve gelişimini tamamlamamış. Yâni bu civanmertlerin ayakları gençliğin sarhoşluğu ve aşırılığı onlara perde olmayacak, ihtiyarlığın zayıflığı da onları âtil kılmayacak şekilde tarikat dâiresine dosdoğru basar. Görmez misin ki Muhammed Mustafâ'ya (s.a.v.) vahiy ne henüz gençken ne de “*ömrün en kötü çağı*” [*erzelü'l-umr*] (Nahl 16:70)

olan yaşlılıkta geldi. Eğer bundan daha kâmil bir hâl olsaydı vahiy Hz. Peygamber'e o hâl üzereyken gelirdi. Hakk'ı murâd etmek gençliğin aklı baştan alan çağıyla birleşince yol kesicilerinden korkulur. Henüz Hakk'ı murâd üzere olan bir gencin bu yeni hâl içindeyken yol kesicilerden sâlim kalması nâdirâtandır. Sâlim kalsa, böylesi pek azîz olur. Muhammed Mustafâ (s.a.v.) o yüzden "Rabbiniz gençlik taşkınlığı olmayan gence şaşar" buyurdu.

İkincisi "*bakanlara sürûr veren parlak sarı tüyler*" sıfatı: Civanmertler beşerî hâllerini kemâle erdirip tarikat meydanına ayak basınca ve orada istikâmet bulunca, Hakk'ın ahadiyeti onlara aşkın rengini getirir. Aşkın rengi ise renksizliktir, bu onlarda renkle ilgili her ne varsa alıp tertemiz eder. "*Göğüslerinde kin olarak ne varsa hepsini söküp atarız*" [*ve neza'nâ mâ fi sudûrihim min gullin*] (A'râf 7:43). Böylece onlar saf rûh olurlar, bütün mizaçları ve mânâları tek bir sıfata bürünür. Onlara bakan her göz aydınlanır, onların işleri üzerine düşünen her kalp âşinâlık kazanır.

Süfyân es-Sevrî hastalandı ve onu Hıristiyan bir tabibe götürdüler. Tabib onu muâyene etti ve düşündü. Sonra şöyle dedi: Burada hârikulâde bir hâl görüyorum. Bu adamın Allah korkusundan ciğeri kanıyor ve kan onun su yolundan geliyor. Bunun dini ancak hak olabilir. Lâ ilâhe illallâh, Muhammedün Resûlullah!

O Hıristiyan tabib delili görünce âşinâ oldu. Peki temiz bir itikadla Hak dostlarının yüzüne bakan ve onların hâllerini düşünen bir kalpte ki aşka ne olur? Bu yüzden "*bakanlara sürûr veren parlak sarı tüyler*" dendi. Bakanlara sürûr veren renk, âşinâlığın ve dostluğun rengidir. Bugün onlara âşinâlık ve dostluğun rengi getirilir, bundan daha güzel renk var mıdır? "*Kimin boyası Allah'inkinden daha güzeldir?*" (Bakara 2:138). Yarın onları kendi nûruyla boyayacak. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buyurduğu üzere: "Onlar Rahmân'ın nûruyla boyanacaklar."

Üçüncüsü "*toprağı sürmek üzere çifte koşulmamış, ekin sulamayan, üzerinde de alacası olmayan*": Onlar saf ve temiz olup fazilet sâhipleridir, güzel ahlâk üzere ve işlerinde doğru olup günden güne bu niteliklerde kemâl bulurlar. Taklitçilerin kusurlarıyla lekelenmemiş ve himmetleri düşük olanların vaziyetlerine düşmemişlerdir. Başkalarına [*ağyâr*] olan dostluğu üzerlerine yazmamışlardır, vesîlelerle de bağılı değildirler. Beşeriyet sultânı onlara el uzatamaz, şehvet kadısı onlar üzerinde hüküm süremez. Onlar sûretlere ve vehimlere itbâr etmezler, kendi tercihlerine de başka vâsıtalara da dayanmazlar. Mâbudun bir olduğunu bildikleri gibi maksûdun da meşhûdun da mevcûdun da bir olduğunu bilirler.

*Hümûmu ricâlin fî umûrin kesîratin
 Ve hemmi mine'd-dünyâ sadîkun müsâidü
 İnsanların himmetleri bir sürü işte darma dağınık!
 Benim himmetimse yardım eden dostun ardı sıra.*

*Her kesî mihrâb dâred her sûyî
 Bâz mihrâb-ı Senâî kûy-i tû
 Herkesin bir ibâdet köşesi var,
 Senâî'nin köşesiye senin olduğun yer. (Keşf 1:229-230)*

Muhabbetnâme'nin 24. bölümünde Ensârî, âşık mâşukun ahlâkiyla ahlâklandığında, böylece tek renkliliğe erildiğinde birliğe ulaşılacağını söyler. Çokça bilinen makâmların ve hâllerin ismini taşıyan diğer bölümlerin aksine bu bölüm, sûfî mürşidler tarafından aktarılan bir öz-deyiş dikkate alınarak onların sözlerinden birine göre adlandırılmıştır:

Onların “Ben sensin, sen de ben” sözleriyle ilgili kısım: Bu sözler cem'in işâretidir ve her kulağa uygun değildir. Zâhirî dinlemenin bunu işitmeye tâkati yoktur, görme yeteneği bunun mânâsından haberdâr olacak sûrette değildir. Bu türlü sözler, bizzat kendisi aşk olan ve vakti mutlak bir iksire dönen kimseler ister. İşte o zaman bu sözlerin güzelliği onlara parıldar ve bu sözün hakîkatini kavrarlar.

Dağılmış [*müteferrik*] bir adamın bu sözlerle hiçbir ilgisi olmaz çünkü bu sözlerin çoklukla ve saymakla bir bağı yoktur. Bunlarla âşinâlık ve aydınlık bulmak için birlik ve tek renklilik gerekir.

Bu söz iki hâlin dışında değildir ve mânâsı şudur: Kişi O'nun sıfatlarına sâhip olursa o zaman iki “Ben” de O'na lâayık olur. Eğer kişi dervişse ya da kendi sıfatlarının sâhibi ise o zaman iki “Ben” de kadîm sıfat olur –burada kişinin hatırına gelenlerin ve ortaklık vehminin illeti ve âfeti söz konusu değildir–.

Kişi varlık sıfatına sâhip olduğu sürece “Benim, yalnızca ben! Öyle ki benim için bana yol yoktur” der. Yokluk sıfatına ulaşınca ise “Benim, yalnızca ben! Hiç kimse benden haberdâr değildir; ancak hâl haberdârdır ve yolunu şaşırmamıştır” der. Cebbârın öldürdüğü bir kimsenin bu söze dâir söyleyeceği çok şey vardır.

*Der aşk-ı tû hoşdili zi men bîzâr est
 Rû şâd nişîn ki gam mâ râ derkâr est
 Tu kuşten-i men mi talebi in sehl est
 Men vasl-ı tu mi cüyem u in duşvâr est*

Senin aşkında huzûr hâli benden huzursuzdur.

Sen otur hele ve mutlu ol! Gam çekmek benim işim.

Beni öldürmek istiyorsun ama bu çok kolay.

Ben ise sana kavuşmayı talep ediyorum, asıl güçlük bu! (*Muhabbet* 366-367)

*Çihil u dufasl'*ın bir pasajında Ensârî, muhâtabını işe (*kâr*) yâni renk-sizlik makâmını gerçekleştirme amacıyla kendini terk etme yoluna girmeye dâvet eder. Burada Ensârî, eserinde yer verdiği bütün isimler için konuşmaktadır. Söz konusu isimlerden hiçbiri basitçe aşkı incelemeye çalışan âlimler değillerdi. Hepsî âşıktı: İfâde edilemez olanı ifâde etmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çabala-yan, başkalarını da onu bulmanın hazzına çağırın ve insanları taleb mesleğine girmeleri doğrultusunda şevklendiren âşıklar. Ensârî bu- rada Şiblî'nin halkasından olan Ali ibn İbrâhim el-Husrî'nin (ö. 981) bir sözünü açıklamaktadır: “Birisi hakîkatten bir şey iddia ettiğinde, imtihâna şahitlik emâreleri onu bir yalancıya dönüştürecektir.”

Remiz: İlim iddiasına amel şahitlik eder, irâdeye âdetin terki şahitlik eder, aşka vefâ şahitlik eder, sırâ hâl şahitlik eder. Bu meydandan söz eden kişi, vasfı vasıfsızlık olan kişidir. Öyle ki geriye varlığından bir koku kalacak olsa kendisini dünyanın en günahkârı olarak bilir.

Bu topluluk benliğinin kusurlarından selâmet bulmayı ve “benlik” ile “bizlik”ten kurtulmayı isterler. Bir gün kendini kurtarıp [*ferâgat*] bu işe girecek olursan, o kurtuluştaki bu kurtuluştan bir koku duyarsın. Bir gün atâlet illetinden sıhhat bulacak olursan bu tâliblerin sıhhatinden bir koku duyarsın. Koca bir dağ bile delsen bu işin peşinde olmaksızın aldığın her nefes ancak atâlet hükmünde olur. Âtıl kişi hiçbir iş yapma-yandır. Kişi bâtil ile meşgulse âtıl olandan daha kötüdür. “*De ki: Hak geldi, bâtil yok olup gitti*” (İsrâ 17:81).

Öyleyse ey mümin, âtıl da olma bâtilla uğraşan da olma. Bu işin adamları gibi, kendinden ve başkalarından kurtul. Hiçbir şey yapma-mazlık etme ve müşâhede işinde başkalarına bakma. Amelini sünnet ile tertemiz kıl, görüşünü mârifet ile. Elini işten çekme, gözünü de O'ndan ayırma. Ameline değil, O'na nazar et. Aksi takdirde bâtil ve âtıl kalırsın. İşsiz tâlib ama işe nâzır! İşte kendini kaybederek bu işin ehlinin arasına karıştığın zaman bu müşâhedeye [*didâr*] ve sülûk tarzına [*refâtâr*] ulaşabilirsin.

Bu ne muazzam bir iştir! Bütün âlem bu işin içinde kaybolmuştur ve yine bu işle kendilerini bulurlar. Yüz yüze görme [*ayân*] yoluyla öyle

bir şey bulmuşlardır ki ne haber verenler haber verir ne akıl ulaşır onu kavrar. Kim vâsıl olmuşsa onda kaybolmuştur, artık ondan bir haber gelmez. Tıpkı deryâda boğulan birisi gibi geriye ondan ne bir isim kalmıştır ne de bir alâmet!

Allah'ım! Senin öldürdüğünün kanı akmaz, yaktığının dumanı tütmez. Senin elinle öldürülen öldürülmekten ötürü mutludur, senin elinle yakılan yakılmaktan ötürü sevinç duyar.

Allah'ım! Seni nasıl arayayım ki? Mülkünde bir saç telinden daha değersizim.

Allah'ım! Sana baktığımızda taç takmış pâdişahlarız, kendimize baktığımızda başımız tozlu toprak parçaları.

Lâ ilâhe illâ Hû. Lâ ilâhe illallâh. Ve sallallâhu alâ Muhammedin ve âlihî ecmaîn. (*Çihil* 245-246)

BİBLİYOGRAFYA

- Abbâdî, Mansûr ibn Erdeşir. et-Tasfiye fî ahvâli's-sûfiyye.* Tahkik: Gulam Hüseyin Yûsufî. Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1347/1968.
- Abrahamov, Binyamin. "Ibn al-'Arabi on Divine Love." *Tribute to Michael: Studies in Jewish and Muslim Thought Presented to Professor Michael Schwarz*. Ed: Sarah Klein-Braslavy, Binyamin Abrahamov, and Joseph Sadan, 7-36. Tel Aviv: Tel Aviv University, 2009.
- Abrahamov, Binyamin. *Divine Love in Islamic Mysticism: The Teachings of Al-Ghazali and Al-Dabbagh*. London: Routledge, 2003.
- Addas, Claude. "The Experience and Doctrine of Love in Ibn 'Arabi." *Journal of the Muhyiddin ibn 'Arabi Society* 32 (2002): 25-44.
- Attâr, Feridüddin. *Farid al-Din Attar's Memorial of God's Friends*. Çeviri: Paul Losensky. Mahwah, N.J.: Paulist Press, 2009.
- Attâr, Feridüddin. *Mantıku't-tayr*. Tahkik: Muhammed Rızâ Şefîî Kedkenî. Tahran: İntişârât-ı Suhen, 1384/2005. [*Mantık al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2018; *Mantıku't-tayr - Kuşların Diliyle*, çev. Mustafa Çiçekler, İstanbul: Kaknüs, 2018.]
- Attâr, Feridüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. Tahkik: Muhammed İsti'lâmî. Tahran: Züvvâr, 1346/1967. [*Tezkiretü'l-evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkand, 2013.]
- Attâr, Feridüddin. *The Speech of the Birds*. Çeviri: Peter Avery. London: Islamic Texts Society, 1998.
- Aynulkudât Hemedânî. *Temhidât*. Tahkik: Afif Useyrân. Tahran: Dânişgâh, 1341/1962. [*Temhidât - Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar*, çev. Halil Baltacı, İstanbul: Dergâh, 2016.]
- Baklı, Ruzbihân. *Abheru'l-âşûkin - Le Jasmin des Fideles d'Amour*. Edited by Henry Corbin ve M. Muin. Tahran: Institut Franco-Iranien, 1958.
- Baklı, Ruzbihân. *Arâisü'l-beyân fî hakâiki'l-Kur'ân*. Tahkik: Ahmed Ferid al-Mezîdî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Bashir, Shahzad. *Sufi Bodies: Religion and Society in Medieval Islam*. New York: Columbia University Press, 2011.
- Bell, Joseph Norment. *Love Theory in Later Hanbalite Islam*. Albany: State University of New York Press, 1979. [*İslâm'da Aşk Tasavvuru - Hanbelilik Örneği*, çev. Yücel Aşıkoğlu, İstanbul: İnsan, 2010.]
- Beneito, Pablo. "On the Divine Love of Beauty." *Journal of the Muhyiddin ibn 'Arabi Society* 18 (1995): 1-22.

- Beneito, Pablo. "The Servant of the Loving One: On the Adoption of the Character Traits of al-Wadud." *Journal of the Muhyiddin ibn 'Arabi Society* 32 (2002): 1-24.
- Böwering, Gerhard. "Erfan." *Encyclopaedia Iranica* 8:551-554. <http://www.iranicaonline.org/articles/erfan-1>.
- Böwering, Gerhard. *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam: The Quranic Hermeneutics of the Sufi Sahl At-Tustari (d. 283/896)*. New York: de Gruyter, 1980.
- Bruijn, J. T. P. de. *Of Piety and Poetry: The Interaction of Religion and Literature in the Life and Works of Hakim Sanâ'i of Ghazna*. Leiden: Brill, 1983.
- Bruijn, J. T. P. de. *Persian Sufi Poetry: An Introduction to the Mystical Use of Classical Poems*. Surrey, U.K.: Curzon, 1997.
- Buhârî, Ebû İbrâhîm İsmâîl ibn Muhammed Müstemli. *Şerhu't-Taarrufli-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Tahkik: Muhammed Rûşen. 4 cilt. Tahran, 1363/1984.
- Chittick, William C. "Divine and Human Love in Islam." *Divine Love: Perspectives from the World's Religious Traditions*. Edited by Jeff Levin and Stephen G. Post, 163-200. West Conshohocken, Pa. : Templeton Press, 2010.
- Chittick, William C. "Love as the Way to Truth." *Sacred Web* 15 (2005): 15-27.
- Chittick, William C. "The Aesthetics of Islamic Ethics." *Sharing Poetic Expressions: Beauty, Sublime, Mysticism in Islamic and Occidental Culture*. Edited by A.-T. Tymieniecka, 3-14. Dordrecht: Springer, 2011.
- Chittick, William C. "The Anthropology of Compassion." *Journal of the Muhyiddin ibn 'Arabi Society* 48 (2010): 1-15.
- Chittick, William C. "The Divine Roots of Love." Chittick, *Ibn 'Arabi: Heir to the Prophets*, 35-51. Oxford: Oneworld, 2005. [*Ibn Arabî Vâris-i Enbiyâ –Giriş Kitabı*, çev. Kadir Filiz, İstanbul: Nefes, 2014.]
- Chittick, William C. "The Sword of Lâ and the Fire of Love." *Mawlana Rumi Review* 2 (2011): 10-27.
- Chittick, William C. *Imaginal Worlds: Ibn al-Arabi and the Problem of Religious Diversity*. Albany: State University of New York Press, 1994. [*Hayal Âlemleri: Ibn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul: Kaknüs, 2016.]
- Chittick, William C. *In Search of the Lost Heart: Explorations in Islamic Thought*. Edited by Mohammed Rustom, Atif Khalil, and Kazuyo Murata. Albany: State University of New York Press, 2012.
- Chittick, William C. *Me & Rumi: The Autobiography of Shams-i Tabrizi*. Louisville, Ky.: Fons Vitae, 2004.
- Chittick, William C. *Sufism: A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld, 2008. [*Tasavvuf-Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç, İstanbul: İz, 2016.]
- Chittick, William C. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*. Albany: State University of New York Press, 1989. [*Sûfinin Bilgi Yolu –İbn-i Arabî'nin Metafizikinde Hayal*, çev. Ömer Saruhanlıoğlu, İstanbul: Okuyan Us, 2016.]

- Chittick, William C. *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi*. Albany: State University of New York Press, 1983. [Sûfinin Aşk Yolculuğu –Mevlânâ'nın Aşk Öğretisi, çev. Ömer Saruhanlıoğlu, İstanbul: Litera, 2016.]
- Corbin, Henry. *Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabi*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1969. Reissued as *Alone with the Alone*, 1998. [Bir'le Bir Olmak –İbn Arabî Tasavvufunda Yarattıcı Muhayyile, çev. Zeynep Okyay, İstanbul: Pinhan, 2015.]
- Corbin, Henry. *Spiritual Body and Celestial Earth*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977.
- Dakake, Maria M. "Guest of the Inmost Heart: Conceptions of the Divine Beloved among Early Sufi Women." *Comparative Islamic Studies* 2008, 72-97.
- Derin, Süleyman. *Love in Sufism: From Rabia to Ibn al-Farid*. İstanbul: İnsan Publications, 2008.
- Deylemî, Ebu'l-Hasan. *A Treatise on Mystical Love*. Çeviri: Joseph Norment Bell, Hasan Mahmood Abdul Latif Al Shafie. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Deylemî, Ebu'l-Hasan. *Atfu'l-elifi'l-me'lûf ale'l-lâmi'l-ma'tûf*. Tahkik: J. C. Vaded. Kâhire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1962.
- Ensârî, Abdullah. *Çihil u du fasl*. Ensârî, *Mecmûa-yi resâil-i fârsî*, 1-252.
- Ensârî, Abdullah. *Mecmûa-yi resâil-i fârsî*. Tahkik: Muhammed Server Mevlâî. Tahran: İntişârât-ı Tûs, 1377/1998.
- Ensârî, Abdullah. *Menâzilü's-sâirîn –Les étapes des itinérants vers Dieu*. Metin ve çeviri: S. De Laugier de Beaurecueil. Kahire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1962. [Tasavvufta Yüz Basamak –Menâzilü's-sâirîn, çev. Abdürrezzak Tek, Bursa: Emin, 2017.]
- Ensârî, Abdullah. *Muhabbet-nâme*. Ensârî, *Mecmûa-yi resâil-i fârsî*, 335-372.
- Ensârî, Abdullah. *Sad meydân*. Ensârî, *Mecmûa-yi resâil-i fârsî*, 253-334. [M. Nedim Tan, *Abdullah Ensârî Herevî'nin Tasavvuf Tarihindeki Yeri ve Sad Meydân'ı*, Doktora Tezi, Marmara Üniv. SBE, 2013.]
- Ensârî, Abdullah. *Tabakâtü's-süfyye*. Tahkik: Muhammed Server Mevlâî. Tahran: İntişârât-ı Tûs, 1386/2007.
- Ernst, Carl. "The Stages of Love in Early Persian Sufism, from Rabia to Ruzbihan." *The Heritage of Sufism*. Vol. 1, *Classical Persian Sufism from its Origins to Rumi (700-1300)*, edited by Leonard Lewisohn, 435-455. Oxford: Oneworld, 1999.
- Ernst, Carl. *Ruzbihan Baqli: Mysticism and the Rhetoric of Sainthood in Persian Sufism*. London: Routledge Curzon, 1996.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *Mebâdî' ârâu ehli'l-medîneti'l-fâzıla –On the Perfect State*. Metin ve çeviri: Richard Walzer. Chicago: Kazi Publications, 1998. [İdeal Devlet, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2018.]
- Gazâlî, Ahmad. *Sawanih: Inspirations from the World of Pure Spirits*. Çeviri: Nasrullah Purcevâdî. London: KPI, 1986.

- Gazâlî, Ahmad. *Sevânih*. Tahkik: Nasrullah Purcevâdî. Tahran: İnstişârât-ı Bün-yâd-ı Ferheng-i İran, 1359/1980. [*Âşıkların Hâlleri –Sevânihu'l-uşşâk*, çev. Tutaran Koç-Mehmet Çetinkaya, Ankara: Hece, 2012.]
- Gazâlî, Muhammed. *el-Maksadü'l-esnâ*. Tahkik: F. Şehâde. Beyrut: Darü'l-Maşrık, 1971. [*İlâhî Ahlâk*, çev. Yaman Arıkan, İstanbul: Uyanış, 2007; *Es-mâü'l-Hüsnâ Kitabı*, çev. İshak Doğan, İstanbul: İlke, 2016.]
- Gazâlî, Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1993. [*İhyâ Tercüme ve Şerhi I-VIII*, çev. Yûsuf Sıdkı Mardini (haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.]
- Gazâlî, Muhammed. *Kimyâ-yı saâdet*. Tahkik: Ahmed Ârâm. Tahran: Merkezî, 1345/1966. [*Kimyâ-i Saâdet –Mutluluk Hazinesi*, çev. A. Faruk Meyan, İstanbul: Bedir, 2013.]
- Gazâlî, Muhammed. *Love, Longing, Intimacy, and Contentment –Kitâbu'l-mahabbe ve'l-şevk ve'l-üns ve'r-rızâ: Book 36 of The Revival of the Religious Sciences*. Çeviri: Eric Ormsby. Cambridge: Islamic Texts Society, 2011.
- Gazâlî, Muhammed. *The Alchemy of Happiness*. Çeviri: Jay R. Crook. Chicago: Kazi Publications, 2002.
- Gazâlî, Muhammed. *The Marvels of the Heart –Kitâb Acâibü'l-kalb: Book 21 of The Revival of the Religious Sciences*. Çeviri: Walter James Skellie. Louisville, Ky.: Fons Vitae, 2010.
- Gazî ibn Muhammad. *Love in the Holy Quran*. Chicago: Kazi Publications, 2011.
- Giffen, Lois Anita. *Theory of Profane Love Among the Arabs: The Development of the Genre*. New York: New York University Press, 1971.
- Heath, Peter. *Allegory and Philosophy in Avicenna (Ibn Sina), with a Translation of the Book of the Prophet Muhammad's Ascent to Heaven*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
- Homerin, Th. Emil. *The Wine of Love and Life: Ibn al-Farid's al-Khamriyah and al-Qaysari's Quest for Meaning*. Chicago: Middle East Documentation Center, 2005.
- Hücvirî, Ali ibn Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. Tahkik: Mahmud Âbidî. Tahran: Sürûş, 1383/2004. [*Hakikat Bilgisi –Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2014.]
- Hücvirî, Ali ibn Osman. *The Kashf al-Mahjub: The Oldest Persian Treatise on Sufism*. Çeviri: R. A. Nicholson. London: 1911.
- İrâkî, Fahreddin. *Fakhrüddin 'Iraqi: Divine Flashes*. Çeviri: William C. Chittick, Peter Lamborn Wilson. New York: Paulist Press, 1971. [*Lemaât –Aşk Metafizikî*, çev. Ercan Alkan, İstanbul: Hayykitap, 2012.]
- İrâkî, Fahreddin. *Lemaât*. Tahkik: Cevâd Nûrbahş. Tahran: İntişârât-ı Hankâh-ı Ni'metullâhî, 1353/1974.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Ravzatu'l-muhibbin*. Halep, 1397/1977. [*Sevenlerin Bahçesi –Aşka ve Âşıklara Dâir*, çev. İbrahim Doğu, İstanbul: Ahsen, 2001; *Aşıklar*, çev. Feyzullah Demirkıran-Savaş Kocabaş, İstanbul: Şule, 2001.]

- İbn Sînâ. "A Treatise on Love by Ibn Sina." Çeviri: Emil L. Fackenheim. *Medieval Studies* 7 (1945): 208-28.
- İbn Sînâ. *el-İlâhiyyât mine's-Şifâ –The Metaphysics of The Healing*. Metin ve çeviri: Michael E. Marmura. Provo, Utah: Brigham Young University Press, 2005. [*Metafizik*, çev. Ömer Türker-Ekrem Demirli, İstanbul: Litera, 2017.]
- İbn Sînâ. *el-İşârât ve't-tenbihât*. Tahkik: Süleyman Dünyâ. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1947. [*İşâretler ve Tenbihler*, çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli, İstanbul: Litera, 2017.]
- İbn Sînâ. *Risâle fi'l-'ışk*. Tahkik: Hüseyin es-Siddik, Râviye Câmûs. Dimeşk: Dâr-ru'l-Fikr, 2005. [*Aşkın Mâhiyeti Hakkında*, çev. Ahmet Ateş, İstanbul: Büyüyenay, 2017.]
- İbnü'd-Debbâğ. *Kitâb Meşâriku envâri'l-kulûb ve mefâtihi esrâri'l-guyûb*. Tahkik: Hellmut Ritter. Beyrut: Dârü Sâdır, 1959.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*. 4 cilt. Kâhire: 1911. [*Fütûhât-ı Mekkiyye I-XVIII*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera, 2017.]
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Traite de l'amour*. Çeviri: Maurice Gloton. Paris: Albin Michel, 1986.
- İbnü'l-Fârîz. *Diwan*. Çeviri: Th. Emil Homerin as 'Umar Ibn al-Farid: *Sufi Verse, Sainly Life*. Mahwah, N.J. : Paulist Press, 2001.
- İhvânü's-safâ. *Resâil İhvânü's-safâ*. 4 cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1957. [*İhvân-ı Safâ Risâleleri I-V*, çev. Heyet, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.]
- Karamustafa, Ahmet T. *Sufism: The Formative Period*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. [*Tasavvufun Oluşumu*, çev. Nagihan Doğan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.]
- Keeler, Annabel. *Sufi Hermeneutics: The Qur'an Commentary of Rashid al-Din Maybudi*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Tahkik: Abdülhalim Mahmud, Taha Abdülbâki Sürûr. Kahire, 1960. [*Doğuş Devrinde Tasavvuf – Taarruf*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2013.]
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. *The Doctrine of the Sufis*. Çeviri: A. J. Arberry. Lahore: Sh. Muhammad Ashraf, 1966.
- Knysh, Alexander. *Islamic Mysticism: A Short History*. Leiden: Brill, 2000. [*Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu, İstanbul, 2011.]
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım. *Al-Qushayri's Epistle on Sufism*. Çeviri: Alexander D. Knysh. Reading, U.K.: Garnet, 2007.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım. *er-Risâle*. Tahkik: Abdülhalim Mahmud, Mahmud ib-nü's-Şerif. Kâhire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, 1972-74. [*Tasavvuf İlmîne Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2014.]
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım. *Letâifü'l-işârât*. Tahkik: İbrâhim Besyuni. 6 cilt. Kâhire: Dârü'l-Kâribi'l-Arabî li'l-tıbaa ve'n-neşr, (1971). [*Letâifü'l-işârât I-VI*, çev. Mehmet Yalar, İstanbul: İlkharf, 2013.]
- Landolt, Hermann. "Walaya." *Encyclopedia of Religion*. New York: MacMillan, 1987.

- Laugier de Beaurecueil, Serge de. *Khwadja 'Abdullah Ansari (396-481 H.1006-1089): Mystique hanbalite*. Beirut: Institut de Lettres Orientales, 1965.
- Lewis, Franklin. *Rumi: Past and Present, East and West*. Oxford: Oneworld, 2000. [*Mevlânâ –Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, çev. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul: Kaba1c1, 2010.]
- Lewisohn, Leonard, ed. *'Attar and the Persian Sufi Tradition: The Art of Spiritual Flight*. London: Tauris, 2006.
- Lewisohn, Leonard, ed. *Hafiz and the Religion of Love in Classical Persian Poetry*. London: Tauris, 2010.
- Lewisohn, Leonard, ed. *The Heritage of Sufism: Classical Persian Sufism from its Origins to Rumi (700-1300)*. Oxford: Oneworld, 1999.
- Lumbard, Joseph Edward Barbour. "Ahmad al-Ghazali and the Metaphysics of Love." Doktora Tezi, Yale University, 2003.
- Lumbard, Joseph Edward Barbour. "From Hubb to 'Ishq: The Development of Love in Early Sufism." *Journal of Islamic Studies* 18 (2007): 345-85.
- Mekki, Ebû Tâlib. *Kûtu'l-kulûb*. 2 cilt. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961. [*Kûtu'l-kulûb –Kalplerin Aziğı I-IV*, çev. Dilâver Selvi, İstanbul: Semerkand, 2011.]
- Meybudî, Reşidüddin. *Keşfü'l-esrâr ve uddetü'l-ebrâr*. Tahkik: Ali Asgar Hikmat. 10 cilt. Tahran: Dânişgâh, 1331-39/1952-60.
- Morris, James. "Ibn 'Arabi's 'Short Course' on Love." *Journal of the Muhyiddin ibn 'Arabi Society* 50 (2011): 1-22.
- Murata, Sachiko. *The Tao of Islam: A Sourcebook on Gender Relationships in Islamic Thought*. Albany: State University of New York Press, 1992.
- Müceddidî, Câvid. *Rumi's Teachings on Friendship with God and Early Sufi Theories*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Rawan Farhadi, A. G. *Abdullah Ansari of Herat (1006-1089 CE): An Early Sufi Master*. Richmond, U.K.: Curzon Press, 1996.
- Ritter, Hellmut. *The Ocean of the Soul: Man, the World, and God in the Stories of Farid al-Din 'Attar*. Çeviri: John O'Kane, Bernt Radtke. Leiden: Brill, 2003.
- Rosenthal, Franz. *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*. Leiden: Brill, 1970. [*Bilginin Zaferi –İslâm Düşüncesinde Bilgi Kavramı*, çev. Lami Güngören, İstanbul: 2004.]
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *Küllîyyât-ı Şems yâ Divân-ı Kebîr*. Tahkik: Bediüzzamân Furuzânfer. 10 cilt. Tahran: Dânişgâh, 1336-1346/1957-1967. [*Divân-ı Kebîr I-VIII*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2015.]
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *Mecâlis-i Seb'a*. Tahkik: Tevfik H. Sübhânî. Tahran: İntişârât-ı Kayhan, 1379/2000. [*Mecâlis-i Seb'a –Yedi Meclis*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılâp, 2010.]
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin. *The Mathnawi*. Edited by R. A. Nicholson. 8 cilt. London: Luzac, 1925-40. [*Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırılancık, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.]

- Schimmel, Annemarie. *And Muhammad Is His Messenger: The Veneration of the Prophet in Islamic Piety*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985. [Ve Hz. Muhammed (s.a.v.) O'nun Peygamberidir –Peygambere İslâm İnancında Gösterilen Hürmet, çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu, İstanbul: Profil, 2007; Ve Muhammed O'nun Elçisidir: İslâm Dindarlığında Peygamber Saygısı, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı, 2011.]
- Schimmel, Annemarie. *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. [İslâm'ın Mistik Boyutları, çev. Ergün Kocabıyık, İstanbul: Alfa, 2018.]
- Sem'ânî, Ahmed. *Ravhu'l-ervâh fî şerhi esmâi'l-meliki'l-fettâh*. Tahkik: Necib Mâyîl Herevî. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmi vü Ferhengî, 1368/1989.
- Senâî Gaznevî, Ebu'l-Mecd. *Divân*. Tahkik: Müderris Razavî. Tahran: İbn Sina, 1341/1962.
- Senâî Gaznevî, Ebu'l-Mecd. *Hadikatü'l-hakika ve şeriatü't-tarika*. Tahkik: Mer-yem Hüseyinî. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâh, 1382/2003.
- Smith, Wilfred Cantwell. *The Meaning and End of Religion*. Minneapolis: Fortress Press, 1990.
- Sühreverdi, Şihâbüddîn. *Fi hakikati'l-'ışk –On the Reality of Love. In The Philosophical Allegories and Mystical Treatises*, translated by Wheeler Thackston, 58-76. Costa Mesa, Calif.: Mazda, 1999.
- Takeshita, Masataka. "Continuity and Change in the Tradition of Shirazi Love Mysticism: A Comparison between Daylami's *Atf al-Alif* and Ruzbihan Baqli's *Abhar al-Ashiqin*." *Orient* 23 (1987): 113-31.
- Wolfson, Harry. *The Philosophy of the Kalam*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976. [Kelam Felsefeleri: Müslüman-Hıristiyan-Yahudi Kelâmı, çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi, 2001.]

ÂYET DİZİNİ

A

Ahkâf 46/9 315
 Ahzâb 33/4 299
 Ahzâb 33/11 411
 Ahzâb 33/21 201
 Ahzâb 33/23 303
 Ahzâb 33/28 239
 Ahzâb 33/29 239
 Ahzâb 33/33 186, 417
 Ahzâb 33/43 104, 409
 Ahzâb 33/44 505
 Ahzâb 33/46 202
 Ahzâb 33/54 219
 Ahzâb 33/71 363
 Ahzâb 33/72 92, 95, 97, 107, 108, 114,
 115, 116, 121, 134, 162, 407, 427, 462
 A'lâ 87/16 179
 A'lâ 87/17 179
 Alak 96/19 329
 Âl-i İmrân 3/7 271
 Âl-i İmrân 3/8 144
 Âl-i İmrân 3/15 225
 Âl-i İmrân 3/18 104, 105, 121, 207, 330
 Âl-i İmrân 3/19 253
 Âl-i İmrân 3/28 394
 Âl-i İmrân 3/30 200
 Âl-i İmrân 3/31 50, 77, 85, 198, 204,
 216, 248, 256, 258, 306, 316, 345, 351,
 357, 362, 385, 400, 429, 451, 468
 Âl-i İmrân 3/33 98, 104, 106, 114, 118,
 159, 355
 Âl-i İmrân 3/41 304
 Âl-i İmrân 3/48 282
 Âl-i İmrân 3/73 127
 Âl-i İmrân 3/79 263
 Âl-i İmrân 3/83 252
 Âl-i İmrân 3/97 63
 Âl-i İmrân 3/102 139, 279
 Âl-i İmrân 3/104 441
 Âl-i İmrân 3/105 318
 Âl-i İmrân 3/119 394
 Âl-i İmrân 3/120 395

Âl-i İmrân 3/128 135, 453
 Âl-i İmrân 3/130 299
 Âl-i İmrân 3/134 268
 Âl-i İmrân 3/135 366
 Âl-i İmrân 3/159 144
 Âl-i İmrân 3/162 216
 Âl-i İmrân 3/163 216
 Âl-i İmrân 3/185 301
 Âl-i İmrân 3/191 305
 Ankebût 29/2 403, 428
 Ankebût 29/19 314
 Ankebût 29/69 438
 A'râf 7/11 102, 103, 486
 A'râf 7/19 106, 115, 119, 158, 281
 A'râf 7/20 129
 A'râf 7/23 107, 114, 281, 491
 A'râf 7/32 233
 A'râf 7/33 486
 A'râf 7/43 508
 A'râf 7/54 173, 210, 359
 A'râf 7/58 250
 A'râf 7/80 276
 A'râf 7/99 407
 A'râf 7/142 423, 424
 A'râf 7/143 97, 240, 242, 243, 316, 341,
 421, 424, 425, 426, 427
 A'râf 7/144 428
 A'râf 7/145 181
 A'râf 7/156 66, 72, 73, 397
 A'râf 7/172 64, 86, 87, 126, 136, 148,
 154, 268, 381, 408, 413
 A'râf 7/176 400
 A'râf 7/179 87, 166
 A'râf 7/180 257
 A'râf 7/185 155, 499
 A'râf 7/199 144, 268
 A'râf 7/204 486

B

Bakara 2/30 94, 99, 100, 101, 103, 114,
 118, 120, 123, 184, 234, 257, 355, 462,
 485, 499
 Bakara 2/31 104, 123, 134, 154, 282

Bakara 2/33 104, 105
 Bakara 2/34 127, 355, 409
 Bakara 2/36 129, 201, 304, 415
 Bakara 2/38 162, 201, 281, 418
 Bakara 2/40 91, 357
 Bakara 2/54 437
 Bakara 2/57 141
 Bakara 2/60 441
 Bakara 2/68 507
 Bakara 2/69 507
 Bakara 2/71 507
 Bakara 2/89 83
 Bakara 2/112 326
 Bakara 2/114 501
 Bakara 2/121 305
 Bakara 2/122 183
 Bakara 2/127 470
 Bakara 2/131 289
 Bakara 2/137 506
 Bakara 2/138 506, 508
 Bakara 2/144 416
 Bakara 2/148 467
 Bakara 2/152 89, 304, 306, 357
 Bakara 2/154 437
 Bakara 2/163 51, 52, 53
 Bakara 2/165 89, 345, 388, 407, 420
 Bakara 2/177 164, 293
 Bakara 2/178 438
 Bakara 2/185 278
 Bakara 2/186 328
 Bakara 2/189 313
 Bakara 2/190 440
 Bakara 2/195 268
 Bakara 2/200 304, 486
 Bakara 2/215 294
 Bakara 2/218 212
 Bakara 2/222 125, 146, 183, 366
 Bakara 2/223 182
 Bakara 2/233 142
 Bakara 2/245 299
 Bakara 2/255 96, 97, 282
 Bakara 2/257 36, 419, 434
 Bakara 2/260 491
 Bakara 2/261 108
 Bakara 2/273 453
 Bakara 2/280 145, 148
 Bakara 2/284 279
 Beled 90/8 299
 Beled 90/9 299
 Beyyine 98/5 267
 Burûc 85/14 354

C

Câsiye 45/13 298
 Cum'a 62/6 357
 Cum'a 62/8 300

D

Duhân 44/32 108

E

En'âm 6/2 113, 158
 En'âm 6/12 140
 En'âm 6/19 329
 En'âm 6/42 405
 En'âm 6/52 113, 238, 239, 315
 En'âm 6/54 75, 98, 111, 232
 En'âm 6/59 101
 En'âm 6/76 288, 289, 422
 En'âm 6/78 288
 En'âm 6/79 238, 290
 En'am 6/91 486
 En'âm 6/91 205, 276, 330, 499
 En'âm 6/103 137, 447
 En'âm 6/112 178
 En'âm 6/120 260
 En'âm 6/122 301
 En'âm 6/125 273
 En'âm 6/126 317
 En'âm 6/162 411
 Enbiyâ 21/23 310
 Enbiyâ 21/26 97, 124, 297
 Enbiyâ 21/37 158
 Enbiyâ 21/69 81
 Enbiyâ 21/80 282
 Enbiyâ 21/83 224, 421
 Enbiyâ 21/90 314
 Enbiyâ 21/101 76, 266, 366
 Enbiyâ 21/107 66, 73, 140, 202, 262
 Enfâl 8/4 218
 Enfâl 8/17 88, 262, 318, 321, 327, 407,
 433, 497, 501, 502
 Enfâl 8/24 171, 174, 238, 241
 Enfâl 8/34 393
 Enfâl 8/37 116
 Enfâl 8/41 182
 Enfâl 8/67 213
 Enfâl 8/179 314
 Enfâl 8/180 314

F

Fâtır 35/1 160, 229
 Fâtır 35/2 287
 Fâtır 35/10 250, 316

- Fâtır 35/12 219, 313
 Fâtır 35/15 136, 453
 Fâtır 35/32 305
 Fâtır 35/34 218
 Fâtiha 1/1 66
 Fâtiha 1/2 267
 Fâtiha 1/5 251, 267
 Fâtiha 1/6 236
 Fecr 89/28 268, 465
 Fetih 48/4 270
 Fetih 48/26 131
 Fetih 48/29 66
 Furkân 25/23 144, 145, 234, 406
 Furkân 25/26 234
 Furkân 25/43 347, 469
 Furkân 25/45 243, 324
 Furkân 25/58 300
 Furkân 25/70 123
 Fussilet 41/1 74
 Fussilet 41/6 137
 Fussilet 41/30 92, 221
 Fussilet 41/31 102, 434
 Fussilet 41/37 486
 Fussilet 41/46 155
 Fussilet 41/53 155
H
 Hac 22/1 309
 Hac 22/73 410
 Hac 22/74 137, 323
 Hac 22/78 120, 178, 278, 279
 Hadid 57/3 372, 497
 Hadid 57/4 65, 270, 329, 372, 404, 443, 447
 Hadid 57/12 340
 Hadid 57/20 190
 Hâkka 69/17 173
 Hâkka 69/20 490
 Hâkka 69/51 290
 Haşr 59/2 478, 486
 Haşr 59/7 204, 249
 Haşr 59/8 453, 455
 Haşr 59/18 279
 Haşr 59/21 93
 Haşr 59/24 257
 Hicr 15/3 178
 Hicr 15/9 115
 Hicr 15/26 95, 98, 106, 111, 117, 136
 Hicr 15/29 90, 157, 158, 159, 162, 167, 172, 355, 374, 501
 Hicr 15/34 115
 Hicr 15/42 52
 Hicr 15/49 121, 366
 Hicr 15/72 302
 Hucurât 49/7 88, 262, 506
 Hucurât 49/10 396
 Hucurât 49/13 396
 Hûd 11/61 327
 Hûd 11/69 472
 Hûd 11/79 412
 Hûd 11/88 231
 Hûd 11/119 111
 Hûd 11/123 340
 Hûmeze 104/5-6 360
İ
 İbrâhîm 14/5 74, 86
 İbrâhîm 14/24 108, 116, 250, 297
 İbrâhîm 14/25 108
 İbrâhîm 14/27 242
 İbrâhîm 14/34 117
 İbrâhîm 14/35 469, 470
 İhlâs 112/3 76, 131, 207
 İhlâs 112/4 207
 İnfitâr 82/10 270
 İnfitâr 82/13 64
 İnsân 76/1 70
 İnsân 76/20 362
 İnsân 76/21 70, 173
 İnsân 76/25 303
 İnsân 76/30 377
 İnşikâk 84/6 202
 İnşikâk 84/19 236, 315
 İnşirâh 94/1 78
 İsrâ 17/1 240, 242, 245, 302
 İsrâ 17/8 163
 İsrâ 17/18 239
 İsrâ 17/19 214, 239
 İsrâ 17/37 428
 İsrâ 17/57 217
 İsrâ 17/61 117
 İsrâ 17/67 66
 İsrâ 17/70 88, 93, 108, 120, 173, 192
 İsrâ 17/81 510
 İsrâ 17/83 266
 İsrâ 17/84 119, 143
 İsrâ 17/85 190
 İsrâ 17/107 58, 283
K
 Kadr 97/3 240
 Kâf 50/16 270, 277, 329, 435
 Kâf 50/29 74

- Kâf 50/30 86
 Kâf 50/37 241, 304, 324
 Kalem 68/4 67, 259, 262
 Kamer 54/49 67
 Kamer 54/54 279
 Kamer 54/55 167, 184, 189, 279, 446
 Kasas 28/15 127
 Kasas 28/23 325
 Kasas 28/29 424
 Kasas 28/30 485
 Kasas 28/50 179
 Kasas 28/70 481
 Kasas 28/81 110
 Kasas 28/83 184
 Kasas 28/85 317
 Kasas 28/88 319, 405
 Kehf 18/14 316
 Kehf 18/22 400
 Kehf 18/24 304
 Kehf 18/28 239
 Kehf 18/46 338
 Kehf 18/62 423
 Kehf 18/65 273, 282, 283
 Kiyâmet 75/22 447
 Kiyâmet 75/22-23 110, 164, 190, 362
L
 Lokmân 31/20 260
M
 Máide 5/1 119, 242
 Máide 5/3 120, 218
 Máide 5/6 106
 Máide 5/20 484
 Máide 5/35 273, 499
 Máide 5/45 437
 Máide 5/48 272
 Máide 5/54 12, 49, 54, 64, 73, 76, 89,
 98, 102, 106, 108, 123, 148, 190, 248,
 256, 298, 345, 351, 354, 356, 358, 359,
 365, 374, 376, 382, 383, 387, 388, 407,
 419, 506
 Máide 5/73 292
 Máide 5/83 287
 Máide 5/105 181
 Máide 5/109 139, 177
 Máide 5/119 89, 164, 262, 357
 Mâûn 107/1 252
 Meâric 70/19 456
 Meryem 19/30 242, 473
 Meryem 19/52 236, 316, 425
 Meryem 19/64 244
 Meryem 19/93 47
 Meryem 19/96 354
 Muhammed 47/11 434
 Muhammed 47/19 283
 Muhammed 47/38 189, 235, 453, 463,
 481
 Mutaaffîn 83/20 331
 Mutaaffîn 83/21 331
 Mücâdele 58/22 90, 108, 164, 382
 Müddessir 74/1 327, 431
 Müddessir 74/28 353
 Müddessir 74/29 353
 Mülk 67/1 190
 Mülk 67/5 461
 Mü'mimûn 23/80 301
 Mü'mimûn 23/115 428
 Mü'min 40/7 160
 Mü'min 40/13 236
 Mü'min 40/16 64, 110, 126, 381, 413,
 482, 502
 Mü'min 40/41 395
 Mü'min 40/60 304
 Mü'min 40/64 192, 257, 363
 Mü'min 40/67 110
 Mü'minûn 23/12 106
 Mü'minûn 23/14 257
 Mü'minûn 23/62 278
 Mü'minûn, 23/62 431
 Mü'minûn 23/96 265
 Mü'minûn 23/115 59
 Münâfîkûn 63/8 104
 Mürselât 77/20 136
 Müzzemmil 73/1 431
 Müzzemmil 73/5 430
 Müzzemmil 73/8 303, 442, 486
 Müzzemmil 73/9 486
N
 Nahl 16/40 64
 Nahl 16/43 273
 Nahl 16/66 363
 Nahl 16/70 507
 Nahl 16/71 192
 Nahl 16/83 186
 Nahl 16/97 460
 Nahl 16/110 214
 Nahl 16/114 260
 Nahl 16/125 255
 Nahl 16/128 269, 398
 Nâziât 79/24 185
 Nâziât 79/40 347
 Nâziât 79/40-41 165, 178, 225

Nebe' 78/13 254
 Necm 53/1 347
 Necm 53/3 262
 Necm 53/6 200
 Necm 53/7 200
 Necm 53/8 79, 179, 200, 316, 322
 Necm 53/9 79, 176, 200, 201, 322
 Necm 53/10 200, 245
 Necm 53/11 382
 Necm 53/14 420
 Necm 53/17 199, 200, 204, 240, 289,
 373
 Necm 53/18 289
 Necm 53/42 70, 296, 393, 420
 Neml 27/15 248, 284
 Neml 27/44 117
 Neml 27/59 217
 Neml 27/93 287
 Nisâ 4/3 183
 Nisâ 4/28 121
 Nisâ 4/32 186
 Nisâ 4/36 209, 269, 270
 Nisâ 4/78 127
 Nisâ 4/80 506
 Nisâ 4/100 213
 Nisâ 4/113 282, 409
 Nisâ 4/114 395, 396
 Nisâ 4/125 289, 320
 Nisâ 4/126 173
 Nisâ 4/136 276
 Nisâ 4/162 273
 Nisâ 4/165 97
 Nûh 71/14 192
 Nûh 71/25 110
 Nûr 24/2 62
 Nûr 24/3 381
 Nûr 24/11 471
 Nûr 24/21 189
 Nûr 24/22 144
 Nûr 24/31 469
 Nûr 24/35 253, 254, 311, 339
 Nûr 24/40 55
 Nûr 24/55 273

R

Ra'd 13/28 442
 Ra'd 13/39 220, 310
 Rahmân 55/1-4 282
 Rahmân 55/3 255
 Rahmân 55/4 165, 255
 Rahmân 55/14 106
 Rahmân 55/26 319

Rahmân 55/27 319
 Rahmân 55/29 57, 293
 Rahmân 55/60 93
 Rahmân 55/70 230
 Rûm 30/21 65, 183
 Rûm 30/30 240

S-Ş

Sâd 38/6 184
 Sâd 38/30 366
 Sâd 38/33 498
 Sâd 38/35 179
 Sâd 38/41 366
 Sâd 38/44 224
 Sâd 38/45 366
 Sâd 38/75 111, 134, 355
 Sâd 38/76 105, 107, 110, 184
 Sâd 38/78 134, 409
 Sâd 38/85 409
 Sâffâr 37/11 106, 111
 Sâffâr 37/99 289
 Sâffâr 37/164 217, 221, 222
 Sâffâr 37/165 107
 Sâffâr 37/166 107
 Sâffâr 37/171 75, 366
 Sebe' 34/3 104
 Sebe' 34/14 300
 Secde 32/2 80
 Secde 32/7 267
 Secde 32/13 297
 Secde 32/17 378
 Şems 91/7-10 157
 Şems 91/8 192
 Şuarâ 26/3 326
 Şuarâ 26/77 225, 288, 320, 422
 Şuarâ 26/78 320
 Şuarâ 26/109 294
 Şuarâ 26/217 77
 Şuarâ 26/218 190
 Şûrâ 42/11 43, 56, 131, 446
 Şûrâ 42/13 249
 Şûrâ 42/19 54, 186
 Şûrâ 42/20 239
 Şûrâ 42/25 266
 Şûrâ 42/26 446
 Şûrâ 42/28 311
 Şûrâ 42/52 172

T

Tâhâ 20/5 173
 Tâhâ 20/7 191
 Tâhâ 20/12 200

Tâhâ 20/14 140, 485
 Tâhâ 20/18 485
 Tâhâ 20/25 320
 Tâhâ 20/26 320
 Tâhâ 20/32 105, 424
 Tâhâ 20/39 388, 425
 Tâhâ 20/41 212, 354, 425
 Tâhâ 20/55 159
 Tâhâ 20/73 320, 329
 Tâhâ 20/82 117
 Tâhâ 20/98 76
 Tâhâ 20/110 138, 284
 Tâhâ 20/114 447
 Tâhâ 20/115 91, 115, 167, 258, 281, 303,
 371, 418
 Tâhâ 20/121 91, 98, 106, 115, 117, 118,
 159, 162, 418, 483
 Tâhâ 20/122 95, 98, 118
 Tahrîm 66/6 97, 298
 Tahrîm 66/8 340
 Talâk 65/1 408
 Tegâbun 64/16 138
 Tekâsür 102/5-7 290
 Tekvîr 81/1 254
 Tevbe 9/25 185
 Tevbe 9/30 473
 Tevbe 9/72 225
 Tevbe 9/108 183
 Tevbe 9/111 91, 170
 Tevbe 9/112 117, 146, 499
 Tevbe 9/118 146
 Tevbe 9/128 66, 67
 Tîn 95/4 192, 201, 257, 259
 Tûr 52/2 70
 Tûr 52/48 429, 447

V

Vâkıa 56/1 392
 Vâkıa 56/2 392
 Vâkıa 56/30 412
 Vâkıa 56/31 412
 Vâkıa 56/95 290

Y

Yâsîn 36/31 173
 Yâsîn 36/60 91
 Yâsîn 36/82 47, 193, 237
 Yûnus 10/2 381
 Yûnus 10/4 141
 Yûnus 10/7 296
 Yûnus 10/10 218
 Yûnus 10/14 484

Yûnus 10/22 239
 Yûnus 10/25 61
 Yûnus 10/47 48
 Yûnus 10/58 127, 266
 Yûnus 10/105 241
 Yûsuf 12/20 261
 Yûsuf 12/21 261
 Yûsuf 12/30 382
 Yûsuf 12/31 261
 Yûsuf 12/52 312
 Yûsuf 12/53 178, 180, 312
 Yûsuf 12/76 271
 Yûsuf 12/94 368
 Yûsuf 12/95 369
 Yûsuf 12/101 180, 434
 Yûsuf 12/108 255

Z

Zâriyât 51/21 155
 Zâriyât 51/49 56
 Zâriyât 51/50 56
 Zuhruf 43/18 114
 Zuhruf 43/67 393
 Zuhruf 43/71 339
 Zümer 39/3 391
 Zümer 39/6 60
 Zümer 39/9 283, 295
 Zümer 39/22 254, 382
 Zümer 39/30 302
 Zümer 39/53 54, 123, 124, 140, 266,
 366, 408, 473
 Zümer 39/69 288
 Zümer 39/74 218

GENEL DİZİN

A

abdest 366

Abdullah Ensâri 25, 26, 27, 28, 35, 52,
68, 70, 74, 75, 87, 88, 130, 146, 166,
175, 179, 185, 186, 190, 207, 210, 211,
212, 215, 216, 220, 222, 227, 229, 231,
232, 233, 238, 242, 262, 264, 266,
277, 284, 287, 294, 296, 301, 304, 305,
306, 311, 312, 314, 315, 317, 319, 321,
324, 325, 326, 328, 351, 356, 360, 363,
370, 383, 386, 397, 398, 404, 411, 412,
423, 426, 427, 439, 440, 444, 454,
462, 463, 465, 466, 467, 469, 474, 475,
495, 500, 503, 506, 509

Abdullah ibn Abdülmuttalib 262

Abdullah ibn Mes'ud 76

Abdullah ibn Muhammed eş-Şa'rânî er-
Râzî 475

âbidler 147, 240, 293, 296, 369, 499

adâvet 348

adem 54, 63, 373

Âdem (Hz.) 60, 64, 76, 78, 79, 81, 83,
84, 85, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98,
100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108,
110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 121,
123, 128, 129, 130, 131, 134, 154, 157,
158, 160, 162, 163, 165, 167, 168, 183,
193, 199, 201, 213, 223, 234, 247, 249,
257, 280, 281, 282, 303, 315, 354, 355,
372, 378, 405, 411, 413, 415, 418, 420,
432, 454, 456, 467, 471, 474, 482, 483,
497, 499, 500

ağyâr 174, 226, 268, 280, 380, 422, 478,
479, 482, 486, 489, 491, 501, 508

âhiret 69, 124, 176, 179, 184, 190, 213,
230, 239, 279, 299, 314, 339, 363, 380,
410, 414, 463, 469

ahlâk 46, 107, 198, 204, 256, 257, 258,
262, 264, 274, 308, 389, 405, 507

ahlâk bilimi 258

ahlâkî buyruk 47, 197, 198

ahmaklık 442

Ahmed Sirhindi 275

alâka 209, 213, 241, 242, 320, 325, 329,
378, 380, 382, 390, 393, 398, 411, 422

Ali (Hz.) 172, 248, 285, 421

Ali ibn İbrâhîm el-Husri 510

âlimler 128, 137, 138, 203, 207, 208,
241, 274, 281, 283, 291, 429, 476, 499,
510

Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak 259,
262, 264, 267, 270, 274, 362, 393, 405,
507, 509

Altın Buzağı 437

Amr ibn Ma'dikerib 94

Amr ibn Osman el-Mekki 191

antropomorfizm 41

Arafat vakfesi 184

arbede 113, 425

ârifler 72, 139, 140, 205, 208, 211, 213,
238, 240, 241, 251, 260, 267, 274, 281,
283, 284, 286, 288, 291, 293, 294,
295, 296, 298, 310, 313, 328, 330,
360, 362, 385, 406, 426, 440, 454,
488, 499, 501

Aristo 78, 340, 389

Ashâb-ı Khef 97, 400

Âsiye (Hz.) 473

aşkın şeriatı 364, 407, 437, 439

Attâr 17, 27, 30, 221

Avesta 35

Ayaz 147

Ayşe (Hz.) 243, 262, 303, 428, 470, 472,
473, 500

azap 72, 297, 385, 446

Âzer 291, 472

Azîm ismi 57

Azrâil 161, 355

B

Bâki ismi 319

Bâsıt ismi 310

bast 60, 87, 310, 313, 314, 315, 492, 493

Bâyezid-i Bistâmî 174, 181, 214, 216,
286, 306, 377, 469, 501
bekâ 107, 108, 138, 193, 212, 243, 258,
314, 319, 320, 321, 325, 328, 380, 414,
460, 492
Bel'am ibn Bâûrâ 97, 187, 400
belâ 93, 117, 218, 224, 291, 385, 404,
412, 413, 415, 417, 421, 431, 438, 444,
446, 447, 448, 468, 475, 493, 495
besmele 66, 252
bid'at 180, 206, 221, 270, 303, 382
Bû Ali Siyâh 395
Budizm 319
Burâk 85, 368, 434, 481
Büseyna 479
büyük cihâd 178, 181, 300

C-Ç

Câfer ibn Ebî Tâlib 498
Câfer-i Sâdık 119, 200, 330, 470
Cebrâil 80, 85, 102, 121, 149, 161, 163,
167, 216, 230, 243, 249, 267, 280, 288,
355, 417, 418, 431, 436, 453, 498
Cebrâil hadisi 42, 216, 249, 250, 252,
267, 268, 322, 329, 478
cefâ 68, 71, 91, 117, 119, 142, 143, 266,
400, 478
cehâlet 71, 106, 115, 300, 302, 303, 381,
474
Celil ismi 406
cem' 60, 69, 80, 89, 205, 207, 208, 211,
221, 230, 275, 289, 291, 311, 316, 317,
318, 324, 370, 399, 426, 434, 488, 509
Cemil ismi 406
cenâze namâzı 263, 454
cezbe 236, 237, 238, 240, 241, 245, 254,
264, 316, 322, 367, 368, 382
civanmertler 30, 99, 109, 178, 179, 184,
214, 239, 254, 260, 265, 267, 277,
284, 301, 326, 328, 395, 438, 440,
454, 505
Cüneyd-i Bağdâdî 216, 252, 274, 284,
326, 502
cünûn-ı ilâhî 34, 369
Çin gelenekleri 47, 154, 165, 198

D

dalâlet 127, 128, 132, 303
Dante 11, 85
Dâvud (Hz.) 59, 117, 174, 248, 302, 356,
435, 446, 452, 504
dehşet 60, 87, 310, 323, 481

didâr 132, 140, 190, 212, 352, 360, 377,
426, 432, 434, 441, 510
diyet 437, 439, 440

E

ebed 57, 74, 377, 496
ebedi kelime 47, 54
ebrâr 64, 354, 357, 380
Ebû Abdullah Kureşî 330
Ebû Ali Dekkâk 213, 246, 331, 354, 480
Ebû Ali Hüseyin ibn Muhammed ibn'ül-
Kâtib 463
Ebû Bekir (Hz.) 55, 393
Ebû Bekir el-Kettânî 215, 216
Ebû Bekir Verrâk 478
Ebû Cehil 100, 133, 159, 253, 396, 413,
430
Ebû Hamza Horasânî 502
Ebû Hüreyre 227, 500
Ebû İdris Havlânî 394
Ebû Leheb 133, 396
Ebû Mansûr Abbâdî 30, 386, 389, 392
Ebû Tâlib el-Mekki 31, 323
Ebû Ubeyd el-Busrî 215, 471
Ebû Yâkub Nehrecûrî 239, 474
Ebû Zer el-Gifârî 430
Ebu'l-Abbas es-Seyyârî 503
Ebu'l-Hasan Bunân 264
Ebu'l-Hasan ed-Deylemî 31, 336
Ebu'l-Hasan Harakânî 187, 302, 331
Ebu'l-Huzeyl 47
Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî 274
Ebu'l-Kâsım Gurregânî 264
Ebu'l-Kâsım Müzekkir 291
Ebu'l-Kâsım Nasrâbâdî 171, 355
edeb 71, 240, 289, 362, 471
edepsizlik 276
ehl-i beyt 186, 358, 417, 448
ehl-i sünnet 133
Elest ahdi 85, 88, 89, 90, 163, 268, 411,
413, 481
emânet 85, 92, 93, 94, 95, 107, 117, 190,
191, 257, 378, 407, 462
ene'l-Hak 361
Enes ibn Mâlik 500
Esmâ bint Umeyy 498
Eş'ab-ı Tamînâ' 291
Eş'arilik 134, 197
etik 256, 258
exitus 197
Eyyüb (Hz.) 224, 366, 421, 504

ezel 57, 74, 377, 496

ezeli sevgi 75

F

Fahreddin Irâkî 20, 35

Fahreddin Râzî 44

fâkihler 203, 227, 257, 266, 271, 303,
384, 429

fakr 114, 188, 189, 217, 221, 244, 245,
274, 350, 451, 455, 458, 462, 465, 482

Fârâbî 336

fark 60, 80, 205, 221, 275, 311, 315, 316,
317, 318, 370, 426, 434, 488

Fâtımatü'z-Zehrâ 417

felsefe 41, 45, 46, 283, 286, 336

fenâ 73, 107, 108, 138, 175, 193, 206,
207, 212, 215, 243, 258, 281, 284, 314,
318, 319, 320, 321, 325, 361, 374, 380,
382, 383, 387, 452, 457, 460, 488, 492,
493, 497, 503, 504

ferâset 254, 273, 379, 472

Fettâh ismi 460

feyiz 116, 339

fıtrat 80, 82, 116, 257, 285, 506

filozoflar 46, 79, 128, 138, 151, 152, 153,
158, 177, 198, 256, 258, 262, 282, 290,
335, 342, 389

Firavun 77, 100, 110, 133, 159, 161, 179,
185, 413, 424, 448, 474

Firdevsî 19

fiziksel ölüm 436

fuâd 382

Fudayl ibn İyâz 367

fütûh 90, 275, 287, 301, 321, 495

G

gâflet 126, 181, 185, 192, 205, 220, 358,
381

Gafûr ismi 354

Ganî ismi 58, 189

gark 73, 206, 211, 213, 230, 321, 325,
328, 490

gaybet 60, 76, 277, 314, 370

gayret 94, 176, 245, 306, 365, 379, 380,
466, 467, 477, 479, 480, 485, 486, 489,
502

Gayûr ismi 466, 471, 486

Gazneli Mahmud 147

Gazzâlî, Ahmed 12, 29, 30, 32, 358, 364,
371, 377, 457, 458, 488, 489, 493

Gazzâlî, Muhammed 13, 29, 31, 41, 153,
159, 162, 205, 262, 273, 351, 487, 489

gizli hazine 42, 59, 60, 64, 370, 456,
457, 496

gnosis 285

gurbet 118, 215, 277, 278

gusûl 381

H

habbetü'l-kalb 346, 367

habîb 36, 78, 200, 253, 320, 350, 357,
387, 391

Hâdî ismi 127

Hâfız ismi 379

Hâfız-ı Şîrâzî 11, 17, 23

hakikat-i Muhammediyye 79

Hakîm ismi 62

halife 84, 85, 99, 103, 234, 273, 474, 478

halil 159, 289, 320, 357, 387, 391

Hallâc 284, 361, 468

Hâmân 159, 179

Hamid ismi 267

Hanbelîler 27

Hâriciler 301

Hâris el-Muhâsibî 355

Hârun (Hz.) 105, 424

Hatice (Hz.) 431

Havâril 252

havf 72, 121, 217, 220, 221, 223, 301,
308, 309, 313, 359, 411

Havvâ (Hz.) 83, 84, 114, 118, 129, 213,
303, 411, 500

hayâ 305, 478

hayâl âlemi 378, 379

hayret 60, 88, 89, 94, 126, 165, 192,
211, 221, 346, 352, 353, 385, 407, 440,
445, 454

Hendek Savaşı 411

hestî 274, 398, 414

hevâ 34, 179, 180, 225, 265, 346, 347,
382, 384, 385, 387, 469, 501

heybet 87, 100, 102, 200, 254, 288, 308,
313, 314, 379, 477, 502

heyûlâ 138, 339

Hıristiyanlık 13, 36, 67, 83, 251, 473,
506, 508

Hızır (Hz.) 216, 282, 302, 423

hicret 212, 213, 214, 396, 399, 453

hidâyet 46, 50, 55, 61, 70, 72, 84, 127,
128, 132, 202, 259, 382

hikmet 46, 62, 64, 75, 147, 154, 166,
172, 242, 255, 338, 339, 455

himmet 60, 81, 93, 117, 130, 156, 182,
204, 205, 213, 229, 231, 233, 244, 245,

263, 290, 293, 299, 321, 338, 353, 367,
381, 383, 395, 442, 501, 508, 509
Hint gelenekleri 47, 152, 154, 198
Hira 87, 430, 431
hullet 81, 289, 366, 387, 388, 391, 422,
454, 470, 472
Huneyn 185
hurûf-ı mukattaa 74, 328
Huzeyfe ibnü'l-Yemân 379
huzûr 60, 69, 77, 305, 314, 370
Hücvîrî 30, 190, 350, 351
Hüdhüd 146
hüviyet 254
İ
İbâhiyye 301, 317
ibâre 211, 320, 325, 328, 329, 370, 372,
380, 391, 492
İblis 77, 84, 95, 105, 107, 110, 115, 117,
119, 125, 128, 129, 134, 158, 167, 180,
183, 184, 185, 303, 330, 409, 487
İbn Abbâs 498, 500
İbn Atâ 261, 356, 405, 470
İbn Hafif Şirâzî 185
İbn Kayyim el-Cevziyye 28, 34
İbn Sînâ 21, 24, 30, 32, 151, 162, 198,
298, 340, 341, 344, 389
İbn Teymiyye 28
İbnü'l-Arabî 20, 21, 32, 41, 42, 44, 54,
59, 71, 72, 77, 197, 198, 222, 242, 275,
287, 312, 467
İbnü'l-Fârîz 17, 30
İbrâhim (Hz.) 81, 100, 159, 180, 199,
223, 225, 238, 245, 252, 280, 288, 289,
320, 321, 357, 361, 366, 387, 413, 420,
421, 422, 446, 454, 470, 472
İbrâhim ibn Şeybân 303
İbrâhimî gelenekler 47
İdrîs (Hz.) 81, 301
ihlâs 119, 184, 218, 220, 232, 250, 251,
254, 268, 271, 274, 290, 303, 391, 455
ihsân 42, 65, 93, 216, 249, 250, 254,
266, 267, 268, 269, 322, 329, 351, 478
İhvân-ı Safâ 21, 24, 30, 59, 337, 340, 389
ikilik 88, 230, 241, 318, 327, 488, 492,
493, 494, 495, 500
iksir 98, 462, 504, 507, 509
ilâh-ı mu'tekad 467
ilâhî isimler 45, 55, 58, 59, 60, 113, 198,
257, 263, 308, 310, 312, 406, 445
ilhâmî ilim 283

ilim 55, 75, 79, 89, 104, 121, 134, 156,
166, 172, 210, 216, 228, 248, 273, 281,
282, 283, 284, 285, 287, 301, 348, 376,
379, 382, 449, 463, 475
ilmü'n-nefs 151
inbisât 92, 97, 102, 314
İncil 13, 65, 419
indiyyet 68, 69, 167, 254
inkisâr 140, 173, 311, 328, 434
insân-ı kâmil 242
irâde 47, 75, 132, 134, 138, 182, 221,
237, 238, 274, 295, 348, 467, 510
irâdî ölüm 300
irfân 285, 286
Îsâ (Hz.) 12, 65, 100, 159, 199, 242, 249,
252, 282, 394, 419, 442, 473
isbât 87, 219, 221, 258, 275, 310, 319,
321, 361, 374, 413, 465, 476, 480
İshâk (Hz.) 366
İsmâil (Hz.) 472
İsrâfil 102, 112, 161, 163, 355, 482
İsrâiloğulları 81, 105, 142, 180, 240,
424, 438, 507
istidlâl 211, 239, 276, 288, 488
istiğrâk 362, 391, 460
istihlâk 325, 403, 460, 504
istikâmet 236, 254, 271, 316, 432, 468,
508
iştiyâk 86, 112, 175, 228, 254, 339, 368,
465
itikad 205, 206, 207, 475, 488
ittibâ 50, 77, 85, 198, 204, 245, 248, 249,
256, 258, 272, 306, 316, 330, 345, 351,
357, 362, 383, 385, 387, 399, 400, 429,
451, 468, 480, 506
ittihâd 51, 318, 327, 329, 341, 370, 460,
490, 494
ittisâl 152, 234, 341, 354, 490
izzet 78, 100, 104, 162, 175, 189, 366,
447, 460
K
Ka'b ibn Ucre 143
Kâbe 102, 126, 187, 214, 240, 245, 291,
358, 393, 416, 470, 478
kâbe kavseyn 79, 176, 200, 201, 203,
230, 245, 322, 368, 378, 443
Kâbız ismi 310
kabz 60, 87, 310, 313, 314, 315, 492, 493
KafDağı 328
kahır kılıcı 303, 352, 407, 408, 448, 478

Karib ismi 327
 Kārûn 110, 161
 Kâsım Envâr 275
 kavs 79, 410
 Kelâbâzi 344, 345, 381
 kelâm ilmi 24, 41, 42, 65, 205, 256, 274, 286, 290, 345, 449
 kelâmcılar 34, 41, 45, 65, 127, 128, 132, 134, 138, 197, 199, 257, 266, 271, 322, 335, 345, 348, 404, 429, 463, 487
 kelime-i tevhid 45, 49, 51, 53, 134, 205, 219, 244, 250, 259, 274, 319, 321, 392, 437, 443, 465, 477, 480, 487, 499
 kemâl 79, 204, 261, 279, 297, 313, 342, 343, 344, 347, 388, 389, 390, 417, 460, 489, 508
 Kerim ismi 91
 Kerrûbiyân 89, 93, 102, 121, 131, 245
 kesb 134, 135, 304
 kible 43, 180, 207, 214, 255, 372, 373, 467, 468
 kısas 437, 439
 kıyâmet 63, 70, 84, 101, 113, 140, 211, 214, 218, 254, 279, 315, 317, 321, 331, 392, 396, 409, 413, 439, 445
 kibrit-i ahmer 462
 Kudûs 85, 467
 kulluk 52, 54, 72, 76, 88, 90, 123, 134, 163, 177, 204, 218, 231, 242, 253, 254, 260, 267, 271, 274, 295, 297, 298, 311, 359, 388, 400, 428, 451, 466
 kurb 24, 28, 51, 68, 79, 80, 95, 102, 156, 179, 191, 200, 211, 217, 220, 221, 233, 254, 261, 297, 321, 322, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 352, 398, 425, 429
 Kuşeyrî 27, 29, 31, 33, 44, 66, 141, 191, 232, 296, 310, 311, 317, 325, 345, 403, 411, 471
 kuvve 151, 342, 347, 492
 külli akıl 339, 342
 külli cevher 390

L

Latif ismi 54, 153
 Lebid 53
 ledünnî ilim 273, 283, 284, 287, 318
 levh-i mahfûz 110, 388, 456, 484
 Leylâ 31, 86, 380, 424
 likâ 164, 297, 354, 357, 361
 Logos 77, 79, 80, 199, 222
 Lût (Hz.) 276, 472
 Lübnan Dağları 471

M

maâd 45, 70, 197, 202, 231
 mağfirat 60, 69, 102, 121, 141, 353, 363
 mahv 87, 221, 275, 310, 321, 361, 374, 383, 414, 492, 498, 504
 makâmsızlık makâmı 222, 223, 259, 505, 506
 Mâlik 93, 113, 121, 168
 mebde' 45, 70, 197, 202, 231
 mecâz 58, 335, 427, 452, 481
 mecâzi aşk 11, 12, 18, 387, 398, 482
 Mecnûn 31, 380, 424, 504
 Mecûsilik 291, 506
 Medine 212, 411, 415
 Mekke 78, 85, 92, 110, 158, 245, 317, 415, 467, 497
 mekr 217, 220, 368, 407
 melâmet 114, 118, 489, 494
 Melâmiyye 489
 Meleü'l-a'lâ 86, 101, 163, 245
 Merv 26, 291, 386
 Meryem (Hz.) 473
 meveddet 34, 65, 102, 108, 126, 168, 387
 Mevlânâ Celâleddin Rûmî 14, 17, 19, 22, 23, 33, 83, 300, 378, 398, 404, 405, 496, 505
 Meybudî 14, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 51, 56, 58, 59, 60, 66, 67, 70, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 86, 88, 89, 92, 99, 102, 106, 107, 113, 118, 119, 123, 129, 132, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 148, 155, 158, 159, 166, 170, 173, 174, 177, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 199, 204, 205, 208, 212, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225, 229, 231, 232, 233, 236, 238, 239, 248, 250, 251, 252, 253, 255, 260, 261, 262, 263, 265, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 287, 290, 293, 295, 296, 300, 303, 305, 306, 309, 310, 312, 313, 316, 317, 318, 320, 323, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 355, 357, 359, 360, 363, 382, 385, 392, 393, 404, 405, 408, 410, 411, 421, 423, 428, 434, 437, 438, 444, 453, 454, 455, 466, 467, 469, 471, 499, 501, 505, 506, 507
 meyl 346, 347

mi'râc 52, 79, 84, 199, 201, 202, 203,
223, 230, 240, 242, 244, 245, 262, 321,
443, 453
Mikâil 102, 149, 161, 163, 355, 436, 498
Mitraizm 35
Molla Sadrâ 21, 197, 282
Mu'tezile 317, 322, 463, 464
muâyene 166, 233, 324, 326, 499
Muâz ibn Cebel 394
Mudil ismi 127
muhakkikler 175, 207, 217, 268, 415,
454, 480
Muhammed (Hz.) 44, 50, 73, 77, 78, 79,
80, 81, 83, 85, 88, 96, 100, 104, 128,
134, 140, 143, 147, 151, 159, 163, 170,
175, 176, 178, 180, 182, 186, 199, 200,
201, 202, 203, 212, 213, 214, 219, 222,
224, 230, 237, 238, 240, 242, 243, 245,
247, 249, 251, 253, 254, 261, 262, 264,
265, 267, 272, 273, 276, 278, 280, 282,
296, 315, 316, 317, 320, 321, 329, 357,
358, 367, 368, 388, 395, 397, 408, 411,
413, 417, 420, 421, 429, 430, 443, 452,
453, 468, 472, 486, 497, 507
Muhammedî nûr 80
muhâsebe 217, 362
muhkem 272
Muhsin ismi 267, 268
Muhyî ismi 300
mukarreb melekler 86, 100, 101, 112,
121, 131, 168, 245, 355, 379, 436
Mukit ismi 441
Mûsâ (Hz.) 81, 97, 100, 105, 124, 141,
159, 170, 176, 180, 199, 200, 212, 240,
242, 243, 249, 294, 316, 320, 324, 325,
341, 353, 354, 357, 361, 368, 387, 413,
421, 423, 424, 425, 426, 427, 432, 437,
448, 485, 504, 507
Musavvir ismi 153, 257
muvâfakat 200, 345, 349, 354, 362, 394,
396, 400
mücâhede 89, 123, 164, 167, 178, 186,
187, 233, 240, 255, 366, 438, 440, 441,
484, 485
Mücâhid ibn Cebr 394
Müheymin ismi 478
mukâşefe 78, 125, 221, 271, 277, 324,
420, 460, 488, 499
Mûmîr ismi 300
Münker ve nekîr 113
Mürchie 301

Müstemli Buhârî 30, 344, 345, 381
müşâhede 61, 72, 73, 78, 79, 80, 89, 113,
164, 169, 171, 174, 175, 183, 190, 191,
206, 207, 211, 212, 220, 221, 233, 238,
240, 254, 268, 271, 277, 288, 293, 304,
311, 318, 321, 322, 323, 324, 325, 326,
330, 352, 356, 360, 362, 366, 376, 377,
382, 391, 406, 410, 420, 422, 426,
434, 440, 446, 447, 460, 471, 481, 485,
488, 496, 501, 504
müteşâbih 272, 345

N

namaz 28, 148, 187, 191, 230, 234, 259,
303, 350, 359, 367, 399, 410, 416, 478,
487, 498, 501
nefes 76, 87, 165, 168, 189, 220, 240,
269, 275, 374, 381, 459, 503
nefs-i emmâre 438
nefsi öldürme 438
nefy 134, 219, 258, 281, 319, 321, 413,
465, 476, 477, 480
Nemrud 77, 100, 133, 159, 231, 413
Neo-Platonculuk 197
nesih 139, 410
nifâk 181, 183, 187, 220, 251, 303, 455
nirvana 319
nistî 274, 385, 398, 414
Nişâbur 291
niyet 167, 184, 215, 248, 251, 274, 367,
391, 395
Nizâmî 23
nokta 81, 112, 193, 356, 358, 359, 378,
415, 448
Nûh (Hz.) 67, 81, 199, 249, 280, 420,
504

O

ol emri 47, 50, 53, 54, 79, 101, 193, 226,
257, 453

P

pervâne 61, 376, 377, 438
Platon 34, 46, 256, 285
Plotinus 152

R

Râbiâ-i Adeviyye 409
Râfî ismi 379
rahim 64, 67, 363, 397
Rahîm ismi 51, 53, 66, 67
Rahmân ismi 47, 51, 53, 66, 67, 141, 168,
171, 173, 175, 186, 227, 373, 397

Rahmâni rahmet 66, 71, 372
 recâ 121, 220, 223, 301, 308, 309, 313,
 359, 411
 reditus 197
 Rıdvân 93, 94, 113, 118, 121, 168, 472
 rızâ 79, 147, 203, 218, 223, 225, 241,
 310, 330, 351, 356, 388, 444, 455, 474
 riya 181, 183, 187, 219, 220, 221, 241,
 251, 382
 riyâzet 114, 164, 178, 182, 186, 208,
 240, 255, 278, 303, 339, 486
 rubûbiyet 54, 63, 88, 90, 95, 101, 119,
 134, 162, 164, 176, 177, 234, 245, 254,
 317, 326, 359, 388, 396, 428, 451, 452,
 485, 500
 Rûzbihân Baklı 30, 72, 215, 362
S-Ş
 sabır 217, 351, 369, 403, 444, 504
 sadaka 61, 395
 Sâdi-i Şirâzi 23
 sadr 382
 Sadreddin Konevi 20
 safâ 169, 305, 337, 350
 sahv 87, 311, 314, 380, 386, 414
 Sehl Ali Mervezi 326
 Sehl et-Tüsteri 77, 260, 309
 sekr 87, 311, 314, 380, 386
 Sem'âni 14, 25, 26, 27, 31, 32, 54, 57, 60,
 62, 76, 77, 78, 80, 89, 91, 92, 94, 96,
 103, 106, 107, 114, 121, 122, 125, 126,
 128, 129, 132, 133, 134, 135, 137, 138,
 141, 145, 146, 148, 154, 155, 159, 162,
 163, 165, 168, 175, 185, 189, 199, 201,
 205, 217, 223, 230, 233, 242, 244, 265,
 267, 279, 297, 301, 304, 309, 310, 312,
 319, 321, 323, 331, 352, 354, 358, 359,
 361, 364, 365, 367, 379, 386, 405, 406,
 409, 413, 415, 420, 421, 429, 431, 434,
 443, 445, 446, 452, 455, 456, 460, 467,
 477, 478, 480, 481, 482, 483, 485, 496,
 497, 506
 Semnûn el-Muhibb 350
 Senâi Gaznevi 30, 262, 263, 386, 502,
 509
 sıdk 167, 184, 254, 274, 279, 291, 381,
 391, 484
 Sidretü'l-müntehâ 85, 101, 121, 230,
 240, 420
 Sinâ Dağı 81, 97, 176, 368, 419, 485
 Sûr 321, 331
 Süfyan es-Sevri 478, 508

Süleyman (Hz.) 146, 179, 230, 248, 366,
 453, 498
 sünnet 22, 151, 203, 204, 212, 220, 221,
 234, 249, 253, 263, 270, 289, 362, 380,
 383, 384, 421, 465, 467, 468, 480, 489,
 510
 süveydâ 356
 şefâat 63, 80, 96, 115, 124, 127, 136,
 452, 505
 şegaf 382
 şehâdet 44, 46, 48, 104, 105, 120, 125,
 207, 218, 329, 444, 500
 Şehid ismi 446
 şehidlik 437
 şehvet 126, 129, 171, 172, 178, 181, 280,
 337, 362, 381, 390, 455, 501
 Şems-i Tebrizi 83
 şevk 218, 296, 306, 339, 351, 357, 359,
 365, 368, 387, 410, 420
 Şibli 76, 252, 313, 315, 352, 437, 440,
 456, 510
 şirk 181, 185, 207, 209, 211, 224, 245,
 251, 260, 273, 298, 330, 455, 464, 466,
 479, 482
 Şuayb (Hz.) 325
 şükür 107, 218, 224, 312, 473
T
 rahakkuk 11, 24, 152, 209, 249, 256,
 270, 283, 296, 343, 398, 449, 452, 510
 rahkik 89, 187, 238, 277, 283, 284, 326,
 329, 403, 446, 487
 rahliye 219, 251, 258
 Tâif 92, 110, 158, 497
 taklid 71, 199, 265, 274, 282, 283, 373,
 468, 487, 508
 takvâ 138, 157, 192, 225, 251, 258, 279,
 351, 396, 455
 taleb 58, 76, 112, 122, 135, 137, 147, 211,
 216, 221, 228, 231, 232, 244, 246, 264,
 296, 329, 352, 368, 379, 382, 388, 390,
 410, 422, 424, 447, 463, 478, 500, 510
 tecelli 42, 60, 97, 222, 243, 289, 323,
 337, 341, 342, 343, 386, 419, 427
 tecliye 219
 tecrid 182, 225, 275, 281, 289, 299, 300,
 314, 403, 430, 455, 477, 478, 480, 482,
 492, 502
 tecllüh 152, 262, 341
 tefrid 73, 182, 204, 214, 216, 221, 225,
 237, 241, 289, 299, 327, 403, 425, 439,
 477, 478, 480, 482, 492, 501

tek renklilik 102, 376, 505, 509
 teklifi emir 48, 49, 72, 84, 91, 99, 107,
 118, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 146,
 197, 198, 227, 231, 256, 257, 258, 265,
 278, 306, 335, 364, 392, 393, 429, 450,
 451, 453, 480
 tekvini emir 47, 48, 49, 50, 53, 56, 72,
 78, 91, 107, 118, 132, 133, 135, 136,
 137, 139, 146, 197, 202, 227, 229, 231,
 247, 252, 256, 258, 265, 306, 310, 312,
 315, 335, 341, 364, 372, 384, 392, 393,
 404, 406, 450, 451, 453
 telvin 79, 316, 318
 temkin 79, 316, 318
 tenzih 41, 53, 58, 65, 202, 207, 242, 257,
 404, 451, 463
 teozofi 286
 teşbih 41, 65, 202, 242
 teşebbüh 262, 339, 341, 343, 388
 revbe 106, 117, 125, 126, 134, 146, 147,
 217, 228, 266, 351, 364, 365, 366, 428
 tevekkül 207, 218, 219, 263, 455
 Tevrat 83, 97, 170, 437, 466
 Tevvâb ismi 146
 reyemmüm 106
 tezkiye 219, 251, 258
 Tûba ağacı 159
 Türklerin âdeti 81
U
 Uhd 447
 ulûhiyet 88, 101, 135, 177, 254, 347, 359,
 391, 442
 Ümmü Seleme 165
 üns 80, 86, 126, 190, 191, 220, 263, 272,
 306, 308, 311, 313, 314, 315, 325, 351,
 357, 362, 381, 383, 386, 423, 425, 446,
 493, 497, 502
 Üveys el-Karani 400
 Üzeyir (Hz.) 432
V
 vahdet-i vücûd 275
 vâhibü's-suver 153
 vakit 57, 87, 283, 314, 372, 377, 459,
 492, 493
 varlık dâiresi 45, 50, 78, 79, 120, 215,
 377
 Vâsıtı 59, 135, 141, 232, 279, 288, 323,
 356
 vecd 126, 174, 221, 239, 284, 290, 326,
 352, 380, 471

Vedûd ismi 12, 34, 47, 102, 354
 vefâ 51, 68, 90, 91, 119, 142, 143, 164,
 209, 268, 305, 356, 357, 358, 423, 481,
 510
 velch 346
 Veli ismi 352
 Velid ibn Urbe 253
 vesile 127, 155, 156, 217, 273, 282, 499,
 500
 visâl 51, 220, 329, 404, 409, 458, 460,
 464, 484, 490
 vuslat 78, 98, 108, 125, 164, 174, 191,
 214, 223, 241, 264, 276, 297, 321, 330,
 361, 387, 409, 411, 424, 425, 440, 441,
 445, 490, 493
 vücûd 71, 174, 179, 221, 232, 246, 275,
 284, 318, 322, 324, 352, 360, 363, 373,
 380, 481
 vüdd 34, 36, 346
Y
 yâft 179, 211, 217, 232, 246, 273, 284,
 325, 363, 383, 460, 490
 Yahûdilik 83, 159, 315, 506
 Yahyâ (Hz.) 420, 445
 Yahyâ ibn Muâz er-Râzi 119, 121, 188
 yakîn 96, 173, 221, 254, 290, 311, 490
 Yâkub (Hz.) 68, 366, 368, 417, 420, 504
 Yûnus (Hz.) 443
 Yûnus Emre 17
 Yûsuf (Hz.) 68, 104, 178, 180, 261, 312,
 368, 369, 417, 420, 434, 442
Z
 zâhidler 213, 226, 240, 293, 391, 393,
 463, 501
 Zekeriyâ (Hz.) 420, 445, 448
 Zerdüştlük 35
 zevk 371
 Zeynüddin Hâfi 275
 zikir 76, 87, 132, 157, 165, 190, 205,
 210, 214, 233, 243, 277, 285, 303, 304,
 305, 306, 307, 326, 358, 411, 442, 499,
 500, 503
 zillet 62, 188, 224, 314, 377, 445, 447,
 460
 zühd 217, 220, 339, 357, 394
 Züleyhâ 104, 177, 261, 312
 Zünnûn el-Mısri 216, 396

WILLIAM C. CHITTICK

İLÂHÎ AŞK

"Genel olarak İslâm mânevîyâtı üzerine yapılmış çok değerli bir çalışma olduğu kadar tasavvuf alanında akademik birikimin yansıdığı bir başyapıtla karşı karşıyayız: Üzerinden tasavvufun hakikatine âit bereketin nûru ve râyihası yayılmakta ki o hakikat her zaman Bir'in ve Bir'in nûrunda yansıyan çokluğun aşkıyla dopdoludur."

Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr, George Washington Üniversitesi

"Chittick muhtemelen Batı dünyasının şimdiye dek ortaya çıkardığı en iyi tasavvuf araştırmacısı ve çevirmenidir. Onun kitapları saf altın niteliğindedir. Bu son çalışması ise aşk üzerine eşsiz mânevî mücevherlerle süslenmiş bir şâheserdir."

Prens Gazî bin Muhammed, Love in the Holy Qur'an'ın yazarı

"Bu başyapıt, şimdiye kadar İslâm'da sevgi konusu üzerine yapılmış en nitelikli akademik çalışmadır. Chittick'in görkemli teolojik-felsefi çözümlemesi tüm büyük İslâm düşünürlerini kapsar ve yalnızca din tarihçileri için değil aynı zamanda bütün Müslümanlar ve her inanç geleneği için önemli bir mesaj sunar."

Prof. Dr. Stephen G. Post, Stony Brook Üniversitesi

"Uçsuz bucaksız Arapça ve Farsça literatürü akıcı ve anlaşılır bir şekilde İngilizceye çevirmesi, Chittick'e İslâm geleneğinde aşkın nasıl merkezi bir konumu olduğunu ortaya koyma imkânı vermektedir. Fars dilinin ustaları Meybudî ve Sem'ânî, bu kitapta yer alan metinlerinde aşkın menşeyi, hayatını ve maksadını detaylandırarak şiirsel nitelikli teolojik düşüncenin dünyalarını açmaktalar."

Prof. Dr. David Burrell, Notre Dame Üniversitesi

"Tasavvuf anlayışımız adına engin bir katkı. Bu çalışma, Chittick'in muhteşem kariyerine bir başka uzun soluklu katkı olacak ve onun günümüz tasavvuf araştırmacılarının önde gelenlerinden biri olarak edindiği konumun kanıtı sayılacak."

Prof. Dr. Omid Safi, Duke Üniversitesi

"Mevlânâ, Hâfız, Attâr ve diğerleri gibi ilâhî ve insânî aşkı dile getiren sûfî şâirler günümüzde de tanınan şahsiyetlerdir. Chittick'in kitabı, söz konusu aşk şiiri için zemin hazırlayan ve yüzyıllar boyunca İslâm'ın yaygın olarak anlaşılma tarzını şekillendiren aşk teolojisine ilişkin erken dönem müelliflerinin Farsça ve Arapça dünyası örneklerini gayet güzel bir biçimde sunmaktadır."

Prof. Dr. James W. Morris, Boston College

ISBN 978-605-9901-56-7

9 786059 901567

₺ 59,90

NEFES